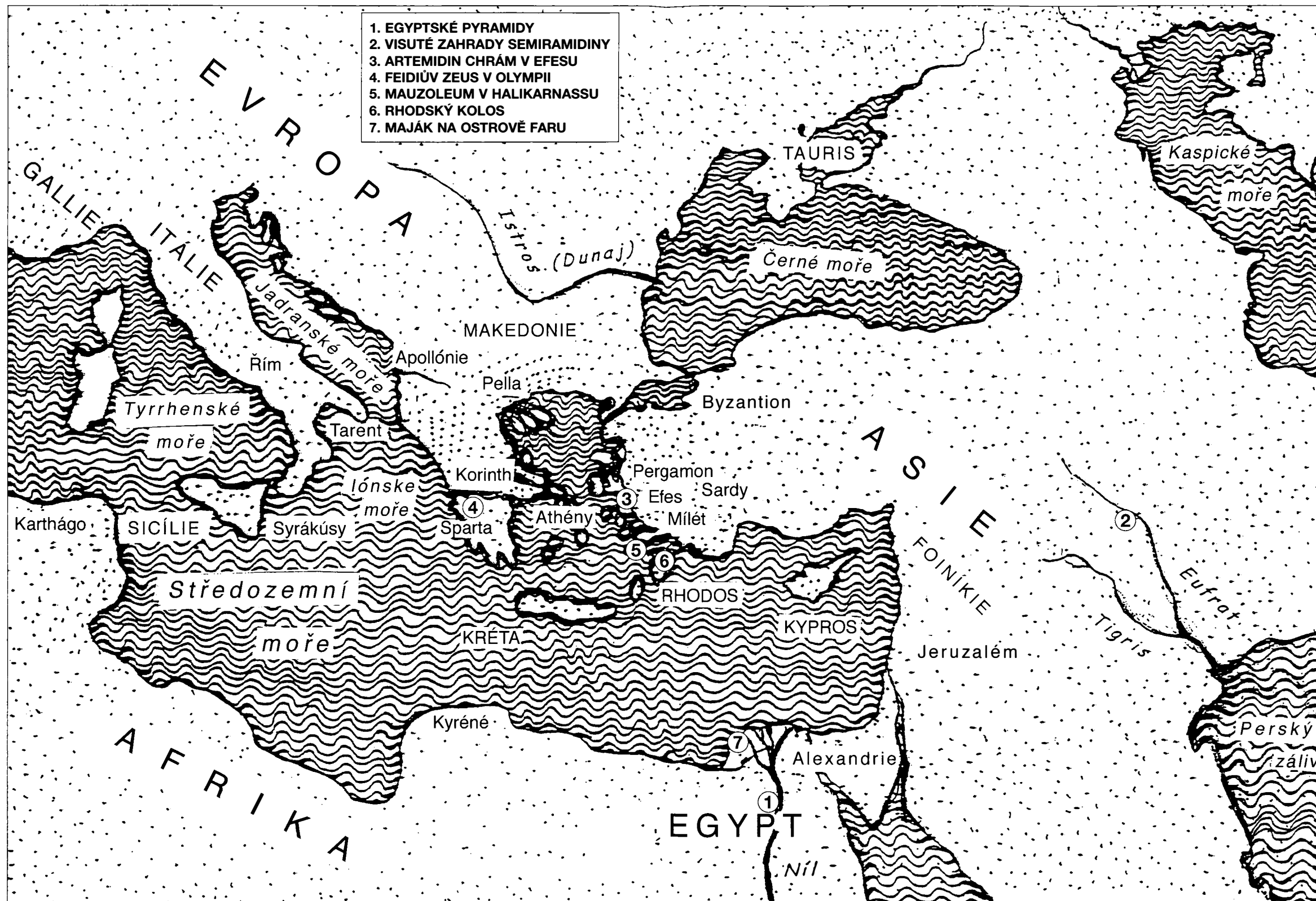

VOJTĚCH ZAMAROVSKÝ

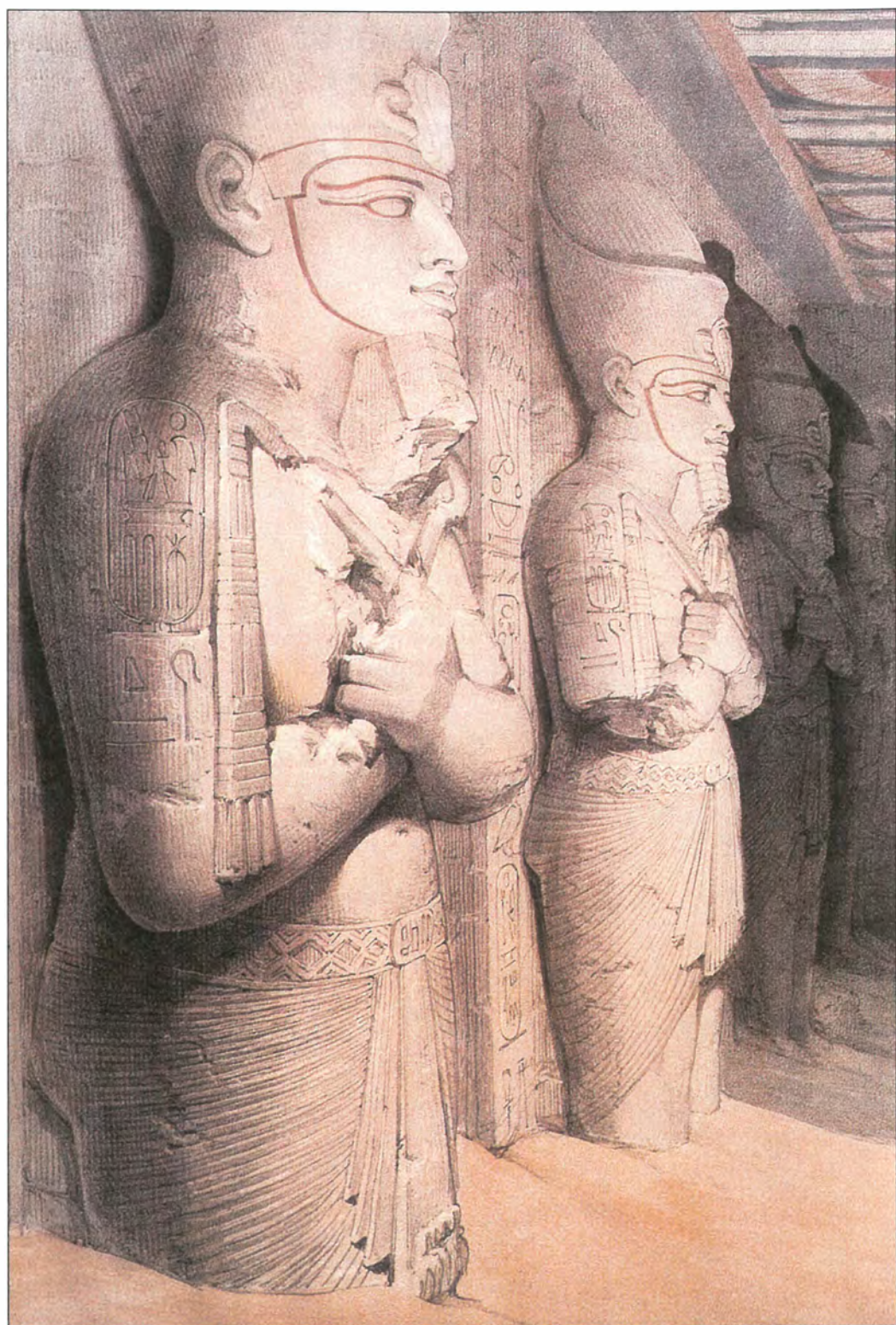
ZA SEDMI DIVY SVĚTA

1. EGYPTSKÉ PYRAMIDY
2. VISUTÉ ZAHŘADY SEMIRAMIDINY
3. ARTEMIDIN CHRÁM V EFESU
4. FEIDIŮV ZEUS V OLYMPII
5. MAUZOLEUM V HALIKARNASSU
6. RHODSKÝ KOLOS
7. MAJÁK NA OSTROVĚ FARU

VOJTĚCH ZAMAROVSKÝ
ZA SEDMI
DIVY SVĚTA

VOJTĚCH ZAMAROVSKÝ

ZA SEDMI DIVY SVĚTA

© Vojtěch Zamarovský 1986
Illustrations © Otakar Pok
Design © Lubomír Mika 2003
Czech edition © PERFEKT 2003

Vojtěch Zamarovský
ZA SEDMI DIVY SVĚTA

Sedmé, přepracované české vydání
Odborná konzultace a autor obrazového scénáře
Doc. PhDr. Pavol Valachovič, CSc.
Autoři fotografií Dr. Peter Zamarovský a archiv
Grafická úprava Lubomír Mika

*Ilustrace
na straně 2*
Vstupní sál v Abú
Simbelu, zasypaný
pískem;

na straně 3
Tutanchamónova
pohřební maska

Vydal Perfekt, a. s., Karpatská 7, 811 05 Bratislava, jako svoji 346. publikaci.
Rok vydání 2003
Odpovědná redaktorka PhDr. Eva Jandová

Sazba a zalomení Alias Press, Bratislava
Vytiskly Tlačiarne BB, s. r. o., Banská Bystrica

ISBN 80-8046-248-8

OBSAH

VOJTĚCH
ZAMAROVSKÝ

ZA SEDMI
DIVY SVĚTA

ÚVODEM 7

1. EGYPTSKÉ PYRAMIDY 13

První div světa: čísla a dojmy. Napoleon, mamlúkové a objevení Egypta. Vědec-ky neřešitelný problém a mladý Champollion. Průzkumníci v hlubinách věků. Egyptský dějepis. Bohové, mumie a věčný život. Velká pyramida: jak byla postavena, co stála? Lupiči a učenci v královských hrobkách. „Srdce Egypta“

2. VISUTÉ ZAHRADY SEMIRAMIDINY 65

Město se třemi hvězdičkami. Archeologové mezi dvěma řekami. Záhada klínového písma. Pět tisíc let dějin Mezopotámie. Hérodotos a Kol-dewey v Babylóně. Metropole zvaná „pupek světa“. Věž, která se měla nebes dotýkat. Semiramis: pohádka a skutečnost. „Babylón v nás“

3. ARTEMIDIN CHRÁM V EFESU 107

Třetí div světa: příbytek bohů a hadů. Řekové v Malé Asii čili Efes od Androkla po Atatúrka. Exkurz o slavných mužích a ztraceném filozofic-kém spisu. „Panenská bohyně“. Stavitelé a ničitelé chrámu. Architekt J. T. Wood. „Nesmrtelné se stává smrtelným, smrtelné nesmrtelným“

4. FEIDIŮV ZEUS V OLYMPII 133

Jediný div světa stvořený jediným člověkem. „Jestliže jsi neviděl Athé-ny...“ Náš cíl: Olympie. Curtiusův rýč a Coubertinovo srdce. Kalokaga-thia čili o olympijských hrách a ideálech. Vystoupil Feidias na Olymp? Pravdivost Galénovy teze i antiteze

5. MAUZOLEUM V HALIKARNASSU 169

První mauzoleum. Svět Dórů a labyrint na ostrově záhad. Bodrum, dří-ve Halikarnássos. Dějiny, které už Hérodotos nenapsal. Pomník velké lás-ky a sochaři na čtyřech stranách světa. Newtonův objev a jedenapade-sát rekonstrukcí

6. RHODSKÝ KOLOS

187

Socha, kterou země neunesla. Výlet do patnáctého století, tentokrát bez pana Broučka. Rhodos křižácký, Rhodos řecký. Historka o tajně otevřené bráně. Učenci, umělci a spory kolem Láokoónta. Kolos na kovových nohou – a jeho pád

7. MAJÁK NA OSTROVĚ FARU

211

Poslední div světa. „Město, které je, a ještě není v Egyptě“. Vzorná projekční kancelář architekta Deinokrata. Ptolemaiovská Alexandrie. Historie jednoho kanálu. Největší maják světa všech dob. Divy, kterým se nedívíme...

ZÁVĚREM

233

Přehled literatury

234

Poznámky a vysvětlivky

238

Přehled dějin starověkého Egypta, Mezopotámie a Řecka

263

Závěrečná poznámka

277

ÚVODEM

VOJTĚCH
ZAMAROVSKÝ

ZA SEDMI
DIVY SVĚTA

Úvod je prý nejnudnější částí každé knihy – přesto však prosím čtenáře, aby jej tentokrát nepřeskočil.

Naše cesta za sedmi divy světa vede totiž nejen do dalekých zemí, ale i do dalekých dob. Je proto dvojnásob nutné, abychom se na ni připravili. A hlavně abychom se seznámili s lidmi, kteří nás budou doprovázet. Zkušený cestovatel ví, že čas, který věnuje přípravě své cesty, se mu v jejím průběhu bohatě vrátí.

Máme před sebou pětadvacet tisíc kilometrů: palmovými háji na březích Nilu i výstavními síněmi pařížského Louvru, prachovou pouští Mezopotámie i modrými vlnami Egejského moře, pod sluncem Hellady i v pološeru Britského muzea. Navštívíme mrtvá města v Anatólii i metropole nad Tiberem a Správou, sestoupíme do rozpálených chodeb Velké pyramidy a vystoupíme na pahorek nad troskami Ninive, proběhneme se po závodní dráze v Olympii a projdeme se po přístavu galér rhodských rytířů, posedíme si na athénské Akropoli i u černých vod pod troskami Babylóna...

Nebude to cesta po vyježděné turistické trase: nejednou z ní odbočíme, abychom navštívili města, která byla již mrtva, když se náš kalendář ještě nezrodil. Vypravíme se do pohádkových paláců a chrámů, které byly před tisíci lety zničeny, před stáletími zapomenuty a před několika desetiletími znovu objeveny. Vyhledáme v těchto zmizelých světech pozůstatky největších uměleckých a technických děl, jež se pokládala za divy světa, vypátráme o nich všech-

no, co se vypátrat dá, a pokusíme se je vzkřísit v jejich velkoleposti a slávě. A nejen to: vypravíme se po stopách mužů, kteří odkryli tyto světy, tyto stavby, tyto divy i jejich tajemství. Pochybuje snad někdo, že to bude cesta napínavá, vzrušující a dobrodružná?

Do těchto hlubin minulosti vedou obvykle vědecké knihy; mou snahou však bylo napsat knihu pro čtenáře. Snažil jsem se v ní spojit vědeckou přesnost s čtivostí. Nic v ní není můj výmysl: uvádím jen to, co je bezpečně prověřeno. To platí o historii i historikách, o faktech i faktických poznámkách. Proplétají-li se na některých místech poznatky s dohady a skutečnost s bájemi, čtenář vždy jasně pozná, kudy vede hranice. Nikde nevyužívám básnické svobody k nepřesnosti nebo k nadsázce. Z prostého důvodu: u této cesty to není zapotřebí.

Je však už načase odpovědět na otázku, kterou si čtenář položil, když spatřil tuto knihu ve výloze. „Za sedm divů světa,“ píše se téměř doslovně ve všech naučných slovnících, „se považují díla, která svou technickou nebo uměleckou jedinečností budila obdiv starověku. Jsou to: 1. egyptské pyramidy, 2. visuté zahrady Semiramidy, 3. Artemidin chrám v Efesu, 4. Diova socha v Olympii, 5. Mauzoleum v Halikarnassu, 6. rhodský Kolos, 7. maják na ostrově Faru.“ V důkladnějších bývá ještě poznámka, že tato díla tak seřadil a podrobně popsal Filón.

Nyní tedy už přesně víme, kam se vypravíme a kdo bude naším průvodcem. – Opravdu?

Když chceme v cizím městě zjistit adresu nějakého člověka, podíváme se do telefonního seznamu. Když hledáme někoho ve starověku, posloužíme si Paulyho-Wissowovou *Realencyklopedií*, a je vcelku jedno, zda máme nejnovější svazek z roku 1972, nebo první z roku 1894. Filóna tu samozřejmě najdeme, a ne jednoho, je jich jako Nováků v Praze. Jenže právě onen Filón, kterého chceme požádat o doprovod, má tu adresu značně nepřesnou.

Plným jménem se jmenoval Filón Byzantský a víme o něm ze všech Filónů nejméně. Podle příjmení lze soudit, že se v Byzanci narodil, nebo tam působil. Kdy se ovšem narodil, kdy zemřel, jak vypadal, čím se živil – to všechno nevíme a asi se nikdy nedovíme. Zdá se, že žil před vládou Konstantina Velikého (306–337 n. l.), a tedy před přenesením císařského sídla z Říma do Byzance (pozdější Konstantinopole a dnešního Istanbulu). Někteří badatelé ho však kladou do doby pozdější, jiní do značně dřívější. Bezpečně je o něm známo jen to, že napsal útlou – asi dvanáctistránkovou – knížku *O sedmi divích světa*. Z této knížky se pak o něm dále dovídáme, že žádný z popisovaných divů na vlastní oči neviděl. Psal tedy jen o tom, co znal z druhé ruky – ale to dělají někteří spisovatelé i dnes.

Není divu, že ho mnozí autoři zaměňovali nebo ztotožňovali s jiným Filónem, rovněž Byzantským, který žil ve 2. století před n. l. Byl to matematik a vymýšlel válečné stroje, což bývalo, a někde dosud je, docela výnosné zaměstnání. Tyto dva Filóny si poprvé popletl, jak se zdá, první novověký překladatel knížky *O sedmi divích světa* do latiny, Francouz D. S. Boessius, který objevil její řecký originál roku 1640 ve Vatikánské knihovně. A protože v knihách se nic neudrží tak houževnatě jako omyl, tradovalo se to až do počátku minulého století. Jasno do toho vnesl až Švýcar J. C. Orelli, který vydal Filónovu knížku tiskem roku 1816.

Náš Filón (s tím druhým se rozloučíme) uvádí však poněkud jiné divy

světa než moderní encyklopedie. Maják na ostrově Faru zřejmě za div světa neuznával: zato však jsou v jeho seznamu „babylonské hradby“. Přitom se z jeho knížky nedovídáme o Mauzoleu v Halikarnassu, protože tato kapitola se i s částí popisu Artemidina chrámu ztratila. Uvádí-li své divy světa v jiném pořadí než naučné slovníky, je to pro náš účel vcelku lhostejné. Nejde přece o ligovou tabulku.

Protože Filón viděl divy světa jen svým duševním zrakem („díky vzdělání, které zbavuje lidi nutnosti cestovat a umožňuje jim poznat slavné a pozoruhodné věci z knih“), jistě uděláme dobře, jestliže se nesvěříme výhradně jeho vedení. Tím spíš, že „ve svém spisku často přehání“, jak píše Orelli, „a divy, o nichž svým čtenářům vykládá, spíš zveličuje a chválí, než věrně popisuje. Musíme se proto obrátit na jejich přesné popisy u Hérodota, Strabóna, Diodóra, Plinia Staršího, Pausania a některých jiných antických autorů.“ Obrátíme se tedy na ně, ale se stejnou důvěrou i na moderní archeology.

Hérodota nazval Cicero „otcem dějepisu“ a tento titul mu už zůstal. Je to skutečně první dějepisc v dějinách lidstva; před ním byli jen kronikáři. Narodil se kolem roku 484 před n. l. v maloasijském Halikarnassu a zemřel někdy po roce 430 před n. l. pravděpodobně v jihoitalských Thúriích. Jeho matka byla Řekyně, otec počestný Kár a strýc nikoli bezvýznamný básník. V mládí se účastnil politického života a bojoval na straně demokratů proti tyranii; jediné, čeho dosáhl, byly trpké zkušenosti a vyhnanství. Dal se tedy dobrovolně na cestování a nějakou dobu také obchodoval. Ale obchod ho příliš nezajímal; zajímalo ho to, čemu Řekové říkají *theoría* a co v původním smyslu znamená „poznávání“. Procestoval obrovský kus světa (dokonce i podle našich měřítek) a všude se zabýval touto „teorií“: pozoroval země, města, lidi – a zaznamenával vše, co se dozvěděl o jejich dějinách. Nakonec z toho vzniklo devět knih *Dějín*, „aby časem neupadlo v zapomenutí, co se na světě přihodilo“. V první knize mluví o starých národech Lýdů, Médů a Peršanů a o nejstarších dějinách Řeků;

nejvíc nás z ní budou zajímat kapitoly o Babylóně a maloasijském Řecku. Ve druhé se zabývá Egyptem a na naší cestě po březích Nilu ji budeme mít neustále v kapse. Ve třetí popisuje Indii a Arábii, ve čtvrté mluví o starověkých Skythech (a zaznamenává první zprávy, které se snad vztahují na Slované), v dalších pěti popisuje řecko-perské války; budeme z nich nejednou citovat. Nejen proto, že Hérodotosy *Dějiny* jsou dodnes cenným historickým pramenem, ale také proto, že i místa, která mají beletristický ráz, se čtou s požitkem.

Druhým takovým fantastickým starověkým cestovatelem je „otec zeměpisu“ Strabón (64 před n. l.–19 n. l.). Narodil se v řecké osadě Amaseji u Černého moře, mládí využil k dokonalému vzdělání, a aby si je rozšířil, vypravil se na cesty. Prohlédl si „celý známý svět“ a své poznatky sepsal do sedmnácti knih *Zeměpisu*. Že byl dobrým pozorovatelem, můžeme si snadno prověřit například u jeho popisů podunajských zemí; na naší cestě nás však budou zajímat hlavně jeho zprávy o Egyptě a Mezopotámii a záznamy některých historických legend, například o Ninovi a Semiramidě. Dáme se jím doprovázet i po starověkém Rhodu.

Diodóros Sicilský, náš třetí průvodce, je vážný historik, což dokazuje i v nejzábavnějších historkách. Z jeho čtyřiceti svazků *Dějepisné knihovny*, z nichž se zachovalo deset (kromě zlomků), mají pro naši cestu největší význam kapitoly o Řecku, Egyptě a Babylónu, a to hlavně v těch částech, kde neopisuje Hérodota, anebo kde naopak opisuje ze ztraceného spisu Ktésia Knidského, historika a lékaře perského krále Artaxerxe II. Data jeho narození a smrti jsou sporná; podle většiny autorů žil v letech 80–29 před n. l., podle některých zemřel až počátkem našeho letopočtu. Narodil se v sicilském městě Agíře, které se jinak ničím neproslavilo.

Plinius Starší (23–79 n. l.) je znám především jako autor sedmatřicetisvazkového díla *Historia naturalis*, o němž víc než název („Přírodní dějiny“) říká středověká přezdívka: „Skutečné skladiště lidských vědomostí“. Sestavil ho z více než 20 000 výpis-

ků z téměř 2000 knih 475 spisovatelů. Byl jedním z nejpłodnějších a nejvšestrannějších římských autorů, zajímal se o zeměpis, astronomii, mineralogii, botaniku, zoologii, agromonii, medicínu, a zejména o politiku, vojenství, dějiny a umění. Pro nás má největší význam jeho zájem o dějiny umění: v 33. až 36. knize zaznamenal několik zpráv a posudků o divech světa. Ale i jinak to byl muž nadmíru pozoruhodný. Svou životní a literární kariéru začal jako důstojník v Galii (dnešní Francii) a autor spisu o výcviku jízdy. Současníci tvrdí, že nepropásl jediného okamžiku, aby se nevzdělával: dokonce i když se dal nést do senátu, kráčel vedle jeho nosítek otrok, který mu předčítal z nějakého svitku; dával si předčítat, i když ležel v koupeli, a vždy měl po ruce písáře, který zaznamenával, co stálo za zaznamenání. Ostatně tato jeho touha po vědění se mu stala osudnou. 29. srpna roku 79 (kotvil tehdy jako velitel římského loďstva nedaleko Neapole) se rozhodl podívat se zblízka, jak vypadá soptící Vesuv. V širokých výparech a dešti sopečných kamenů pak zahynul.

Posledním z antických průvodců, které nám doporučil Orelli, je Řek Pausaniás, autor *Putování po Helladě* z 2. století n. l. Tento spisovatel měl až do třetí čtvrtiny 19. století podivný osud: nikdo ho nebral vážně. Tak vášnivě vyzdvihoval někdejší řeckou velikost, že na svých cestách po Řecku neviděl ani jednu římskou stavbu: nic římského, co připomínalo porobu jeho národa, pro něho neexistovalo. Mnozí se proto domnívali, že popisovaná místa vůbec nenavštívil. Jeho vědeckou čest obhájil až Heinrich Schliemann, proslulý objevitel Tróje, když roku 1876 vykopal v Mykénách – právě na základě Pausaniových údajů – „hrob krále Agamemnona“. (Jak se později zjistilo, nebyl to však hrob tohoto legendárního velitele řeckých vojsk před Trójou, nýbrž mykénskému králi, který vládl o několik století dříve.) Dnes se už Pausaniovi vážnost neupírá a budeme ho brát vážně i my.

Kdo jsou ti „jiní antičtí spisovatelé“, které Orelli neuvádí? Patří mezi ně nejen slavní a známí, ale také už téměř zapomenutí autoři. Vybereme

z nich jen ty, kteří nás povedou k jiným divům světa než Filón. A všechny jejich údaje si opět prověříme poznatky moderních badatelů.

Už Pausaniás povyšuje hradby v Týrinthu a Mykénách na divy světa: jsou z tak obrovských kvádrů, že pověsti připisují jejich stavbu jedno-
okým obrům Kyklópům. Hérodotos zahrnuje mezi divy světa i Babylon-
skou věž, most přes řeku Eufrat a labyrint ve Fajjúmské oáze v Egyptě. Římský básník Martialis, který napsal o divech světa jeden ze svých epigramů, považuje za první z nich římské Koloseum. Hyginus, bývalý otrok císaře Augusta a potom jeho knihovník, přispívá do seznamu divů světa palácem perského krále Kýra v Ekbataně (dnešním Ramadánu v Íránu); mezi divy světa jej počítá i římský spisovatel Vibius Sequester. Lucius Ampellius (zeměpisec, astronom a dějepisec ze 4. století n. l.) zaznamenává dokonce sedmkrát sedm, tj. 49 divů světa, mezi nimi i naftové prameny v dnešním Íránu nebo Iráku. A tak bychom mohli pokračovat – z dosud neuvedených divů světa se nám nejčastěji vyskytne Mínóův labyrint na Krétě, Hadriánův náhrobek v Římě (dnešní Andělský hrad), římský Kapitol, athénská Akropolis a Diův oltář v maloasijském Pergamu.

Posledními autory z minulého tisíciletí, kteří se zabývali divy světa, byli dva mniši: Říman Cassiodorus (470–565) a anglosaský historik Beda (673–735). Jeden z divů uváděných Bedou by možná ocenily vlády bývalých koloniálních mocností: „Římský Kapitol se sochami podmaněných národů, na nichž jsou zvonky, a když se některý z těchto národů vzbouří, zvonek na jeho soše samočinně zazvoní.“

Po Bedově smrti (čtenáři ho snad znají z Vrchlického básně *Svatý Beda a satan*) tisíckrát dozrálo obilí, stovky králů se vyměnily na trůnech a miliony lidí padly za obětí černému moru a válkám, než vznikla první novověká práce o starověkých divech světa. Napsal ji francouzský filolog a archeolog Bernard de Montfaucon (1665–1741). Byl to rovněž mnich, i když původně důstojník, a rozhodně odvážný muž: roku 1697 se vypravil

za antickými památkami do tehdy nepříteliš bezpečné Itálie a sesbíral o nich množství informací. Pro vědu má největší význam jeho desetisvazková *Antika vysvětlená a ukázaná v obrazech* (1717) a pro nás jeho *Italský deník*. V dvacáté kapitole tohoto spisu je totiž nový seznam divů světa, sestavený na základě studia antických dokumentů: 1. egyptské Théby, 2. babylonské hradby, 3. halikarnasské Mauzoleum, 4. pyramidy u Nilu, 5. rhodský Kolos, 6. římský Kapitol a 7. Hadriánův náhrobek.

Po Montfauconovi přišel už moderní encyklopedista, který sestavil sedm divů světa tak, jak jsme je na začátku citovali. V této sestavě, připisované Filónovi, přecházely pak z jednoho naučného slovníku do druhého, odtamtud do učebnic, křížovkářských příruček atd. i do poznámek a vysvětlivek na konci románů.

A protože ve vědomí moderního člověka žijí tyto divy tak, jak je uzakonily naučné slovníky, není důvodu, aby jejich seznam nebyl tematickým plánem naší cesty. Neomezíme se ovšem jen na ně, ale všimneme si – aspoň letmo – i ostatních neoficiálních divů světa. A ačkoli „jejich krása se podobá slunci, které svou září oslepuje tak, že nedovoluje vidět jiné věci“, jak říká Filón, budeme se s chutí dívat i na svět kolem nich.

Nakonec však ještě otázka: máme se vůbec vypravit na tuto cestu? Nebude to vypadat jako útek do minulosti – v době, kdy se volá, aby spisovatel vodil čtenáře hlavně po světě přítomnosti a hledal s ním cesty k budoucnosti?

Cesta za sedmi divy světa není skutečně „současná“ ani svým námětem, ani otázkami a odpověďmi. Není aktuální ani tím, že vede do zemí, o nichž se nyní mnoho píše a mluví. Jde vědomě do dávných dob, do hlubin dávných kultur. Naše společnost neodkazuje přece staré kultury jen do učebnic dějepisu. Cení si jejich velikosti, váží si jejich výtvořů a považuje je za součást dědictví: ví, že stojí-li dnes výš, je to také proto, že stojí na ramenech obrů. Vždyť bez antické kultury a civilizace by nebylo ani

moderní Evropy; její největší umělecké výtvary jsou pro nás v jistém smyslu normou a vzorem, uměleckým podnětem i životní inspirací. Proto snad nebude docela zbytečné, když se dnešními očima podíváme na díla, která svět antiky považoval za největší výtvary lidského umu a rukou. A nebude to snad zbytečné ani proto, že čtenář se někdy docela rád vypraví do oblastí, do kterých by se jinak dostal jen po překonání barikády obtížných vědeckých spisů.

Jako každý cestopis je i tato kniha doplněna dokumentárními snímky, mapkami a kresbami. Připojeny jsou také vysvětlivky a chronologické

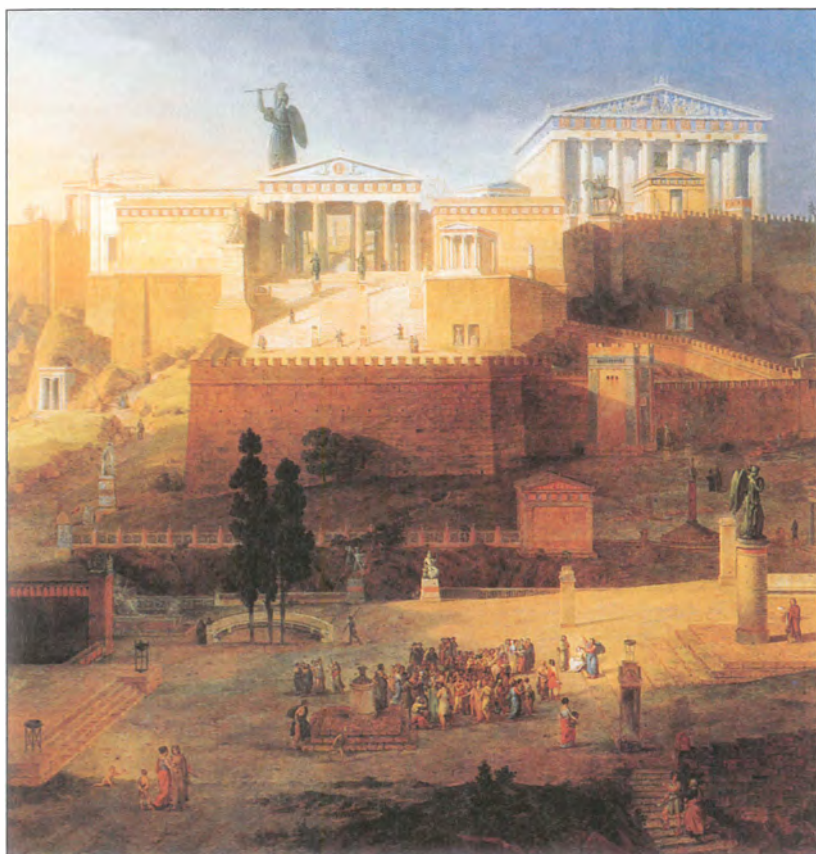
tabulky, o nichž platí stejný (a stejně pochybený) předsudek jako o předmluvách. Poslouží zejména tomu, kdo se rozhodne používat této knihy – přes její čtenářské zaměření – jako orientační pomůcky k dějinám tří hlavních kultur starověku: egyptské, mezopotamské a řecké.

Ale teď si už obujme sedmimílové boty a vypravme se na cestu do země za sedmi horami a sedmi moři, s nimiž jsme se poprvé seznámili v pohádkách.

Kurs: Káhira

VOJTĚCH
ZAMAROVSKÝ

ZA SEDMI
DIVY SVĚTA

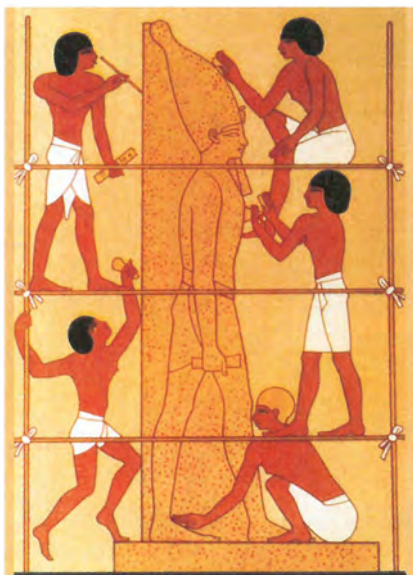

Obrazová rekonstrukce
athénské Akropole se
sochou bohyně Athény

Pyramidy u Gízy. *Vpravo:* Egypšští sochaři vytvářející sochu panovníka

DIV PRVNÍ EGYPTSKÉ PYRAMIDY

VOJTĚCH ZAMAROVSKÝ

ZA SEDMI DIVY SVĚTA

Prvním divem světa jsou tedy egyptské pyramidy. – Proč?

Pro svou mohutnost: „Hory kamenů, postavené na horách kamenů,“ říká Filón.

Pro svou velkolepost: „Nejúžasnější architektonická myšlenka, která nemůže být překonána,“ říká Goethe.

Pro svou nákladnost: „Marnivá pýcha faraónů, která stála nepředstavitelné peníze,“ říká Plinius.

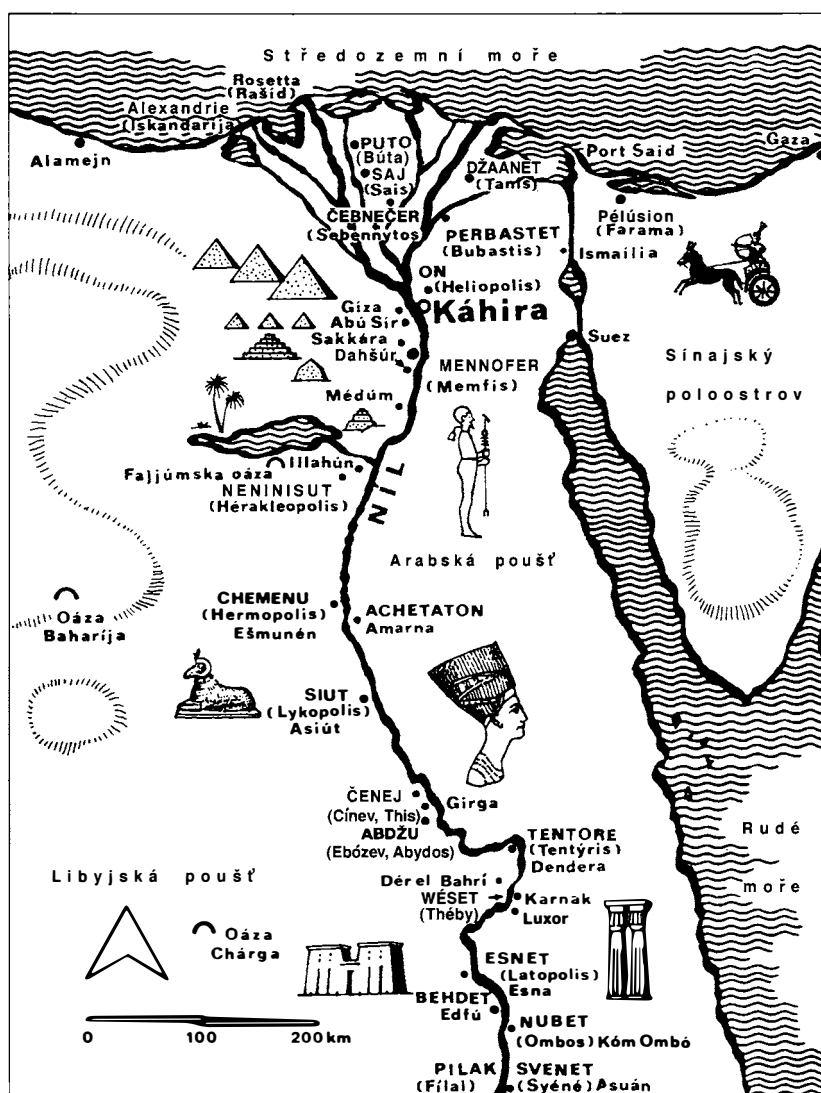
Pro svůj věk: „Všechno na světě má strach z času, ale čas má strach z pyramid,“ říká arabské přísloví.

I pro vlastnosti, které nemají: „Svou polohou stravují pyramidy svůj stín,

takže jej není vidět,“ říká Hyginus a po něm Cassiodorus.

Nebylo člověka, který by před nimi nestanul v úžasu. Helikoptéru, která se nad ně pověsí, aby nám poskytla pohled, jež si nemohli dovolit jejich tvůrcové, považujeme za samozřejmost. Pro zkamenělou geometrii u Nilu však nenacházíme superlativ, který by vystihl náš dojem a nebyl tisíckrát opakovanou banálností.

Je jich asi sedmdesát, možná osmdesát. Původně jich bylo víc; některé podlehy zubu času, jiné se propadly

Mapka Egypta

do moře pouštního písku. Jejich přesný počet lze těžko určit; ještě roku 1952 objevil egyptský archeolog Mohammad Zakaria Goném dosud neznámou pyramidu u Sakkáry, necelých dvacet kilometrů od Káhiry! A v roce 1976 objevila expedice tehdejšího Československého egyptologického ústavu další pyramidu u Abú Síru. Některé pyramidy se vypínají do výšky, jiné se krčí v nepatrných zbytcích u země na pískem pokryté skalnaté pláni, která odděluje údolí životodárného Nilu od mrtvé pouště, a jsou seřazeny v délce téměř sto kilometrů od Káhiry k Fajjúmu jako na cvičišti, na kterém koná každodenní přehlídku bůh slunce.

„Pyramida“ znamená v prostorové geometrii jednoduchý jehlan. Tento název se někdy odvozuje z řeckého slova *pyr*, jež znamená „oheň“ (protože oheň plápolá tak, že tvoří zašpičatělý jehlan), jindy ze slova *pyra*, což znamená „pohřební hranice“, v přeneseném smyslu „hrob“ – avšak i „pšeničný koláč“, který měl tvar jehlanu. Ve staré egyptštině máme jen jedno podobné slovo: zní *pr-m-vs*, po doplnění samohlásek (které Egyptané nepsali) *per-em-vas*, a označuje pravděpodobně nějaký útvar prostorové geometrie. Snad zrovna jehlan, jistě to však není. Ve své vlastní řeči nazývali staří Egyptané pyramidu *mr*, resp. *mer*; dnešní Egyptané ji nazývají *al-háram*, v množném čísle *al-ahrám*.

Všechny egyptské pyramidy nejsou ovšem pravidelnými jehlany. Nejstarší jejich formou je „stupňovitá pyramida“ u Sakkáry, kterou si dal postavit faraón Džóser. Její rozměry jsou úctyhodné: základnu tvoří obdélník 125 krát 115 metrů, vysoká je asi 60 metrů. A věk? Archeologové ho odhadují na 4 700 až 4 800 let!

Kromě několika dalších stupňovitých pyramid, většinou nedokončených, je ještě jedna nezvyklá u Dahšúru. Má zalomené stěny a vypadá, jako by ji stavitelé zamýšleli postavit vyšší, ale pak, když už dolní třetinu dokončili, se rozhodli zkrátit termín jejího uvedení do provozu asi o deset let. Tím se však různotvárnost egyptských pyramid vyčerpává (mezi konkurenčními v Mexiku je i jedna kruhová) a ty, které patří mezi divy světa,

jsou pravidelné čtyřboké jehlany se čtvercovou základnou. Mají sice různé rozměry a sklony stěn, ale jinak se sobě podobají jako vejce vejci.

Filón mluví o „pyramidách u Memfidy“ (staroegyptského Mennoferu), většina autorů o pyramidách „vůbec“, menšina o třech pyramidách u Gízy a nejpřísnější uznávají za div světa jen Velkou pyramidu Chufuovu, řecky Cheopsovu. Je asi o sto let mladší než Džóserova, ale jinak ji ve všem překonává. Dokonce i přístupností: vede k ní dvoupásová asfaltová silnice, lemovaná alejí palem, a dostaneme se k ní z centra Káhiry pohodlným auto-

DIV PRVNÍ

EGYPTSKÉ PYRAMIDY

Džóserova stupňovitá pyramida u Sakkáry pochází asi ze začátku 27. století před n. l.

Snofruova pyramida u Dahšúru

Chufuova pyramida u Gízy. Pochází asi z poloviny 26. století před n. l. a je největší pyramidou v Egyptě

VOJTĚCH
ZAMAROVSKÝ

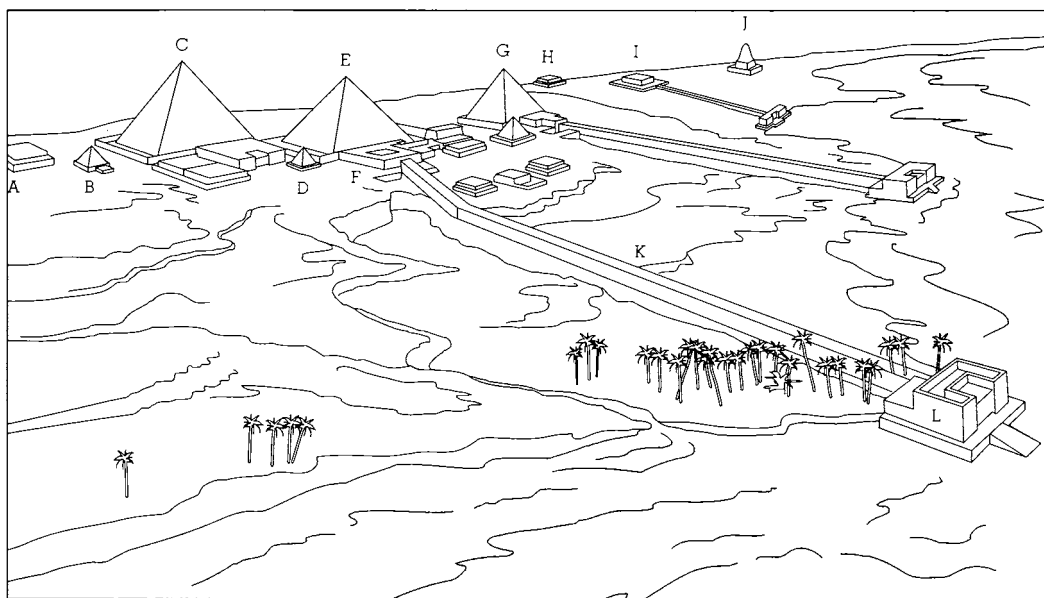
ZA SEDMI DIVY SVĚTA

busem. Ještě přednedávnem, když Gíza byla samostatnou vesnicí, a ne elegantním předměstím Velké Káhiry, jezdilo se k prvnímu divu světa starožitnou tramvají – ale časy se mění i v Egyptě.

Z dálky, třeba při pohledu z káhirské citadely, vypadají pyramidy jako temné trojúhelníky; když k nim přijíždíme blíž, zdá se nám, že linie jejich odvěsen je nějak podivně roztřesená. A když vystoupíme na konečné stanici u *Mena-housu*, nezdá se nám už nic. Vidíme pouze obrovskou, nesmírnou kamennou horu: Velkou pyramidu.

cují svůj doprovod, že nabízejí právě tak předražené jako neplatné vstupenky, že prodávají falešné starožitnosti a mávají před nosem klíči od Velké pyramidy, že to tu zkrátka vypadá jako o pouti, když strážníci honí zloděje. V okamžiku se přesvědčíme, že mnohé z toho stále ještě platí. Považujeme to však za folklor, třebaže poněkud nežádoucí, a nejdotěrnějším samozvaným průvodcům krátce a jasně vysvětlíme, že k pyramidám trefíme i bez nich.

Po této mezihře se nám oči vrátí opět k Chufuově pyramidě. Samozřejmě jsme věděli, že je postavena

Tři největší pyramidy
u Gízy

Ačkoli je široká, vysoká a na povrchu drsná, náš pohled sklouzne okamžitě vedle: ano, tam vlevo je Rachef. Ale kde je Menkaure, třetí z velkých pyramid u Gízy? Stydlivě se skrývá v pozadí a má k tomu důvod: měří sotva polovinu výšky obou předchozích. A kde je Sfinga, neodmyslitelná stafáž ze všech snímků Velké pyramidy? Krčí se, napůl v písku, půl kilometru za její jižní stranou. Zatím ji nevidíme. Hérodotos ji před dvěma a půl tisíciletími neviděl vůbec. Tehdy byla v písku nad uši.

Ale pozor: přicházejí dragomani s cirkusově vystrojenými velbloudy. Víme o nich z cestopisů, že se vrhají na turisty a s divokým křikem jim vnu-

z kamenných kvádrů, z nichž opadalo obložení už v době, kdy v Evropě nestál jediný kamenný dům. Ale že zoubky na jejím okraji, které známe z fotografií, jsou vlastně obrysy přes metr velkých kvádrů, nás přece jenom překvapí. A tyto obrovské kamenné kvádry jsou na sebe jen tak navršeny; nespojuje je nic, jen vlastní váha! Vtom si pomyslíme: vždyť ta kamenná hora se může sesypat, stačí, aby na ni nějaký obr položil svou ruku (tváří v tvář Velké pyramidě bychom se ani zjevení živého Atlanta nedivili, ovšem zde by vypadal jako trpaslík). Avšak tohle nebezpečí nehrozí. Vidíme lidi, kteří sem přijeli půl hodiny před námi: jako pest-

robarevní brouci lezou už k vrcholu. Ne, tihle človíčkové pyramidu nezbourají – ačkoli mnohem ubožeji ji kdysi postavili.

A ještě něco nás překvapuje. Věděli jsme, že Filón pouští uzdu fantazii, když píše: „Ve stavbě jsou střídavě uloženy různé druhy kamenů: tu je bílý mramor, tam zas černý mramor etiopský, za ním následuje rudý kámen, který se nazývá krevet, pak zas pestrý a zeleně prosvítající kámen, přivezený z Arábie. Některé kameny se podobají barvě prosluněného nebe, jiné jsou sice obyčejné, ale mají žlutý odstín, další jsou barvy purpurové, velmi podobné látkám zbarveným sytější červenou barvou nachoců...“ Přece jsme si však nemysleli, že Chufuova pyramida má obyčejnou špinavou barvu pískovce. Při ranním úsvitu se pak zdá broskvově růžová, ve vzácných okamžicích, kdy je na obloze mrak, sépiově černá a v studeném svitu měsíce připomíná zasněžený Lomnický štít.

Dovedou-li někdy čísla vznítit představivost člověka jako verše básníků, je tomu tak rozhodně v případě Velké pyramidy. Od paty k vrcholu měří tato kamenná sopka 137,3 metru. Původně byla asi o 10 metrů vyšší; její špička, neznámo kdy, uletěla a zanechala po sobě plošinku, na které bylo za poslední světové války britské protiletectvé pozorovací stanoviště. Strana její čtvercové základny měří 230,4 metru; původně byla o dva metry delší. Objem Velké pyramidy – nelehčí početní úkol, když známe vzorec – je zhruba 2 525 000 krychlových metrů.

Fantastická čísla! Dešifrujme si je pro názornost několika srovnáními.

Plocha základny měří více než 54 tisíc čtverečních metrů, tj. 5,4 hektaru. Pět hektarů bývala výměra nikoli nejmenšího zemědělského hospodářství za předmnichovské republiky. Na tuto plochu by se vešlo přes tisíc třípokojových bytů s úplným příslušenstvím, jaké se u nás stavěly v 60. a 70. letech minulého století. Letohrádků, jaký si dal postavit na úpatí pyramidy poslední egyptský král Farúk, by se sem vešly asi dvě stovky. Ani v dobách největší moci a slávy kterékoli evropské říše neměl její panovník palác, který by se svou kompaktně

zastavěnou plochou rovnal této faraónově hrobce: menší je Buckinghamský palác v Londýně, menší je palác ve Versailles u Paříže, menší je byvalý carův Zimní palác v Sankt Petěrburgu, menší je dokonce Escorial u Madridu, palác králů, nad jejichž říší slunce nezapadalo!

„Chufuův obzor“ (*Achtej Chufu*, jak se ve starém Egyptě tato pyramida nazývala) je vyšší než Michelangelova kupole nad římským Chrámem svatého Petra, který je největším chrámem křesťanů. Je vyšší než londýnský Chrám svatého Pavla, než pařížský Notre Dame, než nejvyšší minaret „alabastrové mešity“ v Káhiře a „zlaté mešity“ v Bagdádě. Věž Chrámu svatého Víta na Hradčanech dosahuje jen do tří čtvrtin její výšky a věž bratislavského Dómu svatého Martina asi do poloviny. Ještě před sto lety byla nejvyšší stavbou na světě; teprve roku 1880 ji převýšily dodatečně dokončené věže katedrály v Kolíně nad Rýnem a roku 1889 pařížská Eiffelova věž. Kdyby byla tato pyramida dutá, vešla by se do ní klidně odpalovací rampa se startovní věží pro kosmickou raketu.

Na stavbu Velké pyramidy bylo použito – to je ovšem jen odhad – asi 2 250 000 kamenných kvádrů s průměrným objemem něco přes 1 m³ a s průměrnou hmotností asi 2,5 tuny. Kdybychom použili tohoto materiálu na stejně nesmyslnou stavbu, například na kamennou ohradu kolem České republiky, byla by při výšce tři metry asi půl metru silná. K jeho odvozu najednou bychom potřebovali třikrát víc nákladních vagónů, než mají naše železnice. Použili bychom jej však rozumněji: stačil by na výstavbu všech přehrad na Vltavě.

A poslední srovnání: kdybychom kamene ze všech egyptských pyramid použili jako stavebního materiálu, mohli bychom jím opravit všechny obytné domy zničené a poškozené válkami v Evropě od konce třicetileté války do začátku druhé světové války, tj. zhruba za tři sta let, nebo v bývalém Sovětském svazu za druhé světové války, tj. zhruba během tří let od vpádu do vyhnání hitlerovských armád. (Toto srovnání nás ovšem přivádí k dalekosáhlým úvahám. A jsme

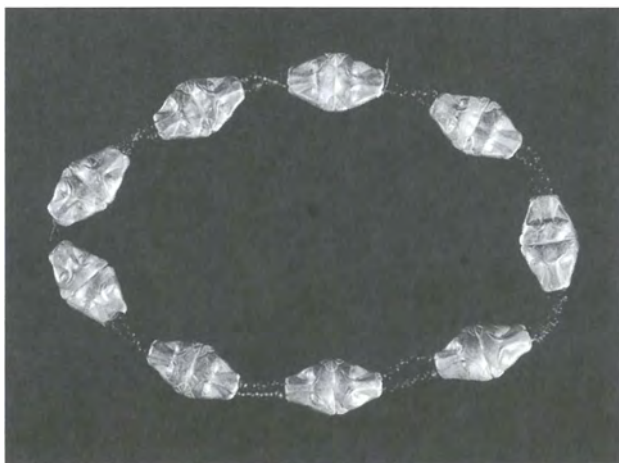
VOJTĚCH ZAMAROVSKÝ

ZA SEDMI DIVY SVĚTA

na rozpacích, zda je spíš důkazem nesmyslnosti těchto kamenných hor faraónů, nebo válečných ničení.)

Nyní však už na nás neodbytně doléhají otázky: Co jsou to vlastně pyramidy? Proč byly postaveny? Jakými prostředky? Kdy?

Na první z nich odpoví každý bez váhání: jsou to hrobky faraónů, egyptských králů. Pro další odpovědi si však musíme zajít do historie Egypta. Do historie jeho lidu, jeho panovníků, jeho společenského a hospodářského zřízení, jeho techniky i náboženství. Především však do historie jeho objevení.

Zlatý náhrdelník z hrobu princezny Mereret (asi 1850 před n. l.)

Egypt je země prastaré kultury. Před dvěma a půl tisíciletími ho navštívil první evropský historik a už tehdy se nemohl dopátrat jeho nejstarších dějin; ztrácel se v šeru mýtů a legend. V době, kdy předkové dnešních evropských národů bydleli v chýších a rozbíjeli si hlavy kamennými sekeromlaty, byl už Egypt zemí s nádhernými paláci a chrámy, s pevnou státní organizací a státem regulovaným zemědělstvím, s vědecky podloženou astronomií a vyspělou medicínou; vázy jeho řemeslníků a šperky klenotníků by mohly dostat první cenu na kterékoli dnešní světové výstavě. Od Egyptanů se učili naši učitelé, Řekové; egyptskou pšenici se živil císařský Řím; křesťanství nepadlo nikde na tak úrodnou půdu (ani nenapáchalo tolik kulturních škod) jako právě v Egyptě. Když se však kladly základní kameny evropských katedrál,

Egypt už z povědomí kulturních národů vyprchal a sám upadl do „feláhovské bezdějinnosti“.

Po celý středověk věděli o něm lidé v Evropě jen z několika zmínek v bibli. Pro prostý lid to byla daleká a záhadná země „židovského zajetí“, kde Mojžíš svými kouzly dokázal převahu Hospodina nad bohy faraóna: proměnil nilskou vodu v krev a pak ji opět uvedl do předchozího stavu, vykouzli z řeky a kanálů žáby, které pokryly celou zemi, a pak je zase odkouzli, proměnil písek egyptské pouště ve štěnice a štěnice znovu v písek, bez předcházejícího upozornění způsobil v zemi třídenní zatmění a pak pro změnu katastrofální krupobití kombinované se vpádem kobylek atd. Učení mniši znali kromě toho Egypt ze životopisů raně křesťanských světců a poustevníků, kteří tam prováděli tak neuvěřitelné zázraky, na jaké si netroufají ani mistři trikového filmu.

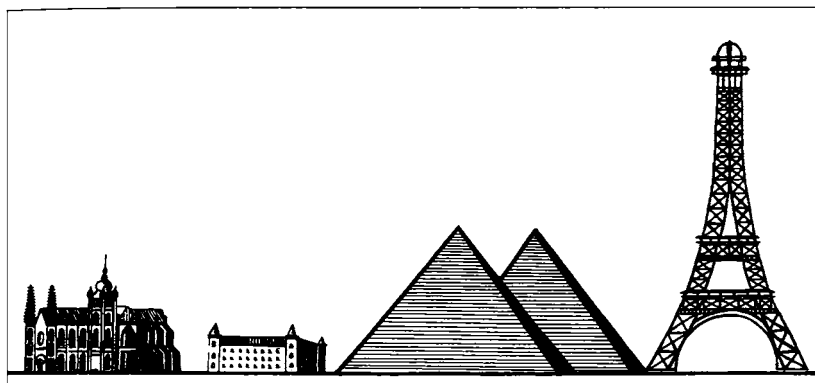
Po nezdařených pokusech západoevropských křižáků získat si spolu se základnami v dnešní Palestině i kontrolu nad Egyptem přicházeli do této země jen ojedinělí evropští cestovatelé. Ve 14. století to byli Francouzi Boldensele a d'Anglure, v 15. století Němec Breydenbach a Rus Grigorjev, v 16. století Italové Trevisan a Pagani, Francouzi Leroy a Palmerme, Angličan Sandys a někteří jiní, méně známí odvážlivci. Už v těchto dávných dobách navštívili Egypt i Češi: roku 1490 Bohuslav Hasištejnský z Lobkovic, velký humanistický básník píšící skvělou latinou, roku 1492 Martin Kabátník, měšťan z Litomyšle, roku 1598 Kryštof Harant z Polžic a Bezdruzic, renesanční učenec a jeden z českých pánů popravených po Bílé hoře, a jeho průvodce Heřman Černín z Chudenic. Kupodivu tam však nebyl autor tzv. *Mandevillova cestopisu*, nejrozšířenější knihy o Egyptě ze sklonku středověku. O to víc si o něm vymyslel; viděl tam prý různé potvory, „jejichž vrch jest podoben člověku a spodek jest kozí“, báječné ptáky „se zlatou korunou na hlavě a křídly ohnivě barvy“, jakož i „mnoho jiných věcí divných“. Pyramidy naproti tomu neviděl. Nebo jejich existenci čtenáři zatajil.

První novověký Evropan, o němž víme, že vstoupil do Velké pyramidy, byl Pierre Belon (Bellonius), profesor pařížské Sorbonny; roku 1553 se dostal do ní vchodem, který dal vybourat počátkem 9. století bagdádský kalif al-Ma'mún, když v ní hledal „faraónovy poklady“. Potom už návštěvníků pyramid přibývalo. Byl mezi nimi zejména německý pater Vansleb, francouzský diplomat Maillet, dánský námořní důstojník Norden, britský cestovatel Melton a jeho krajan Shaw. Jiný britský cestovatel, Richard Pococke, se dostal až do Údolí králů v Horním Egyptě a jenom

Claude Sicard, objevitel hlavního města egyptské Nové říše Wésetu (Théb). Roku 1762 ještě přesněji a podrobněji změřil pyramidy geometr Carsten Niebuhr, německý cestovatel ve službách dánského krále. (Přišel přitom bezmála o život, neboť když místní feláhové nahlédli do jeho přístrojů a spatřili tam všechno obráceně, měli ho za čaroděje, který jim chce převrátit domy na střeche.) Navzdory všem těmto zjištěním a poznatkům bylo možné v té době v Evropě ještě psát, že pyramidy jsou uvnitř duté, že mají okénka (jak je zobrazili Benátčané na mozaice v Chrámu svatého Marka), že

DIV PRVNÍ

EGYPTSKÉ PYRAMIDY

Chufuova pyramida ve srovnání s některými stavbami. Zleva doprava: Svatovítský chrám v Praze, Bratislavský hrad, Chufuova a Rachefova pyramida, Eiffelova věž v Paříži

špatné mušce tamějších loupežníků mohl děkovat, že tam nezůstal navždy; po návratu popsal ve svých *Cestách po Egyptě* (1755) celkem osmnáct pyramid, tj. víc než kdokoli před ním. První Čech, který vstoupil do Velké pyramidy, byl misionář Jakub Římař z Kroměříže; stalo se tak roku 1711 nebo 1722. Jeho mladší druh Václav Remedius Prutký, rodák z Prahy a přes dvacet let mnich v egyptské Girze, sestoupil roku 1751 jako první Evropan do „růžové pyramidy“ krále Snofrua u Dahšúru, která je starší než Chufuova pyramida u Gízy. (O jeho prvenství se dlouho vůbec nevědělo; protože jeho latinskou zprávu vydal v anglickém překladu teprve roku 1968 český egyptolog Miroslav Verner.)

Už roku 1638 přijel do Egypta vědec s měřicími přístroji, aby zjistil přesné rozměry gízských pyramid: profesor astronomie z univerzity v Oxfordu, John Greaves. Jeho údaje později prověřil a doplnil Francouz

jsou to sýpky na obilí, jež postavil biblický Josef, že jsou to ohrady proti návějímu pouštního písku, kryty proti potopě světa atd., ba dokonce, že nejsou vůbec dílem lidských rukou (H. Kuhn, 1793)!

Jedna z knih těchto cestovatelů a badatelů měla pozoruhodný osud: Niebuhrův *Popis Arábie* z roku 1772. Dostala se do rukou mladého a právě nezaměstnaného generála Francouzské republiky, který znal nazpaměť Plútarchův životopis Alexandra Velikého... „Krtinec je ta vaše Evropa! Jedině na Východě, kde žije šest set miliónů lidí, lze zakládat velké říše a dělat velké revoluce!“ Takové ambice se ovšem výborně hodily do krámu tehdejšími direktorům republiky – vždyť jejich podporou mohli zabít tři mouchy najednou: zmocnit se někdejší „obilnice Říma“, zahradit Angličanům cestu do Indie a zbavit se „toho Bonaparta“, který se jim nelíbil tím víc, že byl úspěšným vojevůdcem a v duchu se viděl jako příští Caesar.

VOJTĚCH ZAMAROVSKÝ

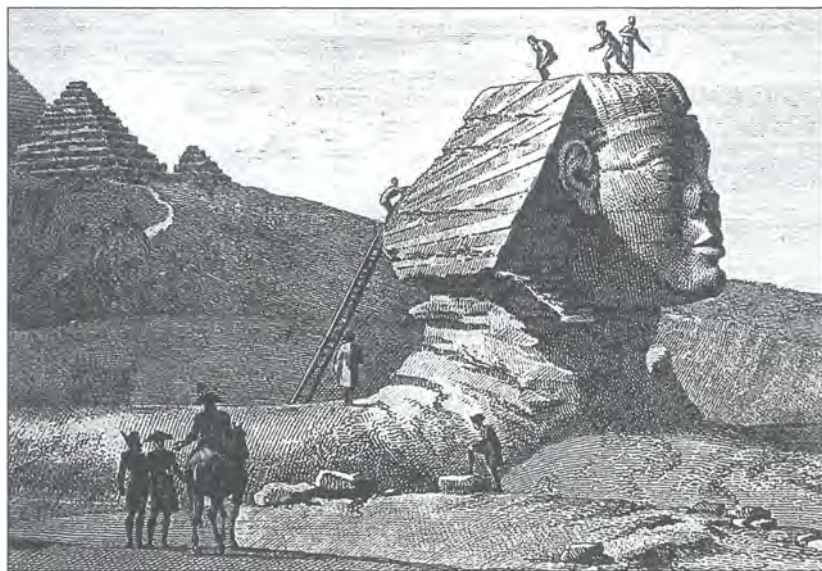
ZA SEDMI DIVY SVĚTA

A republika, která se slavnostně zavázala, že nepovede útočné války, dala generálu Bonapartovi 38 000 vojáků (přesně tolik, kolik jich měl Alexandr Veliký, když se vypravil dobýt celý Starý svět, a sedmdesátkrát víc, než měl Hernando Cortés, když dobyl Nový svět) a 328 lodí s příslušným počtem kanonů, mezků a – učenců. Tyto poslední si však vybral sám Bonaparte. Věděl, že nejde jen dobývat, ale i objevovat velkou říši na Nilu.

Devatenáctého května 1798 vyplul z Toulonu, 2. července vstoupil na egyptskou půdu. Byla to rychlá plavba – pouhých 44 dní. A hlavně to byla

dodnes) a vpředu sám Murad bej, egyptský místokráľ, se zlatým zakřiveným mečem a turbanem posetým brilianty. Zaválitý mladý generál s černým dvourohým kloboukem a na bílém koni zformoval své divize do čtverce a před šikem s trikolorami ukončil svou řeč: „Vojáci! Čtyřicet století teď hledí na vás!“ Zazněla Marseillaisa, nikdo nevěřil, že ji zpívá naposled, a její tóny zanikly v bouřlivém „Alláh! Alláh!“ Generál Desaix zahájil protiútok a po půldenní krvavé řeži, které vešla do dějin jako „bitva pod pyramidami“, se před francouzskými dobyvateli otevřely brány Káhiry.

Velká sfinga za
Napoleonovy expedice,
dosud ještě až po krk
v písku. Kresba Vivanta
Denona

šťastná plavba, protože se mu podařilo uniknout anglickému admirálu Nelsonovi, který víc než měsíc křižoval po Středozemním moři a jednou se mu přiblížil téměř na dohled. Ráno dne 21. července, po úmorném pochodu pouští, spatřily pak přední hlídky francouzské armády pyramidy. Strměly do nebe ve své těžkopádné monumentalitě u lesa štíhlých minaretů Káhiry.

Avšak mezi těmito dvěma tak kontrastními vidinami z pohádky a francouzskými armádami stáli mamlúci. Skvěle seřazená armáda, deset tisíc pěšáků, tři tisíce jezdců, mohutné dělostřelectvo (které používalo při polních cvičeních za terč hlavu Sfingy u Velké pyramidy – díry jsou tam

Velká sfinga, největší
socha na světě. Pochází
z poloviny 26. století
před n. l. V pozadí je
Chufuova pyramida

Není naším úkolem popisovat vojenskou část této expedice, dlouhou řadu vítězství na souši a zničení francouzského loďstva jediným úderem rozzuřeného Nelsona u Abú Kíru, ani nesmírné útrapy egyptských feláhů a francouzských vojáků, z nichž tisíce osleply a tisíce zahynuly na infekci přenášenou miliardami much. (Na ně si v roce 1942 trpce stěžoval i britský maršál Montgomery u al Alamejnu.) Nemíníme se zabývat ani neslavným útekem Bonaparta od své armády dne 19. srpna 1799. (Tento čin, za který by byl kteréhokoli vojáka postavil ke zdi, znovu zopakoval v Rusku.) Rámec naší knihy přesahuje i politické hodnocení této výpravy; podrobnosti najde čtenář třeba v Tarleově nebo Manfredově *Napoleonovi*. Na tomto místě chceme jen konstatovat dalekosáhlé vědecké důsledky tohoto válečného dobrodružství: dobytí Egypta mělo totiž za následek jeho objevení pro vědu i Evropu.

S francouzskými vojáky vtáhli do Egypta i „učení civilisté“ – historikové, filologové, architekti, geometři, botanikové, a hlavně archeologové a malíři. Bonaparte o ně až dojemně pečoval, před žádnou bitvou neopomněl vydat rozkaz: „Oslovte a učenci doprosteď!“ A tito civilisté se pak vrhali na egyptské památky: pokud to šlo, balili je do beden, a pokud se do beden nevešly, měřili je, kopírovali, odlévali po částech do sádry, malovali a kreslili (tehdy ještě nebyly fotoaparáty). Sesbírali úžasnou kořist, avšak do Francie se z ní nakonec dostaly jen nepatrné zlomky. Angličané byli totiž toho názoru, že tyto věci byly nezákonně uloupeny, a aby se učinilo spravedlnosti zadost, po kapitulaci Francouzů je zabavili pro sebe. V prosinci 1801 je dal generál Hutchinson „ze své známé lásky k vědě“ naložit na loď a odvézt do Portsmouthu; král Jiří III. je pak věnoval Britskému muzeu, kde jsou dodnes. Chceme-li tedy studovat egyptské dějiny z originálních dokladů, musíme se za mnohými vypravit nejdřív do Londýna, odtamtud do Paříže – a teprve potom do Egypta. (Zní to divně, ale je tomu tak.)

Jednu část své trofeje však Francouzi nevydali. Byly to kresby fran-

couzských umělců, které – jak francouzští diplomaté při jednáních s Angličany dokázali – nebylo možno považovat z hlediska mezinárodního práva za válečnou kořist. (A hlavně je bylo možno snadno ukrýt a odvézt.) Ve francouzských rukou tak zůstaly i kresby Vivanta Denona, největšího kreslíře své doby. Svou obratnost dokázal už za „starého režimu“ obrazem *Klanění tří králů*, který mu vynesl členství v Akademii, za revoluce pak návrhy kostýmů „republikánské módy“, které mu vynesly uznání Robespierrovo; po kontrarevoluci získal přízeň Josefíny Beuaharnaisové,

kteřá ho doporučila svému příštím císařskému manželovi, aby ho vzal s sebou do Egypta. Denon však nebyl jen kreslíř: jako někdejší diplomat ovládal umění jednat s lidmi a jako bývalý správce královských uměleckých sbírek měl cit pro starožitnosti. Stejně jako si ho kdysi oblíbila markýza de Pompadour a carevna Kateřina, oblíbil si ho generál Desaix; s jeho výpravou se dostal při pronásledování mamlúků až k nilským kataraktům na samém jihu Egypta. A co je nejdůležitější, kreslil všechno, co viděl, a kreslil to mistrovsky: pyramidy a mešity, kolosální sochy faraónů a nilské bárky, nebetyčné kolonády chrámů a obelisky zabodnuté do mod-

DIV PRVNÍ

EGYPTSKÉ PYRAMIDY

Hórův chrám v Edfú. Na egyptské poměry je mladý, pochází jen z posledních století před n. l.

ře oblohy, úlomky skulptur vyhrabaných z písku i reliéfové nápisy v „obrázkovém písmu“, jímž byly pokryty budovy nevidaných rozměrů a sloupy neuvěřitelných průměrů. Když potom roku 1802 vydal své kresby ve sbírce *Cesta po Horním a Dolním Egyptě*, „otevřel oči užaslým současníkům“.

Napoleonovi „učení civilisté“, z nichž byla ustavena Egyptská komise, snažili se před vydáním své kořisti Angličanům co nejvíc zachránit aspoň v opisech a kopiích. Jaký úspěch měla tato jejich snaha, ukázalo jedenadvacet těžkých foliantů, vydaných v letech 1809–1822 pod titulem *Popis Egypta* (a pak ve druhém vydání, sedmatřicetisvazkovém, v letech 1821–1829). Nebylo do té doby knihy o památkách ze zmizelých světů, která by vzbudila větší rozruch. Subskripční cena této sbírky, redigované Edmé Jomardem, se rovnala celoročnímu vydržování ekvipáže s livrejovaným kočím, ale každý její svazek byl ihned po vydání rozebrán. Bylo tu s nesmírnou důkladností a dokonalým vkusem soustředěno všechno, co oči viděly a uši slyšely – Egypt na dlani. Reprodukce obrazů archeologických památek, krajinek, rostlin a živočichů, dlouhých hieroglyfických nápisů (které i dnes vzbuzují nadšení grafiků a typografů) probudily v celé Evropě zájem o kouzelnou zemi na Nilu – zájem, který už nikdy neuhasl.

Jenže – velkolepý *Popis Egypta*, Denonova *Cesta* a jiné knihy, paměti a přednášky účastníků egyptské expedice neřikaly nic o dějinách této země. Ukazovaly Egypt, nijak ho však nevysvětlovaly.

Nemohli se jejich autoři dozvědět něco od obyvatel Egypta, kteří dosud bydleli v městech nebo pracovali mezi zavodňovacími kanály, jež byly založeny už v dobách faraónů? Na zvědavé otázky Evropana odpověděl Egyptan (jestliže vůbec odpověděl): „Alláh je velký a Muhammad je jeho prorok. Mnohé věci jsou na zemi a moudrost je ve svaté knize koránu.“

Ale korán poskytoval evropskému vzdělanci jen umělecký požitek a překvapivý podnět k morálním úvahám. O dějinách Egypta bylo v něm mno-

hem méně než v bibli, která se také už dávno nepovažovala za autoritativní pramen historických informací. Znovu se začal číst Hérodotos a Diodóros, podrobněji než dosud se studovaly zmínky o starověkém Egyptě u římských historiků Tacita a Ammiana Marcellina, roku 1805 vyšel první francouzský překlad Strabóna. Kritického ducha Evropana z počátku 19. století však zprávy antických spisovatelů neuspokojovaly.

Nemohli nám tedy starý Egypt vysvětlit staří Egyptané? Vždyť přece žádný starověký národ na africké půdě nezanechal tolik písemných památek jako oni! Kdo by chtěl například opsat nápisy na stěnách chrámu v Edfú, jednoho z mnohých, potřeboval by na to podle odhadu Egyptské komise 25 let!

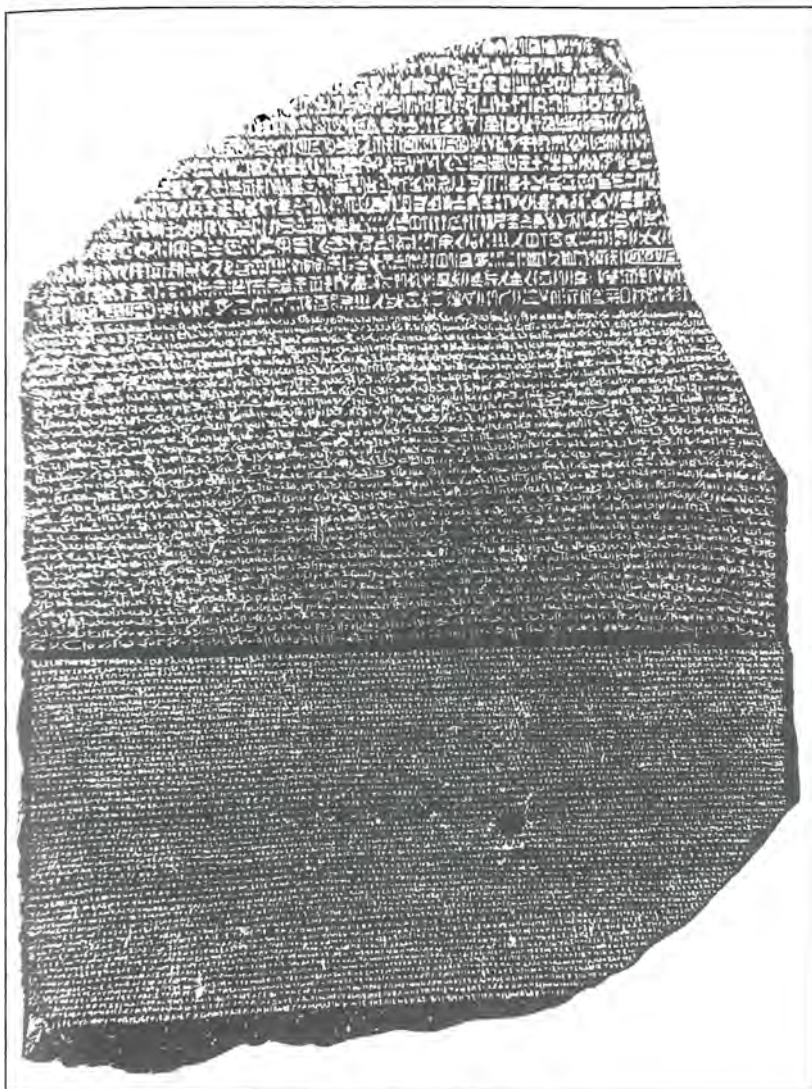
Jenže – a v tom byl ten háček – jejich písmo neuměl nikdo přečíst. Ba tvrdilo se, že to ani není písmo, nýbrž ornamenty!

Bylo tajemné jako sám Egypt.

Téměř nepřehledné množství starých egyptských nápisů se dostalo do Londýna, v opisech do Paříže a v *Popisu Egypta* do celého světa. Ale učenci před nimi stáli bezradně.

Přitom klíč k rozluštění písma, které mohlo zas být klíčem k vysvětlení celých egyptských dějin i záhad kolem pyramid, měli všichni v ruce. Dokonce to věděli!

Neznámý francouzský voják naražil totiž „2. fruktidoru VII. roku Republiky“ (2. srpna 1799) při odhazování písku u hradeb bývalé pevnosti ar-Rašíd, asi sedm kilometrů severozápadně od Rosetty na Nilu, na plochý čedičový kámen, velký jako deska psacího stolu. Na tomto kameni byl „trojjazyčný nápis“: nahoře v egyptských hieroglyfech, pod ním v jiném písmu nebo jazyku, a dole – v řečtině! Dhautpoul a Bouchard, dva důstojníci, kteří se (střídavě a neprávem) uvádějí v literatuře jako nálezci „Rosettské desky“, se postarali o její dopravu do Káhiry. Tam jeden francouzský generál, který měl klasické vzdělání, ihned přečetl řecký text: pocházel z roku 196 před n. l. a obsahoval poděkování kněží faraónovi Pto-

Rosettská deska, dnes v Britském muzeu v Londýně. Obsahuje dvojazyčný nápis z roku 196 před n. l.; nahoře egyptský v hieroglyfickém a démotickém písmu, dole řecký. Stala se východiskem k Champollionovu rozluštění písma a jazyka starých Egyptanů

lemaiovi Epifanovi za prokázaná dobrodiní. Končil: „(Tento nápis nechť je vytesán do desky) z tvrdého kamene posvátným, lidovým a řeckým písmem a postaven (u sochy krále, žijícího věčně).“*

Nápis tedy potvrzoval, že horní dva texty mají stejný obsah jako dolní a že jsou napsány dvojím egyptským písmem, které zmiňuje už Hérodotos a po něm Diodóros: posvátným, tj.

hieroglyfickým, a lidovým, tj. démotickým. Stačilo tedy nalézt egyptské protějšky k řeckým slovům – a Rosettská deska se dala přečíst. A její pomocí všechny egyptské nápisy...

Tuto možnost si uvědomil už anonymní autor článku ve francouzském armádním časopise *Egyptský kurýr*, který přinesl první zprávu o nálezu Rosettské desky. Zájemci o Egypt na celém světě jásal. *Evropský věstník*, vydávaný ruským historikem Karamzinem, například napsal: „Nový objev

* Text v závorkách je doplněn podle později rozluštěného egyptského nápisu, protože pravá dolní část desky s řeckým textem byla ulomena.

vzbuzuje naději, že pomocí řeckého nápisu se vypátrá smysl hieroglyfických kreseb.“

Všimněme si posledního slova: kreseb, tj. obrázků. Všichni učenci považovali totiž hieroglyfy za obrázkové písmo. To ovšem byl, jak se ukázalo, osudný omyl, který znemožňoval rozluštit hieroglyfy i po nálezu Rosettské desky. Ba i po objevení Pilackého obelisku („druhé Rosettské desky“) s hieroglyfickým a řeckým textem, k němuž došlo roku 1815!

Historie tohoto omylu je poučným příkladem, kam dospěje věda, a nejen věda, když nemá dost odvahy nebo síly k tvůrčí iniciativě a místo toho setrvává na citátech z uznávaných autorit.

Evropští učenci, kteří byli se svou latinou v koncích, obraceli se zpravidla na své řecké učitele. (V tomto případě je zčásti ospravedlňovalo to, že staří Řekové měli k hieroglyfům asi o 20 až 25 století blíž.) „Egyptské písmo má symbolický charakter. Každý znak vyjadřuje slovo nebo větu,“ napsal Plútarchos počátkem 2. století n. l. „Hieroglyfy jsou magické znaky,“ psali jiní, méně známí a dřív. „V hieroglyfech je skryta moudrost egyptských kněží před nezasevěnými,“ napsal římský spisovatel Apuleius koncem 2. století n. l. Ale to všechno byly jen náhodné poznámky. Antika nám však zanechala i speciální vědecké dílo o egyptském písmu. A nebylo učenice, který se zabýval záhadami starého Egypta, aby je nechal ležet v pološeru klášterních a univerzitních knihoven.

Byla to dvousvazková kniha *Hieroglyfika* od Hórapollóna, pravděpodobně alexandrijského Řeka ze 4. století n. l. V této knize stálo černé na bílém, že hieroglyfy jsou obrázkovým písmem. Ba co víc: autorova znalost koptštiny, jež se vyvinula ze staré egyptštiny, umožnila mu velmi věrohodně vysvětlit některé znaky. Například obrázek zajíce znamená v některých případech „otevřený“. Proč? „Protože zajíc má vždy oči otevřeny,“ odpovídá Hórapollón. Toto vysvětlení je však nesprávné. Obrázek včely znamená prý „lid“, protože Hórapollón (a nejen on) dobře věděl, že lid je pilný a pracovitý. Toto vysvětlení je jistě

správné – jenže tento znak znamená „král Dolního Egypta“. (Což jsme se ovšem dozvěděli až asi o 1500 let později.)

Hórapollónem se daly svést celé generace luštitelů egyptských hieroglyfů. Byli mezi nimi nepochybně i šarlatáni. Například papežský komoří Bolzanio vydal roku 1556 objemné dílo *Hieroglyfika čili vysvětlení posvátných znaků Egyptanů*, v němž vyložil všechny hieroglyfy jen tak, bez jakéhokoli rozboru – prostě si jejich význam vymyslel. Pierre L'Anglois odvodil zas ve své knize z roku 1584 z hieroglyfů téměř všechny znaky francouzské šlechty. (Vévodovi de Richelieu se tak dostal do znaku slon, podobný znaku americké republikánské strany; L'Angloisovou metodou by se dalo také vysvětlit, proč má demokratická strana ve znaku osla.) Avšak jezuita Athanasius Kircher byl nesporně seriózní vědec a znalec Egypta; po dlouholetých studiích vydal roku 1643 *Obnovení egyptského jazyka*, kterým se proslavil v očích současníků ještě víc než vynálezem „laterny magiky“. Hórapollónovou metodou přečetl stovky nápisů na obeliscích v Římě a jiných egyptských památkách. Jednu skupinu znaků přeložil například takto: „Tvůrcem plodnosti a všeho rostlinstva je Osiris, jehož životodárnou sílu čerpá z nebes božský Mofta do říše své.“ Dnes víme, že jde o jedno slovo, které ve skutečnosti znamená *autokrató*r, tedy řecký titul římského císaře.

Ještě dvě stě let po Kircherovi museli učenci bloudit houštím hieroglyfů, neproniknutelnějším a zrádnějším než papyrusové háje v močálech na březích Nilu...

Mýlil se Angličan Warburton, ačkoli už roku 1738 připustil, že v egyptských nápisích jsou znaky, které mají povahu písmen. (Byl to nesmírný, i když nesmělý krok vpřed proti Hórapollónovi.) Mýlil se jeho současník Francouz de Guignes, který zjistil příbuznost mezi egyptským a čínským písmem a vyvodil z toho, že Číňané jsou egyptskými kolonisty. Mýlili se londýnští kolegové profesora Guignese, kteří tvrdili, že to naopak dokazuje, že Egyptané jsou přistěhovalci z Číny. Mýlil se pařížský badatel, kte-

rý objevil v nápisu na chrámě v Den-
deře stý žalm z bible. Mýlil se dráž-
danský anonym, který vyčetl z krát-
kého hieroglyfického textu Rosettské
desky (ze které byla ulomena polovi-
na horní strany a velká část pravého
rohu) celý řecký text, slovo za slo-
vem! A co říci o švédském hraběti
Palinovi, který rozluštil oba egyptské
texty Rosettské desky „za jedinou
probdělou noc“, jak sám uvádí, „aby
se vystříhal neustálých omylů, které
jsou nutným důsledkem dlouhého
přemýšlení“? Ale mýlil se i Antoine
Isaac Silvestre de Sacy, největší ori-
entalista z počátku 19. století, který
proseděl celý rok nad Rosettskou
deskou, a nakonec rezignovaně pro-
hlásil: „Je to příliš spletitý a vědecky
neřešitelný problém!“

Abychom pochopili, jaký to byl pro-
blém, musíme si ujasnit aspoň něko-
lik základních faktů. Jak už víme, teh-
dy nikdo nevěděl, zda jednotlivé
znaky označují písmena, slabiky, slo-
va, nebo dokonce celé věty. Dále:
nikdo netušil, zda se tyto nápisy čtou
zprava doleva, nebo zleva doprava,
shora dolů, nebo zdola nahoru.
A konečně, to však není zdaleka
konec všech problémů, nikdo neznal
jazyk, v němž byly tyto nápisy sepsá-
ny. Jistěže byla to egyptština – jenže
jakou měla slovní náplň, jaké tvaro-
sloví, jaká gramatická pravidla? Šlo
přece o jazyk, který byl už tisíce let
mrtvý, a nejen mrtvý, ale úplně zapo-
menutý! Jak se později ukázalo, tato
stará egyptština neměla s jazykem
novodobých Egyptanů ani tolik spo-
lečného jako naše mateřština s lati-
nou.

(Jestliže se chceme vcítit do situa-
ce tehdejších luštitelů, můžeme si to
zkusit na jednoduchém příkladu. Vez-
měme si kterékoli noviny a zaškrtně-
me si všechna slova latinského půvo-
du na jejich stránkách. Pak si slova
vypišme a pokusme se jejich pomocí
přeložit latinský nápis třeba na měst-
ské nebo kostelní bráně. Přitom bude-
me ovšem v podstatně příznivější situ-
aci: známe přece význam všech
písmen, víme, že slova jsou od sebe
oddělená, že se čtou zleva doprava
atd. Může se někdo divit, že historie
luštění egyptských hieroglyfů je tisíce-
letou historií omylů?)

Avšak jeden muž se nakonec pře-
ce jen nezmylil a Rosettskou desku přečetl.
A po ní všechny nápisy vytesané dlátem
do žulových stěn chrámů i texty napsa-
né třtinou na svitky papyrů. Bylo mu teh-
dy dvaatřicet let a starým Egyptem se
zabýval už přes dvacet let. Jmenoval se
Jean François Champollion.

Život a dílo tohoto muže je jedi-
nečným příkladem toho, co zmůže
nezdolná energie a cílevědomé úsilí.
Jistěže byl génielem – neříká však Edi-
son, člověk v tomto ohledu nesporně
kompetentní, že genialita je z deva-
desáti procent pilností?

Jean François Champollion se naro-
dil na Štědrý den roku 1790 v jiho-
francouzském městečku Figeaku,
v provincii Dauphiné, které Francouzi
říkají „kraj sedmi divů“. Na svět přišel
s temnou pokožkou, takže přítomný
lékař poznamenal, že „vypadá jako
Egyptan“. (O dvacet let později to byla
jeho přezdívka.) V pěti letech zazna-
menal první luštitelský úspěch: bez
pomoci dospělých se naučil číst
a psát, a to tak, že srovnával nauče-
né modlitby s textem v matčině mod-
litební knížce. V devíti letech uměl už
řecky a latinsky, naučil se těmito jazy-
kům z knih svého otce, který byl knih-
kupcem. V jedenácti letech četl už bib-
li z hebrejského originálu; dva roky se
pak v těchto znalostech zdokonaloval
u svého staršího bratra Jacquese,
profesora řecké literatury v Grenoblu.
Třináctiletý začal studovat arabštinu,
syrštinu, chaldejštinu a potom kopt-
štinu. („Píši si deník koptsky, pro
pocvičení...“) V patnácti letech studo-
val perštinu („latinu Orientu“) a nej-
těžší texty nejstarší literatury v paha-
ví a pársí, samozřejmě i sanskrť a „...
pro rozptýlení i čínštinu“. Sedmnácti-
letý se stal členem Akademie věd
v Grenoblu. Jako vstupní přednášku
přečetl úvod ke své knize *Egypt za
vlády faraónů*.

Nebyla to jeho první kniha (vyšla
ostatně až po mnoha letech). První
Champollionova práce má dost divný
název a obsah: *Dějiny slavných psů*.
Napsal ji, když mu bylo jedenáct let.
V téže době uveřejnil také článek,
v němž vyslovil svůj politický světový
názor: na základě kritického studia

DIV PRVNÍ

EGYPTSKÉ PYRAMIDY

Jean François
Champollion
(1790–1832) „vzkřísil
mrtvou a zapomenutou
řeč stavitelů pyramid
k novému životu“

bible, Ciceronových spisů *O státě* a *O zákonech*, Platónovy *Ústavy*, Aristotelovy *Politiky* a myšlenek Velké francouzské revoluce dospěl k přesvědčení, že „jedinou rozumnou státní formou je republika“. Ve volném čase (!) pracoval na synchronických tabulkách světových dějin „od Adama po Champolliona mladšího“.

V této době se však už jeho hlavní zájem soustřeďoval na Egypt. Jméno této země slyšel poprvé v sedmi letech: starší bratr se chtěl zúčastnit Napoleonovy expedice, neměl však potřebnou protekci. Za dva roky se mu pak náhodou dostalo do rukou právě 37. číslo *Egyptského kurýra*, ve kterém byla zpráva o nálezu Rosettské desky. Za další dva roky se dostal do egyptských sbírek prefekta departementu Isère Fouriera. Tento slavný matematik a fyzik (s ještě slavnějším utopickým socialistou Charlesem Fourierem má společné jen příjmení) byl s Bonapartem v Egyptě, pracoval jako tajemník Egyptské komise v Káhiře a nějaký čas zastával také funkci francouzského komisaře u egyptské vlády. Jako nově jmenovaný prefekt si zašel do školy na inspekci a tam ho žák Champollion svou bystrou odpovědí natolik upoutal, že ho pozval do svého paláce. Jedenáctiletý Jean François byl jeho sbírkami okouzlen. „Co je na tomhle papyru? Co znamená tenhle nápis?“ Fourier kroutil hlavou: „Žel, to nikdo neumí přečíst!“ – „Ale já to přečtu! Za několik let! Až budu velký!“ (To není dodatečný výmysl. Fourier si tuto odpověď poznamenal do deníku jako kuriozitu.)

Champollionových několik let se protáhlo na dvě desetiletí. Mezitím dosáhl sice titulu akademika (tehdy s tím však nebyl spojen žádný příjem), získal obdiv pana de Sacy (ale bylo z toho jen několik pozvání na večeri), dosáhl všeobecného uznání (cestovatel Somini de Manencourt prohlásil, že Champollion zná Egypt jako on sám, a jeden arabský šejk po celovečerní debatě nechtěl věřit, že nemluvil se svým krajanem), ale po dvouletém pobytu v Paříži dostal ve svém studeném podkrovním pokojíčku a při nedostatečné stravě i tuberkulózu. Nouze a strach před odvodem (Napoleon potřeboval krev všech Francou-

zů, kteří neměli dost peněz, aby se vykoupili) ho nakonec přinutily k návratu do Grenoblu. „Chudého jako básníka – bohužel!“

Přijal místo profesora na škole, v jejích lavicích seděli ještě jeho bývalí spolužáci. Pracoval na dějinách Egypta, pracoval na hieroglyfech, pracoval na koptském slovníku. („Je den ze dne silnější,“ napsal, když dospěl na stranu 1000, „jeho tvůrce naopak.“) Neúnavně studoval – a psal divadelní hry pro místní ochotníky, protože z platu se nemohl uživit. A kromě toho skládal protimonarchické písničky...

Byly namířeny proti Napoleonovi, ale stejně dobře se hodily i proti Ludvíkovi XVIII., který se po Napoleonově porážce vrátil v dubnu 1814 do Paříže, aby usedl na trůn svých předků. Republikán Champollion ztotožňoval monarchii, císařskou stejně jako královskou, s tyranii a hlásal všelijaké nebezpečné myšlenky (například, že věda má usilovat o poznání objektivní pravdy, a ne pravdy napoleonské nebo bourbonské). Vyneslo mu to snížení platu a zákaz přednášek. Stáhl se tedy mezi knihy a studoval – aniž přestal spojit egyptologii s politikou.

Vláda Ludvíka XVIII. měla ovšem k Champollionovým republikánským ideálům ještě dál než Napoleonova. V březnu 1815 se však Napoleon překvapivě vrátil ze své „rekreace na Elbě“, aby se znovu zmocnil vlády. („Korsická obluda se vynořila u Cannes,“ psaly tehdy noviny, aby za necelé tři týdny slavnostně oznámily: „Jeho císařské Veličenstvo triumfálně vtáhlo do vždy věrné Paříže.“) Champollion v něm viděl menší zlo a za jeho pobytu v Grenoblu se mu dal i s bratrem představit. Napoleon se ho formálně zeptal, čím se zabývá. „Koptským slovníkem, luštěním hieroglyfů...“ Staronový císař zbystřil sluch: vzpomněl si na své egyptské tažení, ohlásil se u Champolliona na návštěvu a nad svitky papyrů se staroegyptskými texty se rozhodl o svých příštích plánech v Egyptě... A požádal Champolliona o spolupráci.

Ale Napoleonova vláda trvala jen sto dní; po bitvě u Waterloo (18. června 1815) se vrátili na trénu pruských

armád do Paříže opět Bourboni. „Tresty padají jako kdysi mana Židům na poušti,“ píše Champollion příteli do Paříže. A zasáhnu i jeho: maloměstáci se přece musí mstít za svou průměrnost géniovi. Protimonarchické písničky a rozhovor s Napoleonem byly dostatečnou záminkou, aby odsoudili Champolliona do vyhnanství – jako „velezrádce“.

Champollion neměl ovšem chuť strávit zbytek života na galejích: uprchl z Grenoblu, nějaký čas se skrýval v Alpách, pak se odvážil do rodného Figeaku. Jeden a půl roku tam sbíral síly k rozhodujícímu útoku na tajemství hieroglyfů. Když se vrátil do Paříže, „přestupní stanice do země na Nilu“, byl na něj připraven jako žádný učenec před ním.

Popis speciální egyptologické přípravy mladého Champolliona, odpovídající požadavkům vědecké přesnosti a důkladnosti, by i při nejstručnějším výkladu obsáhl knihu takového rozsahu, jaký máme vymezený na celou naši cestu. A kromě toho: těžce by se dal napsat živě, i pro neegyptologa zajímavě. Omezíme se proto na nejdůležitější fakty a mezistanice jeho pracovního postupu.

Především je třeba konstatovat, že prostudoval všechno, co bylo za posledních 2500 let o hieroglyfech a o Egyptě vůbec napsáno. Takto vyzbrojený přistoupil k samostatnému studiu egyptského písma, ale na rozdíl od jiných učenců začal s démotickým, tj. lidovým písmem, protože je považoval za nejjednodušší. Považoval je zpočátku (v tom se však mýlil) také za nejstarší, protože logicky usuzoval, že složité se vyvíjí z jednoduchého; v případě egyptských písem však tomu bylo naopak. Celá léta postupoval přesně vytčeným směrem; když zjistil, že se dostal do slepé uličky, začal znovu. „Tato možnost je tedy vyzkoušena, vyčerpána a zavržena. Nemusím se k ní vracet. To má také svůj význam.“

Tak „vyzkoušel, vyčerpál a zavrhl“ i Hórapollóna. A s ním nesprávné názory celého učeného světa. Kromě připravenosti, vytrvalosti a sebekritičnosti měl tedy i odvahu.

Z Plútarcha se dozvěděl, že egyptské démotické písmo mělo 25 znaků;

rozhodl se to prověřit a znaky vyhledat. Už předtím však dospěl k přesvědčení, že tyto znaky musí vyjadřovat zvuky, a nejen pojmy vyjádřené stylizovanými obrázky, přičemž mohlo být lhostejné, jak se vyslovovaly. „Kdyby neměly schopnost vyjadřovat zvuky, nemohla by být na Rosettské desce jména králů.“ A jména králů tam byla, to věděl z řeckého textu. Protože tato jména musela znít v egyptštině obdobně jako v řečtině, zvolil si je za východisko. Po titánské práci, která by byla problémem i pro vědce pracující s elektronickými třídícími stroji, našel a spolehlivě určil deset písmen. Téměř polovinu naší abecedy!

Mezitím ovšem ani jiní učenci nelehali. Několik znaků rozluštil stejným způsobem i švédský orientalista Åkerblad, dánský filolog Voëga a Francouz de Sacy. A ještě dříve oni udělal pro vysvětlení egyptského písma anglický přírodovědec a lékař Thomas Young (1773–1829). Byl to rovněž geniální znalec řeči: v patnácti letech ovládal kromě hlavních světových jazyků i pět starověkých. Rozluštil pět hieroglyfických znaků a určil jejich zvukovou hodnotu; objevil dva zvláštní znaky, které nebyly „písmeny“, ale označovaly v démotickém textu začátek a konec vlastního jména (tím vyřešil otázku, před kterou zůstal stát de Sacy, tj. proč různá jména začínají v démotickém textu stejnými písmeny), a potvrdil už dříve vyslovenou domněnku, že v staroegyptském písmu se nevyskytují samohlásky. Nakonec se však dostal do neřešitelných rozporů (zejména proto, že čtení dalších devíti „bezpečně určených“ znaků se ukázalo být nesprávné) a své teze roku 1818 prakticky odvolal.

Zatímco titi učenci objevili jednotlivá písmena nebo principy a dospěli k dílčím poznatkům, Champollion objevil systém egyptského písma. Odhalil vztahy mezi hieroglyfickým a démotickým písmem a zároveň vztahy obou těchto písem k ještě záhadnějšímu třetímu, hieratickému (tj. „kněžskému“, protože bylo používáno v chrámových textech egyptských kněží). Odkryl zákonitosti egyptského způsobu psaní, přečetl

VOJTĚCH ZAMAROVSKÝ

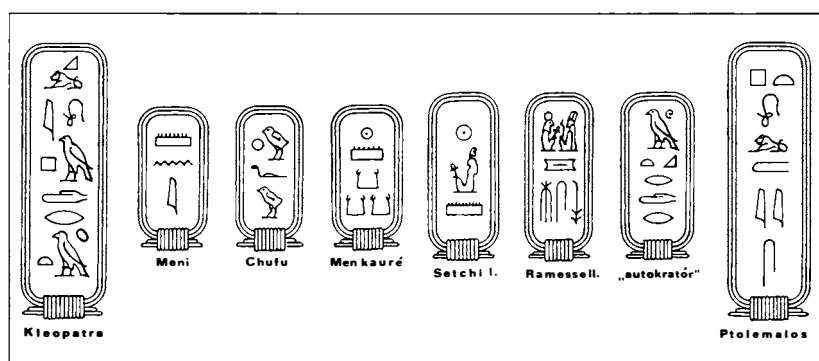
ZA SEDMI DIVY SVĚTA

egyptské texty a přeložil je, sestavil gramatiku staré egyptštiny... Vzkřísil mrtvou a zapomenutou řeč stavitelů pyramid k novému životu!

První etapou k tomuto fantastickému úspěchu, který dnes už stěží dovedeme plně docenit, byl odhad významu několika znaků z královských jmen na Rosettské desce. Dospěl k němu srovnáním hieroglyfického a řeckého textu a porovnáním těchto znaků se jmény na nějakém náhodně nalezeném papýru. „Předkládám Ti svůj první krok...!“ píše 30. srpna 1808 bratrovi. Ale osmnáctiletý akademik přitom cítí, že „to ještě

ných pokroků) bylo rozluštění jmen Ramesse II. a Thutmóse III., dvou největších králů starověkého Egypta. Ráno dne 14. září 1822 začal Champollion studovat opis reliéfů z chrámu v Karnaku, který mu poslal cestovatel Huyot. Jedno jméno na něm začínalo kroužkem. „Nemohl by to být obraz slunce?“ zeptal se sám sebe. „Jestliže ano – slunce se přece řekne koptsky *re*. A co když se slunce nazývalo i ve staré egyptštině *re*? A jestliže je pravda, že hieroglyfické písmo se vyvinulo z obrázkového – neoznačuje třeba původní znak pro slovo *re* jen začáteční písmeno toho-

Kartuše
s hieroglyfickými nápisy
jmen egyptských
panovníků a titulem
římského císaře

není ono“, že zatím je to jen dohad. (Vědec musí ovšem pracovat s dohady jako detektiv, musí mít i fantazii jako básník – jenže kde pro básníka začíná práce s formou, nastupuje u vědce, stejně jako u detektiva, nutnost důkazu.)

Druhou etapou – po pětileté práci – bylo vysvětlení dosud nerozluštěného hieroglyfického znaku $\sim$. Dospěl k němu přes koptštinu, o které věřil, že je mostem k staré egyptštině. Koptština má pro šest osobních zájmen šest koncovek; proč by je neměla i stará egyptština? A když po nich začal pátrat, zjistil, že tam, kde je v řeckém textu zájmeno „jemu“, je v koptštině znak Y (f) a že tomuto znaku odpovídá na Rosettské desce stylizovaný obrázek rohaté zmijs. Nechť se zdá tato kombinace jakkoli odváznou – ukázala se pravdivou. Rohatou zmijs se v hieroglyfech skutečně označuje stejný zvuk jako řeckým φ a naším f!

Třetí etapou (po dalších devíti letech neúnavného studia a nepatr-

to slova, tj. r?“ Nestačíme-li sledovat tento Champollionův myšlenkový postup, nemusí nás to mrzet: byl podložen čtvrtstoletím studií a čtrnácti lety soustředěné práce. Důležitější však je, že byl správný. V poledne téhož 14. září Champollion zvolal: „*Je tiens l'affaire! Mám to!*“ Přemožen štěstím se zhroutil.

Podářilo se mu poprvé rozluštit jméno z egyptského nápisu samostatně, tj. bez pomoci řeckého textu. Když se po pěti dnech vzpamatoval z horečky, usedl k psacímu stolu a napsal *Dopis panu Dacierovi o abecedě fonetických hieroglyfů*. Byla to vlastně rozprava v rozsahu 52 stran a B.-J. Dacier, klasický filolog a Champollionův přítel, ji bezodkladně předložil francouzské Akademii. 23. září 1822 přednesl pak Champollion před členy Akademie důkaz správnosti svého rozluštění – a zároveň jeho výklad.

Na Rosettské desce se zachovalo celkem 1 419 hieroglyfů, kterým odpovídá 486 řeckých slov. To znamená,

že každé egyptské slovo se píše průměrně třemi písmeny, jinými slovy, že každý egyptský hieroglyf nemusí vyjadřovat (a zpravidla ani nevyjadřuje) uzavřený pojem. Kromě toho se mnohé z těchto znaků opakují; je tam celkem 166 různých znaků. Jména králů píší Egyptané (na znak úcty) do zvláštních oválných rámečků, *kartuší*. Na Rosettské desce i na Pilackém obelisku se vyskytuje kartuše, která, jak dokazuje řecký text, obsahuje jméno Ptolemaios (ve staroegyptském přepisu *Ptolmijis*, přičemž *ji* jsou ve skutečnosti polosamohlásky). Stačí ji srovnat s jinou kartuší, která obsahu-

slovo □ ○ (*p-r*) jako *per*, což znamená „dům“, nebo *pire*, „vycházet“. Bylo tedy nutné připojit k takovému slovu vysvětlující znak, tzv. *determinativ*. Šlo-li o dům, stačil symbolický plán domu (□), šlo-li o chůzi, připojil se obrázek krácejících nohou (∟). Nebo například slovo *depet* mělo dva významy: v prvním případě znamenalo „lod“, ve druhém „chut“. Přikreslil se tedy k němu buď člun s veslařem, nebo vypláznutý jazyk – a žádný gramotný Egyptan (asi tak každý tisíc obyvatel faraónovy říše) si to nespletl. Po Champollionově výkladu už ani žádný egyptolog.

DIV PRVNÍ

EGYPTSKÉ PYRAMIDY

	3(a)		w		m		h(ch)		š		t
	i(i)		b		n		h(ch)		k		č
	j		p		r		s		k		d
	(o)		f		h		s'		g		d(dž)
	ir		va		vn		ba		ka		ms
	anch		nfr		vr		pa		pr		chpr

Hieroglyfické písmo. Nahore souhlásky s egyptologickým přepisem do latinky; znaky v prvním sloupci jsou ve skutečnosti polosamohlásky. V závorce přibližná výslovnost; „ch“ mělo trojí výslovnost (od nádechové po chrčivou, „k“ s tečkou znělo asi jako naše „kv“). Dole ukázky slabičných znaků

je jméno Kleopatra. První, třetí a čtvrtý znak ze jména Ptolemaios souhlasí s pátým, čtvrtým a druhým znakem ve jménu Kleopatra.

To je zatím přinejmenším deset znaků, jejichž význam je nesporný. (Koncové znaky ve jménu Kleopatra Champolliona nemýlily; usuzoval, že označují ženské jméno nebo nějaký titul.) Pomocí takto rozluštěných znaků lze přecíst i jiná vlastní jména: Alexandros, Caesar, Bereniké... A pomocí nově získaných znaků pak další slova. Můžeme tedy sestavit celou abecedu hieroglyfického, hieratického a démotického písma! A takto napsané texty lze pak na základě řeckého nápisu přeložit!

Co však se znaky, které jsou zřejmě „přebytečné“, tj. nemají zvukovou hodnotu? Egyptané, jak známo, nepsali samohlásky (měli však polosamohlásky). Proto lze čist například

lod'	létat	veslovat	plakat	najíst
chut'	stáří	vláda	jih	bít

Takových determinativů bylo asi sto, psaly se však vždy stejně. Proč si pomáhali Egyptané tímto způsobem? Proč nezavedli samohlásky? Pravděpodobně proto, že obyvatelé ze severu se ústně těžko domluvili s obyvateli na jihu, neboť v samohláskách se projevovaly největší nářeční rozdíly. V písemném styku si však při vynechání samohlásek a připojení determinativů bez potíží rozu-

Příklady determinativu. Hieroglyfické d-p-t: nahore „lod“, dole „chut“. Vpravo hieroglyfické znaky pro slovesa a abstraktní pojmy

VOJTĚCH ZAMAROVSKÝ

ZA SEDMI DIVY SVĚTA

měli. Tento systém písma jim tedy vyhovoval a upevňoval státní a kulturní jednotu Horního a Dolního Egypta.

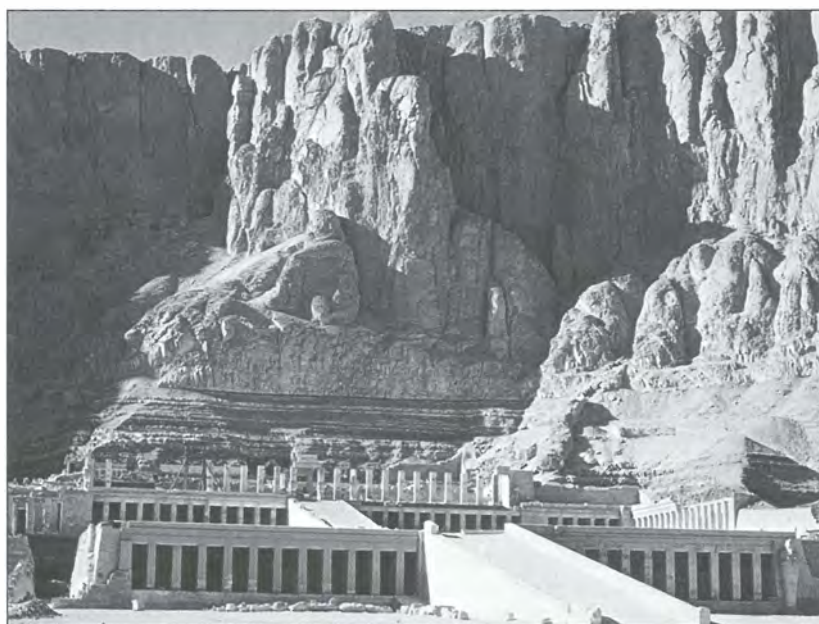
Byly tu však i složitější otázky. Kromě hláskových znaků (pro jednotlivé samohlásky a několik polosamohlásek) se vyskytovaly i znaky slabičné, dvouhláskové a tříhláskové; několik jich bylo dokonce čtyřhláskových. V některých případech naopak existovaly pro jednu a touž hlásku dva až tři znaky. (Rozdíl v jejich výslovnosti se dodnes nepodařilo zjistit; čtení a porozumění textu to však nevadí.) Vyskytovaly se však i kombinace jed-

jednotlivé znaky uvnitř slov seřazené, zda do čtverce, za sebou, shora dolů apod., je úplně lhostejné...

Datum napsání Champollionova *Dopisu panu Dacierovi*, tedy 22. 8. 1822, se považuje za den zrození nové vědy – egyptologie. Vědecký výzkum Egypta mohl začít. Tajemství pyramid, ale nejen pyramid, jedné z nejstarších kultur pod sluncem – mohlo být odhaleno!

V červenci 1828 se splnil Champollionův sen: na vlastní oči spatřil kamenné zázraky na Nilu.

Hatšepsutin chrám
v Dér el-Bahrí ze
začátku 15. století před
n. l. Pilíře na dolní
terase vpravo
rekonstruovali polští
archeologové

notlivých znaků. Například písmeno „j“ (označovalo se obrázkem třtiny) se spojilo s determinativem označujícím chůzi (nohy) a vznikl „logogram“ vyjadřující sloveso „chodit“, „jít“.

Tyto problémy byly však ve srovnání s rozluštěním prvních hieroglyfických znaků dětskou hříčkou. Stejně jako například otázka, kterým směrem se hieroglyfy čtou. Champollion odpověděl jednoznačně: opačným, než jsou znaky obráceny. Hledí-li sova, označující písmeno „m“, nebo ukazuje-li ruka, označující písmeno „d“, doleva, čtou se jako naše abeceda. Jsou-li tyto znaky obráceny doprava, čtou se směrem doleva. Jak jsou

Ačkoli byl ještě stále „velezrádce“ (ospravedlnění nebo milosti se mu nikdy nedostalo), přijel sem v čele velké vědecké expedice: měl k dispozici značné finanční prostředky a dvě lodě, *Isis* a *Hathor*.

Přistál v Alexandrii: „Políbil jsem egyptskou půdu, když jsem na ni poprvé vstoupil po mnohaletém netrpělivém čekání.“ Navštívil Rosettu, po splavném rameni nilské delty se dostal do Káhiry. Arabská architektura ho příliš nezajímala: zamířil na pyramidové pole u Gízy, pak u Sakkáry a Abú Síru. Prochází městy a zříceninami, jejichž historii zná lépe než kdokoli jiný na světě. Čte

nápisy faraónů na tisíciletých stavbách a jako první člověk našeho letopočtu jim rozumí...

Po prohlídce Sakkáry se vrací k řece. Přichází k vesnici Mitrachině a zkoumá roztroušené kameny, nachází nápisy, zjišťuje jejich věk. Sestupuje do podzemních sklepů, vyhání z nich hyeny, zkoumá základy, na nichž stály kdysi rozlehlé budovy... Ano, je na půdě Mennoferu, prvního hlavního města sjednoceného Egypta, které Řekové nazývali Memfis. Před pěti tisíciletími byla založena tato metropole velké říše, před třemi byla v rozkvětu, před dvěma byla ještě

Úvahy o prvních deseti knihách Tita Livia, oblékal se do tógy, aby se vcítil do ducha Římanů. U Champolliona šlo spíš o praktické opatření: kdo žil delší dobu v Egyptě, potvrdí, že volný a lehký arabský oděv je rozhodně účelnější než evropský.) Vznešení mudírové i prostí feláhové s ním mluví jako s pravým věřícím a oslovují ho „*Ja achuja!* Můj bratře!“, což mezi přívrženci Proroka není jen fráze. A dřív než přijde do nejzapadlejší vesničky, je tam už zpráva, že „nějaký Frank vrátil mrtvým kame-nům dar řeči“.

Kráčí od objevu k objevu. Prochá-

DIV PRVNÍ

EGYPTSKÉ PYRAMIDY

Karnak, staroegyptský Wését. Velká dvorana Amónova chrámu z doby Ramessa II. Sloupy ve dvoraně jsou vysoké 23 metrů, obelisk 30 metrů; pokrývají je hieroglyfické nápisy. Karnacký chrám je největší na světě, jeho ohrazený areál měří 650 krát 550 metrů

„krásným lidnatým městem“ – a nyní v ní už staletí houkaly pouze sovy z pouště. Fátimovská nádherymilovnost a mamlúcké hospodářství ji proměnilo v kamenolom: stavby byly postupně zbourány a jejich trosky odvezeny po vodě, aby z nich vznikly o něco níž na druhém, pravém břehu Nilu paláce a mešity nové metropole, Káhiry...

Pokračuje v cestě proti proudu nejdelší řeky světa. Oblečen je jako Arab, hlavu má oholenou a na ní turban, nohy ve vysokých botách ze žluté kůže. (Když Machiavelli psal své

zí troskami Ebózevu (řeckého Abydu, dnešního Abdžu) a poznává, že je to někdejší pohřebiště jednoho z nejvýznamnějších měst starého Egypta. V Amarně zjišťuje, že velká stavba, považovaná za sýpku, je prastarý městský chrám. Tak pokračuje až k svému největšímu triumfu a nejsilnějšímu zážitku, k chrámu ve staroegyptské Tentoře, známější pod řeckým názvem Dendera.

Dorazil k němu za měsíční noci po dobrodružném pochodu palmovým lesem. (Místní obyvatelé ho považovali za vůdce lupičů a mnoho nechy-

VOJTĚCH ZAMAROVSKÝ

ZA SEDMI DIVY SVĚTA

bělo, aby ho i s celou výpravou neubili klacky.) „Ani se nepokusím popisovat dojem, jakým na nás zapůsobil velký chrám, a zejména jeho sloupová předstíň. Lze ho jistě změřit, ale popsat ho tak, aby si ho někdo podle toho představil, je prostě nemožné. Snoubí se v něm velebnost s majestátností na nejvyšším možném stupni. Dvě hodiny jsme se tam zdrželi a byli jsme úplně u vytržení...“

Přes své nadšení zůstává kritickým vědcem: „Tento chrám je prý prastará?... Za prvé, není zasvěcen Ésetě (Isidě), bohyni přírody, ale Hathóře, bohyni lásky. A za druhé, za svůj

Sloupy Amónova chrámu v Karnaku, pokryté hieroglyfy

konečný vzhled děkuje až Ptolemaiovcům a dokončili jej Římané... Je nádherný? Snad je mistrovským dílem architektury, avšak pokrývají ho skulptury nejhoršího stylu... Jeho hluboké reliéfy jsou ohavné a nemůže tomu být jinak, vždyť pochází z období úpadku. Ať mi to slavná Egyptská komise nemá za zlé!“

Pokračuje do Karnaku a Luxoru, do Théb...

Homérovy „stobranné Théby“, staroegyptský Wésset, které antika zahrnula takovou chválou, že je Montfau-

con bez váhání zařadil mezi divy světa, nachází samozřejmě v troskách. Ale v jakých troskách! Sloupy Amónova chrámu, které ani tři muži neobejmou, jsou od paty po hlavici pokryty hieroglyfy; Champollion mnohé z nich neluští, ale čte. Zkoumá obelisky a pylony vyšší než nejvyšší budova v tehdejší Paříži, hledí do strnulé tváře kolosálních soch Ramesse II., hledá aleje sfing a umělá jezera u chrámů. Přepraví se přes Nil k „zpívajícím sochám“ zvaným Memnonovy kolosy, navštěvuje Údolí králů, prochází kolonádami skalního chrámu královny Hatšepsuty v Dér el-Bahrí, putuje městy mrtvých i mrtvými městy... A všude především obkresluje, popisuje, srovnává, prověřuje; odpočívá při práci a pracuje při odpočinku. „Myslím, že mohu právem říci, že egyptské náboženství a egyptské umění budou známy a správně zhodnoceny teprve po zveřejnění výsledků mé výpravy.“

Strávil v Egyptě jeden a půl roku. Pomohlo nejzdravější podnebí na světě vyléčit jeho tuberkulózu? Moc ho neužil. Zdržoval se celé dny a noci ve wésetských hrobkách, kam už po tisíce let nepronikl závan čerstvého vzduchu: v blikavém světle svíček, stravujících poslední zbytky kyslíku, kopíroval nápisy. Několikrát omdlel; když ho přátelé vynesli, znovu se vrátil do hlubin v sousedství smrti. „Lituji, že den má jen čtyřicet hodin!“

Dva a půl roku po návratu do Francie, 4. března 1832, zemřel. Nedbal na rady lékařů, aby se šetřil. A kromě toho: nejslavnější vědec své doby, profesor pařížské univerzity, neměl dost peněz na léčení a vydatnou stravu! Nedožil se ani vydání své *Egyptské gramatiky*, posmrtně vyšel i jeho *Egyptský slovník*. To však nezměnilo nic na jeho zásluhách. Nesnížily je ani hanopisy, s kterými proti němu vystoupili různí učení i neučené odpůrci. Jeho jméno se stalo pojmem – na základech, které položil, pracuje dodnes každý egyptolog.

Champollionovo rozluštění písma a jazyka starých Egyptanů otevřelo stavidla proudu badatelů, kteří pak doslovně zaplavili údolí Nilu. Nevy-

pravovali se tam však vždy jen učen- ci, jako třeba sběratel W. J. Bankes, nebo umělci, například F. Catherwo- od, který se později proslavil kresba- mi pyramid a soch starých Mayů v mexickém Yucatánu. Existovalo české úsloví „jezdit do Egypta“. Vznik- lo asi v polovině minulého století. Zao- rálkův slovník lidových rčení uvádí jeho význam „chodit na lup“.

Zakladatelem dlouholeté tradice „vědeckého vylupování“ Egypta je Ital Giovanni Battista Belzoni. (Vojen- ské vylupování Egypta má ovšem starší tradici.) Narodil se roku 1778 v Padově, z nešťastné lásky odešel do kláštera, za Napoleonova italské- ho tažení ho oblékli do uniformy, pak se však bez vědomí svých nadříze- ných vzdal vojenské kariéry a jako politický uprchlík se dostal (ne zrov- na rovnou cestou) do Londýna. Tam byl nějakou dobu „lékařem“, a když mu na jeho praxi přišla policie, dal se k cirkusu, kde vystupoval jako „nej- silnější muž světa“ (byl skutečně obr). Potom se stal pro změnu konstrukté- rem strojů a vymyslel jakousi „sen- zační vodní pumpu“. Někdo mu řekl, že by s ní mohl udělat štěstí v Eryp- tě, a tak se tam vypravil. Předvedl ji egyptskému místokráli Muhammadu Alímu, a zatímco čekal, jak se k tomu tento Albánec (a bývalý obchodník s kávou, který to v uniformě turecké- ho důstojníka dotáhl na nejstarší trůn na světě) vyjádří, padly mu do oka pyramidy. A protože si neuměl před- stavit, že takové obrovské stavby mohly být něčím jiným než pokladni- cemi faraónů, rozhodl se do nich „podívat“. S nadlidským úsilím vypá- čil několik dvoutunových kvádrů ze stěny Rachefovny pyramidy (vybral si ji proto, že Chufuova měla v boku díru, z čehož usoudil, že je již vylou- pená) a 2. března 1818 pronikl úzkou šachtou do pohřební komory. Našel v ní však jen prázdný žulový sarkofág, ve kterém kdysi spočívalo tělo mrt- vého krále. Jinak byla úplně vylou- pená – jako všechny komory ve všech pyramidách.

Ovšem úspěšné dobytí druhé nej- větší pyramidy nemohlo uniknout britskému konzulovi v Káhiře Henry- mu Saltovi, který byl vědecky i ob- chodně založen stejně jako Belzoni.

DIV PRVNÍ

EGYPTSKÉ PYRAMIDY

Giovanni Battista Belzoni (1778–1823), „šakal v egyptských hrobkách“ a „Jeden z nejvýznamnějších mužů v dějinách egyptologie“

Výsledkem jejich seznámení byla smlouva, kterou se Belzoni zavázal dodat Saltovi všechny egyptské památky, jimiž dokáže pohnout z mís-

Memnonovy kolosy

Sochy Ramessa II. mezi sloupy chrámu v Luxoru

VOJTĚCH ZAMAROVSKÝ

ZA SEDMI DIVY SVĚTA

August Mariette
(1821–1881)

Richard Lepsius
(1810–1884)

William Matthew
Flinders Petrie
(1853–1942)

ta, a Salt se naproti tomu zavázal zaplatit Belzonimu přiměřenou částku v anglických librách. Zvláštní smlouvu pak uzavřeli o dodání „Memnonových kolosů“ franko paluba nilské lodě. (Důstojným protějškem Belzoniho by byl snad jedině Harry Jelínek z Vlašimi, který „prodal“ roku 1936 jistému Američanovi Karlštejn.) Ale „nejsilnější muž světa“ těmito sochami nepohnul, což je pochopitelné, protože jsou osmnáct metrů vysoké a jen malíček jednoho z těchto kolosů měří víc než metr. Náhradou za to dodal však Saltovi jiný „kolos“, obrovskou sochu Ramesse II. (dnes je v Britském muzeu), dále nádherný alabastrový sarkofág krále Setchiho I. (ten pro přemrštěnou cenu Britské muzeum odmítlo, a tak jej koupil pro své soukromé muzeum sir John Soane) a také spoustu drobných soch, reliéfů, skarabů a několik obelisků (jeden mu při nakládání na loď spadl do Nilu, ale nebyl by to Belzoni, kdyby ho zase nevytáhl). A s důkladností u člověka jeho typu až neuvěřitelnou „prokutal celý Egypt“ a svými „sběratelskými výkony“ překonal celou Napoleonovu Egyptskou komisi. Nakonec se mu dostalo oficiálního uznání a titulu „spolupracovník a dodavatel Britského muzea“. Roku 1820 uspořádal dokonce výstavu svých trofejí v Londýně. S obrovským úspěchem morálním – a což bylo pro něho mnohem důležitější – i finančním.

Ať už byly Belzoniho pohnutky a metody jakékoli, fakt je, že se nesporně zasloužil o objevení mnohých staroegyptských památek, a hlavně o jejich záchranu pro vědu, protože za tehdejších podmínek by se byly nenávratně ztratily – nejen pro Egypt, ale pro celé lidstvo. Sto let po jeho smrti (zahynul roku 1823 mezi lidojedy na výpravě do Timbaktu) napsal o něm Howard Carter, objevitel Tutanchamónovy hrobky a jistě povolaná autorita: „Byl to jeden z nejvýznamnějších mužů v celých dějinách egyptologie.“

Výzkumníkem odlišného typu než Belzoni, ale podobně siláckých metod, byl britský plukovník Richard H. Vyse (1798–1853). Do Egypta při-

jel roku 1835 se zpravodajským posláním a zcela tam propadl kouzlu jeho gigantických staveb. Soustředil se především na pyramidové pole u Gízy: náložemi střelného prachu se proboural nad strop pohřební komory krále Chufua ve Velké pyramidě a objevil tam nápis s jeho jménem; pronikl do pohřební komory pyramidy krále Menkauréa a našel tam jeho sarkofág (poslal jej do Londýna, ale potopil se i s lodí v mořské bouři u španělského pobřeží); střelným prachem si též prověřil, že Velká sfinga není uvnitř dutá. Když byl z Egypta odvolán, zanechal značné finanční prostředky Johnovi S. Per-ringovi, svému architektonickému poradci, aby prozkoumal všechny pyramidy na sever a na jih od Gízy. Bezmála se to podařilo; na pyramidovém poli u Hawáry byl však Per-ring se svými muži přepaden loupeživými beduíny a velitel oddílu egyptské armády, který ho v poslední chvíli zachránil před smrtí, mu další výzkumy nedoporučil. Omezil se tedy na zpracování údajů, získaných při práci na dvanácti velkých pyramidách, a vydal je jako přílohu k Vyseovým třísvazkovým *Operacím na pyramidách u Gízy* (1840–1842). Toto dílo má dodnes dokumentární hodnotu.

Největší vědeckou expedici po Champollionovi vypravil do Egypta pruský král Bedřich Vilém IV. (S jedinou podmínkou: že upevní desku s jeho jménem a všemi tituly v hieroglyfech na největší pyramidu. Stalo se, je tam dodnes.) Iniciátorem této výpravy byl nestor německých učenců Alexander von Humboldt, vedoucím třiatřicetiletý Richard Lepsius (1810–1884). Pracovala v Egyptě přes tři roky. Roku 1843 prozkoumala trosky Mennoferu, roku 1845 kopala téměř osm měsíců v Údolí králů a ve Wésetu, dostala se až do Núbie. Objevila mezi jiným stopy nebo pozůstatky po třiceti do té doby neznámých pyramidách. Sesbíraný drahocenný materiál potom Lepsius s přísloušnou německou důkladností zpracoval; jeho dvanáctisvazkové *Památky Egypta a Etiopie* patří k základní literatuře egyptologů dodnes.

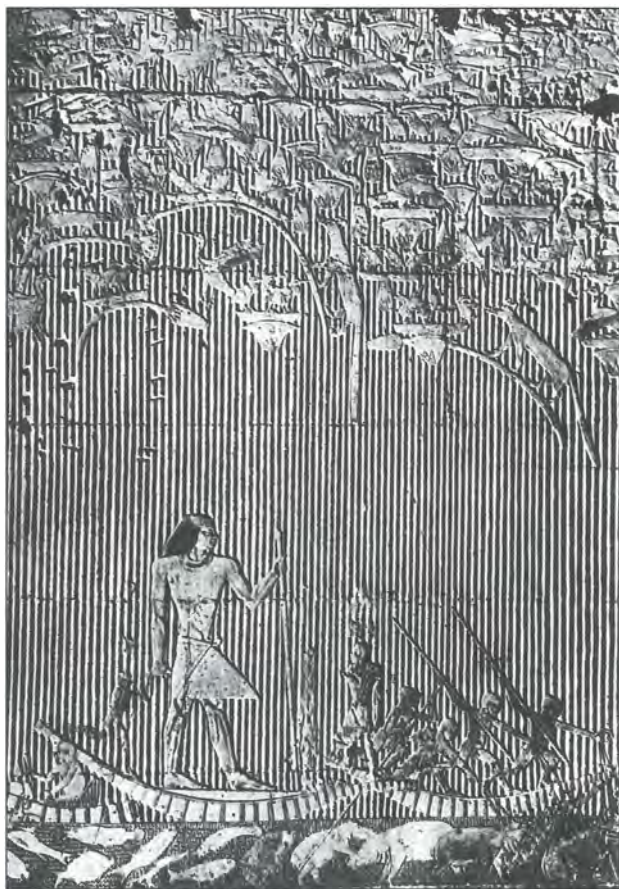
Německé krumpáče a lopaty vystřídaly pak v Egyptě opět francouzské a anglické. Roku 1850 přijel do Káhiry Auguste Mariette (1821–1881), asistent pařížského Louvru, aby nakoupil nějaké koptské rukopisy. Mínil se tam zdržet jen několik dní, ale pohled z káhirské citadely mu učaroval: musel k pyramidám, musel do pyramid. Při prohlídce sakkárského pohřebiště spatřil najednou hlavu sfingy, která vyčnívala z písku. Vzpomněl si na Strabóna: „V Memfidě je chrám Serapidův, umístěný v tak písčném kraji, že větry na něj navály celé hory písku, z nichž jsme viděli vyčnívat jen sfingy, jedny zasypané do poloviny, druhé až po hlavu.“ Rozhodl se jej vyhledat. Po několikaměsíční práci a nemalých potížích ze strany místních úřadů podařilo se mu odkrýt alej 141 sfing (na některých místech byla až desetimetrová vrstva písku), která ho dovedla ke vchodu do podzemních hrobek posvátných byků, pohřbených v rakvích z jediného kusu černé nebo červené žuly o hmotnosti 60–70 tun. Rakve byly už dávno vyloupené (pravděpodobně křesťanskými horlivci, ničícími památky pohanského kultu), ale na jejich stěnách byly životopisy byků: kdy se narodili, kdy zemřeli, co se za jejich života událo – významné dokumenty nejen k poznání náboženství, ale i politických dějin starého Egypta! Pak se mu poštěstil ještě větší objev: našel hrobku královského hodnostáře Ti (známého také jako Cuj, či Čej), bezmála stejně starou jako Velká pyramida, a v ní nádherné nástěnné malby s výjevy z veřejného i soukromého života starých Egyptanů. Mistrovské realistické kresby ukazovaly, jakými nástroji obdělávali Egyptané pole, jak vyráběli vázy, jak lámali a opracovávali kámen, co a jak vařili, s jakými zbraněmi bojovali, jak tkali plátno, jak měli organizovaný dodávky obilí. Ptáci, rostliny, divoká a domácí zvířata: to vše bylo nakresleno tak přesně, že se dal určit dokonce jejich druh. A všude byl pan Ti – třikrát, pětikrát větší než jeho otroci!

V Serapeiu našel Mariette nové texty, v hrobce pana Ti nové ilustrace do egyptského dějepisu. Pokra-

čoval ve svých objevech v Edfú, Karnaku a Luxoru, na wésetském pohřebišti u Dra Abú'n-Nagy, v dolnoegyptském Džaanetu (tj. řecké Tanitě) a na mnoha jiných místech, mezi nimi na pyramidových polích u Sakkáry a Médúmu. Všude viděl neocenitelné historické památky, ale také jejich bezohledné pustošení a odvlékání. Jeho vědecké svědomí se vzbouřilo. Vymohl na slabé egyptské vládě, aby ukázala silnou ruku: vydala dekret, podle něhož se od té doby směly provádět vykopávky jen na povolení a podstatná část nálezů se musela odevzdat Egyptskému

DIV PRVNÍ

EGYPTSKÉ PYRAMIDY

muzeu, které založil. (Egyptané jsou mu za to dodnes vděční: jeho sochu před muzeem v Káhiře neodstranili ani za francouzských náletů na Port Said roku 1956.)

Dalším z těchto mužů, který svou lopatou odkryl neznámá místa egypt-

Reliéf z hrobky pana Ti u Sakkáry. Zobrazuje pana Ti při lovu na hrochy v nilské deltě. Polychromovaný vápenec, asi z konce 25. století před n. l.

ských dějin, byl Angličan William Matthew Flinders Petrie (1853–1942). Byl to archeolog jiného ražení: původně chemik a matematik, pak sběratel starožitností, nakonec téměř padesát let „kopáč s metrem a vodováhou“ a autor téměř stovky významných egyptologických děl, z nichž mnohé dovedou zaujmout i neegyptology. V západní deltě Nilu objevil u vesnice Nigrúše trosky řeckého města Naukratidy ze 7. století před n. l., ve východní deltě objevil v troskách Džanetu chrám boha Sutecha, u Kantary na Suezském průplavu objevil pevnost z dob Nové říše, u Illáhúnu na východním okraji Fajjúmské oázy objevil zbytky proslulého „labyrintu“. Prozkoumal přes třicet pyramid, z nichž pět objevil a identifikoval; proboural se masou hawáské pyramidy krále Amenemheta III. až do pohřební komory, jež byla zatopena vodou, v areálu pyramidy krále Senusreta II. objevil slavný „illáhúnský poklad“.

Nás však nyní především zajímá, že Petrie podrobně prozkoumal Velkou pyramidu (pracoval v ní celé noci nahý a bydlel v nedaleké opuštěné hrobce). Změřil ji přesněji a podrobněji než kdokoli před ním, a to nejen zvenčí, ale i uvnitř: rozměry komor, úhly chodeb, sklon stěn, orientaci podle světových stran. Vedly ho k tomu badatelské zájmy, navíc však i snaha zastavit jakousi epidemii, které podlehl i jeho otec, když začal pod vlivem knih skotského astronoma Charlese Piazzioho Smytha připisovat rozměrům Velké pyramidy mystický význam. Dokázal, že Smyth si některé jednotky měř, s nimiž operoval, prostě vymyslel a jiné si „přizpůsobil“. Přistihl dokonce jednoho z jeho stoupenců, jak otesával kámen, který této jednotce nevyhovoval. Že se tato „číselná mystika“ navzdory tomu nadále šířila, za to už Petrie nemohl.

Mimochodem, něco k této „mystice Velké pyramidy“: jejím zakladatelem byl londýnský knihkupec John Taylor, který vydal roku 1859 knihu, kde tvrdil, že Velká pyramida nebyla postavena jako hrobka, nýbrž jako památník pradávných měrných jednotek. Astronom Smyth, ve svém oboru uznávaný vědec, pak „objevil“ v těchto jednotkách nejrůznější úda-

je, například Ludolfovo číslo, přesnou délku slunečního roku, hodnotu obvodu zeměkoule a její vzdálenosti od Slunce atd.; nakonec „zjistil“, že je v ní vlastně zašifrovaný veškerý osud lidstva i s dějinami jeho budoucnosti. Jeho následovníci a krajané J. a M. Edgarovi v ní objevili „božský plán věků“, A. Jarolímek (inspektor c. k. tabákové továrny v Hodoníně) „matematický klíč pro zlatý řez“, F. Noetling „vypočítal“ podle pyramidových měr (které si vymyslel v zajetí v Austrálii) atomovou váhu všech prvků, tempo růstu lidského těla a délku slunečního roku s přesností na jednu miliardtinu dne. Mnozí z pyramidy věštili i významné historické události: ve 20. letech předpověděl duchovní anglikánské církve W. Wynn, že roku 1936 dobudou vojska ruského cara Jeruzalém, a jeho kolega D. Davidson, že 11. července 1927 bude vyhlášen islám státním náboženstvím Andorry. Také obě světové války z ní někdo předpověděl: první na rok 1913, druhou na rok 1927... Vědecké důkazy a praktické zkušenosti tuto epidemii mystiky časem zlikvidovaly. Roku 1968 však propukla znovu, a to pro změnu v jakési „kosmonautické“ formě, po vydání knihy švýcarského hoteliéra E. von Dänikena *Vzpomínky na budoucnost*.

Nikoli z rozměrů Velké pyramidy, ale z obrovského materiálu sesbíraného a zpracovaného egyptology všech specializací byly nakonec sestaveny dějiny Egypta. Dějiny říše na Nilu, která trvala od svého vzniku do zániku tři tisíciletí...

Bylo by jistě zajímavé sledovat práci těchto badatelů; jejich seznam obsahuje však několik set jmen, a tak se musíme spokojit nejdůležitějšími. Z archeologů na půdě Egypta to byli především Francouzi Maspero, Morgan a Lauer, Němci Borchardt a Junker, Angličané Firth, Quibell a Carter, Američané Reisner a Winlock, Švýcar Naville a řada dalších, k nimž patří také Egyptané Hassan, Fakhry a Goném; z filologů pak zejména Francouzi Rouge a Chabas, Ital Rosellini, Rus Goleniščev, Angličané Griffith a Gardiner, Němci Sethe, Spiegelberg, Erman a Grapow. Za tímto

suchým výčtem jmen se skrývá obrovská práce, nesmírně náročná fyzicky i intelektuálně, jež objasnila záhady tisíců staroegyptských stavebních památek, desetitisíců uměleckých výtvorů a statisíců písemných dokumentů; to vše pak umožnilo vznik velkých souborných prací historiků. K nejvýznamnějším z těchto historiků starověkého Egypta patří po Champollionovi, Lepsiusovi, Masperovi a Flindersu Petriem především Američan J. H. Breasted (autor často citovaných, i když už překonaných *Dějiny Egypta* z roku 1905), zakladatel ruské a sovětské egyptologie B. A. Turajev (a z jeho pokračovatelů zejména V. V. Struve), Angličan A. Gardiner (autor *Egypta faraónů* z roku 1961), Němec G. Steindorff a Francouzi E. Drioton a J. Vandier, jejichž díla (hlavně *Národy východního Středomoří* z roku 1952) vynikají neobyčejným bohatstvím zpracovaného materiálu.

A jsme-li u představitelů světové egyptologie – ani v nejstručnějším přehledu nemohou chybět jména českých a slovenských vědců: Československo nebylo jen hokejovou a pivovarnickou, ale i orientalistickou velmocí. Zakladatelem československé egyptologie je akademik František Lexa (1876–1960); zabýval se staroegyptskou literaturou, náboženstvím, magií i jazykovědou. Jeho *Démotická gramatika* je stále skvost svého oboru. Jeho žák Jaroslav Černý (1898–1970), profesor univerzity v Oxfordu, bývá řazen k předním světovým egyptologům 2. poloviny 20. století. Kromě vysoce specializovaných prací, zejména o dějinách dělníků na wésetském pohřebišti, proslul dílem *Staroegyptské náboženství*. Jiný Lexův žák, Zbyněk Žába (1917–1971), profesor Karlovy univerzity a ředitel Čs. egyptologického ústavu, dosáhl mezinárodního uznání prací o staroegyptské astronomii a archeologickými výzkumy v Núbii; pouze smrt mu znemožnila dokončit vykopávky v hrobce velmože Ptahšepse (nejvyššího hodnostáře jednoho nebo dvou králů 5. dynastie), jež se se svými 42–44 místnostmi největší nekrálovskou hrobkou v Egyptě. Jejich pokračovatelem

je Miroslav Verner, objevitel několika hrobek a pyramidy královny Chentkaves u Abú Síru.

Díky těmto a mnohým jiným vědcům mnoha národů (a hlavně díky jejich spolupráci, ke které dospěli mnohem dříve než například odborníci ve výzkumu rakoviny) známe dnes dějiny Egypta téměř stejně dobře jako dějiny Řecka a Říma – a rozhodně lépe než třeba dějiny Velkomoravské říše, ačkoli k době jejího vzniku máme zhruba o 4 000 let blíže než ke vzniku egyptského státu.

Avšak k historickému obrazu Egypta přispěli sytými barvami i antičtí autoři: Řekové Hérodotos, Strabón a Diodóros, římsí dějepisci Tacitus a Ammianus Marcellinus a židovský spisovatel Flavius Josephus. A s nimi také jeden egyptský kněz: Manehto, který žil ve 4.–3. století před n. l. a sestavil v *Egyptských pamětihodnostech* přehled dějin a panovníků své země od jejího „sjednocení králem Menim“ po „tři krále ze Čebnečeru (Sebennytu či Cebnutu)“, kteří byli posledními egyptskými panovníky egyptského původu. V tomto díle, napsaném už řecky a zachovaném jen zlomkovitě (zejména v citátech raně křesťanských spisovatelů Julia Afričana a Eusebia), jsou egyptští panovníci rozděleni na 30 dynastií. Dynastiemi se tu rozumějí skupiny panovníků, kteří pocházeli z jednoho kraje nebo sídlili v jednom městě, tj. nikoli panovnické rody podle pokrevního příbuzenství. Později se našly další a starší dokumenty v hieroglyfickém a hieratickém písmu, které Manehtovy údaje doplnily a zpřesnily. Patří k nim zejména tzv. *Palerská deska* se jmény králů 1. až 5. dynastie, tzv. *Turínský papyrus* se seznamem králů 1. až 18. dynastie, *Sakkárská deska* se jmény více než padesáti předchůdců krále Ramesse II. a jiné. Jedním z nejdůležitějších pramenů tohoto druhu je tzv. *Ebózevská (Abydská) deska* z chrámu Setchiho I., zvaného Řeky Memnónion: zobrazuje Setchiho I., jak se modlí se svým synem Ramessem II. ke svým předkům – a těchto předků je tam uvedeno v krásných barevných hieroglyfech celkem sedmdesát šest!

VOJTĚCH ZAMAROVSKÝ

ZA SEDMI DIVY SVĚTA

Král Džóser

Paleta krále Narmera (Meniho?). Jeden z nejstarších dokladů egyptského umění a hieroglyfického písma. Na levé straně má král korunu Horního Egypta, na pravé Dolního Egypta; mezi zobrazeními bohyně Hathór v podobě krávy je jeho jméno v hieroglyfech. Paleta je z břidlice, vysoká 66 cm a pochází asi z přelomu 31.–30. století před n. l. (Egyptské muzeum v Káhiře)

Manehtovo rozdělení dynastií na tři dekády přivedlo Lepsius na myšlenku rozdělit dějiny Egypta na tři velké epochy: Starou, Střední a Novou říši. Tohoto rozdělení se dodnes přidržujeme a do Staré říše zařazujeme zpravidla dobu 3. až 6. dynastie, do Střední říše dobu 11. a 12. dynastie, do Nové říše dobu 18. až 20. dynastie; dobu před Starou říší nazýváme archaickou a dobu po Nové říši pozdní. Na tuto pozdní dobu navazuje pak řecko-římská doba, ve které dějiny starověkého Egypta skončily.

Pro časové zařazení pyramid (i jiných staveb v Egyptě, považova-

o trvalém osídlení Egypta, začíná v 5. až 6. tisíciletí př. n. l. Obyvatelstvo žilo, stejně jako dnes, v povodí Nilu od jižních kataraktů po nilskou deltu. Zdá se, že už ve 4. tisíciletí př. n. l. budovalo kanály, jimiž se v době záplav (červen až září) rozváděly vody Nilu na okolní pole, aby se na nich usadilo úrodné bahno. Záznamy o stavu vody v různých obdobích byly snad hlavním podnětem pro vznik písma; stavba kanálů vedla k počátkům geometrie. Základem hospodářské a společenské organizace byly obcíny; v hieroglyfických nápisech se až do pozdní doby udržuje

ných za divy světa) a pro lepší pochopení celkových souvislostí nebude jistě zbytečný stručný nástin egyptských dějin – tím spíše, že některé údaje, zejména letopočty uváděné v řadě publikací, jsou novějšími poznatky překonány. Podáme ho ve formě výtažku z plodů spolupráce egyptologů všech oborů a národů (a čtenáři, který má o egyptské dějiny hlubší zájem, doporučujeme pro začátek první díl Dějin pravěku a starověku, hlavu V., kapitolu 3., na níž spolupracoval M. Verner).

pro občinu (respektive pro obec, později pro kraj, řecky *nomos*) znak, který zobrazuje pravouhlé území rozdělené zavodňovacími kanály. Archeologické nálezy z počátku 4. tisíciletí před n. l. dosvědčují první používání kovů, hlavně mědi, rozvoj řemesla a obchodu (i zahraničního: např. obsidián, z něhož se vyráběly nože, byl dovážěn z Nubie a z Přední Asie) a podivuhodně vysokou úroveň kovotepeckého, kamenického a reliéfního umění. Hroby dokazují ustalování náboženských představ a postup majetkového rozvrstvení. S rozkladem obcíny a utvářením třídní společnosti vznikaly drobné státy, které se nakonec – a jistě ne bez

Předhistorické období, z něhož máme první bezpečné doklady

použití násilí – spojily v Horní Egypt (na jihu země) a Dolní Egypt (na severu). Začalo historické období, tj. období, ze kterého máme písemné zprávy.

Podle Manehta začíná „historie Egypta“ sjednocením Horního a Dolního Egypta králem Menim (nebo Menejem; podle některých egyptologů se jmenoval jiným jménem Aha nebo Narmer). Kdy k tomu došlo, není bezpečně zjištěno – a jen na ukázkou, kolik úmorné práce a učených diskusí se skrývá za některým datem v učebnici: Champollion kladl sjednocení Egypta do roku 5687, Lepsius do roku 3892, Mariette do roku 5004, Chabas do roku 4000, Brugsch do roku 4455, Breasted do roku 3400, Posener do roku 3200, Steindorff do roku 2900, Wilkinson do roku 2320 (samozřejmě před naším letopočtem). Dnes zpravidla považujeme za nejspolehlivější výchozí datum „dobu kolem roku 3000 před n. l.“, přičemž odchylka o ± 50 –100 let není vyloučená. I když je pravděpodobné, že k dočasnému „sjednocení Egypta“ došlo už dříve, Meni se obecně pokládá za zakladatele první dynastie egyptských králů. Jeho sídelním městem byl původně Čenej (Cínev, řecky This) v Horním Egyptě, po sjednocení obou zemí založil na jejich rozhraní nové hlavní město Mennofer (Memfis).

Z archaické doby, tj. z období vlády prvních dvou dynastií, známe asi patnáct panovníků: potřebovali odstředivé snahy místních vládců, upevnili stát vnitřně i navenek a zahájili velké válečné výpravy do sousedních zemí, jež měly (jako v celé pozdější historii starověkého Egypta) charakter loupeživých válek. Za jejich vlády byly vytvořeny předpoklady pro vznik skutečné „říše“ – nejstarší známé velkoříše v dějinách.

Stará říše (asi 2700–2270 před n. l.) byla dobou panování králů 3. až 6. dynastie. Prvním králem 3. dynastie byl Džóser, který se zapsal do dějin jako stavebník stupňovité pyramidy u Sakkáry, první pyramidy v Egyptě a nejstarší kamenné stavby této velikosti na světě. Jeho tři nebo čtyři nástupcové zanechali po sobě jen nedokončené pyramidy; dokončena

byla teprve pyramida posledního krále této dynastie Huneje, jejíž mohutné trosky ční do nebe u Médúmu. Králové čtvrté dynastie, jejichž vláda vyplňuje 26. století před n. l., si dali postavit největší pyramidy: Snofru u Dahšúru (a to hned dvě), Chufu, Rachef a Menkauré u Gízy. (V starší literatuře se tito králové obvykle označují řeckými jmény: Snofré, Cheops, Chefrén, Mykerinos.) Radžedef, který vládl pravděpodobně po Rachefovi, svou pyramidu nedokončil; její zničené zbytky nasvědčují, že v jeho době došlo k povstání lidových mas, jehož příčinou bylo podle pozdní tra-

DIV PRVNÍ

EGYPTSKÉ PYRAMIDY

Vesnický starosta

Velekněz Rahotep
s manželkou

dice nesnesitelné břemeno, které uvalili na lid králové Chufu a Rachef stavbou svých pyramid. Z panovníků páté dynastie zanechali po sobě tři velké pyramidy králové Sahure, Niuserre a Neferirkare u Abú Síru; u Sakkáry pak králové Weserkaf, Džedkare a Wenis. Na sakkárské pláni si dali vybudovat pyramidy též všichni

VOJTĚCH ZAMAROVSKÝ

ZA SEDMI DIVY SVĚTA

významnější králové šesté dynastie: Teti, Pepi (Pjopej) I., Merenre a Pepi (Pjopej) II. (který předstihl všechny dřívější krále počtem malých „satelitních“ pyramid, jichž dal kolem své pyramidy postavit celkem sedm). Poslední královnou Staré říše byla Netikeret (Nitokretoje); ani o ní, ani o její pyramidě však není nic bližšího známo.

Za Staré říše se egyptský stát vyvinul v pevně centralizovanou despotii, jejíž hlavní oporou byla mocná armáda, úřednictvo a kněžstvo; ekonomickou základnu země tvořilo vyspělé zemědělství s rozvinutým

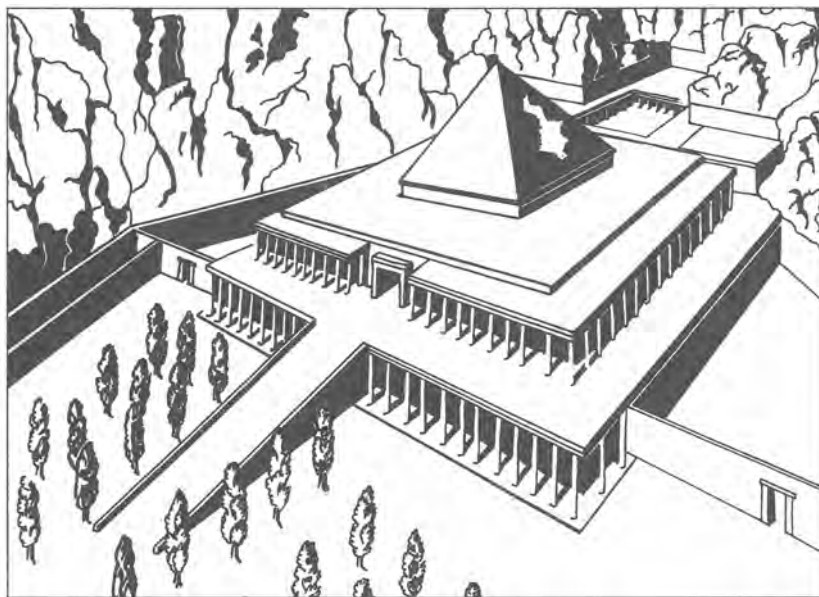
(například *Velekněze Rahotepa s manželkou*, tzv. *Vesnického starosty* a četných *Sedících písarů*), jež zdobí kromě Egyptského muzea v Káhiře zejména pařížský Louvre.

První mezidobí (asi 2270–2070 před n. l.) začíná po oslabení ústřední vlády za téměř stoleté vlády Pepiho II., jež vedlo k postupnému rozpadu říše na nomy. Rozdrobený stát neměl sil k dobovatelským válkám, nutným k zásobování hospodářství otroky; zavodňovací síť pustla, sýpky zely prázdnotou, stavební činnost téměř ustala. V zemi vládl chaos a na různých trůnech přes čtyřicet málo

Sedící písar.
Socha z omalovaného
vápence s vloženými
alabastrovými
a křišťalovými očima.
Pochází z konce
25. století před n. l.
(Louvre, Paříž)

Mentuhotepův chrám
v Dér el-Bahrí, jedna
z možných rekonstrukcí

zavlažovacím systémem. Bohatství panovníků rozmnožovaly dobovatelské války. Půl tisíciletí Staré říše bylo zároveň dobou nadějného rozkvětu kultury: dovršil se vývoj hieroglyfického a hieratického písma, vznikla první a překvapivě vyspělá díla naučné a náboženské literatury, vynikající úrovně dosáhlo kromě stavitelství zejména reliéfní umění a sochařství. Z těchto dávných dob pocházejí básnicky zpracovaná *Naučení* (Ptahhotepovo, Kagemniho aj.) a *Texty pyramid* (první v hrobce krále Wenise), skvělé reliéfy v hrobkách královských hodnostářů (Mererukově, Tiově aj.) i obdivuhodně realistické sochy mocných tehdejšího světa

známých panovníků, z nichž nejmocnější sídlili v dolnoegyptském Neninsutu (Nennisovetu, Hérakleopolu) a v hornoeegyptském Wésetu. Pouze několika málo místním vládcům se podařilo „udržet pořádek“, takže mohli o sobě napsat jako Chetej ze Siutu (Siovtu, Asiútu): „Každý úředník byl na svém místě: nebylo jediného bojujícího, jediného střelícího. Dítě nezabíjelo vedle jeho matky a člověka vedle jeho ženy... Když nastala noc, poutník, který ulehl vedle cesty, vzdával mi chválu, protože byl jako doma: strach před mými vojáky byl jeho ochranou.“

Střední říše (asi 2070–1790 před n. l.) je dobou vlády 11. a 12. dynastie. Začíná opětovným sjednocením

země wésetským vládcem Mentuhotepem I., který „spoutal okovy vůdce obou zemí, podmanil si Jižní a Severní Egypt a cizí země“. Za jeho pozdějších nástupců Amenemheta I. až IV. a Senusreta I. až III., kteří přesídlili z Wésetu do nového hlavního města Ichtaweje (Akanty) u Fajjúmské oázy, byla rozšířena síť zavodňovacích kanálů, byl postaven průplav mezi jezerem Moiris a Nílem a byly kolonizovány rozsáhlé oblasti dobyté v sousedních zemích. Egypt se změnil (podle tehdejší oslavné básně) v „kvetoucí zelenou zahradu“, zdokonalilo se zpracování kovů, vysoké úrovně dosáhlo sochařství a klenotnictví, objevila se významná díla matematická a lékařská. Znovu se začaly stavět pyramidy, avšak v menších rozměrech a nikoli už výhradně z kamene; obvykle měly jádro z nepálených cihel a kamennými deskami byly jen obloženy. K nejvýznamnějším stavbám této doby patří Mentuhotepův chrám v Dér el-Bahrí (s malou pyramidou nad symbolickou hrobkou) a pyramidy u Lištu, Dahšúru, Hawáry a Illáhúnu. Velkolepě bylo vybudováno nové město Hotep-Senusret ve Fajjúmské oáze. Zachoval se jeho plán z pozdějších dob: ulice jsou rovné a protínají se kolmo jako v amerických velkoměstech, čtvrť chudiny a řemeslníků je oddělena od čtvrti boháčů a státních úředníků kamennou hradbou. Ústřední budovu tohoto města, snad královské sídlo spojené s chrámem, nazvali Řekové „labyrint“; měla prý 3000 místností (z toho 1500 podzemních) s množstvím chodeb a sloupových síní, ozdobených sochami. Hérodotos ji považoval za div světa: „Viděl jsem ji a nedostává se mi slov... Překonává i pyramidy!“ Postavit ji dal, stejně jako průplav mezi jezerem a Nílem, král Amenemhet III. (asi 1845–1800 před n. l.), který byl rozhodně větším panovníkem než jeho předchůdce, „dobyvatel světa“ Senusret III.

Druhé mezidobí (asi 1790–1580 před n. l.) začíná velkými lidovými povstáními proti neustále se zvyšujícímu útlaču ze strany státní moci. „Došlo k událostem, které se od nejstarších dob nikdy nepřihodily,“ čteme na papyru zachovalém z pozděj-

ších dob, „panovník byl svržen chudinou... Země se obrátila jako na hrnčířském kruhu.“ Za otřesené vlády králů 13. a 14. dynastie, z nichž Chendžer si dal postavit poslední pyramidu, vtrhly do Egypta kočovné kmeny z Asie, jejichž vůdcové (Hyksosové, „vládcové cizích pouštních zemí“) se zmocnili trůnu a na více než sto let také téměř celé země. Hyksóská nadvláda, jež znamenala pro Egypt pohromu, vyvolala nová povstání, která přerostla v osvobozeneckou válku. Konečného vítězství dobyt wésetský král Ahmóse I., zakladatel osmnácté dynastie.

DIV PRVNÍ

EGYPTSKÉ PYRAMIDY

Král Achnaton, náboženský reformátor. Kolosální vápencová socha z Karnaku (Egyptské muzeum v Káhiře). Nahoře jeho manželka Nefertiti; busta z omalovaného vápence s hlavou v životní velikosti, nalezená v Amárně (Sbírky Pruské kulturní nadace v Berlíně)

VOJTĚCH ZAMAROVSKÝ

ZA SEDMI DIVY SVĚTA

Nová říše (asi 1580–1090 před n. l.) zahrnuje 18. až 20. dynastii a je dobou největšího politického, hospodářského a kulturního rozmachu Egypta ve starověku. Ahmóse I. a jeho syn Amenhotep I. ji zahájili tradiční dobovatelskou politikou a posunuli hranice země až k Sýrii; Thutmóse I. rozšířil egyptské panství až k Eufratu a upevnil je v Núbii. Královna Hatšepsut organizovala místo válečných výprav obchodní plavby; její lodě se dostaly až do země Pvenetu (Puntu v dnešním Somálsku) a na Kypr. Thutmóse III. (asi 1470–1436 před n. l.) se zapsal do

po čtvrtý nilský katarakt v Núbii). Za Amenhotepa IV. (asi 1367 až 1350 před n. l.) došlo v Egyptě k překvapivé náboženské reformě; král nahradil tradiční mnohobožství uctíváním jediného slunečního boha Atona (sám si také změnil jméno na Achnaton, „Sloužící Atonovi“). Politickým cílem této reformy bylo zlovení moci wésetského kněžstva a její soustředění v rukou panovníka; výsledky reformy však krále nepřežily. Jeho druhý nástupce Tutanchamón se vrátil ke starému náboženství a dovolil zbourat i Achnatonovo hlavní město Achetaton.

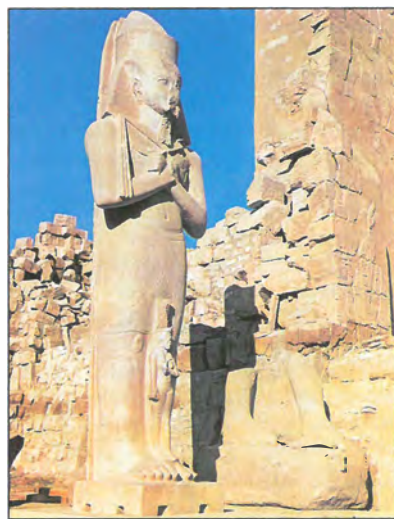
Zlatá maska krále
Tutanchamóna

Socha Ramessa II.
v karnackém chrámu

Ramesse II. Trůní socha z černé žuly v mírně nadživotní velikosti z Amónova chrámu v Karnaku. Byla nalezena rozbitá na několik set kusů, ale podařilo si ji téměř beze zbytku znovu sestavit. U pravé nohy stojí jeho syn, u levé ve stejném zmenšeném poměru jeho manželka (Egyptské muzeum v Turín)

egyptských dějin jako největší dobyvatel; za jeho vlády dosáhla říše největší rozlohy (od horního Eufratu až

Za Ramesse II. (asi 1290–1224 před n. l.) z 19. dynastie dosáhla moc Egypta vrcholu; příznakem toho je i skutečnost, že jméno tohoto krále s titulem „Veliký“ se nám dochovalo i bez přispění historiků, pouze tradicí přecházející z pokolení na pokolení. Památníky Ramessovy slávy jsou kolosální stavby v hlavním městě Wésetu, tj. v dnešním Karnaku a Luxoru, v Ebózevu (Abydu) a na různých místech od dolnoegyptského Džaanetu (Tanity) po núbijský Abú Simbel; velkolepý chrám zanechal i na wésetském pohřebišti na levém břehu Nilu (Ramesseum). Tyto stavby v měřítku obrů a neustálé války však zemi zřejmě vyčerpaly. Po smrti Ramesse II. nastal rychlý úpadek, za nímž následoval všeobecný chaos; teprve Sutechnechet, zakladatel

20. dynastie, si dovolil o sobě prohlásit: „Zavedl jsem řád v zemi, která byla plna povstání. Porazil jsem povstalce, kteří byli v zemi egyptské. Očistil jsem velký trůn Egypta.“

Po Sutechnechetovi se vystřídal na egyptském trůně několik Ramesů, kteří však měli se svým velkým předchůdcem společné jen jméno. Za Ramesse III. došlo kolem roku 1160 před n. l. k první známé stávce v dějinách, která přerostla v povstání: dělníci z wésetského pohřebiště, zejména kameníci, zastavili po předchozím dohovoru práci, překročili pět hradeb, které oddělovaly „dělnické

vyhlásili: „Nemáme co jíst už osmáct dní... Přišli jsme sem, protože nás dohnal hlad a žízeň. Nemáme šaty, nemáme ryby, nemáme zeleninu.“ Stávka skončila, jako ještě tolikrát v dějinách, masakrem dělníků a umučením jejich vůdců.

Pozdní doba (asi 1090–332 před n. l.) začíná smrtí Ramesse XI., kdy se vlády ve Wésetu zmocnili kněží boha Amóna; politické těžiště říše se přeslo na sever. Hlavním městem králů 21. dynastie se stal dolnoegyptský Džaanet (Tanis). Králové 22. dynastie se usídlili v nedalekém Perbastetu (Pibaste, Búbastidě); byli libyjského

DIV PRVNÍ

EGYPTSKÉ PYRAMIDY

Ramesseum – chrám na levém břehu Nilu na wésetském pohřebišti

Skalní chrám v Abú Simbelu s kolosálními sochami jeho stavebníka Ramesse II. v průčelí. V letech 1963–1969 byl rozřezán na 1033 bloků, přemístěn nad hladinu nové asuánské přehrady a znovu složen

ghetto“ od města pánů, vnikli do chrámu Thutmóse III., kam se uchýlili vystrašení úředníci, a jak je zaznamenáno ve zprávě pro faraóna,

původu a první z nich, Šešonk nebo Šíšak, dobyl Jeruzalém a vyplenil Šalomounův chrám. Jeho nástupcové se zapletli do vnitřních sporů

VOJTĚCH ZAMAROVSKÝ

ZA SEDMI DIVY SVĚTA

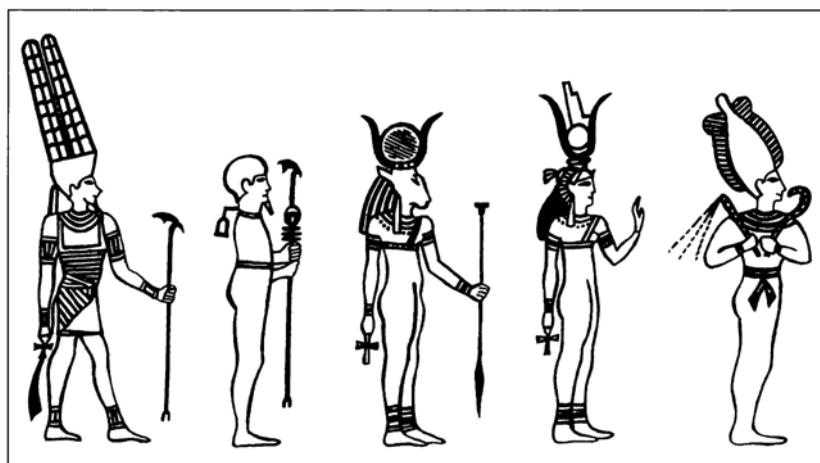
a uvedli zemi do zmatku, takže podle nápisu z doby Takelota III. „léta ubíhala v boji a každý napadal svého souseda.“ Nakonec se dostal Egypt pod nadvládu Núbijců, jejichž král Šabaka založil 25. dynastii; byli to panovníci odchovaní egyptskou kulturou, vládli podle egyptských tradic a poměry v zemi zlepšili. „Ráno každý dlouho spal a neškemral při každé příležitosti: Ó, kdybych měl to a to! Pravdou se řídili ve správě a lež byla přibita k zemi,“ napsal předposlední z nich, Taharka.

Roku 670 před n. l. dobyla Egypt vojska asyrského krále Asarhaddona,

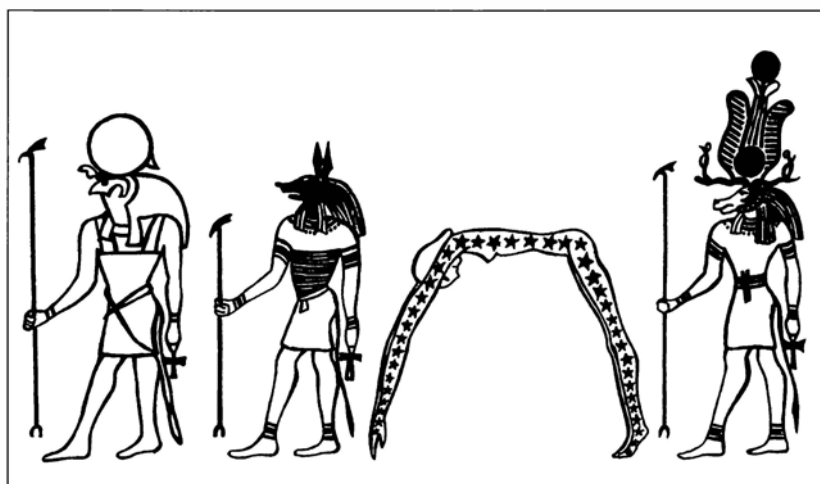
než stoleté vlády dosáhl Egypt nového hospodářského a kulturního rozmachu. Pro podporu obchodní plavby se budovaly nové přístavy a začal se stavět kanál, spojující Středozemní a Rudé moře za využití Nilu; byly obnoveny mnohé staré památky (včetně pyramid u Gízy a Sakkáry), vznikla nová výtvarná a literární díla, k dosavadnímu hieroglyfickému a hieratickému písmu přibýlo nové a jednodušší, démotické („lidové“). Mezitím vyrostla však na východě mocná perská říše, jejíž panovníci se rozhodli dobýt celého světa – a Egypt neměl dost sil k odporu. Roku 525 před n. l.

Alexandr Veliký jako syn boha Amóna. Z čela mu vystupují rohy Amónova posvátného berana. Ptolemaiovská mince (Asmoleovo muzeum v Oxfordu)

Egypští bohové a bohyně. Nahoře zleva do prava: Amón, Ptah, Hathór, Ěset (Isis), Úsírew (Osiris). Dole zleva do prava: Re, Anúpew (Anúbis), Nút, Chnum

avšak už roku 663 před n. l. získal znovu pro Egypt nezávislost vládce města Saje (řec. Saity) Psammték I., zakladatel 26. dynastie. Za její více

vtrhl do země perský král Kambýsés, porazil v bitvě u Pélúsia egyptská vojska a svrhl z trůnu posledního panovníka sajské dynastie Psammtéka III.

Téměř dvě stě let byl pak Egypt okrajovou provincií perské říše; časem dosáhl sice nezávislosti pod vlastními panovníky, nikoli však už své bývalé moci a slávy. Poslední panovník 30. dynastie Nechethórhebet (řec. Nektanebos), který sídlil v dolnoegyptském Čebnečeru (Sebennytu), podlehl roku 343 před n. l. znovu Peršanům. Porážkou skončila i čtná protiperská povstání, v nichž pomáhali Egyptanům Řekové. Roku 332 před n. l. osvobodil pak Egypt od perské nadvlády Alexandr Veliký a přijal z rukou kněží boha Ptaha dvojitou korunu faraónů. Založil nové hlavní město, jež nese dodnes jeho jméno. Tím začíná řecko-římské období egyptských dějin, které trvalo téměř tisíc let, až do dobytí Egypta Araby (640–642 n. l.). Ale to je už období, kterým se budeme zabývat v souvislosti se sedmým divem světa – s majákem na ostrově Faru.

Po tomto přehledu objevení Egypta pro vědu a vědou a po stručném náčrtu jeho starověkých dějin můžeme konečně přejít k odpovědi na otázky, které se nám vnučují při pohledu na Velkou pyramidu.

Jistěže mají pravdu učenci, kteří tvrdí, že pyramidy „byly stavěny za tím účelem, aby názorně ukázaly všemu lidu, jak ohromná moc je v rukou krále“. Jenže – proč si králové dávali za tímto účelem stavět zrovna ohromné jehlanovité hrobky, a ne třeba stejně ohromné sídelní hrady? Takovými stavbami, paláci a pevnostmi v jednom by přece mohli ukázat svou moc stejně přesvědčivě... A nejen ukázat, také zabezpečit!

Po marném pokusu vysvětlit příčiny budování pyramid faraónskou „touhou po manifestaci moci“ nebo „pýchou a rozmařilostí“ nezbývá nám, než hledat tyto příčiny jinde: v hospodářském a společenském zřízení starého Egypta a v jeho ideologii. Cesta nás přitom zavede do oblasti dnešnímu člověku mnohdy vzdálené – do oblasti náboženství. A v ní zas do toho temného kouta, v němž jsou uloženy představy Egyptanů o posmrtném životě člověka.

Množství náboženských textů a památek se nám zachovalo ze

všech období egyptských dějin. Umožňují nám rekonstruovat vývoj egyptského náboženství (které už Řekům připadalo „cizí a divné“) od dob rodového zřízení. Tento vývoj byl poměrně pomalý, stejně jako vývoj egyptského hospodářství a společenského řádu, a způsobil, že se v Egyptě udržely až do velmi pozdní doby přežitky prvobytných náboženských forem. To platí zejména o velkém rozšíření uctívání zvířat, v nichž si Egyptané zosobňovali různé přírodní a společenské síly, jež pokládali za prospěšné, nebo škodlivé; mnohá z těchto zvířat povýšili pak na bohy

DIV PRVNÍ

EGYPTSKÉ PYRAMIDY

Bohyně Wadžet
v podobě okřídlené
kobry se slunečním
kotoučem, berlou
a znakem života

Bůh Hapej, zosobnění
úrodné síly řeky Nilu

Bůh Sutech s korunou
Horního a Dolního
Egypta. Bronzová soška
asi z doby 20. dynastie
(Glyptothéka Ny
Carlsberg, Kodaň)

Bůh Hór se sokolí hlavou

nebo na vtělení či ztělesnění bohů. Tak například v hlavním městě Staré říše Mennoferu uctívali posvátného býka Hapiho čili Apise, „služebníka boha Ptaha“, v hlavním městě Nové říše Wésetu posvátného berana boha Amóna, v Šedetu (Krokodílopoli) posvátného krokodýla boha Sobeka apod. Bohyni lásky Hathóru uctívali v podobě krávy, bohyni války Sechmetu v podobě lvice, ochranného boha pohřebišť Anúpa v podobě šakala, boha moudrosti Thowta v podobě ibise nebo paviána, bohyni Wadžetu v podobě kobry, bohyni Nechtbetu v podobě supice atd.; pro zlého boha Sutecha si vytvořili dokonce neexistující zvíře, jež bylo jakousi kombinací osla a chřta. Někdy dávali svým bohům lidskou podobu, hlavu jim však zpravidla ponechávali zvířecí. Ke kultu zvířat přistupoval kult stromů a rostlin, například sykomory a lotosu, kult vod, větrů, půdy, hvězd a také různých kamenů. Zúrodňující sílu Nilu představoval vážený bůh Hapej a sílu umožňující plodnost živých tvorů zosobňoval Chnum. To vše bylo výrazem všeobecného kultu přírody, v němž se těšil největší úctě zdroj světla a tepla nezbytného pro všechno živé – slunce, egyptsky zvané Ré.

Na tomto místě nelze uvádět všechny egyptské bohy, ani to není potřebné: egyptologové jich zjistili z písemných a výtvarných památek hodně přes pět tisíc. Žádný z nich nebyl přitom „nejvyšší“ v našem slova smyslu, neboť takových „nejvyšších“ měli celou řadu; nejvyšším byl vždy ten bůh, který byl hlavním bohem města, jež mělo vedoucí postavení v zemi. Zvláštní postavení měl přitom kromě boha slunce Réa sokolí bůh Hór, který byl s ním ztožňován, a pak vládce podsvětní říše Usírew (Osiris) se svou manželkou Ésetou (Isidou). Od nedohledných dob byl za boha pokládán také egyptský král, což mělo dalekosáhlé politické důsledky. Král byl tak víc než obyčejný člověk, jeho slovo bylo státním zákonem i božím přikázáním, v jeho osobě byla nábožensky posvěcená celá struktura egyptské společnosti se všemi propastnými protiklady. Nikdo neměl vůči králi žádná

práva, tak jak je neměl vůči jinému bohu; král byl absolutistickým vládcem nad všemi Egyptany a příslušníky podmaněných národů. Jeho poddanými byli i nejvyšší hodnostáři. Jeho moc nekončila podle oficiálního učení ani po smrti: byl králem „vládnoucím věčně“.

Už z nejstarších památek zjišťujeme, že významnou součástí egyptského náboženství bylo uctívání předků a s ním spojený kult mrtvých. Egyptané věřili, že smrt neznamená zničení lidské bytosti, ale jen její přechod do jiného světa, který si představovali jako fantasticky pozměněný pozemský svět. Tato stránka egyptského náboženství se nám zdá (snad pod vlivem podobných náboženských představ křesťanů) jaksi neepochopitelnější. Avšak právě její domyšlení do všech důsledků, s jakým se setkáváme v nejvýraznější podobě zrovna v egyptském náboženství, ji přivádí *ad absurdum*. Aby mohl totiž starý Egyptan po smrti žít, musely být splněny dvě podmínky: za první, jeho tělo muselo zůstat neporušené, a za druhé, jeho duch (resp. jeho „duševní dvojník“, egyptsky zvaný *ka*) musel dostat od živých náležitou výbavu pro onen svět, zejména potraviny, nápoje, zbraně, nábytek a různé jiné potřebné i nepotřebné věci. Mrtvý si pak na onom světě žil přiměřeně svému majetku a odměnou za přinášené oběti ochraňoval své potomky.

Snaha zachovat mrtvému věčný život se projevila především ve způsobu pohřbívání. V nejstarších dobách zahalovali jeho tělo do kůže, rohoží nebo tkanin; později tělo ukládali do dřevěných rakví, které vkládali do kamenných sarkofágů. Nad hrob s výbavou stavěli nejdříve cihlové, pak kamenné náhrobky, které měly chránit tělo (a samozřejmě i výbavu) při věčném odpočinku. Bohatí si mohli dopřát lepšího zabezpečení své mrtvoly, a dokonce zvláštní místnosti pro úschovu výbavy; chudí se museli spokojit s jámou v písku a nanejvýš nějakou skříňkou s milodarem.

Z této snahy po zachování těla se vyvinulo mumifikování mrtvých. Původně prosté natírání těla pryskyřicí a olejem se časem změnilo ve velmi složitý proces. „Určení jsou

k němu zvláštní lidé, kteří to provádějí jako řemeslo," píše Hérodotos v druhé knize *Dějín*. „Když jim pozůstalí přinesou mrtvolu, ukáží jim tři dřevěné pomalované podobizny mrtvých a řeknou, že první a nejskvostnější je podoba toho a toho..., pak ukáží druhou, horší a levnější, nakonec třetí a nejlevnější. Řeknou jim ceny a zeptají se, podle kterého vzoru chtějí mít mrtvolu nabalzamovanou.“ Při mumifikaci první třídy vyberou mozek a vnitřnosti, do těla nalijí rozpouštěcí látky, pak ho vypláchnou palmovým vínem, vysypou vonným práškem a naplní pryskyřicí a skořicí; potom uloží tělo na sedmdesát dní do sodného louhu, natrou ho balzamacími oleji (jejich chemické složení se nepodařilo přesně zjistit), muže ostříhají, ženy naondulují, vypitvané části těla vyplní pryskyřičnými pilinami a pískem; nakonec zabalí tělo do obinadel z jemné tkaniny napuštěné klovatinou. Vnitřnosti konzervují podobně a uloží do zvláštních nádob (*kanop*). „Třetí způsob balzamování, který si mohou dopřát i nezámožní, je tento: do střev se vlije ředkovitý olej, pak se tělo uloží na sedmdesát dní do sodného louhu a potom se už odevzdá příbuzným, aby si ho odnesli.“

Už v dobách Staré říše dosáhli balzamací takové dokonalosti, že se jim podařilo zachovat nejen celkovou formu mrtvoly, nýbrž i individuální rysy tváře. Nejstarší dosud známá mumie pochází z dob 5. dynastie a objevil ji roku 1972 egyptský archeolog Ahmed Moussa u Sakkáry, poblíž pyramidy krále Wenise. Je to mumie nepříliš významného královského zpěváka Nefera a po téměř 4400 letech vypadá tak, že jeho tvář bychom rozeznali mezi stovkami jiných; věrnost jeho podoby dokazuje ostatně i srovnání s jeho podobiznami na zdech hrobky. Také Howard Carter, který našel neporušenou mumii krále Tutanchamóna, tvrdí, že jeho tvář byla zachována s takovou dokonalostí, s jakou přesností a uměním ji zobrazovala zlatá posmrtná maska. Kdo viděl Tutanchamónovu mumifikovanou hlavu, může tato slova potvrdit, ačkoli působením čerstvého vzduchu pokožka rozpraska-

la, nos se propadl a hlava se poněkud zdeformovala. Když Emil Brugsch otevřel rakev s mumii krále Setchiho I., otce Ramesse Velikého, s údivem zvolal: „Tehle staroegyptský nebožtík vypadá zachovaleji než mnohý náš sešlý současník!“

Ze snahy zabezpečit mumifikované tělo před poškozením nebo zničením (hyenami a nepřáteli mrtvého) a jeho pohřební výbavu před vyloupením se vyvinuly zvláštní typy hrobů. Původně prostě vyzděné nebo kameny obložené hroby v písčné jámě se časem změnily v tzv. mastaby. (*Mastaba* je arabské slovo a znamená „lavice“; do vědeckého názvosloví bylo převzato od dělníků při vykopávkách, kteří jím označovali povrchovou část hrobky, protože připomíná cihlovou lavici před domem egyptského rolníka.) Nejstarší mastaby pocházejí z dob první dynastie a vykopal je krátce po druhé světové válce anglický archeolog Walter B. Emery u Sakkáry. Definitivní tvar dostaly za 2. dynastie. Skládají se ze dvou částí: povrchové a podzemní. V podzemní je vždy pohřební komora s rakví mrtvého a komora (případně několik komor) pro pohřební výbavu; nadzemní je zpravidla z cihel a tvoří pevný kryt. U pozdějších mastab se objevují zvláštní přístavby s místnostmi, kam přinášeli pozůstalí duchu mrtvého obětní dary.

Čím byl Egyptan vznešenější a bohatší, tím větší a cennější byla i jeho pohřební výbava a tím větší a ozdobnější byla i místnost pro obětní dary, která se postupně vyvinula v „zádušní kapli“ nebo chrám. Prvenství měli samozřejmě panovníci, kteří byli nadřazeni všem smrtelníkům a pokládáni za bohy. Králova hrobka musela být nejen největší, nejbezpečnější, s největším chrámem, ale i svým vnějším tvarem se musela odlišovat od hrobek hodnostářů a úředníků – o nižších vrstvách egyptské společnosti ani nemluvě. Vyvinula se z mastaby v pyramidu.

Jak dokazují vykopávky, nejstarší hrobky králů měly podobu normální mastaby. Byly ovšem vyšší a větší byla zejména jejich zádušní kaple, protože přinášení obětí bylo státní záležitostí a zúčastňovalo se ho

VOJTĚCH ZAMAROVSKÝ

ZA SEDMI DIVY SVĚTA

mnoho hodnostářů, kněží, úředníků a jiných lidí, kteří při takové ceremonii nemohli chybět. Povrchové části hrobek se postupně zvětšovaly – a to nejen z reprezentačních, ale i z bezpečnostních důvodů, protože mumie se šperky pod obaly, drahocenné nádoby a klenoty z pohřební výbavy lákaly lupiče. Proto byly též silněji obkládány po stranách i nahoře: mastaby králů rostly do šířky i výšky.

Prvním historicky doloženým krokem od tradiční mastaby k pyramidě je „stupňovitá pyramida“ u Sakkáry, kterou si dal postavit první panovník 3. dynastie Džóser. S mastabou má

Hunejova pyramida u Médúmu. Její přídavné vrstvy s obložním se zřítily pravděpodobně krátce po dokončení, za Hunejova nástupce Snofrua

Bronzová soška sedícího vezíra Imhotepa (Archeologické muzeum SNM v Bratislavě)

Celkový pohled na Snofruovy pyramidy v Dahšúru. V popředí satelitní pyramidka Lomené pyramidy, vlevo vzadu Růžová pyramida

společný obdélníkový půdorys a k pyramidě se blíží tím, že má několik velmi silných „vík“, která se k vrcholu zužují. (Ludwig Borchardt, jeden z největších znalců pyramid, ji nazývá „stupňovitou mastabou“; je to snad správnější, ale tradiční název se už příliš vžil, aby byl změněn.)

Obklopoval ji rozsáhlý komplex staveb: vstupní kolonáda s halou, dvůr s budovami pro „slavnosti třicetiletého jubilea vlády“ (konané i po králově smrti, vždyť vládl dále jako bůh), tzv. Jižní a Severní palác (pro krále jako vládce Horního a Dolního Egypta) a kromě jiného zádušní chrám (pozůstatky „údolního“ chrámu se nenašly). Pod pyramidou byly komory pro pohřební výbavu, spojené labyrintem chodeb, a pohřební komory asi pro deset členů královny rodiny (což bylo pro pyramidu netypické); v hloubi asi 26 metrů se pak skrývala nevelká pohřební komora samotného Džósera. Celý tento komplex byl obehnán desetimetrou obřadní zdí z bělostného (dnes už nažloutlého) jemnozrnného vápence, která byla zřejmě napodobením proslulých „bílých hradeb menoferských“, postavených prý sjednotitelem Egypta Menim. Tradice zachovala jméno architekta této první egyptské monumentální stavby z kamene a rozluštění nápisu na Džóserově soše, nalezené u trosk zádušního chrámu, ji potvrdilo: byl to Imhotep, „první ministr“ (jak bychom řekli dnes) krále Džósera, legendární ochránce vědy a písemnictví, jemuž pozdější generace vzdávaly božské pocty.

Imhotep byl pravděpodobně i architektem druhé egyptské pyramidy, kterou si dal postavit Džóserův nástupce Sechemchet. Zůstala nedokončena, zřejmě pro předčasnou smrt krále; dnes z ní zbývají jen necelé dva stupně. Jak zjistil z její struktury M. Z. Goném, měla mít původně sedm stupňů. Její základna byla větší a již čtvercová (120 krát 120 metrů). V její pohřební komoře se našel krásný alabastrový sarkofág. Byl starostlivě uzavřený, ale prázdný – je to záhada zatím stále uspokojivě nevysvětlená. Semchemchetova pyramida vykazuje ve srovnání s Džóserovou pyramidou značný technický pokrok zejména v opracování kamenných bloků a v plánovitěm rozložení mnoha komor pro pohřební výbavu.

Rovněž zbytky dalších pyramid králů 3. dynastie, které se zachovaly v Zavíjet al-Arjánu (severně od Sakkáry), dokazují, že egyptští archi-

tekti a stavbaři se od Džóserových dob mnohemu přiučili. Nejvýrazněji se to projevuje u pyramidy posledního krále této dynastie, Huneje, postavené u Médúmu (asi 40 kilometrů jižně od Sakkáry). Byla to, jak se zdá, původně stupňovitá pyramida, větší než všechny předchozí, ale Hunej ji nestačil dokončit. Udělal to za něho jeho nástupce Snofru, přičemž mezery mezi jednotlivými stupni dal vyplnit, takže nakonec dostala tvar pravidelného jehlanu. Výplně však nepochybně neunesly tíhu obkládacích bloků, a tak se celá její vnější část sesunula. Dnes z ní zbývá jen

hrobek v této podobě Snofruovi asi nevyhovoval, dal si postavit o něco severněji novou pyramidu s velmi nízkým sklonem stěn. Je to první „pravá pyramida“ na půdě Egypta, jež se dodnes zachovala, pravzor všech pozdějších pyramid. A není bez zajímavosti, že prvním člověkem novověké Evropy, o němž víme, že do ní vstoupil, byl pražský rodák Václav R. Prutký.

Pyramidy na gízském poli jsou bezprostředními potomky této Snofruovy pyramidy; také jejich příslušství a vnitřní uspořádání bylo v podstatě stejné. Každá z nich měla

DIV PRVNÍ

EGYPTSKÉ PYRAMIDY

Rachefova pyramida u Gízy. Před ní Velká sfinga, která zobrazuje ležícího strážního lva s tvářemi krále Rachefa

obnažené vnitřní jádro, jež vystupuje ze sutin a písečných návějí jako polozbouraný pouštní maják.

Médúmská pyramida byla tedy první, jež měla tvar pravidelného jehlanu – byť jen nakrátko. Zhroutila se nepochybně brzy po dokončení, a to v době, kdy si Snofru stavěl vlastní pyramidu u Dahšúru a byl s ní asi ve třetině plánované výšky. Tato pyramida měla mít přibližně stejný sklon stran jako médúmská; její zhroutení ho zřejmě vystrašilo a zbývající část dal dokončit v mnohem opatrnějším úhlu. Tak vznikla známá „zalomená pyramida“, jež zdálky připomíná beduínský stan. Jelikož ná-

„zádušní chrám“, známý už z areálu pyramidy Džóserovy, kde se konaly pohřební obřady a přinášely oběti k panovníkově poctě; nad Nílem měla „údolní chrám“, v němž se prováděla mumifikace panovníkova těla. Tyto dva chrámy spojovala „výstupní cesta“, dlážděná a zdobená po obou stranách reliéfy. Po ní se dopravovalo panovníkovo tělo k pohřebním obřadům. K příslušství pyramidy každého krále patřily menší („satelitní“) pyramidy královny, resp. členů jeho rodiny. V mase pyramidy nebo pod ní byla králova pohřební komora a řada dalších místností a chodeb; vstupní chodba do pyramidy vedla

VOJTĚCH ZAMAROVSKÝ

ZA SEDMI DIVY SVĚTA

vždy ze severní strany a vchod do ní byl po uložení královny mrtvolou pečlivě zamaskován. Celý tento komplex staveb v areálu pyramidy chránila vysoká a široká ohradní zeď. Kolem areálu se rozprostíralo celé „město mrtvých“ – hrobky královských hodnostářů a služebníků, kteří chtěli být i po smrti v blízkosti svého pána a boha.

V nejlepším stavu se zachovala nikoli Velká pyramida Chufuova, ale menší Rachefova; Příčinou však jistě není to, že je o něco mladší – vždyť padesát či sto roků nemá v egyptských dějinách praktický význam.

žení; tvoří asi 20–25 metrů pod vrcholem souvislý nepravidelný převis, který mění výstup na špičku v horolezecký výkon.

Mimochoodem: výstup na všechny pyramidy u Gízy a na Džóserovu je zakázán policejními tabulkami ve všech možných jazycích, podepsanými turisty ze všech končin světa, u ostatních pyramid nejsou, asi pro menší zájem návštěvníků. Vstup je povolen do Chufuovy a Rachefovy pyramidy (a do Wenisovy u Sakkáry), jejich chodby a komory mají dokonce neonové osvětlení. Ovšem zákaz výstupu se příliš nerespektuje; má

Velké pyramidy králů
Chufua (Cheopse),
Rachefa (Chefréna)
a Menkauréa (Mykerína)
u Gízy

Zdá-li se nám Rachefova pyramida o něco vyšší než Chufuova, je to jen proto, že zdání někdy klame. Ve skutečnosti měří 136,5 metru (původně měřila 143,5 metru), a tak je o 3,2 metru nižší než Chufuova pyramida; stojí však na nejvyšším bodu gízské pláně a její stěny stoupají k vrcholu v poněkud ostřejším úhlu ($52^{\circ} 20'$ proti $51^{\circ} 52'$). Uvnitř má dvě komory, z nichž pohřební je v úrovni základny a přesně pod špičkou. Z jejího příslušenství mnoho nezbylo; zato u Menkauréovy pyramidy, vysoké 62 metrů (tedy o 4 metry méně než původně), stojí dodnes v dosti dobrém stavu všechny tři satelitní pyramidy. Rachefova pyramida si naproti tomu zachovala značnou část povrchového oblo-

však své opodstatnění. Z Chufuovy pyramidy se zřítilo v první polovině našeho století víc lidí než z tatranských štítů.

Pyramidy jsou opravdu „horami faraónů“, jak je nazývají ve své květnaté řeči Arabové, nebo jimi alespoň byly; dnes však připomínají spíš vyhaslé sopky (a některé pouze krátery) uprostřed stříbřitého písku. U Gízy, u Sakkáry, u Zavijet al-Arjánu, u Abú Síru, Dahšúru, Médúmu, Lištu, Illáhúnu – ve všech městech mrtvých, které si pro věčný život dala postavit úzká vrstva vládnoucí elity nejmocnější říše světa před čtyřiceti až padesáti staletími...

Ze soustředění obrovské moci v rukou jednoho člověka a z fantas-

tických náboženských představ vznikly tedy pyramidy, z nesmírného vypětí pracovní síly lidových mas zrodily se zázračné stavby na březích Nilu. Jsou skutečně hodny všech superlativů, které si básníci vymysleli a ještě vymyslí. Jen jedna náležitost jim chybí – ta, kterou člověk hledá v každém technickém a uměleckém díle, v každém výtvaru lidského umu a rukou: společenská užitečnost.

A z tohoto hlediska to pyramidy na celé čáře prohrávají. Dokonce i Babylonská věž měla jakousi společenskou užitečnost: byla mimo jiné hvězdárnou. Mexické pyramidy byly jakýmsi kamenným kalendářem. Sedmý div světa na egyptské půdě byl majákem... Ale první div světa, Chufuova pyramida (stejně jako kterákoli jiná) nesloužila nikomu, pouze jedinému člověku – ba ani tomu ne, pouze jeho mrtvole, jeho představě o potřebách ka.

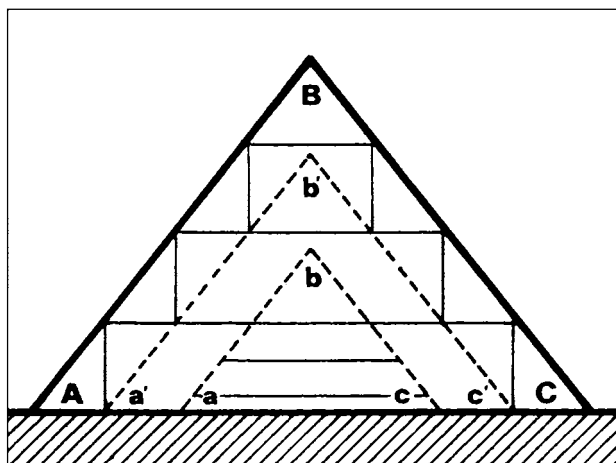
Výsledek této prosté úvahy o účelu pyramidy vítězí nad ohromujícím dojmem, kterým na nás působí její kolosálnost. Kroutíme hlavou a chápeme, proč se v některých řečech používá výrazu „pyramidální nesmysl“...

Co snad nejvíc udivuje návštěvníky pyramidového pole u Gízy, je technický výkon stavitelů pyramid. „Duch těžce chápe, jakým způsobem mohly být navrženy takové nesmírné masy kamenných kvádrů,“ říká Filón – a má pravdu. Dokonce i dnes, kdy víme, jak se pyramidy stavěly, a kdy máme před očima výkony vysoce mechanizovaného stavebnictví. Vždyť nejmenší kvádr z Chufuovy pyramidy má hmotnost 2 000 kilogramů a největší až 40 000 kilogramů! Náklad čtyř železničních vagónů, dopravený do výšky továrního komína – bez kladkostrojů a jeřábů!

První, kdo se vědecky pokusil vysvětlit způsob a postup stavby pyramidy, byl Richard Lepsius. Podle jeho teorie začala celá práce vyhloubením šikmého chodby do skály, vybrané za základ pyramidy. Na konci této chodby byla pak vytesána komora, do které měla být uložena mumie v dřevěných rakvích a kamenném sarkofágu. Přesně nad komorou se měl tyčit

vrchol pyramidy. Stavba pyramidy pak začala mastabovým „víkem“, které se dole postupně rozšiřovalo a směrem nahoru terasovitě zužovalo. Tak stavba, která byla zahájena po králově nastoupení na trůn, rostla do šířky i výšky, dokud král nezemřel. Zemřel-li tedy král mladý, zanechal po sobě jen malou pyramidu, dožil-li se vyššího věku, byla i jeho pyramida vyšší (viz schéma na této straně). Podle toho vládl například Chufu dvakrát déle než Menkauré.

Tato teorie se ve vědě dlouho udržovala (s četnými obměnami), i když například nevysvětlovala stavbu

malých „satelitních“ pyramid a nepřihlížela k hospodářským možnostem v dané době. Dnes je novými poznatky překonána. Přispěl k tomu zejména výzkum Hunejovy pyramidy u Médúmu, kterou ohlodal zub času až k jádru, takže ji bylo možno studovat jako model ve vitríně muzea dějin architektury. Ještě větší přínos k našim poznatkům poskytl objev nedokončené pyramidy krále Sechemcheta ze 3. dynastie. Šestačtyřicet století ležela pod návějem písku na sakkárském pohřebišti, dokud ji nepřinutil Muhammad Zakaria Goném, aby vnesla jasno tam, kde generace učenců tápaly v matných dohadách. Jako na zastaveném filmu tu můžeme pozorovat postup stavebních prací a doplnit poznatky starších badatelů: setkáváme se tu poprvé s pyramidou, která se zachovala ve stadiu stavby.

DIV PRVNÍ

EGYPTSKÉ PYRAMIDY

Schéma výstavby pyramidy podle Lepsiuse (dnes již překonané)

VOJTĚCH ZAMAROVSKÝ

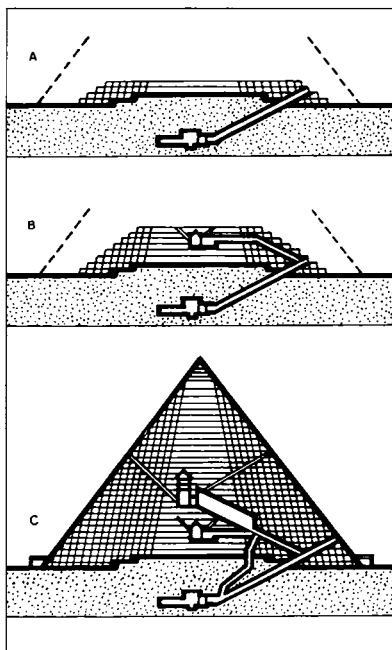
ZA SEDMI DIVY SVĚTA

Průřez Chufuovou pyramidou. Tři fáze výstavby podle Brochardta. Dole pyramida s pohřebními komorami (včetně dvou opuštěných), chodbami, šachtami a tzv. velkou galerií po dokončení. Po stranách je naznačena ohradní zeď, která byla tři metry silná a deset metrů vysoká

„Především nesmíme zapomínat,“ píše Goném ve *Ztracené pyramidě* (1952), „že pyramida byla stavbou náboženského charakteru. Kladení základního kamene bylo spojeno s podrobně stanovenými náboženskými obřady. Zdá se, že základní kámen uložil sám král za doprovodu kněží a kněžek, oblečených za bohy a bohyně. Slavnost se skládala ze šesti hlavních částí: zatlučení kolíků, natažení šňůr, výkopu země, sypaní písku, zhotovení cihel a jejich ukládání.“ (Všechny tato úkony byly symbolické. Poslední dvě části obřadu jsou pravděpodobně pozůstatkem z dob, kdy ještě Egypťané nestavěli z kamene a hrobky byly z hlíněných cihel.) „Po vysvěcení staveniště a příslušných obřadech se přistoupilo nejdříve k stavbě podzemní části pyramidy, jejímž středem byla pohřební komora, vytesaná do skály. Po dokončení komory byl do ní po šikmé rampě spuštěn sarkofág, do něhož měla být jednou uložena rakev s mrtvým tělem, a sarkofág byl pak postaven na své místo. Pod základnou pyramidy byly vyhloubeny další podzemní šachty, které vedly ke komorám se zásobami a nesčíslnými kamennými nádobami pro královu potřebu na onom světě.“ (V Džóserově pyramidě měly jen jejich střepy, nalezené v jedné zavalené chodbě, hmotnost 90 tun!) „Zatímco část dělníků pracovala na hloubení podzemních chodeb, jiní dělníci pracovali na úpravě terénu pro stavbu samotné pyramidy. Někdy postavili základy na pevnou skálu, kterou předtím vyrovnali; jindy se ukázalo nutným postavit celou základnu pyramidy z lomového kamene. Vyrovnání povrchu základny se provádělo pravděpodobně tak, že její čtvercová plocha byla ohrazena zdí a zaplavena vodou, přivedenou kanálem; na hrzení byla pak zaznamenána výška vodní hladiny, podle které byl vyrovnán terén... V téže době vyhotovil stavitel plán, na kterém uvedl míry v loktech a úhel sklonu stěn.“ (U Chufuovy pyramidy určil tento sklon tak, že poloměr kruhu opsaného její základně se přesně rovná výšce pyramidy.) „Když bylo staveniště vyrovnáno, zbývalo určit polohu pyramidy podle světových stran. Ačkoli

starí Egypťané neznali kompas, dokázali to přímo s neuvěřitelnou přesností.“ (Největší odchylka od astronomického severu měří u osy Chufuovy pyramidy necelou desetinu stupně!) – Pak začala vyrůstat z písku obrovitá stavba, vrstva po vrstvě od základny k vrcholu...

Všechny pyramidy Staré říše se stavěly v podstatě stejným způsobem, jejich plány se však, jak se zjistilo, v průběhu stavby často měnily. Uprostřed měly jádro z hrubě otesaných kvádrů, jež se postupně zužovalo, aby zabezpečovalo stabilitu stavby. O toto jádro se pak opíraly přídavné vrstvy

s výstupky pro povrchové obložení. Kvádry v masě pyramidy pocházely z nejbližšího vhodného lomu; obložení vnitřních komor a chodeb bývalo zpravidla z hlazených žulových kvádrů, vnější obložení z jemnozrnného hlazeného vápence, dováženého z turských a massárských kamenolomů na protilehlém pravém břehu Nilu. Pyramidy Střední říše měly vnitřní masu z drobného kamení nebo z nepálených cihel a uvnitř byly kvůli zpevnění vyztuženy kamennými příčkami; vnější obložení měly rovněž z turského nebo massárského vápence, takže na pohled se nedaly od

pyramid Staré říše rozeznat. Špičku pyramidy tvořila vždy malá žulová pyramida („pyramidion“) se jménem jejího majitele a nápisem na počest boha slunce.

Pokud jde o plán a vlastní stavbu Chufuovy pyramidy, dejme opět slovo muži, který je nekompetentnější, německému egyptologovi Borchardtovi: „Velká pyramida měla mít původně jen jednu pohřební komoru, vytesanou do skály, ke které vedla šikmá chodba. Avšak dříve než byla tato komora dokončena, nahradil stavitel původní plán jiným, ačkoli jeho provádění pokročilo i u povrchové části stavby (její zamýšlené rozměry neznáme). Podle tohoto druhého plánu, který určoval větší rozměry stavby, měla být pohřební komora umístěna nad zemí, tj. ve stavbě, jejíž jádro bylo už hotové. Proto musel být změněn i směr chodby dříve vedoucí nahoru, a to tak, že přibližně ve výši pohřební komory odbočila chodba vodorovně, přičemž se ukázalo nutným prorazit už dokončenou část jádra stavby. Ani z druhého plánu nevíme nic o zamýšlené velikosti pyramidy. Je však jisté, že ještě před vydlážděním nové pohřební komory a vodorovné chodby byl i tento plán zavřen a nahrazen novým, posledním. Podle něho byla vybudována tzv. velká galerie, tj. rozšířená část šikmé chodby, a nová (v pořadí třetí) pohřební komora s naprosto nepochopitelným nakupením odlehčovacích komor nad stropem. Až z tohoto posledního, definitivního plánu určeného k realizaci můžeme zjistit rozměry stavby. Byly pravděpodobně větší než podle dřívějších plánů.“

K tomuto výkladu, přednesenému 1. února 1922 v Německé společnosti pro výzkum Přední Asie a Orientu, je třeba připojit několik poznámek. Borchardt tu především vysvětluje několik fází při stavbě Velké pyramidy a účel jednotlivých komor. Správně mluví o „nedokončené pohřební komoře ve skále“ (místo o „podzemní hrobce krále“ – jeden člověk nemůže být přece pohřben ve dvou hrobkách), dále o „první opuštěné pohřební komoře“ (která byla ve starší literatuře bezdůvodně nazývána „hrobkou královny“) a pro tzv. „královskou hrob-

ku“ zavádí výstižnější termín „pohřební komora“. Jen s jedním jeho tvrzením nelze bez výhrady souhlasit: „s nepochopitelným nakupením odlehčovacích komor“.

Na nevelké pohřební komoře (ovšem jen relativně nevelké: její půdorys měří 5,20 krát 10,43 metru a vysoká je 5,81 metru) leží drtivá hmotnost horních dvou třetiny pyramidy. Aby ji tato tíha nezavalila, bylo nutné tlak rozvést. Egyptští inženýři řešili tento problém tak, že nad strop pohřební komory umísťovali vždy dva velké kvádry se šikmými stěnami, které se o sebe opíraly v tupém úhlu a tvořily jakousi obrovskou masivní „střechu“. U menších pyramid to dostačovalo, avšak u Chufuovy bezpečnost vyžadovala, aby tuto „střechu“ umístili výš, takže tlak nepůsobil přímo na pohřební komoru, ale na prázdný prostor nad ní, který byl pak vyztužen kamennými příčkami. Podle moderních statických výpočtů, u nichž jde o úsporu materiálu, práce a doby stavby – pojmy stavitelům pyramid neznámé –, je snad toto odlehčení pohřební komory ve Velké pyramidě trochu předimenzované. Ale nestavíme i my mosty s pětinasobným bezpečnostním koeficientem a letadla s desetinásobným? Technicky nelze tomuto odlehčení nic vytýkat – zbývá nám jen obdiv k inženýrskému umění starých Egyptanů.

Uvnitř Velké pyramidy je však ještě mnohé, co bylo kdysi hlavolamem pro výzkumníky a dnes vzbuzuje údiv návštěvníků. Například Chufuův sarkofág v pohřební komoře, který tam stojí nepohnutě už tisíce let: je z jediného kusu šedohnědé žuly a svými rozměry převyšuje šířku i výšku vstupní brány. Jak se tam tedy dostal? Zřejmě už v době stavby pyramidy, kdy z pohřební komory byla hotová teprve podlaha. Anebo tzv. velká galerie: téměř padesát metrů dlouhá a devět metrů vysoká strmá chodba, jejíž stěny z vápencových bloků jsou jakoby ulité z kovu. A co systém vnitřních chodeb a spojovacích šachet, z nichž mnohé jsou slepé a končí zrádnými propadlišti? Netvoří sice takový labyrint jako v pyramidách Střední říše, ale přesto je dokladem důmyslnosti, jak se dovedli stavitelé pyramidy v její

VOJTĚCH ZAMAROVSKÝ

ZA SEDMI DIVY SVĚTA

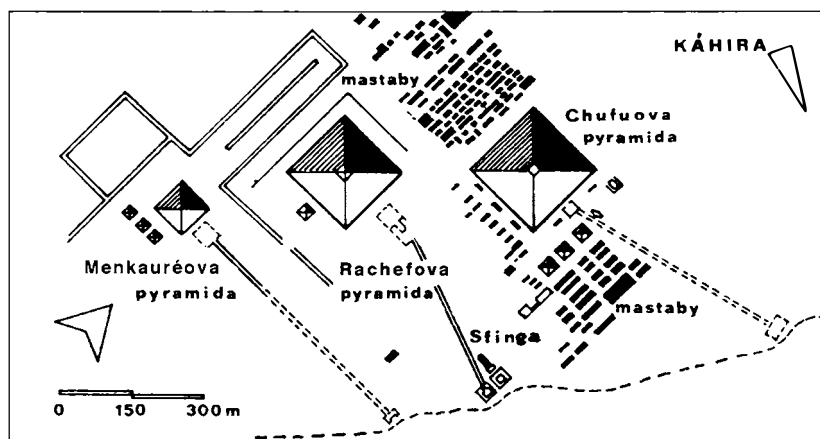
hmotě orientovat a zároveň jak dovedli dezorientovat případné narušitele králova věčného odpočinku. Vchod do pyramidy byl tak dokonale zamaskován, že jej nenašli ani starověcí lupiči – a to je co říci. Nenašli jej ostatně ani průzkumníci bagdádského kalífa al-Ma'múna, syna Hárúna ar-Rašída z *Tisíce a jedné noci*. Lupiči vybouřali proto do pyramidy novou chodbu (tu, kterou dnes do ní vstupují turisté). Al-Ma'mún se do pyramidy proboural bořícími berany, které zanechaly na její severní straně obrovskou díru, připomínající tunel po bombardování.

ně na sebe přiléhají, že do spár mezi nimi se nevejde ani růžek leteckého dopisního papíru!

A tato mikroskopicky přesná práce, tak překvapivá ve hmotě kolosální pyramidy, není už dílem egyptských inženýrů, ale sedé, bezejmenné, opovrhované a zotročené masy lidí, kteří měli k dispozici jen primitivní měděné nástroje a kteří vyhladili balvany jen ručně, pískem a vodou!

Tu se dostáváme k vlastním stavitelům pyramidy. Velkou pyramidu nepostavil přece Chufu, vydal jen rozkaz k její stavbě. Nepostavili ji ani architekti a inženýři; vypracovali jen

Pyramidové pole u Gízy.
Přerušovaná čára dole
označuje někdejší
západní břeh Nilu

Rozměry pyramidy, systém podzemních chodeb, odlehčení pohřební komory – to všechno svědčí o vynikajících technických znalostech egyptských stavitelů. Přesné vyřízení pyramid podle světových stran i mezi sebou (například úhlopříčka Chufuovy pyramidy ze severovýchodu na jihozápad se přesně kryje s prodloužením úhlopříčky Rachefovy pyramidy, jihovýchodní hrany těchto dvou pyramid se přesně kryjí s jihovýchodní stranou Menkauréovy pyramidy atd.) dokazuje zas jedinečné znalosti egyptských astronomů a geometrů. Ale nechť nás tyto výkony jakkoli udivují, ztrácejí se před námi jako nilské bárky za večerní mlhy při pohledu z plošiny Velké pyramidy, když si v ostrém neonovém světle všimneme na stěnách pohřební komory téměř nepozorovatelné maličkosti: kamenné kvádry jsou opracovány tak přesně a tak těs-

její stavební plány (všechna čest!) a vedli stavební práce. Kdo ji tedy postavil? A všechny ostatní? – *Hm...*

Hm není v tomto případě citoslovce vyjadřující rozpaky z nevědomosti, ale přepis hieroglyfického znaku pro otroka, nevolníka, sluhu. Toto *h-m*, jež se vyslovovalo po doplnění samohlásky *hem*, se v nápisech ze Staré říše nevyskytuje. Někteří badatelé z toho vyvozovali, že když staří Egypťané neznali slovo pro otroka, neznali ani otroky. Od toho byl jen krůček k tvrzení, že „otrokářské zřízení Egypťanů se ukázalo... nesmyslem“. Ve skutečnosti jazyk Staré říše neznal pouze tento souhrnný název otroků, znal však jiné, například *mryt*, což je zřejmě odvozeno od názvu motyky (*mr*), dále *diet*, což původně znamenalo „tělo“, a znal také množství speciálních názvů pro otroky pracující

v kamenolomech, na stavbách, v řemeslnických dílnách atd.

„Otroky byli v Egyptě především váleční zajatci, k nimž patřili také nebojující muži, ženy a děti pochyťtí na válečném území a dovlečení do Egypta, pak to byli Egyptané odsouzení pro těžké zločiny, a konečně osoby, které se samy prodaly do otroctví nebo samy dobrovolně vyměnily svou osobní svobodu za otrocké jho... Protože rolníci a dělníci v Egyptě byli lidé svobodní a válečných zajatců nebývalo mnoho, nebylo tam ani příliš mnoho otroků...“ Tolik akademik Lexa v známém díle *Veřejný život ve starověkém Egyptě* (1955).

Nevsímejme si však příslovce „dobrovolně“ v předposlední větě, ale zato zjištění, že v Egyptě nebývalo „příliš mnoho otroků“. Nezdržujeme se ani rozbořem jemných rozdílů v právním postavení otroků, nevolníků a sluhů nejrozumnějších kategorií, ani právníckými finesami potřebnými k odlišení těchto skupin obyvatelstva od „svobodných rolníků a dělníků“. Nejsložitější vědecký rozbor nás beztak přivede k témuž závěru jako prostá úvaha: takovou velkou stavbu, jakou je Chufuova pyramida, nemohli postavit „nepříliš početní otroci“, ale jedině obrovské maso „svobodného lidu“. A aby ji mohly postavit, musely být bez ohledu na své právní postavení fakticky zotročeny.

Máme nějaké zprávy o těchto lidech? Kolik jich na Velké pyramidě pracovalo, jak dlouho, s jakými prostředky, za co? – Máme!

Nejstarší pocházejí od Hérodota a Diodóra, nejnovější z vykopávek britských a amerických archeologů. Podivuhodně se doplňují a – potvrzují.

Hérodotos, který navštívil Egypt více než dva tisíce let po dokončení pyramid u Gízy, se opírá pochopitelně jen o ústní podání. O tradici zhruba pětkrát delší, než je u nás tradice husitských válek. Ale tato tradice byla v Egyptě ještě stále živá a o Cheopsovi (jak Hérodotos přepsal Chufuovo jméno) se dozvěděl všechno nejhorší. Do jeho vlády bylo prý v Egyptě „docela dobré zřízení“, ale stavbou své pyramidy „uvrhl celou zemi po

všech stránkách do bídy“. Diodóros dokonce uvádí, že obyvatelstvo si ho tak znenávidělo, že vyhodilo jeho mrtvolu z hrobky. Byl to největší trest a zároveň nejrevolučnější čin, jehož důsledky měly trvat po celou věčnost: zničení Chufuova těla znemožnilo Chufuovu ka, aby vládl v říši mrtvých nad duchy prostých Egyptanů. Byla to vzpoura proti panovníkovi i proti bohu. Lid se tak pomstil za břemeno, které na něj uvrhl stavbou své pyramidy. Podobný osud stihl prý také Rachefa. „Tyto dva krále Egyptané tak nenávidí, že nechtějí vyslovovat ani jejich jména; ba i jejich pyramidy nazývají jménem pastýře Filita, který v těch krajích pásal kdysi stáda.“

Vratme se však k stavbě Velké pyramidy a dejme slovo „otci dějepisu“: „Když se tedy stal Cheops králem, uvrhl zemi po všech stránkách do bídy. Nejdřív zavřel všechny chrámy a znemožnil Egyptanům přinášet oběti; pak je donutil, aby všichni pro něho pracovali. Jedněm poručil, aby vláčeli balvany k Nilu z kamenolomu v Arabském pohoří; druhým přikázal, aby tyto balvany, převezené přes řeku na vorech, vykládali a vozili až k Libyjskému pohoří. I pracovalo deset *myriád* lidí ve skupinách, každá vždy tři měsíce. Deset let trvalo utlačovanému lidu, než postavil cestu, po které se kameny tahaly; stavba této cesty není podle mého názoru o mnoho menší dílo než sama pyramida... Tato stavba tedy a stavba podzemních komor v pahorku, na kterém pyramida stojí, trvala celá desetiletí... Dvacet let trvala pak stavba samotné pyramidy, jejíž každá strana je osm *plether* dlouhá. Právě tak je i vysoká; postavena je z uhlazených a nejdokonaleji spojených kvádrů, z nichž žádný není menší než třicet dlaní.“

Nejdřív několik poznámek. *Myriáda* znamená deset tisíc; současně pracovalo tedy podle Hérodota na pyramidě celkem 100 000 dělníků. *Plethron* je šestina *stadia*, tj. podle měř atticko-eubojské soustavy, kterých používal Hérodotos, našich 29,6 metru. Podle něho měřila tedy strana pyramidy 236,8 metru, což je velice přesný údaj, neboť rozdíl proti moderním výpočtům její původní délky

VOJTĚCH ZAMAROVSKÝ

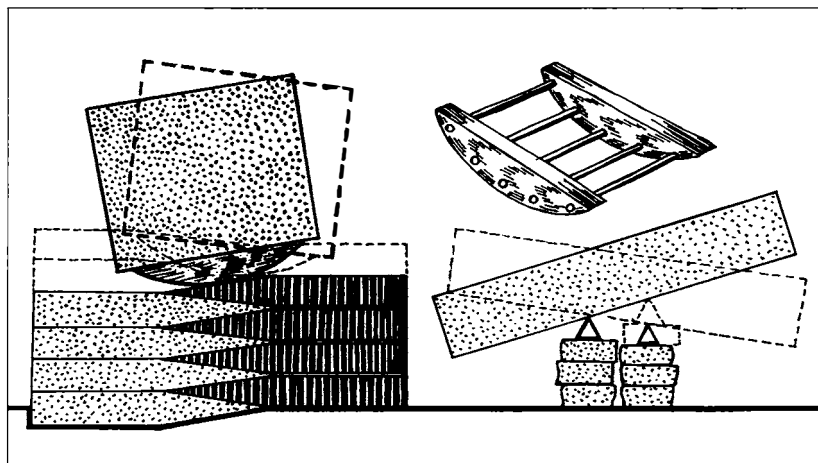
ZA SEDMI DIVY SVĚTA

(232,4 metru) je pouze 2 setiny. Jeho údaj o výšce je nepřesný (v originále je však text dvojznačný a snad zkromolený opisovači), avšak údaj o rozměrech kvádrů je opět správný. Rovněž je správná i jeho informace o dokonalém uhlazení a spojení kvádrů i o jejich původu.

Bereme-li za základ Hérodotovы údaje (starší a spolehlivější nemáme), vychází nám, že k stavbě Velké pyramidy bylo zapotřebí (i když započítáme přerušení v době zemědělských prací) asi 5 miliard pracovních hodin. Je to zhruba roční pracovní čas všech dělníků v současném egyptském průmyslu.

dopraven na staveniště; byl-li to kus jemnozrnného vápence, tak z turského a massárského pohoří nejdřív na vzdálenost několika kilometrů k Nilu, kde byl naložen na vor a po převezení naložen na dřevěné saně nebo na trámy podložené válci a dopraven na místo stavby. Tam byl potom definitivně upraven do žádoucího tvaru. Protože každý kvádr má šest stran, muselo být upraveno a uhlazeno asi 13,5 milionu stran. To je zároveň minimální počet čtverečních metrů, které museli dělníci opracovat. Pro srovnání: je to zhruba dvojnásobek plochy všech sto pětí tatranských ples!

Technické pomůcky
stavitelů pyramid. Vlevo
podkládací klíny na
zdvihání kvádrů, vpravo
zdvihání dlouhých
bloků, nahoře „kolíbka“
(podle Petrieho)

Zdá se nám to mnoho? – Stavba má asi 2 250 000 kamenných kvádrů. Tyto kvádry musely být především nalámané. Kámen se podle zpráv dobýval prý tak, že do stěny lomu se vydlabala díra; když byla dost hluboká, vrazil se do ní dřevěný klín, který se tak dlouho poléval vodou, až dřevo nabobtnalo a roztrhlo skálu. Pravděpodobnější však je, že se kvádry vytesávaly přímo ze stěny lomu, a to terasovitě od vyšší vrstvy k nižší. Několik takových ještě neoddělených kvádrů se dodnes zachovalo v mokattamských a asuánských kamenolomech a našla se i lana, kterými se spouštěly hotové kvádry do údolí. Ulomený balvan musel být otesán: samozřejmě ručně, pomocí měděného dláta. (Bronz ani železo tehdy ještě Egypťané neznali; znali však „kalení mědi“ – několik takových nástrojů se našlo, jsou poměrně dost tvrdé.) Pak musel být každý balvan

To všechno byla však jen příprava; vlastní stavba začala teprve potom. Bez jeřábů, bez kladkostrojů – nemáme o nich z dob Staré říše žádný doklad, dokonce ani z hrobky pana Ti, ani z vyobrazení lodí se stožáry a plachtovím. Jedině silou svalů a za pomoci nejjednodušších technických prostředků zdvíhali egypťští stavebníci obrovské kvádry do výšky a kladli je na sebe, dokud nedospěli k vrcholu pyramidy.

Jaké byly tyto „nejjednodušší technické prostředky“? Neváháme říci: geniální. (Všechno geniální je ostatně jednoduché, i když všechno jednoduché není nutně geniální.) Zakládaly se na použití páky, válce a šikmých ploch. Petrie dokonce zrekonstruoval podle nástěnných obrazů, archeologických nálezů a Hérodotova popisu „zdvíhací stroje“ starých Egypťanů. Pod dlouhý kamenný kvá-

dr podložili dělníci dva hranoly, a to do bezprostřední blízkosti těžiště; potom tento kvádr na jedné straně stlačili, takže celá váha ležela na jednom hranolu, a pod druhý hranol, který byl v té chvíli volný, vložili kamennou desku; pak zase přenesli váhu kvádrů na tento druhý hranol a podložili první atd. Pod kvádry, u nichž se momentu páky nedalo využít, vkládali dřevěné „kolébky“, které je umožňovaly vychylovat ze strany na stranu; uvolněnou část podkládali pak dřevěnými klíny. Tyto „stroje“ byly nasazeny buď přímo na jednotlivé stupně pyramidy, nebo na šikmou rampu postavenou ke stěně pyramidy. Zbytky takových ramp se zachovaly u pyramidy Amenemheta I. v Lištu a u Hunejovy pyramidy u Médúmu; roku 1952 je objevil také Goném u nedokončené Sechemchetovy pyramidy v Sakkáfe.

„Celá tato práce si vyžadovala rozsáhlou a komplexní administrativu,“ píše Goném. „Jen tak bylo možno zajistit provoz v lomech, dopravu obkládacích kvádrů z jemnozrnného vápence přes řeku i samotnou stavbu pyramidy. Armáda písařů vedla nejrůznější záznamy, označovala kvádry a zajišťovala byt a stravu pro množství řemeslníků a dělníků v lomech a na staveništi. Občas nacházíme stopy po těchto starověkých dělnících: koše, jakých se dodnes používá, vrtáky a škrabáky z křemene, měděná díla, kousky lan... Dělníci byli organizováni v pracovních skupinách po 800 až 1000 mužích. Zachovala se například jména pracovních skupin, které vytesaly kameny pro Chufuovu a Menkauréovu pyramidu: »Mužstvo Chufu probouzí lásku«, »Mužstvo Bílá koruna Chufuova je mocná«...“

Hérodotův údaj o počtu dělníků, kteří současně pracovali na stavbě Chufuovy pyramidy, považovali někteří badatelé za poněkud nadsazený. Nejnověji byla jeho přiměřenost (nechceme-li z opatrnosti říci: správnost) potvrzena Petrieovými a Reisnerovými vykopávkami u Gízy. Krumpáče a lopaty vynesly tam na světlo dne pozůstatky dělnického sídliště, v němž mohlo žít asi 10 000 řemeslníků i s rodinami. Je to přesně oněch

10 % z celkového počtu pracovníků uváděného Hérododem, kteří museli tvořit kádr stálých kvalifikovaných dělníků!

Hérodotos nezapomněl ani na „finanční stránku“ pyramidy, která i ostatní antické autory velmi zajímala. „Zaznamenáno je egyptským písmem na pyramidě, kolik se vynaložilo na ředkev, cibuli a česnek pro dělníky, a pamatují-li se dobře, co mi tlumočil kněz, který ten nápis předčítal, stálo to 1 600 talentů stříbra. Je-li tomu tak, kolik se muselo vynaložit na nástroje, s kterými dělníci pracovali, na celou jejich stravu a oděv!“

Šestnáct set talentů stříbra je asi 41 920 kg stříbra, téměř 42 tuny. Přesný výpočet přes hodnotu stříbra nebo jeho kupní sílu je prakticky nemožný. Zdá se to ohromná suma, ale po jejím propočtu na jednoho dělníka vychází však jen asi 36 až 40 dnešních českých korun. Suma na ředkev, cibuli a česnek může být ovšem jen zlomkem životních nákladů dělníka a samozřejmě i vlastních nákladů na stavbu pyramidy. Záznamy o jiných nákladech Hérodotův starověký průvodce ani žádný moderní archeolog nenašel. Kolik činily celkem? A hlavně – kdo je hradil?

Odpověď je jen jedna: sami stavitelé pyramid! „Svobodní dělníci a rolníci“, kteří sem byli nahnáni, se museli živit sami – podobně jako jejich mnohem pozdější potomkové, feudální nevolníci, když si odpracovávali svůj „robotní den“ na panském. Masy zotročeného lidu tedy pyramidu nejen vlastníma rukama postavily, ale také její stavbu financovaly!

Marné jsou snahy některých spisovatelů vylíčit postavení egyptského lidu za Staré říše a ve starověkém Egyptě vůbec jako uspokojivé, slušné, důstojné. Marné je idealizování tehdejšího zřízení tvrzením, že „není pravda, že statisícové masy bezprávných otroků, bitých holemi a krmených jako domácí dobytek ukrutnými otrokářskými katany, vystavěly pyramidy v pláči a nářku“ atd. A protože taková tvrzení se vyskytují i u nás (například v bohatě ilustrovaném cestopise *Na březích Nilu* z roku 1960), dejme slovo německému autorovi, který se opírá výhradně o mate-

riál sesbíraný západními historiky. Píše o „pro nás nepředstavitelně tříd-
ně rozštěpeném“ a „jedině na otroc-
kém hospodářství vybudovaném
Egyptě“. Přechtěme si, jak líčí stavbu
Velké pyramidy. Je to C. W. Ceram:

„Je tomu více než čtyři a půl tisíci-
letí: od Nilu se valí široký proud
nahých otroků bílé pleti i tmavých,
ploskonosých, se silnými rty a doho-
la ostříhaných. Páchnou špatným ole-
jem a potem, ředkví, cibulí a česne-
kem, křičí a vzlykají pod ranami bičů,
kterými je pohánějí dozorcí, a sténají
pod tíhou nákladu, jenž jim zařezává
lana do holých ramen; tak táhnou po

Měly k tomu všechny předpoklady.
Byly to pevnosti. Nejmohtnější
bunkry, které by nezbořila ani bom-
ba svržená na Hirošimu. Střežilo je
vojsko. Vybrané oddíly faraónovy
tělesné stráže s kopími a sekerami
už svým vzhledem naháněly strach.
Pyramidy chránili kněží a nábožen-
ská víra, která umocňovala součin
síly nezdolných bloků a napřažených
zbraní tak, že si to moderní člověk
stěží dovede představit.

A přece selhaly. O osudu Chufu-
vy a Rachefovy mumie jsme již slyšeli.
Podobně se vedlo i ostatním králům,
počínaje Džóserem a konče staveb-

Zemědělské práce podle
barevného reliéfu ze 14.
století před n. l.

vyhlazených dlaždicích žulové cesty,
která vede od Nilu ke staveništi,
obrovské sáně na válcích, pohybující
se jen pomalu kupředu s nákladem
kamenů, z nichž každý má větší
objem než krychlový metr. Za jejich
výkřiků, vzlykání a umírání rostla pyra-
mida. A rostla dvacet let. Pokaždé,
když Nil převalil své bahnitě vlny přes
břehy a polní práce ustaly, bylo sto
tisíc lidí sehnáno pro Chufua na stav-
bu náhrobku, který byl nazván *Achtej
Chufu*, Chufuův obzor!“

Z krve, slz a nářků, z miliónů balvanů
navršených silou svalů do závratné
výšky zrodila se tedy Velká pyramida
se svými komorami, galériemi a chod-
bami. Pro Chufua, pro jeho mumii, pro
jeho ka.

Splnila svůj účel? Splnily svůj účel
ostatní pyramidy, které si dali postavit
Rachef, Menkauré, Sahure a jiní krá-
lové starého Egypta?

níkem poslední pyramidy Chendže-
rem o tisíc roků později. „Jejich obět-
ní kameny jsou prázdné jako obětní
kameny ubožáků, kteří zemřeli na
pobřežní hrázi bez pozůstalých.“

Proč? Státní a soukromé banky na
celém světě ukládají trezory se svými
poklady nenápadně pod zem. Fan-
tastické trezory s poklady faraónů
však přímo provokovaly: Dostaň se
k nám, kdo můžeš! A za splnění této
výzvy slibovaly odměnu, která se
nedá ničím vyjádřit.

Představu – ale jen představu –
o tom, co skrývaly, můžeme si učinit
podle jediného hrobu faraóna, který
se dostal takřka neporušený do rukou
učenců. Howard Carter vynesl roku
1924 pouze z přední komory Tutan-
chamónovy hrobky 34 těžkých beden
zlatého nářadí, šperků, drahokamů,
zlata a opět zlata. A když pronikl do
pohřební komory, našel v ní pozlacenou
skříň o rozměrech 5,20 krát 3,35
krát 2,75 metru a v ní druhou pozla-

cenou skříň a v ní třetí pozlacenou skříň. V této třetí pozlacené skříni sarkofág, vyřezaný z jediného kusu nejvzácnějšího žlutého křišťálu. Tím však tato fantastická matrojoška nekončila. V sarkofágu našel další tři do sebe vložené pozlacené rakve, a teprve v poslední z nich, z masivního zlata, ležela mumie krále. Na tváři měla zlatou masku, na prstech zlaté objímky, na krku dvojitý zlatý řetěz. Když rozbil plátěná obinadla mumie, našel v nich takové množství šperků, že při soupisu je musel rozdělit na 101 skupin. Kromě toho byla hrobka přeplněna vysoce uměleckými sochami strážců krále a ochranných božstev, bohatě zdobeným nábytkem, trůnními křesly, vykládanými a malovanými skříňkami, parádními válečnými vozy, zbraněmi, vázami, slavnostními rouchy, luxusními předměty denní potřeby. Zkrátka, jak řekl Carter: „Při pohledu na tyto poklady člověk oněměl!“ Totéž řekneme i dnes, když si prohlédneme poklady z Tutanchamónovy hrobky v Egyptském muzeu v Káhiře: vyplňují tam deset místností, jejichž plocha převyšuje půlku fotbalového hřiště... Přitom byl tenhle Tutanchamón úplně bezvýznamný panovník: neznáme ani přesné datum jeho vlády a pouze z pitvy jeho mrtvoly jsme se dozvěděli, že zemřel asi osmnáctiletý. Jaké poklady musely být v hrobkách velkých panovníků, například Ramesse II.? Jaké v pyramidách?

Jak však mohly být tyto královské hrobky po všech neuvěřitelných bezpečnostních opatřeních vyloupeny? Dvě historky nám pomohou nahlédnout pod roušku tohoto tajemství. Jedna je stará tři tisíciletí, druhá devadesát let. Obě jsou stejně moderní.

První je nejstarším kriminálním případem v dějinách lidstva, o němž se zachovaly soudní spisy. Došlo k němu za Ramesse IX., tedy někdy v letech 1137–1120 před n. l. ve Wésetu (Thébách).

Wését byl administrativně rozdělen na dva okresy: západní na levém břehu Nilu, ve kterém byl královský hřbitov a náčelníkem jakýsi Pevero, a východní, kde byl náčelníkem jistý Pesjur. Tito dva náčelníci byli, jak už to bývá, v dost napjatém poměru a snažili se vzájemně přetrhnout

a očernit druhého u svého společného šéfa, náčelníka celého wésetského kraje Chamvese.

Jednoho dne dostal Pesjur zprávu, že na západní straně, v Peverově rajónu, se vylupují hrobky; samozřejmě to ihned oznámil Chamvesovi. Chamvese žádal fakta. Pesjur nelenil, vyslal za řeku své lidi a co nejdřív předložil seznam vyloupených hrobů: deset hrobů králů, čtyři hrobky kněží a velký počet soukromých hrobů. Chamvese tedy – co jiného bychom čekali? – zřídil komisi, aby věc vyšetřila. Pevero se ovšem postaral, aby se do ní dostali jeho lidé. Nebylo to nesnad-

né, jelikož byl mužem prozíravým a Chamvesovi odevzdával přiměřený podíl z vyloupených hrobů. Sám totiž tyto akce organizoval.

Dopadlo to tak, jak to za těchto okolností muselo dopadnout. Komise zjistila (a její protokol čte i dnes právník s požitkem), že Pesjurovo udání je nesprávné, neboť ve skutečnosti nedošlo k vyloupení deseti královských hrobů, ale jen jednoho, že místo čtyř hrobek kněží byly vyloupeny jen dvě atd. Pevero žádal, aby byl Pesjur odsouzen za zločin falešného informování nadřízených. Pesjur se pochopitelně nedal, protože ani komise sám fakt vyloupení nepopřela.

Pevero nato zorganizoval „masový protest“ obyvatelstva proti zasahování východního náčelníka do vnitřních věcí západního Wésetu, ba největší křiklouny dal dopravit na druhý břeh – a že prý vědí, kde Pesjur bydlí. Pesjur se dal vyprovokovat. Před shromážděným zástupem prohlásil, že

DIV PRVNÍ

EGYPTSKÉ PYRAMIDY

Tutanchamón
ve vítězné bitvě

jedná podle práva a že, bude-li to nutné, přednese celou věc třeba samému bohu, tedy faraónovi.

Nic lepšího si Pevero nemohl přát. Okamžitě byl u Chamvese a se svědky dokázal, že Pesjur chce otřást základy, na nichž spočívá spořádaný stát, protože hodlá porušit instanční postup. Chamvese samozřejmě zasáhl: zřídil soud, jmenoval jeho členem i Pesjura (čimž jako dokázal svou nestrannost), a tam se ho dotázal, co si podle práva zasluhuje úředník, který podrývá autoritu představených a porušuje úřední postup. Pesjur se vyjádřil podle očekávání, a tak se sám odsoudil.

Celý případ by tím byl navždy uzavřen, kdyby za dva nebo tři roky nezatkl skupinu osmi lupičů specializovaných na hroby, kteří se „poté, když byli bití dvojitým prutem na rukou a na nohou, přiznali“ kromě jiného i k vyloupení jednoho z hrobů, které uvedl ve své zprávě Pesjur. Vypověděli: „Otevřeli jsme jejich rakve a obaly, ve kterých byli. Našli jsme vznešenou mumii krále... Na krku měl mnoho amuletů a zlatých ozdob. Tvář měl pokrytou zlatou maskou. Vznešená mumie krále byla celá pokryta zlatem. Obaly byly zevnitř i zvenčí pokryty zlatem a stříbrem a vyloženy různými šperky... Podobně jsme našli i královu manželku... Rozdělili jsme zlato, které jsme našli na mumiích těchto bohů, jakož i amulety, šperky a obaly na osm dílů a podělili jsme se.“ Soud, jemuž předsedal nějaký nepodplacený hodnostář, je uznal vinnými. Jaký trest dostali, nevíme. Víme však, jak se jmenovali: Hapi, kameník, Iramun, řemeslník, Amenmesse, rolník, Kemvese, nosič vody, Enhufre, černoch a otrok. Tři další a páni v pozadí zůstali navěky v anonymitě. (Pesjura pak *in memoriam* rehabilitovali, z čehož měl jeho *ka* jistě velkou radost.)

Tato historka, o které by se dala napsat dobrá a svérázná detektivka, naznačuje jednu cestu, jak přijít na kloub tajemství vylupování hrobů. Vylupovali je ti, kdo je měli střežit. „Spinavou práci“ pověřovali lidi, kteří na nich byli závislí. Gang vylupovačů držel spolu: když se věc prozradila, bez milosti zlikvidoval rušitele své činnosti a obětoval nástroje, kterými ji prováděl...

Druhá historka začíná roku 1881. Gaston Maspero, ředitel Egyptského muzea v Káhiře, svolal tajnou poradou svých nejbližších spolupracovníků a prohlásil, že takhle to už dál nejde. Egyptská policie se ukázala úplně neschopnou, a tak nezbyvá nic jiného, než aby se věci chopil některý z mladších pánů; vždyť archeolog je vždy tak trochu detektivem, nebude to tedy nesnadné. Potřebné finanční prostředky jsou k dispozici.

Šest let se totiž nejjáhodnější způsobem objevovaly na černém trhu egyptských starožitností vzácné předměty, které nepochybně pocházely z hrobů 19. až 21. dynastie. Z hrobů, které byly už od pradávna prázdné, nebo egyptologům neznámé. Ale protože tyto předměty byly nesporně pravé, vyplývalo z toho, že o těchto hrobech věděl – a nejen věděl – někdo z neegyptologů. Někdo, kdo si z jejich vylupování zřídil výnosný obchod. Nyní šlo o to, odhalit ho a zachránit drahocenné památky pro vědu.

Egyptská i evropská policie sesbírala bohatý podkladový materiál; nebyl však k ničemu. Zabaveného skaraba z devatenácté dynastie prodal německému univerzitnímu profesorovi „nějaký feláh“, a to spolu s „pravými“ staroegyptskými perlami z Jablonce. Papyrus s dosud neznámým textem z dvacáté dynastie koupil americký soukromník od muže, „který působil dojemem bohatého šejka“. Hru na vlka a ovečky, kterou se měla po smrti bavit princezna z devatenácté dynastie, získal jiný sběratel od „jistého dragomana“. Popisy těchto osob se hodily na 90 % egyptského obyvatelstva.

Za této situace přijel mladý Masperův asistent do Luxoru. Nikoli jako archeolog, ale jako bohatý turista, který málo dbá o zákaz obchodování se staroegyptskými památkami. Přišli k němu překupníci se „zaručeně pravými“ starožitnostmi; vysmál se jim, že padělky nekupuje. Pak přišli s nějakou maličkostí, ve které poznal součást výbavy hrobu z 19. dynastie; koupil ji a naznačil, že má zájem o něco většího. Jednoho večera se při prohlídce bazarů dostal do styku s arabským obchodníkem, který mu za přiměřený bakšíš slíbil, že k němu pošle muže,

„s nímž se dá mluvit“. Tento muž se jmenoval, jak se později ukázalo, Abd ar-Rasul; pocházel z blízké vesnice Kurny a byl hlavou všeobecně vážené rodiny. Když se s mladým cizincem blíže seznámil, přinesl mu několik předmětů z pohřební výbavy faraónů 19. a 20. dynastie. Nato ho dal Masperův asistent zatknout.

Jenže vyšetřování u místního mudíra Da'úda ukázalo, že Abd ar-Rasul je čistý jako lilie. Marné byly asistentovy nezvratné důkazy; mudír mu doporučil, aby čekal. Čas je na světě nejmocnější, vždyť se ukáže...

Asistent čekal den, čekal dva dny a pak se duševně zhroutil. Byl tento Da'úd druhý Chamvесе? Asistent si to rozhodně myslel.

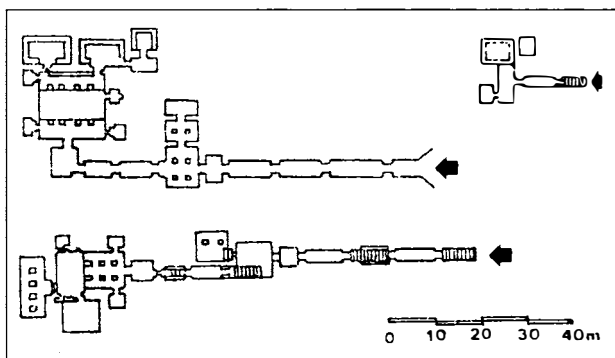
Za měsíc přišel jeden z Abd ar-Rasulových příbuzných k mudírovi a ke všemu se přiznal. Podle jedné verze proto, že se pohádal s hlavou rodiny při dělbě kořisti, podle druhé, a přes zřejmou nepravděpodobnost pravděpodobnější, proto, že mudír vzkázal, že je už čas říci pravdu, a mudíra nebylo radno neuposlechnout. Ale tak či onak, Abd ar-Rasul pak vypověděl, že před šesti lety našel v Dér el-Bahrí poblíž Údolí králů nenápadnou skulinu ve skále a pod ní asi jedenáctimetrovou šachtu, která ústila do jeskyně se sarkofágy a mumiemi. O nález řekl jen nejspolehlivějším členům rodiny a všichni se vespolek zavázali přísahou, že nic neprozradí a budou si brát jen tolik, kolik potřebují. Šest let chránili toto „mumifikované bankovní konto“ a bohatli.

Mudír okamžitě informoval mladého asistenta; když zjistil, že se z nervového otřesu ještě nevzpamatoval, poslal telegram do Káhiry. Maspero nebyl zrovna přítomný, a tak se do Luxoru vypravil jeho asistent Emil Brugsch. Když se pak 5. června 1881 spustil do jeskyně, ke které ho přivedl na mudířův rozkaz sám Abd ar-Rasul, našel tu k nevýslovnému překvapení čtyřicet rakví s mumiemi králů a příslušníků jejich rodin. Mezi nimi, jak poznal z nápisů, i mumii Setchiho I., jehož vyloupený hrob objevil v září 1817 Belzoni v Údolí králů, i mumie dvou největších panovníků Nové říše, Thutmóse III. a Ramesse II.!

Na stěnách rakví uložených v tomto masovém hrobě faraónů, našel Brugsch vysvětlení, kdy a proč se sem dostaly. Dopravili je sem kněží z bezpečnostních důvodů, aby předešli vyloupení původních hrodek a zničení mumifikovaných těl. Každé hrobce, která skrývala tělo panovníka a jeho pohřební výbavu, hrozilo jisté vyloupení. „Tím, že se král postaral o pečlivou a drahocennou výbavu své mumie, odpovídající jeho důstojnosti“, píše H. Carter, „přispíval sám k jejímu zničení. Pokušení bylo příliš velké. Bohatství, které přesahovalo nejspolehlivější sny největších

DIV PRVNÍ

EGYPTSKÉ PYRAMIDY

chamtivců, čekalo zde na toho, kdo najde cesty a prostředky, jak je získat; dříve nebo později musel lupič dosáhnout svého cíle.“

Kněží, kteří zachraňovali těla svých mrtvých panovníků, tvořili však, zejména v dobách úpadku královské moci, nepatrnou menšinu. Zachovaly se zprávy, že tito „věrní“ si museli se zbraní v ruce probojovávat cestu s faraónovou mumii do nového úkrytu a z toho ji zase (za podobných průvodních okolností) stěhovat jinam. Ostatní kněží a hodnostáři dávali před službou svému bohu přednost jeho olupování. Ale lupiči se nerekrutovali jen ze „smetánky a spodiny společnosti“; patřili mezi ně zejména strážcové hrobů, dále architekti, kteří znali systém tajných chodeb, i předáci dělníků, kteří si poznamenali vchod do hrobky. Pomáhaly jim nejen nepokoje poměry, ale hlavně čas: co se nezdařilo otcům, zdařilo se synům a vnukům, co se nepovedlo v jednom století, povedlo se v druhém, třetím...

Hrobky v Údolí králů.
Nahoře vlevo půdorys
hrobky Ramesse II.,
dole Setchiho I., vpravo
Tutanchamónovy

Pyramidy Střední říše se už nestavěly tak solidně jako za Staré říše. Tato u Dahšúru patřila Anememhetovi III. z 19. století před n. l. a je jedna z nejzachovalejších

Protokoly o Pesjurově procesu a nápisy na rakvích „putujících mumií“ nám tedy umožňují pochopit, jak byly vyloupeny i pyramidy. A toto vyloupení pyramid, k němuž došlo pravděpodobně v mezidobích po pádu Staré a Střední říše, nám umožňuje též pochopit, proč se za Nové říše pyramidy již nestavěly. Místo náhrobků, jež vyzývavě hlásaly: „My máme co skrývat“, dávali si faraónové stavět tajné hrobky hluboko ve skalách a s pečlivě maskovanými vchody. Dělníci, kteří vytesali místo odpočinku faraónovy mumie, byli po ukončení prací z bezpečnostních důvodů popraveni.

Zádušní chrámy se stavěly někdy až v několikakilometrové vzdálenosti od hrobek, bez ohledu na to, že se tím působily faraónovu ka nemalé těžkosti. Ale ani z těchto hrobů neunikl žádný vyloupení – jedině Tutánchamónův, a to také jen zčásti. Lupiči byli zřejmě vyrušeni, a tak se jejich nadějná kořist dostala nakonec do Egyptského muzea v Káhiře.

Naprosto zřejmá nesmyslnost pyramid, kterou museli uznat i faraónové, nebyla ovšem jedinou příčinou, proč se od jejich stavby upustilo. Ba zdá se, že ani ne rozhodující. Budování pyramid vyčerpávalo hospodářské síly země: „Stavba Velké pyramidy se rovnala prohrané válce.“ Také jejich udržování si vyžadovalo velké náklady. Podle jednoho nápisu věnoval stavebník pyramidy jen kněžím a na obětní dary v zádušním chrámu výnos dvanácti obcí. Snad byl mimořádně štědrý, ale je možné, že to odpovídalo běžným normám.

Budování pyramid přestává za zmatků v prvním mezidobí; králové Střední říše se k němu vracejí, ale jejich nástupci z Nové říše už nikoli.

Spokojili se s podzemními skalními hrobkami, jak to konečně odpovídalo tradicím Horního Egypta. Pozdní pyramidy Střední říše měly sice důmyslně zabezpečené pohřební komory a krásné vápencové obložení, ale jejich nitro bylo postaveno jen z drobného lomového kamene nebo z nepálených cihel. Jednu z nich navštívil Hérodotos a jeho egyptský průvodce mu na ní ukázal kámen s nápisem v hieroglyfech, který přeložil: „Nepohrdej mnou tím, že mě srovnáš s kamennými pyramidami, neboť vynikám nad ně jako Zeus nad jiné bohy. Lidé spouštěli tyče na dno jezera, oškrabovali bahno, které se na ně přilepilo, shromažďovali je a dělali z něj cihly, aby mě takovou postavili.“ Ale i stavba této pyramidy způsobila v Egyptě hospodářskou pohromu. „Oběh peněz v zemi silně vázl,“ píše Hérodotos, „a půjčku bylo možno dostat, jen když se dala do zálohy mrtvola dlužníkovy otce nebo vlastní hrobka.“

Beztvaré hromady hlíny a šterku, které se zachovaly z pyramid Střední říše, nesnesou ovšem s kamennými horami králů Staré říše srovnání. Velké pyramidě se však nevyrovná ani žádná z jiných „kamenných hor“. Je jedinečná a udivuje nás na ní všechno: jak je obrovská a jak je stará, jak ji svými rukama lidé postavili, jak symbolizuje faraónskou despocii – dokonce i to, jak ji vyloupili lupiči. A pro to všechno je Velká pyramida přes svou nesmyslnost skutečně divem světa. I po své proměně v atrakci cizineckého ruchu.

„Nechť se vypíná stavba, která se domnívá, že svou marnotratnou nákladností dosahuje hvězd!“ loučí se s Velkou pyramidou Filón. A rozloučíme se s ní i my, abychom se vrátili do Káhiry. Do jejich úzkých křivolakých uliček ve čtvrti Muski a na široké bulváry s třicetiposchodovými mrakodrapy, na její citadelu s alabastrovou mešitou, do nezapomenutelných bazarů, na nábřeží majestátního Nilu a do parků pod koruny palm a platanů, do muzeí s neocenitelnými poklady. Do desetimilionového, neustále rostoucího a měnícího se velkoměsta, plného fascinujících kontrastů, které je srdcem nového Egypta.

Nezdržíme se tu však dlouho. Čeká nás cesta do země s ještě starší his-

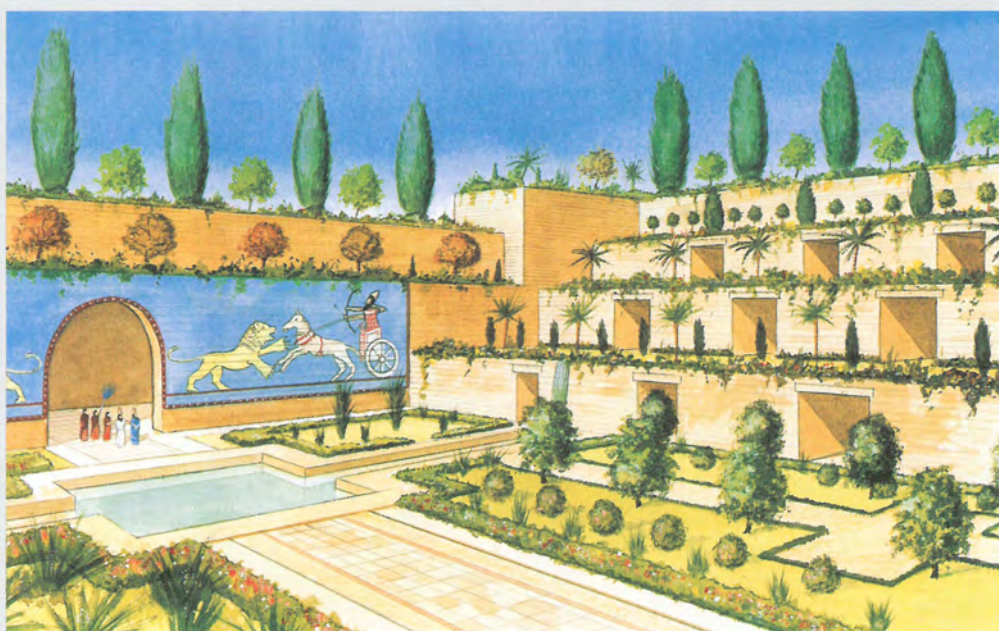
torií... Do Egypta se ovšem ještě vrátíme, a rádi.

DIV PRVNÍ

EGYPTSKÉ
PYRAMIDY

Pyramidy v Memfidě
podle zobrazení
z r. 1676

Semiramidiny visuté zahrady – představa. Vpravo: *Kudurru*, stéla se jménem majitele pozemku

DIV DRUHÝ VISUTÉ ZAHRADY SEMIRAMIDINY

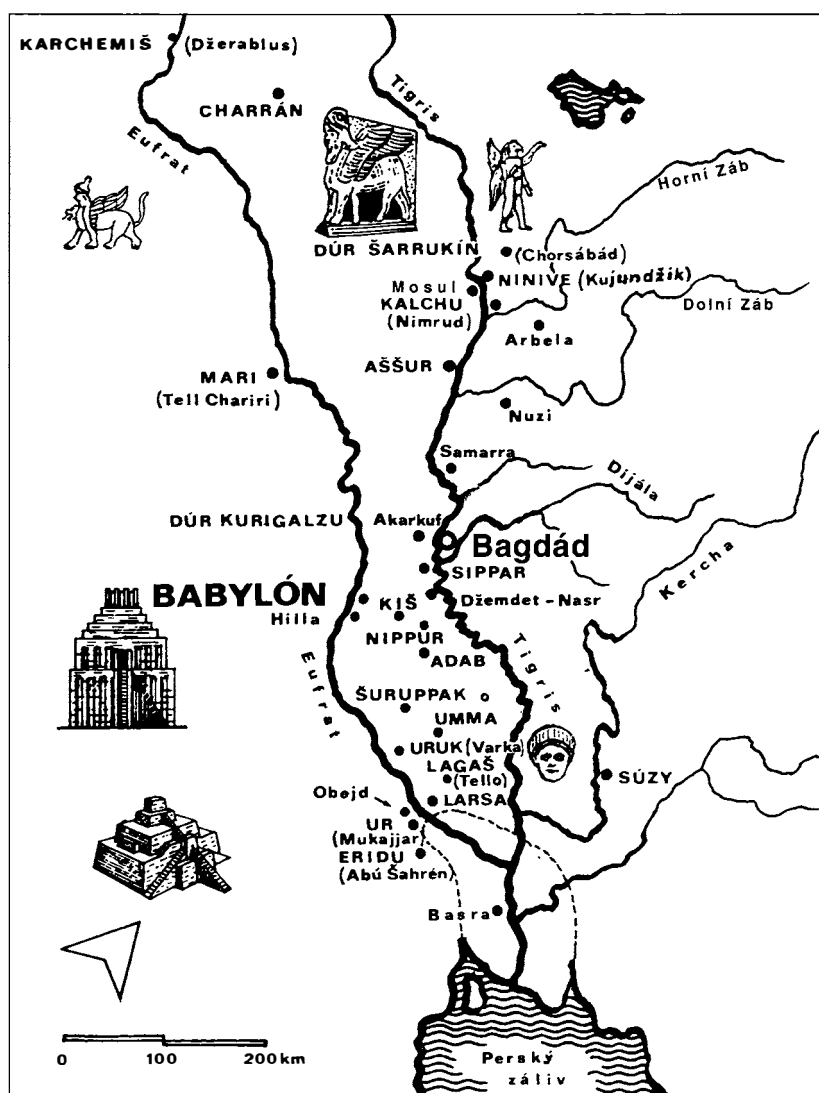
VOJTĚCH ZAMAROVSKÝ

ZA SEDMI DIVY SVĚTA

Do země mezi dvěma řekami, kde je podle bible pozemský ráj, do pohádkové země, kterou známe z *Tisíce a jedné noci*, vede naše cesta za druhým divem světa. Do jejího hlavního města Babylónu, největšího města starověku a největší pevnosti světa vůbec, do „doupěte lotrů“ a města „nejhonosnějšího mezi královstvími“, které zmizelo z povrchu země, když se kladly základy Říma, ale znovu povstalo v nemenší nádheře, aby se nakonec změnilo v příbytek pštosů a cíl archeologů...

Do této země a do tohoto města půjdeme hledat visuté zahrady legen-

dární Semiramidy. Filón nás tu upozorní na další div světa: babylonské hradby. Hérodotos s ním bude souhlasit, ale za ještě větší div prohlásí – Babylonskou věž! A během diskuse o těchto třech divech světa v jediném městě, v níž se projeví shoda názorů „otce dějepisu“ i „otce zeměpisu“ (jakož i jiných starověkých učenců a cestovatelů, mezi nimi Diodóra, Ktésia a Béróssa), vynoří se najednou postava muže s profesorskou bradkou a lopatou: „Podle vás by měl mít tedy Babylón v baedekru tři hvězdičky jako správný koňak. Pánové, přidejte ještě jednu! Ráčili jste zapomenout na Mardukovu cestu!“

Mapka Mezopotámie

Tento muž má právo starověké historiky potvrdit a doplnit. Na počátku našeho století všechny tyto divy světa v Babylóně totiž vykopali. Přesněji: jejich stopy. Jmenuje se Robert Koldewey a požádáme ho, aby se připojil k našim průvodcům.

Mnoho jmen měla ve své historii tato země s nejstaršími dějinami na světě, jedno jí však trvale zůstává: Mezopotámie. Dali jí ho Řekové a znamená „Meziříčí“, tj. země mezi řekami Eufratem a Tigridem. Tyto dvě řeky mají pro Mezopotámii stejný význam jako životodárný Nil pro Egypt: od března do září přináší v mohutných proudech vodu z hor a zavlažují rovinu, zbrázděnou kanály umělého zavodňování. V době, kdy stála Babylonská věž, stejně jako po staletí předtím a jako dnes.

Přesto se Eufrat a Tigris od oněch dob změnil: svým korytem. Dnes se asi 150 kilometrů před ústím do Perského zálivu slévají a vytvářejí mohutný veletok Šatt el-Arab. Ve starověku ústily každá zvlášť a moře zasahovalo asi o 100 kilometrů hlouběji do pevniny. Zříceniny Uru, odkud pocházel podle bible praotec Abrahám, nebo Eridu, kde žil podle mezopotamských pověstí první člověk Adapa, jsou dnes ve vnitrozemí; z nalezených nápisů jsme se však dozvěděli, že to kdysi byla města na přímořských lagunách. Sippar, Kiš, Uruk a Larsa leží dnes v troskách pod pahorky na východ od Eufratu; ve starověku ležely na jeho břehu. Tok Tigrisu se zas posunul k severovýchodu. Obě tyto řeky měly tedy k sobě ve starověku blíže než dnes. A tam, kde si byly nejblíže, ležel na levém břehu Eufratu Babylón.

Když Hérodotos toto město navštívil, bylo už jen památkem své slávy a moci. Roku 539 před naším letopočtem, tedy necelých sto let před Hérodotem, vstoupil do něho jednoho podzimního rána perský král Kýros (s velkou armádou a po dohodě s místními zrádci) a zbavil posledního novobabylonského krále trůnu. Avšak novobabylonská říše byla už jen odleskem – i když oslňujícím, ale přece jen odleskem – starobabylon-

ské říše, dávno zničené nájezdníky ze severu a přičleněné pak k říši asyrské. A také starobabylonská kultura byla už jen pozdním květem mnohem starší kultury, jejíž kořeny sahají až k dobám, z kterých se nám zachovaly první historické zprávy o lidském pokolení.

Tato kultura upadla rovněž do zapomenutí, snad ještě hlouběji než egyptská. Žila sice v povědomí antických národů, mnoho z ní převzaly přes Řeky a Židy i moderní národy, avšak její někdejší existenci si až do 19. století nikdo neuvědomoval. Musela být objevena.

Toto objevení prastaré babylonsko-asyrské (nebo jedním slovem: akkadské) kultury bylo neméně dramatické než objevení kultury dávných říší na Nilu. Na jeho počátku nebyly však na rozdíl od Egypta bodáky a kanony evropských armád, ale lopaty archeologů. Ne že by sem nikdy nebyli vtrhli dobyvatelé z Evropy – vzpomeňme si jen na Alexandra Velikého a jeho Makedonce –, ale to bylo již dávno. (Ostatně vtrhli sem také později, ale o tom ještě bude řeč.) Také zde byli první Francouzi; po nich přišli Angličané, kteří měli Mezopotámii tak říkajíc v sousedství (Indie), potom Němci, pak příslušníci mnohých evropských národů, nakonec i Američané. Nelze jistě říci, že všichni tito archeologové sledovali vždy jen vědecké zájmy. Povoláním byli většími diplomaty, vojenskými poradci místních panovníků, agenty výzvědných služeb (i plukovník Lawrence, „nekorunovaný král arabského světa“, začal svoji kariéru na Východě jako archeolog) a od doby, kdy přes vůni exotického koření zavanul pach ropy, přicházeli sem i geologové. Ani jejich soutěžení nebylo vždy jen soutěžením o získání vědeckých poznatků, přesto však vykonali velkou průkopnickou práci, bez které si objevení kulturních památek a dějin staré Mezopotámie nedovedeme představit.

Mezopotámie byla pro Evropany hluboko do novověku téměř nepřístupnou zemí; odvážilo se do ní ještě méně cestovatelů než do Egypta. Ve 12. století se do ní vypravil dobrodružný rabín Benjamín z Tudely, který navštívil na své pouti po památ-

DIV DRUHÝ

VISUTÉ ZAHRADY SEMIRAMIDINY

VOJTĚCH ZAMAROVSKÝ

ZA SEDMI DIVY SVĚTA

Paul Émile Botta – lékař
a badatel v oblasti
Arábie a Jemenu
(1802–1870)

Okřídlený bůh na jedné
z bran asyrského města
Dúr Šarrukín
(Chorsábád)

ných místech Židů i Egypt; šťastně se vrátil, ale kniha, kterou pak napsal, si počkala na vydání téměř tři sta let. Na přelomu 15. a 16. století se do Mezopotámie dostal bavorský rytíř Schiltberger jako zajatec, na sklonku 16. století švábský lékař a botanik Rauwolf; oba navštívili také trosky Babylonu. Na počátku 17. století ji procestoval Ital Pietro della Valle, a to se svou manželkou Sitti Maani z Bagdádu, se kterou se seznámil na pouť do Svaté země; ve svém *Cestopisu poutníka* (1650–1658) uveřejnil první ukázky starověkého „asyrského písma“. S diplomatickým posláním se tam pak dostali Angličané Sherley a Cotton; cestou sice zemřeli, ale jejich průvodce Thomas Herbert přinesl aspoň podklady pro první kresby tamějších „biblických míst“. Vyhotovil je pak nejslavnější tehdejší mědirytec, český exulant Václav Holiar. Později se tam vypravili Francouzi Tavernier a Chardin jako obchodníci a další jejich krajané jako misionáři. Pařížský arabista Jean Otter strávil v Mezopotámii deset let a pátral po troskách Ninive a Aššuru, avšak marně. Nové ukázky tamějšího starověkého písma přivezli do Evropy Němec Engelbert Kämpfer a Holanďan Cornelius de Bruin; Angličan Thomas Hyde pak toto písmo nazval *literae cuneiformes*, „klínová písmena“, a tento název mu pak zůstal. Nejdelsí a nejpřesnější opisy klínopisných textů vyhotovil Carsten Niebuhr, který se dostal při svém „nešťastném putování po šťastné Arábii“ (při kterém mu postupně zahynuli všichni společníci) roku 1765 přes Egypt a Jemen až do Persepole, bývalého hlavního města perských králů. Uveřejnil je, spolu s kresbami trosek tamějších paláců, v nám už známé knize *Popis Arábie* roku 1772.

To všechno byla však jen předehra k vědeckému výzkumu minulosti této země; navíc na scéně, která se nacházela poněkud na východ od vlastní Mezopotámie. Hmotné památky její dávné kultury Evropa vůbec neznala. A pokud jde o tamější písmo, bylo záhadnější než egyptské hieroglyfy. Mnozí dokonce pochybovali, zda je to písmo: „Vždyť vypadá jako stopy ptáků běžících po mokřím písku!“

Průkopníkem archeologického výzkumu Mezopotámie se stal Francouz Paul Émile Botta (1802–1870). Povoláním byl lékař, po cestě kolem světa („kvůli všeobecnému vzdělání“) vstoupil do služeb Muhammada Alího v Káhiře, pak se stal konzulem v Alexandrii. Koncem roku 1840 byl poslán jako francouzský konzulární zástupce do Mosulu (dnes al-Mawsil), tehdy bezvýznamného městečka na horním Tigridu. A protože tam měl víc času než práce a vždy musel „něco dělat“ (v Egyptě sbíral brouky), začal prohledávat záhadné pahorky, které překvapivě vystupovaly z nekonečné rovi-

ny a vypadaly jako rozpraskané bochníky chleba na zaprášené cestě. V některých vykopal zbytky zdí s cihlami, na nichž byly krátké klínové nápisy, v jiných úlomky hliněných nádob a tabulek s klínovým písmem. Nálezy ho přivedly na myšlenku (vyslovili ji před ním již někteří cestovatelé), že rozsáhlé *telly* jak se těmto pahorkům říká arabsky, jsou návějemí hlíny a tisíciletí nad troskami měst starověké Asýrie. Od této myšlenky byl jen krůček k rozhodnutí, že je odkryje. Vrhł se do práce s vášní, a zejména vytrvalostí, která u diplomata překvapuje.

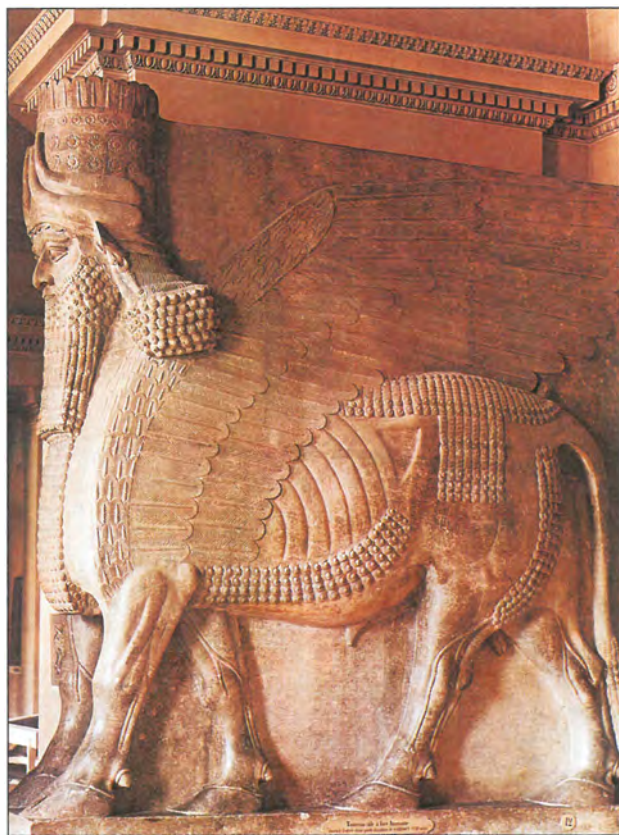
Koncem roku 1842 začal kopat na jednom zvlášť lákavém pahorku (jmenoval se Kujundžik), ale nenašel tam „nic, co by za něco stálo“. Pak ho nějaký feláh z okolí upozornil, že u nich v Chorsábádu, asi 16 kilometrů od Kujundžiku, si lidé stavějí domy a chlévy z cihel, na nichž jsou značky, které váženého beje zajímají. Botta tam poslal několik dělníků. Hned druhý den se jejich předák vrátil, že narazil na hradbu. Zajel si tam – a za čtrnáct dní viděl, že odkrývá palác. Ohromný palác, velký jako město.

Neodkryl však jen palác. Ze země vystoupily jedinečné reliéfy s loveckými scénami a dosud nevidané sochy obrovských okřídlených býků s lidskými hlavami – a putovaly do Paříže. Ne ovšem bez potíží: mnohé se cestou rozbily, jiné spadly do Tigridu při nakládání na vory, nad dalšími se zavřely vody v ústí Tigridu a Eufratu, několik jich potopili beduinští loupežníci, kteří přepadli Bottonu výpravu před Basrou. Ale 26 (z původních 235) se jich přece jen šťastně dostalo do pařížského Louvru. Vzbudily úžas a nadšení: byla to díla, jež snesla srovnání s nejlepšími výtvy Egyptanů a Řeků! Na otázky vzrušených Pařížanů, kteří se sotva vzpamatovali z překvapivých objevů na Nilu, Botta odpovídal: „Myslím, že jsem objevil sochařská díla, která lze právem klást do období rozkvětu Ninive!“

Ninive?! O existenci tohoto města mnozí učenci pochybovali, někteří ho odkazovali do říše bájí a mýtů jako Plátónovu Atlantidu nebo Homérovu Tróju. A tato díla že vytvořili Asyřané, pro které měli bibliční proroci jen kletby a nadávky?! Že by Asyřané stejně dovedně vládli sochařským dlátem jako krvavým mečem? Pochybnosti se však třísťily o kamenné kolosy. Netrvalo dlouho a učenci potvrdili: jsou to skutečně výtvy asyrských umělců, doklady o existenci kultury, o které neměla moderní Evropa tušení!

Po tomto úspěchu pověsil Botta své diplomatické řemeslo na hřebík (stejně jako předtím lékařské) a rozhodl se plně věnovat archeologii. Vláda mu poskytla značné finanční prostředky a Botta je nepromarnil. Vynesl z hlubin tisíciletí desítky kolo-

sálních sloupů a stovky malých alabastrových sošek, několik obrovských portálů, množství hlíněných tabulek, a zejména řadu mistrně provedených reliéfů. A když se loučil s Chorsábádem, aby se vrátil se slávou do Paříže, věděl, že vykopal „Versailles Sargona Asyrského“, letní palác dobyvatele Babylónu s 209 místnostmi a 30 dvory, o němž se zmiňuje biblický Izajáš... Bottony *Ninivské památky* (1847–1850), ilustrované E. N. Flandinem, který sehrál na Tigridu stejnou úlohu jako Denon na Nilu, položily základ k novému oboru vědy – asyriologii.

Ještě úspěšnější než Botta byl při svých vykopávkách Angličan Austen Henry Layard (1817–1894), aspoň pokud jde o rozsah a význam vědecké kořisti. Přitom mnoho nescházelo, a byl by předstihl svého francouzského kolegu a konkurenta i v časovém prvenství. Dostal se totiž do Mezopotámie již před ním, v dubnu

DIV DRUHÝ

VISUTÉ ZAHRADY SEMIRAMIDINY

Okřídlený býk s lidskou hlavou („lamaššu“) z nálezu Botty v Chorsábádu, starověkém Dúr Šarrukínu. Je z alabastru a téměř 3 m vysoký, pochází z 8. stol. před n. l. Má pět nohou, aby se okoloidoucím zdálo, že kráčí. (Louvre, Paříž)

VOJTĚCH ZAMAROVSKÝ

ZA SEDMI DIVY SVĚTA

1840, ale došly mu peníze, s nimi že vydal na cestu, a za několik měsíců se musel vrátit. Ne ovšem do Anglie, jen do Cařihradu: tam potom tak dlouho přesvědčoval britského vyslance sira Stratforda Canninga o možnostech velkých objevů, až dostal 60 liber, aby zkusil štěstí. Byla to sice směšná suma ve srovnání se štedrou podporou francouzské vlády, kterou měl Botta, ale Layard byl nadšen. Koupil si koně a pušku a šel. A jako pravý viktoriánský Angličan samozřejmě s biblí.

Z bible čerpal i své hlavní vědomosti o dějinách Mezopotámie. Sho-

vypravil do Babylónu, který už předtím předběžně prozkoumal britský konzul v Bagdádě Claudius J. Rich. Ukázky svých mezopotamských nálezů předvedl roku 1854 na výstavě v Londýně, kde postavil i rekonstruované nádvoří asyrského královského paláce s válečnými a loveckými scénami, výjevy z obléhání pevnosti a dvorního života, sochami a reliéfy zvířat, rostlin, lidí a fantastických bytostí. Západní svět stál v novém úžasu před památkami mocné velkomoci starověkého Východu... Layard však uměl své objevy nejen znamenitě předvést, ale také znamenitě

Austen Henry Layard
(1817–1894) v perském
oděvu

Asyrské město Ninive
obklopovaly mohutné
hradby (dnešní
rekonstrukce)

da jména jednoho pahorku nedaleko Mosulu u soutoku Tigridu a Horního Zábu (Záb al-Alí, dnes Záb al Kabir) se jménem biblického „silného lovce před Hospodinem“, Nimroda, ho přivedla na myšlenku, že v něm může být město. Roku 1845 se dal do kopání a objevil pět velkých paláců; později se zjistilo, že tento „Nimrodův pahorek“ byl tisíciletou návějí nad Kalchem, hlavním městem asyrské říše za krále Aššurbanipala (668–631 před n. l.). Poté obrátil svou pozornost na pahorek Kujundžik, kde marně kopal Botta. Doslovně prvním úderem krompáče narazil na zdi Ninive – štěstí je při objevech skutečně nevypočitatelný činitel. Nato se

popsat; byl jedním z mála archeologů, kteří měli spisovatelské nadání. Dvousvazkové *Ninive a jeho pozůstatky* (vyšly roku 1849) i pozdější *Ninive a Babylón* šly na odbyt jako Dickensovy povídky – a přitom to byly

Persepolis. Schodiště
královského paláce
z 5. století před n. l.

vědecké knihy o „nejnudnější ze všech nudných věd“!

Layard pracoval v podmínkách, za kterých by dnešní archeologická expedice sbalila kufry a odložila výkopy na neurčito. Země mezi Eufra-tem a Tigridem se zmlátila v ohni povstání proti turecké nadvládě, představované neobyčejně krutým místodržitelem v Mosulu: vzbouřenecká a vládní vojska se překonávala v násilnostech, všude se volně potulovaly bandy loupežníků, veřejná bezpečnost neexistovala. Mosulský paša, který si myslel, že Layard hledá poklady (jinak si motivy jeho prá-

poměrně chudý mladík vystudoval práva, aby se stal advokátem. Po šesti letech zjistil, že tato cesta k bohatství a slávě je na jeho vkus příliš pomalá, a tak se rozhodl, že na sebe „nějak upozorní“. Zdálo se mu nejvhodnější, aby se vypravil na Východ a objevil tam některé z proslulých měst, o nichž se mluví v biblí. Naučil se trochu arabsky, absolvoval ranhojičský kurz, a když si myslel, že je na svůj velký start dost připraven, zavěsil talár a paruku na hřebík a dal Londýnu sbohem, či lépe nashledanou... V tomto ohledu byl pravým opakem Heinricha Schlie-

DIV DRUHÝ

VISUTÉ ZAHRADY SEMIRAMIDINY

ce nedovedl vysvětlit), dal tajně navozit na Nimrodův pahorek náhrobní kameny, aby pak proti „hanobiteli hrobů“ pošťoval nábožensky cítící obyvatelstvo. Navíc oznámil do Cařihradu, že Layard staví u Mosulu povnost, aby ho mohl zatknout. Když se dozvěděl, že Layard vykopal „Nimrodovu sochu“, zakázal mu další práci, dokud se úředně nezjistí, zda onen Nimrod byl pravým věřícím, nebo nevěřícím psem. Ale Layard všechno překonal; jeho životopisci tvrdí, že „jedině nezlomnou energií a uměním jednat s lidmi“.

Zřejmě díky těmto vlastnostem se stal tento „muž s puškou a biblí“ pak dvakrát i britským státním podtajemníkem, roku 1868 ministrem veřejných prací a nakonec britským vyslancem v Madridě a Cařihradě. Jeho politická kariéra nás však na tomto místě nezajímá, ačkoli sám považoval své archeologické úspěchy jen za žebříček k šlechtickému titulu a ministerskému křeslu. Jako

manna, který se (jako ještě chudší mladík) vypravil do světa, aby jako kupec v Sankt Petěrburgu a bankéř zlatokopů v Kalifornii získal bohatství, které by mu umožnilo vykopat homérskou Tróju. Ale tak, či onak: oba vykonali velké dílo. Kdo by si dnes vzpomněl na Layarda, kdyby byl býval jen ministrem, kdo na Schliemann, kdyby byl býval jen milionářem?

Stěna z glazovaných cihel v trůním sále v Babylónu z doby Nabukadnezara II.

Reliéf z asyrského královského paláce v Ninive s loveckým výjevem: král při lovu lvů

VOJTĚCH ZAMAROVSKÝ

ZA SEDMI DIVY SVĚTA

Co Layard na své londýnské výstavě s takovým senzačním úspěchem předvedl, nebylo vlastně pro poznání dějin Mezopotámie to nejdůležitější. Ale svého nejvýznamnějšího objevu nemohl ještě využít, i když si jeho význam uvědomoval. V Kujundžiku, kde se tak nedařilo Bottovi, vykopal totiž palác krále Aššurbanipala, jeden z největších paláců na březích Tigridu, a v něm dvě místnosti plné – knih. Knih na hlíněných tabulkách a v klínovém písmu. Tvořili knihovnu, která měla 20 000 exemplářů!

Jeho objev dovršil Hormuzd Rassam, jediný „domorodec“ mezi arche-

lvů), doslovně metrické centy diplomatické korespondence, zákoníků a astronomické, lékařské, matematické, filozofické a kouzelnické literatury. Mezi jiným i zlomky tabulek, jejichž první exempláře objevil už Layard – tabulek s prvním velkým básnickým dílem světové literatury, *Eposem o Gilgamešovi*.

Jenže Layard a Rassam to nevěděli. A ani odborníci v Britském muzeu. Materiální objevy se nedaly plnohodnotně využít: klínové písmo neuměl nikdo přečíst a jazyku Asyřanů nikdo nerozuměl. Mnozí se sice jeho luštěním zabývali, mnozí též dosáhli znač-

Aššurbanipal na lovu
lvů. Reliéf z konce
7. století před n. l.
z nálezů v Kujundžiku
(Britské muzeum
v Londýně)

ology tohoto průkopnického období. Byl to chaldejský křesťan, narodil se roku 1826 v Mosulu a po studiích v Oxfordu vstoupil do britských diplomatických služeb. V průběhu mise u etiopského císaře Theodora II. se dostal do vězení a pobyl si tam dva roky, dokud ho britská armáda pod vedením generála Napiera neosvobodila. Zkušenosti z černých kobek černého samovládce ho vyléčily z politické kariéry a věnoval se pak jen archeologii. Když Layard vyměnil paláce u Tigridu za paláce nad Temží, doporučil Rassama Britskému muzeu za svého nástupce. A Rassam kopal a našel v Aššurbanipalově paláci další jedinečné umělecké a historické dokumenty (mezi nimi slavné reliéfy *Aššurbanipal na lovu*

ných pokroků, zatím to ale nestačilo. Knihovna zůstávala němá.

Nyní však musíme na chvíli opustit archeology v Mezopotámii, protože boj o odhalení tajemství dějin této země měl starší a v oné době důležitější frontu – v Evropě. A hlavní její úsek byl tam, kde by to nikdo nečekal: v tichém německém městě Göttingen. Ke všemu ani ne na jeho slavné univerzitě, ale v skromném pokojíčku pomocného učitele na místním gymnáziu.

Muž, který se stal Champollionem klínového písma, se jmenoval Georg Friedrich Grotefend (1775–1853). Od dětství měl zálibu v luštění rébusů (což jistě není špatná příprava pro asyriologa) a od studentských let ho zajímaly otázky písma (roku 1799

vydal spis *O pasigrafii čili univerzálním písmu*). Na jaře 1802, sedmadvacetiletý, se vsadil se svým přítelem Fiorillem, tajemníkem gótingenské knihovny, že záhadné klínové písmo rozluští. Zní to neuvěřitelně, ale tento učitel, jehož život proběhl po nejvšednější dráze státního zaměstnance a vyvrcholil místem ředitele lycea v Hannoveru, neměl přitom žádnou jinou ambici, než „předem ztracenou sázku“ vyhrát. Fiorillo mu opatřil opisy persepolských nápisů: několik řádků z knihy Pietra della Valle a několik stránek z Niebuhrova cestopisu. Nato se pustil Grotefend do práce.

Jaké měl přitom vyhlídky na úspěch? Za prvé nevěděl, v jaké řeči jsou tyto nápisy sepsány; v Persepoli se vystřídaly za tisíce let mnohé národy. Za druhé nevěděl, jakého typu toto písmo je – zda hláskové, nebo slabičné, nebo zda každý znak vyjadřuje celé slovo. Za třetí nevěděl, jak se čte: zda shora dolů, nebo zleva doprava, nebo zprava doleva. Za čtvrté neznal žádný orientální jazyk (byl sice filolog, ale germanista). Za páté neměl žádný dvojjazyčný nápis, žádnou „Rosettskou desku“. Bylo možno za těchto okolností klínové písmo rozluštit? – Grotefendův spisek *Příspěvky k rozluštění persepolského klínového písma* ze září 1802 dokázal, že ano!

Grotefend postupoval poněkud jinak než Champollion; stál totiž před poněkud jinou, (nesnadnější!) úlohou. Prostudoval přístupnou literaturu o klínovém písmu, ale jen pro informaci, „aniž zatížil mozek vědomostmi, o nichž nebylo jisté, zda nejsou smyšlenkami“. Byly to zejména práce německého orientalisty Olafa G. Tychsena a dánského filologa německého původu Frederika Ch. K. H. Müntera. Oba dospěli k dílčím poznatkům, které se ovšem ztrácely v množství nesprávných domněnek. Tychsen uhodl, že v často se vyskytujícím „šikmém klínu“ je třeba vidět rozdělovači známé mezi slovy, a Münter odhadl, že nápisy pocházejí asi z posledních let perské dynastie Achaimenovců, z poloviny 4. století před n. l. Dále už se Grotefend spolehl na sebe – důvěřoval si.

Předně si zjistil, jak se takový text technicky vyhotovil. Klíny se zřejmě vysekávaly do kamene nebo vrývaly do hlíny tím směrem, jak se postupně zeslabovaly: to znamená svislé čáry shora dolů a vodorovné zleva doprava. Řádky byly zřejmě vodorovné a začínaly vlevo jako při našem způsobu psaní; opačný postup by byl pro písaře nepohodlný a na hliněné desce by se tím stíral už napsaný text. (Pro nás je to napohled samozřejmé; na Východě se však psalo a píše velmi často zprava doleva, shora dolů, směr písma se po řádcích střídá atd.) Pak si spočítal znaky, a když zjistil, že je jich poměrně málo, usoudil, že písmo je zřejmě „abecední“. (Už Niebuhr poznal, že persepolské nápisy jsou ve třech soustavách písma a že „nejjednodušší má celkem 42 různých znaků“.) A konečně se rozhodl – protože jinak nemohl – nepřistupovat k luštění filologicky, ale logicky: srovnáváním znaků, zjištěním četnosti jejich výskytu a úvahou, co asi znamenají. Z okolností nálezu bylo zřejmé, že texty, které měl před sebou, jsou nápisy. A protože pocházely z největšího persepolského paláce, bylo pravděpodobné, že jsou královskými nápisy. Na nápisích se obvykle text opakuje („Tuto budovu postavil...“) a královské nápisy začínají obvykle titulem a jménem panovníka („My XY, z boží milosti král země Z...“). Předpokládáme, řekl si Grotefend, že tyto předpoklady jsou správné... I jeho další úvahy byly právě tak prosté jako geniální.

V Persepoli sídlili perští králové. Je tedy pravděpodobné, že některý z těchto nápisů je v perštině. Ještě pravděpodobnější je, že pochází od některého perského krále. Jména perských králů známe. Známe je sice v řeckém znění, ale od původního se nemohou příliš odlišovat. (Jak se později ukázalo, řecké Dáreios znělo persky Dárajavauš, Xerxés Chšajáršá.) Známe i jejich tituly: „král“, „velký král“, „král králů“, a víme též, že u svého jména uváděli zpravidla i jméno otce. Lze tedy zkusit vzorec: „Král B, syn krále A. Král C, syn krále B.“ Po této úvaze se pustil Grotefend do hledání jmen („soustavy znaků“), která by se do tohoto vzorce hodila.

DIV DRUHÝ

VISUTÉ ZAHRADY SEMIRAMIDINY

Georg Friedrich Grotefend
(1775–1853)

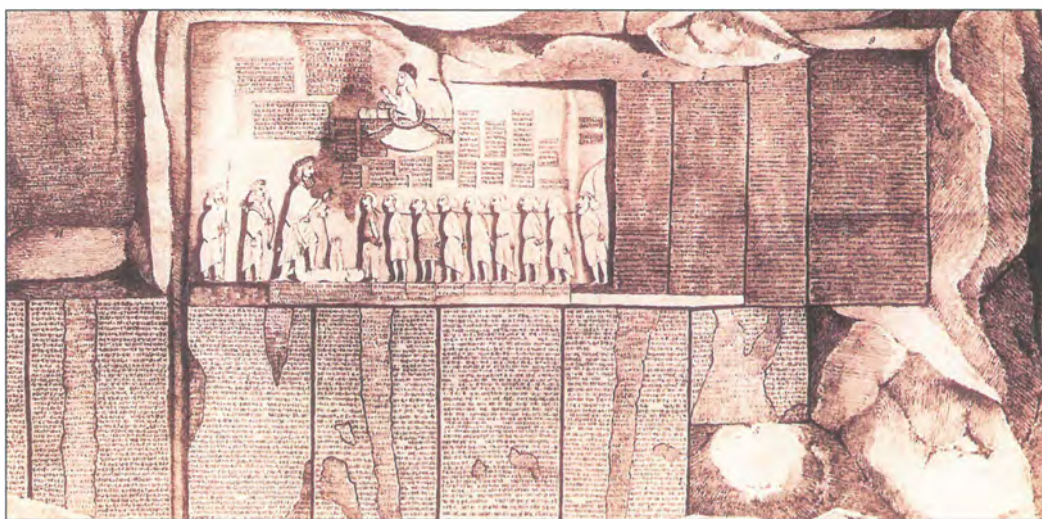
VOJTĚCH ZAMAROVSKÝ

ZA SEDMI DIVY SVĚTA

Nebudeme popisovat, jak našel opakování tohoto vzorce (kolik trpělivosti a vytrvalosti k tomu potřeboval, si dovede každý představit), konstatujme jen, že ho skutečně našel, a to v této obměně: „Král B, syn A-ův. Král C, syn krále B.“ To znamená, že král B nebyl královského původu, protože u jména jeho otce (A) není královský titul. Jestliže tento úsudek souhlasí – u kterých králů se v perských dějinách vyskytlo takové následnictví? Vzal si Hérodota, Diodóra i nové historiky. A necht' nám nyní už sám řekne, jak uvažoval dále: „Kýros a Kambyzés to nemohli být, neboť jména na

pomocí rozluštil všechny hieroglyfy, všechny soustavy egyptského písma a nakonec i starou egyptštinu. Totéž a stejným způsobem učinili i Grotefendovi pokračovatelé.

Říkáme „pokračovatelé“, protože Grotefend se po vyhrané sázce už klínovým písmem dále nezabýval. Nedovedl svůj objev do konce jako Champollion: našel jen klíč k rozluštění písem a jazyků persepolských nápisů, Ale i toto „jen“ stačí, aby byl navždy považován za jednoho z hlavních průkopníků klínopisného bádání. Mimořádně: vědecký svět nevzal jeho objev takřka na vědomí. Nebyl

Behistunská skála s reliéfní výzdobou a nápisy krále Dáreia I. z konce 6. století před n. l. Nápisy jsou 7 metrů vysoké a 20 metrů dlouhé

nápisu nemají stejná začáteční písmena. Nemohl to být ani Kýros, ani Artaxerxés, protože první jméno je vzhledem k počtu znaků na nápisu příliš krátké a druhé příliš dlouhé. Zbývala jen jména Dáreios a Xerxés, a ta se tak dobře hodila k charakteru nápisu, že už nebylo pochyb, že jsem je uhadl správně. K tomu přistupovalo i to, že v synově nápisu (tj. u krále C) „byl uveden otcův královský titul, ale v otcově ještě ne...“

Tak přečetl Grotefend deset písmen. Rozluštil rovnici o všech neznámých!

S deseti písmeny (k nimž přistupovaly tři další, u nichž bylo čtení pravděpodobné, nikoli však bezpečné) se dalo už něco začít. Champollion jich také nerozluštil na „Rosettské desce“ víc – a stačily mu, aby jejich

přece „odborníkem“ ani „akademikem“. Ba co hůř, byl synem pouhého ševce, a tak ho tehdejší „učení páni“ nepovažovali za přiměřeného partnera. Jeho práce zapadla na víc než třicet let!

Další krok na cestě k rozluštění klínových písem učinil až Francouz Eugène Burnouf a, nezávisle na něm, Nor Christian Lassen. Jejich práce vyšly roku 1836 a přinesly rozluštění 23 znaků staroperského písma (z celkového počtu 39). Potom se podařilo rozluštit čtyřjazyčný nápis, na němž bylo Xerxovo jméno v klínovém písmu a hned vedle v egyptských hieroglyfech. Jeho hieroglyfická (a tedy srozumitelná) transkripce zněla Chšarjaša a byla prakticky totožná se zněním v klínopisném textě, jak ho rozluštil Grotefend.

A nyní se na cestě za rozluštěním klínového písma a odhalením tajemství dějin a kultury Mezopotámie můžeme zase vrátit na Blízký východ. Tam, kam se v časech Burnoufových a Lassenových výzkumů odebral muž, který si vysloužil titul „otec asyriologie“.

U „dálnice“ z Babylónu do Hamadánu, po které už před tisíci lety putovaly karavany obchodníků a rachotily válečné vozy Asyřanů i Peršanů, stojí vysoká rozeklaná skála s trojjazyčným staroperským, elamským a babylonským nápisem, který začí-

nec v Teheránu, Henry Creswicke Rawlinson (1810–1895).

A jestli nás u muže tohoto typu nepřekvapuje odvaha, překvapuje nás jistě mravenčí píle, se kterou se při svém „různorodém zaměstnání“ věnoval svému koníčku: zkoumání klínopisných památek starých Peršanů a Babyloňanů. Mnoho týdnů potřeboval k vyhotovení přesné kopie Dáreiova nápisu na Behistunské skále (byl sedm metrů vysoký a dvacet metrů dlouhý) a podobnou metodou jako Grotefend, přes jména a tituly králů, rozluštil z něho už v prvním stadiu práci osmnáct znaků perského klí-

DIV DRUHÝ

VISUTÉ ZAHRADY SEMIRAMIDINY

sumerský obraz	staro- babylonský znak	ново- асырský znak	výslovnost	význam
			sag	hlava
			su	ruka
			mušen chu	pták
			kuo cha	ryba
			gud	dobytek
			še	obilí

sumerský obraz	staro- babylonský znak	ново- асырský znak	výslovnost	význam
			gi	rákos
			sar	záhon
			an dingir	nebe bůh
			Utu ud	slunce den
			ti	šip
			apin pin	pluh orat

Henry Creswicke Rawlinson (1810–1895)

ná: „Oznamuje král Dárajavauš: Ty, který v budoucnosti uvidíš tento nápis, jež jsem dal vytesat do skály, a tyto obrazy u něho, nevymaž a neznič na něm nic!“

Tento nápis skutečně nikdo nevymazal a nezničil. Ani ne snad proto, že by byl respektoval Dáreiův rozkaz, jako spíš proto, že byl nepřístupný. A tak ani první muž, který opsal toto „nedělní číslo *Timesu* v kamenném vydání“, se k němu nedostal jinak než na lešení spuštěném z vrcholu skály speciálním kladkostrojem. K takové badatelské práci mezi nebem a zemí bylo jistě zapotřebí odvahy, protože výlet do hlubin minulosti mohl lehce skončit v hlubinách stometrové skalní propasti. Ale pokud jde o odvahu, ta tomuto muži nechyběla: byl to sedmadvacetiletý Angličan, tehdy zrovna major perské armády a zároveň agent britské výzvědné služby, předtím pokladník vojska Východoindické společnosti a potom velvysla-

nového písma. (Tehdy ovšem o Grotefendově rozluštění nevěděli; některým autorům se to zdá nepravděpodobné – ale i v technice došlo k řadě objevů a vynálezů dvakrát, ba i třikrát nezávisle na sobě. Vzpomeňte si jen třeba na Marconiho, Popova a Murgaše. Rawlinson nedosáhl tedy luštitelského „prvenství“, ale důležitější je, že se mu podařilo rozluštit a přeložit celý staroperský text. Při další práci mu pomohla též literatura jiných badatelů, se kterou se později seznámil, ale hlavně ta nesmírná výhoda, že byl badatelem v terénu. Jeho práce *Perské klínopisné nápisy v Behistunu*, vydaná roku 1846 (s překladem do latiny jako všeobecně známé řeči vzdělanců), stala se základem vědy, pro kterou se ujal už v Bottových a Layardových dobách název asyriologie.

Bohatý materiál, který Rawlinson sesbíral, umožnil rozluštit i obě další soustavy písma z Dáreiova nápisu.

Vývoj klínového písma od začátku třetího do konce prvního tisíciletí před n. l.

Zásluhy o to patří jednak jemu samému, pak jeho krajanům Norrisovi a Talbotovi, Iru Hinckovi, Dánu Westergaardovi, Švédovi Löwensternovi, Rusovi Nikolskému a Francouzům Saulcymu a Oppertovi. Byla to písma v podstatě slabičná (s četnými logogramy, tj. znaky pro různé pojmy a předměty): elamská soustava měla celkem sto deset různých znaků, babylonská přes šest set. Slabiky se v nich skládaly ze samohlásek a souhlásek, které měly – a to působilo luštitelům největší potíže – samy o sobě jeden význam, a ve spojení význam jiný. Například jméno známého babylonského krále Nabukadnesara znělo při správném slabičném čtení *Nabukudurri-ušur*, „(Bože) Nabu, (mého) nástupce chraň“, a při samostatném čtení znaků *Anakšadušiš*. Ale to nebylo vše: Některé znaky mohly mít různý zvukový význam (například znak 𒀭 se mohl číst jako *tam*, *par*, *lach*, *chiš*, nebo mohl vyjadřovat slovo *šamšu*, tj. „slunce“) a jedna a táž slabika se mohla psát různými způsoby (například slabika *li* pěti). Zdá se přímo neuvěřitelné, že takové složité písmo existovalo – cesta k jednoduchosti je zřejmě dlouhá a těžká. Ale ještě neuvěřitelnější se zdá, že bylo rozluštěno. Ať kroutíme hlavou jakkoli pochybovačně, je to pravda.

Rozluštění těchto písem a dávno mrtvých jazyků je skvělým důkazem, že pro vědu není neřešitelného problému, spojili vědci všech národů své úsilí a vědomosti (nikoli nutně i pracovní metody) ke společnému cíli. A zároveň je pozoruhodným důkazem všelidské sounáležitosti, která překlenuje nejen rozdíly národů a ras, ale i propasti tisíciletí. Nikdy by nebyli dosáhli moderní učenci tohoto triumfu, kdyby jim nebyli pomohli starověci. V knihovně Aššurbanipalova paláce byla totiž nalezena díla asyrsko-babylonských jazykovědců: slovníky a gramatiky, přepisy logogramů podle výslovnosti a významu, učební pomůcky s výkladem gramatické stavby tehdejších živých i mrtvých jazyků. A nejen to: v troskách mezopotamských měst byly odkryty budovy s místnostmi s podivnými dlouhými lavicemi za sebou. Byly to písařské školy se sbírkami tabulek, na

nichž byly úkoly uloženy žákům před třemi tisíciletími, a to i s opravami učitelů. Na „cvičných tabulkách“ se našly dokonce otisky prstů, z nichž můžeme odhadnout věk starobabylonských žáků, kteří odevzdali své vědomosti učencům našeho století.

Padesát let po Grotefendových *Příspěvcích* byly tedy rozluštěny nejen persepolské nápisy, ale na jejich základě i všechny mezopotamské soustavy písem: Babyloňané a Asyřané promluvíli k nám svým vlastním jazykem! – Statisíce dokumentů vynesly dosud na denní světlo lopaty archeologů. Průkopníky, kteří se učili teprve ze zkušeností v terénu, vystřídaly vědecky školené kádry, osamělé archeology-kopáče dokonale vybavené expedice evropských a amerických univerzit. Po Persepoli, Ninive a Kalchu přišla na řadu další prastará mezopotamská města, mezi nimi i Babylón. Obraz načrtnutý Bottou a Layardem vyplnili potom novými objevy zejména Francouzi Place, Génouillac a Parrot, Američané Peters a Frankfort, Angličané Woolley a Mallowan (manžel Agathy Christie), Němci Koldewey, Andrae a Lenzen, nakonec i Iráčané Safar a Bakir. Bílá místa jsou však na něm dodnes.

O výzkum dějin a kultury Mezopotámie se ovšem nezasloužili jen „muži s lopatou“, ale i pracovníci „týlu vědy“: filologové a historici, kteří zasvětili svůj život studiu klínopisných dokumentů. K nejvýznamnějším z nich patří Němci Delitzsch a Winckler, Francouzi Halévy, Contenau a Thureau-Dangin, Angličané Childe a King, Američané Poebel a Kramer, Polák Kunderewitz, Slovinec Korošec, Rusové Nikolskij a Šilejko a z novějších badatelé Tjumeněv a Djakonov. Z našich se k nim řadí především Bedřich Hrozný (1879 až 1952), jehož světová sláva rozluštitel klínopisné chetitštiny zatlačila poněkud do pozadí jeho průkopnické dílo ve výzkumu starobabylonského hospodářství (*Obilí ve staré Babylonii*, 1914). Hrozného žák Lubor Matouš (1908–1984) střídal pražskou univerzitu s bagdádskou, kde přednášel o jazycích starých Mezopotamců jejich dnešním potomkům. Svými

pracemi dosáhli mezinárodního uznání i čeští klínopisní badatelé Josef Klíma a Vladimír Souček.

Je zajímavé, že k jednomu z největších objevů v dějinách Mezopotámie dospěli právě tito badatelé z tichých univerzitních studoven – a badatelé z terénu ho pak jen dodatečně potvrdili. Podrobné zkoumání asyrsko-babylonských klínových nápisů totiž ukázalo, že i nejstarší typy jejich písma jsou produktem dlouhého vývoje. Vědci začali tušit, a nakonec dospěli k přesvědčení, že tato písma mají za sebou nějakého staršího předchůdce, z něhož se slo-

je ve vědě nutná. Jenže – o existenci tohoto národa nebyly žádné doklady. Nebylo jediného nálezu z jediného jeho města nebo z jediné kulturní vrstvy. A když se už tato teorie zdála neudržitelnou, stalo se, co by se zdálo i ve fantastické povídce nepravděpodobné – Sumerové byli objeveni! S touž nutností jako předem vypočítané neznámé prvky v Mendělejevově tabulce.

První stopu po tomto záhadném národě objevil roku 1877 Francouz Ernest de Sarzec (opět konzul, ne archeolog z povolání). V pahorku *Tellu* v jižní Mezopotámii vykopal podi-

DIV DRUHÝ

VISUTÉ ZAHRADY SEMIRAMIDINY

žitým procesem vyvinula. Jaké to však bylo písmo, který národ ho vynalezl? Nejdůležitější zastánci teorie o tomto „prapísmu“ dokonce jeho vynálezce pojmenovali: Jules Oppert je nazval *Sumery* (podle Sumeru, nejjižnější části Mezopotámie). To by bylo v pořádku, „pracovní hypotéza“

Ozdoba hlavy sumerské královny Puabi, kterou vykopal Wooley na královském pohřebišti v Uru. Je z jemně tepaného zlata a pochází z první třetiny 3. tisíciletí před n. l. (Univerzitní muzeum ve Filadelfii)

vnou čedičovou sochu, svým stylem odlišnou ode všech, jež byly do té doby v Mezopotámii vykopány, a vypadala hned na první pohled (pro svou strohou přísnost, nechceme říci „primitivnost“) mnohem starší než nejstarší socha babylonská. Zobrazovala muže, který měl na kolenou listinu s klínopisným textem. A písmo tohoto textu bylo zřejmě oním původním písmem, z kterého se vyvinulo písmo babylonské a asyrské. Rozluštění textu ukázalo, že je to socha sumerského vládce Gudey z města Lagaše a že pochází asi z 2. poloviny 3. tisíciletí před naším letopočtem.

Následné vykopávky francouzských, německých a amerických archeologů vedly ještě o další staletí hlouběji. Ve 20. letech minulého století vykopal pak britský archeolog

Gudea z Lagaše

Leonard Woolley hrob sumerské královny Šubady (Puabi), pohřbené s nádhernou ozdobou kolem hlavy a uprostřed povražděných dvorních dam, které jí měly sloužit na onom světě. Tento pohřební obyčej svědčil o neobyčejném stáří hrobky. Šubad byla zřejmě nejstarší královnou na světě, s jejímž hrobem a tělesnými pozůstatky jsme se seznámili.

A při dalších vykopávkách v pahorku el-Obejdu, kde se skrývaly trosky města Uru, našel Woolley vápenčovou tabulku s klínopisným nápisem, na němž přečetl jméno krále Aanni-paddy, syna Mesannipaddy. Později

Sumerská bohyně
(Louvre, Paříž)

našel i nápis Mesannipaddy, krále první dynastie urské, která byla podle babylonských *Seznamů králů* třetí dynastií po potopě světa!

A tak jsme se dostali k bodu, kde můžeme začít s dějinami Mezopotámie.

Nebo lidstva?

Ze zpráv archeologů a geologů (a z výzkumů, na kterých se zakládají) můžeme soudit, že v jižní Mezopotámii došlo kdysi ke katastrofální záplavě, jejíž odraz najdeme v literárních památkách celého Předního východu, především v literatuře asyrské a babylonské – v *Eposu o Gilgamešovi*.

V tomto literárním díle, mnohem starším než bible, je epizoda, ve které se líčí „potopa světa“, a to dokonce se stejnými podrobnostmi jako v bibli, v První knize Mojžíšově. Utanapištim, asyrsko-babylonský Noe, si zhotovil na radu boha Ea sedmipatrový koráb, do něhož pojal celou rodinu i „každé plémě zvířat“. Pak se spustil ohromný liják a z moře vystoupily vody a nastala taková strašná potopa, že sami bohové se „jako psi choulili skrčeni na rampě nebes“. Když za sedm dní vody opadly, Utanapištim „holubici vyslal ven, zpět však se navrátila, neboť nebylo místa, kde by spočinout mohla“; totéž opakoval potom s vlaštovkou a nakonec „vyslal havrana a volně pustil ven. Vylétl havran a spatřil opadávající vody. Hledá, poletuje, kráká, zpět se však nevrátil.“ Bylo po potopě a vše, co nebylo v Utanapištimově korábu, zahynulo.

Tato epizoda otřásla „křesťanským světem“ – protože otřásla vírou v „božský původ bible“; bylo jasné, že příběh o potopě světa nezjevil autorům bible bůh, ale že jej převzali od Asyřanů, resp. Babyloňanů. Objevitel tohoto poznatku se dostal do svízelné situace. Byl to George Smith (1840–1876), bývalý rytec v tiskárně bankovek, který se po večerech naučil písmům a jazykům starověké Mezopotámie a třicetiletý se pak stal dozorcem v asyriologických sbírkách Britského muzea. Vypravování o „potopě světa“ našel na podzim 1872 na jedné z tabulek, které vykopali Layard a Rassam v knihovně krále Aššurbanipala. Nebyla však celá; její pokračování se ve sbírkách muzea nenašlo. Londýnský *Daily Telegraph* vypsál odměnu 1000 liber tomu, kdo najde její konec. Bylo přece jasné, že je to nespornitelný úkol, a tudíž že definitivní důkaz o tom, že bible není „nejstarším zdrojem víry a vědomostí“, nelze předložit. Smith se však bez dlouhého přemýšlení vypravil na kopec Kujundžik – a stalo se, co nikdo neočekával. Za krátkých pět dnů našel onen pověstný „špendlík v kupě sena“ a přinesl zbývající část eposu o Gilgamešovi do Londýna!

Ale v roce 1914 objevil asyriolog Arno Poebel ve filadelfském muzeu

zlomek jiné tabulky, a když ho přeložil, zjistil, že její text je ještě mnohem starší předlohou biblického vyprávění o „potopě světa“. Nejen biblického, ale i asyrsko-babylonského! Byla to sumerská tabulka – snad o deset až patnáct století starší než tabulky z Aššurbanipalova paláce!

Vykopávky z počátku našeho století ukázaly, že v nejnižnější části Mezopotámie existovala vyspělá kultura už před touto „potopou“ (samozřejmě nikoli před „potopou světa“, ale jen rozsáhlou záplavou této oblasti). Pod dvou- až pětmetrovým nánosem písku a jemného bahna nalezl Woolley drobné i větší úlomky keramiky, ozdob a nástrojů, které dokazovaly, že tu žili lidé. Lidská společnost, která měla své nejnižší vývojové stupně už dávno za sebou.

Podle babylonských, resp. sumerských, *Seznamů králů* vládlo tu osm „předpotopních králů“, kteří vystřídali pět sídel a vládli celkem 241 200(!) let. První se jmenoval Alulim a vládl ve městě Eridu; poslední byl šurupacký král Ubaratutu. „První dynastie po potopě světa“ s 23 králi vládla v městě Kiši, a to, jak seznamy přesně uvádějí – 24 510 let, 3 měsíce a 3 1/2 dne. Další, urucká, měla 12 králů, kteří byli ve srovnání s předchozími přímo krátkověcí: vládli jen 2310 let. (S podobnými časovými údaji se setkáváme ostatně i v bibli: Adam žil 930 let a pověstný Metuzalém dokonce 969 let.)

Není třeba samozřejmě připomínat, že všechny tyto dynastie i osoby jsou čistě mytické. Ale první urskou dynastií, která následovala podle *Seznamů králů* po dynastii urucké, můžeme už časově zařadit, i když zatím ne zcela spolehlivě. Woolley ji kladl do let 3100–2930 před n. l.; dnes se toto datování snižuje zhruba o tři až čtyři století. Ale tak, či onak, je to jedna z nejstarších královských dynastií na světě, jejíž vládcové nám zanechali po sobě písemné doklady.

Po urské dynastii se v jižní Mezopotámii vystřídalo ještě sedm jiných. Vládly nad dvěma „národy“ – Sumeru, v jižních přímořských oblastech, a Akkady, usazenými severněji. Jejich předkové přišli pravděpodobně

z východních horských krajů, ale rozhodně nepřišli k ústí Euphratu a Tigridu první: už před nimi tu žil jiný, dosud blíže neznámý národ s pozoruhodně vyspělou kulturou. Akkadové byli semitského původu; Sumerové nikoli, ale jinak se názory na jejich etnickou příslušnost různí. Na severní hranici sídel Sumerů a na jejich kulturní a politické tradici vyrostl později Babylon.

Nejstarší stopy po trvalém osídlení jižní Mezopotámie pocházejí ze 5. až 4. tisíciletí před n. l.; našly se v městech Eridu a el-Obejdu, pak v Uruku, Uru, Lagaši a Kiši. Sumerové se tu

DIV DRUHÝ

VISUTÉ ZAHRADY SEMIRAMIDINY

objevili asi v polovině 4. tisíciletí před n. l., Akkadové snad o něco později. Z doby kolem roku 3300 před n. l. máme už první doklady sumerského obrázkového písma: z jeho téměř 200 znaků se postupně vyvinulo klínové

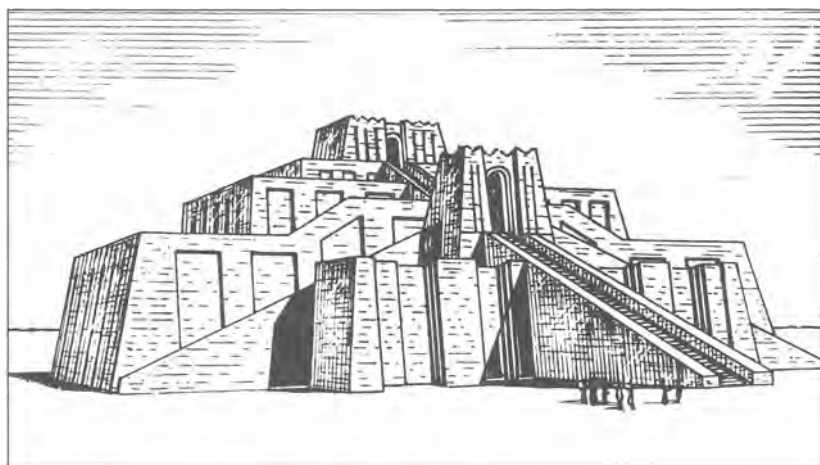
Sargon Akkadský.
Bronzová maska
v životní velikosti asi
z 24. století před n. l.
(Irácké muzeum
v Bagdádu)

VOJTĚCH ZAMAROVSKÝ

ZA SEDMI DIVY SVĚTA

písmo, jedno z nejstarších písem na světě. Na přelomu 4. a 3. tisíciletí před n. l. vznikají první sumerské monumentální stavby: stupňovité chrámy zvané *zikkuraty*, pravzory „Babylonské věže“. Z počátku 3. tisíciletí před n. l. se zachovala vyobrazení vozů, která dokazují, že Sumerové už znali kolo, jež pravděpodobně sami vynalezli – vynález, k němuž nikdy nedospěli například Mayové nebo Aztékové. Ze stejných (a snad ještě starších) dob nacházíme v jižní Mezopotámii i doklady o umělém zavodňování, „první podmiňce zemědělství“. A s nimi doklady o vzniku prvních států.

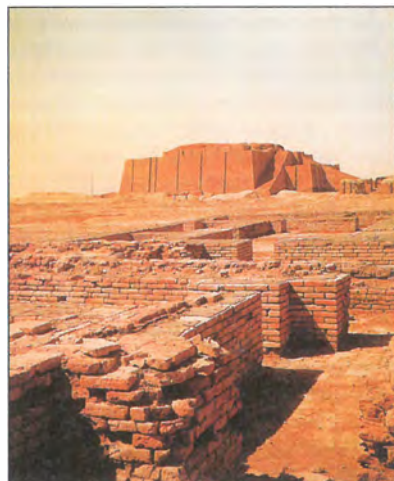
Gutejci, kteří vládli v zemi asi 125 let, se postupně asimilovali a přijali (jako téměř všichni kulturně méně vyspělí dobyvatelé v dějinách) vyšší a starší kulturu podmaněných národů. Podmaněný Sumer si vykoupil jistou samostatnost a na významu nabyl Lagaš, sídelní město kněžského krále Gudea, jehož sochy objevil Sarzec. Gudea není na nich zobrazen v obvyklém postoji vojevůdce s kopím v ruce, ale sedí a na kolenou drží rozložený plán stavby. „Jako kráva, která obrací pohled na své telátko, vložil celou svou lásku do stavby chrámů,“ říká o něm nápis.

Nannarův zikkurat
v Ur, rekonstrukce

Mezi sumerskými městskými státy, občas sjednocenými, a státy Akkadu existovaly od nejstarších dob styky – obchodní, kulturní a válečné. Dlouhé vzájemné boje skončily v polovině 24. století před n. l. vítězstvím Akkadu, jehož král Sargon I. („král čtyř stran světa“, jak se tituloval) vytvořil po prvním státním sjednocení Mezopotámie světovou veležíši: rozkládala se od dnešního Iráku až k Egejskému moři. Trvala asi dvě stě let a největší rozlohu dosáhla za jeho třetího nástupce Narámsína v 2. polovině 23. století před n. l. Zničil ji, kromě neustálých povstání podmaněných národů, vpád divokých Gutejců. V sumerské básni se popisuje jejich vláda: „Země je v ruce ukrutných nepřátel. Bohové jsou odvezeni do zajetí. Obyvatelstvo sténá pod robotou a daněmi. Kanály jsou zanedbány. Tigris přestal být splavný. Pole se nezavlažují, pole nedávají úrodu.“

Po vyhnání Gutejců (asi koncem 22. století před n. l.) nastává nové a poslední období rozkvětu Sumeru. Uruční králové obnovují zikkurat bohy-

Nannarův zikkurat –
restaurované zbytky
prvního stupně stavby

ně lásky Inanny (Ištary, Astarté), o němž je zmínka v *Eposu o Gilgamešovi*, a urští králové zikkurat boha měsíce Nannara (Sína), jehož základy pocházejí až z 30.–28. století před n. l. Obě tyto stavby dodnes stojí a vypadají jako skutečné „umělé hory“ na poušti. Urucký zikkurat přišel už o svůj plášť z pálených cihel a jeho jádro z nepálených cihel se zčásti slévá v beztvárovou masu; lze v něm však stále rozeznat rohože, jimiž byly prokládány jednotlivé vrstvy. Urský se zachoval lépe; stojí na základně 62,5 krát 43 metrů, má tři stupně a tři schodiště, na jeho horní plošině ve výši asi 30 metrů jsou ještě pozůstatky po základech chrámu, „do něhož sestupoval bůh“. Irácká správa památek jej dala zčásti zrestaurovat s použitím původních cihel, starších než kamenné nejstarší pyramidy!

Urským králem z 3. dynastie (asi 2110–2000 před n. l.) se podařilo na čas sjednotit Sumer a získat nadvládu nad Akkadem. Jejich stát však nakonec podlehl útokům kočovných kmenů Amorejců ze západu a vojskům Elamitů z východu. Na troskách urského státu vznikla dvě nevelká království, isinské a larské, k nimž brzy přistoupilo třetí, babylonské. A jeho první panovníci znovu spojili Sumer a Akkad – pod názvem Babylónie.

Se vznikem tohoto království, Starobabylonské říše, se dostáváme na historickou půdu, na které se pohybujeme s téměř stejnou jistotou jako v Kyjevské Rusi nebo kapetovské Francii. Jedenáct králů amorejské dynastie se vystříдалo na jejím trůně – od Sumuabuma, který nastoupil okolo roku 1895 před n. l., po Sam-suditana, který dokraloval roku 1594 před n. l. Nejslavnější a nejznámější byl šestý král – Chamurabi.

Je to legendární a přitom naveskrz historický panovník, vládl asi v letech 1790–1750 před n. l. (Ve starší literatuře se obvykle uvádí, že panoval v letech 2002–1961 nebo 1955–1913 před n. l. Nové nálezy francouzských archeologů v Mari na středním Eufratu však ukázaly, že byl současníkem asyrského krále Šamšiada I.: „Tak byla chronologie babylonských dějin takřka přes noc zredukována o 212 let.“)

Ne tím, že byl „největší mezi králi“, jak sám o sobě tvrdí, ale tím, že dal sestavit velký kodex místního a obyčejového práva, postavil si Chamurabi trvalejší pomník, než je čedičová stéla, na jejímž vrcholu se dal zobrazit s bohem slunce Šamašem. „Aby silný neškodil slabému, aby se sirotkům a vdovám dostalo práva..., aby se poškozenému dostalo odškodnění,“ napsal „svá vzácná slova na kámen a před svou sochou krále spravedlnosti je upevnil“. A z 282 paragrafů tohoto zákoníku vidíme v zrcadle právních norem téměř celý hospodářský a společenský život sta-

DIV DRUHÝ

VISUTÉ ZAHRADY SEMIRAMIDINY

ré Babylónie: společnost se rozděluje na tři základní vrstvy (*avily*, tj. svobodné, *muškény*, tj. polosvobodné, poddané, a *vardumy*, tj. otroky). Soukromé vlastnictví se přísně chrání před krádeží a loupeží; přikazuje se plnění

Chamurabiho zákoník – horní část s reliéfem. Stojící vládce přijímá text zákonů od boha Marduka (Louvre, Paříž)

povinností vůči státu (daňových, vojenských atd.) i udržování zavlažovacích kanálů; tresty jsou neobyčejně tvrdé (asi padesátkrát se tu opakuje: „...bude usmrcen“). V tomto zákoníku čteme kromě různých ustanovení o právu držby, o rodinném právu, o obchodních smlouvách atd., i ono známé „oko za oko, zub za zub“, převzaté o více než tisíc let později biblí. (§ 196: „Jestliže člověk oslepi oko člověku, bude mu oslepeno oko.“ § 200: „Jestliže člověk vyrazí zub člověku, bude mu vyražen zub.“) Objevení tohoto velkého zákonodárného díla, vzniklého více než 2000 let před Justinianovou kodifikací římského práva (a ta má už také svých 1500 let), bylo jedním z největších překvapení, jaká nám vydala půda Mezopotámie. A snad ještě víc než jeho věk (později byly objeveny i starší soubory zákonů, nejstarší pocházejí od urského krále Urnammu z 22. století před n. l.) nás překvapila jeho „modernost“: trest nevykonává poškozený nebo v případě zabití příbuzný, ale státní orgán jménem panovníka.

Za Chammurabiho dosáhlo starobabylonské království největší rozlohy, největší moci, a jak se zdá, i největší vnitřní jednoty. Ale to se opravdu jen zdá: „přísně organizovaný a jednotný stát“ s „harmonickou rovnováhou mezi různými skupinami obyvatelstva“ existoval jen v dílech některých historiků. Hluboká propast mezi třídami, boje chudiny a otroků proti boháčům a odstředivé tendence (zejména na sumerském jihu, který nezapomínal na svou někdejší samostatnost) říši vnitřně oslabovaly, takže v polovině 16. století před n. l. neměla už dost sil, aby se ubránila náporu nepřátel. Zhroutila se jako „kolos na hlíněných nohou“.

Zatím se však v severní Mezopotámii, u horního toku Tigridu, psala druhá kapitola historie této země. Kapitola přinejmenším stejně dlouhá, která se svým obsahem začala proplétat s babylonskou již od dob sumersko-akkadských městských států: kapitola asyrská. Teprve spojením těchto dvou kapitol vzniká kniha o dějinách starověké Mezopotámie.

Nejstarší trvalé osídlení severní Mezopotámie (anebo řekněme rovnou:

Asýrie) je doloženo u vesnice Muallefatu na Horním Zábu. Jeho objevitel, Američan R. Braidwood, ho klade do konce 8. tisíciletí před n. l. O něco mladší sídliště byla objevena u Džarmy, Chasuny, a Samarry na středním Tigridu. (Mezi nálezy ze Samarry jsou zlomky mís se svéráznými ornamenty, které sice nemají prvořadý archeologický význam, ale přesto se o nich musíme zmínit. Tak trochu ze škodolibosti: setkáváme se tu totiž poprvé v dějinách s hákovým křížem – tento „árijský“ a „pragermánský“ symbol se tedy zrodil na semitské půdě!)

První asyrští králové vstoupili na scénu dějin ve 22.–21. století před n. l.; sídlili v Aššuru na pravém břehu Tigridu u ústí Dolního Zábu (Záb al-Asfal, dnes Záb as Saghir) a byli závislí na uruckých vládci. Teprve Puzuraššur I. – a jestliže ne on, tak určitě jeho syn Šalimachum – se na rozdíl od svých předchůdců nenazývá „sluhou krále Uru“. Jeho pozdější nástupce Illušuma se stal v 19. století před n. l. dokonce pánem Uru; podmanil si ho i s celou jižní Mezopotámií. Moc Asýrie zlomil až Chammurabi, který o tom v úvodu svého zákoníku píše, že „obnovil narušenou spravedlnost v Aššuru“.

Ať jsou dějiny jakkoli zajímavé, v případě Mezopotámie by jejich průběh poutavě podal snad jen reportér z pingpongových mistrovství: míčkem jsou tu mocné armády s rychlými válečnými vozy, které vrhají panovníci Asýrie i Babylónie podle momentální převahy z jedné země do druhé, aby ji „zničili, vyplnili a pod-

Asyrský král
Aššurnasirpal II.
u posvátného stromu

robili“, jak říká ustálená fráze v téměř všech nápisech o jejich státnických činech. Podle možností „ničí, plení a podrobují si“ i sousední země – od Indie po Středozemní moře, od arménských hor po Libyjskou poušť v Africe. A pro zpestření: kassitští, mitannští, chetitští a jiní dobyvatelé zas „ničí, plení a podrobují si“ při každé vhodné příležitosti města a kraje Mezopotámie.

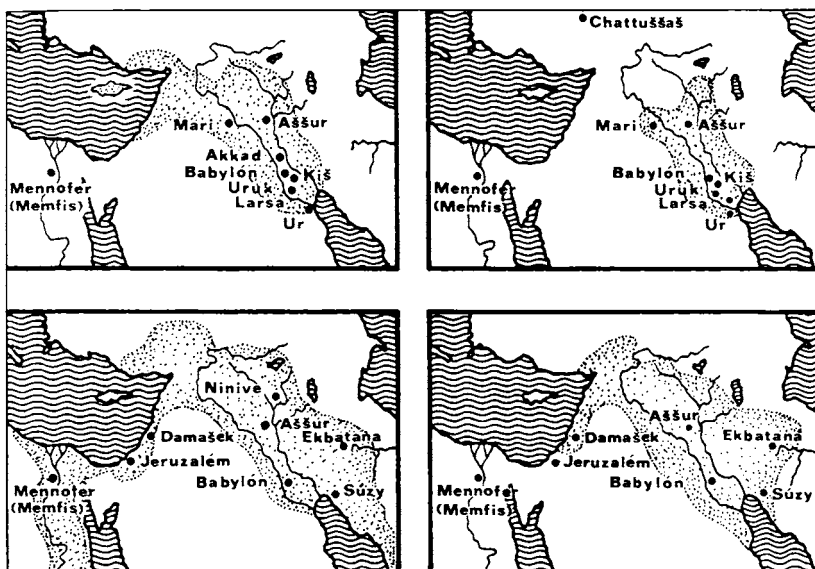
Nebudeme se zabývat těmito válkami: přes tisíc jich vedlo zhruba 250 mezopotamských králů, jejichž existenci se dosud podařilo historikům zjistit. Ze všech skvělých vítězství,

lónii horské kmeny Kassitů; dobu jejich nadvlády historikové nazvali „babylonským temnem“. Kulturní úpadek Babylónie se nezastavil ani po vymření kassitských králů (okolo roku 1150 před n. l.), kdy nastoupil na trůn Nabukadnesar I., a trval zhruba do 7. století před n. l.

Staroasyrskou říši vytvořili vůdcové amorejských kmenů po pádu urského království. Největší moci dosáhla v první polovině 18. století před n. l. za krále Šamšiadata I., pak ji dobyl Chamurabi. K novému rozmachu přivedl Asýrii až počátkem 14. století před n. l. král Aššurubalit, zakladatel

DIV DRUHÝ

VISUTÉ ZAHRADY SEMIRAMIDINY

Mezopotamské říše. Nahoře vlevo Akkadská říše Sargona I. ve 24. století před n. l., vpravo Starobabylonská říše Chamurabiho v 18. století před n. l., dole vlevo Novoasyrská říše Aššurbanipalova v 7. století před n. l., vpravo Novobabylonská říše Nabukadnesara II. v 6. století před n. l.

jimiž se tito „králové veškerenstva“ nebo „čtyř stran světa“ chlubí na nesčetných nápisech, nezbylo nakonec ani tolik jako z nejskromnějších výtvarů mezopotamských hrdinů – o dílech sochařů, stavitů, básníků a učenců ani nemluvě. Spokojíme se tedy docela stručným přehledem hlavních epoch mezopotamské historie (podrobnosti najde čtenář, má-li zájem, v již uvedených *Dějínách pravěku a starověku*, Praha 1979):

Starobabylonskou říši se nazývá období vlády Chamurabiho dynastie; trvala asi od roku 1895 před n. l. do roku 1594 před n. l., kdy chetitský dobyvatel Babylónu Muršiliš I. zbavil trůnu posledního jejího panovníka Samsuditana. Pak ovládly Baby-

tzv. Středoasyrské říše. Jejimi nejmočnějšími panovníky byli Turkul-ti-Ninurta I. asi 1260–1238 před n. l.) a Tiglatpilešar I. (1115–1093 před n. l.), dobyvatelé Babylónu a mnoha jiných měst. Nakonec se Asýrie svými vítězstvími vyčerpala a stala se kořistí aramejských nájezdníků.

Novoasyrskou říši (900–605 před n. l.) založil král Aššurnasirpal II., vítězný vůdce protiaramejské vzpoury. Jeho nástupce Salmanasar III. vedl za své dvaatřicetileté vlády 22 válek; posunul hranice Asýrie až k břehům Středozemního moře, ale při svém postupu na sever byl odražen armádou mocného státu Urartu (na území dnešního Turecka, Íránu a Arménie). Urartejci zničili asyrská obchodní spo-

VOJTĚCH ZAMAROVSKÝ

ZA SEDMI DIVY SVĚTA

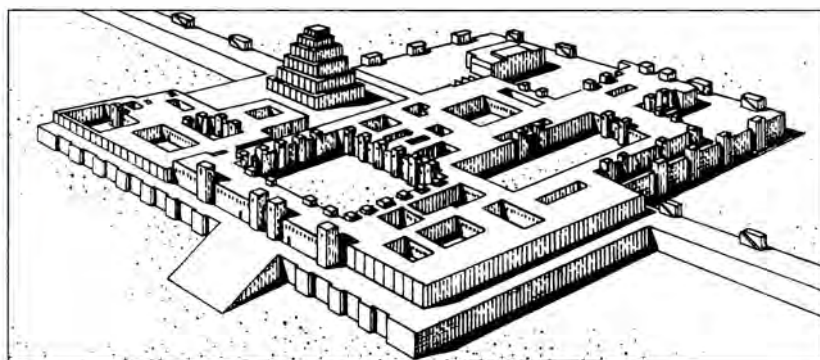

Asyrský král
Tiglath-pileser III., který
dobyl Babylon

Palác krále Sargona II.
v Šarrukíně, dnešním
Chorsábádu.
Rekonstrukce podle
Bottových a Layardových
vykopávek

jení a podlomili tak hospodářskou a v důsledku toho i politickou moc Asýrie na více než půl století.

Ale právě v tomto období úpadku Asýrie, jemuž i nejdůkladnější historické práce věnují sotva několik řádků, se na chvíli zastavíme. Po Salmanasarovi III. nastoupil na asyrský a babylonský trůn Šamšiádad V., nepříliš významný panovník. Když kolem roku 811 před n. l. zemřel, byl jeho syn Adadnirari III. ještě nezletilý. Vládu proto převzala za něho matka, Šamšiádova manželka Šammuramat (asi 810–806 před n. l.). A jméno této královny, která vládla pouhé čtyři roky,

je jedním z nejznámějších z celých asyrsko-babylonských dějin: v řeckém přepisu zní *Semiramis* a je spojeno se slavnými „visutými zahradami“ v Babylóně. Jenže to je zároveň vše, co o historické Semiramidě víme. Ani o slovo víc není historicky doloženo. (Kde chybějí fakta, zbývá ovšem místo pro fantazii. Starověcí historikové i moderní romanopisci ho v tomto případě bohatě využili. K tomu však ještě přijdeme.)

Dobyvatelskou politiku Asýrie obnovil pak Tiglath-pileser III., známý z bible jako spojenec židovského krále Achaba, „jehož víc trápil, než mu pomáhal“. Po jeho synovi Salmanasarovi V. pokračoval v asyrských výbojích Sargon II. (721–705 před n. l.), zakladatel nové dynastie a sídelního města Dúr Šarrukínu (u dnešního Chorsábádu, kde vykopal trosky jeho paláce Botta). Jeho nástupce Sancherib se do dějin zapsal výstavbou Ninive a zničením Babylónu. Ale jakým zničením! Hradby, věže, paláce, domy a chrámy dal srovnat se

zemí a nad městem přikázal vykopat příkop, kterým pak vpustil vody Eufratu přes trosky: 208 000 obyvatel odvedl do otroctví a zbývající dal povraždit. „Zničil jsem Babylón důkladněji než potopa,“ chlubí se ve svém nápisu, „zaplavil jsem ho vodou, aby si nikdo v budoucnosti nemohl vzpomenout na místo, kde kdysi stál, ani na jeho chrámy a bohy.“ – Tři roky vládl Sancherib nad tímto největším hřbitovem světa. Pak byl zavražděn (což byl v Asýrii normální způsob výměny hlavy státu). A jeho nástupce Asarhaddon dal Babylón znovu postavit!

Ale Asarhaddon nebyl jen budovatel: zatímco statisíce otroků a „svoobodných“ mísily hlínu na cihly, kopaly hluboké příkopy a kácely lesy (a dopravovaly stromy ze stakilometrových vzdáleností, protože u Babylónu lesy nebyly), zatímco statisíce mužů a žen zdvíhaly do výšky hradby, které udivily všechny očitě svědky i moderní archeology – Asarhaddon se vypravil se svou armádou do Egypta a „za půl dne“, jak píše na jednom nápisu, „dobyl, zpustošil a vyloupil“ Mennofer (Memfis) a podmanil si egyptskou říši.

Jeho syn Aššurbanipal (668–631 před n. l.), v jehož ninivském paláci jsme se setkali s Layardem a Rassamem, byl však už poslední významný panovník Novoasyrské říše. Ztratil Egypt, ale potlačil povstání v Babylóně i jiných městech: „Čtrnáct královských měst a nespočetný počet malých měst a dvanáct krajů Elamu, to všechno jsem zničil, zpustošil, vydal napospas ohni a spálil.“ Pak se dal oslavovat jako „král míru“ a „obno-

vitel pořádku“ a věnoval se kultuře. „Za účelem vlastního čtení“ (byl pravděpodobně jediný gramotný panovník v celých dějinách Asýrie) založil knihovnu, která svou hmotností překonává všechny ostatní starověké knižní sbírky Britského muzea.

Po Aššurbanipalovi vládli na asyrském trůně ještě tři panovníci. Roku 614 před n. l. překročili řeku Tigris Médové a dobyli Aššur. To byl signál pro Babyloňany: připojili se k médskému králi Kyaxarovi a roku 612 před n. l. jejich spojené armády pro změnu „dobyly, zničily a zpustošily“ Ninive. Poslední vládnoucí král Šin-

dílu mezi pravou rukou a levou, víc než sto a dvacet tisíc“, nebylo pouze „dobyto, zničeno a zpustošeno“ – zmizelo z povrchu země. A zmizelo důkladněji než Babylón po Sancheribově šíleném rozkazu. Zmizelo definitivně, nikdy nepovstalo! Hérodotos navštívil země, nad kterými vládlo, sto padesát let po jeho zničení a už se dozvěděl jen tolik, že prý leželo na levém břehu Tigridu. Diodóros ho naopak umístil na břehu Eufratu. Strabón si dal práci, aby ho vyhledal, ale po městě „o mnoho větším než Babylón“ nenašel stopy! Našel je až Bottá. Ale to už se psal rok 1842.

DIV DRUHÝ

VISUTÉ ZAHRADY SEMIRAMIDINY

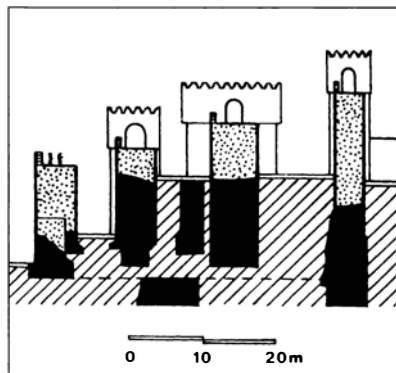
Král Aššurbanipal se svou manželkou při zahradní slavnosti

šariškún při tom zahynul; v Charránu se utvořila ještě jakási asyrská „emigrační vláda“, ale Médové a Babyloňané ji zlikvidovali. Roku 605 před n. l. byly poslední asyrské oddíly zničeny v bitvě u Karchemiše na Eufratu.

„Honosné Ninive“, které mělo „víc kupců, než je hvězd nebeských“ a „jen nemluvnátek, jež neznají roz-

Z popelu asyrského trůnu se jako fénix znovu zrodila moc Babylónu: Novobabylonská říše (625–539 před n. l.). Založil ji Nabopolasar, zrádný chaldejský vojevůdce posledního asyrského krále Šinšariškúna, který se spojil s Médy. Jeho syn Nabukadnesar II. (604–562 před n. l.) rozšířil pak moc Babylónie až na středomořské pobřeží; dobyl mezi jiným Jeruzalém, odvedl Židy do „babylonského zajetí“ a roku 586 před n. l. vymazal jejich stát z mapy. (Zůstal tak, nehledě na krátké obnovení jeho nezávislosti po povstání Makkabejských roku 166 před n. l., víc než 2500 roků, až do roku 1948, kdy byla zřízena republika Izrael.)

Za Nabukadnesara II. se stal Babylón největším městem celého tehdejšího světa. Měl přes milion obyvatel a honosně se nazýval „pupkem světa“. Ale v dáli za stínem jeho hradeb vyrůstala zatím nová velmoc: Persie.

Opevnění Babylónu. Schematický průřez hradbami (podle Koldeweye)

Její král Kýros (Kuruš) z dynastie Achaimenovců využil slabosti babylonského krále Nabonida (555–539 před n. l.), který zanedbával obranu svojí země, a porazil babylonskou armádu v bitvách u Opis a Sipparu. Pak si „hojnými dary“ získal babylonskou aristokracii: na podzim 539 před n. l. vstoupil otevřenými bránami do Babylónu, zbavil krále trůnu a začlenil Babylón do své říše. („Dolehla na mne starost o vnitřní záležitosti Babylónu a jeho svatyně,“ prohlásil s tímž cynismem, s jakým jsme se po mnoha staletích znovu setkali u Hitlerova ministra propagandy Goebbelse, „a obyvatelé Babylónu se dočkali splnění svých tužeb a byli osvobozeni od nečestného jha.“) Babylón si ještě po staletí udržoval jistý vliv jako hospodářské a kulturní středisko, ale politický význam ztratil.

A už jen pro úplnost: po zániku Novobabylonské říše se stala Mezopotámie perskou provincií. Roku 331 před n. l. vstoupil do Babylónu, po porážce posledního perského krále z dynastie Achaimenovců Dáreia III., Alexandr Veliký. Rozhodl se v něj vytvořit hlavní město své „světové říše“, ale v roce 323 před n. l. v něm nečekaně zemřel. Mezopotámie se zmocnil jeho vojevůdce Seleukos, za jeho potomků její část dobyli Římané a nakonec celou Parthové. V dějinách Mezopotámie se potom množila bílá místa až do jejího ovládnutí perskými Sásánovci (226 n. l.). V 7. století se stala součástí říše bagdádských kalifů, ve 13. století se jí zmocnili Mongolové a v 16. století Turci. Někdejší „ráj na zemi“ se změnil v písečnou poušť, zavodňovací kanály v doupatá šakalů a potomci budovatelů nejstarších měst světa v kočovníky. Turecké panství nad Mezopotámií skončilo v listopadu roku 1914, kdy do ní vtáhla britská armáda. Roku 1922 se pak na jejím území utvořil stát Irák; do roku 1930 byl pod britským mandátem, pak dosáhl samostatnosti, ale vliv Britů byl ve všech oblastech života nového království stále velmi silný. Roku 1958 skončovalo povstání důstojníků s monarchií a Irák se stal republikou. Nadále však trvaly nepokoje mocenské, etnické i náboženské a meziná-

rodní vztahy byly napjaté. V roce 1980 Irák napadl vojensky Írán a teprve za dva roky se konflikt urovnal. Vojenská okupace Kuvajtu Irákem v roce 1991 vyvolala širokou mezinárodní odezvu a tzv. „válku v Zálivu“. Po bleskové a úspěšné akci „Pouštní bouře“ byl Kuvajt osvobozen. Pro podporu mezinárodního terorismu se stal Irák v březnu 2003 cílem zásahu vojenských sil USA a Velké Británie. Jejich okupační posláni směřuje k nastolení a upevnění demokracie v této zemi.

Vratme se však o dva a půl tisíciletí zpět, k reportáži, kterou napsal Hérodotos a ilustroval Koldewey.

V Hérodotově době nebyl už Babylón „pupkem světa“, ale jen provinčním městem. Přesto byl však stále ještě nejvýstavnější metropolí – Athény a Řím ho ještě nepředstihly a egyptský Wésset byl už napůl vylidněným rumovištěm staré slávy.

Babylón, který Hérodotos navštívil, byl Babylón krále Nabukadnesara II. Ne starší, protože ten za Sancheriba zmizel z povrchu země, a ani ne mladší, protože za posledních čtyř chaldejských a prvních čtyř achaimenovských králů, kteří se tu od Nabukadnesarovy smrti do Hérodotovy návštěvy vystřídali, už nerostl – ale ještě ani nezpustl.

Popisu Babylónu věnuje Hérodotos osm kapitol první knihy svých *Dějín*. Začneme kapitolou 178:

„(V Mezopotámii) je mnoho velkých měst, ale nejznámější a nejpevnější je Babylón... Město toto vypadá takto: Postaveno je na rozlehlé rovině do čtverce, jehož strany mají po 120 stadiích; celkem měří tedy jeho obvod 480 stadií. Avšak Babylón je nejen největší, ale i nejkrásnější město mezi všemi, jež známe. Kolem města se táhne nejdřív hluboký, široký a vodou naplněný příkop; za ním stojí hradba, která je 50 královských loket široká a 200 loket vysoká. (Královský loket je o tři prsty delší, než obyčejný řecký.)

Je vhodné poznamenat, nač bylo použito hlíny z příkopu a jak byla postavena hradba. Když kopali příkop, dělali z vynášené hlíny cihly, a když jich vyrobili dostatečné množ-

ství, vypálili je v pecích. Pak jimi vyzdili stěny příkopu, a to tak, že po třiceti vrstvách cihel vložili vždy rákosí; jako malty používali horkého asfaltu. Stejným způsobem postavili i městskou hradbu. Na vnější i vnitřní straně hradby postavili pak jednopatrové věže, vždy dvě a dvě proti sobě, a mezi nimi ponechali místo pro vůz se čtyřspřežím. Bran je v celé hradbě sto a všechny jsou bronzové, i čepy a křídla jsou z bronzu.“

Zatím jen malá poznámka. Míry a váhy byly v různých dobách a městech i při stejném pojmenování různé. Podle atticko-eubojské soustavy, které používal Hérodotos, měřilo *stadion* 177,6 metru, loket 0,44 metru, stopa 0,29 metru. (Podle aigínské soustavy mělo *stadion* 196,8 metru, loket 0,49 metru, stopa 0,33 metru). Pokračujeme kapitolou 180:

„Město Babylon se dělí na dvě části, protože jeho středem teče řeka Eufrat, která pramení v Arménii. Je to mohutná, hluboká a prudká řeka... Na obou stranách se táhne hradba až k řece, tam se zahýbá a pak pokračuje po obou březích řeky vysokou zdí z pálených cihel. V městě samotném je množství třípatrových i čtyřpatrových domů a rozděleno je rovnými ulicemi, které se táhnou jednak rovnoběžně s řekou, jednak vedou k ní kolmo. Na konci každé takové kolmé ulice jsou ve zdi u řeky brány; je jich tedy tolik, kolik ulic. Také tyto brány u řeky jsou z bronzu. Vnější hradba je tak říkajíc pancířem města, za ní však stojí ještě další hradba, ne sice méně pevná, ale užší.“

Než se pustíme do rozboru těchto údajů, prověříme si je. Co říká například Strabón, který navštívil Babylon na rozhraní starého a nového letopočtu a asi 450 let po Hérodotovi?

„Babylon leží na rovině, obvod hradeb měří 365 stadií, jejich šířka 32 stop, výška hradeb mezi věžemi měří 50 loket, výška věží 60 loket. Cesta na hradbě je tak široká, že se na ní lehce vyhnou dva vozy se čtyřspřežím.“

Co říká Diodóros? A autoři, o které se opírá? „Tyto hradby byly nesmírným dílem, jejichž šířka postačovala pro šest vozů, a jak tvrdí Ktésias Knidský, jejich šířka byla neuvěřitelná. Kleitarchos a jiní, kteří byli s Ale-

xandrem v Asii, uvádějí, že jejich obvod měří 365 stadií... Podle novějších spisovatelů byly jen 50 loket vysoké a jejich šířka postačovala jen pro dva vozy. Věží bylo 250... Mezi hradbami a domy bylo volné místo v šířce 200 stop.“ – Všichni tito autoři, stejně jako Filón (který vcelku přejímá Strabónovy údaje), se shodují v tom, že hradby byly z cihel spojených asfaltem.

Novověcí komentátoři Hérodota, Strabóna a ostatních autorů považovali tyto údaje za obvyklou nadsázku cestovatelů, podobnou fantastickým zprávám o rybě s biskupskou mitrou, s pilou nad čelistí apod., které přinášeli mořeplavci v 15. a 16. století. Ještě v polovině 19. století se považovaly tyto údaje za důkaz neserióznosti antických spisovatelů. „Jsou jako děti, přehánějí...“

Byla to tvrzení skutečně neuvěřitelná. Obvod Babylónu měl měřit podle Hérodota asi 90 kilometrů! Podle Strabóna, Diodóra a ostatních sice „jen“ necelých 70 kilometrů, ale i to byl dvojnásobek obvodu Londýna z poloviny devatenáctého století. Kolik pak muselo mít toto město obyvatel? Vždyť Londýn jich měl tehdy přes dva miliony!

Ale ještě víc udivovaly rozměry příkopu a hradeb. Podle nejnižších údajů měly být tyto hradby asi 22 metrů vysoké, tj. výška pěti nebo šestipatrového domu. Kdo kdy viděl takové opevnění? Podle nejnižších údajů, opravených samotnými starověkými autory (kteří se tím „jasně přiznávali k přehánění“), mohly se na hradbě vyhnout dva vozy. Byla tedy nejméně 6 až 8 metrů široká. Zabezpečovali se snad Babyloňané před obléháním dělostřelectva? Dva tisíce let před vynálezem střelného prachu?

Korunou těchto tvrzení byla zpráva, že za touto nesmyslně předimenzovanou hradbou byla ještě další! Sice užší, ale „ne méně pevná“! Dva pásy hradeb!

Avšak začátkem roku 1900 zjistil Koldewey, že jeho dělníci vykopávají nikoli druhý, nýbrž třetí pás hradeb kolem Babylónu... A úmorná práce, jejímž výsledkem bylo odkrytí značné části města, ukázala, že starí autoři vůbec nepřeháněli. Babylonské hrad-

by, tento Hérodótův, Strabónův, Dio-
dórtův, Ktésiův a Filónův div světa,
skutečně existovaly!

Tyto hradby nemohl ovšem Kolde-
wey přenést do Berlína a předvést
s podobným efektem jako Botta své
okřídlené býky v Paříži nebo Layard
dvoranu asyrského královského palá-
ce v Londýně. Ale celý svět je mohl
vidět aspoň na fotografiích, které
zaplnovaly deníky i večerníky, rodin-
né týdeníky i vědecké měsíčníky.
A v muzeích všech pěti světadílů
mohli pak návštěvníci na vlastní oči
spatřit cihly, z nichž byly postaveny.
Obyčejné hliněné cihly, na kterých
nebylo nic zvláštního, až na to, že
nesly Nabukadnesarovu pečeť a že je
uhnětlí současníci biblických proroků.

Kdo byl tento Robert Koldewey,
který se podjal „nejgigantičtějšího
úkolů, jaký byl kdy svěřen archeolo-
govi“? „Správný muž pro Babylon“,
odpovídali američtí reportéři; „vše-
stranně připravený, systematický
a důkladný badatel“, psali němečtí;
„v práci má rád vtip, ve volném čase
koňak“, doplňovali jeho charakteristi-
ku francouzští. Když přijel do Baby-
lónu poprvé (s později proslulým Wal-
terem Andraem jako asistentem
a Brunem Meissnerem jako asyriolo-
gickým poradcem), bylo mu třiačtyři-
cet let. Narodil se roku 1855 v Blan-
kenburku, studoval architekturu,
archeologii a dějiny umění v Berlíně,
Mnichově a ve Vídni, pak se vypravil
do „antického světa“ a na člu-
nu s nějakými Američany obeplul
a důkladně si prohlédl celé Řecko,
potom zkoušel archeologické štěstí na
ostrově Lesbos, v sicilském Selínuntu
a pro změnu i v Sýrii. Byl by se rád
věnoval archeologii, ale protože
musel z něčeho žít, přijal místo učí-
tele na průmyslové škole ve Zhořelci
(Görlitzu) a přednášel tam – kanali-
zaci. Z tohoto zaměstnání (a přípra-
vy knihy o dějinách kanalizace) ho
vytrhla nabídka ředitele berlínských
muzeí, nad kterou se mu zatajil dech:
přijal ji a dne 1. března 1899 zabořil
rýč do trosk Babylónu. (Nejdřív však
vystřílel z temných děr hyeny, pštrosy
a šakaly. Jinak střílení příliš nemi-
loval, zejména byl-li sám terčem
pušek lupičů z pouště: „Někdy to člo-
věka skutečně otravuje při práci.“)

Devatenáct let tam potom kopal,
téměř dva miliony marek vydal na
skromné mzdy dělníků a náradí,
a vynesl Babylón z mlhy biblických
legend do světa skutečnosti.

Své vykopávky popsal Koldewey
v duchaplných dopisech přátelům,
v suchých zprávách „velectěnému
ředitelství berlínských královských
muzeí“, ve stovkách studií a v knize
Babylón vstávající z mrtvých, vydané
roku 1914 v Lipsku.

Z těchto prací je možné dokonale
rekonstruovat opevnění Babylónu.
Byl obehnan třemi hradbami, síla prv-
ní byla 7,00 metrů, druhé 7,80 metru,
třetí 3,30 metru; před vnější hradbou
byl příkop. První hradba byla z nepá-
lených cihel, druhé dvě z pálených.
Věže, jimiž byla opevněna vnitřní
hradba, měly čtvercový půdorys
o straně 8,36 metru; vzdálené byly od
sebe 44 metrů. Takových věží (resp.
jejich základů) vykopal Koldewey pat-
náct; je pravděpodobné, že jich bylo
celkem asi 360. Také Ktésiův údaj
o 250 věžích ve vnější hradbě lze
podle nalezených stop považovat za
hodnověrný.

Je tu však malá nesrovnalost:
antičtí autoři mluví vždy jen o dvou
hradbách. Jak to, že třetí neviděli?
Zdá se, že prostor mezi prvními dvě-
ma hradbami (asi 12 metrů) byl vypl-
něn hlínou. Jestliže už po nejužší
z nich mohl bezpečně projet obyčej-
ný vůz, pak na dvou širších mohl klid-
ně projet vůz se čtyřspřežím (jak říká
Hérodotos) – a na takto „zesílené“
hradbě mohly se už pohodlně
vyhnout dva vozy se čtyřspřežím (jak
říká Strabón). Ba dokonce mohly po
ní „současně projíždět i čtyři vozy se
čtyřspřežím“, což je už „naprosto
neuvěřitelný“ údaj Filónův!

A nyní si dovolme několik výpočtů
a srovnání, abychom si mohli názor-
něji představit sílu těchto hradeb –
a tedy i práci potřebnou na jejich
postavení.

Vezměme si za základ Hérodoto-
vy (vyšší) a Strabónovy (nižší) údaje
o celkové délce hradeb a Koldewey-
ovy (přesné) údaje o jejich šířce. Výš-
ku už nemohl Koldewey odhadnout;
vycházíme tedy při našem výpočtu,
který bude beztak jen přibližný, z nej-
nižšího údaje, tj. z 22 metrů, což je

vzhledem k ostatním rozměrům vcelku přiměřené. A konečně počítejme s naším normalizovaným formátem cihel (29 krát 14 krát 6,5 cm) a se spárkou 1 cm; babylonské cihly, „normalizované“ do pěti typů, byly však o něco větší než naše.

Objem vnější hradby činil tedy 11 až 15 milionů kubických metrů. Protože na 1 m³ zdi připadá 290 cihel, bylo na její postavení zapotřebí 3 až 4 miliard našich cihel. Kdybychom tyto cihly seřadili vedle sebe po šířce, dostali bychom pás dlouhý 5 až 6 set kilometrů; jinými slovy, mohli bychom jím 12 až 15 krát opásat zeměkouli kolem rovníku. Kdybychom je seřadili za sebou užší stranou, dostali bychom takových pásů kolem rovníku 25 až 30! Kdo rád počítá, může pokračovat. Například: jakou plochu by pokryly cihly z jedné hradby, kdybychom je uložili vedle sebe do čtverce? Jakou šířku by měla cesta z těchto cihel z Prahy do Bratislavy nebo z Moskvy do Vladivostoku? A jestliže víme, že nepálené cihly váží asi o čtvrtinu víc než pálené (1 m³ pálených má hmotnost 1600 kg), kolik set tisíc tun museli přemístit babylónští otroci i „svobodní poddaní“, aby splnili Nabukadnesarův rozkaz?

Pokud jde o druhou hradbu z pálených cihel, lze odhadnout, že na jejich výrobě by dnes muselo pracovat asi 250–280 velkých cihelen s roční kapacitou 10 milionů cihel po celý rok.

Divíme se tedy, že starověcí spisovatelé považovali babylonské hradby za div světa? A že „babylonská práce“ znamenala v římském přísloví asi to, čemu říkáme „otrocká dřina“?

Babylonské hradby nebyly však jen „holými stěnami“. Na čelní straně byly obloženy glazurovanými cihlami s fantastickými ornamenty a reliéfy lvů, gazel, draků a válečníků se zbraní v ruce. Hned v prvních dnech vykopávek, po odkrytí necelých deseti metrů hradby, nelezl Koldewey asi tisíc větších i menších úlomků z výzdoby hradby: lví ocasy a zuby, gazelí a lidské nohy, hroty kopí atd. A nálezy pokračovaly... Celých devatenáct let!

Představme si Nabukadnesarův Babylón: ze širé roviny vystupuje val

mohutných hradeb se stovkami věží, ozdobených modrými a zelenými kachlíky, jejichž lesk odráží slunce až k dalekému obzoru. Tyto hradby a věže tvoří však jen podstavec pro další vysoké a nádherné stavby – jsou malostranskými střechami pod panorámatem orientálních Hradčan! A nad nimi, za zvukovou kulisou ruchu a hluku milionového velkoměsta, se zdvíhá nejvyšší stavba mezi Eufratem a Tigridem – bájeslovná, a přece skutečná Babylonská věž!

A představme si, dokážeme-li to, tuto kouzelnou vidinu umocněnou na druhou: jejím zrcadlovým obrazem v obrovském jezere, jež chrání město před útokem na nedobytné hradby. Důmyslný systém vodních staveb umožňoval v případě nebezpečí zaplavit nížinu, která obklopovala město a pevnost Babylón. Král Nabukadnesar o tom oznamuje: „Aby se nepřítel ve zlém úmyslu nemohl přiblížit k hradbě Babylónu, obklíčil jsem ho mocnými vodami, které se podobají vzdušným vlnám moře. Přechod přes ně se podobá přechodu přes velké moře slané vody.“

Ale ještě víc než tyto hradby, o nichž se koneckonců vědělo, překvapil Koldewey a po něm celý svět jiný nález – „cesta smrti“. Oficiálně: „Cesta pro procesí Pána (Béla) Marduka“.

Tato cesta vedla od velké brány v hradbě na břehu Eufratu k hlavnímu babylonskému chrámu Esagila („Chrámu s vysokým vrcholem“), zasvěcenému bohu Mardukovi. V šířce čtyřiařtyřiceti metrů se táhla rovně jako šňůra k lšťařině bráně, mohutně opevněné stavbě se čtyřmi věžemi, a odtud kolem královského paláce a zikkuratu až k Mardukově svatyni. Uprostřed byla vydlážděna velkými kamennými deskami, po celé délce ji lemovaly červené cihlové dlaždice. Mezery mezi lesklými deskami a matnými dlaždicemi byly zality černým asfaltem. Na spodní straně každé desky byl nápis v klínovém písmu: „Já jsem Nabukadnesar, král Babylónu, syn Nabopalasara, krále Babylónu. Já jsem vydláždil babylonskou poutní cestu pro procesí velkého pána Marduka deskami z kamene *sedu*. Marduku! Pane! Daruj věčný život!“

VOJTĚCH ZAMAROVSKÝ

ZA SEDMI DIVY SVĚTA

Byla to velkolepá cesta – ale jen jako třeba pařížský bulvár s dlažbou benátského náměstí svatého Marka, překlenutý obloukem londýnské admirality. Divem světa ji dělalo až další příslušenství.

Ve skutečnosti byla tato poutní cesta obrovskou vyzděnou roklí, skvěle vydlážděným kanálem lodní propusti. Nebylo z ní vidět vpravo ani vlevo, protože po obou stranách ji lemovaly sedm metrů vysoké, hladké, jedinou bránou nepřerušené hradby s krajkami cimbuří, mezi kterými se v pravidelných vzdálenostech ježily věže. Vnitřní stěny těchto hradeb byly

děť. Museli jim pomoci váleční historikové, a zejména specialisté z onoho oboru, který dnes označujeme jako „vědu o psychologickém vedení války“.

Cesta velkého pána Marduka nebyla totiž jen poutní cestou, ale součástí obranného systému největší pevnosti pod sluncem. Představme si, že by se našel nepřítel, který by se odhodlal zaútočit na Nabukadnesarův Babylón. Nej dřív by musel přebročit široký příkop, do něhož byly vpuštěny vody Eufratu. Řekněme, že by se mu to podařilo. (Pro takovou akci se v Mezopotámii nepoužívaly lodě, ale nafouknuté ovčí kůže, na kterých vojá-

Lev z Mardukovy cesty
(Louvre, Paříž)

obloženy lesklými glazovanými kachlíky: z jejich studeně modrého podkladu vystupovali hrozivě krácející lvi s křiklavě žlutou hřívou a vyceňnými tesáky. Sto dvacet dvoumetrových dravců hledělo z obou stran na poutníky; za nimi, na stěnách lštářiny brány, cenila zuby a vystrkovala drápy smečka hrozných šupinatých příšer. Více než pět set padesát sirušů, babylonských draků!

Proč museli zbožní babylónští poutníci procházet touto cestou hrůzy? Vždyť babylonské náboženství, náboženství plné kouzel, fantastických bytostí a „nemravných výstředností“, nebylo rozhodně náboženstvím hrůzy. Výzdoba Mardukovy cesty však přesahovala vše, co známe třeba ze stěn aztéckého Chrámu válečníků v mexickém Chichen Itzá, který je zkamenělým děsem!

Na tuto otázku nedovedli znalci babylonského náboženství odpově-

ci plavali. Víme o tom ze starobabylonských reliéfů i z Koldeweyových zpráv; jeho dělníci z pravého břehu Eufratu plavali tak každé ráno do práce.) Řekněme dále, že by nepřítel dobyl první, druhé i třetí hradby. To si sice při tehdejší válečné technice neumíme představit, ale pro pochopení účelu Mardukovy cesty se o to pokusme. Dostal by se tedy až k hlavní bráně, a kdyby dobyl i ji, měl by před sebou už rovnou, doslova vydlážděnou a vyasfaltovanou cestu ke královskému paláci. Jenže v tom okamžiku by se z nesčíslných výklenků cimbuří a z věží spustil na něho déšť šípů, kopí a hořících hrud asfaltu: neměl by nejmenší možnosti k úkrytu nebo k úniku. A k síle nezasazitelných bojovníků v nevýhodnější střelecké pozici by se přidružilo něco mnohem mocnějšího: úder „psychologickým faktorem“. Ze stěn by se proti němu řítily zástupy lvů, jejichž divoký výraz

by ho vyděsil, a z lšťařiny brány, nové pevnosti, kterou by před sebou spatřil, by se na něho vrhla smečka půl tisíce draků! A není třeba velké fantazie, abychom si představili, jak by to působilo na člověka ze šestého století před naším letopočtem, věřícího v nejneumožnější fantastické bytosti, kouzla a čáry, které měly zrovna v této části světa svůj nejhustěji zalidněný domov.

Mardukova cesta byla tedy poslední strategickou i taktickou zálohou opevnění Babylónu, nepřekonatelnou překážkou pro dobyvatele – skutečnou cestou smrti!

A přece Babylón padl. Padl, i když Nabukadnesarovy hradby stály a nebyly nikdy dobyty...

Dokázalo se tu, že ani nejmocnější hradby a nejrafinovanější obranné prostředky nestačí samy o sobě zastavit nepřítele. Hradby a pevnostní valy jsou jen prostředkem, pomocným prostředkem bojovníků, kteří je brání. Nejsou k ničemu, jestliže je vojáci bránit nechtějí nebo jestliže neschopní vojevůdcové dovolí zničit armády obránců před hradbami. A oba tyto případy, jak je známo z dějin, nastaly v Babylóně.

Ale to nebyla vlastní příčina pádu Babylónu. Z milionové masy lidu mohli povstat i po zničení babylonské armády perským králem Kýrem u Opis a Sipparu noví obránci nedobytných hradeb. Mohli, ale za jedné podmínky: kdyby měli zájem na jejich obraně. Babylón však nebyl jejich městem, stejně jako babylonská říše nebyla jejich státem. Z jejich hlediska šlo v tomto případě jen o výměnu všemocných pánů a despotických utiskovatelů, která jim byla lhostejná.

Neměla však na obraně Babylónu zájem aspoň jeho vládnoucí elita? Když se moc jejího vlastního panovníka hroutila, okamžitě se orientovala na novou, která by jí zabezpečila dosavadní privilegované postavení. A když jí Kýros slíbil zachovat výsady a když jí usnadnil rozhodnutí vhodnými dárky, otevřela mu brány všech hradeb, i lšťařinu bránu, a štíty vojáků, vzdávajících čest „osvoboditeli a pánu“, zakryly zuby strašných lvů na Mardukově cestě.

Není hradeb a pevností, které by zadržely nepřítele, jestliže mu je vlád-

noucí třída vydá bez boje, aby si zachovala své výsady. A když tak čteme o událostech v Babylóně na podzim 539 před naším letopočtem, najednou se přistihneme, že zcela mimoděk děláme historické srovnání s událostmi, jež prožila naše vlast na podzim 1938, že zcela mimoděk srovnáváme babylonské hradby s Maginotovou linií... A najednou nás napadá, že města jako Stalingrad a Leningrad nebyla dobyta, ačkoli neměla žádné hradby.

Babylonská věž vlastně do oficiálního seznamu divů světa nepatří. Je však nejznámější stavbou starověké metropole, jejíž jméno je pro nás dodnes symbolem zmatku a nepořádku. Mnoho lidí neví o babylonských hradbách, jen úzký kroužek odborníků ví o Mardukově cestě, každý však ví o Babylonské věži. O obrovské věži z pálených cihel, o zikkuratu, který se jmenoval *Etemenanki* – „Dům základů nebe i země“.

Hlavní zásluhu na tom má asi bible. „Nuže, nadělejme cihel a vypalme je ohněm,“ řekli si podle První knihy Mojžíšovy (11, 3–4) potomci Noemovi, „...Nuže, vystavějme sobě město a věž, jejíž vrchol bude v nebi.“ Ale Hospodinovi se taková opovážlivost znelíbila: sestoupil mezi lidi, popletl jim jazyky, aby si vzájemně nerozuměli. „I rozehnal je Hospodin po celé zemi, takže upustili od budování města. Proto se jeho jméno nazývá Bábel (to je Zmatek)...“ (11, 8–9). Mojžíšovy informace nejsou však zcela spolehlivé. Sama bible je na dalších stránkách vyvrací a vyvracejí je i zprávy starověkých historiků a moderních archeologů. Přes Hospodinovu intervenci město Bábel (tj. Babylón, akkadsky Bab-ili, „Brána boží“) bylo nakonec přece jen postaveno. A byla postavena i jeho věž!

Zde je však třeba připomenout, že taková věž nebyla postavena jen v Babylóně. Každé sumersko-akkadské a asyrsko-babylonské město mělo svůj zikkurat, velkou stupňovitou věž s chrámem na nejvyšší plošině, z něhož se člověk „hvězd nebeských dotýkal“ a do něhož „bůh

z nebes sestupoval". Stejně jako nelze vykopat starověké římské město a nenajít v něm lázně, nebo si nelze představit evropské středověké město bez kostela se zvonící, tak nelze při vykopávkách starověkého mezopotamského města nenajít zikkurat. Nebo aspoň jeho pozůstatky.

Protože zikkurat je chrámová stavba, musíme si zajít pro vysvětlení jeho účelu i uspořádání do babylonských náboženských představ. Nejsou méně temné než egyptské, ale rozhodně jsou pochopitelnější. Dodnes žijí přece kolem nás lidé, kteří jsou svou pověrčivostí nebo představami

Ištarina brána
v Babylóně

o nadoblačném nebi a podzemním pekle velmi blízcí starověkým Babyloňanům. Pochopení babylonského náboženství nám značně usnadňuje i bible, protože na mnoha místech (zejména v tzv. *Knihách proroků*) nás přivádí přímo do Nabukadnesarova Babylónu a seznamuje nás s jeho bohy, chrámy i obřady. Vždyť zde se například odehrává celý příběh proroka Daniela, který přemohl babylonské bohy a jejich kněze, mudrce, kouzelníky, hvězdoporce a proroky neméně úspěšně než Mojžíš egyptské. (Vyneslo mu to kromě hojných darů i knížecí titul a funkci prvního ministra krále Nabukadnesara.

A kromě toho hodně dlouhý život, protože podle bible byl ještě za Dáreia I., který nastoupil na trůn 41 let po Nabukadnesarově smrti, členem trojčlenného kolegia babylonského úřadu státní kontroly. Intrikami politických odpůrců se dostal až do známé „jámy lvové“, ale anděl Hospodinův zavřel ústa lvů, takže tato prověrka dopadla pro něho úspěšně a Dáreios ho ustanovil „nade vším královstvím“. Potom se mu šťastně vedlo, jak čteme v šesté kapitole *Knihy Daniel*, „i v království Kýra Perského“, který nastoupil na trůn 35 let před tímž Dáreiem. Ale to jen mimochodem.)

Sumersko-akkadský světový názor, jehož přímým (a poněkud zkomplikovaným) pokračováním je i oficiální světový názor Babyloňanů a Asyřanů, vycházel z představy, že všechno, co existuje na zemi, je jen odrazem toho, co existuje na nebi. Země, města, řeky, moře, Sumer i Akkad, Aššur, Ninive, Babylón – to všechno bylo prvotně na nebi, a na zemi byla jen jejich (neskonale nedokonalejší) napodobenina. A také všechno, co se na nebi dělo, dělo se i na zemi jakoby v nějakém velmi zmenšeném zrcadle. Pravzory všech věcí pozemských i osudy všech zemí, měst a lidí na tomto světě byly od nepaměti ve hvězdách a jejich seskupeních, v souhvězdích. Hvězdy měly určující vliv na všechno pozemské a pozemské věci sledovaly jen pohyb hvězd. Z tohoto pohybu hvězd bylo tedy možno poznat – a nejen poznat, ale i předvídat – osudy všeho na světě: měst, států, jednotlivců, lidstva. Tak byla hvězdná obloha jakousi velkou knihou, jejímž písmem byly hvězdy, a čtení v této knize bylo zvláštní, nejvyšší a pro lidi i státy nejdůležitější vědou. Vědou a uměním.

Nebe a země tvořily podle Babyloňanů a Asyřanů fyzickou jednotu. Nebe si představovali jako dutou polokouli z tvrdých kamenů, postavenou na zemi, která měla tvar desky a plula ve vesmírném oceánu. Mělo tři vrstvy, „poschodí“, ve kterých bydleli bohové. Obyvatelé země viděli jen nejnižší klenbu nejnižšího poschodí, na které byly hvězdy a okna, jimiž padal déšť. Země se

skládala rovněž ze tří vrstev, od vesmírného oceánu ji oddělovala hráz se dvěma horami na koncích: za východní slunce vycházelo, za západní zapadalo. Horní vrstva země byla obydlena lidmi, ve střední byla říše boha Ey čili Enkiho, v dolní byla říše mrtvých s palácem obehnaným sedmi hradbami, ve kterém žil bůh Nergal s bohyní Ereškigalou a 600 podzemními duchy.

Nad celým tímto světem – nebeským, pozemským i podzemním – vládli bohové s nejrůznějšími funkcemi a vlastnostmi, kteří v podstatě představovali různé přírodní síly

synonymem lovce dodnes); jeho manželka se jmenovala Baba nebo Gula. Kromě Nergala a Ereškigaly, o nichž jsme se už zmínili, patřil k nejdůležitějším Adad, bůh bouří a deště, a Marduk, stvořitel světa a ochránce jeho řádu. A z dlouhého seznamu těchto členů vlády nad veškerenstvím uvedme už jen jednoho, do jehož resortu patří i historikové a spisovatelé: bohem písařů a věd byl Nabu (Nabur) a jeho hvězdou byl Merkur.

Kromě toho mělo každé město, které si na sobě aspoň trochu zakládalo, svého speciálního boha nebo

DIV DRUHÝ

VISUTÉ ZAHRADY SEMIRAMIDINY

Babylonská věž
podle představy Petra
Brueghela z roku 1563

a jevy. Měli buď lidskou podobu, nebo byli kombinací fantastických zvířat. V jejich čele byla trojice bohů, známá už ze sumersko-akkadských dob: Anu (An), bůh nebe, Enlil (Ellil), bůh země, a Ea (Enki), bůh vody a moře a zároveň i moudrosti. Všichni byli řádně ženatí: Anu s bohyní Antuou, Enlil s bohyní Ninlilou, Ea s bohyní Damkinou. Druhou důležitou trojicí byla hvězdná božstva: bůh slunce Utu (v Sumeru) nebo Šamaš (v Akkadu), bůh měsíce Nannar čili Sín a bohyně hvězdy, kterou dnes nazýváme Venuše, Inanna čili Ištar (Astarté). Bohem války a lovu byl Ninurta (biblický Nimrod, jehož jméno je

speciálně uctíváno některého z hlavních bohů. Takovýmto bohem Aššuru byl bůh bouří Adad a Babylónu Marduk. Které město si získalo v zemi vedoucí postavení, toho bůh se stal nejvyšším bohem celé země. Za Nabukadnesara to byl babylonský Marduk, nazývaný Bél čili „Pán“.

Prostředníky mezi bohem (nebo bohy) a člověkem byli knězi. Tvořili zvláštní privilegovanou skupinu obyvatelstva s přísnou hierarchií a velmi členitou vnitřní organizací. Známé přes třicet kategorií a služebních hodností babylonských kněží; jedna kategorie se zabývala věštěním, druhá kouzly, třetí vykládáním snů, čtvrtá

VOJTĚCH ZAMAROVSKÝ

ZA SEDMI DIVY SVĚTA

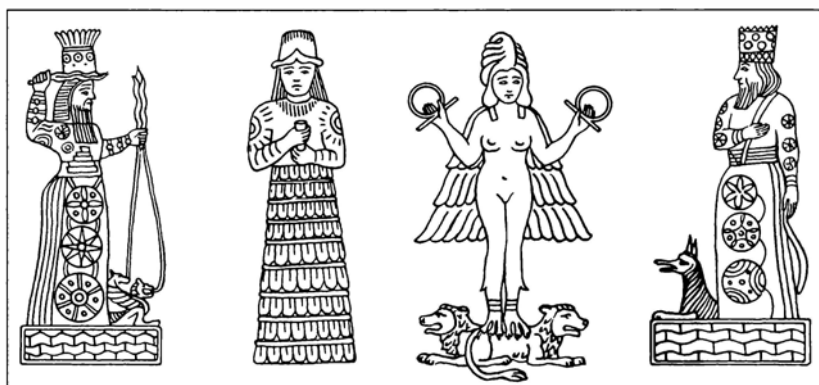
bohoslužebným zpěvem atd. Významnou úlohu měly i kněžky, zejména jako věštkyňe budoucnosti a chrámové služebnice, jež byly k dispozici každému, kdo se chtěl věnovat kultu bohyně lásky a plodnosti Ištar.

Zástupcem boha na zemi byl král, který býval zároveň nejvyšším knězem. Považoval se za panovníka z boží milosti. Vládl neomezeně, absolutisticky, byl despotou v pravém slova smyslu. Ke zkoumání vůle boží (a tedy k rozhodování o závažných politických, vojenských a všech jiných otázkách) měl král k ruce poradní sbor kněží, rozdělený do různých

Jednotlivé stupně měly různé barvy; například Nannarův zikkurat v Uru měl první stupeň šedomodrý, druhý červený a třetí temně modrý. Počet stupňů postupně rostl; stoupaly také odvážněji do výšky. Babylonský zikkurat Etemenanki, největší a nejslavnější, který dal postavit (nebo spíše dokončit) Nabukadnesar II., jich měl sedm. Na pohled byl skutečně „věží“.

Jaká to byla stavba? Podle Kolde-weye, který vykopal její základy a zbytky, měla čtvercovou základnu a každá strana tohoto čtverce měřila 90 metrů. Vysoká byla rovněž 90 metrů, 33 metrů měřil první stupeň, 18

Asyrsko-babylonské
bohové. Zleva doprava:
Adad s bleskem, Ištar
s obětní nádobou,
okřídlená polobohyně
Lilit se lvem a Marduk
s drakem sirušem

komisí specialistů: na věštění z hvězd, na vykládání snů, na předpovídání z jater obětních zvířat atd. Významné předpovědi se pečlivě uchovávaly ve státních archivech a podrobně studovaly. Královou první povinností bylo pečovat o kult bohů, o jejich chrámy a o nepřetržitý přísun obětí. Druhou jeho povinností bylo neustále zvětšovat říši. Z toho pak vyplývaly ostatní.

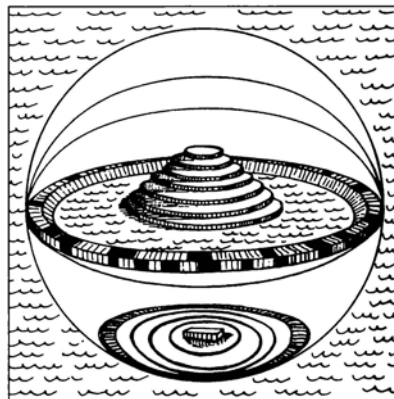
A protože k poznání vůle boží bylo především nutné pozorovat hvězdy, staly se už první babylonsko-asyrské chrámy hvězdárnami a dostaly tvar věže, „umělé hory“. Tento tvar má původ pravděpodobně v chrámových stavbách Sumerů. Ti věřili, že bohové sídlí na vrcholcích hor, a jelikož v mezopotamské rovině hory nebyly, tak jim nezbylo, než si je postavit.

Nejstarší takové chrámy, zikkuraty, měly dva nebo tři stupně. Vystupovalo se na ně po třech schodištích k bráně v průčelí prvního stupně. Na nejvyšším stupni byla svatyně.

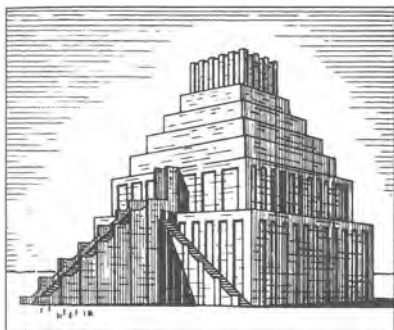
metrů druhý, po 6 metrech třetí až šestý, 15 metrů sedmý – chrám boha Marduka.

Stála na levém břehu Eufratu uprostřed velkého komplexu budov, paláců kněží, chrámových skladů a příbytků pro poutníky, kteří sem přicházeli z celé Babylónie. Modré lesklé kachlíky, jimiž byl obložen její nejvyšší stupeň, tvořily dokonalý kon-

Asyrsko-babylonská
představa světa. Nahoře
první, druhé a třetí
nebe, uprostřed země,
plavající na moři
ohrazeném horami, dole
podsvětí s palácem
boha Nergala. Kolem
vesmírný oceán

trast k matně žlutým vodám Eufratu, překlenutého pod jižními hradbami tohoto babylonského Vatikánu kamenným mostem – jednou z neobdivovanějších staveb starověkého Babylónu. Žádný podobný most tehdy na světě neexistoval, dokonce ani v zemi takových vynikajících stavitelů, jakými byli Egypťané. Spočíval na pěti pilířích, které se proti proudu zužovaly, a jeho vozovka, široká jako Mardukova cesta, byla vyložena červenými cihlami, zalitými asfaltem. Vycházel zpod korun palmového háje na pravém břehu řeky a ústil do vstupní brány v hradbách, která tvo-

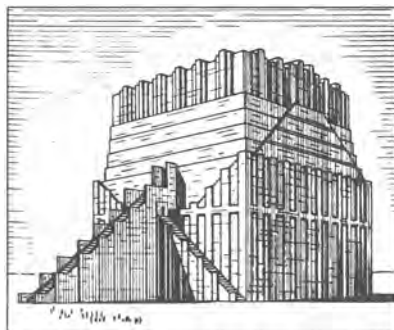

řila jakýsi třicet až čtyřicet metrů dlouhý tunel, chráněný vpředu i vzadu dvojicí vysokých vystupujících věží.

Hérodotos si Babylonskou věž důkladně prohlédl a zřejmě vystoupil až na její vrchol. Z jeho pera (nemůžeme přece říci „z jeho třtinového

pisátka“) se nám zachoval její popis – jediný dokumentární popis očitého svědka z Evropy. Pokračujme tedy v citaci ze 181. kapitoly jeho první knihy *Dějiny*, kterou jsme přerušili:

„V obou částech města stojí ohromná ohrazená stavba: v jedné je to královský palác s velkou a pevnou hradbou, ve druhé svatyně Dia Béla s bronzovými bránami, která se do mé doby zachovala. Tato svatyně je čtvercová a na každé straně dvě stadia dlouhá. V jejím středu stojí masivní věž, jedno stadion široká a dlouhá; na této věži stojí druhá věž a na této zas další a tak až do osmé. Vystupuje se

DIV DRUHÝ

VISUTÉ ZAHRADY SEMIRAMIDINY

Rekonstrukce
Babylonské věže
(dvě alternativy
podle Koldeweye)

na ně schodištěm, které je kolem dokola každé z nich po vnější straně. Asi v polovině je místo na odpočinek s křesly, na kterých si mohou vystupující usednout a oddechnout. Na poslední věži se tyčí velký chrám; v chrámě je velké a skvěle ustlané lehátko, u něhož stojí zlatý stůl. Není tam však žádná socha a nepřespává tam žádný člověk, kromě jediné ženy, kterou si bůh ze všech žen té země vybere, jak říkají chaldejští kněží tohoto boha. Tito kněží kromě toho tvrdí, že bůh osobně přichází do chrámu a odpočívá si tu na lehátku; to se mi ovšem nezdá věrohodné...

Kromě tohoto chrámu je v babylonské svatyni ještě jeden chrám, a to dole. Stojí v něm velká zlatá socha trůnícího Dia Béla; před ní je velký zlatý stůl a zlatá podložka, trůn je rovněž ze zlata. To všechno je zhotoveno, jak mi řekli Chaldejci, z osmi set talentů zlata. Dále je před chrámem zlatý oltář.

Kromě toho oltáře je tu ještě jiný velký oltář, na němž se obětují odrostlá zvířata; na onom zlatém oltáři se

Perští vojáci
z královny gardy

mohou obětovat totiž jen mláďata zvířat, jinak nic. Na velkém oltáři spalují Chaldejci každoročně tisíc talentů kadidla, když slaví svátek svého boha. Za oněch dob byla prý v této svatyni ještě jedna dvanáct loket vysoká socha z masivního zlata. Tu jsem však neviděl, říkám jen, co říkají Chaldejci... Tak je tedy tato svatyně vyzdobena; kromě toho je tam však i množství soukromých darů.“

Před rozbořem Hérodotovy reportáže několik vysvětlivek. Nejvyššímu babylonskému bohu dává titul Dia, a klade ho tak na roven nejvyššímu bohu řeckému. Talent je řecká jednotka hmotnosti, později též peněžní jednotka. Lišil se v různých dobách a v různých krajích; v klasické attické soustavě měl talent 26,2 kilogramu, v rozšířené aigínské 37,8 kilogramu. Babylonský talent měl asi 29,5 kilogramu; jeho „prototyp“ ve formě kamenné kachny byl uložen v chrámě, podobně jako prototyp našeho metru ze slitiny platiny a iridia je uložen pod zemí v Sèvres u Paříže. „Za oněch dob“ znamená podle textové souvislosti rok 539 před n. l., datum Kýrova příchodu do Babylónu.

Podle Hérodota měla Babylonská věž osm stupňů a šířka nejnižšího byla asi 180 metrů. Podle Koldeweye měla o stupeň méně a strany dolního stupně měřily zhruba polovinu, tj. 90 metrů. Věříme samozřejmě Koldeweyovi, protože je to člověk naší doby a při své veselé povaze vážný vědec. Ale nestála snad za Hérodota na nějaké terase, třeba nízké, která se za tisíciletí slila s půdou tak, že se už nedala při vykopávkách rozeznat? Tím by se možná vysvětlil i Hérodův údaj o šířce věže, jestliže by tuto terasu považoval za součást věže a zároveň za její osmý stupeň. Nebo tu jde o nějaký omyl? Nevíme...

Stojí za povšimnutí, že Koldewey potvrdil Hérodův údaj o čtvercové základně věže. A je jen příznačné, jak ve středověku i počátkem novověku Evropa na své řecké učitele zapomněla. V Pise stavěli ve 12. století kampanilu, dnešní „šikmou věž“, podle vzoru Babylonské věže, ale dali jí kruhovou základnu, stejně jako Pieter Brueghel Starší v polovině 16. sto-

letí, když maloval svůj známý obraz Babylonské věže.

Podle Hérodotových údajů (jiné nemáme) nemůžeme už dnes odhadnout, jaký zlatý poklad se skrýval v chrámech věže před pádem Babylónu. Za jeho návštěvy tam chyběla především „dvanáct loket vysoká socha z masivního zlata“. Z tohoto údaje by ani Grotefend nic nevypočítal. Totéž platí o „zlatém oltáři“ a „soukromých darech“. Ale to, co píše o Mardukově soše s jejím příslušenstvím, nám umožňuje, abychom si o pokladech v tomto chrámě učinili aspoň přibližnou představu. Jestliže uvedl její hmotnost v babylonských talentech, bylo by to asi 23 600 kilogramů; uvedl-li ji v řeckých, což je pravděpodobnější, měla by (podle aigínské soustavy) hmotnost 30 240 kilogramů. Upustíme od přepočtu tohoto množství zlata na naše koruny nebo dolary, protože změny hodnoty a kupní síly zlata jsou za posledních pětadvacet století prakticky nezjistitelné. Ale pro srovnání: ke zhotovení této sochy by bylo třeba vytěžit v jihoafrickém Witwatersrandu, kde je nejvyšší známý průměrný obsah zlata v tuně rudy, zhruba 6000 tun tamější zlaté rudy! Nebo názornější příklad: Hérododem uváděná hmotnost Mardukovy sochy s příslušenstvím nemá příliš daleko k celkové hmotnosti zlata vytěženého v USA v roce 1945, kdy činila 28 600 kilogramů.

Babylonská věž byla v době Hérodotovy návštěvy vlastně „novostavbou“. Začal ji stavět Nabopalsar a dokončena byla za Nabukadnesara. „V té době mi přikázal Marduk,“ čteme na Nabopalsarově nápisu, „abych zikkuratu, který v dobách přede mnou propadl zkáze a byl zbořen, položil pevné základy na bedrech podsvětí a jeho vrchol namířil k nebesům.“ Nabukadnesar pokračoval: „Přiložil jsem ruku k dílu, abych postavil vrchol Etemenanki, který by soutěžil s nebesy.“

Tato věž se tedy stavěla v době, kdy se stavěly hradby Babylónu, kdy se stavěla Mardukova cesta! Jaké lidské a hmotné zdroje musel mít k dispozici babylonský despota, jak muse-ly být ztročeny lidové masy nejen

v jeho městě, ale v celé říši! Není snad v biblické zmínce o „zmatení jazyků“ při stavbě Babylonské věže odraz historické skutečnosti, že k budování těchto divů světa byly sehnány obrovské masy lidu z celé národnostně i jazykově pestrobarevné babylonské říše?

O babylonských zikkuratech ze starších dob se zachovaly jen zprávy. Víme o Chammurabiho zikkuratu: stál na místě staršího, zbořeného. (Kdy byl však postaven tento starší a zda byl vůbec první, nevíme.) Před Sancheribem zničili Babylonskou věž Tukulti-Ninurta a Sargon; po nich to

ce tak zalíbila, že si dal podle jejího vzoru vybudovat vlastní hrobku v Pasargadách u Persepole (stojí tam dodnes). Ještě jednou zničil prý tuto věž Xerxés; že vyloupil poklady, které v ní našel, o tom není pochyb (nechal tam jen Mardukovu zlatou sochu), ale zda ji dal skutečně zbořit, o tom se názory historiků rozcházejí. Skutečností však je, že když se Alexandr Veliký dostal do Babylónu, našel z ní jen trosky. Chtěl ji dát znovu postavit. „Tato práce si však vyžádala mnoho času a námahy,“ píše Strabón, „protože jen zříceniny muselo odstraňovat deset tisíc lidí dva

DIV DRUHÝ

VISUTÉ ZAHRADY SEMIRAMIDINY

Kýrova hrobka
u Pasargad

opakoval ještě Aššurbanipal. Podle neúplných historických zpráv byla tedy věž pětikrát zbořena a pětikrát znovu postavena!

Když se Kýros zmocnil Babylónu, nechal věž stát, neboť (jak vyhlásil svým svoláním): „Marduk, velký pán, požehnal mně, Kýrovi, který ho ctí, i Kambýsovi, mému synovi, i celému mému vojsku milostí, jelikož jsme upřímně a radostně velebili jeho vznešené, božstvo.“ Kýrovi se dokon-

měsíce. Svůj úmysl nemohl uskutečnit, neboť krátce nato zemřel.“

Základ věže tedy za Alexandra ještě stál. Koldeweyovi dělníci ho pak v letech 1900 až 1911 vykopali. Od té doby vyrostl okolo něj palmový háj a z něj samotného zůstala jen nevysoká hliněná homole s půdorysem asi 50 krát 60 metrů, neúprosně podebíraná spodními vodami Eufratu.

Za největší div světa v Babylóně se ve starověku považovaly visuté zahrady Semiramidiny. Ne hradby, které byly jen gigantické, ne věž, která byla jen kolosální, ne Mardukova cesta, která byla jen monumentální: ale dílo, které se honosilo všemi těmito přívlastky a kromě toho, jak píše Filón, „rozkošnou líbezností“. V starověku, až do počátku našeho století, se naproti tomu považovaly tyto

Visuté zahrady. Podle novoasýrského reliéfu z poloviny 7. století před n. l. z Aššurbanipalova paláce v Ninive

zahrady za čirý přelud a jejich popisy za slohová cvičení s uvolněnou uzdou básnické fantazie. První důvod poskytovala sama Semiramis. Zachoval se její podrobný životopis u Ktésia, který pak téměř doslovně zopakoval Diodóros. Posuďme jeho věrohodnost:

„Za dávných dob bylo v Sýrii město Askalón a u něho hluboké jezero, na jehož břehu měla chrám bohyně Derketa“, svým fyzickým vzhledem ryba s lidskou hlavou. Bohyně lásky Afrodité na ni (z ne docela jasných příčin) zanevřela a způsobila, že se zamilovala do obyčejného mladíka z lidského plemene. Když se pak Derketě narodila dcera, ze zlosti nad svým nerovným manželstvím mladíka zabila a vrhla se do moře. Děvčátko zachránili holubi: křídly ho zahřívali, v zobáku mu nosili mléko, a když už bylo schopno požívat bílkoviny v tuhém stavu, nosili mu sýr. Jenže pastýři našli v sýru vyklované dírký, objevili škůdce, holuby sledovali (jak, to se blíže nevysvětluje) a našli překrásné dítě. Odnesli ho k místnímu královskému inspektoru pro dobytek, Simovi. „Přijal ho za své a dal mu jméno Semiramis, což v syrštině znamená holubice, a vzorně ho vychoval.“

„Jako panna vynikala krásou nad všemi pannami“ – a to byl základ její kariéry. Při služební cestě do askalonského kraje ji spatřil Onnés, první královský rádce a nejvyšší inspektor nad všemi inspektory, a na první pohled se do ní zamiloval. Požádal o její ruku, „učinil ji svou pravoplatnou manželkou a odvedl do Ninive“, kde mu porodila dva syny. „Protože kromě krásné postavy oplývala všemi patřičnými přednostmi, měla svého muže úplně v moci a on bez ní nepodnikal nic a všechno se mu dařilo.“

Pak začala válka se sousední Baktrií a s ní i závažný vzestup Semiramidin. Král Ninos se vypravil do boje v čele docela slušné armády „s 1 700 000 pěšáky, 210 000 jezdců a 10 600 válečnými vozy.“ Do vlasti přicházely samozřejmě jen vítězné zprávy, pouze jedna pořádku chyběla: o pádu hlavního města Baktrie. Zbabělý nepřítel odolával hrdinným útokům ninivského vojska a Onnés, který vzhledem ke své funkci neměl za

bojů co dělat, se začal nudit. Pozval si proto do pole svou krásnou a moudrou ženu.

„Nejdřív si dala ušít šaty na cestu,“ což je pochopitelné. Jenže to nebyly ledajaké šaty. Byly za prvé tak elegantní, že jejich střih určil módu celé tehdejší lepší společnosti, a když se staly časem nemoderní, nosily se na venkově jako kroj; za druhé byly ve stylu zvaném dnes „unisex“, takže se nedalo poznat, zda je v nich žena, nebo muž. Po příjezdu prozkoumala Semiramis frontovou situaci a zjistila, že král útočí vždy na slabší stranu opevnění. To sice odpovídalo požadavkům válečné taktiky i zdravého rozumu, ale Semiramis byla žena, a tudíž nebyla zatížena odbornými znalostmi válečníků. Vybrala si dobrovolníky a zaútočila na silnější stranu opevnění, kde bylo, jak předpokládala, jen málo obránců. Lehce je přemohla, využila momentu překvapení a donutila město kapitulovat. „Král obdivoval její udatnost. Nejdřív ji obdaroval hojnými dary, pak se do ní pro její krásu zamiloval a přemlouval jejího manžela, aby mu ji dobrovolně odstoupil. Výměnou za ni mu nabídl svou dceru Sósanu. Když se však Onnés tvářil neochotně, pohrozil mu Ninos, že mu dá vypíchnout oči, neboť je slepý k rozkazům svého pána. Onnés, sžraný strachem z hrozeb a láskou k manželce, se z toho zbláznil a oběsil se na provaze.“

„To byla cesta, kterou se Semiramis dostala ke královské hodnosti,“ pokračuje Diodóros. Ninos jmenoval v Baktrii loutkovou vládu, zabezpečil své říši přirozenější hranice, vrátil se do Ninive, oženil se se Semiramidou a měl s ní syna Ninia. „Po králově smrti převzala vládu sama.“

Už se neprovdala, ačkoli se o ni (pro její krásu i postavení) ucházelo mnoho princů z Ninive a okolí. „Sama dost podnikavá, rozhodla se převýšit slávu svého manžela.“ Založila na Eufratu nové město Babylón, postavila kolem něho hradby a přes řeku most – „to vše za jediný rok“. Potom vysušila v okolí močály a v městě postavila velký chrám s věží, „která byla neobyčejně vysoká a Chaldejci tam konali pozorování východu a západu hvězd, protože taková budova byla k tomu

nejpříhodnější“. Dala zhotovit sochu Běla Marduka o hmotnosti 1000 babylonských talentů, postavila mnoho jiných chrámů a měst, a když ji to přestalo bavit, vytáhla do války. Do první třicetileté války.

Nevíme, jakou záminku si k tomu našla (to bývalo v těch dobách zřejmě vedlejší), ale tak či onak, vtrhla do říše médské. Odtud se vypravila do Persie, odtud do Egypta, odtud do Libye, odtud do Etiopie; všude slavěně zvítězila a obohatila říši o nové poddané a národopis o nové poznatky. Pouze v Indii se jí nějak nedařilo. Po počátečních úspěších, kterými začíná každá útočná válka, se dostala do nesnází a ztratila tři čtvrtiny armády. To ovšem neotřásl její pevnou vůli stůj co stůj zvítězit; nakonec ji však škrábl šíp do ramene, a protože měla nejrychlejšího koně na světě, zastavila se až v Babylóně. V tom se však objevila nebeská znamení, že nemá ve válce pokračovat, a tak přemohla i zlost nad neslušnými dopisy indického krále (nazval ji poběhlíci, ale použil poněkud nespisovnější výraz) a vládla v míru a štěstí. Když její syn usoudil, že vládne už dost dlouho, „chtěl ji za pomoci jednoho eunucha připravit o život“. Semiramis byla však dosti moudrá, aby pochopila, že největší umění velkého herce je včas odejít ze scény, a odevzdala vládu synovi. „Pak vyšla na balkón, změnila se v holubici a odletěla rovnou do nesmrtelnosti.“

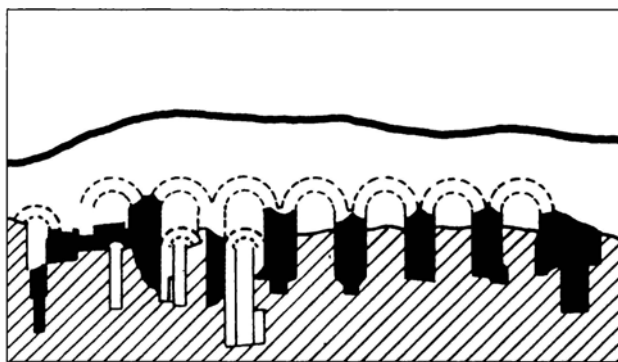
Zachovala se však i realističtěji verze Semiramidina životopisu. Podle řeckého spisovatele Athénaia z Naukratidy (z 2. století n. l.) byla prý původně „bezvýznamnou dvorní dámou u kteréhosi asyrského krále“, ale přitom „velkou krasavicí, která svým půvabem získala královu lásku“. Když se s ní oženil, „přemluvila ho, aby jí na pět dní přenechal vládu. Jakmile se chopila žezla a oděla se do královského roucha, uspořádala velkou hostinu, na které získala vojévůdce a všechny hodnostáře pro své úmysly; den poté se už dala lidem a urozenými muži oslavovat jako královna, a svého manžela uvrhla do vězení. Tak se dostala odvážná a podnikavá žena na trůn a udržela se na něm do vysokého věku, při-

čemž dokázala mnohé velké činy.“ – Existují ovšem i jiné Semiramidiny životopisy, skeptický Diodóros však konstatuje, že si zprávy dějepisců o Semiramidě (připomínající román) navzájem odporují.

Semiramis byla přesto historickou osobou a její jméno známe ze seznamů asyrsko-babylonských králů ve formě Šammuramat. Kromě ní se zachovaly zmínky o několika dalších Semiramidách. O jedné z nich píše Hérodotos, že „žila o pět lidských věků dřív než druhá babylonská královna Nitókris, tj. v polovině 8. století před n. l. (Slíbil, že se o ní „v ději-

DIV DRUHÝ

VISUTÉ ZAHRADY SEMIRAMIDINY

nách asyrských zmíní“, avšak svůj slib nesplnil.) Jiní dějepisci nazývají Semiramidou Atossu, dceru a spoluvládkyni krále Belocha z konce 8. století před n. l. Nebo je Semiramis druhé jméno Nitókridy, manželky krále Nabukadnesara II.? V souvislosti se žádnou z nich se však nevyskytuje soudobá a historicky hodnověrná zpráva o „visutých zahradách“.

To všechno moderním učencům vcelku stačilo, aby prohlásili Semiramidu za napůl pohádkovou bytost. Do říše pohádek umístili tedy i její visuté zahrady. Někam do sousedství zámku na kuřích nožkách a perníkové chaloupky.

Nechť už byl tento názor jakkoli vědecky podložený – Koldewey visuté zahrady našel!

Jednoho dne narazil na nějaké klenby. Bylo to asi pod pětimetrovým nánosem hlíny a suti na pahorku Kasru, který v sobě skrýval trosky „Jižní pevnosti“ s královským palácem. Klenby – to nezní nijak zajímavě. Ale jen pro nás, nikoli pro architekta a his-

Kamenné pilíře a klenby visutých zahrad, které byly vykopány v Babylóně (podle Koldeweye)

torika Koldeweye. Byly to totiž první klenby, které se do těch dob v Mezopotámii objevily.

Kopal dále. Pod klenbami předpokládal sklep, i když mu bylo divné, že by měl být nad střechami vedlejších budov. Nenašel však žádné postranní stěny. Lopaty dělníků odkryly jen pilíře z na sebe navršených kvádrů, na kterých tyto klenby spočívaly. Napohled obyčejné pilíře, ale pro archeologa Koldeweye nesmírně zajímavé. Byly totiž z kamene. A kámen byl v mezopotamské architektuře nejvzácnější zvláštností. Do té doby byl nalezen jen na jediném místě v Kasru – na jeho severní hradbě.

Do třetice našel pak stopy po hluboké zděné studni. Mohla to být ovšem i vysoká okrouhlá věž; nesmíme zapomínat, že Babylón se vykopával shora dolů a že o základně jeho staveb nebylo v těchto místech nic známo. Nakonec se však ukázalo, že je to přece jen studně, a to studně s jakousi trojitou spirálovitou šachtou.

Kdo ví, zda by se bylo dodnes přišlo na účel této stavby, kdyby nebyl měl Koldewey onoho zvláštního koníčka, o kterém jsme již slyšeli: dějiny kanalizace. Architekt s básnickou fantazií je jistě dost zvláštní hříčkou přírody, ale architekt a básník plus archeolog a historik kanalizace je kombinace, která se dosud vyskytla asi u jediného člověka na světě. A proto jen tento jediný člověk, jehož berlínská muzea pověřila vykopávkami v Babylóně, mohl přijít na myšlenku – kterou v prvním okamžiku zavrhl.

Pak si však přece jen vytáhl Dio-dóra, Strabóna a rozluštěné klínové texty starých Babyloňanů: potvrdily mu, že kamene bylo použito jen u dvou staveb v celém Babylóně – na severní straně Kasru, kde ho už našel, a na „visutých zahradách. A když si přečetl jeden odstavec ze sedmnácté knihy Strabónova *Zeměpisu*, když si prohlédl náčrty svých vykopávek, když prozkoumal současná mezopotamská čerpací zařízení, která se dala bez další úpravy připojit na šachty ve vykopané studni, napsal do Berlína zprávu o postupu prací a jen tak mimochodem poznamenal, že po této námaze si jde

odpočinout do stínu „visutých zahrad Semiramidiných“. Považovalo se to za pěkný básnický obraz a dobrý vtíp.

Přečteme si onen Strabónův odstavec i my a pro úsporu času začneme až třetí větou:

„A tak se tato hradba, stejně jako visutá zahrada, počítá mezi sedm divů světa. Zahrada tvoří čtverec a každá jeho strana měří čtyři *plethra*“, tj. asi 120 metrů. „Drží se na klenbách spočívajících na podstavcích z kvádrů, postavených na sebe jako kostky. Podstavce jsou naplněny hlínou, takže v nich mohou růst i největší stromy. Zhotoveny jsou z pálených cihel spojených asfaltem; asfaltem jsou zality i oblouky a pilíře z kamenných kvádrů. Nejvyšší plošina má stupňovité terasy a na těchto terasách jsou spirálová čerpadla, jimiž určení dělníci neustále čerpají vodu z Eufratu. Tato řeka teče totiž středem města v šíři jednoho stadia a zahrada je vedle řeky.“

V Strabónově popisu jsou jistě některé věci nejasné, ale když se podíváme na průřez klenbami a pilíři pod zahradou, jak je podle svých vykopávek nakreslil Koldewey, začíná se nám její obraz rýsovat. Než si ho však doplníme, přečteme si, jak ji popisuje Filón, který se zřejmě opírá o některé starší nezachované práce antických autorů a o technický popis některých starověkých visutých staveb (například Sóstratových „visutých promenád“, Kurionova „visutého divadla“ s jevištěm na vysokých sloupech apod., které po Koldeweyově objevu všichni odborníci „ovšem už dávno znali“).

„Visutou se nazývá zahrada, která má rostliny vysoko nad zemí a vznáší se ve vzduchu... Toto je její popis. Především jsou tu kamenné sloupy, které nesou tíhu celé stavby; jejich ozdobné paty tvoří podstavbou dvoranu nebo kolonádu. Na nich leží palmové trámy, oddělené od sebe jen úzkou mezerou; toto dřevo je jediné, které při zvlhnutí nenabobtná, a když vyschne, znovu se narovná... Na tyto trámy je navezena ohromná a hluboká vrstva země a v ní jsou vysazeny širokolisté a jiné stromy, které se pěstují v zahradách, jakož i různé květiny rozmanitých druhů – abych se

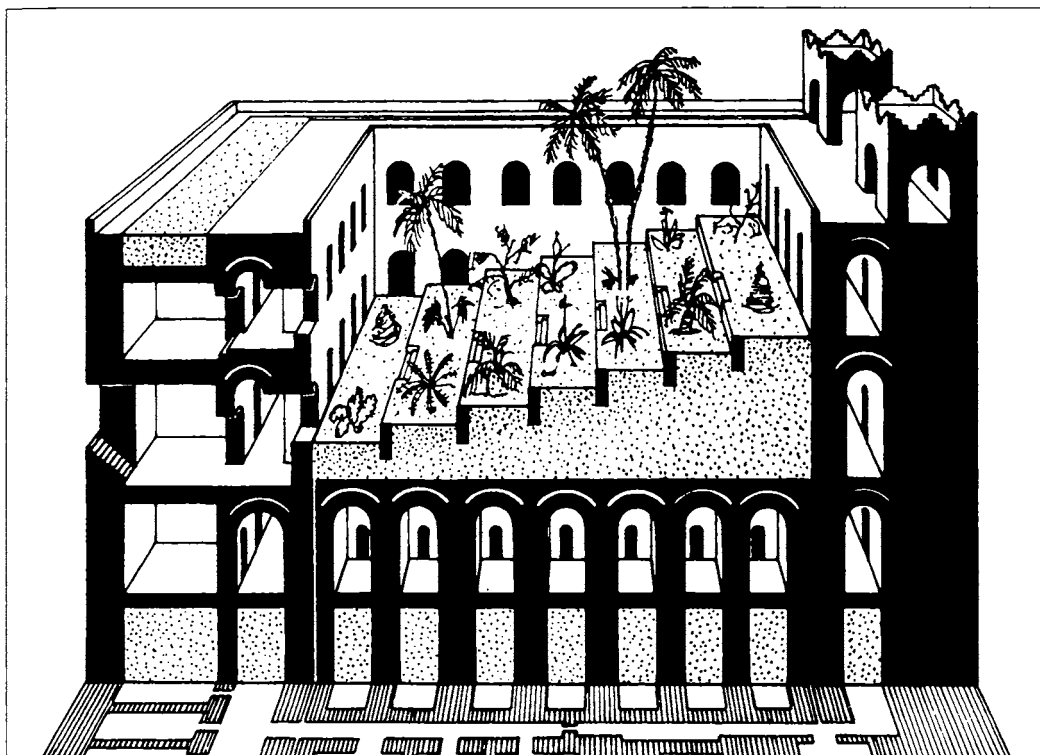
vyjádřil stručně: všechno, co je očím příjemné a jazyku lahodné. Celá tato plocha se před vysázením několikrát přeorá a pro zahradní práce je zrovna tak vhodná jako každá jiná půda. Tak je tedy pole zorané pluhem nad hlavami těch, kteří se procházejí mezi sloupy pod ním... A proudy vody přicházejí buď z vysoko položených studní vlastním spádem, nebo se silou tlaku čerpají otáčivými spirálami a pohonem příslušného mechanismu přes roury zařízení. Tak se udržuje půda stále vlhká a rostou tu rostliny

třetí, ale Řekové kladli v podobných případech krásu na první místo.

Tyto tři popisy z rozmezí dvou tisíciletí vcelku souhlasí a vzájemně se doplňují. Podle nich dala pak Irácká památková správa roku 1964 Semiramidiny visuté zahrady v Babylóně rekonstruovat. Pravda, jen částečně; asi tak na ploše dvou tenisových hřišť. Po výstavbě základů však práce pro pochybnosti odborníků o jejich koncepci přerušila. Záleží tedy jen na naší fantazii, jak si obraz tohoto divu světa dokreslíme. A když ho začne-

DIV DRUHÝ

VISUTÉ ZAHRADY SEMIRAMIDINY

s věčnou zelení a listnaté stromy s mocnými kořeny v přirozené velikosti a síle.“

Máme tu tedy tři popisy visutých zahrad Semiramidiných – Koldeweyův, Strabónův a Filónův – a chápeme, proč je antika považovala za div světa. I když je jiné stavby překonávaly velikostí a nákladností, visuté zahrady nad nimi vynikaly: za prvé originalitou, jedinečností myšlenky, ze které se zrodily; za druhé technikou, odvážností stavby a důmyslností čerpacího zařízení; a za třetí krásou. Říkáme za

me vyplňovat barvami, nemusíme jimi šetřit – právě tak, jak jimi nešetří bujná květena nad vodami Eufratu.

Bude to obraz Fürstenberských zahrad se záhony květů a ornamentů barokových schodišť pod Pražským hradem – jenže v orientálním provedení? Nebo zahradní Belveder, který vytvořil ve Vídni Hildebrandt nad terasami umělých jeskyň? Anebo Rastrelliho Petrodvorec nad kaskádou vodopádů, či park v Caserte u Neapole? Je skutečně těžké nalézt přirovnání z moderní doby.

Visuté zahrady
v Babylóně.
Architektonická
rekonstrukce
s průřezem
(podle Koldeweye)

Antika nám však zanechala na evropské půdě několik staveb, které pomohou naší představivosti. Jsou sice ze zcela jiné kulturní sféry, ale to v tomto případě nevadí. Vzpomeňme si na římský vodovod u Nimes v jižní Francii, dnes nazývaný *Pont du Gard*. Na podobných pilířích, táhnoucích se ovšem do čtyř stran, vznášely se ve vzduchu Semiramidiny zahrady. Asi tak vypadala kolonáda, prodlužující hradby „Jižní pevnosti“, která nesla stupňovité terasy s palmovým hájem a sadem cypřišů, v němž zpívaly fontány a leskly se stříbrné vázy s liliemi a hvězdicovými sasankami. Uprostřed si můžeme vykouzlit altánek pokrytý modrými, oranžovými, bílými a zelenošedými kachlíky, „Dům radosti a půvabu“, v němž naslouchá tónům flétnistek a veršům básníků sama Semiramis, oděná v hedvábném rouchu posetém drahokamy a ovívaná vějíři z pštroších per v rukou ebenových otroků z Etiopie... A romanopisec starého stylu by snad ještě dodal: „A když Sín rozlil své stříbrné světlo na tento div světa, zbytečnými se staly pochodně napojené včelím voskem, které visely na zlatých skobách z vysokých tamaryšků, a okřídlení býci s lidskou tváří hleděli jako symbol všudypřítomné síly a moudrosti z výšin stavby, vznášející se mezi hřbetem země a křišťálovou klenbou nebes, do široších rovin za městem a hradbami Babylónu.“

Ale celá tato kráska a všechny divy města „obydleného desetkrát deseti myriádami lidí, jejichž příbytky pokrývaly větší plochu než v některých královstvích pole,“ se změnily v hromadu trosek pokrytých vrstvou písku a vyprahlé šedé hlíny...

Tisíce let bylo zapotřebí ke zkázce Babylónu. Nezničil ho nový Sanche-rib, nepadl rukou vraha jako Montezumovo Mexiko – zemřel přirozenou smrtí. Za Alexandra byl ještě půlmilionovým městem a stálo v něm 1008 chrámů, svatyní a kaplí. Za Seleukovců bydleli v jeho palácích potomkové „vládců čtyř stran světa“, za Parthů potomci jejich služebníků, za Sásánovců ubozí rolníci a pastevci; za bagdádských kalifů tu přespávali

jen kočovní beduíni. Po příchodu Turků se pak splnila slova Jeremjásova: „Babylón bude hromadou kamení, domovem šakalů, bude k úděsu a posměchu, bez obyvatele...“ (*Jeremjáš* 51,37). Dílo zkázy dovršila následující staletí: obyvatelstvo z okolí vidělo v Babylóně volně přístupný sklad stavebního materiálu a odnášelo si z něho vše, co stálo za odnesení. V Hille je například u policejní strážnice dům, z jehož neomítnutých cihel hledí na nás dodnes Nabukadnesarovy pečeti. Nejméně polovina moderních domů v tomto městě a většina domků a stájí v sousedních vesnicích je z cihel, které snad vyrobili Židé za babylonského zajetí. Ba i na stavbu přehrady mezi Hindijským kanálem a řekou Eufratem bylo použito místo železobetonu babylonských cihel. Byly levnější.

Přesto však Babylón nezmizel. Nezachovaly se z něho jen rozvaliny, které vykopal Koldewey se svými arabskými dělníky a německými asistenty, nezachovalo se jen jeho jméno jako symbol zmatku, ale zachoval se – a to je pro nás důležitější než všechny babylonské divy světa – jeho vklad do pokladnice lidské kultury. Víme, že to nebyl vklad původní. Babylón však zděděnou sumersko-akkadskou hřívnu nezakopal, ale rozmnožil. Nejcennější z jeho kulturního dědictví (a kupodivu i to, co je z něho nejméně cenné) žije dodnes a ve všech světadílech.

Tento „Babylón v nás“ si ani neuvědomujeme. Kolikrát za den pohlédneme na hodinky, ale kdy nás přitom napadne, že jejich dvanáctková soustava je babylonského původu? Vždyť jinak počítáme a myslíme v soustavě desítkové! Naše hodina má šedesát minut a minuta šedesát vteřin: šedesátkovou soustavu, která umožňuje pohodlné dělení dvěma i třemi, jsme rovněž zdědili od Babyloňanů (a Babyloňané od Sumerů). Náš týden má sedm dní a měsíc čtyři týdny – protože tak rozdělili čas Babyloňané!

Babyloňané objevili vzorec pro výpočet plochy trojúhelníku, pravoúhelníku a kosoúhelníku (jen pro výpočet plochy kruhu máme dokonalejší vzorec, ale skutečně přesně ji stále

ještě neumíme vypočítat). Totéž platí pro výpočet objemu krychle, pravoúhlého a kosoúhlého hranolu, jehlanu i komolého jehlanu, kuželu atd. Dávno před Pýthagorem (asi 580 až 500 před n. l.) věděli Babyloňané, že plocha čtverce nad přeponou pravoúhlého trojúhelníka se rovná součtu ploch čtverců nad oběma odvěsnami. Uměli také umocňovat na druhou a na třetí, měli tabulky s druhými a třetími odmocninami. Objevili princip „poziční soustavy“ (ve které má táž číslice různou hodnotu podle svého místa v komplexu číslic, tj. v čísle), na který nepřišli ani Římané. Rozdělili kružnici na 360 dílů a zavedli tím stupně, kterých používáme dodnes.

Pro zajímavost několik případů z babylonské matematické příručky z konce druhého tisíciletí před naším letopočtem: „Urči délku úhlopříčky v obdélníku, když znáš rozměry jeho stran!“ – „Kolik země je třeba k postavení hráze, jejíž rozměry známe, a kolik země musí přinést každý nosič, když známe jejich počet?“ – Anebo: „Kolik váží jedna minuta?“ To není vtip, ale příklad z praxe pro pokročilejší školáky. „Mina“, ze které se vyvinula naše „minuta“, byla jednotkou hmotnosti a tvořilo ji 60 šekelů, tj. zhruba našich 500 gramů. Mina byla však zároveň časovou jednotkou, dobou jedné stráže, a trvala naše dvě hodiny. Za 2 hodiny vyteklo ze „standartních“ babylonských vodních hodin takové množství vody, které vážilo 1 minu. Tedy: „Jaký obsah musí mít nádrž vody v hodinách, když se plní jednou denně, a jaký průměr musí mít její otvor na dně, aby se 1 mina času rovnala 1 mině hmotnosti?“ (Pro čtenáře, který má rád soutěže: Ať si vezme kousek hlíny, promíchá ji s vodou a udělá si z ní tenkou hliněnou tabulku; pak ať zkusí, třeba párátkem, tento příklad vypočítat. Podaří-li se mu to dřív, než tabulka ztverdne, mohl by být v Babylóně hodinářem.)

Sluneční rok určili Babyloňané s podivuhodnou přesností. Při výpočtu anomalistického měsíce (doby mezi dvěma přechody Měsíce bodem, který je Zemi nejbližší) se zmýlili proti moderním astronomům, vybaveným nejmodernějšími astro-

optickými a fotometrickými přístroji, jen o 3,6 sekundy; při výpočtu synodického měsíce (doby mezi dvěma fázemi Měsíce, např. od úplňku do úplňku) o necelou 0,1 sekundu! Již v sedmém století před naším letopočtem přesně předpovídali zatmění Měsíce a později i Slunce; dávno předtím rozlišovali stálice a oběžnice (znali jich sedm). Naše názvy mnohých hvězd a souhvězdí, jakož i všechna jména souhvězdí zvířetníku (Rak, Lev, Štír, Váhy atd.) jsou jen překladem z babylonštiny. A jestliže říkáme, že se někdo „narodil na šťastné planetě“ nebo „to je ve hvězdách“, vyjadřujeme se přesně stejným obrazem jako Babyloňané, kteří to mysleli doslovně.

A tu se dostáváme k oné druhé části babylonského dědictví. Viděli jsme, jak babylonsko-asyrský světový názor vedl k astrologii, k předpovídání budoucnosti z „velké knihy hvězdné oblohy“. Astrologie pronikla jako „chaldejské umění“ z Babylónu do Řecka a Říma a potom do celé Evropy, kde se po velkém rozkvětu v 15. až 17. století ještě dlouho udržovala. A nezanikla dodnes, jak je vidět z horoskopů, které se tak často objevují v časopisech. Dokonce se zmodernizovala: astrologové, kteří radí při volbě manželky nebo manžela, při nákupu a prodeji akcií atd., používají při sestavování horoskopů elektronické počítače.

Stejně jako při zkoumání hvězdné oblohy proplétaly se u Babyloňanů exaktní vědomosti s pověrou i v lékařství. U četných nemocí dospěli k správným nebo přibližně správným představám o jejich příčině a povaze: zjistili například nakažlivost malomocenství, svrabu a různých kožních nemocí a za nositele infekce považovali prach a vši. Zjistili také, že příčinou nemoci, při které „lidské tělo zežloutne, tvář zežloutne a zčerná, dokonce zčerná kořen jazyka“, tj. žloutenky, je porucha v činnosti žlučníku a jater. Troufali si na dost složité chirurgické zákroky, i když jim v tom bránila některá tvrdá ustanovení, např. § 218 Chammurabiho zákoníku: „Jestliže lékař provede (svobodnému) člověku bronzovým nožem obtížnou operaci a způsobí, že tento člověk zemře,

nebo jestliže otevře (svobodnému) člověku bronzovým nožem oční oblouk a zničí mu oko, uřízne se mu ruka.“ Dovedli si pomoci i při daleko- zrakosti nebo krátkozrakosti; křišťálové čočky pro vznešené pacienty se našly v troskách Aššurbanipalova paláce. Znali nápravný tělocvik a nemocným někdy předepisovali dietní stravu, se kterou při dnešních vědomostech o přeměně látek a vitamínech můžeme jen souhlasit. Přesto však spousta nemocí vznikala podle jejich názoru z uhranutí a kouzel a u mnohých nemocí pomáhal jedině „roze- mletý jelení paroh“, „myší chlup se sádlem z černého hada“, „pavučina z opuštěného domu“, a to stejně účinně jako „proklínání nemoci jménem nebes“, modlitby „k duchům nebe, k duchům země“, „obětování svíček“ nebo „zařikávání nečistých sil“... Nežijí některé z těchto starobabylonských léčebných metod dodnes? A nikoli jen mezi kočovnými beduíny na mezopotamské poušti, ale i v Evropě? Nemusí proti nim občas bojovat zdravotnický aparát vyspělých států?

Někteří sázející mají šťastná čísla, jiní nešťastná; babylonští kněží by jim tip přesně vypočítali. Někdo má smůlu, když mu přeběhne přes cestu kočka, jiný když spatří jeptišku. Černé kočky v Babylóně byly; jeptišky v našem smyslu ne, pouze chrámové služebnice bohyně lásky. Jestliže někdo náhodou „ukázal prstem“ na jejich představenou, měl pořádnou smůlu: podle § 127 Chamurabiho zákoníku byl za takovou urážku předveden před soudce, a ten mu dal za trest oholit půl hlavy.

Vraťme se však k vážnější stránce mezopotamského dědictví, ačkoli ani na předchozích řádcích jsme neopustili pevnou půdu skutečnosti, vydlážděnou nápisy na hliněných tabulkách a kamenných deskách. V čem záleží hlavní přínos Babyloňanů a Asyřanů (a jejich sumersko-akkadských předchůdců) dějinám a všelidské kultuře?

Za prvé ve vynálezu písma. Babyloňské klínové písmo, resp. sumerské, z něhož se vyvinulo, je nejstarší známé písmo na světě. Užívalo se ho v různých obměnách přes tři tisíce let, tedy déle než nyní latinky. Psalo se jím

od arménských hor po Perský záliv, od Egejského moře po řeky Indie.

Za druhé v průkopnické úloze, kterou sehráli obyvatelé Babylónie v zemědělství. První pěstovali pšenici a ječmen, len, čočku, hrách a snad i fíkovník, vinnou révu a jablka. První používali pluh (jestliže ho vůbec nevy- nalezli). K jejich vymoženostem patří i vynález kola, o němž řekl Marconi, že je „jediným skutečným vynálezem, neboť ostatní jsou jen jeho využitím a rozvinutím“.

Za třetí v Babylónii vznikla první historicky známá města a utvořily se tam první státy. Z její nejjižnější části, ze Sumeru, známe i první psané zákony a soudní rozsudky.

Za čtvrté Babylónie je vlasti významných poznatků matematických a astronomických, z nichž některé překonala Evropa až v novověku. Je rodnou půdou vynikajících děl architektonických a výtvarných. V ní také vzniklo první velké básnicko-filozofické dílo světové literatury, *Epos o Gilgamešovi*. (Filozofické proto, že jeho ústředním motivem je hledání lidské nesmrtnosti. Myšlenka, že jí lze dosáhnout jedině dílem, kterým se člověk zaslouží o lidstvo a o svou vlast, není skutečně malá – na první báseň tohoto druhu na světě!)

Žasneme, za co všechno vděčí lidstvo starým Babyloňanům a jejich předchůdcům na půdě Mezopotámie. A co je přitom nejzajímavější: až do konce 19. století to vůbec nevěděl! Původ celé své kultury a základy své civilizace hledala a nacházela Evropa u starých Řeků a Římanů. A najednou objevila, že za nimi stojí mnohem starší národy, mnohem starší kultury a civilizace, a na samém jejich konci – nebo lépe řečeno: na samém začátku – Babyloňané! Nedivme se proto, že první reakcí na tento objev byla tzv. teorie panbabylonismu, podle které všechno, co za něco stojí, má svou kolébku v Babylónii. Že této teorii propadli a vášnivě ji obhajovali i tak velcí učenci jako Friedrich Delitzsch a Hugo Winckler. A že vědcům celého světa dalo mnoho práce, než vrátili na správné místo příliš vychýlený jazýček vah, na jejichž miskách se vážil význam jednotlivých národů v dějinách všelidské kultury.

Vykopávky v Egyptě, Sýrii, Turecku a Indii (nemluvě ani o vykopávkách v Mexiku a Peru), jakož i dějiny Evropy, Střední Asie, Číny a Japonska dokazují, že různé národy v různých zemích vytvářely svou kulturu v podstatě samostatně a že jejich kultura rozhodně není pouze rozvinutím a přizpůsobením kultury babylonské, jak tvrdili teoretikové panbabylonismu. Totéž platí o různých typech ideologie a různých formách světového názoru; jsou-li tu mnohé shodné rysy, vysvětluje je především shodná cesta vývoje.

Avšak přesto platí teze o historickém prvenství starověké Mezopotá-

mie v hospodářském, politickém a kulturním vývoji Přední Asie a o silném vlivu Babylónie na kulturní vývoj tehdejších předoasijských národů, mezi nimi i Židů, a později i na život antických Řeků, a tím na Evropu. A Evropa si to uvědomila teprve včera.

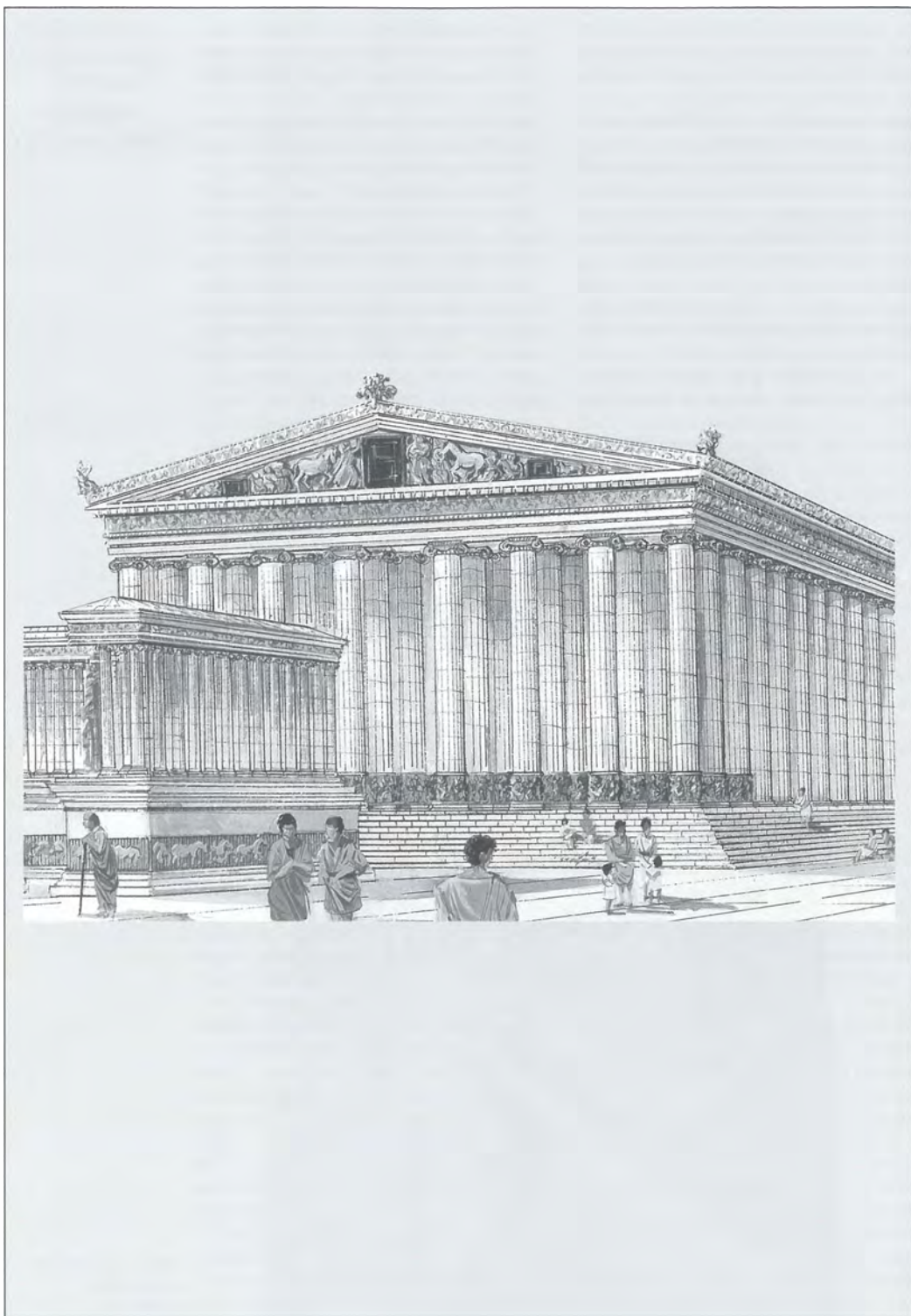
Když opouštíme zemi mezi Eufratem a Tigridem a loučíme se s městem, do kterého jsme přišli za jedním divem světa, abychom v něm našli tři další a za nimi kolébku velké kultury, neodnášíme si v paměti jen zříceniny a památky zašlých dob. Příliš silně tu cítíme tep nového života, který nás probouzí ze snění o minulosti, a jen doufáme, že bude k sobě i minulosti vlídný.

DIV DRUHÝ

VISUTÉ ZAHRADY SEMIRAMIDINY

Terakota znázorňující
babylonskou
harfenistku
(Louvre, Paříž)

Chrám bohyně Artemidy v Efesu – představa. Vpravo: Hlava bohyně Tyché na Hadriánově chrámu v Efesu

DIV TŘETÍ

ARTEMIDIN CHRÁM

V EFESU

VOJTĚCH
ZAMAROVSKÝ

ZA SEDMI
DIVY SVĚTA

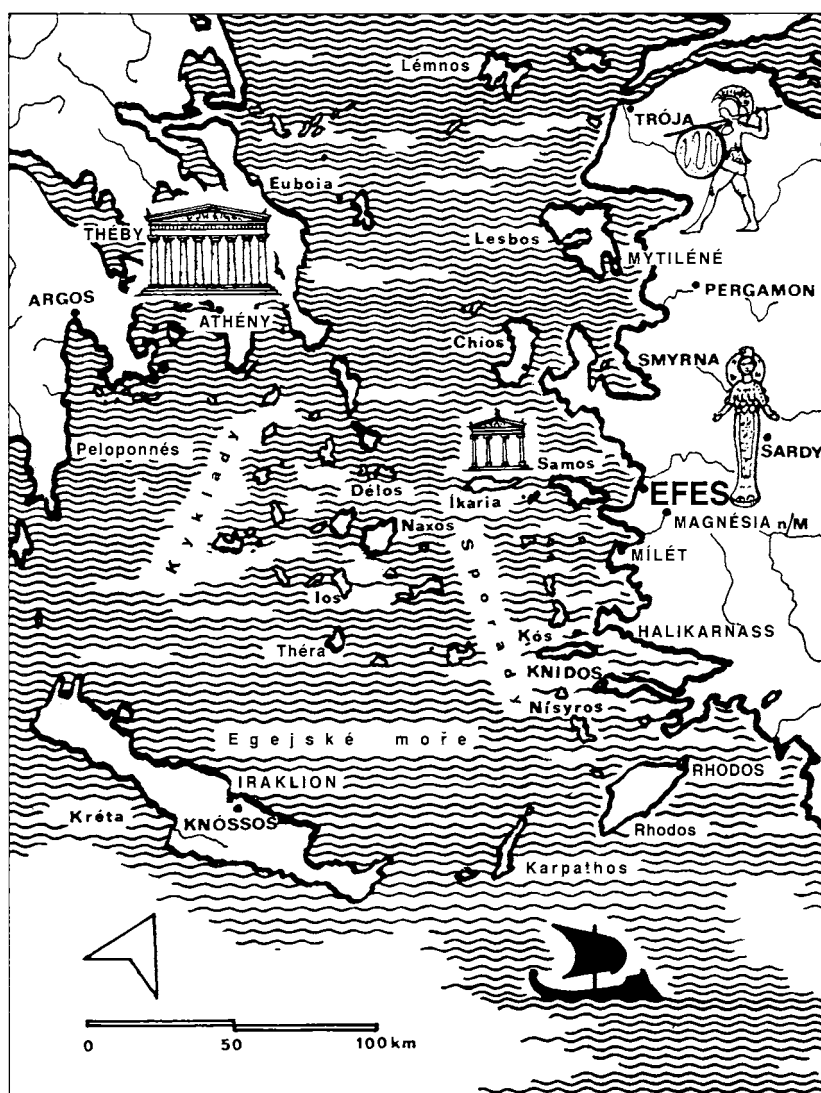
Chrám Artemidy Efeské je jedinečným příbytkem bohů na zemi. Kdo ho jednou spatřil, přesvědčil se, že nebe a země si tu vyměnily místo a že svět nesmrtelných bohů se tu přestěhoval z nebe na zem.

Tak začíná Filón popis stavby, o které se v antice shodně tvrdilo, že je nejnádhernější na světě. Pak přechází ke srovnáním: „Giganti, kteří zaútočili na bohy, nedosáhli svou odvahou takové slávy jako stavitelé tohoto chrámu svým uměním. Atlas, který držel nebeskou klenbu, neměl takovou sílu jako základy, na nichž

stál...“ Artemidin chrám – dodáváme my s jistotou. Ale to se už z Filónovy knížky nedozvíme. Uprostřed této věty končí poslední strana, jež se z ní zachovala.

Co říkají o tomto chrámu jiní autoři? Poslechneme si je, ale především se podíváme do Efesu sami. „Oči jsou přesnější svědkové než uši,“ řekl Hérakleitos, rodák z Efesu.

Dvě hodiny potřebuje dnes letadlo, aby nás přeneslo z Bagdádu do Damašku; romantičtější cesta s velbloudí karavanou trvá týden – dnes

Mapa Malé Asie
s Efesem

jako v dobách Harúna ar-Rašída. Naposledy pohlédneme na Tigris a Eufrat, v hloubce za sebou necháme labyrint trosek Babylónu a pak už klouže náš stín po hnědošedé prachové poušti. Občas nadskočí na osamělém pahorku (copak se v něm skrývá?) a nakonec se rozplyne ve výběžcích kouzelné oázy zvané Damašek. Tak kouzelné, že když ji Muhammad poprvé spatřil, obrátil se a nechtěl do ní vstoupit: považoval ji za ráj, a protože prý nemohou být dva ráje, nechtěl se zřící nebeského ve prospěch pozemského. Odtud je to pak už jen skok přes hřebeny Liba-

autobus z náměstí Konak, které je zároveň přístavištěm osobních lodí. Lístek platí do městečka Selçuku, asi osmdesát kilometrů na jih. Odtamtud se už může jít pěšky.

Ještě nedávno byl Efes pustým rumištěm a jedinou službou pro cizince v něm byla tabulka s anglickým nápisem, jenž v přesném překladu zněl, že „pozornosti ct. návštěvníků se doporučuji jedovatí hadi“. Dnes je tu navíc drátěný plot a budka, kde se prodávají vstupenky, na jejichž rubu je pláněk. Trasa pro turisty vede velkým obloukem od kopce s troskami baziliky svatého Jana ke kopci bez

DIV TŘETÍ

ARTEMIDIN CHRÁM V EFESU

Mapka řeckého světa ve starověku

nonu (kde jsou jeho cedry?) a z bejrútského letiště hodina autobusem do přístavu. Tam nás čeká loď a přes tisíc kilometrů plavby do tureckého Izmiru.

Izmir, antická Smyrna, je naší poslední přestupní stanicí. Není prý přístavu s krásnější scénérií; říkalo se to už v antice a lze to říci i dnes. Dlouhý záliv lemuji lesnaté stráně, které pozvolna ustupují svahům s malebnými domky; nad nimi a nad jejich zrcadlovým odrazem v modrém moři trůní byzantská citadela. Pobřeží hlídají kordony bulvárů s alejemi palem; za moderními stavbami táhne se do údolí staré turecké město s mešitami a bazary. Z antiky tu zbylo prázdné náměstí s řadou bílých korintských sloupů a několik oblouků akvaduktu; na místě pradávné řecké čtvrtě je dnes veletržní park. Do Efesu vede vlak ze stanice Punta nebo

trosek, kde stála kdysi efeská akropole. Místu, kde stál Artemidin chrám, se vyhýbá.

Největší pole antických zřícenin na světě – to je dnešní Efes, bývalé hlavní město řecké Iónie a římské Asie. Zrádné močály za mořem mramorových a žulových ruin – to je někdejší kvetoucí břeh Kaystru, kde „labuť s dlouhými krky létají vpravo a vlevo a perutmi svými se chlubí“, jak píše Homér. Zbytky starověké silnice s dosud stojícími mosty pod Slavičím vrchem: tou se odvažely sloupy z chrámu pohanské bohyně Artemidy k výzdobě křesťanského Chrámu Boží moudrosti a pozdější mešity Aja Sofia v Cařihradě...

V šestém století, když tudy táhly těžké nákladní vozy císaře Justiniana,

byl však Efes už městem, jehož historie skončila. – Kdy začala?

Podle řecké tradice „krátce po trojské válce“, tj. někdy ve 12. století před naším letopočtem. Tehdy sem prý připlul Androklos, syn posledního athénské krále Kodra, a postavil tu s muži z ostrova Samu město, hradby a chrám. Máme jisté pochybnosti, zda Androklos byl člověkem z masa a krve, protože jeho otec žil jen v mýtech. Přesto je však jisté, že Efes byl založen. Archeologové připouštějí na jeho místě řecké město od 11. století před n. l.; nevyklučují však, že mohlo vzniknout už o sto až dvě stě let dřív. Ale nevíme-li nic bezpečného o počátcích zdejšího řeckého osídlení, můžeme s pochybným zadostiučiněním konstatovat, že jsme přesně informováni o jeho konci. Dne 13. září 1922 vtrhly do Smyrny, která po porážce Turecka v první světové válce připadla Řecku, jednotky turecké armády, zapálily její řeckou čtvrt' a obyvatelstvo, jež se nespasilo útekem, prostě povraždily. Tento způsob řešení národnostní otázky, který si už předtím vyzkoušeli ke zděšení celého civilizovaného světa v Arménii, uplatnili pak Turci v různých obměnách na celém maloasijském pobřeží. Tečku za posledním řeckým domovem zde učinila pak Lausannská mírová smlouva z roku 1923.

Necht' sem však Řeky přivedl Androklos nebo kdokoli jiný, jisté je, že je nepřivedl do liduprázdné země. Bydleli zde, i v širokém dalekém okolí, Kárové čili Lelegové, a jak se zdá, nekladli řeckému osídlování odpor. Aspoň řecká historie, která má pro válečnou slávu dobrou paměť, na žádné boje nevzpomíná. Řekové ostatně obsadili a osídlili jen úzký pruh pobřeží a do vnitrozemí nepronikali. Nechali tam starousedlé obyvatelstvo v klidu žít; své řády a poznatky mu nevnucovali, ale ani mu je nebránili přijímat, a raději s ním obchodovali než bojovali, což bylo pro obě strany výhodnější.

Stejně jako Efes založili Řekové v těchto dávných dobách řádu dalších měst v Malé Asii, mezi nimi Milet (kam prý přivedl osadníky Androklův bratr Neileós), Halikarnass, Knidos

a někdy kolem roku 1000 před n. l. i Smyrnu. Už předtím, ve druhé polovině 2. tisíciletí před n. l. se usadili na četných ostrovech Egejského moře (třeba na Krétě, Rhodu i na vzdáleném Kypru) a na pevnině. Později, v dobách „velké kolonizace“ v 8. až 6. století před n. l., založili přes sto nových měst na pobřeží Černého moře, Sicílie a Itálie, jižní Francie, severní Atriky a Pyrenejského poloostrova. Z těchto dob pocházejí základy takových měst, jako je Seastopol a Istanbul, Constanta a Varna, Neapol a Marseille. Někdyvýchodnějším řeckým městem byla Fásis pod Kavkazem, nejzápadnějším Emporion u Barcelony, nejjihnější Naukratis v deltě Nilu.

Maloasijské pobřeží pokládali Řekové vždy za stejnou součást své vlasti jako egejské ostrovy a evropské Řecko. Celý tento svět tvořil ostatně už v předhistorických dobách jednotu, jejímž pojítkem bylo moře. Evropské Řecko osídlili nejdřív; přišli tam ze svého původního domova v jihoruských stepích, a to v několika vlnách. První dorazila asi počátkem 2. tisíciletí před n. l.; hráz, kterou jí postavilo starousedlé obyvatelstvo, blíže neznámí Pelasgové, v mohutném náporu prorazila. Jiná jejich skupina překročila Dardanely a Bospor a usadila se v Malé Asii. Patřili do ní snad i Trójané, s nimiž později vedli evropské Řekové dlouhou a slavnou válku, známou z Homérových básní. Dalšími příchozími byli Achajové, nejmocnější tehdejší řecký kmen, kteří pronikli na Peloponnesos a přeplavili se i na některé ostrovy; jejich vládcové si vybudovali mocné hrady, mezi nimi Homérovy „zlatem bohaté Mykény“ a „přepevný Tírýns“. Krátce po Achajích, možná současně s nimi, přišli Iónové, jejichž střediskem se staly Athény. Počátkem 12. století před n. l. zalila zemi poslední velká vlna řeckých přistěhovalců: byli to Dórové, kteří přemohli Achaje, zeslabené válkou proti Tróji (kde „zhynuli všichni, kdo nejlepší rekové byli“, jak říká Homér), a zřídili si svůj hlavní stan ve Spartě. Později se Dórové dostali také na Krétu a přes ostrovy v Egejském moři na jihozápadní pobřeží Malé Asie; Iónové, kteří se Dóřům

ubránili, osídlili střední a severní oblast maloasijských břehů. Jejich potomci, posílení novými řeckými přistěhovalci, žili tam potom až do naší doby. Tuto část své vlasti nazývali Anatólií, „Východní zemí“.

Řekové jsou nejstarší historicky známý evropský národ. Ve své nynější vlasti žijí přes 4000 let, což je pro prvních 500 let doloženo archeologickými nálezy a pak i písemnými doklady v jejich řeči. V Malé Asii patří rovněž k nejstaršímu obyvatelstvu. Sídili tam už 2500 let před jejím obsazením Turky. Ve srovnání s Egyptany, Babyloňany a Asyřany (o Sumerech

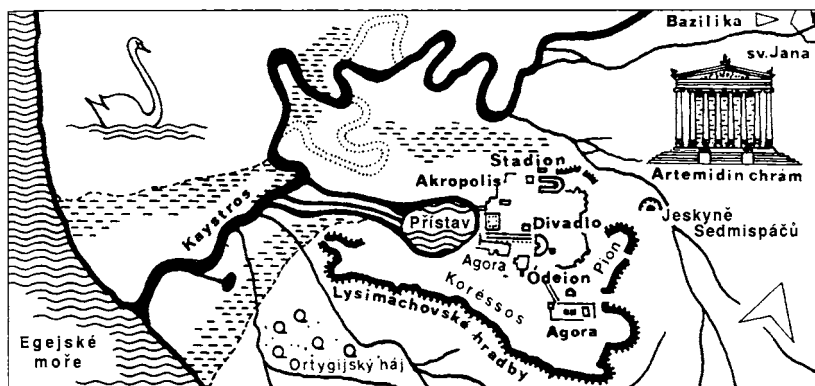
tradicích i psychickém založení, jejich příslušníci si však uvědomovali svou sounáležitost. Byli a cítili se Řeky, Hellény.

Iónská skupina, která nás nyní zajímá nejvíce, si vytvořila dvě hlavní politická a kulturní střediska: na evropské pevnině Athény, v Malé Asii Efes.

Efes, Řeky zvaný *Efesos*, byl podle archeologických i historických dokladů už v 7.–5. století před n. l. velkým výstavným městem a spolu s iónským Milétem a dórským Halikarnassem stál v čele hospodářského a politic-

DIV TŘETÍ

ARTEMIDIN CHRÁM V EFESU

Mapka Efesu a okolí.
Plán podle vykopávek

ani nemluvě) nastoupili tedy svou dějinnou cestu později; v závodě o společenský pokrok však všechny tyto národy předstihli. A také přežili.

Podrobnosti o jejich prvních krocích na jevišti dějin se skrývají za opo-
nou nejasných a neúplných zpráv; víme jen tolik, že nebyly klidnou procházkou, nýbrž zápasem o vládu jed-
něch nad druhými, nebo přímo o bytí a nebytí. Výsledkem těchto bojů bylo zformování řeckých kmenů, vítěz-
ných i poražených, starousedlých i nových, do tří velkých skupin. Pros-
tor, který si tehdy vydobyly nebo uhá-
jily, zachovaly si pak v podstatě až do konce svých starověkých dějin.

Severní skupinu tvořily smíšené kmeny Aiolů a Aitolců; jejich sousedy byli na západě Épeirové a na severu Makedonci. Jižní oblasti ovládli Dóro-
vé; ze starousedlých kmenů se mezi nimi udrželi Arkáďané a zbytky Acha-
jů. Východní skupinu tvořili pak Ióno-
vé. Každá z těchto skupin se vy-
značovala zvláštnostmi v jazyku,

kého rozvoje tehdejšího řeckého svě-
ta. Dřív než v evropském Řecku se tu rozvinul a upevnil otrokářský výrobní způsob s dělbou práce mezi země-
dělstvím a řemeslem, s výrobou pro trh, s obchodem a peněžním hospo-
dářstvím. Na vyspělejší ekonomické základně těchto městských států (jaké starověký Egypt nebo Babylon nikdy nedosáhl) se začaly rozvíjet politické instituce a také věda a umě-
ní, které dosáhly největšího rozmachu později v „klasické době“. Zde vzpla-
nulo někdy v polovině 7. století před n. l. i velké revoluční hnutí, rozšířilo se po celém řeckém světě a vedlo ke svržení moci rodové aristokracie a k vytvoření pokročilejších vládních systémů – tyranidy a potom demo-
kracie.

Když mluvíme o tyranidě a demo-
kracii, nesmíme ani na okamžik zapo-
mínat, že tyto výrazy měly v antice úplně jinou náplň než dnes. *Tyrannis* byla přechodnou formou vlády mezi aristokracií a demokracií. Jejím cha-

rakteristickým rysem byl výkon státní moci jednou osobou, která se jí zpravidla zmocnila vítězným povstáním. Tyrani vystupovali ve většině případů jako vůdci lidových mas a získávali si je různými opatřeními proti rodové šlechtě a boháčům, například rozdělováním půdy, daňovým zvýhodňováním apod. I když se tato forma vlády někdy zvrhla v tyranii v našem slova smyslu, byla historicky pokrokovější-čilejší a v mnohých městských státech významně přispěla k přípravě půdy pro antickou demokracii. Tato demokracie zabezpečovala ve svých klasických formách účast všech osobně svobodných občanů na rozhodování o politických otázkách a na tvorbě práva. Někdy se opět obrátila v tyranidu nebo byla nahrazena *oligarchií*, „vládou malého počtu“. I když neodstraňovala třídní rozpory, vyplývající z majetkové nerovnosti, přece jen podporovala společenský, hospodářský a kulturní rozvoj a vychovávala svobodné, sebevědomé a vlastenecky cítící občany, připravené obětovat i život za zájmy svého státu. A konečně nesmíme zapomínat, že antická demokracie byla demokracií jen pro občany, pro svobodné, a současně neomezenou nadvládou svobodných nad otroky. Otroci nebyli počítáni mezi lid, ba podle řady antických teoretiků ani mezi lidmi. Byli jen „mluvícími nástroji“, volí byli „nástroji vydávajícími zvuk“ a motyky nebo vozy „němými nástroji“. Může to v nás vyvolávat nejrůznější pocity, avšak tím se nic nemění na skutečnosti, že otrokářský výrobní způsob byl historicky pokročilejší než předešlý prvobytně pospolný. A kromě toho to připomíná, že u slova „demokracie“ se musíme už od dob jeho vzniku vždy zeptat: Kdo se rozumí pod slovem *démos*, „lid“? V zájmu koho a proti komu se vykonává *kratos*, „vláda“?

Efes byl původně královstvím a vládl v něm rod, který odvozoval svůj původ od Androkla. Poslední král byl zbaven moci asi v polovině 7. století před n. l. povstáním; po jeho vyhnání byla nastolena tyranida. Historické podrobnosti nejsou spolehlivě osvětleny (první tyran se prý nazýval Pýthagorás), ale můžeme předpokládat,

že vývoj tam probíhal vcelku shodně jako na nedalekém Samu za tyрана Polykrata (známého stejně dobře z historických pramenů jako z četných bájí), který se zmocnil vlády za pomoci družiny padesáti ozbrojenců a všestranně podporoval rozvoj obchodu, řemesel a umění. Pro politické zřízení Efesu je příznačné, že jeho zákony si kolem roku 600 před n. l. přijel prostudovat Solón, jeden ze „sedmi řeckých mudrců“, aby podle nich vypracoval svůj proslulý zákoník, platný v Athénách.

Za tyranidy rostl Efes do velikosti a krásy. V trojúhelníku mezi vířným Kaystrem (dnešním Kúçük-mendere-sem), stinným Pionem a strmým Korésem (dnešním Bülbul-dagem, „Slavičím vrchem“) vznikaly široké třídy a výstavné budovy. Střed města tvořil tři čtvrtě kilometru dlouhý a půl kilometru široký námořní přístav; když nánosy Kaystru posunuly mořské pobřeží na západ, vplouvaly do něho lodi dvěma (později třemi) umělými kanály. Jako každé řecké město měl Efes svoji *agoru*, ústřední náměstí (později dvě náměstí), své divadlo (pro 25 000 diváků), své *ódeion* (s dokonalou akustikou pro hudební vystoupení), svůj stadion (pro 30 000 diváků), svá *gymnasia* a *palaistry* (pro vzdělávání občanů a k pěstování sportu) a nad městem svou akropoli. Největší a nejnádhernější jeho stavbou, jež představovala vrchol architektonického umění a sochařské výzdoby, byl však Artemidin chrám.

Artemidin chrám, třetí div světa, nestál na efeské akropoli, jako například Parthenón na athénské, nýbrž na údolní pláni, několik kilometrů přibližně na východ od středu města. Nepatřil dokonce ani pod svrchovanost efeské vlády; tvořil samostatnou politickou jednotku, jakýsi ministát s vlastní vládou, kterou představovalo kolegium kněží. Jeho území bylo nedotknutelné; kdo sem vstoupil beze zbraně v ruce, měl právo neporušitelného azylu.

Mohl i však Efes, velké a bohaté město na okraji „barbarských oblastí“, udržet trvalou samostatnost? (Ano, samostatnost. Athénskou kolónií byl jen svým původem; jinak byl nezávislý a až do dob „zlatého věku“ Athén

za Perikla hospodářsky mocnější.) Zdá se, že všechny snahy cizích dobyvatelů až do poloviny 6. století před n. l. bez zvláštních potíží mařil. Pak se však před jeho bránami objevily armády lýdského krále Kroisa.

Efes zachvátilo zděšení: odpor proti obrovské armádě se zdál být nemožný. Tu přišel tyran Pindaros na spásnou myšlenku: dal natáhnout lano od městské brány k Artemidinu chrámu a prohlásil město za součást nedotknutelného „území bohyně“. Nebylo to však na Kroisa poněkud naivní? Ale obchodně zdatní Efesané vyřešili věc nakonec bez krveprolévání. Uznali Kroisa za „ochránce chrámu a města“ a Kroisos, nejbohatší ze starověkých králů, překonal sám sebe štědrými dary na výzdobu „příbytku bohyně“. Efes si zachoval samosprávu a jako spřátelený stát rozšířil svůj obchod na území celé lýdské říše. Zbohatl a počet obyvatelstva téměř zdvojnásobil.

Po Kroisově porážce (na řece Halys, kterou překročil po dvojznačném výroku delfské věštírny, že „zničí říši velikou“. Nepřipustil, že by výrokem mohla být míněna říše jeho) se Efes dostal pod perskou nadvládu. Zpočátku byla jen formální a efeským obchodníkům docela vyhovovala. Stali se hlavními zprostředkovateli obchodu mezi východem a západem. Jakmile si však perští králové upevnili moc, situace se změnila: začali omezovat řecký obchod, vybírání daní změnili ve vydírání a do čela jednotlivých městských států, mezi nimi i Efesu, dosadili své místodržitele. To vedlo k všeobecnému protiperskému povstání (roku 500 před n. l.), jehož hegemony byli Míléťané. Efeská vláda se k němu s ohledem na silnou perskou posádku ve městě nepřipojila. Maloasijská Řekové dostali nevelkou pomoc od Athén, ale po počátečních úspěších, při kterých dobyli i perské Sardy, se dostali do vzájemných sporů a dopadlo to tak, jak to dopadnout muselo: podlehli perské přesile.

Perský král Dáreios I. zničil nato Míléť a jeho obyvatele dal zčásti vyvraždit a zčásti odvést do otroctví až k Perskému zálivu a pod Kavkaz. Stejný osud připravil i Řekům z jiných

vzbouřených měst, ale Efes pro neúčast na povstání ušetřil. Pak se rozhodl potrestat Athény za pomoc, kterou poskytl svým krajanům, a roku 490 před n. l. proti nim vyslal stotisícovou armádu. Ta se vylodila u Marathónu. Athéňané dokázali postavit jen 10 000 mužů, k nimž se připojilo 1000 mužů z Platají; přesto slavně zvítězili a při ztrátě pouhých 192 mužů vrhli perský kolos do moře. – Čas běže Feidippida, kterého vyslal vrchní velitel Miltiádés do Athén se zprávou o vítězství, neznáme; víme jen tolik, že proběhl tuto trať (prý 42 kilometrů 263 metrů, jak se naměřilo pro „marat-

DIV TŘETÍ

ARTEMIDIN CHRÁM V EFESU

hónský běh“ roku 1908) v plné zbroji bez zastávky, a když zvolal „Radujte se, zvítězili jsme!“, klesl mrtvý k zemi. – Vítězstvím u Marathónu bylo evropské Řecko zachráněno, ale Efes a ostatní města v Malé Asii zůstaly pod perskou nadvládou.

Efes, Hadriánův chrám
na Třídě Kurétů

VOJTĚCH ZAMAROVSKÝ

ZA SEDMI DIVY SVĚTA

Roku 480 před n. l. se vypravil Dáreiosův syn Xerxés opět do Řecka, aby odčinil marathónskou porážku. Pět let se na tuto válku připravoval; vytvořil obrovskou armádu (podle Hérodota měla prý více než pět milionů mužů, z toho 1 700 000 pěšáků) a Efes proměnil v operační základnu svého loďstva (mělo prý 1207 lodí). Překročil Dardanely a zamířil do Attiky. Řekové se mu postavili na odpor v Thermopylském průsmyku, kterým vedla cesta do středního Řecka. Spartský král Leónidas, obávaje se zničení hlavních sil řecké armády, se rozhodl se svými třemi sty muži brá-

kamenného lva s verši neznámého básníka: „Poutníče, vyříd' občanům v Lakedaimonu zprávu: poslušní zákonů jejich, mrtví že ležíme zde!“

Přes těla mužů, kterým čest nedovolila opustit místo, jež měli bránit, přešlo pak Xerxovo vojsko do Attiky a celou ji „zpusťovalo, vyloupilo a vypálilo“; z Athén nezůstal kámen na kameni. Ale Xerxovo loďstvo, které vyplulo z Efesu, utrpělo ještě téhož roku od spojeného řeckého námořnictva pod vedením Athéňana Themistokla drtivou porážku u Salamin. Xerxés nato ustoupil do Malé Asie; vojsko, které zanechal v Řecku (asi

Efeské divadlo
a hlavní náměstí

nit Thermopyly sám. Zde padla pak slova, jimiž odpověděl Spartán Diénekes na bázlívu poznámku tráčínského vojáka, že když barbaři vystřelí své šípy, jejich množství prý zastíní slunce: „Dobré věci nám přítel tráčínský zvěstuje, ve stínu budeme bojovat!“ Zde také padlo všech tří sta Spartánů i se svým králem, když zrádce Efialtés ukázal Peršanům tajnou soutěsku, kterou jim vpadli do zad. A zde pak Řekové postavili

půl miliónu mužů), zničily roku 479 před n. l. spojené řecké armády v bitvě u Plataj. Téhož roku potopili Athéňané a Spartáné i zbytky jeho loďstva u mysu Mykalé. Postupně vytlačili Athéňané perská vojska z evropského i maloasijského řeckého území.

Konec řecko-perských válek přinesl až tzv. Kalliův mír z roku 449 před n. l., kterým se perský král vzdal nadvlády nad řeckými městy. Pro Efes to bylo jen formální potvrzení

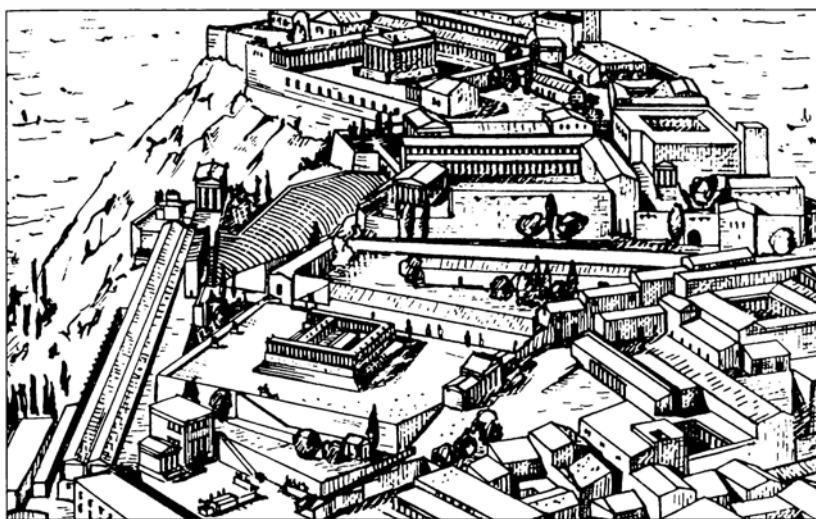
stavu, který existoval už od Xerxova ústupu. Opět navázal přátelské styky s Athénami a podílel se na výhodách, které jim přinesla Periklova demokratická vláda. Netrvalo to však dlouho. Vítězové nad Peršany se dostali do sporů o vedoucí úlohu v Řecku. Rozpoutala se „peloponnéská válka“, která trvala téměř třicet let (431–404 před n. l.) a hrozně zpusťovala zemi. Efes v ní stál na straně Athén proti Spartě; Spartané ho proto obsadili a ze msty postoupili Peršanům. Zůstal pak pod perskou nadvládou až do roku 334 před n. l., kdy ho osvo-bodil Alexandr Veliký.

Alexandrový říše (která se rozpadla právě tak rychle, jako vznikla), ale tichá, lidskému zraku skrytá práce Kaystru, který po staletí ukládal zrnka písku na dně vchodu do efeského přístavu, a ohrožoval tak Efes infarktem a smrtí.

Zachránil ho radikální zákrok Lýsimacha, makedonského vojévůdce, který se po Alexandrově smrti zmocnil části Malé Asie včetně Efesu. Jistěže mají pravdu historikové, kteří ho líčí jako násilníka – ale Efes si na něho nemohl stěžovat. Roku 290 před n. l. dal zbourat starou část města u pobřeží, rozšířit přístav, vyhlou-

DIV TŘETÍ

ARTEMIDIN CHRÁM V EFESU

Pergamon, rekonstrukce. Na akropoli Athénin chrám a knižnice, vlevo na svahu divadlo a pod ním krytý stadion, v popředí plošina s oltářem Dia

Tento dvacetiletý mladík, žák Aristotelův a vášnivý čtenář Homérův, Efesem jen prošel – na své cestě z makedonské Pelly za světovládou. S 33 000 pěšáky a 4500 jezdci si totiž umínil dobýt Egypt, Persii, Indii a vůbec celý svět, a tak se tu zbytečně nezdržoval. Svrhl kolaborant-skou vládu, dosazenou Peršany, a vrátil Efesu nezávislost. Daně a poplatky, které byli Efesané povinni odvádět Peršanům, nepřijal: věnoval je bohyni Artemidě. Mělo jich být použito na obnovu jejího chrámu, který zapálil roku 356 před n. l. „ten hlupák Hérostratos, aby se dostal do novin a školních čítanek“.

S Alexandrovým příchodem nastalo pro Efes nové období rozkvětu, v pořadí už třetí. Tentokrát ho nepřerušila válečná katastrofa, ani zkáza

bit kanály, vybudovat nové čtvrti s výstavnými veřejnými budovami a opevnit ho mocnými hradbami. (Dal mu i nové jméno, a to podle své manželky Arsinoé; takové reformy nemívají však obvykle dlouhého trvání, a tak se město Arsinoé stalo po jeho smrti opět Efesem.)

Po Lýsimachovi ovládl Efes vojévůdce Filetairo, který se prohlásil za krále v Pergamu. Když zemřel, připadla vláda nad jeho královstvím rodu Attalovců („vždy s plnou pokladnou zlata“). Do Efesu proudilo všemi kanály z moře i všemi cestami z pevniny bohatství, jež přinášel zahraniční obchod. Pergamon, sídlo králů, bohatlo ovšem ještě rychleji. Attalovci prováděli cílevědomou celní politiku a zakládali řemeslnické i obchodní „státní podniky“, mezi jiným na

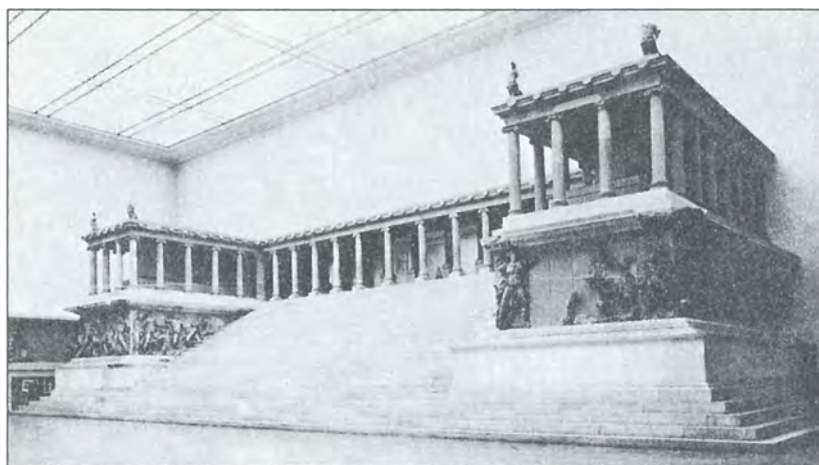
VOJTĚCH ZAMAROVSKÝ

ZA SEDMI DIVY SVĚTA

výrobu jemné kůže ke psaní, jež se podle jejich města jmenuje pergamen. Nakonec předstihlo Efes i kulturně. Pergamská knihovna s 250 tisíci svazky se řadila hned za alexandrijskou, město krášlily nádherné stavby na akropoli, mohlo se pochlu-bit krytým stadionem a jedním z nejodvážněji vybudovaných řeckých divadel. U jižního svahu akropole dal král Eumenés II. postavit v letech 180–160 před n. l. Diův oltář, nový div světa. (Dnes stojí na jeho místě jen podstavec, na němž rostou dvě olivy. Polozасыpaný ho objevil roku 1873 německý inženýr v tureckých

Proto Efesané s nadšením uvítali pontského krále Mithridata VI. jako „zachránce Asie“. Když tu však Mithridatés vydal svůj „krvavý dekret“, jímž nařídil vyvraždit v určenou hodinu všechny Římány, vzbudil v Efesu rozhořčení. Ještě větší rozhořčení ale vzbudil následek této bartolomějské noci starověku: přerušení obchodních styků s Římem. Když potom Mithridatovi vojevůdci porušili slib svého panovníka, že řecká města budou na pět let osvobozena od daní, a začali je násilně vymáhat, Efes se vzbouřil a spolu s ostatními městy se vrátil pod římskou svrchovanost.

Diův oltář z Pergama.
Pochází z let
180–160 před n. l.
a dnes je restaurován
v Pergamském oddělení
Státních muzeí v Berlíně

službách, Karl Humann. Když ho vykopal, rozebral ho na jednotlivé přesně očíslované kameny, které zaplnily 462 beden. Císař Vilém I. ho dal dopravit na válečné lodi do Německa. V Berlíně byl pak oltář znovu sestaven a umístěn ve velkoryse upraveném sále nově vybudovaného Pergamského muzea.)

Rozmach attalovského Pergama vybízela Efesany k soutěži, v níž nakonec zvítězili. Když roku 133 před n. l. připadlo Pergamské království Římanům (jako dědictví po Attalovi III.), byl Efes největším maloasijským městem a za Augusta se stal sídlem římského místodržitele „provincie Asie“.

Začátky římské vlády v Efesu nebyly šťastné. Římské správcové této kolonie (jako všichni správcové všech kolonií) ji bezohledně vydírali a chovali se tu vůbec jako barbaři (jimiž pro Řeky vlastně vždy tak trochu zůstali).

Od těch dob jsou dějiny Efesu součástí dějin římského impéria. Císař Augustus zde dal počátkem našeho letopočtu vybudovat nový kanál, císař Nero dal v polovině 1. století postavit nový stadion, ale také odvézt z města spoustu uměleckých pokladů. Ve 2. století byla v Efesu na paměť římského místodržitele C. I. Celsa postavena velká knihovna. Když uvedeme ještě nevelký Hadriánův chrám, Trajánovu fontánu a velký chrám boha Serapida (s patnáctimetrovými monolitními sloupy), máme zachyceny všechny významné stavby z dob římské nadvlády až do roku 263, kdy vtrhli do města divocí Gótové, kteří ho i s Artemidiným chrámem vyplnili.

Ale od prvního století našeho letopočtu se staly dějiny Efesu i součástí dějin křesťanstva. Tu prý působil v letech 55–58 svatý Pavel a tu prý také napsal ve druhém ze svých lis-

tů k Thessalonickým známá slova: „Kdo nechce pracovat, ať nejí.“ Zde prý působil po zázračné záchraně z kotle s vařícím olejem evangelista Jan a zde prý také asi 120letý zemřel. Tu prý podle církevní tradice žila, zemřela a roku 48 byla pohřbena Panna Maria; její skromný dům na svahu Slavičího vrchu se dodnes ukazuje turistům. Konaly se zde i dva církevní koncily: roku 431 proti Nestorovi a 449 proti Nestorovu protivníku Eutychovi. Ale vášnivé hádky církevních otců o přirozenosti Krista a panenství jeho matky (při nichž se navzájem obviňovali z antianatémis-

mu, apollinarismu, dokétismu, monofyzitismu a jiných úchylek a potom jeden druhého vylučovali z církve), tyto hádky, dnes stejně nezajímavé jako směšné, byly však jen epilogem na scéně antického Efesu.

K Efesu těchto dob se váže i jedna historka, která se vymyká z obvyklého rámce církevních legend: *Legenda o Sedmispáčích*. Její děj se klade do doby císaře Theodosia II. (408–450). Když císař Decius (249–251) pronásledoval křesťany, ukrylo se prý sedm šlechtických mláďenců z Efesu v jeskyni na svahu Pionu; zlý císař je za to odsoudil k smrti a rozkázal zavalit vchod haldou obrovských kamenů. Podle jiné verze zatarasil tento vchod sám archanděl Gabriel, aby ukryl mláďence před očima vojáků, kteří je pronásledovali. Ale tak, či onak, mláďenci upadli v jeskyni do hlubokého

spánku, který se nějakým zázrakem prodloužil na 187 let, dokud otroci jakéhosi Adolia, jenž pozemek s jeskyní zdědil, nezačali z ní odvážet kameny na stavbu stáje. Když vniklo do jeskyně světlo, sedm spáčů se najednou probudilo a pocítilo hlad. Zdálo se jim, že spali jen několik hodin, a po krátké poradě se rozhodli, že jeden z nich půjde tajně do města a opatří chléb. Los padl na Jamblicha, a když se tento mladík (můžeme-li ho ještě tak nazývat) dostal do Efesu, své rodné město nepoznal. Jeho překvapení se ještě zvětšilo, když spatřil nad místodrži-

DIV TŘETÍ

ARTEMIDIN CHRÁM V EFESU

telským palácem vítězný kříž. Ale jeho nezvyklý oděv a zastaralý způsob vyjadřování vzbudil podezření pekaře. To se ještě zvýšilo, když dostal zapláceno dávno neplatným penízem. Pekař si myslel, že má

Celsova knihovna v Efesu

Trajánova fontána v Efesu

VOJTĚCH
ZAMAROVSKÝ

ZA SEDMI
DIVY SVĚTA

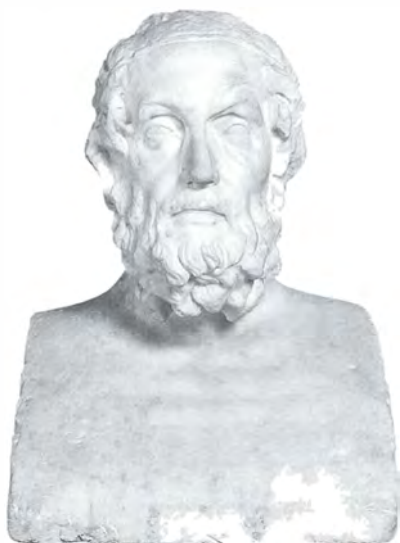
před sebou náleze nějakého pokladu, a když se mu ho nepodařilo vylákat, rozhodl se jako poctivý křesťan odevzdat mladíka soudu. Při křížovém výslechu vyšla však najevo pravda, a nejen pravda: zázrak první třídy! Efeský biskup a místodržitel pospíchali k jeskyni a podrobně si ji prohlédli. Ba přišel i sám císař, aby mládencům blahopřál a vyžádal si od nich požehnání. Když tak učinili, znovu v pokoji usnuli. Tentokrát definitivně.

Je málo církevních legend, které se tak rozšířily. Biskup Gregor Tourský ji přeložil do latiny, a tak s ní seznámil západní křesťany; Muhammad ji slyšel, ještě když vodil velbloudy z Mekky na trh do Damašku, a tak se dostala i do koránu. Přes řeckou verzi a Byzanc se dostala později do Ruska, přes arabskou verzi do Egypta a odtud do Habeše. Přes korán pronikla pak do perské a bengálské lidové poezie a z ní (necht' je to jakkoli divné) do Německa: roku 1812 složil báseň *O Sedmispácích* J. W. Goethe. Příčinou rozšíření této legendy je nepochybně její neobvyklý a inspirativní námět. Místo dlouhého rozboru si raději představme, že by se před očima probuzeného diváka, který padeseát nebo sto let spal a uchoval si v paměti živý obraz svého světa, objevil nový svět se všemi jeho změnami. Jaký by to byl námět k filozofickému románu, kdyby se například (abychom se drželi oněch 187 let) objevila carevna Kateřina II. v Kremlu a Ludvík XVI. se domáhal vstupu do své pracovny v Louvru, kdyby britský guvernér kolonie Massachusetts, generál Gage, přišel do New Yorku atd. Anebo kdyby deputace poddaných, která se vypravila vymáhat snížení robotní povinnosti, našla na zámku Jeho hraběcí Milosti kulturní dům!

Avšak ani zázrak se Sedmispáči, ani žádný jiný zázrak nemohl už odvrátit Efes od jisté záhuby. Jeho přístav byl zanesen pískem do té míry, že obyvatelstvo oslabené vpádem Gótů nemělo už síly ani prostředky, aby ho vyčistilo. Jak dno přístavu stoupalo, význam Efesu klesal a jeho polozbořená čtvrtě se vylidňovaly. Císař Justinián zde dal ještě

postavit baziliku apoštola Jana; byla to však poslední významná stavba v Efesu. V následujících stoletích se mění toto kdysi velké město v městečko a městečko ve vesnici, stěhující se čím dále na východ k Ajasolúku, dnešnímu Selçuku. V 7. století ho vyplnili Arabové a v 11. století obsadili jeho trosky turečtí dobyvatelé Malé Asie; ještě jednou se stává na krátkou dobu „křesťanským městem“, když ho obsadil oddíl křižáků. Od roku 1462 patří definitivně Turecku.

Poslední potomci řeckých Efesanů se udrželi do konce 19. století ve vesničce Kirkinçe, asi deset kilometrů

Homér, římská
mramorová kopie sochy
z 2. stol. n. l. Výška
28 cm. Kapitolské
muzeum, Řím

východně od trosk města; roku 1892 se pro útlak ze strany místních úřadů vystěhovali do Smyrny. Tam žili až do onoho zářijového dne 1922, kdy do ní vstoupila turecká vojska, jejichž vrchním velitelem byl vcelku neznámý důstojník Mustafa Kemal. Pozdější Atatürk, „Otec Turků“ a první prezident Turecké republiky.

Mezi Androklem a Atatürkem leží třicet století. Přibližně deset z nich tvoří vlastní historii staroslavného Efesu, která nás zajímá v souvislosti s Artemidiným chrámem. Než se však vypravíme do jeho trosk a dějin, seznámme se s několika Efesany. Alespoň s těmi, jejichž jména dodnes žijí.

Nebudou to vojevůdcové ani panovníci, ale lidé mnohem pozoruhodnější: umělci a myslitelé. Na vyspělé hospodářské základně a v podmínkách pokrokové vlády „předklasického Efesu“ dosáhla velmi brzy a zcela zákonitě vysoké úrovně i kultura. V Efesu a jeho okolí zazněly poprvé zpěvy Homérovy *Íliady* a *Odyseie*, největších a dodnes nepřekonaných epických básní, jimiž začíná řecká (a evropská) literatura. V Efesu se zrodila elegická poezie Řeků, Efes byl dlouho střediskem řeckého malířství, sochařství a architektury. V Efesu (a blízkém Milétu) byly položeny základy přírodní a dynamické monistické filozofie nejen starých Řeků, nýbrž lidstva vůbec.

Za svého nejslavnějšího příslušníka a krajana prohlašovali Efesané Homéra, neboť se prý narodil ve Smyrně, kterou založili. Homérovo rodiště není přesně zjištěno; neví se bezpečně, ani kdy žil. Podle známého řeckého disticha „sedm měst tvrdí, že jsou Homéra vlastí: Smyrna, Chios, Kolofón, Ithaka, Pylos, Argos, Athény“; stejně známé latinské distichon nahrazuje Pylos Rhodem a Ithaku Salamínou, Aristotelés uvádí místo Chiu ostrov Ios. Homérův život se klade do rozmezí od 12. do 6. století před n. l.; nejpravděpodobnější je, že žil asi v 10.–9. století před n. l. Někteří badatelé ovšem tvrdí, že nežil vůbec, a tudíž se ani nikde nenarodil; prostě prý neexistoval. Tisíce knih byly napsány, aby dokázaly, že Homér byl jen „symbolem lidové básnické tvořivosti“ nebo jakýmsi „kolektivem básníků“; další tisíce pak tvrdily, že jestliže je autorem *Íliady*, básně v rozsahu 15 693 veršů, nemůže být autorem *Odyseie* a jejích 12 110 veršů (nebo naopak). Dnes se však rozhodující většina badatelů opět ztotožňuje s antickým přesvědčením, že Homér byl skutečný člověk, který se živil chlebem a vínem této země. Rozbor jeho básnické řeči ukázal, že obsahuje četné nářeční prvky z okolí Smyrny a Chiu, takže se zdá, že antická tradice není ani v tomto ohledu nepodložená. Přesto však nelze bezpečně potvrdit, že Efesané se chlubili Homérem právem, ale nelze to ani jednoznačně popřít.

Řadu slavných efeských rodáků zahajuje básník Kallínos (z první poloviny 7. století před n. l.), všeobecně uznávaný zakladatel elegické poezie. Z jeho díla se nám zachovaly jen nepatrné zlomky, ale obra lze konečně poznat i podle malíčku. „Pro muže přec je slávou a ctí, když za rodnou půdu, za děti, manželku svou bojuje, chrabrosti pln, s nepřitelem,“ zpívá v básni *Do boje za vlast!* „Jdi tedy přímo a vpřed, do výše pozdvihni kopí a pod štítem udatné srdce ukryj, kupředu spěj, jakmile zavíří boj!“

Druhý z nich byl Hippónax, který se však v Efesu jen narodil a začal psát básně (v druhé polovině 6. století před n. l.). Je zakladatelem satirické poezie; vynesla mu oblibu lidu a od tyránů dekret o vyhnanství. Přestěhoval se pak do nedalekých Klazomen a posílal odtud do Efesu verše proti zbohatlíkům a samozvaným mocipánům. Antické prameny o něm říkají, že „bodal jako vosa“, a moderní znalci řecké poezie střídavě chválí a odsuzují jeho „prostonárodní způsob vyjadřování“. Víme o něm ještě to, že byl nevzhledný a ještě k tomu chudý; odmítal totiž dát své nadání do služeb kolaborantů s Peršany.

Kromě básníků byl Efes vlastí malířů. Pocházel z něho Parrhasios, podle antických zpráv jeden z nejvýznamnějších umělců. Mistrovsky prý dovedl vyjádřit duševní stav zobrazených postav; nemůžeme to, žel, posoudit, neboť žádné z jeho děl se nezachovalo. Narodil se ve druhé polovině 5. století před n. l. a po prvních uměleckých úspěších se přestěhoval do Athén, kde jeho ateliér navštěvovali mezi jinými Sókratés a Platón. Plinius mu přičítá zásluhu, že zavedl do malířství nauku o proporcích; patří mu proto čestné místo v dějinách umění.

Jestliže se snad Apellés, nejslavnější řecký malíř, nenarodil v Efesu, ale v nedalekém Kolofónu, pak v Efesu strávil své mládí a získal první malířské vzdělání a uznání. Jako zralý umělec odjel do Sikýonu, aby se zdokonalil u tamějšího mistra Pamfýlia; pak se vypravil do Athén a odtud do makedonské Pelly, kde se stal dvorním malířem krále Filippa a jeho syna Alexandra. S Alexandrem, kte-

ry se nedal od nikoho jiného malovat, se dostal zpátky do Efesu, kde zůstal několik let; pracoval pak na Rhodu, v Alexandrii a nakonec na ostrově Kóu. Jeho *akmé*, vrcholné období tvůrčí činnosti, spadá do let 340 až 310 před n. l. Nikdo z řeckých malířů ho nepřekonal dokonalostí kresby, bohatou škálou barev, propracováním postav, psychologicky jemným vyjádřením charakteru. Nejslavnějším jeho dílem byla *Afrodita vynořující se z vln*. Plinius kladl ještě výš *Artemidu v kruhu plesajících nymf*. Pro Artemidin chrám namaloval obraz *Alexandra metající blesky*, za toto zobrazení v podobě Dia Olympského dostal od Alexandra fantastický honorář 20 talentů. (Pro srovnání: město Athény vydalo na uspořádání všeathénských her za peloponnéské války, když chtělo manifestačně ukázat své bohatství, 5 talentů.) Podle antických zpráv byl Apellés stejně velký člověk jako umělec. Mladému a nadanému Prótozenovi, působícímu na Rhodu, pomohl k lepšímu odbytu obrazů tím, že rozšířil zprávu, že je chce skoupit a prodávat jako vlastní. Uměl si nevážit mínění mocných, kteří se jen z titulu svého postavení cítili povolány kritizovat jeho díla, stejně jako si vážil dobře míněných slov lidí z lidu. O jeho duchaplnosti kolují v antické literatuře legendy a některé jeho výroky se změnily v přísloví, považovaná po tisíciletí za lidová. Patří k nim i známé „Ševče, drž se svého kopyta“.

Efeským rodákem byl i Zénodotos (asi 330–260 před n. l.), jeden z prvních literárních vědců a kritiků, autor *Poznámek k Homérovi*. Z ostatních Efesanů uvedme alespoň flétnistu Batalu (5. stol. před n. l.), který první uvedl na divadelní scénu ženskou postavu (představoval ji, pro nejistý ohlas publika, v ženském rouchu sám). A ještě dva Artemidóry: zeměpisce a autora *Popisu světa* (z 1. století před n. l.) a původce příručky *O výkladu snů* (z 2. století n. l.), což je dodnes cenné dílo pro poznání psychologie antického člověka.

A konečně jedním z největších Efesanů, ba klidně můžeme říci největším, je pro nás Hérakleitos (asi 540–480 před n. l.). Odvozoval svůj původ od samotného zakladatele

Efesu Androkla; byl též jeho mnohem pozdějším nástupcem v hodnosti efeského krále (basilea), což však byla v jeho době již jen kněžská funkce. Na protest proti vítězí demokracii a zvítězivší tyranidě se tohoto titulu vzdal ve prospěch svého bratra a uchýlil se do ústraní, aby se věnoval filozofii. Zdá se, že udělal dobře.

Vzhledem ke svému společenskému původu měl Hérakleitos všechny důvody, aby byl odpůrcem demokracie i tyranidy. Není sporu, že jeho politické názory byly vyhraněné aristokratické, a to i podle měřítek tehdejší doby. („Aristokraté volí věčnou slávu, lid se cpe jako dobytek.“ „Většina je špatná, menšina dobrá.“) Ale jako filozof může být Hérakleitos považován za osobnost, která pohnula lidským myšlením kupředu.

Hérakleitos jako první vyslovil názor, že veškeré dění ve světě podléhá jediné zákonitosti (*logu*), kterou spatřoval ve střídání a boji protikladů; z této zákonitosti nevylučoval ani člověka. Byl vůbec první filozof, který na člověka obrátil pozornost. Základní teze Hérakleitovy monistické filozofie jsou poměrně výstižně reprodukovány ve zprávě, kterou nám podává Diogenés Laertský: „Oheň je základním prvkem a všechno je obměnou ohně... všechno se děje v protikladech a všechno plyne jako řeka, vesmír je ohraničený a jeden je kosmos.“ Jádro Hérakleitovy filozofie vystihuje i autentický a často citovaný zlomek, zachovaný u Klementa Alexandrijského: „Tento svět, stejný pro všechny, nestvořil žádný z bohů ani z lidí, ale vždy byl jest a bude věčně živým ohněm, rozněcujícím se podle míry a hasnoucím podle míry.“

Z Hérakleitova spisu *O přírodě*, který se vyznačoval temným stylem a který byl v antice často interpretován, se zachovalo kolem 130 zlomků. Některé jsou velmi krátké a pro svou úryvkovitost ne zcela srozumitelné. Uvedme alespoň několik dochovaných zlomků jejichž obsah je poměrně jasný. „Boj je otcem všeho i králem všeho; jedny učinil bohy, druhé lidmi, jedny udělal otroky, druhé svobodnými.“ – „Protikladné se shoduje a z neshodného je nejkrásnější harmonie.“ – „Mnohoučenost nenaučí

rozumnosti... Jen jedno je moudré: znát myšlenku, která všechno veskrze řídí.“ A nakonec ještě jeden citát, na který upomíná na činnost zlatokopů, nebo i archeologů: „Vždyť ti, kdo hledají zlato, vykopají mnoho země a málo nacházejí.“

Vedle originálu Hérakleitova díla *O přírodě* existovaly pochopitelně také opisy, nevíme však kolik jich bylo, kdo je vyhotovil, ani zda byly přesné. Jeden z nich se prý dostal k Sókratovi prostřednictvím dramatika Eurípida. Spis dobře znali i Platón, Aristotelés, stoikové a dokonce i křesťanští spisovatelé, jako například Klement z Alexandrie a Hippolytos. A všichni přední myslitelé světa, nejen antičtí, se s ním vyrovnávali, jeho myšlenky prohlubovali či přetvářeli. Principy Hérakleitova učení vysoce hodnotil německý filozof Hegel, mladý Marx nebo pozdější fenomenologové. Všichni studenti filozofie a dějin kultury se o Hérakleitovi učí dodnes.

Mezi pozoruhodné zajímavosti patří zpráva Diogena Laertského, že Hérakleitos uložil autograf svého spisu do Artemidina chrámu v Efesu, tedy na místo, které bylo uznáváno za nejbezpečnější na světě. Efeský chrám byl svatostánkem s tak mocným právem azylu a nedotknutelností, že na něj za celé dějiny klasického Řecka, ba dokonce ani za půl tisíce let po bitvě u Chaironeie, kterou tyto dějiny skončily, nevstoupil nepřítel. Tam si řecké státy a jejich spolky za vzájemných válek ukládaly své poklady, tam, do ochrany chrámu, dal Xerxés své děti, když se vypravil proti Řecku – a nikdo na ně nesáhl.

Ale k naší velké lítosti Artemida, panenská bohyně lovu a plodnosti, právě Hérakleitos spis neochránila. Byla by snad bohyně moudrosti Athéna úspěšnější? Nechme však dohodu; jsou beztak nepodložené. Jediné, co bezpečně víme, je to, že poslední stopa po díle, jež stojí v základech světové filozofie, končí za bronzovou bránou Artemidina chrámu v Efesu.

„Bohyně lovu se zlatými šípy“, „lovkyně krásná, jež s oštěpem po horách chodí“, „bohyně statečné mysli“, „ctihodná panna“ – tak nazývá Homér

Artemidu, překrásnou a věčně mladou bohyni, která měla své pozemské sídlo v efeském chrámu.

Byla dcerou Dia, nejvyššího boha starých Řeků, svrchovaného vládce nad bohy i lidmi, který sídlil na nejvyšší hoře Řecka, Olympu. Její rozsáhlejší rodokmen najdeme třeba v básni *O původu* bohů od Hésioda, nejstaršího řeckého básníka po Homérovi. Na počátku byl podle něho Chaos; z něho povstalo všechno, i bohyně země Gaia, která pak zrodila boha nebe Úrana. Ze spojení těchto božstev vznikl rod strašných Titánů. Nejlivější z nich, Kronos, svrhl Úrana a zmocnil se vlády sám. Protože se obával, že jeho děti to po něm zopakují, každé hned po narození spolkl a skryl do svých útroby. Tomuto osudu unikl jen nejmladší syn Zeus, neboť jeho matka Rheia, Kronova manželka i sestra, ho porodila tajně. Ukryla ho na Krétě a Kronovi podala kámen, zabalený do plenek. Kronovy obavy z dětí se ovšem splnily: když Zeus dospěl, osvobodil své sourozence, za pomoci bohů přemohl v urputném boji otce, spoutaného ho hodil do propasti Tartaru (podsvětí) a prohlásil se za nejvyššího pána nad nebem a zemí. Svému bratru Poseidónovi přenechal pak vládu nad mořem a Hádovi, druhému bratru, vládu nad podsvětím.

Diovou manželkou byla jeho sestra Héra, „bohyně kadeří krásných“, „královna nebes“. V radě bohů zastávala funkci ochránkyně manželství a pomáhala ženám při porodu. Když seděla na zlatém trůně vedle Dia, byla ztělesněním vznešenosti a důstojnosti; v soukromí se však se svým božským manželem neustále přela a hádala jako kterákoli smrtelná žena. Popravdě, měla k tomu důvod. Zeus byl totiž, zejména v mladších letech, velký záletník a nebylo jediné slušně vypadající bohyně či vůbec ženy, kterou by nechal na pokoji; Artemidu také neměl se svou manželkou, ale se zlatovlasou bohyní Létou, dcerou Titána Koia. Když se o tom Héra dozvěděla, ztropila mu takový skandál, že „celý Olymp se třásl“ a na zemi se rozpoutala strašná bouře a zemětřesení.

DIV TŘETÍ

ARTEMIDIN CHRÁM V EFESU

VOJTĚCH ZAMAROVSKÝ

ZA SEDMI DIVY SVĚTA

Héra Ludovisi. Kolosální mramorová hlava ze začátku n. l., pravděpodobně ze sochy císařovny Antonie v podobě bohyně (Národní muzeum v Římě)

Artemis z Efesu. Římská socha z 2. stol. n. l.

Artemis se narodila podle jedné verze na ostrově Délu v Kykladách, podle druhé v háji Ortygii u Efesu. Současně s ní se narodil její bratr Apollón, bůh světla a slunce, vůdce Múz, neomylný střelec a věštec, „nejkrásnější ze všech bohů“. Ani jeden z těchto dvou sourozenců neuzavřel na rozdíl od mnohých jiných příslušníků světa řeckých bohů manželství. Apollón měl sice mnoho milenek, což bylo při jeho vzhledu a moci pocho-pitelné; Artemis však vždy zůstala „panenskou bohyní“.

Tato verze o maloasijském původu Artemidy (i Apollóna, který byl ochráncem maloasijské Tróje proti Achajům) je velmi zajímavá. Podle řecké tradice našel prý už Androklos v ortygijském háji svatyni „panenské bohyně“, kterou tamější Kárové uctívali zároveň jako bohyni plodnosti a „Velkou matku (bohů)“. Také maloasijský Chetitě, kteří asi ve 14.–13. století před n. l. pronikli k Efesu (kde zanechali velké skalní reliéfy u Sipy-lu a Karabelu), měli podobnou bohyni; nazývali ji Rutaš, byla bohyní lovu a jejím posvátným zvířetem byl jelen nebo laň. „Řecké Artemis,“ píše Bedřich Hrozný, „mohlo dobře vzniknout z chetitského *Ruta-miš*, „Moje Rutaš“... Též Lýdové znali bohyni *Artimu*.“ Jak to šlo ovšem dohromady, že „panenská bohyně“ byla bohyní plodnosti a matkou bohů, nedovedeme si logicky dost dobře vysvětlit; v náboženství se však nesetkáváme vždy jen s logikou. Tak či onak, řečtí osadníci ztotožnili po založení Efesu svou panenskou bohyni Artemidu s panenskou bohyní kárských starousedlíků a uctívali je společně jako jednu bohyni. Podle Hérodota byl právě kult této bohyně významným pojítkem mezi Řeky a Káry v Efesu.

U Řeků byla Artemis původně ochránkyní zvířat, a to jak domácích, tak divokých. Později se její působnost rozšířila a stala se dárkyní vláhy a rosy a ochránkyní lesů, hájů a polí. V některých krajích se stala dokonce bohyní celé přírody, čímž se dostala do kompetenčních sporů s bohyní zemské úrody a zemědělství Demétrou. Na rozdíl od dobromyslné Démétrý dovedla si své uznání tvrdě vynutit; například v Kalydónu, kde jí

král opomenul prokázat příslušnou poctu, poslala na úrodu strašného divokého kance. Kromě toho zasahovala i do resortu zdravotnictví, neboť jí podléhaly některé léčebné prameny a mohla způsobit šílenství, ochrnutí a smrt. Protože její bratr byl bohem slunce, stala se bohyní měsíce. Tyto její funkce se v různých dobách a krajích měnily, přecházely na jiné bohyně atd., ale podrobnosti nás zde nemusejí zajímat.

Od samého počátku se jí připisovala vášnivá láska k lovu. Proto byl jejím stálým atributem luk a toulec se šípy. Mívala při sobě jelena, tygra,

býka, lva nebo levharta a často také labuť. Z Homéra víme, že na březích Kaystru u ortygijského háje žila hejna divokých labutí. A protože lov a zbraně těsně souvisejí s válkou, vyvinula se i v bohyni války, čímž zasáhla do kompetence Diovy dcery Athény, která byla kromě jiného také bohyní moudře vedené války, i do kompetence Diova syna Area, který byl bohem zuřivého boje. V této funkci ji ctili také v Efesu a v jiných iónských městech v Malé Asii, na Peloponnésu pak hlavně ve Spartě. Tam jí v nejstarších dobách přinášeli snad i lidské oběti; v pozdějších dobách náhradou za to spartské mladíky před její sochou bičovali, což byla zároveň dobrá průprava ke snášení bolestí, které je čekaly ve válce.

Jako ortygijskou bohyni plodnosti zobrazovali Řekové Artemidu s množstvím prsů a s hvězdou a půlměsícem, později s křídly a v dlouhém rouchu, takže vypadala přesně jako anděl z křesťanských chrámů. Jako bohyni lovu jí dávali podobu štíhlé dívky v prostém šatu bez rukávů, vysoce podkasaném a přepásaném, s loveckými sandály a ozdobným, ale upnutým účesem. Sochy prvního typu známe zejména z vykopávek v Efesu; dvě zvlášť zdařilé (jedna v nadživotní velikosti) stojí dnes nedaleko místa nálezu v muzeu v Selcuku, možná nejlepší je v Národním muzeu v Neapoli. Ze

soch v druhém pojetí je nejznámější tzv. *Artemis Versailleská*, římská kopie slavného díla athénské sochaře Leóchara ze 4. století před n. l. (dnes v pařížském Louvru). Novověcí umělci zobrazovali Artemidu se stejnou oblibou jako starověcí, a to hlavně jako bohyni lovu nebo jako nepříteliš oděnou dívku v kruhu nymf. Tak se s ní setkáváme, většinou pod jejím latinským názvem Diana, v dílech Tizianových, Rubensových, Renoirových a mnohých jiných; v pražské Národní galerii ji nalezneme na poetickém obraze Jana Zrzavého.

Hlavní příčina této Artemidiny obliby u umělců tkvěla (a tkví) snad v tom, že Řekové si v ní ztělesnili jeden z ideálů ženské krásy. Byla tak krásná, že se nemusela zúčastnit oné

nešťastné soutěže mezi Athénou, Afrodítou a Hérrou, jež vedla nakonec k trójské válce. Také na východním vlysu athénské Parthenónu ji zobrazili jako nejkrásnější bohyni. Přitom její krása nebyla krásou vznešené dámy, jakou vynikala Héra, ani smyslnou krásou bohyně lásky Afrodity, ani krásou důstojné a moudré Athény. Byla to krása, řekněme, sportovkyně, s jakou se setkáváme na horských chatách, basketbalových hřištích a na plovárnách. Sportovně a vojensky založeným Řekům imponovala Artemis svým vzhledem ze všech bohyň nejvíc.

Z množství Artemidiných vyobrazení z antiky se nám zachovalo jen málo ukázek. Originály lze přitom spočítat na prstech. Kromě zmíněných soch z Efesu, jež ji představují jako bohyni plodnosti, je to jen několik vázových maleb (mezi nimi jedna od Dúrida, dnes v Louvru, a jedna od malíře Pána v petrohradské Ermitáži). Jinak všechny její sochy a reliéfy, jež zdobí všechna významná muzea, jsou pouze kopie z římských dob, často dokonce druhořadé. K rekonstrukci jejich původních předloh je třeba někdy dost fantazie. Navíc originály děl si nesmíme představovat v té mrtvolně mramorové bělobě, v níž známe sochy dnes. Z našeho muzea řeckých soch by antický Řek zděšeně prchl: mysltel by si, že je v říši duchů. Řekové své sochy (stejně jako sloupy a průčelí svých staveb) pomalovávali: hýřily sytými, ostře kontrastujícími a skvěle harmonizujícími barvami. Přibližnou představu, jak kdysi vypadaly, podává nám například socha *Artemidy Pompejské* (dnes v Neapoli), kterou objevil jeden z prvních archeologů, generál Alcubierre, velitel ženistů neapolského krále, když náložími střelného prachu rozbil roku 1739 vrstvu lávy pokrývající Pompeje od katastrofálního výbuchu Vesuvu roku 79. Z její bohaté polychromie se zachovaly jen skromné pozůstatky: vlasy měla pozlacené (přelivem z čistého zlata), roucho bledě modré s červenou obrubou, sandály žluté a s růžovými řemínky; nehty měla nalakované rudě, rty rovněž rudě, ale (jako blondýnka) ve světlejším odstínu, obočí a řasy černé jako uhl.

DIV TŘETÍ

ARTEMIDIN CHRÁM V EFESU

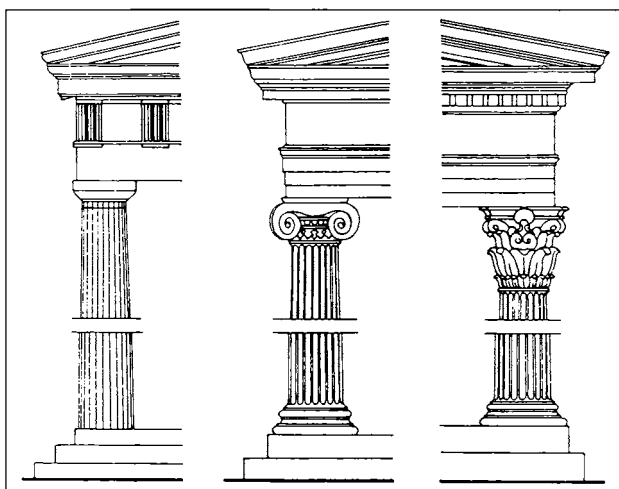
Artemidin bratr Apollón.
Bronzová socha
z Pompejí

Artemis, známá jako
Diana z Versailles
(Louvre, Paříž)

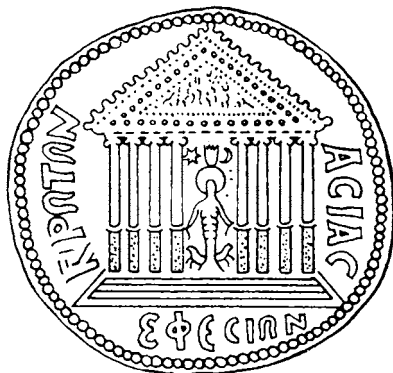
VOJTĚCH
ZAMAROVSKÝ

ZA SEDMI DIVY SVĚTA

Kult Artemidy jako hlavní efeské bohyně přetrval staletí. Artemis se měnila a přizpůsobovala, dostávala nové roucho i vzhled – krásný příklad, jak si člověk vytváří bohy podle své podoby a ideálů – jen v jednom zůstávala neměnnou: od založení Efesu, v dobách jeho samostatnosti i za perské a římské nadvlády, byla stejně jako za Kárů „panenskou bohyní“, a navíc „velkou matkou“. Mohlo si proto křesťanstvo zvolit příhodnější místo k oficiálnímu vyhlášení kultu Panny Marie než právě Efes, kde kult „ctihodné panny“ a „bohorodičky“ trval už od předhistorických dob? Byla to

Artemidin chrám na efeské minci z 2. stol. před n. l. I přes stylizaci jsou dobře rozeznatelné íonské sloupky s ozdobnými podstavci a socha bohyně s jejími symboly

Řecké slohy, hlavní typy sloupů architrávů. Vlevo dórický, uprostřed íonský, vpravo korintský

jen náhoda, že zatímco se Artemidin chrám rozpadal, vyrůstal vedle něho chrám panenské Bohorodičky?

Jak vypadal Artemidin chrám v nejstarších dobách, nevíme. Víme jen

tolik, že asi v 8. století před n. l. stála nedaleko místa, kde jsou dnes jeho zbytky, nevelká svatyně s dřevěnou sochou bohyně; našlo se tu asi tisíc bronzových, slonovinových, jantarových, stříbrných a zlatých ozdob a mincí, o které se rozdělilo britské a istanbulské muzeum. Později, ale nejpozději začátkem 7. století před n. l., byla tato svatyně přestavěna a zvětšena. K třetí její přestavbě a výstavbě došlo pak ve druhé polovině 7. století před n. l.

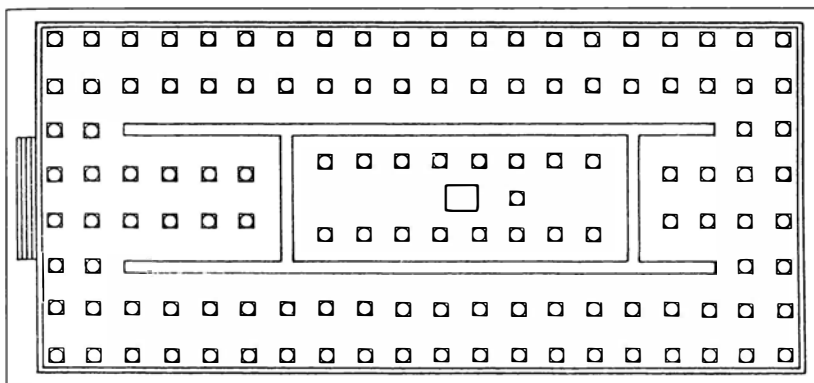
Tyto etapy jsou však jen předhistorií vlastního Artemisia. Velkolepá budova (a nemusí to být zrovna sídlo boha) nemůže vzniknout přestavbami, přístavbami a úpravami; musí být postavena od základu a podle předem promyšleného plánu. Efesané se tedy rozhodli postavit úplně nový chrám na novém místě, protože na starém se ke všemu objevila spodní voda. Poté si pozvali dva proslulé stavitele z Kréty, kde měla monumentální architektura už tisíciletou tradici: Chersifrona z Knóssu a jeho syna Metageny. Tak aspoň píše Strabón a římský autor *Deseti knih o architektuře* Vitruvius; Plinius píše jen o Chersifronovi a je dost možné, že Metagenés přijel do Efesu později. Ale ještě i jeho syn a vnuk mohli ve stavbě pokračovat a pracovat na její výzdobě. Začala někdy v polovině 6. století před n. l. a trvala, jak shodně uvádějí antičtí autoři, celých 120 let! O těchto dvou stavitelích se nezachovaly žádné zprávy (přínejmenším hodnověrné životopisné zprávy) kromě jediné: že podle jejich plánů byl postaven chrám, který zahájil novou epochu v architektuře a stal se divem světa.

Sto deset metrů dlouhý a pětadesát metrů široký byl tento příbytek bohyně, lemovaný po všech stranách dvouřadým sloupovím. Dvakrát osm sloupů dosahujících výšky osmnácti metrů (údaj o výšce máme z Plinia, vykopávkami se nedal ověřit) zdobilo jeho průčelí, dvakrát osm se jich skrývalo vzadu, dvakrát dvacet jich bylo vidět při pohledu ze strany. (Pro srovnání: 8/17 sloupů má athénský Parthenón, 6/12 známý Poseidónův chrám v Paestu.) Vlastní chrám byl třídlíný: osm sloupů neslo přední dvo-

ranu, osmnáct hlavní síň (*naos* čili *cellu*) a čtyři zadní místnost, jeden stál za sochou bohyně v *celle*. Celkem tam bylo sto dvacet pět sloupů (vnitřních i vnějších dohromady). A jakých sloupů!

Především nebyly z obyčejného vápence či pískovce jako téměř u všech předchozích řeckých chrámů, nýbrž z mramoru, objeveného právě při zahájení stavby na nedalekém kopci. „Odbočím trochu a vyložím, jak došlo k objevu tohoto lomu,“ píše Vitruvius v souvislosti s popisem dopravy sloupů na staveniště. „Žil kdysi pastýř jménem Pixodaros, kte-

dokazují, že mramor byl lepší jakosti než proslulý kararský) ležel od staveniště pouhých „osm tisíc dvojkroků“, tj. asi 11,8 kilometru, ale doprava dřívů obrovských sloupů, z nichž každý měl hmotnost přes dvacet tun, byla přesto velkým technickým problémem. Chersifrón přišel však na nápad, který Vitruvius nazval geniálním: dřívky sloupů dal po všech stranách obložit silnými deskami, které zapustil na koncích do pevných trámů; uprostřed těchto trámů dal udělat čepy pro velká a velmi široká dřevěná kola, v nichž se mohly deskami obložené sloupy vol-

ř se zdržoval v těchto místech. Když se efeští občané zabývali myšlenkou postavit Artemidě mramorovou svatyni a jednali, má-li se mramor opatřit z Páru, z Prokonnesu, z Hérakleie nebo z Thasu, vyhnal jednou Pixodaros stádo a pásal ovce na tomto místě. A tu se tam trkali dva berani a jeden druhého minul. Jeden z nich vrazil při rozběhu rohy do skály a vyrazil z jejího ztmavělého povrchu odštěpek nádherně bělostné barvy. Pixodaros nechal prý ovce na horách a úprkem donesl úlomek do Efesu, kde se právě v té chvíli o věci nejhorlivěji jednalo. Efeští se proto ihned usnesli, že dostane čestný dar, a změnili mu jméno: místo Pixodaros jej prý nazvali Euangelem (Dobrým poslem). A ještě dnes se vydává každý měsíc úřední osoba na toto místo a přináší tam oběť; a byla by trestána, kdyby tak neučinila.“

Tento lom (dnes už po něm není ani stopy, ale fyzikálně chemické zkoušky úlomků chrámových sloupů

ně otáčet. Připomínalo to „válec, kterým se na cvičištích urovnávají běžecké dráhy“. Přesunová trasa byla urovnána, zpevněna břevny a každý válec muselo táhnout spřežení několika desítek býků. Na staveništi vznikl pak nový problém: šťastně dopravené sloupy byly tak vysoké, že „jejich vztyčení přesahovalo lidské síly“. Ale mohutné jeřáby, tažené býky, je přece jen zvedly a postavily na určené místo, i když staří autoři píší, že „v noci sem přišla sama bohyně a dala stavbu do pořádku, podobně jako Apollón, který rovněž pomáhal při stavbě svého chrámu v Delfách“.

Druhou zvláštností těchto sloupů byla jejich forma, a hlavně výzdoba hlavic. Efeský chrám byl první monumentální řeckou stavbou, u níž se upustilo od dosavadního přísného slohu dórského a použil se lehčí a ozdobnější, který dostal jméno iónský. I když prvky tohoto nového slohu byly známy již v Aiolii, jeho uplat-

DIV TŘETÍ

ARTEMIDIN CHRÁM V EFESU

Amazonka. Římská mramorová kopie s novověkými doplňky, zhotovená podle Feidiovy sochy z poloviny 5. století před n. l. (Vatikánská muzea v Římě)

Půdorys Artemidina chrámu v Efesu (podle Hogartha)

nění a rozvinutí v Efesu bylo takovou novinkou, že starověk položil vznik tohoto slohu do Efesu a považoval Artemidin chrám za místo jeho zrodu.

Jistě jen málokomu je třeba vysvětlovat rozdíl mezi dórským a iónským slohem. Přesto jen k osvěžení paměti: dórský charakterizuje větší prostota a masivnost, iónský větší ozdobnost a vzornost, což se projevuje zejména tvarem sloupů. Dórský sloup je v poměru ke své výšce širší, iónský je štíhlejší; dórský má mezi nehlubokými podélnými žlábkami (kanelami) ostrou hranou, iónský má žlábků hlubší a od sebe oddělené úzkým páskem. Dórský sloup nemá patku a nahoře končí hlavicí se zaoblenou poduškou a čtvercovou krycí deskou (echínem a abakem); iónský má patku a končí hlavicí, jež má po stranách závit (volutu) a nad sebou nízkou krycí deskou. Další rozdíly mezi těmito slohy jsou pak v architrávu, příčném břevnu nad hlavicemi sloupů. Dórský je hladký a má nad sebou vlys se čtvercovými poli s reliéfy (metopami). Iónský architráv je rozdělený na tři pásy a vlys bývá vyzdobený souvislým reliéfem. Ale názornější představu než jakýkoli popis poskytne, alespoň co se týká sloupů, pohled na obrázek na str. 124, kde je pro úplnost i schéma korintského sloupu, který se objevil koncem 6. století před n. l. a rozšířil až v poklasické a římské době.

A konečně, vrátíme-li se opět k Artemidinu chrámu, šestadvacet z jeho mramorových sloupů stálo na podstavcích nad patkami, vyzdobených téměř dvoumetrovými reliéfy, což bylo v řecké architektuře ojedinělé. Se stejným uměním jako tyto sloupy (*columnae caelatae*) byly reliéfy vyzdobeny i tympanony, trojúhelníkové štíty nad předním i zadním průčelím. Vrchol štítu dosahoval od země výšky pětadvaceti metrů a nad ním se vznášelo obrovské mramorové sousoší, o němž se už jen dohadujeme, že představovalo Artemidu s lukem a jelenem uprostřed družiny nymf. (Snad právě z tohoto sousoší pochází i torzo Artemidiny hlavy, které je dnes v Archeologickém muzeu v Istanbulu; jeho původ z Efesu je nesporný.) Na rozích střechy byli čty-

ři mramoroví býci v nadživotní velikosti. V samotném srdci chrámu, v celé, stál pak oltář s cedrovou sochou bohyně.

Sochařskou výzdobou představoval chrám totéž co architekturou: vrchol. Zachovala se nám zpráva o soutěži na bronzovou sochu raněné Amazonky, která měla připomínat, že chrám podle mýtů založily Amazonky, prý den po Artemidině narození. Efesané k soutěži vyzvali Feidia, slavného tvůrce Diovy sochy v Olympii, vedoucího výstavby a výzdoby Parthenónu, dále Krésila, jehož sochařský portrét Perikla je v každé učebnici řeckých dějin, slavného athénské sochaře Fradmona a konečně Polykleita z Argu, který zvítězil. Jaké to muselo být dílo, když převládlo umění Feidiovio? Jaké umění muselo být v dílech, jež zdobila vnitřek, vnějšek a okolí tohoto chrámu?

A když někdy koncem 5. století před naším letopočtem architekti Paionios Efeský a Démétrios (Plinius zaznamenal, že Démétrios býval chrámový otrok) celou stavbu dokončili, stál tu chrám, který byl skutečným divem světa.

Řekli jsme: někdy koncem 5. století – přesnější datum neznáme. Víme, že všechny práce trvaly 120 let, ale nevíme, odkdy máme počítat; historikové se tu rozcházejí o několik desetiletí.

Ale jakoby náhradou za tuto nepřesnost zaznamenali nám antičtí spisovatelé jiné datum související s Artemidiným chrámem, a to s takovou přesností, že vzbuzuje až nevíru. Datum jeho zničení. „Té noci, kdy se narodil Alexandr Veliký, byl chrám zapálen,“ píše téměř všichni ve vzácné shodě (Cicero k tomu ne bez ironie dodává: „... to asi nebyla Diana doma.“) A Alexandr Veliký se narodil, jak známo, 21. července 356 před n. l.

Jméno muže, který tento čin spáchal, mělo zůstat z rozhodnutí efeského sněmu, „jehož se zúčastnil všechen lid,“ navždy vymazáno z paměti lidské – jako trest, že čin prý spáchal pro popularitu, aby se na něj po celé lidské dějiny vzpomínalo. V úředních spisech se proto o něm mluvilo jen jako „o jednom šílenci“. Ale indiskrecí řečníka a historika Theopompa

jsme se je přece jen jeho jméno dozvěděli, a tak se touha onoho šílence nakonec splnila.

Ačkoli se o tomto žháří jinak nedochovala nejmenší zpráva, existuje spousta vědeckých a beletristických děl, která rozebírají a psychologicky vysvětlují motivy jeho činu; některá ho, asi aby byly zajímavější, dokonce omlouvají. Marně však hledáme mezi nimi práci pyrotechnického odborníka, který by vysvětlil, jak lze bez benzínu a pomocníků zapálit obrovskou mramorovou stavbu, aby za noc lehla popelem. Vždyť Hermann Göring potřeboval k zapálení říšského sněmu – nepochybně méně velkolepé budovy, a k tomu plné kancelářského nábytku, plyšových koberců a úředních spisů – speciální komando SA, sudy benzínu a pomoc policie, a ještě se mu to nepodařilo stoprocentně. – Dodnes se označují jménem žháře efeského chrámu chorobní ctižádostivci, kteří se neštítí zločinu, aby se nějak proslavili. Je jich, žel, stále ještě dost. Například roku 1959 polil nějaký pan Müller z Mnichova Rubensův obraz kyselinou, aby se dostal na televizní obrazovku; roku 1972 rozbil maďarský emigrant Tóth z podobných důvodů Michelangelovu *Pietu* v chrámě Svatého Petra. (Vinou pohotovosti reportérů se jejich jména skutečně rozletěla po světě.) Nechme však Hérostrata a jeho větší i menší následovatele. Ať jsou jejich činy jakkoli šílené, vždy se najde někdo, kdo je napraví. Tak tomu bylo i v případě Artemidina chrámu.

Když Alexandr Veliký vtáhl do Efesu, nařídil chrám obnovit a pověřil svého dvorního architekta Deinokrata, aby vypracoval příslušné plány. (Jeho projekční kancelář navštívíme při pátrání po sedmém divu světa v Alexandrii.) Deinokratés se omezil na překreslení původního projektu, protože na něm neměl co zlepšit, a tak „vzkřísil velebnou nádheru tohoto chrámu ve svěžesti, kterou měl v první den po dokončení“. Jedinou novinkou byl asi jen „podstavec pod chrámem (snad ten, u něhož se končí Filónův popis) tvořený mramorovou terasou s třinácti schody. Efesané dali obnovit i poškozené sloupy. Jejich vyzdobou pověřili proslulého socha-

ře Skopu. A pozvali Práxitela, největšího tehdejšího řeckého umělce, aby vyzdobil vytvořil novou kultovní sochu bohyně.... Žádný bůh starých Řeků se nemohl pochlubit takovým chrámem – ani Apollón v Delfách, dokonce ani Zeus nebo Héra v Olympii!

A protože jsme lidé, které nezajímá jen umělecká stránka stavby, ale i její náklady, dovolme si malou odbočku. Otázka stavebních nákladů nebyla totiž cizí ani Efesanům. „Ve slavném a rozlehlém městě Efesu,“ píše Vitruvius, „vydali prý předkové za dávných dob zákon, který měl sice tvrdá ustanovení, ale nebyl nespravedlivý. Stavitel, který přejímá provedení veřejné stavby, musí tam závazně prohlásit, jak velký bude stavební náklad. Po předání rozpočtu úřadům se stavitelův majetek obstaví po dobu, než stavbu dohotoví. Jestliže stavební náklad odpovídá po úplném dokončení stavby předloženému rozpočtu, stavitel dostane vyznamenání pochvalným dekretem a čestné dary. V případě, že se k předpokládané sumě nemusí doplácet víc než čtvrtina, zaplatí se to z veřejných prostředků a stavitel není stíhán pokutou. Stoupnou-li však stavební náklady víc než o čtvrtinu, vymáhají se peníze na dokončení stavby z majetku stavitele.“ (K tomu pak připojil Vitruvius poznámku: „Kéž by byli nesmrtelní bohové zařídili, aby takový zákon vydal i národ římský...!“)

Zjištění, že i v městě s tak „mar-notratně nádhernou“ stavbou, jakou byl Artemidin chrám, měla hospodárnost ve stavebnictví prvořadý význam, je pro nás stejně zajímavé jako poučné. A vlastně důležitější než přesné zjištění stavebních nákladů na celý chrám. Efesané je ostatně nikdy neprozradili; dokonce ani potom, když se o nich povídalo, že se za požáru zmocnili peněz, které si do chrámu uložili Peršané. Strabón se jich za své návštěvy Efesu zeptal, co je na tom pravdy. Odpověděli, že je to bohapustá pomluva: za prvé nejsou lupiči a za druhé nic ukrást nemuseli, protože potřebné peníze získali „prodejem sloupů předchozího chrámu, klenotů svých žen a vlastních pokladů“. Ba co víc – odmítli i nabídku Alexandra Velikého, že dá

DIV TŘETÍ

ARTEMIDIN CHRÁM V EFESU

VOJTĚCH
ZAMAROVSKÝ

ZA SEDMI
DIVY SVĚTA

chrám opravit na vlastní náklady, jestliže na něj umístí nápis s jeho jménem. (Byla to tehdy velmi trapná situace; přes svůj nesporný smysl pro obchod nechtěli propůjčit chrám reklamním účelům. Nakonec někdo z lidu přišel na šťastné řešení. „Nesluší se,“ řekl Alexandrovi, „aby bůh dával dary jinému bohovi.“)

Víc než půl tisíciletí skvěl se pak chrám v plné kráse a nádheře. Zástupy kněží a kněžek konaly tu bohoslužby, procesí poutníků z celého řeckého světa přicházela sem obětovat, každý římský místodržitel provincie Asie musel se před nástupem svého

cházející do Efesu, začaly obracet jiným směrem: do kapličky jiné „ctihodné panny“, kde nakonec povstal větší – ovšem jen rozměry – chrám než Artemidin. A dekrety dvou císařů, Theodosia I. o uzavření pohanických chrámů z roku 383 a Theodosia II. o jejich zbourání z roku 426, vynesly rozsudek smrti i nad přeslavným chrámem Artemidy Efeské. Jeho vykonavatelem a dovrшитelem se stalo zemětřesení, které proměnilo chrám v trosky. Artemidini kněží se rozprchli a jejich potomkové sloužili mše svaté v chrámu Panny Marie, dokud se i jeho klenby nezřítily...

A rubáš tisícileté bezdějinnosti pokrýl rumiště mezi Kaystrem a Koréssem.

Artemidin chrám v Efesu.
Z nalezených zbytků
archeologové vytvořili
sloup, který připomíná
slavný chrám

úřadu poklonit Artemidě a nesměl se dotknout žádného zločince, který se uchýlil do azylu jejího chrámu.

Pak přišli Gótové a chrám zpustošili. Efesané jej prý ještě obnovili. Ale už předtím se proudy poutníků, při-

Když sem přijel roku 1863 anglický architekt J. T. Wood, našel za Ajasolúkem (dnešním Selčukem) jen páchnoucí močály, za kterými se táhla neproniknutelná džungle křoví. Zapálil ji a v kouři praskajícího ohně, v němž se škvařili vypasení hadi, kteří nestačili prchnout, vystoupil na polozříčenou věž v Lýsimachově hradbě, aby se rozhlédl. Na západě spatřil pruh modrého moře s bahnitým předmostím, z něhož vystupovaly zříceniny velkého města. Přesně tak, jak si je už léta představoval.

„V Efesu je zrovna tolik památek jako v Římě,“ napsal Prosper Mérimée, který tato místa navštívil dvánáct let před Woodem. „Všechny jsou ovšem beznadějně zchátralé. Působí nicméně úchvatným dojmem, uvážíme-li osamělost místa, neboť tu nenajdete ani dvacet obyvatel, osly a velbloudy v to počítaje...“

Wood se však přesto na rozdíl od francouzského spisovatele v tomto bludišti trosek vyznal, alespoň si to myslel. Prostudoval topografii starověkého Efesu lépe než kdo jiný, ovšem jen z antických zpráv. Nebyl jako Stephens, který se přibližně v téže době musel prosekávat s mačetou v ruce yucatanskou džunglí, aby objevil neznámé stavby záhadného národa Mayů, o jehož kultuře (ba ani existenci) lidstvo téměř nevědělo. Přišel na místo rozkvětu staré kultury, o které věděl celý svět,

aby našel známé (ba co víc: nejproslulejší) dílo řecké architektury. Avšak netušil, stejně jako nikdo ze členů londýnské Společnosti diletantů a správy Britského muzea, kteří ho sem na jeho vlastní žádost vyslali, že bude potřebovat plných sedm let, než najde místo, z něhož efeský chrám – zmizel!

Jaký to musel být diletant v tom pravém, původním smyslu slova (tj. člověk, který se věnuje něčemu ze záliby a pouze pro vlastní potěšení, *per il suo diletto*, a ne proto, aby si tím vydělával na živobytí), když vydržel celkem jedenáct let dřiny v pekelném vedru uprostřed malarických močálů a den co den přerýval s hrstkou tureckých nádeníků „rumiště velké jako jedenáct golfových hřišť“! Přitom to byl člověk, který nikdy k ničemu nepřišel snadno; u Napoleona, který se před povýšením sebestatečnějšího důstojníka na generála vždy zeptal: „Má štěstí?“, by to nebyl dotáhl ani na kaprála. Ale chybějící štěstí uměl Wood nahradit zarputilou vytrvalostí, a tak se to nakonec vyrovnalo. Úspěch si prostě vyvzdoroval.

Z antických pramenů věděl, že Artemidin chrám stál „v údolí pod Pionem, u háje bohyně“. To je velmi neurčitá lokalizace, neříká ani po které straně hory. Po měsících marného kopání narazil na jižním svahu kopce na základy velké stavby. Když je odkryl, zjistil, že tvoří polokruh akustické síně efeského ódea. Věděl, že se dostal na jedno ze dvou hlavních efeských náměstí, na „Horní agoru“, a nápisy na povalených sloupech tamní kolonády mu to potvrdily. O kus dál objevil krásně vydlážděnou cestu, zvanou ve starověku „třída Kurétů“. Sledoval ji a za troskami nevelkého chrámu (Hadriánova) a velké knihovny (Celsovy) ji vystřídala dlažba slavné „Mramorové cesty“, která ho dovedla k příkrému svahu někdejšího divadla. Když odkryl jeho jeviště a dolní řady, nedalo mu to, aby se nevydal hledat efeský přístav. Krompáče dělníků zazvonily opět o dlažbu: byla to třída císaře Arkádia, kdysi lemovaná skvělým sloupovým řádem. Končila však v písku... Vrátil se tedy nazpět, nad horní agoru, a zamířil ke zříceninám brány,

o níž správně usoudil, že jí prochází cesta do Magnésie. Potom se již rozhodl pro přímý směr ke svahům Pionu. Odchýlil se od něho jen jednou, aby nezníčil želví hnízdo. Měsíce ubíhaly, roční období se střídala a čápí se už po šesté vrátili ze severních krajů, když najednou našel kámen s nápisem: „K chrámu“. Nejprve nevěřil vlastním očím, potom však jim uvěřil a ihned se obrátil směrem, který mu tato dopravní značka z minulých tisíciletí ukázala. Po měsících kopání mu cestu zastoupila hradba. Nápisy na ní ukázaly, že to byla ohradní zeď chrámu. A když se psal poslední den roku 1869, narazil na mramorové schody. Na schody, o nichž později zjistil, že patřily k terase Artemidina chrámu

Dva roky ještě trvalo, než byla odkopána šestimetrová vrstva bahna a pod ní se objevil půdorys chrámu. Ano: obdélník měřil 110 krát 55 metrů a celá jeho plocha byla poseta úlomky sloupů a kvádrů, troskami trossek Artemidina chrámu. Po třinácti stoletích se leskl jejich mramor opět na slunci!

Wood prozkoumal Efes s důkladností, která se stala v archeologii zákonem až mnohem později. Našel „Androklův hrob“, odkryl pozůstatky hradeb z Augustovy a Hadriánovy doby, vykopával zasypanou část lýsimachovského opevnění, prozkoumal trosky gymnázií, stadionu, antických i křesťanských staveb. Vynesl z hlubin věků nepřehlédlné množství drobných úlomků i velkých hlavic sloupů, rozbitých sošek pohan-ských bohů i křesťanských svatých, mincí, ztracených antickými poutníky i Justiniánovými povozníky. Poštětil se mu i jeden mimořádně cenný nález: podstavec chrámového sloupu s reliéfní výzdobou a pod ní jméno osoby, která ho věnovala. Jméno lýdského krále Kroisa!

Roku 1874 se vrátil Wood z Efesu a britská veřejnost ho přijala s poctami, jakých se dostává jen objeviteli neznámých, nebo velmi známých věcí. Trosky za Ajasolůkem zůstaly pak čtvrt století opuštěny; zájem se obrátil na jiné město na západním pobřeží Malé Asie, na Homérovu Tróju, kde kopal Heinrich Schliemann. *Objevy v Efesu*, které Wood

DIV TŘETÍ

ARTEMIDIN CHRÁM V EFESU

vydal roku 1877, zůstaly tak do konce století jedinou novověkou prací o starověkém Efesu.

Na naší cestě za sedmi divy světa jsme se už setkali s archeology ze všech evropských států, které si před první světovou válkou nárokovaly v politice i vědě postavení velmoci: s Francouzi, Angličany, Němci, Italy a aspoň letmo i s Rusy. (Ruští archeologové kopali hlavně na severním pobřeží Černého moře a na území státu Urartu v dnešním Zakavkazsku, tedy poněkud stranou od naší cesty.) Jen o příslušnících jedné tehdejší velmoci jsme neslyšeli nic: Rakousko-Uherska.

Koncem 19. století si však i ve Vídni uvědomili, že prestiž mocnářství vyžaduje, aby se bezpodmínečně zapojilo do řady států s vlastními archeologickými stanicemi – ať už jsou kdekoli. Kam se však vypravit? Do Egypta? Tam už byli Angličané, Francouzi a Němci tam už „všechno“ s příslovečnou důkladností zaregistrovali. Do Babylónu? Do takového hříšného města? A kromě toho i tam už byli Němci: archeologové v rozvalinách a inženýři na trase plánované železnice Berlín–Bagdád. Do Ninive, do Aššuru? Do Řecka, do Tunisu? Všechno bylo obsazeno a rozděleno jako ty nešťastné kolonie... A protože momentálně byl volný pouze Efes, souhlasil pan arcivévoda („ten tlustý, nábožný, z Konopiště“), aby se tam jelo. Tím spíš, že to bylo město s velkou křesťanskou tradicí, působiště dvou apoštolů, a tudíž přímo předurčeno pro archeology Jeho apoštolského Veličenstva.

Po dlouhých přípravách a průtazích tam byl tedy roku 1896 vyslán dvorní rada Otto Benndorf, bývalý profesor pražské univerzity a od roku 1877 vedoucí katedry archeologie na univerzitě ve Vídni. Byl to muž s vynikající teoretickou i praktickou přípravou a kromě toho, což se ve Vídni zvlášť kladně hodnotilo, žádný mladík jako Lepsius nebo Layard, ale bezmála šedesátník. Spolu s ním odjel Rudolf Heberdey jako organizační vedoucí výpravy a ve Smyrně se k nim připojil německý inženýr Karl Humann, dobrý znalec místních poměrů a zkušený archeolog. Žil

v Turecku od roku 1864 a pracoval tam ve službách sultánovy vlády nejdřív jako kartograf, potom jako vedoucí výstavby silniční sítě; po objevu Diova oltáře v Pergamu vstoupil do služeb Berlínských císařských muzeí a později, roku 1888, vykopal chetitský hrad v Zindžirli v jižním Turecku.

Rakouská expedice pracovala v Efesu dva roky a kopala zejména v oblasti Lýsimachova „nového města“, kde doufala v největší nálezy z raně křesťanské doby. Pátrala také po zbytcích umělecké výzdoby Artemidina chrámu, ale marně. Její archeologická kořist byla však nakonec poměrně bohatá a hlavně zasloužená, protože rakouští badatelé, pánové v pokročilém věku, vytrpěli v tamějších terénních, klimatických, a zejména hygienických podmínkách hotová muka. Druhá rakouská expedice v letech 1898–1913 přivezla další nálezy; stály k založení zvláštního Efeského muzea ve vídeňském Hofburgu.

Angličané se do Efesu také ještě vrátili: roku 1904. Výpravu Britského muzea vedl David G. Hogarth. Spojoval v sobě přednosti „diletantského“ »Wooda, „pedantského“ Benndorfa a organizační schopnosti Humanna; navíc měl smysl pro *team-work*, pro práci v kolektivu nejrůznějších specialistů. A co nás u jeho práce nejvíc na tomto místě zajímá: soustředil se především na Artemidin chrám. Jeho *Vykopávky v Efesu*, které vyšly roku 1908, jsou vedle rakouských *Výzkumů v Efesu* dodnes posledním slovem o Artemidině chrámu. A pravděpodobně posledním vůbec.

Za první světové války, která v Malé Asii skončila vlastně až roku 1923, velké archeologické práce v troskách Efesu přestaly. A když byly obnoveny (opět Angličany a potom Rakousky, kteří tu mají dnes kádrově a technicky nejlépe vybavené archeologické pracoviště v Turecku), žádný ryč se už nezabořil do půdorysu slavného chrámu. Přesto se Franz Miltnerovi podařil roku 1956 významný objev: v troskách efeské radnice objevil krásnou, téměř dvoumetrovou pozlacenou sochu ortygijské Artemidy. Chrám ho však rovněž už nezlákal, ani nikoho z jeho nástupců. Co se dalo na jeho místě

odkryt, bylo odkryto, a není důvodu se tam vracet.

Jenže – Turecká památková správa dala v něm před několika roky postavit jeden sloup. Na nesprávném místě, v nesprávné výšce a bez hlavice.

Když přijdeme po prohlídce efeského rumiště zpátky na selçuckou stanic, dovíme se, že vlak právě odjel, protože v dnešním Turecku se na rozdíl od dřívějšího a našich předsudků dbá na přesnost. Zbude nám tedy čas vystoupit znovu na kopec s částečně rekonstruovanou bazilikou svatého Jana a zahledět se přes kopule Isa-bejovy mešity ještě jednou na místo, kde stál chrám, který byl divem světa.

Ostré obrysy obdélníku, vykopané Woodovými a Hogarthovými dělníky, rozmazal už plevel; jeho plochu pokrývá nános písku, který se za deště mění v bláto. Od meandrů Kůčůku se blíží rychlostí jednoho metru za rok tajnými podzemními cestami močály, už pohltily polovinu někdejšího půdorysu chrámu, a můžeme si vypočítat, kdy na tento bohy opuštěný kus země opět nebude svítit slunce.

Jak zní onen citát z Hérakleita, filozofa věčné proměny a jednoty protikladů, jenž připadal tolika učencům temný? „...vlhké se stává suchým, suché vlhkým....nesmrtelné smrtelným, smrtelné nesmrtelným...“

DIV TŘETÍ

ARTEMIDIN CHRÁM V EFESU

Současný stav zbytků
Artemidina chrámu
v Efesu

Feidiova socha Dia v Olympii – představa. *Vpravo:* Zeus unáší Ganymeda

DIV ČTVRTÝ FEIDIŮV ZEUS V OLYMPII

VOJTĚCH ZAMAROVSKÝ

ZA SEDMI DIVY SVĚTA

Přímo v srdci Řecka, na posvátné půdě olympijské, stál čtvrtý div světa. Jediný, jehož tvůrcem byl jediný člověk.

„Otcem Dia na nebi je samozřejmě Kronos, otcem Dia v Olympii však Feidiás. Onoho zrodila nesmrtelná příroda, tohoto ruce člověka, který jediný dokázal vytvářet bohy... Jistěže i ostatní díla ze sedmi divů obdivujeme, tomuto však jedinému vzdáváme úctu: a nevíme, kde končí náš obdiv k uměleckému dílu a začíná posvátná úcta k Diově soše...“

Ó, doby Hellady, jež jste tak nesmírně převyšovaly všechna další staletí

množstvím děl k počtě bohů a měly jste zároveň umělce, tvůrce tohoto nesmrtelného díla, jemuž podobné už nikdy nezrodil věk příští...!“

Do těchto dob, po kterých truchlí Filón, a k tomuto dílu, kterým „Feidiás vysoce zvítězil nad samým Olympem“, se vypravíme ze Smyrny do Athén a pak do Olympie. I když víme, že ani Feidia, ani sochu Dia tam již nenajdeme.

Máme za sebou červený i zelený maják izmirského přístavu, jsme na modrém Egejském moři pod modrou

Řecko a Olympie

oblohou a na řecké lodi, která nás jistojistě dopraví k cíli, vždyť řečtí námořníci dokonale ovládají své řemeslo, dělají ho už tři tisíce let. Necháváme za severním obzorem Lesbos, kde zpíval Alkaios své verše o vině, kde skládala své milostné písně krásná a něžná Sapphó, kde vládl mudrc Pittakos. Míjíme vysoký skalnatý Chios a malé ostrůvky koupající se ve vlnách, zdravíme se s bílými loděmi plujícími kolem. A když budeme mít štěstí doprovodí nás k břehům Attiky delfini, kteří kdysi zachránili pěvce Arióna. Přijíždíme do Řecka jako poutníci, kteří se vra-

místo, na jaké si nemůže činit nárok žádný jiný národ".

I když Athény nejsou vlastním cílem naší cesty, nemůžeme se v nich nezdřet. Jsou přece ještě stále nejskvělejším památníkem kultury starého Řecka. Přestože se v nich mnoho změnilo od dob, kdy Feidiův současník napsal: „Jsi hlupák, jestliže jsi neviděl Athény; jsi osel, jestliže jsi je viděl, a nebyl jsi jimi nadšen; a jestliže jsi je dobrovolně opustil, pak jsi velbloud!“

Co nás na nich však překvapuje, je fakt, že jsou moderním městem: vzhledem, rámcem, stávkami, ryt-

DIV ČTVRTÝ

FEIDIŮV ZEUS V OLYMPII

Parthenón

cejí do své duchovní pravlasti. Mezi antické básníky, malíře, sochaře, stavitele a filozofy, mezi učitele našich učitelů, kterým děkujeme za víc, než si obvykle uvědomujeme. Proto též po přistání v athénském přístavu se cítíme zároveň v starém Peiraieu, nevidíme jen těžké elektrické jeřáby, ale i Periklovy Dlouhé zdi, neslyšíme jen zpěvnou novořečtinu námořníků a dětí z Pirea, ale nasloucháme i Apollodórovi, „jak se bavil Agathón, Sókratés, Alkibiadés a jiní, co byli na té hostině“, kterou popsal Platón. Zářivé neony hotelů a bank na athénském Náměstí ústavy před bývalým královským palácem neodvádějí náš zrak od pahorku s rovnou plošinou, na které se rýsuje známá silueta Parthenónu... A své návštěvy a rozhovory omezíme na staré přátele, Řeky i Neřecké, s nimiž nás pojí pouto zájmu o kulturu národa, který si zajistil „v dějinách vývoje lidstva

mem života. Zní to divně, když víme, že vznikly nejpozději v 15. století před naším letopočtem jako opevněné sídlo Pelasgů; když víme, že v nich žili lónové už před příchodem Dóřů, proti kterým je bránil mytický král Kodros; když víme, že na jejich výstavbě pracovaly generace umělců, než je dal Periklés vyzdobit stavbami na Akropoli, jež jsou i v troskách klenoty architektury; když víme, že dávno předtím, než se objevily první historické zprávy o barbarských předcích všech evropských národů (kromě italského), skládal zde svá dramata Aischylos, Sofoklés a Euripidés, že tu žil Sókratés, Platón a Aristotelés, že tu tvořil své sochy Feidiás, Myrón a Praxitelés, že tu psal své dějiny Hérodotos a Thúkýdídés, že tu vznikla ústava Solónova a Kleisthenova, že se tu utvořil první známý demokratický stát v dějinách... A když víme, že ve vypočítávání historických zásluh Athén

o řeckou a evropskou kulturu bychom mohli pokračovat tak dlouho, jak bychom chtěli.

Vrcholného rozkvětu dosáhly Athény za demokratické vlády Perikla (444 až 429 před n. l.), kdy samy stály v čele velkého spolku řeckých států, tzv. Déléského svazu. V této „zlaté době“ byly nejen hospodářsky a vojensky nejmocnějším řeckým státem, ale i nejvýznamnějším kulturním střediskem celého řeckého světa. Klidně lze říci, že vůbec celého známého světa, neboť Egypt a Babylón s Asýrií měly tehdy doby své slávy už za sebou, Persie se zmítala v krizi a Řím se ke vstupu na scénu světových dějin teprve připravoval. Jejich občané si byli velikosti své doby vědomi. „Po svých obřích stopách, a nikoli bez svědectví,“ řekl v jedné ze svých řečí Periklés, „budeme sklízet obdiv dob přítomných i budoucích.“

Na šikmou plochu úpadku se dostaly z několika příčin: předně v důsledku katastrofálního moru v letech 430–429 před n. l., který zeslabil bojovou sílu athénskému státu zrovna na začátku peloponéské války; dále pro masový útek asi 20 tisíc otroků, kteří žili v Athénách sice v lepších podmínkách než jinde, ale samozřejmě využili válečné situace k získání svobody, což mělo za následek podvázání průmyslové a zčásti i zemědělské výroby v Attice; pak pro neschopnost velitelů, kteří přivodili ničivou porážku athénskému vojsku a loďstvu v tzv. sicilském tažení (415–413 před n. l.); a konečně v důsledku podkopné práce aristokratů, kteří viděli v reakční Spartě spojence proti athénské demokracii. Porážka v peloponéské válce a bezpodmínečná kapitulace roku 404 před n. l. skoncovala s velmocenským postavením Athén; po bitvě u Chaironeie roku 338 před n. l. se dostaly spolu s ostatními řeckými státy pod vedení Makedonie. Roku 146 před n. l. se zmocnili Řecka Římané a změnili Athény v jakousi muzeální rezervaci jejich dřívější slávy. V době římských císařů, z nichž zvláště Hadrián měl k Řekům přátelský vztah, udržovaly jméno Athén už jen staré stavby a filozofické školy; když dal Justinian roku 529 zavřít Platónovu

Akademii a Aristotelovo Lykeion, klesly na úroveň provinčního města byzantské říše. Za křižáckých válek v nich vládla francká knížata, roku 1456 se jich zmocnili Turci a rozprostřeli nad nimi neproniknutelné temno. Evropa si dokonce přestala uvědomovat jejich existenci. Počátkem 17. století se tam dostal nějaký potulný misionář z Německa a s nadšením hlásil svým představeným do Kolína: „Město Athény, o kterém se v antice tolik mluvilo, skutečně ještě existuje!“ – Ale to už nebylo město, nýbrž ubohá vesnice...

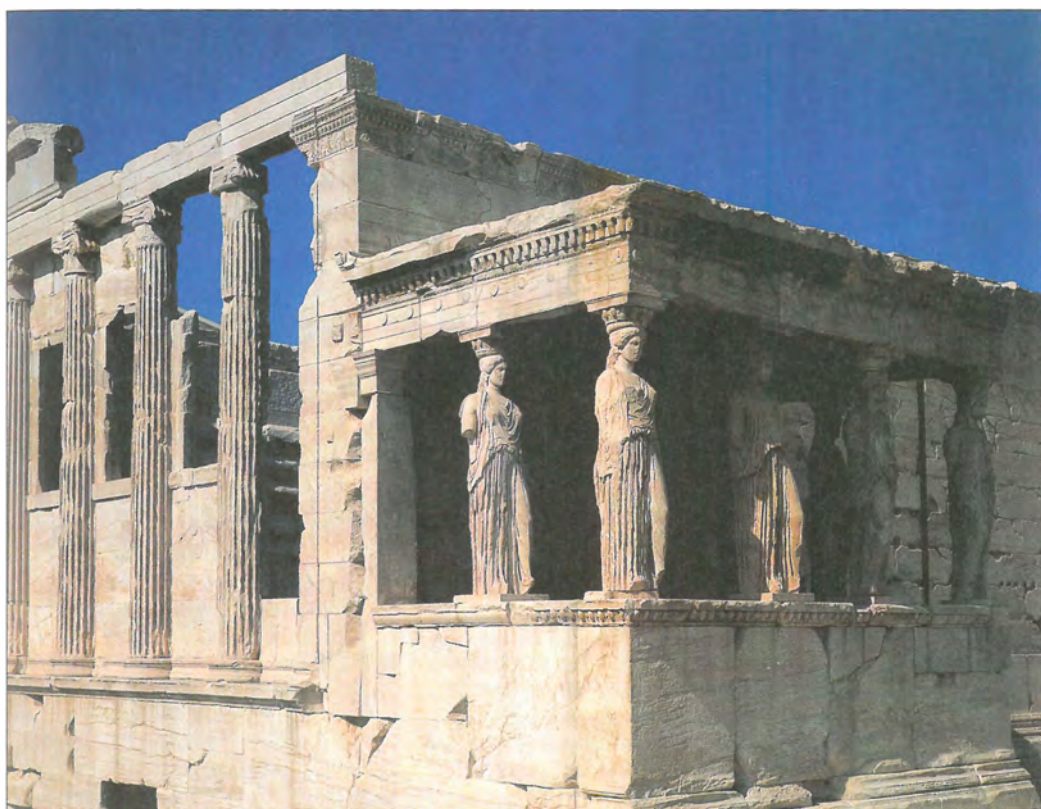
Roku 1821 vzplanul boj Řeků za svobodu; po hrdinském boji vlastenců a zásahu evropských mocností Turci kapitulovali a roku 1834 se Athény staly hlavním městem nového Řecka. První král Otto (Othon; původem z Bavorska) si po prohlídce svého sídelního města, jež mělo na konci turecké okupace už jen asi 2000 obyvatel, pozval mnichovského architekta Klenze, aby vypracoval plány na jeho výstavbu. Podle jeho pravitka vznikla zde šachovnice rovných a kolmých ulic, občas přerušená parky. Za krále Jiřího I. (původem z Dánska) se začaly měnit Klenzovy plány postupně ve skutečnost. Veřejné budovy charakterizoval zpočátku tzv. novořecký styl, který sem přinesl kodaňští architekti bratři Hansenové, potom však převládly prosté a vzhledné stavby řeckých architektů. Jejich vkus vtiskl Athénám ráz moderního velkoměsta, které má dnes (s přístavem Pireem) asi čtyři miliony obyvatel. Zatímco Athény takto rostly do velikosti a dnešní podoby, vystřídali se v nich tři další králové (Konstantin I., Alexandr a Jiří II.), roku 1924 v nich byla vyhlášena republika a roku 1935 obnovena monarchie. Roku 1941 je obsadily hitlerovské armády (když se předtím Řekové ubránili přesile vojsk fašistické Itálie) a roku 1944 je osvobodily partyzánské jednotky; po anglo-americkém zásahu a porážce lidových sil byla znovu nastolena monarchie. Jiřího II. vystřídal na trůně Pavel I.; po jeho smrti roku 1964 se stal králem mladý Konstantin II. (také olympijský vítěz z Říma). Roku 1967 ho zbavilo moci povstání důstojníků; když pak

emigroval, změnilo se roku 1973 Řecko opět v republiku. Dnes je demokratické Řecko členem Severoatlantické aliance i Evropské unie. – Avšak bez ohledu na všechny politické změny, často bouřlivé a Neřeckům ne vždy zcela pochopitelné, dovršili Řekové výstavbu Athén v „město nepodobné jiným“: bez honosných paláců, ale i bez brlohů chudiny, s hojnou zelení a množstvím sportovišť, s divadly starými více než 2000 i méně než 20 let, s novými čtvrtěmi, které dokazují, že řečtí architekti a urbanisté znovu zaujali své staré místo na světové špičce.

novověké olympijské hry stojí na místě starověkého athénského stadionu a má i jeho půdorys. Sledujme názvy ulic: nesou jména mytických hrdinů a historických králů, básníků a sochařů, myslitelů a jiných slavných mužů, známých nám ze školních lavic. Přitom sem nejsou importována; jsou stejně domácího původu, jako třeba slova filozofie, poezie, matematika, muzika, gramatika, fyzika, technika, atletika, politika atd. nebo kanon a atom. I kdyby se dnešní Athény rozrostly třeba na dvojnásobek, nikdy nebudou muset své *streets* a *avenues* číslovat...

DIV ČTVRTÝ

FEIDIŮV ZEUS V OLYMPII

Ať jsou však dnešní Athény jakkoli moderní, dýchá z nich na každém kroku vůně antiky. Na radnici je nápis *Búleutérion*, jaký tam mohl být třeba za Perikla; ve Schliemannově domě je sídlo Nejvyššího soudu, který se jmenuje *Areopagos* jako v dobách, kdy soudil Feidia; *Múseion* čili muzeum je někdejší „chrám Múz“; stadion postavený pro první

Vyjděme však z těchto moderních ulic s antickými jmény a vystupme po široké cestě kolem Dionýsova divadla a Héroдова *ódeia* (dnešního odeonu) na pahorek, který dělá Athény Athénami.

Akropolis! – Každý básník a malíř, který sem vstoupil, pokusil se vyjádřit ten podmaňující dojem, který se ho tu zmocnil. Žádnému se to nepodaři-

Erechtheion – předsíň se sochami mladých dívek

VOJTĚCH
ZAMAROVSKÝ

ZA SEDMI
DIVY SVĚTA

lo. Všechny básně jsou tváří v tvář skutečnosti slabé, mdlé, nevýstižné; žádný obraz nedokázal vyvolat velebnost této mramorové symfonie. „Jsou místa, o nichž všichni tvrdí, že jsou nádherná, jedinečná... Nesmíme se však zeptat proč. Nikdo neví proč. A tvrdí-li, že ví, šidí nebo lže.“ (Werich) – Akropolis je takovým místem.

Lze ji změřit a nedá to mnoho práce; z jednoho konce na druhý ji projdeme za deset minut. Lze na ní spočítat a zregistrovat všechna dodnes stojící i zmizelá umělecká díla sochařství i architektury; už stokrát se tak stalo. Lze ji také popsat: ale jen sty-

atid). A konečně je to Parthenón, největší stavba na Akropoli, chrám bohyně Athény. Stojí na umělé terase se základy v hloubce deseti metrů; jeho tvůrčové mu dali půdorys 69,5 krát 30,9 metru, který olemovali 46 dórskými sloupy vysokými 10,4 metru, na čelní i zadní straně zdvojenými. Postavili jej athénští občané (jen čtvrtinu všech pracujících směli tvořit otroci) v letech 447–432 před n. l. podle plánů architektů Iktína a Kallikrata a sochařsky ho vyzdobili všichni významní athénští umělci.

Po umělecké stránce vedl stavbu a výzdobu Parthenónu Feidiás, nej-

Athény, Akropolis
(pohled z jižní strany)

lem profesionálních průvodců nebo historiků umění. A to je také všechno, co může udělat autor pro čtenáře. Ostatní závisí už jen na „duchovním zraku“, jak říká praotec doma sedících cestovatelů Filón.

Čtyři skvělé mramorové stavby stojí dnes na plošině tohoto pahorku se strmými skalnatými svahy. Jsou to především Propylaje, monumentální vstupní brána se sloupy v dórském slohu, dílo architekta Mnésikla z let 437–432 před n. l. Dále je to nevelký chrám Athény Níké s íónskými sloupy na obou průčelích, postavený na skalním výběžku jižně od Propylají. Pak je to Erechtheion, skupina svatyní v íónském slohu a s otevřenou „Síní dívek“ (kór), jejíž sloupy jsou ztvárněny do ženských postav (kary-

vější řecký sochař, a po organizační Periklés, největší athénský státník.

A protože selhaly popisy básníků, uvedme věcnou charakteristiku těchto staveb z pera historika umění. Antonín Matějček, jinak skoupý na superlativy, píše ve svých *Dějínách umění* (1951): „Rozměry půdorysu a nárysu, proporcemi článků, rytmem linií z důvodů optických lehce zakřivených, přesností a jemností profilů, dokonalostí práce kamenické, nakonec i svou výzdobou sochařskou stal se Parthenón mistrovským dílem řecké architektury doby klasické... Stejně umělecké úrovně bylo dosaženo na Akropoli výstavnou bránou zvanou Propylaje...“ A pokud jde o Erechtheion, „tu dosáhla kamenická práce, pokrývající články plastickou

ornamentikou, nepřekonatelné vytríbenosti, přesnosti a jemnosti tvaru“.

Hledíme v němém úžasu na každou z těchto staveb, ale tento úžas je úplně jiný než před megalomanskými stavbami despotů starověkého Východu. Pojednou náš zrak sklouzne od jejich úpatí dolů na Agoru, někdejší hlavní athénské náměstí. Je to pole trosek porostlé cypřiši a oleandry; na jeho západní straně stojí však Théseion, nejlépe zachovaný chrám starých Řeků, a na východní obnovená Attalova stoa. Proč se takhle nezachoval Parthenón? A když mu to nebylo dopřáno: neměl by být

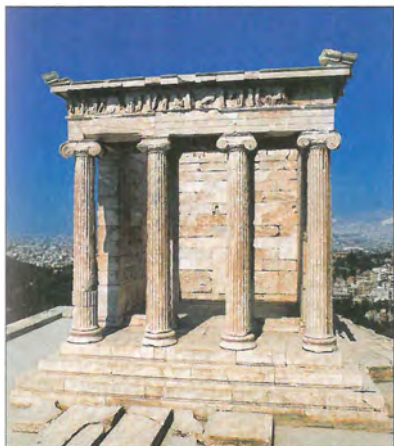
rovněž obnoven? Je ho ovšem možné obnovit tak, aby z něho nebyl setřen majestát věků? Věříme mistrům restaurátorského umění, i jejich technice, ale... Nicméně neměla by mu být vrácena aspoň reliéfní výzdoba? Přece existuje: až na malé výjimky je v Britském muzeu, jemuž ji za 35 000 liber prodal lord Elgin, když si ji po trochu velkomyslném výkladu *fermanu* tureckého sultána odvezl v letech 1801–1803 z Athén i s jednou karyatidou. V tomto *fermanu* stálo, že „nikdo mu nemá bránit v odvozu několika kamenů s nápisy nebo s figurami z Akropole“: Elgin jimi napl-

DIV ČTVRTÝ

FEIDIŮV ZEUS V OLYMPII

Propylaje –
monumentální vstup na
athénskou Akropoli

nil 201 beden. Snad je skutečně „zachránil před nebezpečím zničení tureckými barbary“, kteří z nich bez-
tak už většinu hlav otloukli; Byron ho však nazval zlodějem. Když se koncem 19. století domáhal řecký ministr kultury jejich vrácení, dostal odpověď v tom smyslu, že v Londýně jsou na dobrém místě. Bez výsledku zůstaly i další podobné akce řecké vlády.

Ale to už dojmy ustupují myšlenkám a úvahám. Jak to napsal o těchto stavbách Plútarchos? „V krátké době postavené pro věčnost.“ Pro věčnost – v pořádku; co však rozumí tou krátkou dobou? Znovu si to ově-

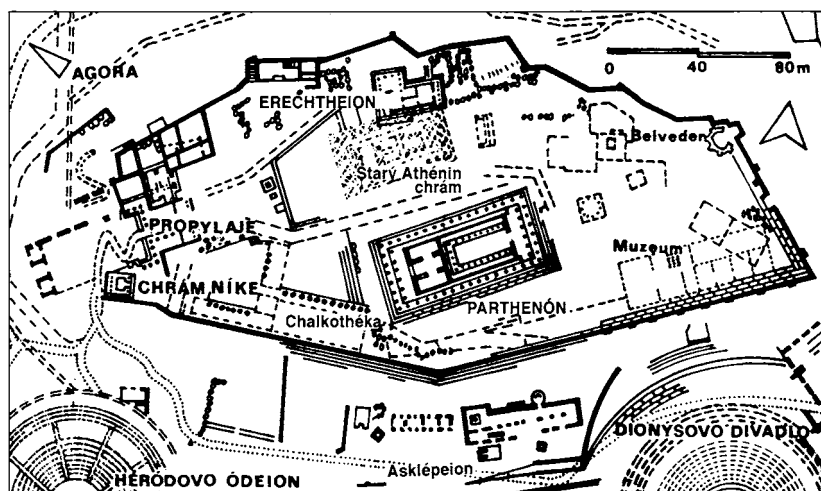
Chrám Athény Niké
na Akropoli

řujeme ve všech pramenech, které máme při ruce: Propylaje byly postaveny za pět let, Parthenón za patnáct... A k obdivu, který patří architektům a umělcům, přistupuje obdiv k organizační schopnosti mužů, kteří zajišťovali provedení těchto staveb personálně, materiálově i finančně, obdiv pracovního tempa bezejmenných stavbařů..

Co zbylo z válečného umění Spartanů, co z makedonských falang s dlouhými kopími, co z tisíců bitev a vítězství v těch drobných žabomyších válkách, vyplňujících dějiny městských států Hellady? Nic než

co nedokázal zub času za dva tisíce let.) O chrámu Athény Níké se napsalo víc knih, než by se do něho vešlo. Po osvobození Řecka byl znovu postaven (z původního materiálu), neboť Turci jej v 17. století zbourali, aby si na jeho místě postavili čtyři kanony. Přes tisíc listků obsahuje kartotéka prací o Erechtheiu (nepočítaje v to romány, jejichž děj se odehrává v době, kdy ho Turci používali jako harému). Ale přece si neodpustíme aspoň jednu poznámku. Na závěr a k zamyšlení.

Parthenón byl chrámem ochránky-ně Athén, „bohyně mocné, důvtipné,

Akropolis – půdorys

několik dat v dějepise, někdy dokonce sporných. Ale tiché mlčící stavby kolem nás jsou i ve svých troskách svědectvím řecké velikosti a génia mužů, kteří za Perikla sloužili athénské demokracii.

Velkou knihovnu by vyplnila díla o Akropoli a byly by v ní práce téměř ve všech jazycích světa. Tisíce svazků bylo napsáno jen o Parthenónu; jsou mezi nimi monografie o každé jeho sošce a o každém kroku jeho postupného chátrání po Theodosiově dekretu, na jehož základě byl roku 458 prohlášen za chrám křesťanů, i o jeho zkáze, když ho v 15. století změnili Turci v mešitu a v 17. století ve sklad střelného prachu. (Tomu také vděčí za svůj dnešní vzhled: roku 1687, za turecko-benátské války, ho zasáhla koule dělostřelců hraběte Königsmarka a ve vteřině dokázala,

jiskrných zraků a tvrdého srdce,“ kterou „hromovládný Zeus sám ze sebe zrodil, ze své vznešené hlavy, hned ve vsi válečné zbroji“, jak o ní zpívá Homér. Byl chrámem Athény a zároveň pomníkem slávy a velikosti Athén; patřil všemu athénskému lidu, který sem přinášel oběti a prosil o štěstí a blaho pro své město a stát. Jeho úlohou a funkcí (stejně jako všech řeckých chrámů) bylo sloužit ideologickým a estetickým potřebám svobodného lidu, stmelovat jej, posilovat jeho sebevědomí a vlastenectví. Pyramidy měly lid nanejvýš zastrašit; proto stačilo, aby byly strohým kamenným vykřičníkem za rozkazem. Zikkuraty měly lid ohromit; stačilo, aby byly navenek mohutné a uvnitř bohaté. Řecké chrámy však musely být vzhledem ke své společenské funkci velkolepé a krásné –

musely působit svým uměním. A pohled na Parthenón dokazuje, že umělci, kteří ho vytvořili, dobře pochopili, že lidu a státu mohou sloužit jen uměním nejvyšším.

Dlouho v nás doznívá dojem z návštěvy Akropole. Vlastně po celé cestě do Olympie. A Diův chrám, v němž stála Feidiova socha, si představujeme jen jako nějaký robustnější Parthenón, přenesený do údolí pod Kronův kopec.

Olympie je dnes spojená s Athénami vlakem, jeho trať vede přes Istmos po březích Korintského zálivu a Iónského moře. Je to cesta jakoby z pohádky či turistického propagačního filmu: zvláště pro panoráma Parnasu, sídla Múz, jehož vrcholok vidíme jednou na obzoru proti blan-kytnému nebi a podruhé v zrcadle azurového moře. Můžeme se však do ní dostat i autobusem nebo autem napříč Peloponnésem přes „blaženou Arkádii“ a cestou si prohlédnout „zlatem bohaté Mykény“ krále Agamemnóna a Héraklův „přepevný hrad Tíryns.

Kdo by si představoval Olympii jako nějaké velké a rušné sportovní středisko se stadiony, plovárnami, hřišti a tělocvičnami, byl by zklamán. Je to tiché turistické středisko s hotely, restauracemi, směnárnami a stánky se suvenýry, ale navíc – nejnádhernější archeologický park na světě. Skutečný přírodní park, plný antických sloupů ležících v kapradí jako mrtví vojáci, nebo strmících do nebe jako pomníky nehynoucí slávy, provoněný háj s palouky a zátišími, ve kterých odpočívají tisíceletí. Chcete se vyfotografovat na podstavci, na kterém stála před pětadvaceti stoletími socha některého z olympijských vítězů? Proběhnout se po někdejší olympijské závodní dráze, jejíž prahy startu a cíle dodnes jsou na svých místech? Nikdo vám v tom nebrání.

Toto místo, jehož jméno a zčásti i tradice dodnes žijí, bylo jedním z nejposvátnějších v celé Helladě. Konaly se tu přes tisíc let hry, za kterých nikdy nevytasil Řek na Řeka meč, ať to byl účastník soutěží, nebo prostý divák, a nepřítel neprolil krev nepříteli.

Stalo se ovšem, že se i tudy prohnala vojska (dvakrát: roku 420 před n. l. spartská a éidská, roku 364 před n. l. arkadská), minula ji však bez pohromy. Byl to ostrov míru, pojitko řeckých kmenů, fórum dorozumění mezi řeckými státy, pole ušlechtilého soutěžení nejlepších z nejlepších. A připojme ihned: nejen sportovců, ale – třebaš neoficiálně – i umělců a učenců. Když byly po 1500leté přestávce olympijské hry obnoveny (poslední antické se konaly roku 393, první moderní roku 1896), podařilo se vzkřísit jen jejich sportovní náplň. Ale i to byl velký krok kupředu na cestě k dosažení cílů, které sledovala olympijská střetnutí v antice.

Historie Olympie a olympiád je tak stará, že nemá vlastně začátek. První „historické“ olympijské hry se konaly roku 776 před n. l.; antičtí autoři však tvrdí, že to nebyly první, ale jen první počítané olympijské hry, kterými začíná řecký kalendář. (Řečtí historici datují jednotlivé události podle olympiád a olympiády označují pořadovým číslem a jménem vítěze her. Zdá se, že řecký kalendář začíná historicky spolehlivějším datem než římský „založením Města“ nebo náš „narozněním Krista“.)

„Prvního roku první olympiády, na které zvítězil v běhu Koroibos z Élidy,“ však už Olympia dávno existovala, stály v ní chrámy (určitě Hérin, možná však i Diův) a stanovena byla už i hlavní pravidla olympijských soutěží. A co je nejdůležitější: všechny řecké státy uznávaly *ekecheirii*, kterou moderní olympiády neobnovily. Připomínáme-li si vděčně jméno francouzského barona Pierra de Coubertina, který se zasloužil o vzkříšení olympijských her koncem 19. století našeho letopočtu, nemůžeme nezačlenit jméno éidského krále Ífita z přelomu 9. a 8. století před naším letopočtem, neboť ten se podle řecké tradice zasloužil o *ekecheirii* – všeobecný posvátný mír mezi všemi řeckými státy v době olympijských her. Řekové tak kvůli olympiádám odkládali své války, my kvůli válkám odkládáme olympiády... Ba v poslední době ani to ne.

Sama *ekecheiria* (schválně opakujeme už potřetí toto slovo, ať nám

DIV ČTVRTÝ

FEIDIŮV ZEUS V OLYMPII

VOJTĚCH
ZAMAROVSKÝ

ZA SEDMI
DIVY SVĚTA

utkví v paměti jako podstatná součást antických olympijských her) posunuje historii Olympie a olympiád značně dozadu. První smlouva o ní byla podle řeckých historiků sepsána někdy v poslední čtvrtině 9. století před n. l. mezi Ífitem a spartským zákonodárcem Lykúrgem, a to na disku, který byl pak uložen v Héřině chrámu v Olympii. Obě tyto osobnosti jsou sice poněkud zahaleny do mytických mlh, ale ještě ve 4. století před n. l. píše Aristotelés, že památný disk s touto smlouvou viděl na vlastní oči; jeho poslední popis nám podává ve 2. století n. l. Pau-

tradiční metodou. Podle zásady „dobrý nápad – málo dřiny“ šel na to novátorsky: vyhnal ustájený dobytek (3000 kusů) na louku, vykopal příkop, svedl do kravína vodu z dvou blízkých potoků a večer se už jen přihlásil o slíbenou odměnu ve výši 10% živého inventáře. Když ji nedostal, vyřídil si to s Augiášem tak, že se z toho jeho království až do trójské války nevzpamatovalo: vyslalo do ní jen deset lodí, zatímco protilehlé Echínské ostrovy, malé a nebohaté, jich vypravily čtyřicet.

Podle jiné pověsti došlo k založení Olympie po návratu Argonautů

Trosky Héřina chrámu
v Olympii

saniás. Ífitos prý hry pouze obnovil, aby podle rady delfské věštírny umožnil Řekům dojednat ukončení staletých válek, nesmírně zužujících zemi. Olympijské hry tedy vznikly jako nástroj dorozumění a míru. A tím i zůstaly.

O tom, kdo založil Olympii a tamější hry, nás podrobně a barvitě informují staré mýty; bohužel dost rozporně. Podle nejrozšířenější verze je založil Héraklés na památku svého vítězství ve válce s élidským králem Augeiem, všeobecně známým pod jménem Augiáš a dodnes přísloušným hroznou špinou v kravině. Tento „Augiášův chlév“ měl Héraklés z rozkazu mykénského krále Eurysthea, jemuž podléhal, za jediný den vyčistit. Byl to nespílitelný úkol, ale jen pro toho, jak si Héraklés uvědomil, kdo by jej řešil

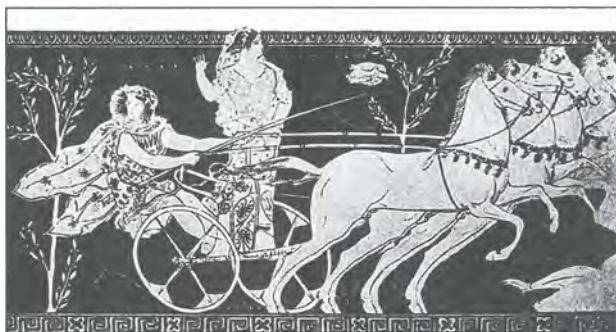

Héraklés Farneský

z Kolchidy, když se po úspěšné výpravě za zlatým rounem usnesli rozejít se. „Tehdy jim poradil Héraklés,“ píše Diodóros, „aby se pro případ nepředvídané náhody přísahou zavázali, že kdyby některý z nich potřeboval pomoc, ostatní mu ji poskytnou. Dohodli se, že si najdou nejkrásnější místo v Helladě pro bojové hry a lidové slavnosti a že toto místo zasvěť nejvyššímu z bohů, Diovi Olympskému. Přísahou se zavázali k věčnému přátelství a uspořádáním her pověřili Hérakla. Pro tato slavnostní shromáždění vybral pak Héraklés kraj na řece Alfeiu v zemi élidské, zasvětil ho po obou březích nejvyššímu z bohů a nazval ho jeho jménem – Olympia. Vyhlásil tu závody na koni a bojové hry, určil ceny vítězům a rozeslal nedotknutelné posly, aby ve všech městech oznámili, že se tu budou konat hry. A ačkoli už na výpravě Argonautů dosáhl nemalé slávy, leskem olympijských lidových slavností se jeho sláva ještě zvýšila. Tak se stal nejváženějším mužem v Helladě...“

Založení Olympie se však stejným právem připisovalo i Pelopovi, synovi krále Tantala, který tu zvítězil v závodech o život a smrt nad králem Oinomaem z Pisy. Tomuto Oinomaovi totiž předpověděla věštba, že muž, který se ožení s jeho dcerou, bude příčinou jeho smrti. Proto vyzval každého uchazeče o ruku své krásné Hippodameie na závod, což byla obvyklá forma prověrky zdatnosti nadějného zetě. Jenže v tomto případě spojená s neobvyklou podmínkou: oba účastníci se museli přísahou zavázat, že poražený se dá od vítěze proklát oštěpem. Dvanáct kůlů s napíchnutými hlavami uchazečů zdobilo už bránu Oinomaova paláce, když na ni zaklepal Pelops. Král totiž nepostupoval při těchto závodech *fair*, třebaže dával nápadníkům náskok. Měl zázračné koně, které mu daroval sám bůh války Arés, a jak můžeme usuzovat z antických zpráv, byli téměř tak rychlí jako dobře seřízená motorka. V takovém případě mohl Pelopovi pomoci jen bůh; když tedy viděl, jak se Hippodameia souží, požádal o pomoc boha moří Poseidona. Dostal od něho ještě rychlejší

koně; měli dokonce křídla. Podle jiné verze měl jeho vůz okřídlená kola, jako jsou na odznacích našich železničářů. Samozřejmě vyhrál, i když to nešlo hladce. Zasloužil se o to hlavně údržbář Oinomaova závodního vozu Myrtilos, který uvolnil na jeho kolech zákolníky, takže král na cílové rovince havaroval a rozbil si hlavu. Podle nezaručené zprávy Pelops prý Myrtila podplatil; podle jiné ho prý podplatila Hippodameia, protože se jí Pelops velice líbil. Ať tomu bylo tak či onak, po Oinomaově pohřbu se Pelops oženil s Hippodameiou, dobyl celý poloostrov (a dal mu svoje jmé-

no: *Peloponnésos*) a na památku svého vítězství založil v Olympii olympijské hry.

Zachovaly se však i odlišné pověsti. Podle jedné z nich založil Olympii Apollónův syn Iamos a otevřel si v ní věštinu; spolehlivostí a jasností svých předpovědí se prý úplně vyrovnala delfské. Podle jiné, ale zdaleka ne poslední, založil ji i s hrami Héraklův potomek Oxylos, když se stal s pomocí Dóru králem v Élidě. Proto si též Élidané vymohli na Písanech čest a právo, aby byli pořadateli olympijských her. Boje mezi Élidou a Písou o pořádání her nejsou však už mýtus, nýbrž historický fakt z 2. poloviny 6. století před n. l.

Než přejdeme k dalším historickým faktům, dovolme si malé zastavení. Mýty a pověsti skrývají v sobě často historické jádro; v případě Olympie je ho však nesmírně těžké vylousknout. Vyplývá z nich vlastně jen to, že Řekové připisovali olympijským hrám takový význam, že za jejich zakladatele pokládali největší mytické hrdiny. Historie Olympie

DIV ČTVRTÝ

FEIDIŮV ZEUS V OLYMPII

Pelops a Hippodameia na voze. Červenofigurová malba na attické amfore z let 420–410 před n. l. (Archeologické muzeum v Arezzu)

a olympijských her je (a vždy byla) naproti tomu poměrně dobře známa; řečtí autoři nám o ní zanechali velké množství zpráv, a to většinou spolehlivých. Co však nebylo až do 19. století téměř vůbec známo, byla sama Olympie. Zní to divně, ale je to tak: musela být objevena. Jako Homérova Trója, jako Mínóův labyrint na Krétě, jako asyrské Ninive a egyptská Memfis.

Hlavní zásluhu na tom, že dnes svítí na kultovní a sportovní zařízení Olympie slunce a že se dnes můžeme procházet aspoň mezi jejich troskami, mají němečtí archeologové. Začali tam kopat v poslední čtvrtině 19. století, když se jim dostalo nějakého drobtu z pěti miliard zlatých franků, jež musela zaplatit Francie za to, že ji v letech 1870–1871 Bismarckovo Německo porazilo. Stará Olympie se všemi svými stavbami a uměleckými poklady, které tu Řekové za víc než tisíc let nahromadili, padla roku 297 za oběť germánským Herulům, roku 395 n. l. divokým Gótům (s nimiž jsme se setkali už v Efesu) a potom do rukou křesťanských horlivců. Ti po dekretech Theodosia II. z let 406 a 426, jimiž se nařizovalo zbourání všech pohanických chrámů, „zničili a rozmetali všechno bezbožné,“ co se tu našlo – a bylo toho ještě stále dost i po Herulech a Gótech, a také po Římanech, kteří už předtím po celá staletí odvaželi z této vševecké klenotnice jeden umělecký poklad za druhým. Zkázu dokončila dvě zemětřesení (v letech 522 a 551) a pak turečtí agové, kteří proměnili Olympii v kamenolom, aby si z jejích trosek postavili hrady v Miraki a Pyrgu. Co zbylo, zanesl Alfeios „pískem z hor sneseným, jenž jako pohřební rubáš přikryl celý kraj, skrýváje jeho bídu a ubohost“.

První novověká zmínka o Olympii se objevuje až za tisíc let po jejím zničení, a to na mapě Benátčana Battisty Palnese z roku 1516. Tečka a tehdejší název *Andilalo*, to je vše. Muselo uplynout ještě víc než sto let, než na její půdu vstoupil evropský učenec. Byl to pomořanský Němec M. Palbitzki, historik umění na dvoře švédské královny Kristiny. Viděl tam roku 1647 vyčnívat z písku nějaké

trosky, ale nemohl je identifikovat. Myšlenku, aby se tam kopalo, vyslovil poprvé nám už známý francouzský benediktn Bernard de Montfaucon, autor prvního novověkého seznamu divů světa. Ve vatikánském archivu je jeho dopis kardinálu Quirinimu ze 14 června 1723, v němž vyslovuje domněnku, že se tu pod zemí „skrývají nesmírné poklady umění“, a zároveň navrhuje, aby se „s povolením turecké vlády učinil pokus o jejich vykopání“.

Montfauconův návrh byl však předčasný. Až po několika desetiletích, vyplněných mezi jiným objevy v Pompejích a Herkulaneu, mohla jeho myšlenka ožít. Chopil se jí Johan Joachim Winckelmann, zakladatel vědecké archeologie, jehož *Dějiny umění starověku* (1764) probudily zájem o antické památky v celé Evropě. Vypracoval také konkrétní plán olympijských vykopávek; jeho provedení mu však překazila tragická smrt. V nočních hodinách 8. června 1768, uprostřed práce ve svém pokoji v terstském hotelu, zahynul rukou loupežného vraha.

V době, kdy Winckelmann přemlouval německá knížata a Marii Terezií k financování olympijských vykopávek, dostal se na potulkách po Peloponnésu pod svahy Kronova kopce Angličan Chandler a přesně poznal, kde je. Jeho popis Olympie (v *Cestách po Řecku*, 1776) podnítil pak plukovníka Leaka a další dva anglické cestovatele, Dodwella a Gella, aby toto místo podrobně prozkoumali. Když tam roku 1805 rozložili své stany, mohli však už jen pokračovat v díle, které mezitím začal francouzský konzul v Athénách Fauvel, jenž roku 1787 správně identifikoval trosky Diova chrámu. Roku 1813 navštívili Olympii další dva Angličané, lord Stanhope a jeho kreslič Allason; vděčíme jim za její první zmapování. Pak se do půdy Olympie zabořily rýče francouzské expediční armády, vyslané na pomoc řeckému osvobozeneckému boji proti Turkům. Pod vedením M. Duboise a A. Bloueta vykopaly na místě Diova chrámu několik reliéfů, které nesly jasné znaky někdejšího pomalování, a poslali je do Louvru. Přes objevené dílo fran-

couzských badatelů *Vědecká výprava na Peloponnésos* (1831) upadla Olympie opět v zapomenutí. Zájem archeologů se tehdy obracel jiným směrem, k „novým starým světům“, k Egyptu, k Mezopotámii. A zájem veřejnosti? Nezapomínejme, že to byla doba, kdy se jako reakce na „století klasicismu“ všude rozléhalo volání Stendhalovo: „Kdo nás osvobodí od Řeků a Římanů...!“

A zas musel dozrát čas, zas se muselo vrátit kyvadlo zájmu od trubadúrů a gotiky k antice. Teprve potom se mohl objevit muž, který si odkrytí Olympie stanovil za životní cíl: Ernst Curtius.

Touha vzkřísit Olympii se zrodila v Ernstu Curtiusovi už v raném mládí; snad ne tak brzy, jako v Schliemannovi touha objevit Tróju, ale možná už za gymnaziálních let v Lübecku, kde se roku 1814 narodil. Do Řecka se dostal jako třiaadvacetiletý absolvent univerzity roku 1837. Nepřišel však jako archeolog, nýbrž jako domácí učitel a vychovatel v rodině Ch. A. Brandise, komorního rady na athénském královském dvoře. V tomto zaměstnání pokračoval i po návratu do Německa, avšak u poněkud vznešenějšího zaměstnavatele: v letech 1849–1856 byl vychovatelem pruského korunního prince, pozdějšího německého císaře. Archeologickým studiím mohl věnovat v Řecku i Německu jen tolik času, kolik mu jeho urození žáci ponechali. Roku 1856 se stal profesorem na univerzitě v Göttingen, což bylo při jeho schopnostech a také stycích poměrně pozdě; roku 1868 přešel pak na berlínskou univerzitu, která dnes nese jméno jeho přítele a příznivce Alexandra von Humboldta. Znovu tedy vyučoval a vychovával a znovu netrhl svůj čas jen v budovách s klasickými portály, nýbrž hlavně v terénu na klasické půdě. Splnění svého životního cíle dosáhl. Když roku 1896 v Berlíně zemřel, vyšly už první svazky souborného díla, které zpracoval s kolektivem svých spolupracovníků – *Olympia, výsledky vykopávek prováděných Německou říší* (1890–1897).

Olympii navštívil Curtius poprvé hned roku 1838, podruhé na jaře 1840. „Z významných měst staré Hellady,“ napsal po první návštěvě, „žádné nezmizelo tak k nepoznání jako Olympie. V pustém údolí řeky, v dusné, nezdравé atmosféře, trápený hmyzem ze zdejších močálů, člověk spíš pochopí zoufalství, jež se zmocňuje každého, kdo sem vkročí s badatelským úmyslem...“

Tehdy ovšem nevedla do Olympie krásná asfaltová silnice jako dnes a nikdo z obyvatel v okolí nechápal, co vlastně tento mladík chtěl, když se dotazoval na „nějakou Olympii“. –

„Jedna tu kdysi byla, ale odešla sloužit do Patrasu.“

Nakonec však Curtius místo našel, ačkoli vykopávky francouzských ženistů mezitím beznadějně zarostly bujnou vegetací. Na odkrytí tajemství legendárního místa nemohl však pomýšlet: neměl čas ani peníze. Protože nebyl dobrodruh jako Layard, ani neměl obchodní talent jako Schliemann, rozhodl se dosáhnout cíle jinak – tím, že si získá „dobré jméno v lepších kruzích“. Po letech trpělivého vyčkávání, kdy z každé ztráty času v salónech knižecích a královských zámků vytloukal „kapitál důvěry“ ve své schopnosti, usoudil, že má už dostatečné *renomé*, aby se pustil do útoku. Zahájil ho promyšleně: v lednu 1852 ohlásil veřejnou přednášku o Olympii. Zabezpečil si na ní účast svého žáka i jeho strýce, pruského krále Bedřicha Viléma IV., a tím také účast všech, kteří se v Berlíně za

DIV ČTVRTÝ

FEIDIŮV ZEUS V OLYMPII

Posvátný okrsek Altis
v Olympii – model

VOJTĚCH ZAMAROVSKÝ

ZA SEDMI DIVY SVĚTA

něco považovali. A protože přišel i Humboldt, přišli také všichni, kteří v Berlíně něco znamenali. Místo vstupenky dal každému příchozímu obrázek s rekonstruovaným chrámem Dia Olympského, jež podle jeho návrhu vyhotovil malíř Strack. A když na ukončení prohlásil, že muž, který se zaslouží o odhalení uměleckých a historických pokladů, jež se skrývají v olympijské půdě, si získá nehynoucí slávu, král vstal a prohlásil: „To mám tedy chuť postavit se sám ke dveřím s pokladničkou!“

Ale když o rok později vypsál sbírku na vykopávky v Olympii Ludwig

středky, takže se mohlo v tomto podniku pokročit, a to dokonce dále, než se předpokládalo podle plánu z roku 1869.“

Jenže Řecko nebylo „otevřenou zemí“, jako například Egypt, Mezopotámie nebo třeba Mexiko, kde Američan Stephens koupil za 50 dolarů celý komplex pyramid a monumentálních staveb v Copánu, bývalém hlavním městě Staré říše Mayů. Německá vláda musela uzavřít s řeckou vládou řádnou mezinárodní smlouvu (za císaře ji pak podepsal jeho athénský vyslanec E. von Wagner a jako osobní zplnomocně-

Práxitélés: Afrodité
Knidská, 350 před n. l.
Výška 205 cm.
Vatikánská muzea, Řím

Hermés s malým
Dionýsem. Mramorová
socha v mírně
nadživotní velikosti od
Práxitéla z doby okolo
roku 340 před n. l.
Našla se v Héřině
chrámu, kde ji viděl stát
ještě Pausaniás
(Archeologické muzeum
v Olympii)

Paióniova Niké

Ross, německý profesor archeologie na nové athénské univerzitě, shromáždilo se v ní celkem 262 tolarů. Za to se ovšem Olympie vykopat nedala. „Teprve události po roce 1879,“ píše Curtiusův spolupracovník R. Weil v *Dějinách olympijských vykopávek* (1890), „vytvořily v Německu úplně nové poměry, které poskytly nesrovnatelně větší finanční pro-

nec Ernst Curtius), podle které se zavázala odevzdat všechny nálezy Řecku; Německo mohlo dostat jen duplikáty, kopie atd., a to „výhradně podle uvážení vlády Jeho Veličerstva krále Hellénů“. Řecká vláda se za to zavázala vykoupit všechny pozemky potřebné pro vykopávky a dát je k dispozici německým archeologům. Poskytla jim i všestrannou pomoc.

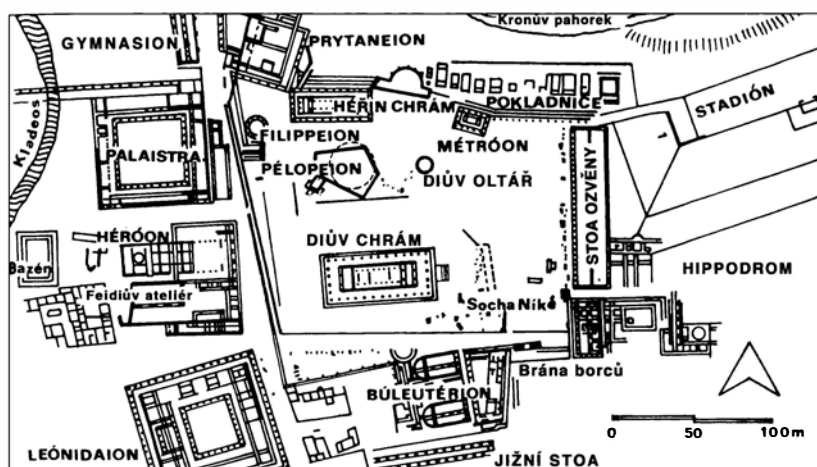
Vykopávky byly zahájeny roku 1875; zúčastnili se jich pod Curtiusovým vedením nejvýznamnější němečtí archeologové, mezi nimi Friedrich Adler, Gustav Hirschfeld

a pozdější Schliemannův spolupracovník v Tróji W. Dörpfeld. (Schliemanna k vykopávkám nepřipustili; oficiální německá věda ho přes objevy v Tróji, Mykénách a Tírynthu považovala za „diletanta“.) Formálně byly ukončeny v květnu 1881. Tím ovšem průzkum Olympie neskončil. Němečtí archeologové se sem vrátili roku 1936 a po přestávce za válečných a poválečných časů zde pracují dodnes. A stále ne zbytečně.

Výsledky Curtiusových vykopávek přinesly velké překvapení. A řekněme rovnou: pro širokou veřejnost, která tu očekávala zlato, stříbro a jiné „mate-

DIV ČTVRTÝ

FEIDIŮV ZEUS V OLYMPII

Starověká Olympie. Plán podle vykopávek

riální hodnoty“, velké zklamání. Proto také Bismarck odmítl uhradit schodek Curtiusovy expedice ze státních prostředků: „Za to by se daly přece postavit kasárny pro celý pluk granátníků!“ Uhradil ho pak císař ze „soukromých prostředků“ – z výnosu jednoho ze svých devatenácti velkostatků.

Přesto však se tu našlo několik sochařských děl, která nadchla milovníky antiky a lidi se vztahem k umění. Dnes jsou vystavena v Archeologickém olympijském muzeu. Je jen správné, že stojí tady, a ne někde sta či tisíce kolometrů od místa svého vzniku a nálezů.

První z nich je Praxitelův *Hermes s Dionýsem*. Sebevědomě nedbalý postoj Hermův, vnitřní klid a ušlechtilost tváře, mužná krása jeho těla a dětská něha Dionýsa, sahajícího po hroznu v (nyní ulomené) Hermově

Apollón Sauroktonos (zabíjející ještěrku)

pravici, tak vypadá toto mramorové veledlo. Přitom je to originál, jeden z mála originálů řeckých soch ze 4. století před n. l. Ostatní Práxitelovy sochy, mezi nimi slavná *Afrodíta Knidská*, *Odpočívající Satyr* a *Apolón zabíjející ještěrku* se zachovaly pouze v kopiích... Podle antických zpráv vytvořil prý Práxitelés asi padesát vynikajících soch. Jinak víme o něm jen tolik, že byl Athénan, že se sochařství vyučil u svého otce Kéfísodóta a že sochaři byli i jeho synové Kéfísodótos mladší a Tímarchos; žil asi v letech 390–330 před n. l. Dobou svého působení nepatřil už tedy do období vrcholného klasického sochařství: velikost umělce se ovšem neměří velikostí doby, nýbrž tvorby.

Druhým z těchto nálezů je torzo Paioniovy Níké, bohyně vítězství, sestupující z Olympu na zem. Stála původně na devítimetrovém mramorovém podstavci poblíž Diova chrámu, byla rovněž z mramoru a zdá se, že se nerozbila pádem, ale že ji již povalenou někdo zmrzačil. Vznikla kolem roku 420 před n. l. a její objev znamenal první setkání s dílem sochaře, jehož jméno bylo dosud pouze prázdným slovem bez obsahu.

Jistěže už tyto dva nálezy vysoce převýšily všechny náklady na platy německých profesorů a jejich asistentů i na skromnou mzdu řeckých kopáčů a odškodnění malých vinohradníků, kterým se pod svahy Kronova kopce beztak příliš nedařilo. A přinejmenším stejnou cenu jako všechny ostatní nálezy – sochařská výzdoba štítů Diova chrámu s krásnou postavou boha Apollóna, metopy s výjevy z dvanácti Héraklových hrdinských činů, množství bronzových a mramorových torz, ozdobných chrličů ze střech budov a keramiky – má pro nás odkrytí základů olympijských staveb a zjištění jejich někdejšího účelu. Dnes tedy víme, čemu ta či ona budova v tomto jedinečném archeologickém parku sloužila, a většinou též, jak původně vypadala, ačkoli spočívala už přes tisíc let v troskách a až pod šestimetrovým nánosem bahna.

Je to vskutku velké dílo, jež tu dokázal Curtius se svými spolupra-

covníky a nástupci: vedle odkrytí Delf jeho francouzskými kolegy největší na půdě Řecka. Tím však jeho zásluhy nekončí.

Výsledky vykopávek v Olympii, které Curtius průběžně publikoval ve zvláštních zprávách, se dostaly mezi jiným do rukou Pierra de Coubertina, muže s vynikajícím klasickým vzděláním a prodchnutého nadšením pro tělovýchovu a sport. Hluboce na něho zapůsobily, ba co víc – daly jeho představám a snahám směr. „Německo vyneslo na světlo dne trosky Olympie,“ prohlásil pln obdivu nad Curtiusovými archeologickými úspěchy, „proč by neměla Francie vzkřísit lesk olympijských her?“ A nezůstalo jen u této řečnické otázky; díky jeho neúnavné propagační a organizační práci stalo se nakonec skutkem, že v Athénách se konaly roku 1896 první novověké olympijské hry. Po nich pak další v Paříži, Saint Louis, Londýně... Když pak čtyřiasedmdesátiletý Coubertin roku 1937 zemřel, postavila mu řecká vláda v Olympii pamětní stélu. Pod ní odpočívá, jak si to přál, jeho srdce.

V archeologických publikacích o Olympii se Coubertinovo jméno vyskytuje nejvýš v okrajové poznámce; totéž platí o Curtiusově jménu v publikacích o olympijských hrách. A přece k sobě neoddělitelně patří; byla by dnes Olympie, jež nemá ani tisíc obyvatel, bez Coubertina jedním z nejznámějších míst Řecka? Byly by dnes bez Curtiuse olympijské hry? Nikde si tuto spojitost neuvědomujeme tak silně jako právě tam, kde jeden z nich zabořil rýč a druhý zanechal srdce – v údolí pod Kronovým kopcem.

Od úpatí kopce zasvěceného Diovu otci se táhnou odvěsný velkého trojúhelníku: na západě říčka Kladeos, na východě mrtvé koryto Alfeia, na jihu dnešní tok této řeky, jež si mohutnými meandry prodlužuje cestu k moři. Mezi nimi prosvítají temnou zelení dubů a smrčků a stříbřitou šedí oliv linie nepravidelného čtyřúhelníku – zbytky hradeb posvátného olympijského okrsku Altidy. Na průsečíku jeho úhlopříček stál kdysi mohutný

oválný podstavec z neotesaných kvádrů. Na tomto místě začneme svou prohlídku.

Byl to totiž nejen geometrický, ale i historický a ideový střed celé Olympie. Zde olympijské hry začínaly i končily: onen podstavec byl oltář nejvyššího boha Dia, na němž se konaly zápalné oběti. Deset metrů byl vysoký v dobách Feidiových, sedm ještě v dobách Pausaniových, pouhá značka je tu dnes.

Vydejme se směrem na západ. Po několika krocích přijdeme k malé vyvýšenině porostlé stromy a ohrazené zlomky kvádrů. Je to jedno z nejposvátnějších míst v celém posvátném okrsku: podle tradice skrývá v sobě hrob krále Pelopa. Výzkum ukázal, že to byl jen kenotaf, symbolický hrob, pietně upravený asi v 6. století před n. l. Pocházel však až ze začátku 1. tisíciletí před naším letopočtem.

Severně od této vyvýšeniny se táhne kamenná terasa s ulámanými dřívky dórských sloupů; tři na vzdálenější straně a jeden na bližší se tyčí v celé své výši. Jsou to pozůstatky Héřina chrámu, nejstaršího známého chrámu na řecké půdě, mají téměř 2600 let. Pod nimi byly odkryty zdi dvou ještě starších chrámů. Ze které doby, když už koncem 7. století před n. l. byly tak staré, že se nedaly opravit, a tak je zasypali? Nenajde se mezi nimi základní kámen se jménem samotného Héřaka? Hlídač, který tu není jen hlídačem, se snaží pochopit naše zamyšlení. „Ano, tady byl nalezen, podstavec je ještě na původním místě, 8. května 1877 Práxitelův *Hermés s Dionýsem*.“

U jihozápadního průčelí Héřina chrámu, těsně u hradby, je kamenný dvojkruh vyplněný úlomky iónských sloupů. Jsou to zbytky Filipeia, jež dal postavit makedonský král Filip II., otec Alexandra Velikého, a kdysi v něm stálo šest zlatých soch členů makedonské královské rodiny. Tato stavba měla připomínat, že Makedoňané si vymohli právo účasti na olympijských hrách a tím byli uznáni za rovnoprávné s ostatními Řeky.

Poslední stavbou v této části posvátného okrsku bylo Prytaneion.

Kdysi tu sídlila správa Olympie a byla tu jídelna pro pohoštění vítězů a významných hostů. Zbyly z ní jen základy; sáčky a zmačkané ubrousky dokazují, že mnozí novodobí návštěvníci mají dostatečné historické vědomosti (z *baedekra*), protože jíst v Prytaneiu se považovalo ve starém Řecku za jednu z nejvyšších poct.

Na východní straně přiléhá k Héřinu chrámu polokruhová stavba s vodní nádržkou a zbytky korintského sloupoví. Byla to fontána a svým vzhledem tu působí jako pozdní příchozí; však je to stavba až z římské doby. Na východ od ní se táhne terasa s troskami třinácti „pokladnic“ v podobě malých chrámů, v nichž si uschovaly jednotlivé řecké státy obětní dary. Před ní stál kdysi nevelký chrám matky bohů, Métróon, přeměněný za římských časů na chrám císaře Augusta.

Pod „terasou pokladnic“ je vyrovnáno několik kvádrů a na některých ještě můžeme vidět stopy po sochách, které na nich stály. Většina návštěvníků prochází okolo nich nevšímavě; nás však zaujmou. Byly to podstavce pro tzv. pokutné sochy, které museli dát postavit závodníci (nebo jejich rodná města), když na hrách porušili pravidla nebo se dopustili podvodu. Za více než tisíc roků konání olympijských her se zjistilo celkem pět takových případů, z toho tři pokusy o podplacení soupeřů. Není to ani tak mnoho...

Východní strana Altidy byla bez hradeb; ohraničovala ji víc než sto metrová stoa Echa („kolonáda Ozvěny“). Nazývala se tak proto, že hlas se v ní odrazil sedmkrát. Sloužila též za úkryt před sluncem a nepohodou a i dnes je možné si v jejích troskách odpočinout ve stínu, protože v nich vyrostly košaté Diovy duby. Před menší kolonádou, která k ní přiléhala z jihu, bylo hlavní prostranství pro sochy olympijských vítězů. Tady stávala i Paióniova Níké, základ jejího podstavce je ještě na místě. A právě odtud je nejpůsobivější pohled na trosky největší stavby olympijského posvátného okrsku, Diova chrámu. Mohutné dórské sloupy z jeho jižní strany leží dodnes v poloze, do které

VOJTĚCH ZAMAROVSKÝ

ZA SEDMI DIVY SVĚTA

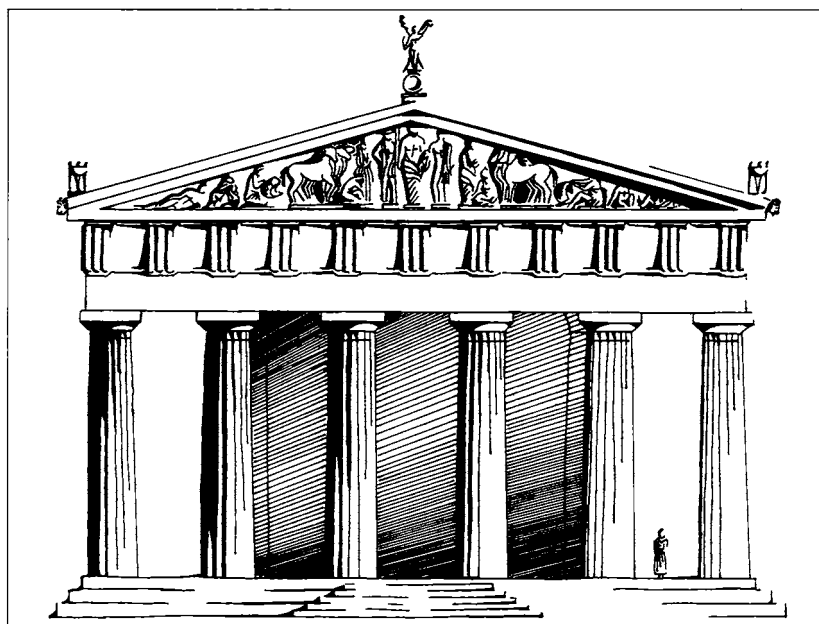
je vrhlo zemětřesení v 6. století. Jsou z vápence a jejich praskliny odhalují tisíce otisků zkamenělých mušlíček a loděnek devonských moří.

Kde jsou však sportovní zařízení starověké Olympie, na které při prohlídce tohoto pole zřícenin antických chrámů neustále myslíme? To, co z nich zbylo, najdeme na vnějších stranách posvátného okrsku.

Slavný olympijský stadion ležel na severovýchodě, pod svahy Kronova kopce. Dnes je odkrytý (bylo třeba z něho odstranit 40 000 m² zeminy) a tvoří obdélník, jehož strany měří 215 krát 31 metrů. Není tu však jedi-

závodech pravděpodobně zasunovaly žerdě (snad ozdobené stuhami), pro určení rozestupů běžců. Startovalo se na východní straně stadionu, tedy proti vyústění tunelu pro závodníky, jehož výška prý určil Héraklés tak, aby jím mohl projít.

Stadion byl ze tří stran obehnan mírně stoupajícím náspem; čtvrtou tvořil svah Kronova kopce, který však neprotínala dnešní silnice. Vešlo se sem asi 45 000 diváků a mnozí z nich, jak uvádějí antičtí autoři, si obsazovali svá místa už večer před závodem a proseděli tam celou noc. Ale ani přes den to neměli nijak zvlášť poho-

Diův chrám Olympii.
Rekonstrukce
východního průčelí
podle popisů a nálezů

né sedadlo, jediná kamenné lavice. Stadionem se totiž ve starém Řecku nenazývaly tribuny pro diváky, ale trať pro závodníky. Trať měřila od startu k cíli (resp. k obrátce) 600 stop. Tato vzdálenost se stala základem pro všeobecně používanou délkovou míru v celém Řecku a dostala název *stadion*. Podle zpráv z mýtů ji vyměřil osobně Héraklés, a to stovkou svých kroků; podle moderních měření a výpočtů měřilo toto olympijské stadion 192,27 metru. Start a cíl tvořil kamenný práh se zářezy pro odraz nohou při rozběhu. Ve vzdálenosti asi jednoho a čtvrt metru v něm byly čtvercové otvory, do nichž se při

dlné. „Kdybych chtěl potrestat hodně neposlušného otoka,“ řekl Diogenés, „nepošlu ho valit mlýnské kameny, ale škvařit se na olympijské hry.“ Jediným zařízením pro občerstvení diváků, kteří tu seděli pod žhavým řeckým sluncem, byl vyzděný příkop s tekoucí pitnou vodou. Mimochodem – vstupné se neplatilo.

Jižně od stadionu ležel hippodrom, na kterém se konaly rychlostní závody na koních a vozech; jeho trať měřila čtyři stadia a cíl v něm vyznačovala socha Hippodameie. Na západní straně za hradbami posvátného okrsku byla *palaistra*, velká budova pro boje zápasníků. Měla

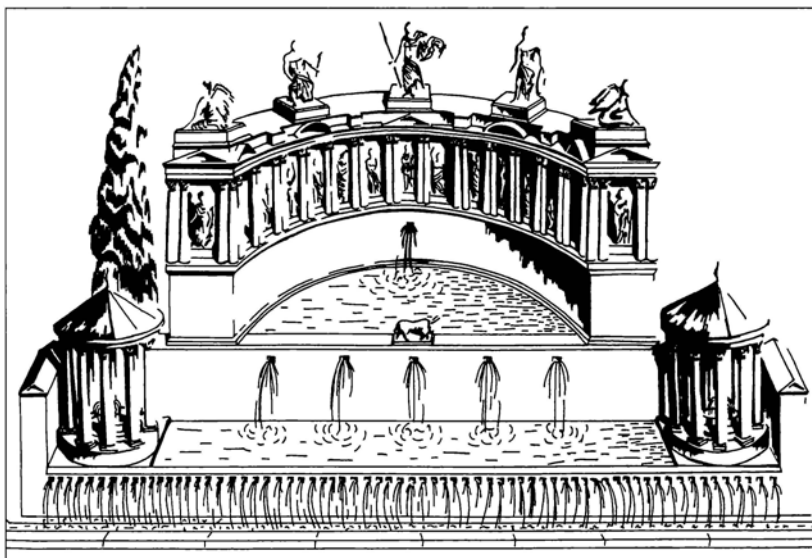
DIV ČTVRTÝ

FEIDIŮV ZEUS V OLYMPII

Olympijský stadion
v Olympii po obnovení

čtvercový půdorys (66 krát 66 metrů) a uprostřed dvůr lemovaný kolonádou; část jejích sloupů byla v současnosti znovu postavena. Stejně tak i sloupy přilehlého gymnázia s velkým ústředním dvorem, kde byla běžecká trať a cvičiště pro diskaře, oštěpaře a skokany. Jak se zdá, sloužily tyto budovy závodníkům v době her i jako ubytovny.

Za někdejší jižní hradbou, poblíž „Římské brány“ (tři brány přerušovaly souvislý pás hradby okolo Altidy), vidíme půdorys velké budovy. Měla dvě křídla ukončená polokruhem a na čelní straně spojená halou. Bylo to Búleutérion, „Budova rady“, u které skládali účastníci přísahu, že se deset měsíců poctivě připravovali, že budou dodržovat pravidla a čestně bojovat

Římské nymfaion
v Olympii –
rekonstrukce

VOJTĚCH ZAMAROVSKÝ

ZA SEDMI DIVY SVĚTA

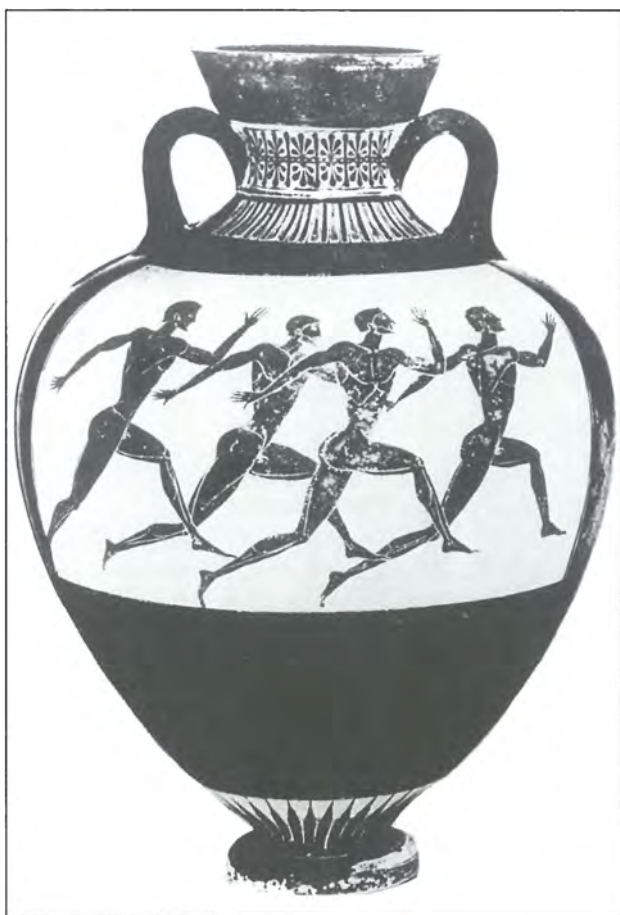
a že vedli bezúhonný život. (Ani tato poslední podmínka účasti na olympijských hrách nebyla v naší době obnovena; Řekové však na ni kladli mimořádný důraz.)

Celé toto prostranství v posvátném okrsku i za jeho hradbami bylo vyplněno nesčítelným množstvím kovových a mramorových soch olympijských vítězů a mužů, kteří se zasloužili o Řecko: básníků, učenců, hudebníků, státníků, vojevůdců i prostých vojáků. Plinius uvádí, že v jeho době jich tu stálo ještě 3000 (a to už bez těch, které dal odvézt do Říma Nero). Přes stovku přileb věnovaných

příliš poetického přirovnání, na které mohl přijít jen moderní historik – „archívem helénských dějin v kovů a mramoru uložených“.

Samozřejmě že jsme dosud nepřešli celou Olympii – a neměli jsme to ani v úmyslu. Chtěli jsme si jen vybavit před očima rámec, ve kterém stál jediný „oficiální“ div světa na evropské půdě. Že jsme se nezminili o Leónida, největší budově za hradbami posvátného okrsku, která sloužila za římských dob jako olympijské sídlo císařů? Nebo o vykopávkách řady budov pro významné hosty, o dvou dalších kolonádách, o lázních a bazénech? Anebo o zdech a interiéru raně byzantského chrámu za západní ochrannou hradbou Altidy?

Místo toho si raději představme údolí Alfeia v některém z oněch slunných letních týdnů, kdy se – jednou za čtyři roky – proměnilo v pestrobarevné stanové velkoměsto s plápolajícími táboráky, ve shromáždění deseti tisíců návštěvníků ze všech končin řeckého světa, kteří sem přicházeli na nejvelkolepější přehlídku síly a krásy antiky. A představme si je třeba za jubilejní 75. olympiády roku 480 před n. l., kdy odtud Xerxovi vyzvědači hlásili, že Řekové se vůbec nepřipravují na obranu, ale baví se na hrách v Olympii. Ano – výkvět řecké mládeže zde závodil na stadionu a zápasil v palaistře a všichni Hellénové si mohli prověřit, „oč předčí ostatní lidi zápasem, pěšním bojem a skokem a rychlostí v běhu“. A po závodech a zápasech sešli se výřeční Athéňané s lakonickými Spartány, skromní arkadští pastevci s chlubitvými námořníky z Rhodu, Odysseovi potomci ze staré Ithaky a kupci z Massalie (dnešní Marseille) i z daleké Tanidy (dnešního Rostova nad Donem)... A v radosti ze setkání „stáhli z dobyčtat kůži a chutné si zchystali hody,“ mísili v měsidlech víno, a když pěvec pověsil zvuknou lyru, ulili z poháru nesmrtelným bohům a při Diovi si přísahali spojení proti barbarům: „Každý tu schvaloval řeč, každý byl pro to...“

Běh na krátkou vzdálenost, hlavní olympijská disciplína – vázová malba

Diovi za vítězství řeckých zbraní tu našli archeologové v posledních letech; jedna z nich patřila Miltiadovi, veliteli athénské vojska v bitvě u Marathónu! Olympia tak byla – máme-li použít výstižného, i když ne

Už podruhé jsme dospěli k bodu, kde bychom měli koleje našeho vypravo-

vání odklonit a promluvit si o Feidiovi a jeho díle. Jenže tím bychom tuto olympijskou kapitolu nutně ukončili a právem by se nám mohlo namítnout: „A co olympijské hry?“ – Sedněme si tedy ještě na chvíli do stínu platanů a mezi trosky chrámových sloupů.

Ekecheiria byla, jak už víme, podmínkou konání olympijských her, a slavnostní přísaha borců podmínkou jejich účasti na závodech. Tato účast byla výsadou svobodných Řeků a od počátku našeho letopočtu (jak ukazuje příklad Tiberia a Nerona) i římských císařů. Cenou vítěze byl věnec z olivových (ne vavřínových) listů; byla to nejvyšší pocta, jaké mohl Řek dosáhnout. Hodnost tyрана, archonta, stratéga atd. se vztahovala jen na jednotlivý stát; titul olympionika měl celorečnou platnost. Vítěz měl právo dát si postavit v Olympii sochu; zvítězil-li třikrát, mohla mít jeho podobu. Po celý život byl středem pozornosti a úcty spoluobčanů; dostal v rodném městě různá privilegia a vedle peněžitě odměny (nejednou velmi vysoké) právo doživotně se zdarma stravovat v jídelně městské rady; jménem vítěze v první běžecké disciplíně se označovalo příslušné období kalendáře. Pocta, která se vzdávala olympijskému vítězi, rovnala se podle Cicerona římskému triumfu – slavnostnímu vjezdu vojevůdce po vítězné válce do Říma.

Od „obnovení“ roku 776 před n. l. se konaly olympijské hry každý čtvrtý rok, a to v červenci nebo srpnu. Původně trvalý den, pak tři dny, nakonec pět. Diváky mohli být jen muži; z žen směla být přítomna pouze jedna Démétrina kněžka. Příčinu tohoto ustanovení nám starověcí autoři neprozradili. Určitě však nevyplývalo z toho, že muži závodili nazí. Na jiné hry než olympijské ženy směly a do Olympie měly vstup mimo čas her volný; pořádaly si tam dokonce, vlastní závody, tzv. héraie. Nebylo však zakázáno, aby hrám přihlíželi cizinci, ba i otroci.

Hry řídil sbor tří, později deseti funkcionářů zvolených z předních občanů Élidy (v dřevních dobách i Pisy); nazývali se *hellanodikové* a odznakem jejich hodnosti bylo pur-

purové roucho a bílá berla. Závodníci se museli dostavit do Olympie 30 dní před zahájením her a trénovat před očima hellanodiků; kdo se ukázal slabý, nebo o kom se zjistilo, že není bezúhonný, nebyl k soutěži připuštěn. Hellanodikové byli zároveň i rozhodčími, vyhlášovatelé vítězů a strážci posvátného míru.

Do 14. olympiády měly závody jen jednu disciplínu: „prostý běh“. Byl to rychlostní závod na jednu délku stadionu. Na rozdíl od našich běžeckých drah s tvrdým povrchem byla olympijská dráha posypána nevysokou vrstvou písku; závodníci běželi bosí a v houfu. Přesně tak, jak píše Homér o závodním běhu na hrách, jež uspořádal na Odysseovu počest fajácký král Alkinoos: „Oni tu všichni hnali se rovinou spolu, mrak prachu vířící kolem.“

Na 14. olympiádě byla poprvé zavedena druhá disciplína: „dvojitý běh“, rychlostní závod na dvě délky stadionu. Na 15. olympiádě se už závodilo i v „dlouhém běhu“ na dvanáct délek stadionu; později se tento nejnamáhavější běžecký závod prodloužil až na dvojnásobek (4,6 km). Proti běhům na dlouhých tratích se však ozývaly kritické hlasy; například Sókratés namítal (filozofové se totiž v Řecku o sport zajímali), že „dlouhý běh znetvořuje tělo, protože běžci dostávají silná lýtka a slabá ramena“.

U běhu se oceňovala hlavně rychlost, ve starém Řecku vysoce vážená vlastnost muže („rychlonož“, přívlastek největšího řeckého hrdiny před Trójou, Achilla, byl pro řeckého muže stejnou poklonou jako pro naši ženu kompliment, že má hezké nohy). Běh byl hlavním předmětem gymnaziálního a bojového výcviku a na všech olympijských hrách i hlavním bodem programu. Nedala se však při něm uplatnit například hbitost, síla paží a obratnost v boji muže proti muži. Proto byl na návrh élidských hellanodiků zaveden na 18. olympiádě „pětiboj“: běh, skok do dálky, hod diskem, hod oštěpem a zápas. Na příkladu našich atletů se můžeme přesvědčit, jak harmonicky rozvíjí tělo těchto pět prostých prvků nejnáročnější disciplíny antické olympiády.

DIV ČTVRTÝ

FEIDIŮV ZEUS V OLYMPII

VOJTĚCH ZAMAROVSKÝ

ZA SEDMI DIVY SVĚTA

Pětiboj začínal během, pravděpodobně „prostým“. Následoval skok, který se však nevyvinul v samostatnou závodní disciplínu; vždy byl jen součástí pětiboje. Skákalo se s rozběhem a závodníci si pomáhali činkami. „Činky jsou vynálezem pětibojařů,“ píše Filostratos (2. století n. l.) ve spise *Gymnastikos*. „Protože skok se považuje za těžší cvik, nadlehčuje se pětibojař švihem činek; činky jsou jistějším průvodcem jeho rukou a vtiskují nohy přesně a ostřejší stopou do země.“ Odraziště neleželo v rovině doskoku, ale bylo o něco vyšší. Disk míval v průměru 24–36 cen-

Příprava na závody mezi
Oinomaem a Pelopem
o Hyppodameiu.
Sousoší z Diova chrámu
v Olympii

timetrů a hmotnost 1,5 až 6 kilogramů (náš olympijský disk má průměr 21,9–22,1 cm a hmotnost 2 kg); zachovaly se však i disky lehčí a těžší. Házel se z místa a z malého výstupku, který umožňoval větší oblouk hodové dráhy a zároveň zabezpečoval, že diskař nepřeslápne. Oštěp míval ratiště dlouhé 120–150 centimetrů a měl dlouhý, zaostřený hrot. Uprostřed oštěpu byl řemínkem ukončený kličkou. Jeho pomocí měl být oštěp uveden do rotace kolem podélné osy, aby se bezpečněji nesl k cíli. Oštěp se totiž házel nejen na dálku jako dnes, ale i na pevný cíl; hod se prováděl z rozběhu i z místa. Disk i oštěp se házely pravou rukou; proti zanedbávání levice se vyskytovaly v literatuře stížnosti, například v Platónově sedmém knize *Zákonů*. (Moderní člověk ani netuší, kolik místa se v pracích antických filozofů věnuje otázkám sportu a tělesné výchovy. A všichni moderní básníci dohromady nenapsali snad

o sportu a sportovcích tolik veršů jako ve svých *Olympijských zpěvech* jediný Pindaros.)

Vyvrcholením pětiboje byl zápas, jehož pravidla určil prý sám Théseus, vítěz nad Mínótaurem: zvítězil ten, kdo třikrát shodil soupeře na zem. Aby se předešlo zbytečným úrazům, bylo zápasíště vysypáno vrstvou písku nebo polito vodou. (Pouze ve Spartě se zápasilo na kamenitém poli: „... tím víc to pocítíš ten, kdo shozený padne.“) Olympijští zápasníci znali všechny hmaty našeho „řecko-římského“ zápasu i zápasu ve volném stylu; Plútarchos (také řečtí spisovatelé se vyznali ve sportu) uvádí ještě dva nebo tři hmaty, jejichž význam se nepodařilo přesně zjistit. V zápase se cenila víc obratnost než hrubá síla; příslovečnými se stala slova básníka Simónida z hymnu na Aristodéma z Élidy, že „zvítězil ne tělem mocným, leč uměním svým“.

A nyní aspoň v heslech další vývoj olympijských disciplín: na 23. olympiádě byl zaveden box, na 25. olympiádě rychlostní závod na dvoukoloých vozech se čtyřspřežím, na 37. olympiádě poprvé závodili dorostenci (v běhu, na 38. olympiádě i v pětiboji a od 41. olympiády také v boxu); na 65. olympiádě byl zaveden „běh branné zdatnosti“ se štítem, přilbou a mečem, na 93. až 131. olympiádě byl program her obohacen o pět disciplín v závodech na vozech v hipodromu. Od 96. olympiády závodili i trubači a hlasatelé; ne v uměleckém přednesu, ale v síle hlasu a o právo vyzývat ke startu a ohlašovat vítěze.

Konečně součástí olympijských her byl od 33. olympiády „všeboj“ (jak zní Tyršem zavedený překlad řeckého *pankration*) čili zápas ve volném stylu spojený s boxem, u něhož bylo dovoleno užívat všech hmatů a úderů, jaké jsou v boji muže proti muži beze zbraně možné. V Olympii nevybočoval tento zápas zpravidla z mezí tvrdého mužného zápolení. Na mimo-olympijské půdě vnikl však všebojem do řeckého sportu prvek surovosti, který se zejména v dobách římské nadvlády změnil v krvavé souboje profesionálních atletů, hovící nejnižším pudům diváků.

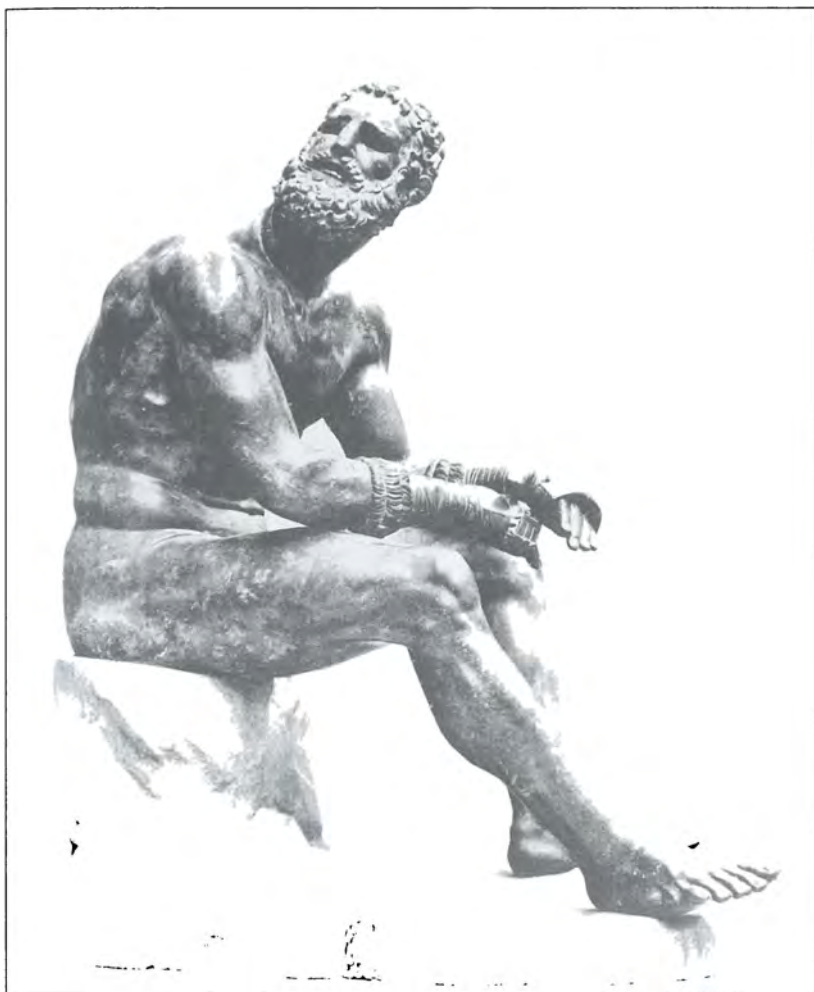
Olympijské hry byly však víc než pouhé sportovní soutěže: udržovaly a upevňovaly tradiční hodnoty řeckého sportu. Řekové nerozlišovali mezi „profesionály“ a „amatéry“ v našem slova smyslu a neměli nic proti tomu, když vítěz dostal například od svého rodného města odměnu; záleželo jim jen na tom, aby se ve jménu sportu nezanedbával všestranný rozvoj lidské osobnosti a aby se sportovní soutěže nezměnily v honbu za penězi. Už Eurípides, jeden z největších řeckých dramatiků (a v mládí vynikající boxer), kritizoval ty atlety, „kteří se neučí býtí řádnými lidmi“

níky bojující jen o peníze do jedné řady s gladiátory (které dobře znal, protože v jejich škole v Pergamu začal roku 163 svou praxi): „Jejich život se skládá ze žraní, chlastání, chrápání a válení se v písku a blátě. Podobá se neustálým nemírným jídlem a spánkem a výhradní péčí o tělo životu svíní a jejich duše zmizela v bahně masa a krve, protože nejsou ani tělesně krásní, ani zdraví“. Pro takové atlety zůstala Olympie uzavřena a tamější hry byly a zůstaly mužnými soutěžemi „nejlepších z nejlepších“.

Obdoba mezi antickou a moderní problematikou sportu je očividná:

DIV ČTVRTÝ

FEIDIŮV ZEUS V OLYMPII

Apollónios: Odpočívající boxer. Bronzový originál z poloviny 1. stol. n. l. (Národní muzeum v Římě)

a nazýval je „sebrankou“ a „zlem Hel-lady“. A Galénos, největší lékařská autorita až do novověku, kladl zápas-

v jeho kladných stránkách i v promě-ně těchto kladných stránek v zápor-né. Jednostranné a tupé zaměření na

VOJTĚCH ZAMAROVSKÝ

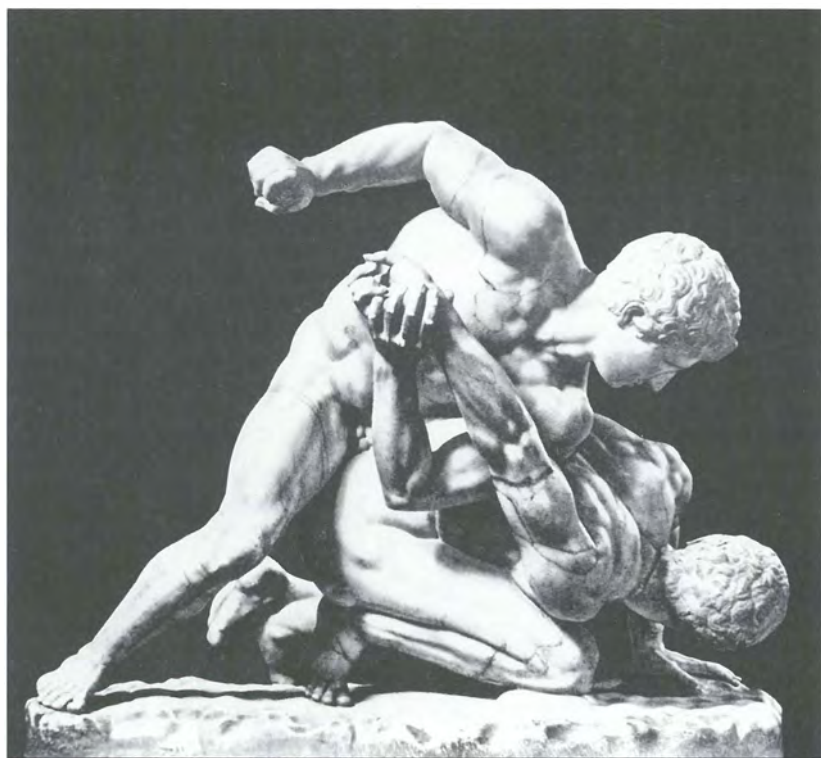
ZA SEDMI DIVY SVĚTA

sport, podobně jako kšeftaření se sportem, naše společnost odsuzuje. Nikoli však nadšence a odborníky, pro které se stal sport povoláním, ať už jde o špičkové sportovce, trenéry nebo organizátory. Naopak, váží si jich, a to neméně než antická. A když jsme u srovnávání: v jednom jsme však staré Řeky přesto nepřekonali. Ba ani nedostihli.

Nemyslíme tím sportovní výkony. Ty k naší lítosti nemůžeme srovnávat. Při řeckých závodech v běhu se čas neměřil; zvítězil ten, kdo doběhl k cíli první. Při hodu diskem nebo vrhu oštěpem se sice dosažená vzdále-

toho nevíme, jakých činek a jaké techniky se při tom používalo, případně zda nešlo o součet tří skoků povolených při soutěži. Pětiboj se samozřejmě nebodoval. Pro výkony zápasníků a boxerů nemáme už vůbec žádná objektivní měřítka; jen pověsti o slávě vítězů.

Co máme na mysli, je řecký ideál *kalokagathie*, který vzkřísil ze zapomnutí (a to léta před Coubertinovým narozením) Miroslav Tyrš, zakladatel naší tělovýchovy a velký znalec antiky. Byly doby, kdy toto slovo vzdělanci už téměř zapomněli a sportovci nedovedli ani vyslovit. Znamená asi

Zápas v pankratiu
(všeboji)

nost měřila, ale pokud se zachovaly zprávy o některých rekordech (například že Fayllos z Krotónu hodil diskem 95 stop, tj. 29,3 metru), nemůžeme z toho nic vyvozovat, protože nevíme, jaký disk nebo oštěp použil. O skocích do dálky máme jen zcela nevěrohodné údaje (například že Chiónis ze Sparty, vítěz na 28. až 31. olympiádě, skočil 52 stop, tj. 16,7 metru, což je přibližně dvojnásobek dnešního světového rekordu); kromě

tolik, že nemá být trapné vidět vědeckého pracovníka na plovárně a slyšet vrcholového sportovce v rozhlase. Že rozvoj duševních schopností má být harmonicky spojen s všestranným rozvojem tělesným – a naopak. Anebo všeobecněji: že člověk, který pracuje převážně duševně, má dbát o rozvoj svého těla, a člověk, který pracuje převážně tělesně, o rozvoj svého ducha.

Je tento ideál dosažitelný a stojí za to o něj usilovat? Nepochybně; ces-

ta k němu je však v měřítku celé společnosti velmi složitá a rozhodně nevede pouze přes tělocvičny a sportovní hřiště. Je to součást velkého úsilí o překonání protikladu mezi tělesnou a duševní prací. Zatím může tohoto ideálu dosáhnout jen ta část společnosti, která není nucena těžce tělesně nebo duševně pracovat. Doufejme, že k němu dospějeme, vždyť naše společnost má zájem na všestranném a harmonickém rozvoji duševních i tělesných schopností všech svých členů.

Jak si však mohli Řekové vytyčit ideál kalokagathie, zeptá se někdo,

sportovci a vojáci stejně jako posluchači básní, sledovali plány architektů a posuzovali díla sochařů, zabývali se rozbořem myšlenek filozofů. Na druhé straně řečtí učenci a umělci se nepovyšovali do žádné „vyšší třídy“ (je příznačné, že pro umění a řemeslo má řečtina jediný výraz: *techné*) a účastnili se olympijských, panathénajských nemejských, pythijských a jiných her a lidových slavností jako všichni ostatní svobodní Řekové – jako diváci i aktivně. Součástí mnohých her bývaly umělecké soutěže, například v Delfách (kde dokonce převládaly) nebo v Istmii. Ale i v Olympii, kde si hry

DIV ČTVRTÝ

FEIDIŮV ZEUS V OLYMPII

Diův chrám v Olympii
– ležící sloupy
po zemětřesení
v 6. stol. n. l.

když v jejich společnosti byly hluboké třídní rozpory? Za prvé: tento ideál platil jen pro svobodné občany, nikoli pro otroky. Za druhé: v době, kdy si jej Řekové vytyčili, nebyla ještě společnost svobodných tak ostře ekonomicky rozvrstvena jako v pozdějších dobách. A za třetí: v klasickém Řecku nedošlo uvnitř třídy svobodných k úplné rozluce (a rozporu) mezi tělesnou a duševní prací. I když se majetkové rozdíly mezi svobodnými občany prohlubovaly a v zemědělské i průmyslové výrobě se zvětšoval podíl otrokářských velkozávodů, vždy se tu udržovala početně silná vrstva svobodných výrobců, rolníků a řemeslníků. Tito lidé pracovali fyzicky a pravidelně navštěvovali divadla, byli

zachovaly od začátku do konce výlučně sportovní charakter, předčítal například Hérodotos kapitoly ze svých *Dějín*, Empedoklés tam recitoval verše ze svých *Očistných zpěvů*, Áetión tam vystavoval své obrazy a Oinopidés desky se svými nejnovějšími astronomickými výpočty...

Tak jsme se oklikou přes úvahy o kalokagathii opět vrátili do Olympie. Hry, které se tu pořádaly, byly výrazem snahy po dosažení kalokagathie v celořeckém měřítku. Nepřicházeli na ně tedy jen závodníci a „sportovní fanoušci“, ale scházel se tu celý helénský svět: básníci a pěvci, aby soutěžili před shromážděným lidem, filozofové a státníci, aby vysvětlovali a hájili své názory, malíři a sochaři,

VOJTĚCH ZAMAROVSKÝ

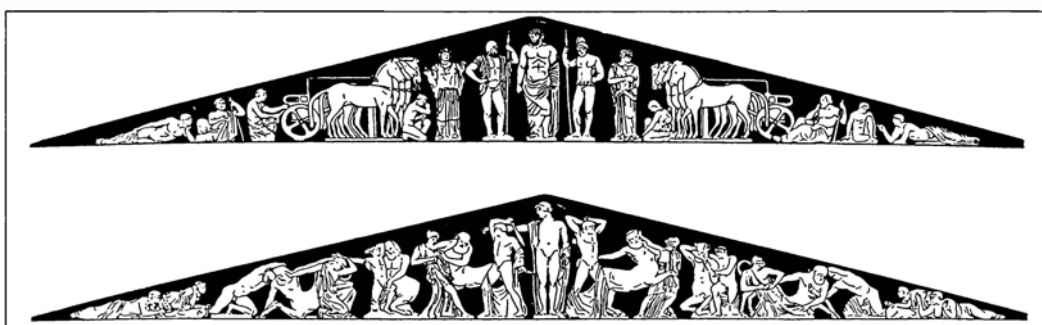
ZA SEDMI DIVY SVĚTA

aby dosáhli uznání a našli vzory, vyslanci všech řeckých států, aby navazovali styky a dojednávávali smlouvy. Olympijské hry byly tak nejen sportovní slavností, ale největší kulturní a politickou událostí Řecka. A lze říci, že téměř po celou dobu od jejich založení roku 776 před naším letopočtem až do jejich zrušení roku 393 našeho letopočtu – jinými slovy: od 1. olympiády, na které zvítězil Koroibos z Élidy, až po 293. olympiádu, jejíhož vítěze už neznáme.

A žádný z nesčíslných návštěvníků Olympie, který tudy prošel od konce 5. století před naším letopočtem

do počátku 4. století našeho letopočtu, neopomněl navštívit Diův chrám, neboť (jak říká řecké přísloví): „Bylo by neštěstím zemřít a nevidět, jak vypadá Feidiův Zeus.“

Diův chrám je dnes největším olympijským rumišťem a padlo rozhodnutí, že jím i zůstane. Vápencové bubny o dvaadvacátmetrovém průměru, z nichž byly sestaveny sloupy, jsou už tak zvětřalé, že neunesou vlastní hmotnost. Dalo by se jim sice pomoci injekcemi a železobetonovými podpěrami, ale... A kromě toho: takhle jsou to tisícileté trosky, v případě obnovy by to byla jen moderní replika.

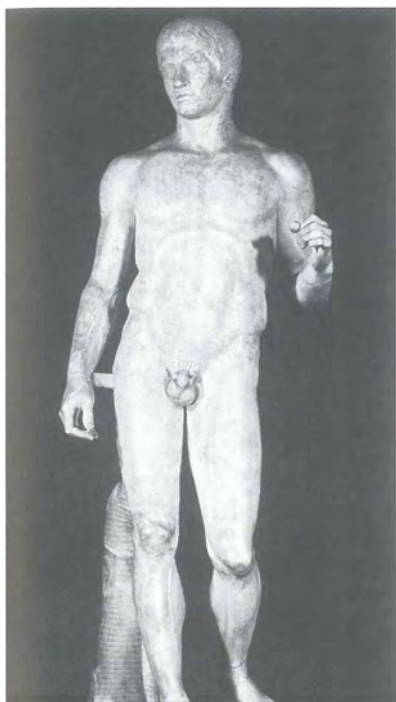
A/ Rekonstrukce
výzdoby štítu Diova
chrámu v Olympii
B/ Apollónova socha
z jednoho ze štítů

Metopa z Diova chrámu
zobrazuje Hérakla
a Atlanta s jablkem
Hesperidek

Chceme-li tedy vědět, jak tento chrám vypadal, musíme si ho zrekonstruovat z antických popisů a dnešních pozůstatků (mezi nimi zejména z opatrně sesbírané výzdoby jeho štítů, která dnes vyplňuje hlavní sál olympijského muzea). Postaven byl v letech 468–456 před n. l. a jeho architekt Libón z Élidy ho umístil na malou vyvýšeninu v posvátné

ném okrsku, takže se zdál poněkud vyšší, než ve skutečnosti byl. Jeho dórské sloupy – šest na průčelích, třináct po stranách – měřily 10,5 metru, a byly tedy zhruba stejně vysoké jako na athénském Parthenónu; protože však byly téměř dvakrát tak silné, působila celá stavba při své monumentalitě poněkud těžkopádně. Na západním štítě byl zobrazen boj Kentaurů s Lapithy. (Kentaurové, napůl koně a napůl muži, byli pozváni na svatbu Théseova druha Peirithoa, vládce Lapithů. V podnapilosti se vrhli na přítomné ženy a chtěli je unést. Lapithské paní, alespoň jak lze

soudit z výrazu jejich tváří, celkem neprotestovaly, ale jejich muži je nedali a vrhli se do zuřivého boje s Kentaury a téměř všechny je pobili.) S tímto výjevem plným vzruchu a dramatickosti ostře kontrastuje nehybné napětí, jež sálá z východního štítu, kde je scéna z přípravy závodu mezi Oinomaem a Pelopem. Na každém štítu bylo celkem jedenadvacet postav v mírně nadživotní velikosti, nad průčelním východním se vznášela pozlacená socha okřídlené bohyně vítězství Níké, po stranách

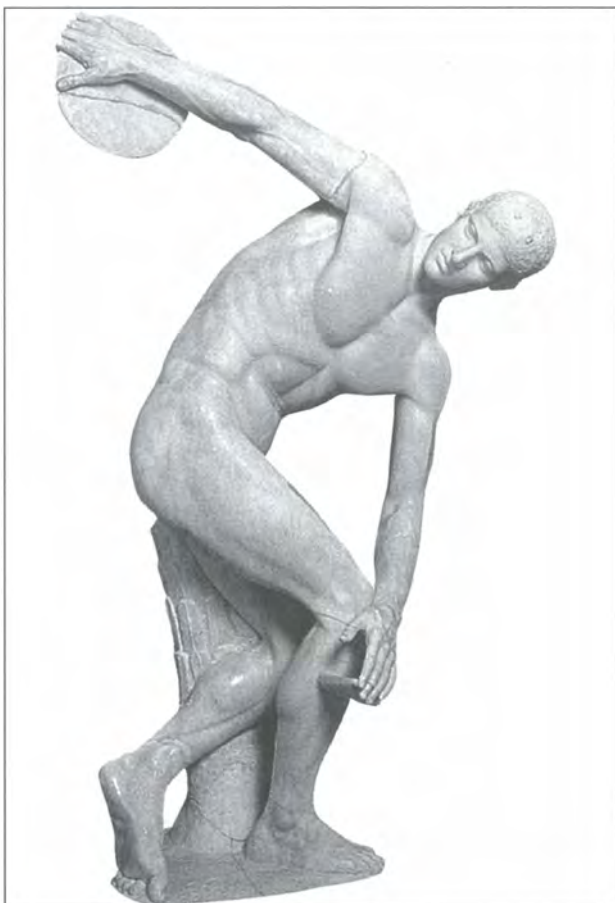
DIV ČTVRTÝ

FEIDIŮV ZEUS V OLYMPII

Boj Kentaurů s Lapithy
z Diova chrámu v Olympii

Polykleitos: Doryforos
(římská kopie)

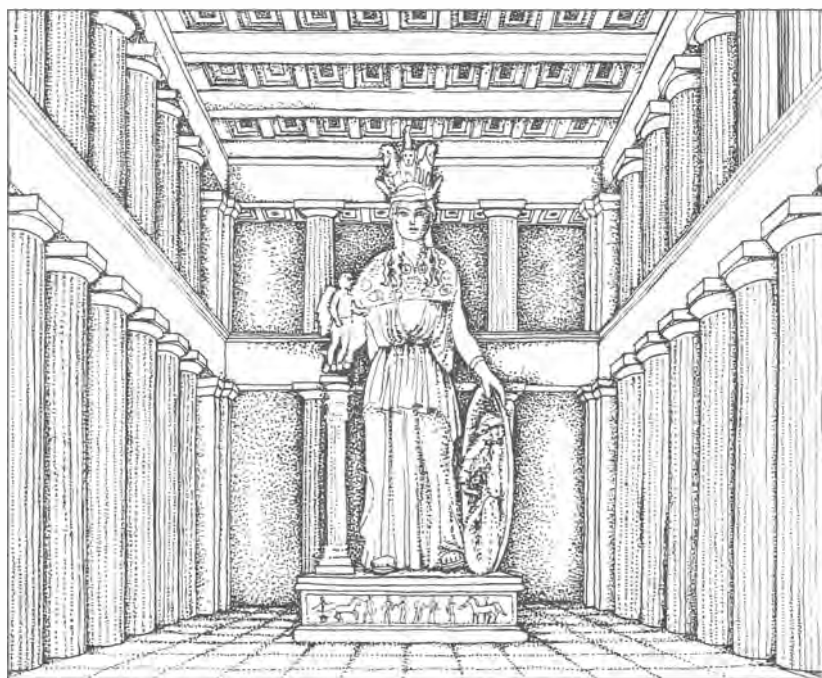
Myrón: Diskobolos
(římská kopie)

byly pozlacené trojnožky a chrlíče vody v podobě lvích hlav. Dvanáct metop zobrazovalo dvanáct hrdinských činů Héraklových. Pausaniás zaznamenal jména tvůrců sochařské výzdoby obou štítů: západní byl prý dílem Alkamenovým, východní Paioniovým.

Chrám měl obvyklé tři oddíly; ve střední celle, rozdělené dvěma řadami dórských sloupů, stál na dlažbě z červeného vápence, obložené bílým mramorem (jehož zbytky tam lze dodnes vidět), černý vápencový kvádr. Podstavec pro sochu Dia Olympského.

čilo za námět na velký dramatický román. Narodil se krátce po roce 500 před n. l. v Athénách, jeho otec byl malý řemeslník a jmenoval se Charmidés. Mládí prožil v bouřlivých letech řecko-perských válek, podle některých autorů v nich bojoval jako řadový voják. Sochařství se vyučil u Euénora, nepříliš známého umělce, pak odjel na praxi do peloponnéského Argu, proslulého střediska mistrů v odlévání bronzu; pracoval tam prý s Myrónem a Polykleitem. (Nezdá se to však věrohodné: Myrón, „mistr sochařské momentky“, jehož *Diskobolos*, „Atlet házející disk“, je jednou

Hlavní loď s Feidiovou
sochou Athény
Parthenos

Když někdy v třicátých letech 5. století před n. l. pozvali Élidané Feidia, aby ji vytvořil, byl už pochopitelně umělcem velkého jména. Patřil s Myrónem a Polykleitem k trojici sochařů, jejichž díla označují současníci (jejich i naši) za „nesmrtelné vzory nepřekonatelného umění“. Přitom byl v této trojici podle jednoznačných svědectví první. Jeho slávu nezastínil ani Skopas, ani Leocharés, ani Práxitelés, ani žádný z pozdějších sochařů starého Řecka.

O Feidiovi a jeho životě víme poměrně málo, ale i to málo by sta-

lo z nejznámějších řeckých soch, byl značně starší, a Polykleitos, „mistr monumentální harmonie“, tvůrce *Doryfora*, „Atleta nesoucího oštěp“, zas značně mladší. S Polykleitem se však Feidiás pravděpodobně setkal při soutěži na výzdobu Artemidina chrámu v Efesu.)

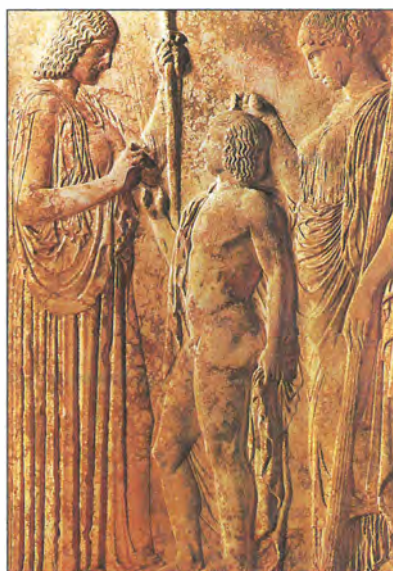
Feidiovy sochy se nám bez výjimky ztratily; známe je jen z popisů a kopií. Prvním jeho velkým dílem byl pomník na oslavu marathónského vítězství v Delfách; vytvořil ho asi v letech 465–461 před n. l. V poměrně dobré kopii byla nalezena jeho

bronzová socha *Apollóna* z Akropole; je ještě v „přísném stylu“ předklasického období a dokazuje, že Feidiás skutečně uměl přetvářet bohy v lidi a lidi v bohy. Z kopie jeho sochy *Anakreonta z Teu* je na první pohled zřejmé, že zobrazuje básníka radosti, krásy a pohody, jemuž „nikterak milý není, kdo jen o bojích vede řeč“. Tři slavné sochy bohyně Athény vytvořil pro Akropolis: *Athénu ve zbrani*, ta stála před Parthenónem, *Athénu Lémnijskou*, kterou dali zhotovit Athénané z Lémnu, a *Athénu Parthenos* čili „Panenskou“, hlavní chrámovou sochu Parthenónu. První dvě byly z bronzu, třetí ze zlata a slonoviny. Zlato mělo hmotnost přes 1150 kilogramů a Feidiás z něj zhotovil oděv bohyně, který se dal v případě potřeby po částech oddělit, takže sloužil jako poslední záloha státního pokladu. K naší lítosti se zachovaly tyto sochy jen v druhořadých kopiích; nad řemeslnickou úroveň vyniká jen tzv. *Athéna Farneská* (v Národním muzeu v Neapoli) a mramorová hlava *Athény Lémnijské* (v Městském muzeu v Bologni). Originál *Athény ve zbrani* existoval až do 13. století; císař Justinián jej dal převést do Konstantinopole, ale tam jej roku 1203 obyvatelé rozbili, neboť prý gestem svých vzpažených rukou přivolala Athéna ze západu křížáky, kteří tehdy strašně zpustošili město.

K reliéfům, na jejichž vytvoření měl Feidiás osobní nebo vůdčí účast, byl osud poněkud laskavější. Z jeho školy se zachoval monumentální reliéf zobrazující bohyně Démétér a Koré s mladíkem Triptolemem, jehož poučují, jak mají lidé pěstovat obilí; vznikl v letech 440–430 před n. l., byl nalezen v Eleusíně a dnes je v Národním archeologickém muzeu v Athénách. A zachovala se i část reliéfní výzdoby Parthenónu, jednoho z vrcholů řeckého a světového sochařského umění.

Dnes si musíme toto veledílo složit z nevelkých pozůstatků, které zůstaly na Parthenónu nebo v Akropolisském muzeu, dále z několika fragmentů v Louvru a hlavně z „Elginových mramorů“ v Britském muzeu v Londýně; chybějící a těžce poškozené části si musíme představit pod-

le antických popisů. Na 92 metopách, asi 160 metrech vlysu a na dvou chrámových štítech se soustřeďovaly mistrovské vzory všech druhů sochařské práce, oslavující výjevy z mýtů a lidových slavností velikost Athén. Nízkým reliéfem zde byl zobrazen průvod na panathénajských slavnostech, vysokým reliéfem byly vyzdobeny metopy s výjevy z bojů Kentaurů s Lapithy, bohů s Giganty, Achájců s Trójany aj. Na štítech bylo více než čtyřicet trojrozměrných soch (většinou v nadživotní velikosti), které zobrazovaly v sochařsky složité, ale ideově jasné kompozici *Zrození*

Démétér a Koré
(Persefoné)
s Triptolemem

Athény a Spor Athény s Poseidónem o Attiku. Celá tato výzdoba nevznikla z ruky Feidiovy, i když není pochyb, že sám k jejímu vytvoření přiložil dláto. Je kolektivním dílem snad všech athénských sochařů; hlavně je to však výtvar jeho génia.

„Nade vším vládne myšlenka a představa, úvaha a cit geniálního umělce, který dovedl sjednotit práci, nenutě spolupracovníky k činnosti epigonské,“ říká o tom A. Matějček. „Ve figurách štítů není polohy těla ani posunku údů, který by nebyl v naprosté shodě s přirozenými pohyby lidského těla, není formy, která by nebyla odvozena ze skutečnosti... Tělesná краса postav, ušlechtilost typů a vznešenost výrazu jsou vskut-

DIV ČTVRTÝ

FEIDIŮV ZEUS V OLYMPII

ku vrcholným vtělením řeckého ideálu kalokagathie formou výtvarnou a zároveň i vítězstvím myšlenky umělecké nad světem skutečným, jakého nebylo dotud dosaženo nikdy a později jen v řídkých chvílích dějin umění.“

A právě při práci na tomto vrcholném díle řeckého i světového sochařství, těsně před jeho ukončením, zasáhl Feidiás osudový úder. Nebyl to ovšem „Diův blesk z jasného nebe“ ani pouhý „vztek průměrnosti na génia“, ale jeden z těch zákeřných šípů reakce, kterých bylo ušetřeno jen málo z lidí, jejichž jména plní kni-

Athénský politik Periklés
(425 před n. l.)

hu lidského pokroku. Jednoho jarního dne roku 432 před n. l. se dostavili do Feidiovy dílny hlasatelé athénské areopagu a vyzvali ho, aby šel s nimi. Proč? To se prý dozví z obžaloby. Vědom si své neviny – byl přece oddaným přívržencem demokratické vlády a přítelem Periklovým – Feidiás klidně šel. Před soudním tribunálem se pak k velkému překvapení dozvěděl, že se dopustil celé řady zločinů, mezi nimi dvou zvlášť závažných: bezbožnosti a svatokrádeže. Důkaz prvního: na štítě, který držela na parthenónském vlysu v ruce bohyně Athéna, dal prý Théseově tváři Periklovy rysy a tím znešvětil památku héra. Feidiás namítl, že přece Théseus má tvář zakrytou zdviženou rukou a mečem, takže její rysy nelze vůbec rozeznat. Soud však tuto námitku zamítl s tím, že

zakrytí Théseovy tváře rukou je jen zvlášť rafinovaný prostředek, kterým se Feidiás pokusil zastřít svůj úmysl. Kromě toho znázornil prý na štítě i sebe, a to v podobě Daidala, protože mu udělal plešatou hlavu a do ruky vložil sochařské kladivo. Pokud jde o obvinění ze svatokrádeže, záleželo v tom, že nepodal přesné vyúčtování odpadu slonoviny, který mu zbyl po výzdobě sochy bohyně Athény. Důkaz tohoto zločinu, nepochybně stejně přesvědčivý jako předchozí, se nezachoval. Zachoval se však výrok soudu – Feidiás byl uznán vinným a odsouzen!

Aby bylo jasné: Feidiás nebyl odsouzen athénskými lidem, nýbrž *areopagem*, soudním dvorem pro věci náboženství (proto obžaloba z bezbožnosti a svatokrádeže), v němž směli zasedat jen „lidé dobrého rodu“. Tento soud byl poslední baštou aristokracie v soustavě orgánů athénské demokracie, kterou lid „lidem dobrého rodu“ ponechal, protože byla při známé náboženské snášenlivosti starých Řeků celkem bezvýznamná. Jenže proti rozhodnutí tohoto soudu nebylo opravného prostředku. A tak se reakce mohla beztrápně dopustit justičního zločinu, aby se zbavila muže, jehož umění bylo chloubou demokracie. Přitom jí však nešlo jen o Feidia; jeho odsouzení bylo součástí promyšleného plánu, jímž měl být zdiskreditován Periklés, aby tak byla připravena půda pro generální útok proti demokratickému zřízení.

Nevíme přesně, jaký trest areopag Feidiovi za tyto „zločiny“ vyměřil. Podle Efora, historika ze 4. století před n. l., byl uvržen do vězení, kde zemřel; podle Diodóra uprchl neznámo kam, podle jiných zpráv byl dokonce popraven. Podle Filochora, athénské historika ze 4.–3. století před n. l., jehož údaje nakonec potvrdil papyrus objevený počátkem našeho století a publikovaný roku 1910, dožil své dny na posvátné půdě olympijské. Zdá se, že v pozadí akce na jeho záchranu stál sám Periklés. Élidané složili prý za Feidia ohromnou kauci – 40 talentů – a odvedli si ho do Olympie, kde pro ně vytvořil sochu, která se stala divem světa.

Jak vypadalo toto dílo, když sneslo srovnání s výsledky práce miliónů rukou, které postavily pyramidy a zikkuraty, a převyšovalo je krásou? Zachovaly se jeho popisy od očitých svědků; nejpodrobnější od Pausania. Určitou představu si o něm můžeme udělat i ze dvou vyobrazení na élidských mincích z 2. století našeho letopočtu.

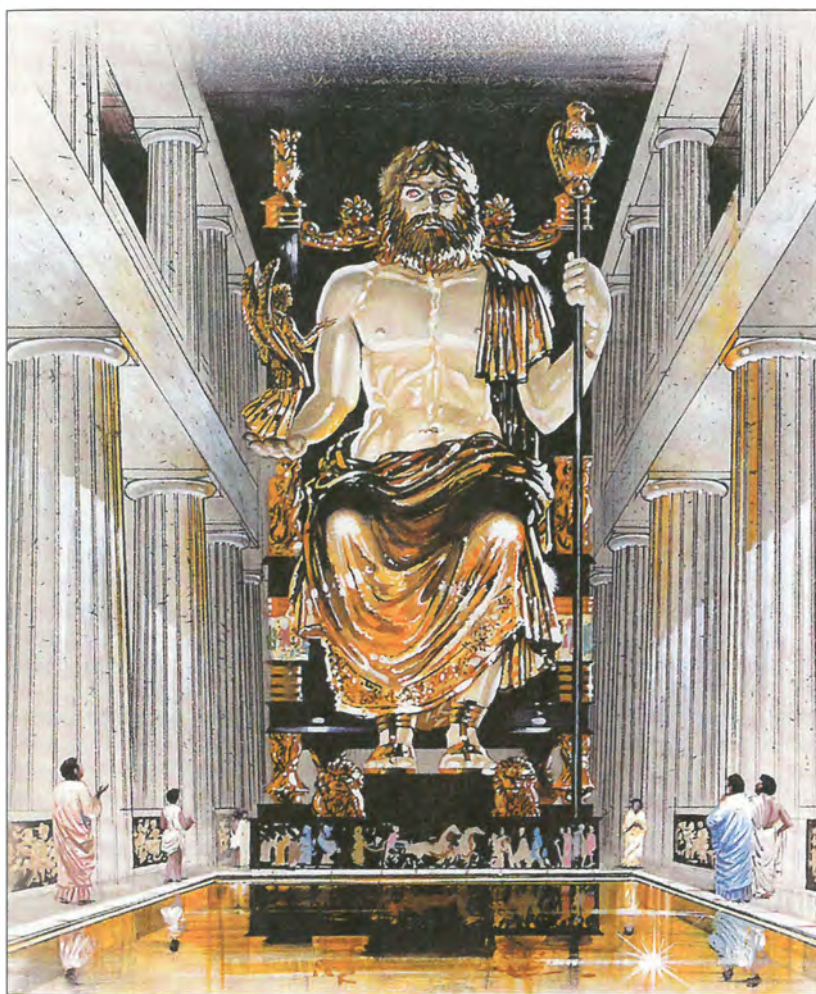
První, co ohromilo každého návštěvníka Diova chrámu, ve kterém tato socha stála, byla její kolosálnost. „Mnozí opěvovali její rozměry,“ píše Strabón, „mezi jinými Kallimachos v jambech.“ A Kallimachos, alexand-

vysoká zhruba dvanáct a půl metru. Jiní autoři tyto rozměry potvrzují, někteří je poněkud snižují – ale i podle nejnižších údajů měřila bez podstavce devět metrů. Strabónovi se dokonce zdálo, že sám chrám je pro ni příliš malý: „Je tak vysoká, že ačkoli chrám má úctyhodnou výšku, přece máme dojem, jako by se tu umělec prohřešil proti správným proporcím, protože sedící (Zeus), jak ho vytvořil, dosahoval až ke stropu, takže na první pohled bylo zřejmé, že kdyby chtěl z trůnu vstát, bylo by nutné odstranit střeche.“

Za druhé to byla její drahocennost. Diovo roucho a vlasy byly ze zlata,

DIV ČTVRTÝ

FEIDIŮV ZEUS V OLYMPII

Feidiova kolosální Diova socha v Olympii

rijský básník ze 3. století před n. l., uvádí, že měřila 37,5 stopy, trůn sám 30 stop a podstavec 3 stopy: byla tedy

nepokryté části těla ze slonoviny, trůn z cedrového dřeva vykládaného ebenem a drahokamy. (Vlastní dřevěné

jádro sochy zůstávalo očím návštěvníků skryté.) „Za tím účelem příroda stvořila slony,“ píše Filón, „aby Feidiás dal useknutým klům těchto velkých zvířat tvar rukou, a Afrika poskytla svými stády slonů hojnost materiálu pro toto dílo.“

Tuto kolosálnost a drahocennost dovršovalo jedinečné mistrovství, s kterým Feidiás vytvořil tvář i postavu Dia. „Kdokoli z lidí stane před touto sochou, třeba hluboce sklíčen, zapomene na vše, co je v životě lidském hrozného a truchlivého,“ řekl řečník a filozof Dión Chrysostomos. Jeho starší a šťastnější předchůdce

Feidiás a Zeus. Podle
rytiny na gemě
z 1. století před n. l.

z 1. století n. l., Říman Valerius Maximus, napsal: „Ze soch, vytvořených lidskou rukou, nebylo velkolepější a obdivuhodnější.“ Plinius, který sesbíral zprávy o všech přístupných uměleckých dílech svojí i dávné doby, poznamenal k jejímu popisu stručně: „Mnoho soch se chváří, přede všemi však Zeus v Olympii, vyhotovený Feidiem ze zlata a slonoviny.“

Pro Řeky znamenala však tato socha ještě víc: nebyl to jen obraz a symbol jejich nejvyššího boha, zhotovený s nejvyšším uměním z nejdražšího materiálu a v největších rozměrech. Byl to zároveň pomník velikosti Hellady, protože Diův trůn byl vyzdoben výjevy z řecké mytologie, vybraných tak, aby je Řekové chápali jako apoteózu svého vítězství nad perskou říší. Mluvil k nim a mluvil o nich, i když řečí mýtů, která je nám už poněkud vzdálená. Pro ně byla však srozumitelná a živá, lidová.

Feidiův Zeus seděl na trůně s vysokým opěradlem, z jeho tváře zářil důstojný klid a vznešenost svrchovaného vládce nad lidmi a bohy,

ve vlasech měl věnec olympijského vítěze. Přes levé rameno měl přehozen zlatý plášť posázený palmovými a liliovými lístečky, v pravé ruce držel sochu bohyně vítězství Niké, levou se opíral o vysokou berlu hellanodiků vykládanou drahokamy, na níž seděl jeho posvátný orel. Výzdoba trůnu oslavovala především samého Dia: postranní opěradla zdobily dvě sfingy, tři půvabné Charitky a tři Hóry; nohy trůnu nesly čtyři tančící Niké. Velebila také Řecko: byly tu scény z bojů Lapithů s Kentaury, symbol vítězných bojů Řeků s barbary, a scény s hrdinými činy dórského Hérakla a athénské Thése, symbol jednoty Řeků. Podnožku trůnu zdobily výjevy z bojů s Amazonkami, mytickým kmenem divokých válečnic z Malé Asie, které podle starých bájí přitáhly k Athénám (jako nedávno Peršané), ale Řekové je porazili a zahnali. A konečně oslavovala výzdoba trůnu olympijské hry: osm závodníků symbolizovalo osm tehdejších soutěží na hrách, které přinášely mír a upevňovaly soudržnost mezi Řeky.

Když Feidiás vztyčil sochu v Diově chrámu, všichni přítomní žasli a ptali se ho, podle jakého vzoru ji vytvořil: zda vystoupil na Olymp, aby uviděl Dia, anebo zda Zeus sestoupil z Olympu, aby se mu ukázal. Odpověděl, že ho zobrazil podle 528. až 530. verše prvního zpěvu Íliady. A abychom viděli, co stačí velkému umělci za námět k dokonalému dílu, ocitujeme si tyto verše celé: „Domluvil Kronův syn, svým tmavým obočím kývl. Ihned kadeře božské se shrnuly do čela vládci z božské nesmrtelné hlavy – a velký Olymp se zachvěl.“ Možná, že si umělecké zpracování této sochy neumíme dobře představit, možná nám její nákladnost a velikost neimponuje, třeba nám i její ideový obsah zůstává vzdálený. Ale pokusme si vyvolat alespoň barevný dojem, jakým působila záře zlatého roucha, matná slonovina a reliéfová výzdoba sochy v pološeru chrámu. Jestliže se nám to podaří, pochopíme, proč ji antika zařadila mezi divy světa.

Kdy tato nejslavnější socha antiky vznikla, bylo předmětem učených

sporů více než sto padesát let – od doby, kdy lord Elgin probudil svými „mramory z Akropole“ zájem o Feidia. Převládá názor, že byla vytvořena asi v letech 460–450 před n. l. Ještě v roce 1953 vyšla u nás monografie o Feidiovi, ve které se kladl vznik této sochy do doby „kolem roku 456 před n. l.“. Ale o pouhé dva roky později se už badatelé sjednotili v názoru, že „Zeus byl dílem až stařeckého věku mistrova“ a že byl vytvořen „na samém konci třicátých let“.

Rozhodnutí tohoto dlouhého sporu historiků umění je krásným příkla-

mnohem starší a že tento chrám vznikl přestavbou budovy, která zde stála dávno před zrodem křesťanství.

Byla to nezvyklá budova: především svojí výškou, ale i svým jednoduchým půdorysem a zdmi z obyčejných cihel. Podle jejího uspořádání a drobných nálezů pod úrovní chrámové dlažby, zejména dlát a odřezků železa, se dalo usuzovat, že sloužila jako dílna sochařů. Mnichovský profesor Emil Kunze, vedoucí poválečných vykopávek v Olympii, začal tušit, oč jde. Jedna zmínka v Pausaniovi se tak dá interpretovat: může to být Feidiův ateliér!

DIV ČTVRTÝ

FEIDIŮV ZEUS V OLYMPII

dem, že žádná věda – ani věda o starověku – nedává definitivní odpovědi. V letech 1954–1955 začali němečtí archeologové zkoumat raně byzantský chrám, jehož zdi vyčnívaly nad křovím asi sto metrů na západ od Diova chrámu. Dost pozdě, ale není divu: v Olympii bylo tolik zajímavých objektů pro výzkum, tolik možností prokopat se k nálezům z doby před dvěma až čtyřmi tisíciletími, že stavba pocházející na první pohled jen z křesťanské doby je příliš nelákala. Avšak hned první úder krompáče ukázaly, že základy této stavby jsou

Výzkum této plůvodně nezajímavé budovy se stal naráz zajímavý. Kunze posílil skupinu kopáčů a zespod jejich rýčů a motyk se dostávaly napovrch odštěpky slonoviny, zbytky železných koster, úlomky skla, ba i křišťálu a polodrahokamů; nakonec i části a celé kusy matric, jež odpovídaly svým tvarem palmovým a liliovým lístečkům zdobícím podle antických zpráv Diovo roucho.

První zprávy o těchto nálezech přilákaly do Olympie houfy novinářů, ale německé „olympijské družstvo“ bylo zdrženlivé. Nakonec se však Kunze-

Feidiova dílna v Olympii. Později byl tento prostor změněn na byzantský chrám

VOJTĚCH
ZAMAROVSKÝ

ZA SEDMI
DIVY SVĚTA

ho tušení změnilo na naději a naděje na jistotu. Když jeho konzervátoři složili jednoho dne úlomky černé konvičky místní výroby, která se dala spolehlivě datovat do začátku poslední třetiny 5. století před n. l., neváhal už prohlásit: „Našli jsme Feidiův ateliér!“ – Na dolní straně této konvičky bylo totiž vyryto písmem monumentálních nápisů: *Feidiú eimi*, „Patřím Feidiovi!“

Ale Feidiův ateliér nám prozradil ještě víc. Nalezené matrice umožnily, abychom si po čtyřadvaceti stoletích poprvé udělali jasnou představu o technice, kterou Feidiás přetvořil svou uměleckou myšlenku ve skutečnost. Nejdřív dal zřejmě vyhotovit model sochy ve skutečné velikosti,

pak ho dal rozřezat na několik částí a podle nich zhotovili jeho spolupracovníci matrice. Vzhledem k velkým rozměrům vyztužili tyto matrice železnými pruty; dnes jsou zrezivělé a všelijak zkroucené, avšak přesto jednoznačně svědčí o svém účelu. Podobné matrice dal Feidiás zhotovit i pro sochu dvoumetrové bohyně Níké, kterou držel Zeus v pravici. Tyto matrice se zachovaly v takovém stavu, že z nich lze soudit nejen na podobu bohyně, ale i na zřesení jejího roucha: je provedeno ve stejném stylu jako u posledních soch na štítech Parthenónu.

Jak dlouho Feidiás na tomto díle pracoval, prameny ani nálezy neřika-

Olympie. Znovuvztyčené
sloupy palaistry
(tělocvičny)

jí. Naproti tomu dosvědčují, že měl řadu vysoce kvalifikovaných pomocníků. Dva z nich známe: Kolóta, sochaře a cizeléra, který měl na starosti technickou stránku práce, a Panaina, mladšího bratra (podle některých autorů bratrance), který byl „spolupodnikatelem díla“ a tvůrcem malířské výzdoby trůnu. Jména ostatních vybledla v oslnivé záři Feidiova zjevu jako hvězdy před sluncem a pro pozdější generace zůstala Diova socha výtvozem „jediného člověka“.

Nebylo antického spisovatele z klasické a pozdější doby, který by se o tomto Feidiově divu světa nezmínil. Třeba jen mimochodem, a dokonce v práci, kde bychom to

nejméně očekávali. Za všechny příklady uvedme Galéna, který ve svém *Úvodu do dialektiky* začíná výklad filozofického pojmu „prostá existence“ dvěma protikladnými tvrzeními: „Diova socha je v Olympii. Diova socha není v Olympii.“

První věta byla pravdivou v době, kdy ji Galénos napsal, a vlastně od konce 5. století před naším letopočtem až do konce 4. století našeho letopočtu.

Druhá věta se stala pravdivou, když dal zbožný císař Theodosius II. tuto „pohanskou modlu“ odvézt do Konstantinopole, kde potom, prý za požáru roku 475, beze stopy a navždy zmizela.

DIV ČTVRTÝ

FEIDIŮV ZEUS V OLYMPII

Vstupní tunel pro atlety
na stadionu v Olympii

Mauzoleum v Halikarnassu – představa. *Vpravo:* Část reliéfu zobrazujícího boj Amazonek

DIV PÁTÝ

MAUZOLEUM V HALIKARNASSU

Je málo míst na světě, kde věky vytvořily takový ráj pro poutníka staletími, jakým je úzký, nescísnými zálivy zbrzděný pruh západního pobřeží Malé Asie. Tu stála v dobách, kdy ještě nikdo netušil, že někdy bude nějaký „křesťanský letopočet“, skvělá města s obdivuhodnými stavbami a ještě obdivuhodnějšími květy kultury, vypěstovanými na záhonech, jež byly někde náhle skoseny, jinde pomalu opuštěny a pečlivě přesazeny – a všude nakonec rozšlapány vojáky nejrůznějších říší, které se nadýmaly a praskaly jako bubliny. Nejsevernějším z těchto slav-

ných měst byla Trója; jejich stuha pak pokračovala Larisou, Pergamem, Kýmou, Fókaíou, Smyrnou, Klazoménami, Kolofónem, Efesem, Magnesii, Priénou, Didymami, Milétem, Mylasou a nejižnější byl (nepočítáme-li Knidos, který ležel původně na ostrově a teprve později byl spojen s pevninou) Halikarnass.

Toto město, jež Řekové nazývali *Halikarnassos*, je dalším cílem naší cesty. V něm stál náhrobek, který byl jedním ze sedmi divů světa. Mauzoleum, jež dalo jméno všem mauzoleím.

S příchodem do Halikarnassu se dostáváme opět na starou půdu Dóru.

Malá Asie a Halikarnass

Kráčeli jsme po ní už v Olympii, projížděli jsme jí cestou z Athén. Jistěže – Megara a Korinthos byla dórská města, stejně jako Sparta. Co v nich však dnes už připomíná jejich dávnou slávu?

Megara je nevelké městečko s bílými domky na svazích dvou protilehlých kopců. Ani se nám nechce věřit, že její osadníci založili sicilský Selínus a dnešní bulharský Nesebar; teprve už ne, že založili Byzantion (čili Byzanc, pozdější hlavní město východořímské říše Konstantinopolis a pak sídlo tureckých sultánů, dnešní Istanbul čili Cařihrad), kam je prý přivedl

kazu senátu úplně vyhladit z povrchu země a jeho obyvatelstvo, přes čtvrt miliónu lidí, prodal do otroctví. Vykopávky amerických archeologů potvrdily, že byl zničen důkladněji než „atomovou bombou“. Jediné, co legionáři tehdy ušetřili, byl Apollónův chrám, po Héřině chrámu v Olympii nejstarší v Řecku. Sedm z jeho osmatřiceti dórských sloupů, z nichž každý byl vytesán z jediného kusu vápence, tu dodnes stojí jako svědek starobylosti a proslulosti města, jež bylo „chloubou Dóřů“ a „Paříží antiky“...

A co Sparta, nejslavnější z všech dórských měst? Město, jehož památ-

DIV PÁTÝ

MAUZOLEUM V HALIKARNASSU

Korinth, Apollónův chrám

kupec Byzás. Tehdy však chybělo bezmála sedm století do začátku našeho letopočtu...

Korint naprosto nepřipomíná město, jež má za sebou téměř tři tisíce let dějin; je zbrusu nový. Postaven byl po zemětřesení roku 1928, které ho téměř úplně zničilo; dřívější Korinthos padl za obět podobnému zemětřesení roku 1858. Avšak i tento „Starý Korinthos“ byl na řecká měřítka poměrně mladý; vznikl až v byzantské době u trosk „Nového Korintu“, založeného Caesarem. Původní Korinthos, který vyrostl ze starého sídliště Achajů, zničili roku 146 před n. l. Římané: z pomsty za to, že byl střediskem řeckého povstání proti jejich nadvládě, a také (nebo hlavně) proto, že konkuroval jejich obchodu. Konsul Mummius ho dal tehdy z roz-

ka žije dodnes ve vzpomínce na krále Leónida a tři sta statečných mužů lakedaimonských, padlých v Thermopylách? Město „širokých tříd, v němž krásné ženy se rodí“, jak o něm zpívá Homér? Město chválené i haněné pro důslednou rovnost občanů a prostotu jejich života, pro výchovný systém zaměřený výhradně na vojenskou zdatnost, pro bezodmluvnou poslušnost zákonům i bezohlednou tvrdost vůči otrokům... Město, jež bojovalo proti Athénám o prvenství ve starověkém Řecku a v peloponnéské válce nad nimi zvítězilo?

Je to dnes docela výstavně a tiché okresní město v rovině pod skalnatým Táygetem, s parkem a stadionem, s hotely nesoucími jméno krále Meneláa a jeho manželky Heleny, se

sochou krále Leónida, kterou dali postavit američtí Řekové; vlakové spojení se světem Sparta nemá a z Olympie se tam musí jet velkým obloukem přes peloponnéský Tripolis. Jinak se vyznačuje tím, že v jejím sousedství je Mistra, kdysi hlavní město křížáckých a pak byzantských knížat, kde i po dobytí Turky (a pozdějším spálení Albánci) zbyly desítky paláců, klášterů a chrámů, jež tvoří nejkrásnější památkový komplex středověké řecké architektury. Vykopávky Britské archeologické školy na někdejší spartské akropoli a v jejím okolí, započaté roku 1906 a pokračující s několika přerušeními dodnes, potvrzují slova Thúkýdida: „Kdyby se sídlo Spartanů změnilo v pustinu, kdyby se zachovaly jen základy jejich svatyní a staveb, potomkové by jistě pochybovali o velké moci Sparty, kterou sláva Lakédaimonských zvyšovala.“ (Mimochodem: za peloponnéské války, kdy byla Sparta nejmocnější, měla jen asi 10 000 vojáků; v makedonských dobách asi 1000.) Z homérské Sparty nebylo nalezeno nic; z předklasicke málo (několik váz a plastik), z klasické zbytky dvou svatyní (Athéniny a Artemidiny) a z pozdější několik neidentifikovatelných ruin. Se starou Spartou má dnešní Sparta společné jen jméno; po více než tisícileté neexistenci ji založil roku 1834 první novorecký král Otto.

Není pochyb, že Sparta zanechala po sobě mnohem mělčí brázdu na lánu dějin než její odvěký soupeř Athény; ryla ji totiž pouze mečem, což je, jak ukázala проверка tisíciletí, mnohem méně vhodný kultivační nástroj než sochařské dláto a štětec malíře, než slovo básníka nebo filozofa.

Po rozloučení se Spartou i její idealizaci nás čeká další pouť dórským světem. V přístavu Gýthiu v Lakónském zálivu nastoupíme na loď, která pluje bez cestovního řádu na Krétu a odtud po ostrovech Dodekanésu na Kós, odkud je už Halikarnass na dohled.

Cesta po moři je pro vnitrozemce vždy velkým zážitkem; natož po moři, které neslo podle Homéra na svých azurových vlnách Paridovu loď s Helenou do Tróje! Dřív než bychom

čekali, začne se zpoza obzoru vynořovat „krétského ostrova země, uprostřed trpytného moře, krásná a úrodná...“ Jak v jejím popisu pokračuje Homér? „Nesmírné množství lidí bydlí v té zemi a měst má devětkrát deset. Každý kmen má jinačí řeč v té směsici jazyků různých: jsou to Achajové, Kydónové a skupina Prakrétů chrabrých, Dórové o třech kmenech a též kmen Pelasgů slavný. Knóssos, veliké město je tam, v němž vznešený Mínós, důvěrník velkého Dia, vždy devět roků byl králem...“

Pozorujeme Krétu při plavbě podél jejího severního pobřeží. Skalnaté útesy stoupají přímo z moře do výšky tatranských štítů, údolí s pomerančovými a banánovými sady se tam střídají s přístavy v hlubokých zálivech a bílým pískem pláží, obraz zpestřují tisíce větrných mlýnů. Po zastávce v bývalém hlavním městě Chánii přistaneme v dnešním hlavním městě Irakliu, které kdysi vzdorovalo přes dvacet let turecké blokádě; na molu u jeho benátské pevnosti potom vystoupíme. Ať se pak vypravíme kterýmkoli směrem, vždy přijdeme ke zbytkům rozlehlých paláců, které jsou nejstarší v Evropě. Největší z nich se rozkládá pouhých pět kilometrů jižně od Iraklia, v Knóssu: palác krále Mínosa, proslulý „labyrint“.

Už jsme se o tomto paláci zmínili: někteří antičtí autoři jej zařazovali mezi sedm divů světa. Přitom jej žádný z nich určitě neviděl. Už v dobách, kdy Řekové začali zaznamenávat mýty a dějiny, byl dávno v troskách a přikrytý rubášem písku. Jaká to musela být stavba, že se zachovala po staletí v paměti lidí – bez dokladů o své existenci?

Dnes to víme. Díky Angličanovi Arturu Evansovi (1851–1941), který sem přijel roku 1899, aby hledal stopy po záhadném hieroglyfickém písmu, jež objevil v oxfordském muzeu na pečeti pocházející prý ze Sparty nebo z Kréty. Nemínil se tu zdržet déle než týden, ale při procházce za Irakliem upoutal jeho pozornost kopec Kefala, který se mu zdál návějí nad starým městem.

Když spatřil stopy po vykopávkách řeckého archeologa Kalokerina (který se jmenoval křestním jménem

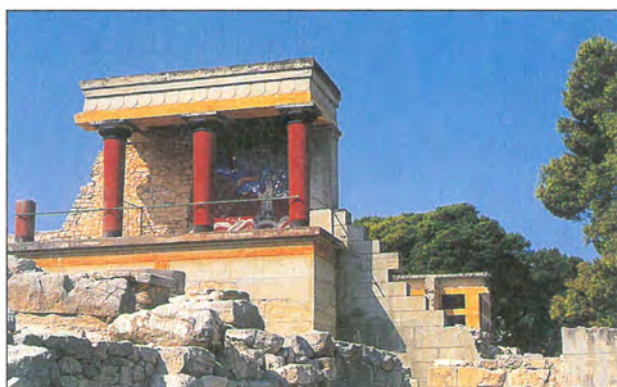
Minos), vzpomněl si na svůj dávný rozhovor se Schliemannem. Ten byl přesvědčen, že se tu skrývá starověký Knóssos. Dal se tedy do kopání a kopal téměř třicet let. Vynesl na světlo dne nikoli město, nýbrž palác v rozloze celého města, „knósský labyrint“. A s ním velkou, prastarou kulturu, jež padla zřejmě za obětí přírodní katastrofě, pravděpodobně výbuchu nepříliš vzdálené ostrovní sopky Théry. Kdy se tak stalo? Možná v 16. století před n. l.; určité však ještě jednou po jejím opětovném vzněšení, a to o několik set let později. Tentokrát v důsledku invaze z Řecka.

Evans rozdělil nejstarší dějiny této země a kultury na tři období a označil je jménem bájeslovného krále Mínoa, s jehož jménem spojuje tradice rozkvět a slávu Kréty: rané mínójské období, které dnes klademe do let 2800–2100 před n. l., střední mínójské období v letech 2100–1550 před n. l. a pozdní mínójské období od roku 1550 do roků 1100 před n. l. Archeologové se však při zkoumání těchto dějin, vyčtených jediné z kamene, rozdělili na dvě skupiny. Podle názoru první, jejímž hlavním mluvčím se stal Evans, byly Mykény, Tíryns a jiné achajské hrady v Řecku jen pohraničními pevnostmi krétské říše a achajská kultura jen „provinciální

odleskem“ kultury krétské metropole. Podle druhé (jejíž názor nyní převládá) je prvenství krétské kultury nesporné, avšak právě tak je nesporné, že Achajové pronikli asi v 15.–14. století před n. l. na Krétu postupně ji ovládli a osvojili si její vyspělejší kulturu. Pak se už obě tyto teorie shodují v tom, že moci tamějších vládců a nadějnému rozvoji krétsko-mykénské kultury učinil konec vpád Dóřů.

Ale tak či onak – kdo byli tito Kréťané, do které rodiny národů patřili? Zanechali po sobě písemné památky, badatelům se však podařilo rozluštit jen jejich nejmladší písmo, tzv. line-

ární písmo B, a to teprve roku 1952: zjistilo se, že texty napsané tímto písmem jsou ve staré řečtině! Byl to jeden z nejpřekvapivějších objevů v hlubinách evropské historie. A ještě překvapivější je, že k němu nedospěl Evans, ani jeho spolupracovník Myres, ani žádný z významných učenců, kteří se tímto problémem zabývali (například Fin Sundwall, Ital Meriggi, Američanka Koberová, Bulhar Georgiev, Němci Bossert a Sittig, Řek Ktistopulos a také náš Bedřich Hrozný), nýbrž sotva třicetiletý anglický architekt Michael Ventris, který se luštěním krétského písma zabýval jen ze záliby (ovšem na vědeckém základě a v poslední fázi za odborné pomoci filologa J. Chadwicka). Starší lineární písmo A se dosud nepodařilo rozluštit; pokusy tu už jsou, ale ne ještě všeobecně uznané výsledky. Nejstarší krétské písmo, hieroglyfické (až z 20. století před n. l.), vzdoruje zatím mozkům vědců i elektronických počítačů. A nic se nepodařilo bez-

DIV PÁTÝ

MAUZOLEUM V HALIKARNASSU

Mínóův palác v Knóssu
– severní vstup

Arthur Evans

pečně zjistit ani o základech, na kterých vybudoval krétský lid svou kulturu, své umění, skvělé stavby, politické zřízení, optimistický světový názor, náboženství (které neznalo chrámy). – „Krétský problém,“ řekl před více než půl stoletím Ludwig Curtius, „je největší záhadou dějin.“ Platí to dodnes.

„Otázky, jenom otázky na Monte Albán,“ nadepsal Egon Ervin Kisch jednu kapitolu ze svých Objevů v Mexiku – a podobný nadpis by dal asi i své reportáži z Kréty. Evans a jeho spolupracovníci pečlivě očistili a konzervovali nástěnné malby

to byla součást slavnostních her, při nichž se, jak víme z vázových reliéfů, i boxovalo a zápasilo.) Kde se vzala nádherná svérázná ornamentika na vázách a stěnách paláců a jak to, že její karmínové, lazurové, smaragdové a sépiové hnědé barvy dosud nevybledly? Kdy dospěli vládcové tohoto národa k tomu, že si budovali ve svých sídlech koupelny, splachovací záchody, kanalizaci a vybavovali sály paláců ventilacemi a přívody teplého a studeného vzduchu, které v nich udržovaly stálou teplotu? Který z krétských architektů přišel na myšlenku, že k zajištění staveb proti zemětře-

Býk s akrobatem, malba
z Minoova paláce
v Knóssu na Krétě

z knósského paláce: kde se tu vzaly ty kultivované dámy s rafinovaně upravenými toaletami, apartními účesy, nabarvenými rty a koketními úsměvy, které vážní učenci nazvali Pařížankami? Jaká záliba vedla mladé pány k tomu, aby se místo lovu procházeli po „francouzských“ parcích s vodotrysky a šafránovými a liliovými záhony? Proč se na stovkách maleb a reliéfů, co se na Krétě zachovaly, vyskytuje jen jediný válečný výjev? Byl to sport, nebo náboženství, které vedlo „artisty“ k býčím hrám, k výskokům nad rohy a přemetům nad hřbety pádících býků? Evans se snažil zjistit techniku těchto cviků; nejslavnější španělští toreadoři mu prohlásili, že uchopit řítícího se býka za rohy a udělat nad ním při jeho klikatém běhu přemet, je výkon, který člověk nedokáže. (Pro Krétany

ní je třeba stavět odpružené zdi střídáním vrstev kamene s dřevěnými vložkami? Ale na jednu z nejzákladnějších otázek – proč Kréťané svá města a paláce neopevňovali – máme dnes už přece jen bezpečnou odpověď: jejich hradbou bylo mocné válečné loďstvo a krétský král byl v dobách rozkvětu říše skutečným „pánem moří“.

Evans neváhal nazvat palác, který objevil u Iraklia, knósským palácem krále Minoá – a ztotožnil ho s labyrintem, který postavil podle řeckého mýtu proslulý athénský stavitel a vynálezce Daidalos. Po dokončení stavby nechťel prý Mínos Daidalovi dovolit, aby opustil ostrov, protože se obával, že by snad postavil podobný div světa též jinde. Jelikož pobřeží hlídalo Minoovo loďstvo, Daidalos se rozhodl opustit Krétu i se synem Ika-

rem vzdušnou cestou: zhotovili si křídla z ptáčích per spojených voskem a uletěli. Ikaros však otce neposlechli a vznesl se příliš vysoko k slunci, to pak roztavilo vosk, a on se zřítíl do moře; Daidalos šťastně přistál na Sicílii.

Labyrint dal prý král Mínós postavit proto, aby v něm ukryl tajemství své nevěrné manželky Pásifay, která vzplanula láskou k posvátnému bílému býkovi: obludu Mínótaura (čili „Mínóova býka“), býka s lidským tělem nebo člověka s byčí hlavou. Tomuto netvoru museli Athéňané dodávat každých devět let sedm mladenců a sedm dívek jako trest za to, že jejich král Aigeus zabil ze žárlivosti Mínóova syna Androgea, který zvítězil na athénských hrách. Théseus, Aigeův syn, se dobrovolně přihlásil mezi oběti a s pomocí Mínóovy dcery Ariadny (která mu dala klubko červené nitě, aby ji cestou rozvíjel a podle ní zas z labyrintu vyšel) Mínótaura po urputném boji zabil. Pak nasedl i s Ariadnou na loď, ale v samém chvatu – obával se Mínóova pronásledování, vždyť zabít takového býka, a k tomu unést princeznu nebyla maličkost – zapomněl vyměnit černé plachty za bílé, což bylo smluvené znamení, které mělo už zdaleka hlásit úspěch výpravy. Když Aigeus spatřil na obzoru černé plachty, zvěstující synovu smrt, vrhl se do moře, jež se po něm dodnes jmenuje Egejské. (Mimochodem, jací jsou muži: Ariadnu si Théseus nakonec nevzal. Nechal ji na ostrově Naxu, kde přistál, aby nabral vodu, ať si ji prý vezme za ženu bůh Dionýsos, protože se jí zdálo, že má o ni zájem. Oženil se pak

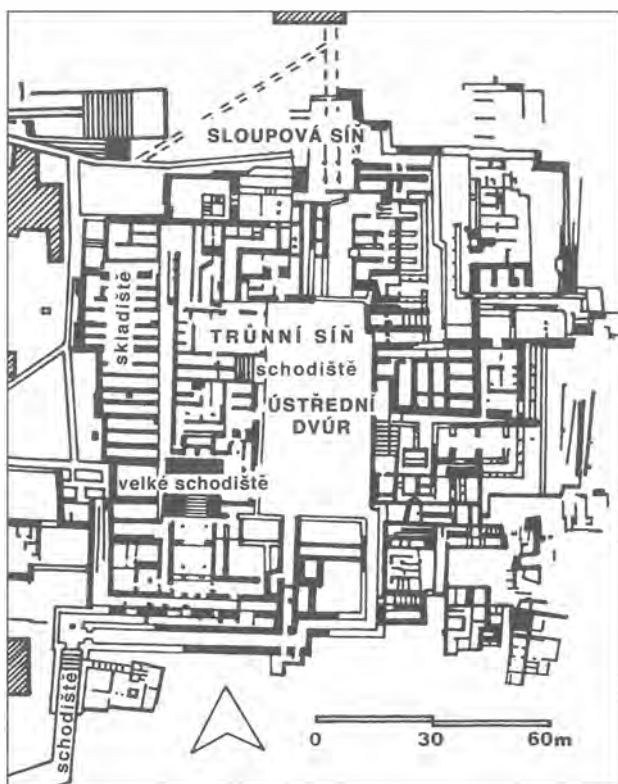
s její sestrou Faidrou, která mu sice v boji s Mínótaurem nepomáhala, ale byla o nějaký ten rok mladší.)

Mýty, báje, pověsti... Jistěže! Ale stavba knósského paláce, složité budovy s nesčetnými místnostmi a spleťtými chodbami (na obrázku vpravo dole je jen její půdorys v jediné úrovni, tedy bez poschodí) je skutečností. A nikdo, kdo na ni pohlédne z malé vyvýšeniny za Evansovou *Vilou Ariadnou* nebo vstoupí do jejich obnažených zdí, nemůže se zdržet, aby nezvolal: „Labyrint!“

Touto návštěvou krétského labyrintu se rozloučíme s posledním „neofi-

DIV PÁTÝ

MAUZOLEUM V HALIKARNASSU

ciálním“ divem světa, za kterým jsme nemuseli příliš odbočovat z cesty.

Po přistání na Kóu je už všechno snadné. Stačí přistoupit k nejbližšímu rybářskému člunu, ubezpečit jeho majitele, kapitána a posádku v jedné osobě, že máme pas a vízum, a dohodnout se na odměně za převoz do Bodrumu. Za průlivem je totiž Turecko a Bodrum je nyníjší jméno někdejšího Halikarnassu.

Plán knósského paláce. Ústřední část podle Evansových vykopávek

Théseus zabíjí Mínótaura. Podle malby na attické číši ze začátku 5. století před n. l. (Národní archeologické muzeum v Athénách)

VOJTĚCH ZAMAROVSKÝ

ZA SEDMI DIVY SVĚTA

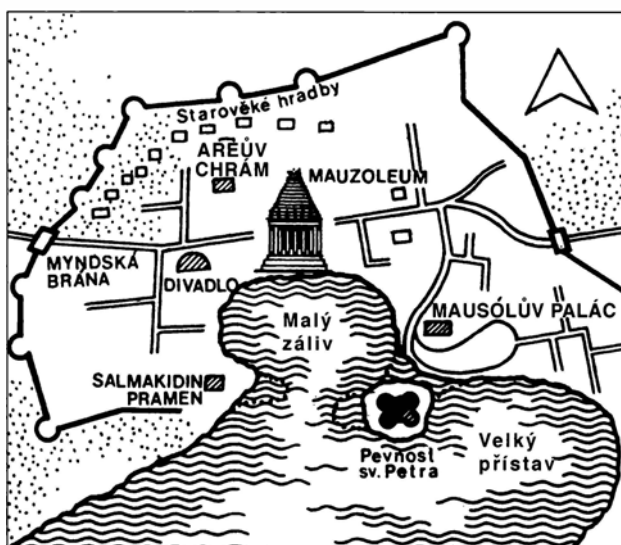
Na rozdíl od Efesu toto město žije – i když jako malý turecký přístav kombinovaný s letoviskem. Od zázemí je odříznutý lesnatými horami a bezvodnými pláněmi, kterými vede moderní široká silnice. A jako všechna turecká města je velmi hezký z dálky a velmi pestrý z blízka.

Malebně leží pod svahy řídkých vinic, mezi nimiž prosvítají zbytky řeckého divadla. Do přístavu vplouváme jakoby slavoobránou: na jihozápadní straně ji tvoří vysoká věž nad výšinou Kaplan Kalesi a na jihovýchodní impozantní kamenný hrad, který tu vybudovali počátkem 15. století rhod-

Ve středu nejvyššího místa je svatyně Areova s obrovskou sochou, zhotovenou slavnou rukou Leócharovou; za Leócharovu ji však považují jen někteří, jiní za Timotheovu. Na pravé straně nejvyššího místa je svatyně Afrodítina a Hermova přímo u pramene Salmakidina.

Podle mylné domněnky způsobuje prý tento pramen v lidech, kteří se z něho napili, chorobnou zženštilost. (Přerušíme na okamžik Vitruviův výklad: Salmakis byla nymfa, která žila v tomto pramenu. Jednou sem přišel krasavec Hermafroditos, syn Herma a Afrodity, a chtěl se v něm vykoupat. Salmakis se do něho na první pohled zamilovala, objala ho a prosila bohy, aby ji s ním navěky spojili. Bohové její prosbě vyhověli a osud takto „zženštěného“ mladíka stal se prý osudem každého, kdo se z tohoto pramene napil.) „Nebude však na škodu vysvětlit, proč se tato domněnka rozšířila nesprávnými pověstmi po celém světě. Vždyť není možno, aby se z této vody stávali lidé zženštilými; naopak pramen je naprosto průzračný a má výtečnou chuť. Když však Melás z Argu a Areuaniás z Troizény založili na tomto místě společnou osadu, vypudili odtud barbarské Káry čili Lelegy do hor. Ti se však spojili, potulovali se krajem, louplili tam a osadu hrozně pustošili. Později si jeden z osadníků zařídil u pramene pro jeho dobrou vodu kvůli výdělku krámků s různým zbožím a jeho obchod tam lákal barbary. Tak barbari jednotlivě přicházeli, odvraceli se od drsných a divokých mravů, přidávali se k obci a přizpůsobovali se dobrovolně řeckým obyčejům a jemnějšímu způsobu života. Přišla tedy tato voda ke své proslulosti proto, že zušlechtila a zjemnila mravy barbarů stykem s civilizovanými lidmi.

Když jsem se již dal do výkladu o tomto městě, nezbyvá mi, než abych je popsal celé. Jako je totiž v jeho pravé části Afrodítina svatyně a zmíněný pramen, tak je v jeho levé části královský palác, který si dal král Mausólos“ (tak zní přesný přepis jeho jména) „postavit podle svých vlastních plánů. Napravo z něho je výhled na náměstí, přístav a celý

Plán Halikarnassu podle antických popisů. Ostrov s křížáckým hradem je dnes spojen s pevninou

ští rytíři. Z jeho jména Petronium (byl zasvěcen svatému Petrovi) vzniklo nějakou zkomoleninou dnešní Bodrum. Místo, kde stojí, bylo původně ostrovem, ale nánosy písku je už před staletími spojily úzkou šíjí s pevninou, podobně jako normandský Mont Saint Michel.

Projdeme se starověkým Halikarnassem, jak nám ho popsal Vitruvius (ve druhé ze svých *Deseti knih o architektuře*):

„Svou polohou se podobá okrouhlému hledišti divadla. Dole podél přístavu se rozkládá náměstí, v poloviční výšce okrouhlého prostoru a linie, která ho přetíná, vede velmi široká třída. Uprostřed ní stojí Mauzoleum, postavené tak vynikajícím způsobem, že se počítá mezi sedm divů světa.

okruh hradeb, na levé straně dole na tajný přístav, ukrytý pod horami tak, že nikdo nemůže pozorovat a poznat, co se v něm děje, kdežto král může dávat svým veslařům a vojákům z paláce rozkazy, aniž se to kdo doví.“

Do dnešního dne se zachovaly (pokud se vůbec zachovaly) z těchto staveb jen nepatrné zbytky. O Mausólově paláci se archeologové domnívají, že stál někde na severním okraji novodobé řecké čtvrti, kterou její obyvatelé roku 1922 opustili, aby unikli vyvraždění tureckým vojskem. Dnes po něm není ani stopy stejně jako po Áreově chrámu (jednom z mála, který mu Řekové zasvětili) a po Afrodítině svatyni. Salmakidin pramen prý ještě existuje, ale prověřit si, zda je průzračný a jakou má moc, nemůžeme. Celá výšina Kaplan Kalesi je dnes ohrazena zdí a ostnatým drátem: jsou tam kasárna speciálních oddílů turecké armády. Z hradeb se část zachovala a stojí i věž bývalé Myndské brány. Zachovalo se i divadlo, ačkoli jeho kamenná sedadla dost prořídla zejména u jeviště. Vyšší řady, jejichž odnos byl pro zájemce o stavební materiál asi příliš namáhavý, jsou většinou na místě. Posedíme-li si na nich, dáme za pravdu slovům Guy de Maupassanta: „Když jedete do země, kde bydlili Řekové nebo kde založili své osady, stačí vyhledat jejich divadla a máte nejkrásnější vyhlídku. Jestliže chrámy stavěli přesně na místa, kde nejvíc působily na diváky, kde nejlépe zdobily obzor, divadla stavěli naopak právě tam, odkud se zrak mohl nejvíce potěšit rozhledem.“

Co však Mauzoleum, pro které jsme sem přišli? Místo, kde stálo, je uprostřed nízkých domků za klikatými uličkami, asi dvě stě metrů od přístavní hráze. Před dvaceti roky tam na nás civěla jen nehluboká jáma, sloužící za smetiště. Dnes je tu velký obdélníkový výkop se stranami asi 100 krát 60 metrů a hluboký více než 10 metrů. Jeho dno pokrývají kusy mramorových kvádrů a díčky rozbitých sloupů. Všechny očíslované a spočítané...

Ale prohlídka Bodrumu i Halikarnassu by nebyla úplná, kdybychom ne navštívili hrad. Je pevností promě-

něnou na muzeum, v němž je bohatá sbírka antických soch a reliéfů z místních nálezů, doplněná ještě bohatší sbírkou amfor, vylovených z moře. Jeho gotické sály s erby francouzských, anglických, italských a španělských rytířů jsou na dvacátém osmém stupni na východ od Greenwiche skutečně něčím nevídaným. Slibná předzvěst toho, co nás čeká na Rhodu...

A výzdoba Mauzolea? V muzeu jsme z ní našli jen jediný fragment z reliéfu. To ostatní, co se z ní zachovalo, je v Londýně. Poslal to tam Elginův krajan Charles Thomas Newton už roku 1857.

Protože Halikarnass je rodiště otce dějepisu, mohli bychom předpokládat, že jeho dějiny jsou dokonale zpracovány. Tím spíš, že se v něm narodil ještě jeden dějepisec, sice ne tak slavný, ale přece jen významný: Dionýsios s přízviskem Halikarnasský (asi 65 před n. l.–10 n. l.). Dopadlo to s ním však tak jako s těmi ševcovskými dětmi ze starého přísloví, co chodí bosé.

Hérodotos o svém rodišti téměř nepíše; v jeho době mělo svou historii teprve před sebou. Zmiňuje se o něm jen ve 144. kapitole první knihy *Dějiny*, kde píše o jeho vyloučení ze spolku dórských měst; pak uvádí pouze halikarnasskou královnu Artemisii, která bojovala na Xerxově straně proti Řekům. O králi Mausólovi a jeho manželce Artemisii se ostatně ani zmínit nemohl; narodili se asi o půl století po tom, co sám zemřel.

Jak vyplývá z dílčích a roztroušených zpráv, Halikarnass založili Dórové asi v 10. století před n. l., a to na půdě osídlené už předtím Řeky; našla se tu mykénská keramika z 13.–14. století před n. l. „Za jednoho ze zakladatelů tohoto města se považuje Antés a osadníci z Troizény,“ píše Strabón; o dvou jiných jsme se už dočetli v citátu z Vitruvia a další bychom našli u dalších autorů. Protože historická pravda je zpravidla nepřímou úměrná množství rozdílných tvrzení historiků, můžeme považovat za bezpečné jen to, že na místě dnešní pevnosti, někdejšího ostrova Zefý-

DIV PÁTÝ

MAUZOLEUM V HALIKARNASSU

Mausólos,
360–350 před n. l.
Výška 300 cm (Britské
muzeum, Londýn)

ria, založili Dórové jednu ze svých nejstarších maloasijských osad.

Původními obyvateli tohoto kraje byli Kárové čili Lelegové; měli osadu na vyvýšenině Kaplan Kalesí a řečtí přistěhovalci si vedle ní postavili svou. Časem Kárové a Dórové splynuli (i Hérodótův otec byl původem Kár), stejně jako jejich osady. V 6. století před n. l. tvořil Halikarnass spolu s Lindem, lálýsem, Kameirem, Kóem a Knidem spolek šesti dórských měst (*hexapolis*), který měl společný chrám na knidském mysu Triopiu, zasvěcený Apollónovi. Když v Halikarnassu postupně nabýval převahy iónský vliv, ostatní města ho z tohoto spolku vyloučila. Důvodem byl „prohřešek proti svatyni“: halikarnasský příslušník Agasiklés si prý odnesl domů trojnožku, kterou vyhrál v závodech na počest triopijského Apollóna, místo aby ji věnoval jeho chrámu, jak bylo zvykem. Protože kvůli trojnožkám se státní svazky obvykle nerozpadávají, zdá se, že Agasiklova netaktnost byla jen záminkou pro odsouzení Halikarnassu za to, že se odcizil dórským mravům a zvykům.

Kdy k tomuto vyloučení došlo, není bezpečně zjištěno. První nesporné datum z dějin Halikarnassu je až rok 540 před n. l., datum jeho podmanění Peršany. Zdá se, že byl od počátku v užších stycích s Persií než Efes. Peršané v něm podporovali kárskou aristokracii, takže vytlačila z vlády dórskou, a vládnoucí rod Lygdamovců zachovával věrnost Persii i v dobách zmatků po Kambýsově a Kýrově smrti; například mezi zeměmi, o jejichž odpadnutí píše Dáreios I. na Behistunském nápise, není Kárie ani Halikarnass. Je pravděpodobné, že Lygdamovci na halikarnasském trůně vykonávali funkci satrapů, perských královských místodržitelů dobytých oblastí. (Řecké slovo „satrapés“ pochází z perského *chšathrapaván*, „dozorce, správce“. Byl to titul nejvyššího vojenského, správního, berního a soudního úředníka pohraniční oblasti. Rozsáhlé plné moci, bohatství, vzdálenost od středu říše vytvořily ze satrapů téměř nezávislé „malé krále“ s vlastním dvorem a dědičným nástupnictvím.)

Když se roku 480 před n. l. vypravil Dáreioův syn Xerxés proti Řecku, vládla v Halikarnassu královna Artemisia (I.), která nastoupila na trůn krátce předtím po svém manželovi. Peršany bezvýhradně podporovala; zeslabení řeckého vlivu bylo v jejím dynastickém i osobním zájmu. Před zahájením válečných operací odvedla Xerxovy děti do efeského chrámu, aby na jeho neutrální půdě a v nedotknutelném azylu přečkaly válku. „Majíc syna příliš mladého, z odvahy a mužnosti, ačkoli ji nikdo nenutil,“ ujala se, jak píše Hérodotos, velení nad halikarnasskou válečnou flotilou a „z celého loďstva vypravila po lodích Sídóňanů nejslavnější lodě a ze všech bojovníků poskytovala králi (Xerxovi) nejlepší rady“. Zúčastnila se námořní bitvy u Salamíny a vyznamenala se v ní činem, který stál Hérodótovi za to, aby mu věnoval dvě kapitoly své osmé knihy *Dějiny*. Nám stojí aspoň za odstavce, protože s něčím podobným jsme se nesetkali ani u Napoleonových nebo Hitlerových generálů.

Uprostřed bitvy, už po zničení velké části perského loďstva, Artemisia najednou upozorovala, že na ni míří athénská loď. (Athéňané vypsalí odměnu deseti tisíc drachem tomu, kdo ji zajme; považovali totiž za hroznou urážku, že proti nim bojuje žena.) Dala se tedy na útěk, a aby od sebe odpoutala pozornost, vrazila do lodě vlastního spojence, které velel kalyndský král Damasíthýmos, s nímž měla jakési nevybavené účety. „Dvojí výhodu tím získala: protože když velitel attické lodě viděl, že vrazila do lodě barbarů, myslel, že její loď je buď helénská, nebo že zběhla od barbarů a pomáhá Hellénům; otočil tedy svou loď a jal se pronásledovat jiné.“ A do třetice: také Xerxés, který přihlížel boji, považoval potopenou loď za nepřátelskou („z kalyndské lodě se nezachránil nikdo, nebylo tudíž žalobce“) a zahrnul Artemisii dary a poctami. „V této válce se ukázali mužové ženami a ženy bojovaly jako muži.“

Artemisia se však Xerxově přízni dlouho netěšila. Neuplynul rok a Peršané, poražení u Salamíny, byli doraženi u Plataj a mysu Mykalé. V Halikarnassu došlo k státnímu převratu,

v němž zvítězila řecká strana, a Artemisia byla zbavena trůnu. Halikarnass pak vstoupil roku 477 před n. l. do Délského spolku, který uzavřely rok předtím řecké státy k vedení společných námořních operací proti Peršanům. (Byla to federace rovnoprávných států a délskou se nazývala proto, že její nejvyšší orgány se scházely na ostrově Délu u Apollónova chrámu, kde byla též spolková pokladnice. Prvenství v něm měly Athény, jejichž loďstvo, 300 triér, bylo silnější než loďstvo všech ostatních spojenců dohromady.) Athény ovšem nepostupovaly vůči Halikarnassu zvlášť blahovlně. Nejen proto, že byl příliš starým nepřítelem a příliš mladým spojencem, ale hlavně proto, že se v něm nepodařilo prosadit demokratické reformy. Halikarnassští vládcové byli skrytě protiathénští a tvrdě vystupovali proti demokratům, kteří byli pro spolupráci s Athénami. Oběti této politiky se stala i Hérodotova rodina: Hérodotův strýc Panyassis (pozoruhodný básník, jak můžeme usuzovat ze zachovaných zlomků jeho eposu o Héraklově, a přesvědčený demokrat) skončil na popravišti a Hérodotos musel do vyhnanství.

Za oslabení Délského spolku, způsobeného zejména protiathénskými intrikami Sparty, zůstal Halikarnass, v němž se mezitím dostali k moci demokraté, athénským spojencem. Roku 413 před n. l., po porážce athénských vojsk v sicilském tažení, upadl znovu pod perskou nadvládu. Sparta ho totiž postoupila (spolu s jinými řeckými městy v Malé Asii) perské říši, aby jí za peloponéské války poskytla pomoc proti Athénám. Její současť zůstal až do roku 334 před n. l., kdy ho dobyl Alexandr Veliký.

Toto druhé období perské nadvlády, přerušené v letech 394–348 před n. l. téměř úplnou nezávislostí, bylo obdobím vrcholného rozkvětu Halikarnassu. Zisky ze všech druhů zboží, počínaje svaly a umem otroků a konče zrnky drahocenného koření, plnily pokladnice jeho obchodníků i panovníků, aby se co nejdříve proměnily v mramorové paláce, chrámy a kolonády, vyzdobené a umístěné tak, že Vitruvius uvádí Halikarnass jako příklad „ideálně vybudovaného města“.

Nedobytný z moře a skvěle opevněný z pevniny, bohatý a výstavný, řecky kultivovaný a persky rozkošnický předstihl Halikarnas brzy Mylasu, staré hlavní město perské Kárie. Tamní satrapa Hekatomnós se někdy kolem roku 387 před n. l. rozhodl přenést do něho své sídlo. Z opuštěné Mylasy, ležící pod horou s nejproslulejším mramorem v Malé Asii, nezbylo téměř nic, ačkoli se za římských dob opět vzmohla; zničili ji v 11. století turečtí nájezdníci. Archeologicky byla až do švédské expedice A. Pearsona v meziválečných letech naprosto neprozkoumaná, stejně jako desítky jiných měst v maloasijském vnitrozemí, kde stojí dodnes trosky chrámů, divadel a paláců, o nichž nikdo neví, kdo je dal postavit a kdy je lidé opustili.

Největšího lesku dosáhl Halikarnass za vlády Hekatomnova nástupce a syna Mausóla, který vládl v letech 377–352 před n. l. Diplomatičkou obratností, kombinovanou účinným používáním vojska a loďstva, dosáhl prakticky nezávislosti na Persii a ovládl celou jihozápadní část Malé Asie, mezi jiným i znovu vybudovaný Milet. Své sídelní město vyzdobil stavbami, jaké v té době nevznikaly nikde na světě.

Po Mausólově smrti nastoupila na trůn Artemisia II., jeho manželka a pravděpodobně i sestra. (To aspoň říká Strabón; kárské právo připouštělo v panovnických rodech manželství mezi sourozenci, podobně jako egyptské.) Vládla do roku 348 před n. l., a třebaže hlavním obsahem jejího života byl smutek po manželovi, nezanedbávala ani vladařské povinnosti. Jako žena na velitelském můstku mocného státu a loďstva nezůstala pozadu za svou předchůdkyní od Salamíny. Vitruvius, náš průvodce po Halikarnassu, o ní vypravuje (bez udání pramene):

„Když pak po Mausólově smrti královala jeho manželka Artemisia, pohoršovali se Rhodané nad tím, že nad městy celé Kárie vládne žena. Vypluli tedy se svým válečným loďstvem zmocnit se její říše. Jakmile o tom Artemisia dostala zprávu, nařídila, aby se její loďstvo s ukrytými veslaři a připravenými námořními vojáky

DIV PÁTÝ

MAUZOLEUM V HALIKARNASSU

uschovalo v tajném přístavu, ostatní občané aby však vyšli na hradby. Když pak Rhodané se svým válečným loďstvem přistáli ve velkém přístavu, poručila, aby se jim z hradeb tleskalo a slibovalo vydání města. Jakmile Rhodané opustili lodě a vtáhli do města, vyplula Artemisia náhle z malého přístavu zvláštním kanálem s loďstvem na moře a vpadla do velkého přístavu. Rhodské loďstvo, po vylodění vojska prázdné, dala odvléci na širé moře. Tak Rhodané, kteří neměli kam se stáhnout, byli uprostřed města obklíčeni a pobiti přímo na náměstí.

Artemisia obsadila rhodské lodě svými vojáky a veslaři a vyplula k Rhodu. Když Rhodané spatřili připlouvat své lodě ozdobené vavříny, domnívali se, že se vracejí vítězní spoluobčané, a nepřítel vpusťli. Artemisia dobyla Rhodos a předáky města dala popravit. Na paměť svého vítězství dala postavit v městě vítězný pomník s dvěma bronzovými sochami, z nichž jedna představovala rhodský stát a druhá její vlastní podobu. Ve svém hněvu se dala zpodobit, jak vtiskuje rhodskému státu otrocké znamení. Rhodané, kterým náboženské příkazy bránily pomník odstranit, ... zřídili později kolem tohoto místa ohradu a dali ji hlídat vybranou řeckou stráží, aby tento pomník nikdo nespátlil.“

Mausólos a Artemisia neměli děti; jediným plodem jejich lásky bylo Mauzoleum. Touto stavbou vešel také Halikarnass do historie; jinak se v něm neodehrálo už nic, co by mělo větší než místní význam. Když se Artemisia žalem po svém manželovi utrápila (asi roku 348 před n. l.), nastoupil na trůn Mausólův mladší bratr Hidrieus, který brzy zemřel. Pak vládly v Halikarnassu zmatky; na trůně je reprezentovala Hidrieova manželka (a zároveň sestra) Ada a po jejím sesazení Mausólův nejmladší bratr Pixodaros, který si přizval perského spoluvládce a oženil ho se svou dcerou, také Adou. Tato Ada II. uviděla pak před hradbami svého města Alexandrova vojska, která vzešla v trénu Adu I., její dvojnásobnou tetu, kterou v její emigraci uznal mezitím Alexandr za halikarnasskou královnu. Dlouhé obléhání (hradby

hájil sbor řeckých žoldnéřů v čele s vynikajícím vojevůdcem Memnonem) skončilo zapálením města a dobytím jeho hradu.

Po Alexandrově smrti připadl Halikarnass spolu s některými jinými městy na maloasijském pobřeží egyptskému vládci Ptolemaiovi; potom ho ovládli makedonští nástupci Alexandrovi, pak pergamští Attallovci, roku 129 před n. l. Římané. Úpadek, který nastal po období jeho nového rozkvětu za vlády Římanů, byl dlouhý, pomalý, nekatastrofální. Když ho roku 1402 obsadil řád rhodských rytířů, množství jeho starověkých staveb ještě stálo, mezi nimi i Mauzoleum. Roku 1522 dobyly Halikarnass Sulejmanovy oddíly. Od těch dob jsou jeho pány Turci.

Snad jste si už všimli, že v této kapitole se ještě nedostal ke slovu náš starý průvodce Filón. Ani se nedostane: vždyť jeho kniha se nezachovala celá, byla náhle přerušena uprostřed věty při popisu Artemidina chrámu. „Nespravedlnost času,“ jak říká Orel-li, „ztratil se i popis Mauzolea.“

Neztratily se však prameny, ze kterých Filón, jak se zdá, čerpal. To platí především o práci Aula Gellia, římského spisovatele z 2. století n. l., který v *Attických nocích* píše o Mausólovi a jeho manželce, zčásti dokonce stejnými slovy jako předtím Plinius ve své 36. knize. Zachovaly se dále drobné zmínky o Mauzoleu u Cicerona (v *Tuskulských hovorech*), u Valeria Maxima a jiných spisovatelů; u Vitruvia nacházíme dokonce technický popis jeho stavby a výzdoby. Zprávy o něm jsou také v kronikách rhodských rytířů. V 19. století byly tyto literární popisy doplněny kamennými ilustracemi, které vypátrali v Halikarnassu, a kupodivu i v Itálii, agenti Britského muzea.

Na počátku stavby Mauzolea, největšího náhrobku na světě po egyptských pyramidách (později ho převýšil jen náhrobek, který si dal ještě zaživa postavit španělský diktátor Franco), nebyla víra v nesmrtelnost duše ani zpupnost samovládce, ale velká láska. Snad nejokázaleji projevovaná láska, o níž svědčí historické doklady.

Héro a Leandros, Romeo a Julie, Tristan a Isolda, Manon Lescaut a rytíř des Grieux – ti všichni a mnozí jiní našli své básníky. Artemisia neměla to štěstí. Je pravda, že největší stavitelé postavili a nejslavnější sochaři vyzdobili pomník její lásky a nejproslulejší řečníci ho ověnčili chvalozpěvy – ale pomníky nad mramor a kov trvalejší tvoří jen básníci...

A protože příběh o Artemisiině velké lásce se nám zachoval jen ve „faktografickém záznamu“ Pliniově a Gelliově, nedovede nás příliš vzrušit. Přečtěme si jej, ačkoli v lyrickém stylu by zněl rozhodně působivěji.

„Říká se, že Artemisia milovala svého manžela Mausóla nad všechny milostné básně a nad trvalost lidské vášně. Když se naplnil Mausólov osud, dala ho za pláče a zalamování rukou skvěle pochovat na hranici. Planouc smutkem a touhou po manželovi, rozdrtila jeho zpopelněné kosti na prášek, smíchala je s voňavkami, přidala vody a potom vypila.“ (Protože „toužila stát se živým náhrobkem Mausólovým,“ připojuje Valerius Maximus.) „A projevovala ještě mnohé jiné příznaky vášnivé lásky. S nesmírným úsilím a velkorysostí postavila k zachování jeho památky onen nejznámější náhrobek, tak velkolepý, že se počítá mezi sedm divů všech zemí světa. Zasevětila ho Mausólovu duchu a zařídila, aby se o něm pěly největší chvály. K tomuto účelu věnovala bohatou odměnu v penězích a jiných statcích. K závodům v těchto chvalozpěvech se dostavili znamenití mužové, kteří vynikali nadáním i výřečností: Theopompos, Theodektés, Naukratés i sám Ísokratés... Pokud žila, žila v smutku, smutkem strávená také zemřela.“

Před prohlídkou tohoto pomníku Artemisiiny lásky, ještě několik slov o „závodech ve chvalozpěvech“, i když se jejich texty nezachovaly. Litujeme toho zejména u Ísokrata, který byl vedle Démosthena nejslavnějším řeckým řečníkem. Žil v letech 436–338 před n. l. a byl majitelem řečnické školy v Athénách; poplatek za kurs byl tisíc drachem, za což pak frekventanta naučil nejen číst z „papírku“, ale skutečně řečnit. Známe asi 60 jeho řečí; na jedné z nich,

K Démónikovi, pracoval prý deset let (do češtiny byla přeložena už roku 1512). Nebyl lhostejný k honoráři, i Platón mu vytýkal, že kvůli penězům zanechal filozofie, a tedy cena vypsaná Artemisií ho mohla nadchnout k vrcholnému výkonu. Stejně dobrou řeč přednesl prý i jeho žák Theodektés, příslovečný svým ostrovtipem. Vítězem se však stal jiný Ísokratův žák, historik Theopompos, antický velekněz kultu velkých osobností.

Mauzoleum budilo údiv především svou architektonickou koncepcí. Bylo spojením pyramidy, zikkuratu a řeckého chrámu, a jedinečně tak vyjadřovalo zvláštní postavení Halikarnassu jako dórsko-iónského města na předělu řeckého, mezopotamského a egyptského světa. Současníci obdivovali jeho rozměry, nákladnost a ze všeho nejvíc „nedostižnou dokonalost umělecké výzdoby“.

Základem celé stavby byl „obrovský podstavec z prokonnéského mramoru“. Ve skutečnosti byl mramorem pouze obložený; jeho jádro tvořil masivní kvádr z nepalovaných cihel. (Vitruvius to zdůrazňuje proti tehdejší konzervativcům, kteří považovali cihly za nesolidní „náhražkový materiál“ a dávali přednost kameni.) Tento podstavec měl obdélníkový půdorys a podle Plinia měřil „na jižní a severní straně 63 stop, což byly čelní a užší strany, a celkový obvod měl 411 stop; dosahoval výšky 25 loket“. Když převedeme tyto údaje na naše míry, dostaneme kvádr o rozměrech 18,9 krát 42,3 krát 11,1 metru. Jiní autoři uvádějí však rozměry větší; podle maximálních údajů měřil 66 krát 77 krát 30 metrů. V prvním případě by bylo zapotřebí k jeho postavení 2,5 miliónu našich normalizovaných cihel, ve druhém 44,5 miliónu. Lze tu říci, že pravda je někde uprostřed?

Kdybychom znali přesné rozměry tohoto podstavce, byla by celá rekonstrukce Mauzolea hračkou. V pramenech se totiž dál už jednoznačně uvádí, že na něm stál náhrobní chrám obklopený 36 íonskými sloupy, které nesly střechu v podobě čtyřřadvice-tistupňové pyramidy. Mezi sloupy byla bohatá sochařská výzdoba; nalezené úlomky mramorových lvů a mytologických postav svědčí, že

DIV PÁTÝ

MAUZOLEUM V HALIKARNASSU

VOJTĚCH ZAMAROVSKÝ

ZA SEDMI DIVŮ SVĚTA

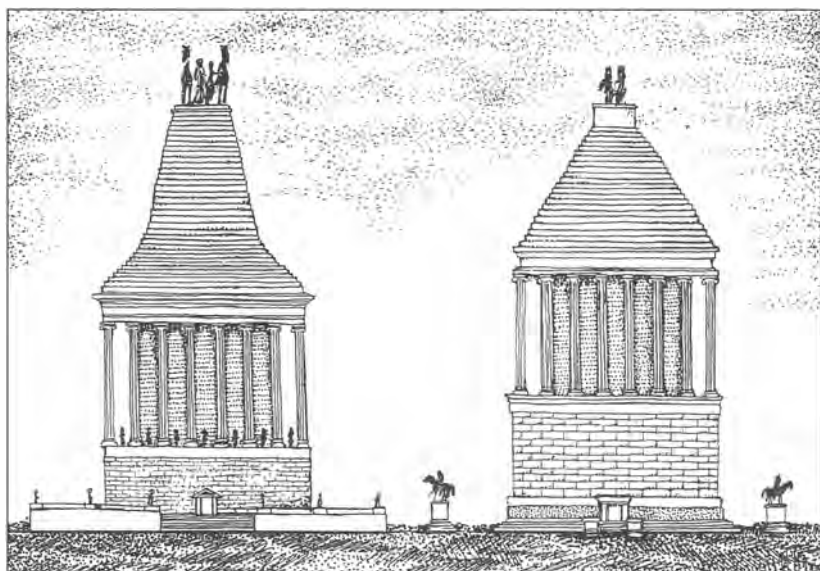
pocházela z rukou největších umělců. Vrchol pyramidy byl ukončen plošinou, na které se tyčilo sousoší zobrazující Mausóla a Artemíssi na voze se čtyřspřežím. Celková výška od základu po vrchol sousoší měřila podle Plinia i jiných autorů – 46 metrů!

Plán tohoto náhrobku vypracovali a ve skutečnost proměnili architekti Pýtheos a Satyros. Datem svého zrodu a působení patří oba do tzv. poklaské doby „iónské renesance“, ale to málo, co po nich zbylo (například trosky Athénina chrámu pod mramorovou horou v Priéně, který vybudoval Pýtheos z daru Alexandra Velikého)

každý na jedné straně. Byli to Leócharés, Bryaxis, Skopás a Práxitélés; někteří myslí, že i Tímotheos. A nedostihná dokonalost jejich umění způsobila, že toto dílo muselo dosáhnout slávy jednoho ze sedmi divů světa.“

Při dělbě těchto sochařů o čtyři strany světa připadla Skopovi východní. Zobrazil na ní *Boj Řeků s Amazonkami* – starý, stokrát zpracovaný námět. A ukázalo se, že ať je námět jakkoli starý, jakkoli „vyčerpaný“, je pro skutečného umělce možností tvůrčího rozletu. Skopás zde rozvinul své mistrovství s takovou silou, že i bez Pliniovy nebo Vitruvio-

Mauzoleum
v Halikarnassu,
rekonstrukce podle
Pliniova popisu (vlevo
podle Stevense, vpravo
podle Adlera)

dokazuje, že byli nositeli nejlepších tradic vrcholného období řeckého stavitelství. Kdyby se byli narodili o sto let dřív, byli by zařazováni nejen svou tvorbou, ale i historiky umění mezi klasiky.

„Těmto dvěma přinesl šťastný osud věru největší a nejvyšší dar“, píše Vitruvius (který se přes své vynikající teoretické vzdělání pravděpodobně nikdy nedostal k realizaci nějaké významné stavby). „K provedení jejich myšlenek přispěli totiž svými znamenitými výtvary umělci, jejichž díla se těší podle úsudku lidí největší a po věčné věky vzkvétající slávě. Jednotliví umělci, závodící mezi sebou, převzali jednotlivé části Mauzolea k výzdobě a zvýšení jeho krásy, a to

vy zprávy bychom o jeho účasti na výzdobě asi nepochybovali. Skopova výzdoba Mauzolea se z největší části zachovala a za tuto ojedinělou přízeň osudu jsme nesmírně vděční. Umožnila nám doplnit dosavadní skromné doklady Skopova umění o „základní fondy“ vysoké umělecké a historické hodnoty. A umožnila nám znovu obdivovat ušlechtilý realismus jeho postav a ověřit si správnost postřehu antických kritiků, kteří nejvíc hodnotili jeho schopnost „rozlišit i výrazem velice podobné duševní stavby“. Většinu jeho děl známe jen z popisů (například velké sousoší *Létó a Ortygia s Apollónem a Artemidou* z efeského chrámu, které padlo za oběť Gótům) nebo z helénistic-

kých a římských kopií, které se přes svou zdařilost mají k originálu jako pozlátka ke zlatu. Mezi nejlepší kopie patří socha *Apollón a Athéna* z Knidu, a zejména slavný *Apollón vedoucí Múzy* z Vatikánských muzeí (před nímž nám průvodce pokaždé zopakuje 2000 let starou větu: „Pohlédněte na krční svaly a slyšíte, že zpívá.“) Ale tu na Mauzoleu – přesněji na zdech Halikarnasského sálu v Britském muzeu – se setkáváme se Skopovým dílem v originálu.

Zda jižní stranu Mauzolea vyzdobil Tímotheos nebo Práxiteles, nemůžeme podle zachovaných fragmentů rozhodnout. Západní vlys vytvořil pak podle souhlasných antických zpráv Leócharés, dvorní sochař Filippa Makedonského a Alexandra Velikého. Se stopami jeho díla jsme se už setkali v Olympii při prohlídce Filipeia, pro něž vytvořil sochy členů makedonské královské rodiny. Připisují se mu i dvě známé sochy, o jejichž kopiích jsme se rovněž zmínili: tzv. *Artemis Versailleská* (v Louvru) a tzv. *Apollón Belvederský* (ve Vatikáně). Jeho dílem je možná též proslulá *Déméter Knidská*, zachovaná v originálu, jež patří k chloubám Britského muzea. Severní strana Mauzolea připadla losem athénskému sochaři Bryaxidovi, tvůrci asi třiceti soch bohů pro různé chrámy v maloasijském Řecku.

Podle antických popisů, potvrzených nálezy, byly na sochařské výzdobě východní, jižní a západní strany Mauzolea zobrazeny činy řeckých hrdinů, závody Pelopovy a boje Kentaurů s Lapithy. Umělecká hodnota jednotlivých desek rozhodně nebyla pod tehdejší „světovým průměrem“; zaručují to již jména jejich tvůrců.. Autory vynikajících soch lvů, bohů a hrdinů, zdobících sloupový chrám, skrývá mlha anonymity; třímetrové sousoší *Mausóla a Artemisie* na vrcholu chrámové pyramidy vytvořil podle antických pramenů spoluarchitekt Mauzolea Pýtheos, podle moderních badatelů Bryaxis.

Artemisia se dokončení výzdoby Mauzolea nedožila. Ale dílo, kterým oslavila památku svého manžela, přežilo věky. A dodnes žije v slovníku téměř všech národů světa.

Nyní ještě stručně o osudech Mauzolea.

Ve dvanáctém století našeho letopočtu ještě stálo. V třináctém je poškodilo zemětřesení. V patnáctém bylo zničeno. Padlo za oběť rhodským rytířům, kteří je použili jako stavebního materiálu pro hradby pevnosti svatého Petra. V devatenáctém století byly objeveny jeho pozůstatky.

Charles Thomas Newton (1816 až 1894), první badatel na bodrumské půdě, byl povoláním archeolog, a to tak vášnivý, že se kvůli tomu obětoval a stal se na nějakou dobu i diplomatem. Po studiích v Shrewsbury a Oxfordu vstoupil do služeb Britského muzea jako asistent v oddělení řeckých starožitností; po dvanácti letech se rozhodl odejít do terénu. Lákal ho svět někdejšího maloasijského Řecka, a britská vláda, která měla s archeology dobré zkušenosti, zřídila pro něho vicekonzulát v Mytiléně na Lesbu, což byla vyslovená sinekura, neboť do tohoto (tehdy tureckého) přístavu nepřiplouval ani tucet anglických plachetnic ročně. Jeho bezprostřední představený, britský vyslanec v Cařihradě sir Stratford Canning, jehož známe už jako nepřítel štědrého mecenáše A. H. Layarda, mu vymohl povolení k vykopávkám na místech, která si sám určil. Nejdřív kopal na ostrově Kalymnu (na severozápad od Kóu) a objevil tam vzácné nápisy; později na Knidu a jako první v dějinách archeologie odkryl půdorys antického města. Roku 1856 se ubytoval se svým asistentem Murdochem Smithem (ten později postavil archeologickou lopatu do kouta a odjel do Persie stavět telegrafy) v Bodrumu, aby tam pátral po Mauzoleu.

Byla to práce bez jakýchkoli dobrodružství, ale s tím většími úspěchy. Pravdu měli Newtonovi přátelé, kteří ho srovnávali s Polykratem a měli „strach z jeho štěstí“: hned při první procházce městem objevil místo, kde stálo Mauzoleum, a hned prvním úderem krumpáče narazil na jeho zbytky. Do konce roku 1857 vykopal několik stupňů ze zřícené chrámové pyramidy a všechny zachované pozůstatky sochařské výzdoby: dva koně ze čtyřspřeží, které zdobilo vrchol

DIV PÁTÝ

MAUZOLEUM V HALIKARNASSU

Mauzolea, portrétní sochy Mausóla a Artemisie, množství postav a lvů, jakož i spoustu větších a menších fragmentů. Nejcennější kusy odeslal co nejdřív do Londýna, část svých nálezů věnoval „na znamení dobré vůle“ turecké vládě, která dlouho nevěděla, co s nimi, a do založení muzea v Istanbulu je uskladnila v nějakých kasárnách. Během tohoto skladování se část nálezů ztratila a k části se zas ztratil dokumentační materiál; dnes víme jen tolik, že sochy lvů, střežící vchod do dolního traktu istanbulského Archeologického muzea, pocházejí z Halikarnassu,

Mauzolea, které se dostaly záhadnou cestou přes moře a staletí do vily di Negro v Janově. Jak se zjistilo, že pocházejí z Halikarnassu? Na to odpovídá věda zvaná hermeneutika, která rozbořem stylu nalezených památek, srovnávacím studiem, zkoumáním okolností nálezů atd. a chemicko-fyzikálními analýzami materiálu zjišťuje dobu vzniku díla a ruku jeho tvůrce. Je to věda zajímavá a dostačuje k ní všestranné a hluboké uměleckohistorické vzdělání, vytrvalost laboranta, cit umělce, kombinační schopnost detektiva a průměrná dávka štěstí.

Leócharés: Boj Řeků
s Amazonkami – reliéf
z Mausólova náhrobku

a pouze o velkém lvu s krásně vypracovanou hřívou, který stojí těsně u schodiště, je jisté, že pochází z Mauzolea. – Sochy *Mausóla* a *Artemisie* jsou samozřejmě v Britském muzeu.

Ještě větší úspěch než Newton si mohl připsat k dobru sir Stratford Canning. Někáký návštěvník z Anglie ho upozornil, že v hradbě křížáckého hradu v Bodrumu jsou zazděny zajímavé reliéfy. Canning pátral a zjistil, že pocházejí z Mauzolea a že do hradby byly zazděny z rozkazu velitele pevnosti, a to nikoli pro zpevnění hradby, nýbrž pro ozdobu. Požádal tureckou vládu, aby mu je dovolila vyjmout a odvézt. Turecká vláda žádosti britského velvyslance vyhověla. Canning uděleného povolení využil a od roku 1857 jsou Skopovy desky s Amazonkami v Londýně.

Britští lovci archeologických památek našli také tři jiné desky z vlysu

Když vyšly Newtonovy *Objevy v Halikarnassu* (1862–1863), které napsal s R. P. Pullanem, svým druhým asistentem při maloasijských vykopávkách, zmocnila se architektů, historiků, filologů a malířů podivná vášeň: rekonstruování původního vzhledu Mauzolea. Za pětadvacet let, která strávil Newton po návratu do Londýna jako šéf řeckého a římského oddělení Britského muzea, sesbíral takových rekonstrukcí přesně padesát. A uplynula již léta od jeho smrti, když vyšla v berlínském *Časopise pro stavitelství* studie Friedricha Adlera, Curtiusova spolupracovníka při vykopávkách v Olympii, v jejíž příloze byl náčrt, který snad nejvěrněji vystihl podobu Mauzolea. Pak tato právě tak zajímavá jako neškodná zábava skončila.

To však neznamenalo, že zhasl zájem o Mauzoleum; hlavně ne mezi badateli, kteří se zabývají hledáním

a zkoumáním památek z dávných věků. Jako se dnes vracíme do dolů, které se již zdály vyčerpané, neboť nová technika v nich umožňuje opět výnosnou těžbu, tak se archeologové znovu vrátili do jámy uprostřed Bodrumu, opuštěné Newtonem a Canninem. Přesně sto roků po nich, a tentokrát z Dánska. Pod vedením Kristiana Jeppesena tu vykonali kus práce: v hloubce, do níž se Newton a Canning neprokopali. Našli množství mramorových fragmentů, pocházejících nepochybně z Mauzolea, mezi nimi několik bubnů iónských sloupů, kus iónské hlavy a desku s reliéfem, který zobrazu-

I sám Jeppesen, který je k jeho obrazové rekonstrukci nejkompentnější, podává ji s výhradou.

Asi 100 km od Halikarnassu, směrem na jihovýchod, je za dědinou Kinikem, necelých deset kilometrů od mořského pobřeží, vyprahlá vyvýšenina s troskami Xanthu, někdejšího hlavního města perské satrapie Lykie. Zničili ho roku 43 před n. l. vojska římského vojévůdce Bruta a dodnes tu vidíme pozůstatky chrámů, vítězného oblouku – a v jeho okolí zajímavé náhrobky. Pocházejí asi z poloviny 5. století před n. l. a vytvořili je umělci neřeckého, ale řeckému uměleckému vlivu podléhajícího národa.

DIV PÁTÝ

MAUZOLEUM V HALIKARNASSU

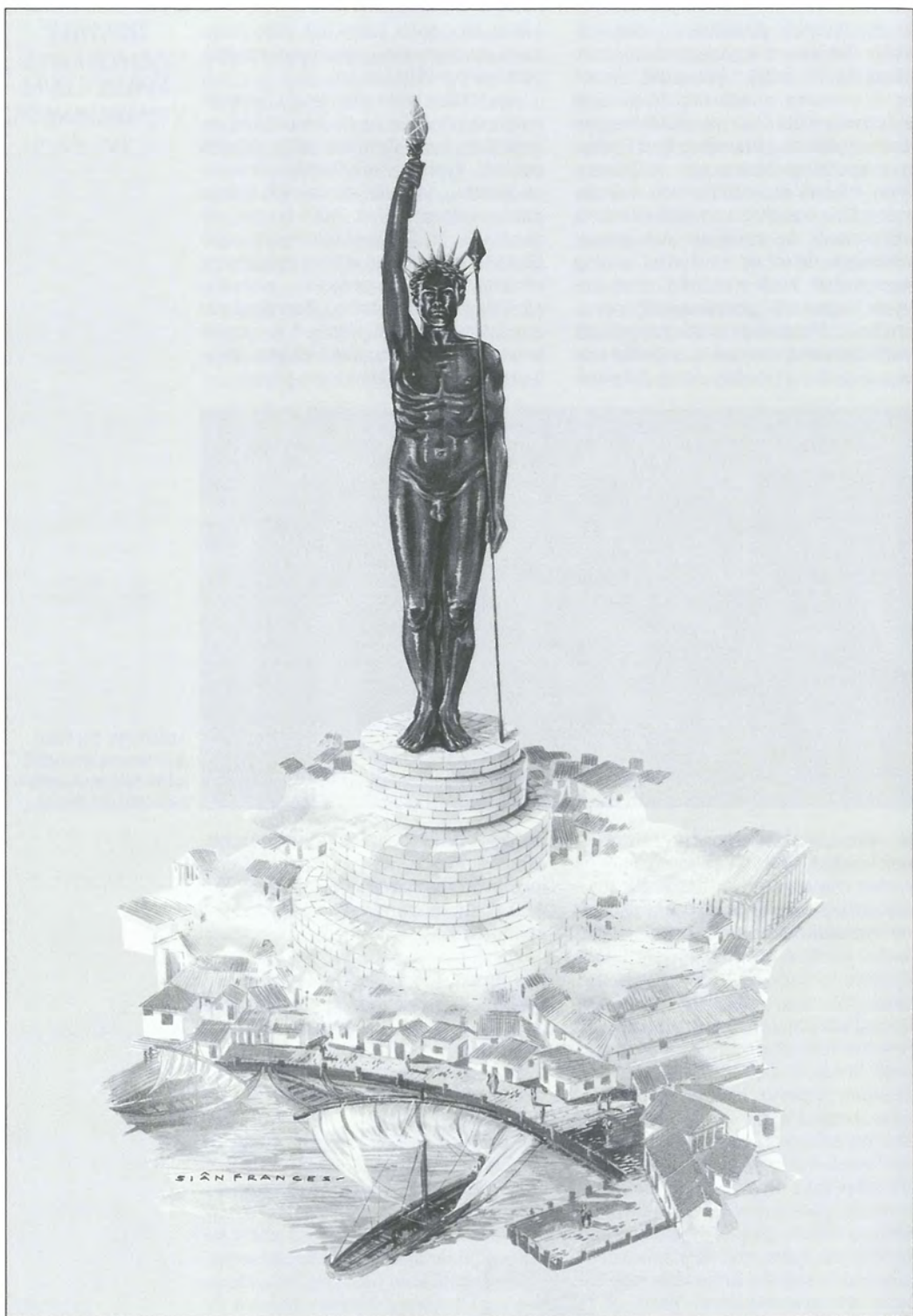
Leócharés: Boj Řeků
s Amazonkami – reliéf
z Mausólova náhrobku
(pokračování reliéfu)

je Amazonku přemoženou řeckým bojovníkem. Opět dílo Skopovo!

Ani tyto nejnovější dánské výzkumy nezjistily, jak Mauzoleum skutečně vypadalo. Asi se to už nedozvíme.

Není snad jeden z těchto náhrobků, známý pod jménem *Pomník Nereoven*, předobrazem halikarnasského Mauzolea a zároveň klíčem k jeho rekonstrukci?

Kolosální socha na ostrově Rhodu – představa. Vpravo: Mínójská keramika se zobrazením lodí

DIV ŠESTÝ RHODSKÝ KOLOS

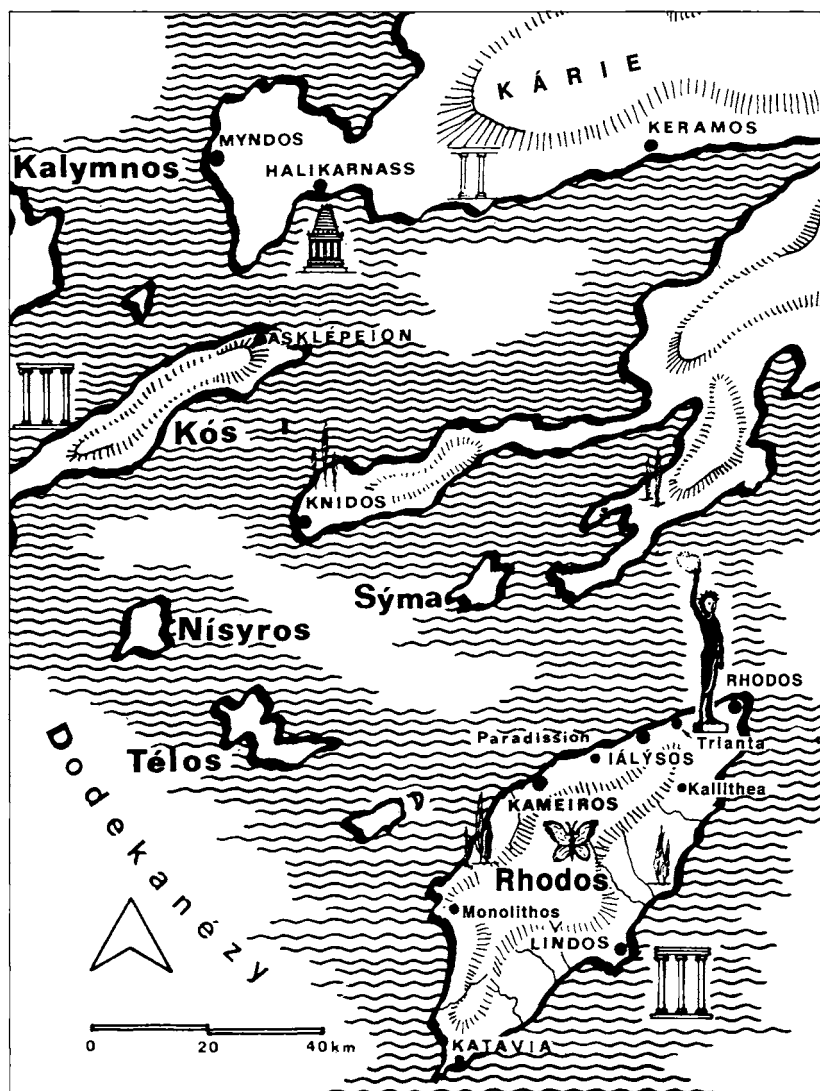
VOJTĚCH
ZAMAROVSKÝ

ZA SEDMI
DIVY SVĚTA

Ostrov Rhodos leží v širém moři. Kdysi, když byl ještě ponořen na dně, vynesl ho Hélios na světlo a vyžádal si ho od bohů do vlastnictví. Tu stojí Kolos, vysoký sedmdesát loket, vytvořený k podobě boha Héliá,“ zářícího boha slunce, jenž svítí jak lidem smrtelným, tak bohům. „Umělec vynaložil na své dílo tolik mědi, že k jeho odlití nestačily všechny zásoby a musely pomoci měděné doly celého světa. Zahrnul Zeus Rhodany takovým bohatstvím jen proto, aby je vynaložili k Héliově počtě a postavili sochu, jež sahá od země až k nebi?“

S těmi „doly celého světa“ Filón určitě trochu přehání. Ale pokud jde o výšku sochy „zářného boha“ (30–32 metrů podle různých propočtů) uvádí nejnižší údaj ze všech antických autorů. Jiní píší, že měřila 40–50 metrů; anonym z počátku našeho letopočtu dokonce tvrdí, že stála rozkročená na dvou protilehlých hrázích přístavu, takže lodě, které chtěly přistát na Rhodu, ji musely podeplout.

Když ke zprávě tohoto anonyma nepřihlédneme (zprávy anonymů jsou beztak vždy přehnané a nevěrohodné), zbývají nám rozměry, které nás v prvním okamžiku nijak neohromí.

Vždyť třicet nebo padesát metrů není mnoho – na délku. Ale na výšku je to tovární komín nebo docela slušný „věžák“. A na sochu, mimochodem kovovou, je to víc než dost, aby byla divem techniky a umění. Divem světa.

Zdá se, že rhodský Kolos byl příliš těžký i pro samu zemi. Udržela ho na svém hřbetě jen přes půl století. Pak ho setřásla. „I ležící byl ještě zázrakem,“ píše Plinius.

Strabón nazval Rhodos „nejkrásnějším městem ze všech, které poznal“. A poznal prakticky všechna města antického světa.

Z antického Rhodu se zachovalo poměrně málo: na akropoli čtyři sloupy Apollónova chrámu, stadionu a ódeion, u přístavu nevelké zbytky Afrodítiny a Dionýsovy svatyně, v parku na návrší hrobka jednoho z Ptolemaiovců. Ale ve stínu jeho slávy a na jeho troskách vzniklo nové město: jako vystřižené z rytířské pohádky. A kolem středověkého vyrostlo město další, moderní: jako z turistických lákavých prospektů. A stále ještě roste...

Z Halikarnasu je to sem vzdušnou čarou necelých sto kilometrů, ale návrat na Kós a oblouk kolem Knidského poloostrova zvětšuje tuto vzdálenost pro loď na více než dvojnásobek. Už z dálky vidíte mohutný hrad, který vládne městu Rhodu, potom se zjeví kopule byzantských chrámů a dva, tři minarety, nakonec les štíhlých stěžňů s vlajkami všech států Středomoří a tu a tam i zpoza Gibraltaru. Když signály z Arabské věže dovolí kapitánovi přistát, obeplováme okrouhlou pevnost s majákem a molo s větrnými mlýny. Vynoří se před námi krajkový cimbuří městských hradeb, které lemuji proslulé bílé pláže.

Autor známého „Vidět Neapol a umřít!“ nebyl jistě na Rhodu, nebo byl podplacen sdružením neapolských hoteliérů. Rhodos se při pohledu z moře přinejmenším vyrovná městu pod Vesuvem; navíc v sobě spojuje romantičnost Granady a Carcassonu, orientální kouzlo Damašku a přitažlivost přímořského letoviska. Jeho středověké stavby nemají na světě obdoby a moderní mohou slou-

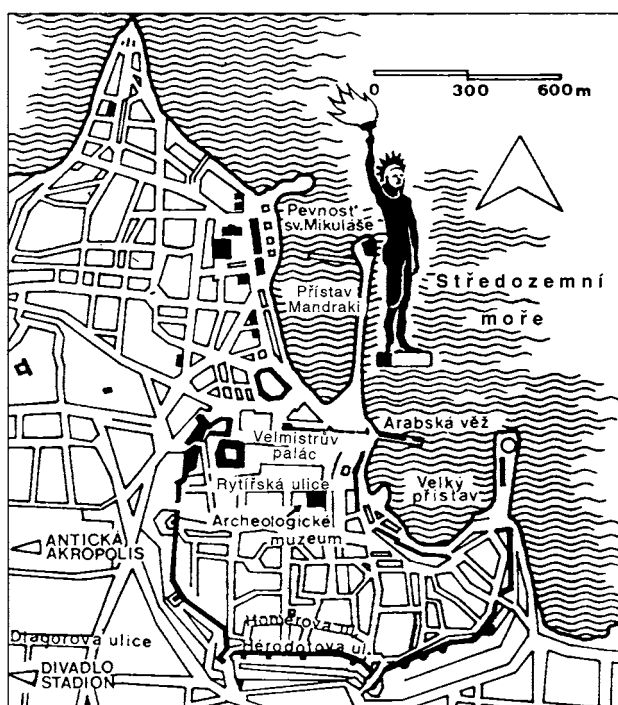
žit architektům za vzor. A jeho přístavy v blankytném moři, hned tři vedle sebe! Třistakrát za rok se zde Hélios při své cestě se slunečním vozem nepotká ani s jediným bělostným mráčkem...

Vidět Rhodos znamená toužit tam žít.

Řekové žijí na Rhodu už více než tři tisíce roků. Ačkoli upadli pod panství Římanů, na čas i Arabů, na století Turků a nakonec i Italů, zachovali si svoji národnost, jazyk, zvyky i svůj způsob života. Dokonce i fyzický vzhled: navzdory všem cizím vlivům vypadají stejně jako Athéňané či The-saloníčané a každý druhý by mohl

DIV ŠESTÝ

RHODSKÝ KOLOS

stát modelem Athénodórovi a Áge-sandrovi nebo jakémukoli jinému mistru „rhódské školy“.

Prohlídka Rhodu, města i ostrova, není dnes spojena s žádnými těžkostmi; právě naopak. Před druhou světovou válkou, když ještě patřil Itálii, byl tu cizinec s fotoaparátem krajně podezřelý; vytáhnout blok, abychom si obkreslili renesanční portál Sulejmanovy mešity nebo rytířský erb na Svatojánské bráně, bylo spojeno s rizikem noclehu na státní útraty. Dnes se tu člověk setkává, jako

Plán města Rhodu. Antické i soudobé přístavy, v hradbách středověké město

ostatně v celém Řecku, s vlídností a pohostinností, která byla pro Řeky přislovecná už v antice.

Ještě dlouhá léta po druhé světové válce, po opětovném návratu do Řecka, působil Rhodos dojmem země jen zvolna se probouzející z koloniální nadvlády. Italská správa se zde sice nechovala jako v kolonii, ale jako doma; v podmínkách fašistického režimu to však vyšlo celkem nastejno. Nebyl tu žádný průmysl, ba ani opravny lodí; zemědělství bylo zaostalé a místy se používal dokonce římský pluh, který půdu jen ryje, ale neobrací. Vinohrady, olivové a fíkovníkové sady, citroníkové a pomerančové plantáže mohly uživit dvakrát víc obyvatel, než ostrov měl. Obyvatelstvo se však živilo hlavně vystěhovalectvím: dodávalo lodníky, topiče, služky a kojné do všech západních zemí někdejšího Velkého Řecka. Kulturní instituce tu představovaly jen kostely, mešity, synagógy a kina; jinak tu bylo ještě archeologické muzeum. Po objevu, že turistický ruch může být významným odvětvím národního hospodářství, se situace náhle změnila: Rhodos se začal přetvářet v jakési ostrovní Švýcarsko. Znovu se sem vrátil kult slunce, jen dostal jiné formy než v antice. A přestěhoval se z chrámů na pláže.

Začneme však s prohlídkou města – samozřejmě místem, kde stál kdysi Kolos. Vydáme se tedy k přístavu Mandraki, v němž kdysi kotvily galéry rhodských rytířů, a přejdeme po jeho úzkém východním molu podél tří větrných mlýnů k pevnosti svatého Mikuláše. Je to ta pevnost, jejíž bílý maják nám ukázal cestu do Velkého přístavu, a stojí na místě, kde podle souhlasných zpráv antických autorů stál rhodský Kolos. A věž majáku dosahuje přesně té výše, jakou měl podle Filóna sám Kolos... Skloňme se k mohutným blokům, abychom si prohlédli místo, kde se tyčilo „Slunce postavené proti Slunci“. Vzpřímí nás až hlas mladíka v námořnických kalhotách: ptá se, co hledáme a zda nám může pomoci. „Kolos, nebo aspoň stopy po něm.“ – „Kolos? Ne!“ (Neříká to česky; řecké *ne*, v přepisu *naí*, znamená „ano“.) „Postavíme ho znovu. A nahoře bude vyhlídková kavárna!“

Slyšeli jsme něco podobného také na cestě Irákem: znovu prý bude postavena „Babylonská věž“. Počkáme si tedy a uvidíme, který z těchto plánů na obnovu starověkých divů světa moderní technikou se uskuteční dřív. Zatím se však vraťme do minulosti. Její nejhlubší stopy najdeme v Archeologickém muzeu, v jednom z nejkrásnějších paláců města, hned za hradbou Velkého přístavu. Nejdřív nás zaujme sám palác (v *baedekru* má hvězdičku: „Nutno vidět!“); původně byl nemocnicí rhodských rytířů; Turci ho proměnili v kasárna, Italové ho pak zrestaurovali a přizpůsobili nynějšímu účelu. Zpočátku zde nacházíme díla z klasické a helénistické doby, mezi nimi dobré mramorové sochy *Koupající se Afrodité*, *Dionýsa s bradou*, *Asklépie a Hygieie* a hlavu *Hélie*. Potom přicházejí na řadu torza soch mladíků z předklasické doby, jako v každém řeckém a světově významném muzeu. Pak si však přijdeme na své: u vitrín s kalichy, poháry, zlatými a skleněnými ozdobami z krétsko-mykénské minulosti Rhodu. Z doby přímo mytické, z kultury, v jejíž někdejší existenci se vůbec nevěřilo, dokud Schliemann nepublikoval své *Mykény* a Evans *Mínóuv palác v Knóssu*.

A když vyjdeme z muzea a zabojíme do úzké strmé uličky, nevěříme vlastním očím: jsme v patnáctém století jako Čechův pan Brouček. Nikde na světě, ani restaurátorům Norimberka a památkářům Avignonu se nepodařilo zachovat tak původní obraz středověkých ulic, jaký se zachoval zde na Rytířské třídě.

Tu stojí „útulky“ rytířů všech jazyků („jazyk“, *lingua*, byl organizační jednotkou řádu; tvořili ho příslušníci jednotlivých „národů“). Tu je *Albergo d'Italia* s raně renesančním průčelím, hned za ním *Auberge de France* ve stylu plaménkové gotiky a s erbem velmistra d'Aubussona, na protější straně je *Auberge de Provence* (Provensálci se nepočítali za Francouze, podobně jako Auvergnané; naproti tomu Češi byli podle pozdějších pravidel řádu jen „větví německého jazyka“). Střídají se zde opuštěné útulky Kastilců, Aragonců, Angličanů a je tu i *Deutsche Herberge*. Na konci této

třídy se středověkou dlažbou je náměstí s troskami chrámu svatého Jana a vpravo se tyčí – na místě, kde stál ve starověku chrám Héliá – velmistřův hrad.

Tři pásy mohutných hradeb obklopují tuto nejvyšší stavbu na nejvyšším místě celého města; před nimi a za nimi jsou pevnostní valy. Na jeho výstavbě se pracovalo přes dvě stě let (1309–1522) a je to i vidět. Jádrem města je velmistřův palác, k němu přiléhají administrativní budovy, skladiště zásob pro případ obléhání a zahrady, které se měly přeměnit, kdyby bylo zapotřebí, v obilná pole. Vstupuje se do něho bránou, dost velkou pro pojezdny jeřáb a chráněnou dvěma mocnými věžemi.

Pod hradbami, které jsou dnes promenádním parkem, leží Staré Město s klikatými uličkami omotanými kolem svící minaretů; je rovněž obklopeno hradbami a za turecké vlády byl do něho přístup „křesťanským psům“ zakázán. K němu přiléhá malebná čtvrť bazarů, jejíž malé domky ustupují novostavbám. Za ní je bývalé Židovské Město; až do příchodu hitlerovských vojsk roku 1943 žili tu potomci židovských uprchlíků ze Španělska, kteří se tam v 15. století nechtěli dát pokřtít ani upálit. Jeho poslední ploché střechy se už opírají o kamenný lem vnějšího městského opevnění, jehož vystupující bašty a věže jsou mistrovským příkladem středověkého pevnostního stavitelství. Hradby z obrovských kvádrů vzdorují zubu času; chrání je mech kapradin a porost žlutých rododendronů, tu a tam na nich vyrůstá štíhlá palma, aby svou korunou převýšila obzor. Za nimi se pak táhne „ostrov slunce a růží“ antických básníků.

Dodnes je „prameny bohatý“ (dokonce radioaktivními), dodnes je „mírný“ i „divoký“. Na dohled z rhodské akropole je hora Filerimos s gotickým klášterem a zbytky antického lálýsu; u pobřežní vesničky Triandy jsou mykénské hrobky z poloviny 15. století před n. l. Opodál je „Jeskyně draků“, s jejímž posledním majitelem se utkal legendární rytíř Deodat de Gozon, známý ze Schillerovy balady *Boj s drakem*. Kousek od ní je proslulé Údolí motýlů s divokými narcisy,

směrem k pobřeží zas „Stezka loupežníků“ se zříceninami rytířské tvrze, dále k jihu zářivé trosky chrámů a budov Kameiru, jež dávají za pravdu Homérovi, když jej nazval městem „bílého lesku“. Na východním pobřeží, padesát kilometrů jižně od města Rhodu, leží Lindos, třetí z původních měst založených zde Dóry; na rozdíl od lálýsu a Kameiru však žije dodnes, a to nepřetržitě od časů Homéra. Na skále nad jeho dvěma malými přístavy se tyčí do nebe antická akropolis, obehnaná byzantskými hradbami s ozdobným cimbuřím, a nade vším se vypínají vztyčené sloupy Athénina chrámu. V její blízkosti, na výběžku mysu Aja Miliana, je okrouhlá ozdobná stavba: podle tradice hrob jednoho ze sedmi řeckých mudrců, linského vládce Kleobúla... A co přímořské lázně Kallithea, co vesničky Monolithos a Paradission, co byzantské kláštery, co samoty pod vějíři palem a uprostřed olivových hájů, k nimž vedou cesty vroubené mimózami... Snad je to nevhodná myšlenka: ale na tomto ostrově by měly být filmové ateliéry. Dal by se tu natočit Shakespearův *Macbeth* i Lotiho *Jeruzalém*, dokumentární film o Vikinzích i Londonovy *Tichomořské povídky*, Costerův *Ulenspiegel*, loupežnické příběhy, všechny pohádky Šehrazády i kterýkoli román o trubadúrech. Bez kulís.

Rytířská historie Rhodu, s jejímiž památkami se setkáváme na každém kroku v městě i na ostrově, začala roku 1309, když tu přistály oddíly velmistra Fulka de Villaret, a skončila na Nový rok 1523, kdy z hlavního přístavu vyplula flotila padesáti galér Filippa Villierse de l'Isle Adam, 42. velmistra rytířů svatého Jana.

Abychom si přiblížili tuto 213letou epizodu rhodských dějin, musíme si aspoň letmo připomenout historii řádu, který si tu vybudoval svrchovaný stát a „pevnost křesťanstva proti nevěřícím“. A k pochopení dějin tohoto řádu musíme si zas trochu občerstvit vybledlé vzpomínky na ono velké dobrodružství západní Evropy na Blízkém východě, které se nazývá „křížácké války“. Odbočíme tím od vlastního tématu této kapitoly, jímž je šestý div světa? Jisté. Ale se souhla-

VOJTĚCH ZAMAROVSKÝ

ZA SEDMI DIVY SVĚTA

sem čtenáře, který dává přednost historickým souvislostem před pouhým výčtem historických faktů.

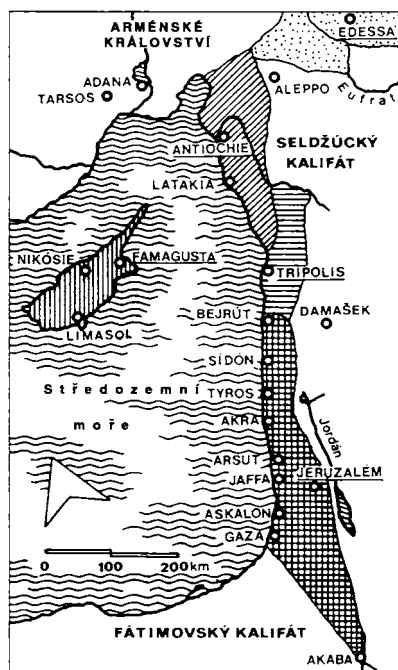
Nejdřív tedy o rytířích svatého Jana čili johanitech. Je to vojenský řád katolické církve. Říkáme *je*, protože tento řád dodnes existuje, i když má jisté potíže s doplňováním členů. Formálně je „dobročinnou společností“, zapsanou ve spolkových rejstřících mnohých evropských států. Jejím členem se může stát každý – kdo má šestnáct prokazatelných šlechtických předků, zajištěn bezpracný důchod, nehodlá se ženit a složí předepsané sliby, mezi jiným, že bude bránit

Jana. Po dobytí Jeruzaléma křižáky se stal tento útulek s nemocnicí sídlem rytířských oddílů. Personál celého ústavu se pak zorganizoval do řádu, což byla v té době právě tak obvyklá organizační forma, a přijal jméno patrona svého kostela; stanovil si za cíl chránit poutníky a ošetřovat nemocné. Ochranu poutníků chápal ovšem ve vojenském smyslu, a proto kromě kněží („otců“) a služebníků („bratří“) vytvořil zvláštní útvar – „vojáky Krista“, rytíře. Časem se změnil ve výlučně vojenskou organizaci v čele s velmistrem, podřízenou přímo papeži. Postupně nabyl obrovský majetek, a to jednak z válečné kořisti, jednak z darů panovníků, a počet jeho členů neustále vzrůstal přílivem urozených i neurozených „obránců Božího hrobu“. Vyvinul se v nejmocnější ozbrojenou sílu křižáckých států na východě a nakonec v suverénní řád s vlastním státem a s vlastními diplomatickými zástupci u evropských dvorů (do roku 1918 i ve Vídni).

A nyní několik slov o dobytí Jeruzaléma a o křižáckých výpravách. Do Svaté země proudily od uznání křesťanstva za státní církev (císařem Theodosiem I. roku 380) zástupy poutníků, aby se poklonily „Božímu hrobu“ a navštívily různá „svatá místa“, na nichž podle církevní tradice působil Kristus a jeho apoštolové. Náboženské cíle přitom splývaly s obchodními a obchodní s náboženskými; poutníci a obchodníci se scházeli obvykle v Cařihradě, Římě nebo Brindisi, dali se převézt přes moře a potom se v karavanách vydávali na cestu do Jeruzaléma. Po rozpadu římské říše v dobách všeobecné nejistoty se k nim přidávaly ozbrojené družiny, aby je chránily; později tento úkol převzali rytíři. Dlouhá staletí měly tyto cesty „soukromý charakter“ a arabští kalifové, kteří ovládali Svatou zemi, nekladli překážky ani výpravám panovníků, které doprovázely až tisícičlenné oddíly rytířů.

Ve druhé polovině 11. století se však situace v této části světa změnila: Turci dobyli na egyptském kalifátu Sýrii a Palestinu a poutníkům přístup do Svaté země zakázali. To byla ovšem jiskra pod sud střelného pra-

Křižácké státy na
Blízkém východě.
Přibližné hranice
v době jejich nej-
většího rozmachu,
tj. ve 12. století

zájmy západního křesťanství proti nevěřícím z Východu. Dnes už dokonce bez meče v ruce.

Původně byl tento řád skutečně dobročinnou společností. Západní křesťané měli už od roku 603 v Jeruzalémě útulek pro poutníky a kupce. Muslimové ho po obsazení „Svaté země“ (zhruba dnešního Izraele) spolu s ostatními křesťanskými stavbami zbouřili, pak ho však Řekové a Italové obnovili a v 11. století se jeho správu ujal řád benediktinů. Z daru francouzského krále vybudoval u něho nemocnici a kostel svatého

chu: západní Evropa, zmítající se v hluboké krizi feudálního řádu, najednou vzplanula. Ve snaze vyřešit své vnitřní rozpory na účet muslimů, zahájila válečné tažení, které se protáhlo na dvě stě let a stálo přes milion životů.

Tohoto válečného tažení, spíše válečných výprav, se zúčastnili příslušníci všech společenských tříd všech západoevropských zemí, a to z nejrůznějších důvodů. Papež se snažil rozšířit „moc kříže“ a usměrnit výbojnost věčně se hašteřících feudálů na „území nevěřících“. Králové a knížata se snažili zmocnit „pohádkových pokladů Orientu“ a založit v něm podřízené vazalské státy. Rytíři a baroni chtěli získat novou půdu a poddané, protože v Evropě byla již půda rozebraná. Obchodníci a rejdaři přístavních měst, zejména z italských, se snažili vytlačit byzantskou konkurenci a upevnit si na Východě pozice. Selské masy, většinou už dávno znevolněné, toužily zbavit se útlaku feudálních pánů a získat na Východě půdu a svobodu, o kterou přišli ve vlasti. Městská chudina viděla v účasti na válce záchranu ze svého zoufalého postavení, dlužníci chtěli uniknout ze spárů lichvářů, zločinci se chtěli zachránit před trestem. A konečně jednou z důležitých příčin masové účasti na křížáckých výpravách byl útěk z měst postižených hladomory a epidemiemi, které se táhly jako stín za feudálními armádami, bojujícími po celé Evropě.

Diplomatickou záminku pro první výpravu poskytla žádost byzantského císaře o pomoc proti Turkům, adresovaná papeži, římskému císaři a některým králům. Ideologická příprava (ideologický činitel byl v tomto hnutí mimořádně silný) a určení bojových hesel bylo už věcí církve. A církev uměla dělat propagandu: když roku 1096 vyzval papež Urban II. k útoku proti Východu („Obraťte zbraň, kterou hříšně proléváte krev svých bratří, proti nepřítelům Kristova jména!“), setkal se s nadšeným souhlasem celé západní Evropy. Idea, vyrůstající z jednostranně pochopených materiálních zájmů všech společenských vrstev, ovládla masy: „Rytíř opouštěl hrad, mnich

celu, sedlák pluh a loupežník svůj úkryt, aby se zúčastnil svatého podniky ve znamení kříže.“

Půl roku po papežově výzvě byla už první výprava křížáků na cestě. Tvořilo ji asi 200 000 rolníků se ženami a dětmi, ozbrojených cepy a kosami a vedených poustevníkem Petrem z Amiensu. Osvobozování Svaté země začali pogromy na židy v Porýní; pokračovali v cestě po březích Dunaje a živili se z místních zdrojů loupeží. Nakonec se proti jejich řádění museli postavit sami křesťanští panovníci; uherský král Koloman vyslal proti nim vojsko, které je u Nitry rozprášilo. Pak se však znovu soustředili, cestou zahynuli zčásti hladem, zčásti pod kosami jihouherských sedláků, zčásti je pobili Bulhaři a jen asi čtvrtina se dostala do Cařihradu. Tam se k nim připojily tlupy německých loupežných rytířů. Byzantský císař, zděšený takovou pomocí Západu, dal křížáky ihned převézt na břehy Malé Asie, kde je pak Turci zlikvidovali.

Koncem roku 1096 se vypravily na Východ ozbrojené oddíly feudálů. Jejich hlavní síly pocházely z Lotrinska, menší z Normandie, zbytek z jižní Francie a Itálie. Třisetisícová armáda se spojila na jaře 1097 v Cařihradě; zjemnělé byzantské společnosti připadala jako horda barbarů. Křížáci se pak přeplavili do Malé Asie, překonali nesmírné útrapy ve spálené zemi a v rozpáleném brnění a zmocnili se Edessy. Po ročním obléhání dobyli Antiochii, prohlásili ji za hlavní město svého knížectví a její muslimské obyvatelstvo nelidsky vyvraždili. („Ví Bůh, že lidskost nám není cizí, ale tihle mohamedáni nejsou lidé.“) Nějakou dobu se tam pak zdrželi vzájemnými boji o kořist a potom vyrazili proti Jeruzalému. Zoufalí a hladoví se vrhli na jeho hradby a dobyli je ztečí. Otřásající popis vraždění a loupení, které se odehrálo od vstupu do města do děkovných bohoslužeb, podal arcibiskup Vilém z Tyru; křížáci neušetrili ani žen a dětí, které se ukryly do mešit, a „rozrušili celé mohamedánské obyvatelstvo Východu“. Svou výpravu ukončili založením Jeruzalémského království.

DIV ŠESTÝ

RHODSKÝ KOLOS

Křižáků s mečem v ruce zůstalo však na Východě jen několik tisíc (byli to většinou Francouzi, a proto se tam pro Evropany ujal název „Frankové“). Aby se udrželi mezi krajně nepřátelským obyvatelstvem, sdružili se do pevných vojenských organizací, z nichž se vyvinuly tři řády: templáři, kteří odvozovali svůj název od Salomounova chrámu (*templu*), dále johanité, o nichž jsme již mluvili, a konečně řád německých rytířů, který však brzy přenesl své působení na východ od Labe, kde vyhubil Polabské Slovany a obsadil Prusko a Pobaltí až k Narvě. (Také tento řád nezanikl: jeho bílý plášť s černým křížem nosil i západoněmecký kancléř Adenauer. Mimochodem, černé kříže s bílým lemováním na tancích a letadlech hitlerovského Německa i dnešního spolkového se vyvinuly ze symbolů tohoto řádu.)

Osm křižáckých výprav zorganizovali západoevropští feudálové; první tři byly úspěšné, čtvrtá skončila vypleněním křesťanského Cařihradu (1204), pátou a šestou Turci odrazili, v sedmé padl francouzský král do zajetí, osmá se dostala jen do Tunisu, kde ji zničil mor. K těmto výpravám je třeba připočítat dvě „křižácké výpravy dětí“. Po neúspěchu čtvrté výpravy rozšířili mniši šílenou myšlenku, že co nedokázali hříšní dospělí, dokáží nevinné děti. Asi 15 000 dětí beze zbraně a jídla se shromáždilo pod vedením dvanáctiletého pastevce Štěpána roku 1212 v Marseille, aby se vypravilo do Svaté země; část z nich zahynula v bouři na moři, zbytek prodali kapitáni lodí v Egyptě do otroctví. Podobně skončila i druhá taková výprava dětí, vedená desetiletým Mikulášem z Kolína.

Výsledkem křižáckých výprav bylo nastolení přechodného a vždy vrátkeho panství západních feudálů na malém území Blízkého východu a v části Řecka. Trvale získala Evropa především „originál“ Kristovy trnové koruny a kusu dřeva z Kristova kříže (jak se tomu zcela vážně věřilo), který přivezl ze Svaté země francouzský král Ludvík IX.; dále arabské číslice, recept na výrobu kořalky a mušelinu, semena melounů a náměty pro rytířskou literaturu. Kro-

mě toho si evropští králové a velmoži osvojili východní zvyk mytí rukou před jídlem.

Křižácké výpravy byly však od druhé poloviny 12. století jen vlnami, občas narážejícími na břehy islámu; někdy jich ani nedosáhly. Jeruzalémské království se udržovalo jedině silou řádových rytířů a slabostí tureckých sultánů. Jistě je marné hledat v boji dvou soupeřů o ovládnutí cizí země „kladné stránky“; při hodnocení čistě vojenské stránky působení johanitů se však historikové shodují v tom, že statečností a obětavostí předčili ostatní evropské bojovníky. Nevedli samozřejmě „humánní válku“ (vždyť která válka je humánní?), ale aspoň nezabíjeli ženy a děti (jako němečtí rytíři) a nevrážili zajatce (jako například anglický král Richard Lví srdce „podle mohamedánského vzoru“ v Sýrii). Z měst, která od konce 12. století dobýval sultán Saladin, odcházeli johanité poslední; roku 1187 padli na bojišti všichni rytíři i s velmistrem Rogerem de Moulins, roku 1191 přežilo bitvu u Gázy z 3000 rytířů jen 26 raněných. Po pádu Jeruzaléma se stáhli na hrad Markat, a když padl Akkon (1291), poslední křižácká pevnost na Blízkém východě, přeplavily se jejich zbytky na ostrov Kypř a rytíři složili přísahu, že se nevrátí na Západ a že budou pokračovat v boji. Vybudovali si loďstvo, osvojili si boj na moři a roku 1309 obsadili Rhodos.

Johanité, od té doby nazývaní rhodští rytíři, ostrov mohutně opevnili (rukama řeckého obyvatelstva, jemuž uložili stavbu hradbe jako robotní povinnost) a vybudovali na něm feudální stát, který ovládl i blízké ostrovy Téos, Nísyros, Kós, Kalymnos, Léros a na maloasijském pobřeží Halikarnass. V době největšího rozmachu měl rhodský stát přes čtvrt milionu obyvatel, z toho přes 200 000 přímo na ostrově (dnes má ostrov Rhodos více než 150 000 obyvatel). Rytíři sídlili na ostrově asi pět set, nejvyšší jejich stav byl šest set padesát.

Stát rhodských rytířů byl státem osobitého typu: vládnoucí třídu v něm tvořil řád, jehož příslušníci nevlastnili osobní majetek a od ostatního obyvatelstva se oddělovali hradbami

a zvláštním oděvem (černým, v boji purpurovým pláštěm s bílým osmíramenným křížem). Řád sám byl však nesmírně bohatý; ztráty statků a poddaných na Východě mu papež nahradil přidělením majetku rozpuštěného řádu templářů (1311) a kromě toho vypisoval v jeho prospěch proslulé „všeobecné odpustky“, které se prodávaly v celé Evropě. Do první poloviny 15. století se stal řád nejen největší vojenskou, ale i finanční mocností „křesťanského světa“.

Rhodští rytíři byli formálně i prakticky v neustálém válečném stavu s Tureckem a celým muslimským světem. Za této situace není ovšem divné, že muslimští panovníci se snažili zničit jejich základnu. První útok na ostrov podnikl egyptský sultán roku 1444 s flotilou 180 lodí; skončil zničením loďstva i vyložené armády. V letech 1479–1480 zaútočil na Rhodos turecký sultán Muhammad II., dobyvatel Cařihradu; podařilo se mu za těžkých ztrát vyložit 100 000 mužů, ale hradby Rhodu byly pro tehdejší válečnou techniku nedobytné. Po třech měsících obranných bojů se vrhli rytíři do protiútoku (proti více než stonásobné přesile) a smetli turecké vojsko do moře. Poslední útok podnikli Turci se 400 loděmi a 200 000 muži roku 1522 za vlády velmistra Philippa Villierse de l'Isle Adam (předka „prokletého básníka“ stejného jména, který o tři a půl století později odmítl kandidovat na řecký trůn: „Jsem přece básník, proč bych měl být jen král?“). Křížáci se bránili s pomocí obyvatelstva na Rhodu šest měsíců, zabili 80 000 tureckých vojáků. Urputný boj skončil rytířsky – ze strany sultána Sulejmana II. Uznal hrdinství obránců, kterým nepříchazejí posily z Evropy, a nabídl jim čestný odchod bez kapitulace. Villiers de l'Isle Adam nabídku přijal.

Tím končí rytířská historie Rhodu. (Historie rhodských rytířů pokračuje pak na Maltě, kde sídlili až do roku 1798, cestou do Egypta je přepadl a rozehnal Napoleon. Po maltě jim zůstalo jen jméno. Dnes je hlavním sídlem johanitů čili maltézských rytířů nevelký renesanční palác nad troskami Trajánova fóra v Římě.) Turecká kapitola rhodské historie se začala

příšernými masakry obyvatelstva; za tureckého panství a hospodářství Rhodos pustl a postupně se vyliďňoval. Za osvobozovacích bojů Řeků v 19. století se tvrdě utiskovaní Rhodané nevzmohli na účinný odpor, a tak zůstali pod tureckou nadvládou až do roku 1912, kdy ji vystřídala italská. Té se pak zbavili roku 1943, když jejich hnutí odporu, podporované britským výsadkem, donutilo tehdejšího guvernéra ke kapitulaci. Formálně se však vrátil Rhodos k Řecku až po mírové smlouvě s Itálií roku 1948.

A co historie Rhodu před obsazením johanity? Do 14. století byl více než pět set let jablkem sváru mezi Byzantinci, Janovany, Benátčany a Araby; v 8. století ho ovládli perští vojevůdci, v 5. století maloasijsí Isaurové, od roku 70 n. l. byl součástí římské říše a před tím jejím „spojencem“. Po celou tuto dobu, s výjimkou období, kdy patřil pod moc východořímských císařů v Konstantinopoli, byl jen objektem velmocenské politiky. Jeho páni, dokonce i Římané, k nimž se chovali Rhodané přátelsky, ho považovali za kořist, ze které nebylo nutno skládat účty, a napáchali na něm víc škod než všechna zemětřesení.

A přece byl kdysi mocným a nezávislým státem, v helénistické době dokonce námořní velmocí první třídy a významným obchodním střediskem. A stejný význam, ne-li ještě větší, měl také jako kulturní středisko: na jeho školách studoval Caesar a Brutus, Pompeius a Cassius, Cicero a Lucretius. Byl vlastí mnoha filozofů, matematiků, zeměpisců a básníků; jeho sochaři vytvořili sousoší Láokoonta i kolosální sochu Héliu. A když jsme u kultury – s jejími doklady z krétsko-mykénské doby jsme se setkali v archeologickém muzeu, avšak zdá se, že původní kulturní vrstva na Rhodu je ještě mnohem starší...

Nejstarší písemnou zprávu o Rhodu máme z *Iliady*, v Homérově výčtu účastníků trójské války: „Z Rhodu pak Tlépolemos, syn Héraklův, krásný a velký, devět přivázel lodí a Rhodany, vojíny mužné. Kdo měli na Rhodu sídlo, na tři se dělili kmeny: v Lindu a v lálýsu a v Kameiru bílého lesku.“ Avšak blikavé světlo předhis-

FOINICKÉ PÍSMO		ŘECKÁ ALFABETA					LATINKA	
znak	význam	nejstarší	novější	klasická		význam		
Α		Α	ΑΑ	A	α	a	A	a
Β	b	ΒΒ	ΒΒ	B	β	b	B	b
Γ	g	Γ	Γ	Γ	γ	g	C	c
Δ	d	Δ	ΔΔ	Δ	δ	d	D	d
Ε	ch	Ε	ΕΕ	E	ε	e	E	e
Ζ	z	Ζ	ΖΖ	Z	ζ	z	Z	z
ΗΘ	h	ΗΘ	Η	H	η	é	H	h
Θ	t ^h	Θ	ΘΘ	Θ	θ	th		
Ι	j	Ι	Ι	I	ι	i	I	i
Κ	k	Κ	ΚΚ	K	κ	k	K	k
Λ	l	Λ	ΛΛ	Λ	λ	l	L	l
Μ	m	Μ	ΜΜ	M	μ	m	M	m
Ν	n	Ν	ΝΝ	N	ν	n	N	n
Ξ	s		Ξ+Χ	Ξ	ξ	x	X	x
Ο		Ο	Ο	O	ο	o	O	o
Π	p	Π	ΠΠ	Π	π	p	P	p
Φ	q	Φ	Φ				Q	q
Ρ	r	Ρ	ΡΡΡ	P	ρ	r	R	r
Σ	š	Σ	ΣΣΣ	Σ	σ	s	S	s
Τ	t	Τ	Τ	T	τ	t	T	t
Υ	v	Υ	ΥΥ	Y	υ	y	U	u
		Φ	ΦΦ	Φ	φ	f	F	f
		Χ	ΧΧ	X	χ	k ^h	Ch	ch
		Ψ	ΨΥ	Ψ	ψ	ps		
		Ω	Ω	Ω	ω	ó		

Řecká abeceda
a její vývoj

torie nás vede o staletí hlouběji. Například jména těchto tří měst, a možná i samotného ostrova, jsou podle filologů maloasijského původu a pocházejí z jazyka kmenů, které se zde usídlily již před Řeky.

Rhodský rodák Zénón, který napsal ve 2. století před n. l. první *Dějiny Rhodu*, našel jejich počátek

podle dobového zvyku v mýtech. Diodóros pak převzal do své *Historické knihovny* z jeho spisu (dnes ztraceného) fakta tohoto druhu: Rhodos původně obývali Telchinové, kteří vynalezli sochařství a vychovali boha moří Poseidóna; na východních březích bydleli Giganti. Pak se stal Rhodos obětí potopy, přežilo jen

několik jednotlivců, mezi nimi Diovi synové, kteří byli o této přírodní katastrofě předem informováni (což bylo při jejich rodinných vztazích pochopitelné). Nakonec vyzvedl ostrov z mořských hlubin bůh slunce Hélios a Zeus mu ho přídělil jako odškodné, protože v době, kdy se konalo shromáždění bohů, na němž se rozděloval svět, byl Hélios povinně na nebeské dráze, a tak se na něj nedostalo. Noví obyvatelé, Héliovci, vynikali vším možným, hlavně hvězdářstvím. Někteří z nich se vystěhovali do Egypta (přesněji řečeno uprchli tam, protože byli zapleteni do vraždy vynálezce hodin a lodního kormidla Tenaga). Tam založili Héliopolis, „Město slunce“ (staroegyptský lunnu, biblický Jonef neboli On na severovýchodním okraji dnešní Káhiry) a zasvětili Egyptany do tajů hvězdné oblohy. „Když potom nastala v Helladě potopa, stalo se, že se ztratily všechny písemné památky. Pro Egyptany, kteří si osvojili hvězdářství, nastala tak vhodná příležitost, aby se prohlásili za jeho vynálezce, protože Hellénové na tuto vědu už zapomněli.“ A Diodóros k tomu připojuje: „Proto se také myslí, že Kadmos, Agénorův syn, který o mnoho věků později přišel do Hellady z Foiníkie, byl první, kdo přinesl Hellénům znalost písma; všude v Helladě se totiž na to, co bylo před potopou, zapomnělo.“

Mimoходом: toto Diodórovo tvrzení o „starobylém řeckém písmu“ se ještě před nemnoha lety považovalo za obvyklou „story“ starověkých autorů. Až roku 1952 se ukázalo, že Řekové znali před svou dnešní abecedou (ta je skutečně foinického původu) abecedu starší, na kterou po dórském vpádu vskutku zapomněli. Zjistilo se to, jak už víme, když Michael Ventris rozluštil krétsko-mykénské texty sepsané v lineárním písmu B a spolu s Johnem Chadwickem, filologem z Oxfordu, dokázal, že řečí těchto textů je starobylá řečtina. – Jaká písmena bychom se dnes učili ve škole, kdyby tato řecká abeceda za „dórské potopy“ nezanikla? Vždyť z řecké abecedy (či alfabety), kterou píší Řekové už téměř tři tisíciletí, se vyvinuly oba druhy nejrozšířenějšího písma: latinka a azbuka!

O Diodórových předpotopních (nebo řekněme radši naší terminologií předhistorických) obyvatelích Rhodu nic spolehlivého nevíme. Zatím – vždyť po takových průkopnických výzkumů na tamější půdě, jako byli Dánové Kinch a Blinkenberg, Němec Salzmann, Italové Billiotti a Maiuri, Francouz Gabriel a Řek Zervos, musí přijít další, kteří proniknou až na dno rhodských dějin a vynesou odtud doklady, jež je uspokojivě vysvětlí. Dnes se všeobecně soudí, že nejstaršími obyvateli Rhodu byli krétsí kolonisté. Je-li to pravda – kdo byli tito „krétsí kolonisté“? A kdo byli vůbec Krétané? Přijetím teorie o krétském osídlení Rhodu se dostáváme jen z bláta do louže. Holandan van der Gelder, svědomitý historik, autor *Dějiny starověkých Rhodanů* (1900), shrnuje svůj názor na tuto otázku takto: „Upřímně řečeno, na toto osídlení Rhodu z Kréty moc nevěřím. Že už v nejstarších dobách byly mezi oběma ostrovy styky, nelze ovšem popírat. Samozřejmě ani to, že něco takového by bylo samo o sobě docela dobře možné.“

Bezpečně víme jen to (a kvůli tomu „bezpečně“ musíme přeskočit nejméně půl tisíciletí), že za dórského vpádu uprchly na Rhodos některé kmeny z Thessalie a že za nimi připluli Dórové z Argu. Podle Konóna, autora spisu o počátcích asi padesáti řeckých osad (z 1. století před n. l.), byl jejich vůdcem polomytický Althaimenés. Založil tu tři města: lálýsos, Kameiros a Lindos, která později utvořila s Kóem, Knidem a Halikarnassem známý „spolek šesti měst“. V těchto rhodských městech vládli původně dědiční panovníci, později oligarchové. Ostrov za jejich vlády proslul především výrobou kovového zboží, obchodem (hlavně s Egyptem) a bojovými kvalitami žoldnéřů (Memnón, velitel nejlépe organizovaného sboru perské armády, s nímž zkřížil zbraně Alexandr Veliký, pocházel z Rhodu). Roku 408 před n. l. se rhodská města spojila a založila na severním výběžku ostrova nové město, jež bylo vybudováno podle urbanistických zásad milétského architekta Hippodáma. Dostalo jméno ostrova: Rhodos.

Historii Rhodu do řecko-perských válek psali spíš obchodníci než vojáci; nebylo to ostrovu ke škodě. Také v těchto válkách se Rhodos držel stranou, stejně jako za peloponnéské války, kdy oficiálně stál (což je správnější výraz než „bojoval“) na straně Sparty. Nakonec dospěli Rhodané k svéráznému řešení alternativy „Sparta, nebo Athény“: rozhodli se pro neutralitu. To se ovšem neobešlo bez občanské války mezi athénskou a spartskou stranou, zvítězila však strana třetí: rhodská. Celá desetiletí musel Rhodos bojovat o neúčast ve „spolcích“; roku 354 před n. l. si ji konečně vybojoval. Obratnou politikou si ji uhájil i proti Alexandru Velikému: poslal mu pomocné loďstvo k obléhání Halikarnassu, čímž si ho zavázal (a zároveň si tak vyřídil s Halikarnassem staré účty, jež měl ještě z dob Mausóla a Artemisie). Dvě století se pak udržel jako nezávislý stát – a tato dvě století přešla pak do jeho dějin jako období vrcholného hospodářského, politického a kulturního rozkvětu.

Je obdivuhodné, co všechno dokázal tento malý ostrov za své nezávislosti a vlády, která měla oporu v lidu. V starších dobách ho mocnější řecké státy nepřipustily k politickému uplatnění; věnoval se tedy obchodu a na celoreckém kolbišti vystupoval jen v Olympii. (Celkem 22 jmen Rhodanů můžeme číst v seznamech olympijských vítězů; víc jmen tam je jen ze Sparty a Athén. Ještě po čtyřech stoletích vzpomíná Cicero v *Tuskulských hovorech* na věc předtím nevídanou: na vítězství Rhodanů Damagéta a Akusilaa, dvou bratrů, v jednom dni, přičemž jejich otec Diagorás, potomek králů z lálýsu, byl také, opakovaně, olympijským vítězem.) Když si však Rhodos vybojoval samostatnost, stal se mocností, o jejíž spojení se ucházel i Řím. Rhodané mu pomohli ve válce se Sýrií a roku 191 před n. l. zničili loďstvo Antiocha III., jemuž velel exulant Hannibal, v bitvě u Sídý. A v době, kdy ostatní Řecko bylo už podmaněno a zuboženo, na začátku 3. století před n. l., vztyčil Rhodos k nebi kolosální sochu boha Héliá, symbol své moci, bohatství a svobody.

Svou zeměpisnou polohou, na křižovatce cest spojujících Egypt, Kypr, Sýrii a Foiníkii s pevninským Řeckem, byl Rhodos odedávna „prostředníkem mezi Východem a Západem“. V helénistické době se tato jeho úloha ještě zvýšila: v Egyptě byla založena Alexandrie, konkurenční foinické překladiště Týros bylo zničeno, na západě se vyvinul Řím v hlavní město stále mohutnější říše. Nejdůležitější položkou rhodského obchodu bylo obilí, po něm otroci. Roční obrat rhodského přístavu ve 2. století před n. l. (máme o tom poměrně přesné údaje) dosahoval 8500 talentů, čímž převyšoval asi čtyřnásobně obrat athénské Peiraiea. Navíc se stal Rhodos světovým peněžním střediskem: plynuly na něj peníze z celého Středomoří, protože v období častých státních převratů, válek a konfiskací byl doslovně „ostrovem klidu“. K tomu přistupovalo, že rhodští *trapézité* (směnárníci a bankéři) byli příslovečně solidní, že rhodská obchodní politika vycházela vstříc cizím obchodníkům a peněžníkům a že rhodští námořníci a skladníci byli spolehlivější než jiní. Rhodské námořní právo bylo tak propracované, že je převzali i Římané (např. *Lex Rhodia de iactu* – o poměrné účasti všech majitelů přepravovaného zboží na ztrátě, způsobené havárií, při níž padla za obět část nákladu), a některé jeho zásady se udržely i v moderním námořním pojišťovníctví.

Antičtí spisovatelé často vyzdvihují pozoruhodnou zvláštnost rhodské ústavy: svou formou byla oligarchicko-aristokratická, ale svým obsahem a zaměřením demokratická. „Rhodané pečují o lid,“ píše například v *Zeměpise* Strabón, „avšak lid tam nevládne. Pravidelně se tu rozděluje obilí a bohatší berou podle dávného obyčeje chudé k sobě. Kromě toho je tu zvláštní úřad pro zásobování potravinami, takže chudí mají prostředky k živobytí a město nemá nedostatek lidí pro práci, potřebnou zejména v loděnicích a přístavu.“ Nejvyššími orgány rhodského státu byl lidový sněm a rada; vláda byla v rukou šesti prytanů („pověřenců rady“), jimž byli podřízeni všichni úředníci. Tito nejvyšší hodnostáři byli voleni vždy na rok a obvykle z aristokratů; rhodská

aristokracie byla bohatá, nepočtená a uzavřená. Kromě svobodných občanů, k nimž se počítali i propuštění otroci, žilo na ostrově množství otroků, pracujících zejména „na stavbách, při výrobě strojů, zásob zbraní a podobných předmětů“, jak píše Strabón, „a takových dílen bylo na ostrově víc než kdekoli jinde“.

Úpadek Rhodu začal po třetí římsko-makedonské válce (171–167 před n. l.), když Římané, znepokojeni rhodskými sympatiemi k Makedonii, změnili svou politiku vůči ostrovní republice, přinutili ji k nerovnoprávné smlouvě a začali dávat přednost ostrovu Délu, který prohlásili za „svobodný přístav“. Rhodos tím utrpěl, ale své postavení si hájil. Katastrofa, ze které se už nikdy úplně nevzpamatoval, ho postihla za římských občanských válek po Caesarově smrti.

Když 15. března 44 před n. l. padl Caesar pod Pompeiovou sochou se třinácti bodnými ranami v těle, Rhodos neprojevil ani zděšení, ani nadšení. Tím se stal ovšem podezřelým jak „straně vrahů“, republikánům, tak „straně mstitelů“, caesarovcům. Republikáni ovládli východní část římské říše a jejich vojevůdce Cassius požádal rhodskou vládu, aby mu poskytla loď. Odmítla ho s tím, že chce zachovat neutralitu. Protože neutrálové jsou v občanské válce protivníky, Cassius na jaře roku 42 před n. l. na Rhodos zaútočil. Znal dobře jeho sílu i slabiny: dlouhou dobu tu studoval. A věděl, že rhodská aristokracie je ochotna ke všemu, co zabezpečí nerušený proud bohatství, který jí přináší zahraniční obchod. Navázal s ní tajně styky; byly odhaleny, aristokratická vláda padla a moc převzali vůdcové lidu Mnáséas a Alexandros. Rozhodli se bránit neutralitu ostrova, a kromě různých opatření k jeho obraně, ve kterých je podporovaly masy obyvatelstva, udělali i kompromis: současně s válečným loďstvem proti Cassiovi vyslali k němu na nátlak aristokratů i mírové poselství. Rhodská flotila byla však nedaleko Myndu po hrdinském boji, hodném nejlepších tradic těchto nejlepších námořníků starověku, Cassiovým loďstvem zničena a poslové se vrátili s požadavkem bezpodmínečné kapitulace.

Staříčský Archeláos, Cassiův bývalý učitel, vypravil se ke svému žáku s prosbou o milost pro město. Cassius odmítl. A nyní citujeme z van der Gelderových *Dějin starých Rhodanů*: „Lid se naproti tomu snažil novou námořní bitvou zabránit úplnému obklíčení města. Pokus se nezdařil. Energicky se bránily masy, vedené Mnáséem a Alexandrem. Přišla zpráva, že caesarovci dobyli Makedonii; bylo tedy jasné, že Cassius tu nemůže dlouho zůstat. Ale aristokraté udržovali od prvních dnů velezrádné styky s obláhateli. A než byl svírající se kruh uzavřen, než se ve městě projevily příznaky hladu, otevřeli tajně jednu branku v hradbě a vpustili nepřítele do města.“

Tato historka o tajném otevření branky, ke které měli klíč nepřátelé lidu, je velmi poučná. Nejen pro Rhodos, který „Cassius doslovně vyplenil, aniž činil rozdílu mezi majetkem chrámů, státu a soukromníků, a přinutil je zaplatit nesmírnou sumu 8500 talentů“. A nejen proto, že tím končí historie Rhodu jako mocného a blahobytného státu. Je však nutné k ní něco dodávat – nebo dokazovat, že není zbytečné, jestliže si ji i po dvou tisíciletích připomínáme?

Největší historickou zásluhu si získal Rhodos tím, že v době úpadku takových významných středisek řecké kultury, jakými byly Athény a Efes, se stal konzervátorem jejich hlavních vymožeností na poli vědy a umění. Přitom nebyl jen jakýmsi velkým „muzeem“, ale aktivně se podílel na rozvoji řecké kultury.

Měl své filozofy. Nejstarší z nich byl Kleobúlos z Lindu, jeden ze „sedmera řeckých mudrců“. Žil v první polovině 6. století před n. l. a jeho spoluobčané mu svěřili vládu nad městem. Byly mu přičítány podobné myšlenky jako jiným ze sedmi mudrců (například): „Nejlepší je zachovávat míru. Otce je třeba ctít. Spoluobčanům rad to nejlepší. Ožeň se s dívkou sobě rovnou, neboť vezmeš-li si ženu z lepší rodiny, budeš mít pány, a ne příbuzné“ apod. Z Rhodu pocházel Panaitios (asi 185–110 před n. l.), významný představitel tzv. střední

stoy, pod jehož vlivem napsal Cicero svůj známý spis *O povinnostech*. Na Rhodu působil dlouhá léta Panaitiův žák, polyhistor Poseidónios z Apameie, který patřil mezi nejvlivnější a nejvšestrannější filozofy a vědce antiky. Zdejšími rodáky byli také přední členové peripatetické školy: Eudémios (narozený kolem 350 před n. l.), jenž se zasloužil o dějiny matematických věd a astronomie, jeho současník Hierónymos, který vyslovil myšlenku, že „šťěstí spočívá v osvobození od neklidu a bolesti“, a Andronikos (1. století před n. l.), který se proslavil jako vydavatel Aristotelových spisů. Bohužel, ze spisů všech jmenovaných filozofů se zachovaly jen zlomky.

Měl i své básníky; nejstarší známe jen podle jména. Peisína z Lindu (asi z poloviny 7. století před n. l.) chválí Klement Alexandrijský jako autora eposu o Héraklovi, který prý později opsál Peisandros z Kameiru, z čehož vzniklo velké pohoršení, ačkoli antičtí umělci nebyli na porušování autorových práv tak choulostiví jako dnešní. Nejslavnějším rhodským básníkem byl Apollónios (3. stol. před n. l.), bibliotékař alexandrijské knihovny a autor mytologického eposu *Výprava Argonautů*, který je nejrozsáhlejší ze všech zachovaných děl helénistické poezie.

Měl i své řečníky, vědce a spisovatele z nejrůznějších oborů. Proslulou rhodskou řečnickou školu založil v polovině 4. století před n. l. Athénian Aischinés, velký protivník velkého řečníka Démosthena. Z jejich představitelů vynikli zvláště Dionýsios Thrácký (žijící na přelomu 2. a 1. století před n. l.), autor zachované první *Elementární gramatiky* řečtiny, z níž se učilo až do novověku, a Apollónios Molón, učitel Ciceronův. Dva Rhodané, Pýthion a Epigenés, napsali řadu knih o zemědělství, z nichž čerpali i Římané Varro a Columella. Z ostatních rhodských autorů (byla mezi nimi i jedna žena) uvedme už jen Parmenóna, autora první knihy *O kuchařském umění* asi ze 3. století před n. l.; na rozdíl od Savarina ji nezačíná důkazem, že kuchařství je uměním, protože o tom Rhodané nepochybovali.

Pokud jde o malíře, působil na Rhodu Prótogenés, který byl zároveň významným sochařem; doba jeho vrcholné tvorby spadá do let 320–300 před n. l. Jak mu pomohl k uznání Apellés, jsme již slyšeli. A pokud jde o syntézu a vrchol všech výtvarných umění, o architekturu, zachovalo se nám ve spisech starověkých autorů sedm jmen významných rhodských rodáků; většinou jsou však různě zkromolena a není nutné je uvádět. Jedno z nich je však napsáno vždy správně a se zvláštní úctou: Deinokratés. Jméno architekta, který vypracoval plány na obnovu Artemidina chrámu v Efesu a na výstavbu Alexandrie.

Zbývají rhodští sochaři. Plinius uvádí, že Rhodos zdobilo „asi dva tisíce soch“, z toho „více než sto kolosálních“. K těmto kolosům někteří kritičtější sice poznamenali, že „Rhodané měří velikost umění na lokte“ – a snad bychom tomu i uvěřili, kdyby se nebylo zachovalo jedno dílo rhodské sochařské školy, u něhož lze měřit na lokte jen počet knih a polemik, které se jím za poslední staletí zabývají.

Je to slavné sousoší *Láokoón a jeho synové*. Sousoší, které je právě tak známé jako událost, kterou tak mistrně zobrazuje, které budilo jak ve starověku, tak dnes pouze nadšený obdiv. Historie tohoto díla stojí za to, abychom se u ní na chvíli zastavili.

Když Achajové nemohli dobýt Tróju statečností a silou zbraní, rozhodli se zmocnit se jí lstí. Na Odysseův návrh postavili obrovského dřevěného koně, skryli do něho nejlepší bojovníky (včetně Odyssea, podle zásady „kdo něco navrhne, ať jde taky při provádění příkladem“), spálili tábor, vstoupili na lodě a odpluli za blízký ostrov Tenedos, kde se ukryli. Trójané přišli ke koni a hrozně se mu divili; krátce nato našli v houští spoutaného achajského vojáka, kterého tam zanechal Odysseus. Když ho přivedli před trójského krále Priama, prohlásil, že dezertoval, protože Achajové ho chtěli obětovat bohům, aby si zabezpečili šťastnou plavbu z Tróje do vlasti; koně prý postavili z příkazu bohyně Athény, a proto tak velkého, aby ho Trójané nemohli vtáhnout do města, jelikož pravila věštba, že když

ho postaví na svůj hrad, jejich potomci vyvrátí achajské Mykény. Šťastní Trójané začali ihned bourat hradby, protože kůň byl tak velký, že by neprošel ani obrovskou Skajskou bránou. Pouze Apollónův kněz Láokoón neztratil potřebnou míru ostražitosti; prohlásil, že nepřítelům nevěří, ani když přinášejí dary, a navrhl, aby koně na místě zničili. Ale osudem bylo určeno, že Trója padne: bohové museli tedy Láokoóna umlčet a veřejně zdiskreditovat.

Dejme si tuto dramatickou událost, jejíž vyvrcholení je námětem proslulé sochy, vypravovat třeba římským bás-

mají z proudu vln vztyčenu, krvavě rudé hřbety jim nad vodu čnějí a zadní konce těch hadů plují vlnami moře a hřbety se svíjejí v kruhy... Zbledneme nad tím zjevem a prchneme: útokem jistým míří na kněze přímo, však dříve se ovine každý okolo jednoho z těl dvou malých kněžových synů, zuřivě do něho hryže a drásá nebohé údy. Otce, jenž na pomoc chvátá a kopí v pravici nese, uchopí, v závitěch sevrou a dvakrát ho šupinatým tělem ovinou okolo boků a dvakrát okolo šíje, potom nad něho vysoko vztyčí krky i hlavy. Kněz se však rukama svýma pokouší roztrhnout kruhy;

DIV ŠESTÝ

RHODSKÝ KOLOS

Láokoón se syny,
150 před n. l.
Výška 184 cm
(Vatikánská muzea,
Řím)

níkem Vergiliem (podle jeho Aeneidy). Zatímco Láokoón varuje lid a pokouší se rozbit svým kopím velkého koně, „klidným mořem se blíží, hrůza to líčit, z míst, kde Tenedos leží, dva hadi v závitěch strašných. Hrud

potřísněn na božském věnci jich černým jedem a slinou, strašný pozdvihne křik, jenž k samým nebesům sahá, jako když bučí býk, jenž shodil sekeru z krku, která ho slabě tala, a prchá od oltáře raněn...”

Láokoóntovo sousoší stojí dnes ve Vatikánském muzeu a ročně je vidí asi milion návštěvníků, mezi nimi i statisíce takových, kteří byli v Římě a nepovažovali za nutné vidět papeže. Všichni se shodují v tom, že je to jedinečné dílo. To je však zároveň vše, co je u něho jasné a nesporné.

Nejasnosti začínají už u otázky, kdy vzniklo. Winckelmann je například kladl do dob Alexandra Velikého, tj. do druhé poloviny 4. století před n. l. V 19. století převládal názor, že vzniklo ve druhé polovině 2. století před n. l., a nechyběla ani seriózně podložená tvrzení, že vzniklo v Římě koncem 1. století před n. l. Dnes je považujeme za dílo, které bylo vytvořeno na Rhodu pravděpodobně v polovině 1. století před naším letopočtem.

Kdo je vytvořil? Plinius píše: „Zhotovil je největší umělci: Agesandrus, Polydorus a Athenodorus, Rhodané.“ Katalog Vatikánského muzea to po něm opakuje. Ale kdy žili a kde působili tito tři umělci? Ačkoli byli podle Plinia „největší“ (a *Láokoón* dokazuje, že je mezi ně můžeme skutečně počítat), nezachovala se nám o nich nejmenší zpráva – ani o jejich životě, ani o jiných jejich dílech. Na Rhodu se sice našly nápisy se jmény Athénodóros i Hagésandros, avšak vyskytují se tak často a v takových souvislostech, že z toho nelze nic vyvozovat. Našlo se dokonce několik nápisů „Athénodóros, syn Hagésandrov“ – avšak z časového rozpětí od počátku 3. století před n. l. do první třetiny 1. století před n. l. Nikterak z nich však nevyplývá, že označují jména sochařů, a tím méně tvůrců *Láokoónta*.

Ostatně pro nezodpovězené otázky nemusíme jít ani tak daleko. Nevíme například bezpečně ani to, kdo *Láokoónta* zrestauroval. Poškozené sousoší se našlo na jaře 1506 při hloubení základů jakési budovy na esquilinském návrší v Římě, nedaleko troskek paláce císaře Tita; jeho vykopání byl přítomen i Michelangelo. Láokoóntovi chyběla pravá ruka a mladšímu synovi levá; „strašné závitý hadů“ byly polámané, ale jejich fragmenty se našly. Papež Julius II. požádal Michelangela, aby chybějící

části doplnil; pokusil se o to, pak se však přiznal, že „na to nestačí“. Na co si však netroufl Michelangelo, jeden z největších sochařů všech dob, na to si troufl někdo, jehož jméno nestálo současníkům ani za zaznamenání. Pozdější badatelé zjistili celkem pět různých restaurátorů tohoto sousoší (Winckelmann za něj považoval slavného Berniniho). Další pak prokázali, že žádný z nich neměl pravdu.

Můžeme se divit, že prudké spory vzplály o to, kde toto dílo vzniklo? Montfaucon tvrdil, že v Římě; k „římské straně“ se připojil i německý dramatik a umělecký kritik Lessing, zatímco Winckelmann hájil rhodský původ. Z těchto sporů vznikla celá „láokoóntská literatura“, která zaplňuje mnoho regálů v univerzitních knihovnách a občas se ještě čte. Dnes se sice přikláníme k Winckelmannovi, ale...

Víme určitě, že vatikánský *Láokoón* je týž *Láokoón*, kterého viděl Plinius „v domě imperátora Tita“, kdy ještě Titus nebyl císařem, tj. nejpозději počátkem roku 79? Že není pouze kopií tohoto Titova *Láokoónta* a že tento *Láokoón* není rovněž jen kopií původního *Láokoónta*, o němž máme zprávu, že jej rhodský senát věnoval císaři Tiberiovi, prý jako symbol svého podrobení Římu? (Dar měl znázorňovat, že je marné vzpírat se osudu.) Chemicko-fyzikální zkoušky totiž nasvědčují, že mramor, z něhož je sousoší vytesáno, je velkozrnné *salino*, a to je materiál, z něhož je *Venuše Medicejská*, tedy socha nesporně římského původu.

To jsou ovšem jen nejzávažnější sporné otázky. Ale lidé se přeli také o to, zda ubohý Láokoón křičí, nebo sténá. Zapletl se do toho i německý filozof Schopenhauer a několik profesorů anatomie. Jiní se za hádali, zda Láokoón vyjadřuje odboj, nebo bolest; do tohoto sporu zasáhl i Goethe a přiklonil se ke straně zastánců bolesti. A jeden z německých docentů, žijících se už půl druhého století omíláním a rozváděním Goethových myšlenek, vytyčil po mistrově úsudku další otázky: Vyjadřuje Láokoón a) bolest duševní, nebo b) bolest tělesnou? V případě a) má tato bolest svůj původ á) v tom, že tuší neodvratný

konec Tróje, nebo a) že vidí smrt svých synů, anebo a) že cítí svou smrt? V případě b) je bolest způsobena tím, že á) ho hadi svírají, nebo a) že ho kouslí? A tak dále.

Opustíme však akademickou půdu, na které mohou vzniknout i práce tohoto druhu, a odpustíme si seznámení se spekulacemi, často dost humornými, jež vznikly z dlouhého času lidí odtržených od života. Archeologové v terénu narazili totiž na nový problém.

Začátkem října 1957 byla v Itálii zahájena stavba přímořské autostrády, která spojuje jižní provincie s Římem. Protože její trasa vedla přes tzv. archeologickou zónu, využili archeologové jedinečnou příležitost (nepotřebovali na vykopávky zvláštní finanční prostředky) a vypravili se za postupujícími buldozery a bagry. Doufali, že něco naleznou, protože vznesení Římané měli v této oblasti před dvěma tisíciletími venkovské vily. Jejich pobyt se už začínal měnit v skromně placenou rekreaci, když najednou u vesnice Sperlongy, asi 100 kilometrů jižně od Říma, prorazili kopáči strop velké jeskyně. Ukázalo se, že je asi padesát metrů široká a šedesát dlouhá; uvnitř se našly zbytky zařízení, která byla zřejmě součástí antických vodotrysků a fontán. Její přístupnou část, kam si rybáři na zimu ukládali svoje loďky, prozkoumal už předtím amaterský archeolog E. Bellante, ale jeho zpráv o nalezených fragmentech soch si odborníci nevšimli. Nyní se však pustili do práce a nevyčázeli z údivu: pod bahnitou polevou dna jeskyně se našly úlomky mramorového sousoší. Nejdříve hlava mladíka, pak nohy, stehno, části hadího těla – dohromady jich bylo víc než pět set. Profesor Giulio Jacopi je začal sestavovat a přizval si na pomoc i zahraniční specialisty. Vyšla z toho dvě sousoší: *Odysseus u Polyféma* a – *Láokoón*! To druhé s postavami v dvojnásobné velikosti člověka, a tedy větší než ve Vatikánu!

To však není všechno: na několika úlomcích se našly signatury (značky a písmena), a když je Jacopiho pomocníci složili, podařilo se jim s určitými potížemi přečíst: „Athéno-

dóros, syn Hagésandrov“ a „Hagésandros, syn Fainiův“. Řecké formy jmen, která uvádí Plinius!

Jaký závěr z toho vyvodil profesor Jacopi? Tentýž co čtenář: našel se originál rhodského *Láokoóna*! Jenže – a u *Láokoóna* je vždy nějaké „jenže“ – zde nešlo jen o vědecký objev, ale o něco, co už není dobře k pochopení. Místo všeobecné radosti se projeví v Itálii rozpaky. A nejen rozpaky.

Předně sperlongští živnostníci si okamžitě vykalkulovali, že nález originálu Láokoónova sousoší by mohl proměnit neznámou vesničku ve vyhledávané středisko cestovního ruchu. Spolu s majiteli pozemků v okolí jeskyně, které podnikaví hoteliéři a různí spekulanti ihned odkoupili nebo pronajali, zorganizovali místní obyvatelstvo, které pak kosami a cepy zabránilo archeologům odvézt nalezené předměty. Když nepomohlo ujištění, že jde jen o jejich prozkoumání a sestavení, pomohli četníci a karabiniéři. Krev netekla, ale bez modřin se to neobešlo.

Kromě toho se do věci vložil Vatikán. *Láokoón* je totiž jedním z hlavních poutačů jeho muzea. Vatikánský oficiální časopis *Osservatore Romano* uveřejnil článek, v němž se vyslovuje pochybnost o pravosti nálezů v jeskyni u Sperlongy a hájí se pravost sochy vatikánské. Faktem ovšem je, že císař Tiberius měl někde u Sperlongy letní sídlo; římská historická Tacitus a Suetonius zaznamenali, že tam byla jeskyně, ve které císař jednou zázrakem unikl smrti, když se za jeho přítomnosti uvolnil ze stěny kus skály. (Tacitus dokonce uvádí, že tuto skálu zachytil vlastním tělem velitel císařovy osobní stráže Seianus a císaře tak zachránil.) Na druhé straně má autor zmíněného článku, skrývající se pod šifrou „Historicus“, jistě pravdu, když tvrdí, že antičtí sochaři svá díla nesignovali. Ale signatury existují a fragmenty sochy rovněž.

Podle nejnovějších názorů je to prý kopie původního rhodského *Láokoóna* z prvního století n. l. Tiberius si ji prý dal zhotovit, aby měl toto sousoší na očích nejen ve svém sídle na Palatinu, ale i ve venkovském u Sperlongy. Kopisté prý vytesali jména jeho

VOJTĚCH ZAMAROVSKÝ

ZA SEDMI DIVY SVĚTA

tvůrců proto, aby bylo nepochybné, že kopírovali podle originálu. Zdá se to věrohodné? Kde je pak originální socha, která sloužila těmto kopistům za předlohu? Je jí snad vatikánský *Láokoón* (protože je nesignovaný)? A jestliže ano, které bližší okolnosti tomu nasvědčují? Známe bezpečně dobu a místo jeho vzniku? A tak jsme se znovu dostali k otázce, od níž jsme vyšli...

Jedno je však jisté: ať je vatikánský nebo sperlongský *Láokoón* originál nebo kopie, svůj původ odvozuje od rhodských sochařů, z ostrova Rhodu.

není na rozdíl od *Láokoónta* nejmenšího sporu o rhodském původu ani o převezení do Itálie, ba ani o době jeho vzniku (v prvních letech našeho letopočtu). A je to ještě slavnější *Niké Samothrácká*, dnes v pařížském Louvru, o níž se předpokládá, že ji vytvořil začátkem 2. století před n. l. rhodský sochař Pýthokritos, autor kolosálního reliéfu lodě na úpatí akropole v Lindu.

Jinak se nám po rhodských sochařích zachovala většinou jen jména, v lepším případě i názvy některých děl. Díla sama se až na nepatrné výjimky ztratila. Za jmény Prótoge-

Lýsippos:
Apoxyomenos, římská
kopie bronzového
originálu, 320 před n. l.
(Vatikánská muzea,
Řím)

Farneský býk

Tento jediný příklad by stačil k důkazu vysoké úrovně rhodského sochařství. Máme však i další. Je to slavný *Farneský býk* v neapolském Národním muzeu, dílo rhodských sochařů Apollónia a Tauriska; tady

nés, Bryaxis, Timocharés si umíme něco představit, ale mnohá jiná zůstávají pro nás jen jmény.

Při celém tomto exkursu do historie rhodského sochařství nám neustále tane na mysli staré přísloví, pře-

vzaté z Ezopovy bajky číslo 33, kterého se v antice (a někdy i v naší době) používá ve smyslu „Ukaž, co umíš!“ Jakýsi muž z Rhodu se chlubil, že na svém ostrově dokázal skok, který nezopakuje žádný smrtelník; jeden z přítomných ho pak vyzval, aby na místě dokázal pravdu: *Hic Rhodus, hic salta!* „Zde je Rhodos, zde skákej!“ – V sochařství tedy Rhodané opravdu dokázali, jakými byli mistry.

Ke jménům rhodských sochařů, které jsme zde uvedli a o nichž se antičtí spisovatelé zmiňují s chválou, je třeba připojit ještě jedno: Charés z Lindu.

Charés z Lindu je totiž tvůrcem rhodského Kolosu. Jinak o něm víme jen to, že žil ve 4.–3. století před n. l., že se vyučil u sochaře Lysippa ze Sikyónu a že byl autorem velké sochy Hérakla, kterou přivezl konsul Lentulus do Říma a postavil na Kapitolu. Je to jistě dost málo na tvůrce díla, jež přešlo do dějin jako div světa.

Sochař, který se učil u Lysippa, chodil do dobré školy. Do školy, ve které neexistovaly prázdniny, protože Lysippos, dvorní umělec Alexandra Velikého, přítel Apellův a Deinokratův, byl po celý život zaplaven objednávkami: se svými žáky a pomocníky

DIV ŠESTÝ

RHODSKÝ KOLOS

Héraklés Farneský.
Římská kopie kolosální
Lýsippovy sochy, z doby
okolo roku 320 před n. l.
(Národní muzeum
v Neapoli)

Níké ze Samothráky,
asi začátek
2. století před n. l.
(Louvre, Paříž)

VOJTĚCH
ZAMAROVSKÝ

ZA SEDMI
DIVY SVĚTA

vytvořil celkem 1500 soch. Jeden z jeho současníků prohlásil, že „každá z nich by mu sama o sobě stačila zabezpečit slávu“. Ačkoli z nich známe jen zlomek, a to ještě jen v kopiích, můžeme tomu věřit. Patří k nim sochy *Alexandra Velikého* (na tzv. hermovce v Louvru), *Sókrata* (v římském Národním muzeu), *Odpočívajícího Herma* (v neapolském Národním muzeu), *Eróta s lukem* (v římském Kapitolském muzeu), a zejména slavná vatikánská socha *Apoxyomena*, „Atleta seškrabujícího si z těla pot“,

Rhodský kolos. Fantastická rekonstrukce podle anonymní mědirytiny ze začátku 18. století

kteřá se stala *kánónem* (závazným vzorem) sochařů příštích generací. Z jeho dílny pocházejí snad i čtyři bronzové pozlacení koně, které uloupili křižáci za čtvrté výpravy v Caři-

hradě a Benátčané potom postavili nad portál chrámu svatého Marka. Zachovala se zpráva, že pro město Tarent vytvořil dvanáctimetrovou sochu Hérakla, která se stala pravděpodobně vzorem pro tzv. *Hérakla Farneského* (v Národním muzeu v Neapoli); pro Korinthos vytvořil desetimetrovou sochu boha moří *Poseidóna*. Při práci na takových kolosálních sochách se mohl Charés opravdu něčemu naučit.

Charés tedy nebyl žádný začátečník, když ho rhodská vláda pověřila úkolem, aby postavil sochu Héliá, boha slunce a ochránce ostrova. Sochu v takových rozměrech, „aby převyšovala všechny ostatní“.

U této sochy tvoří pověst a pravda tak nedílný celek, že se jen těžce můžeme dopátrat nesporných skutečností. Množství antických spisovatelů (nejméně pětadvacet) nám ji popsalo, jenže žádný z nich ji neviděl stát. A přitom si vzájemně natolik odporují, že bychom si nad jejich texty zoufali – kdyby nás předtím nerozesmály.

Představme si tedy rudohnědého obra, třicet nebo dokonce padesát metrů vysokého, jenž drží v ruce pánev s řevavým uhlím a stojí rozkročen nad vjezdem do přístavu, který je široký sto nebo více metrů. Nesmysl? Ne, jeden z nejuznávanějších popisů. Ještě v šestnáctém století ho tak docela vážně zobrazil Holanďan Martin Heemskerck.

Představme si pětáctičetimetrou sochu na podstavci uprostřed města, na vyvýšenině, kde byla ve středověku postavena kaple svatého Jana Koloského, a máme druhý popis, tentokrát ze spisu přisuzovaného anglosaskému Bedovi. (Mimochodem – kde se vzalo jméno *S. Johannes Colossensis*, jak zní latinsky? Středověcí interpreti bible, kteří už zapomněli, že Kolossai (či latinsky *Colossae*) bylo kdysi město v maloasijské Frýgii, dokonce tvrdili, že známý *List apoštola Pavla Koloským* byl vlastně adresován na Rhodos. Ještě roku 1696 to dokazoval tehdejší uznávaný zeměpisec Vincenzo Coronelli.)

A představme si do třetice, že tuto sochu dává císař Nero přenášet

z jednoho místa na druhé, potom z ní dá odmontovat hlavu a nasadit tam svou, ovšemže bronzovou, a že císař Commodus to po něm zopakuje! Dlouho se tomu věřilo, jednak proto, že to zaznamenali tři římstí historikové, a jednak proto, že Nero byl všeho schopný. (Připisovalo se mu dokonce, že dal zapálit Řím, aby se inspiroval k básni o hořící Tróji; není to však věrohodně podložené.) Kromě toho bylo známo, že Nero měl k Rhodu blízký vztah, protože tam prožil mládí a začal svou kariéru; Rhodos byl též jedinou výjimkou z jeho rozkazu, podle něhož měly být do Říma dopraveny všechny umělecky cenné sochy „z celého světa“. – Nakonec se však v 19. století ukázalo, že ti autoři měli na mysli docela jinou kolosální sochu, asi třicetimetrovou, která měla podobu Nerona a jejímž autorem byl řecký sochař Zénodóros. Byla z bronz a pozlacená, stála poblíž římského Kolosea a po Neronově smrti byla přeměněna na sochu boha Héliosa.

Podle Filóna, jehož popis (zřejmě podle dnes už ztracených podkladů) se všeobecně považuje za nejvěrnější, měl Kolos podobu „volně stojící mužské postavy“ a stál „na podstavci z běloskvoucího mramoru“, do něhož byly kvůli stabilitě zapuštěny dolní části chodidel, a to tak vysoké, že „už samy o sobě převyšovaly jiné sochy“. Ve vzpažené ruce držel prý pochodeň, která se dala zapálit, takže sloužil jako denní i noční maják. Jeho obličej je pravděpodobně zachycen na lici rhodské čtyřdrachmy z poloviny 3. století před n. l. (na rubu této mince je růže, znak Rhodu). Za místo, kde stál, se všeobecně považuje konec dnešního Svatomikulášského mola, které jsme navštívili ihned po přistání na Rhodu.

Jak mohla být socha těchto rozměrů vytvořena? Filón předpokládá velký počet spolupracovníků (nebyla tedy „dílem jednoho člověka“) a podává podrobný popis jejího odlévání. Klasičtí filologové tvrdí, že tyto věty nejsou zrovna nejrozsuditelnější (a mají pravdu), ale slévači a sochaři jsou toho názoru, že co je v textu nesrozumitelné, lze si docela dobře domyslet (a mají rovněž pravdu).

Tentokrát tedy Filón v docela volném převodu: Charés nejdřív „odlil a postavil Kolosu nohy“, pak kus po kusu odléval ostatní části těla a „spojoval je s těmi částmi, které už stály“. Vznikající dílo „obkládal kolem dokola nesmírným množstvím země a písku, ukrýváje ukončenou část sochy zemí, a kolem dal navršit kameny, aby držely dílo pohromadě“. Postupoval tedy jako při normálním odlévání sochy nebo zvonu do formy – s tím rozdílem, že místo zapuštění formy do země vršil zemi kolem formy. Technicky to není nemožné, i když to muselo být vzhledem k velikosti

DIV ŠESTÝ

RHODSKÝ KOLOS

sochy nepochybně velmi nesnadné. Uvažme například, že bod tání bronzu je 900 °C, mědi 1083 °C a železa 1528 °C: dopravit takto rozžhavený kov v tekutém stavu do výšky sochy nemohla být zajiště malíčkost.

Podle Filónových údajů zhotovil Charés tohoto „boha sedmdesát loket vysokého“ celkem „z 500 talentů mědi a 300 talentů železa“, čili zhruba z 30 tun kovu. (Je to hmotnost běžného tanku, a tedy dost málo na div světa. Ostatně rozhledna na pražském Petříně, která je z nýtovaných nosníků a jen asi o polovinu vyšší, má hmotnost 175 tun.) Chtěl snad Filón říci „za 500 talentů mědi a 300 talentů železa“? To by znělo pravděpodobněji, ale gramatický podklad pro takovou opravu textu nemáme. Ostatně Polybios, řecký historik z 2. století před n. l., uvádí, že egyptský král Ptolemaios III. Euergetés poslal roku 225 před n. l. na opravu a znovupostavení Kolosu 3000 talentů mědi. Tedy víc než třiapůlkrát tolik kovu, kolik bylo podle Filóna použito ke zhotovení sochy.

Bůh slunce Hélios a růže jako znak Rhodu na rhodské čtyřdrachmě ze 3. století před n. l.

VOJTĚCH ZAMAROVSKÝ

ZA SEDMI DIVY SVĚTA

Antické prameny nás celkem souhlasně informují, že Rhodané dali Kolos postavit z válečné kořisti – z prodeje zbraní a materiálu z obléhacích strojů, které zanechal na ostrově makedonský král Démétrios Poliorkétés, když byl roku 304 před n. l. donucen opustit Rhodos. Rhodané prý tehdy napustili před hradby vodu, takže jeho velké obléhací stroje zapadly do bláta a nemohly ani kupředu, ani dozadu. („Při obraně je tedy nutné mít nejen válečné stroje,“ poznamenal v této souvislosti Vitruvius, „ale především, chytře nápady.“)

Hélios na slunečním voze. Metopa z první poloviny 2. století před n. l. (Státní muzea, Berlín)

Je zajímavé, že návrh na postavení Kolosu se nesetkal v rhodském lidovém sněmu s jednohlasným souhlasem. Mnozí poukazovali na to, že taková velká a drahá socha je zbytečná; jiní, že Hélios bude uražen, jestliže se „proti slunci vztyčí nové slunce“. Nechyběla ani prorocství, že taková velká socha se jednou určitě zřítí a že její pád bude znamenat i pád Rhodu. Tato prorocství, jako všechna splněná prorocství, se ovšem objevují v literatuře až po velkém pádu. Protože, jak víme, Kolos padl, i když nestál na hliněných nohou.

Kdy však byl postaven? Jak dlouho na něm Charés se svými společ-

níky pracoval? Na tuto druhou otázku nám literatura odpověď dává – 12 let. Ale na první?

Bezpečně je zjištěno (z různých zmínek v literatuře a z rhodských nápisů), že roku 281 před n. l. Kolos (už, nebo ještě?) stál. Z Polybiových *Dějín* víme, že nejpozději roku 225 před n. l. byl v troskách. Plinius zase zaznamenal, jak dlouho stál. Jenže jeho 36. kniha se zachovala v různých opisech: podle jedné verze stál Kolos „LVI (56) let“, podle druhé „LXVI (66) let“. A konečně víme, že Kolos se zřítí „za onoho strašného zemětřesení“. O tomto zemětřesení je známo, že začalo jedné říjnové noci; rozpory jsou však v tom, zda to bylo v letech 227, 225, nebo 223 před n. l.

Z toho lze něco vypočítat; ne však zcela jednoznačně, také údaje v literatuře (starší i nejnovější) se dost rozcházejí. Nejpravděpodobnější asi je, že Charés začal na Kolosu pracovat po roce 303 před n. l., po odchodu Démétria Poliorkéty, a že ho dokončil nejpozději roku 291 před n. l. Kolos tedy stál 66 let až do zemětřesení roku 225 před n. l.

Nejbližší spolehlivou zprávou o Kolosu máme pak až od Strabóna, který navštívil Rhodos počátkem našeho letopočtu: „Nyní leží na zemi, shozený zemětřesením, zlomený v kolenou. Rhodané ho pro nějakou věštbu už znovu nepostavili.“ Vzpomeneme-li si, že molo, na kterém stál, je poměrně úzké, byli bychom ochotni věřit, že spadl do moře; na druhé straně nemáme důvodu pochybovat o věrohodnosti Strabónových slov. Co viděl Strabón na vlastní oči, popsal vždy naprosto spolehlivě. Potvrzuje nám to však ještě jedna zpráva. Poslední zpráva o Kolosu – z roku 653 našeho letopočtu.

Toho roku dobyl Mu'ávija, pozdější damaský kalif, ostrov Rhodos, a podle zprávy byzantského historika Zonara z 12. století, převzaté z nějakého už ztraceného rukopisu, prodal trosky Kolosu „jakémusi Židovi z Edessy“. Nejspíš jako šrot.

Když se roku 1330 vypravil na Rhodos jiný byzantský historik, Nikeforos Gregorios, nenašel už po Kolosu ani stopy.

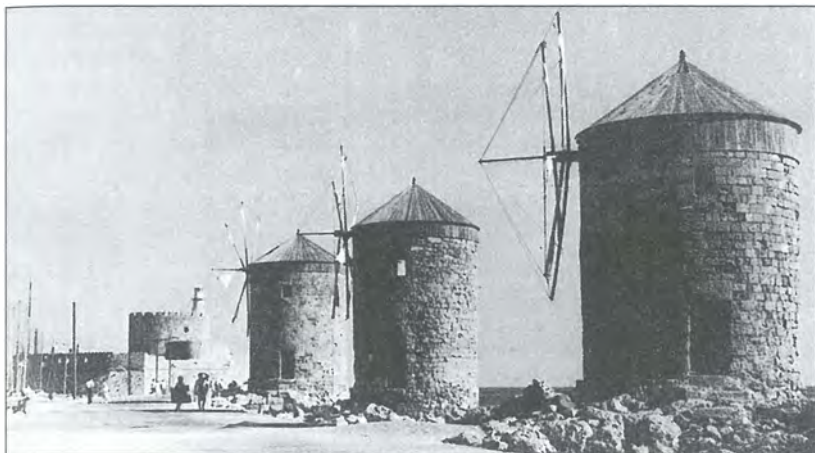
Jako my o víc než šest století později.

Dva tisíce let si udržoval rhodský Kolos pověst největší sochy světa. Až roku 1886 ho převýšila newyorská socha Svobody. A to, bereme-li za základ Filónovy údaje, asi o deset metrů. I když obě byly zhotoveny z mědi a železa a měly být symbolem i majákem, je mezi nimi rozdíl.

Rhodos si postavil svou kolosální sochu sám, protože byl nejen bohatou, ale i všestranně vyspělou kulturní zemí a vlastí nepřeberného množství vynikajících umělců. Spojené státy dostaly svou *Liberty Statue* darem od Francie.

DIV ŠESTÝ

RHODSKÝ KOLOS

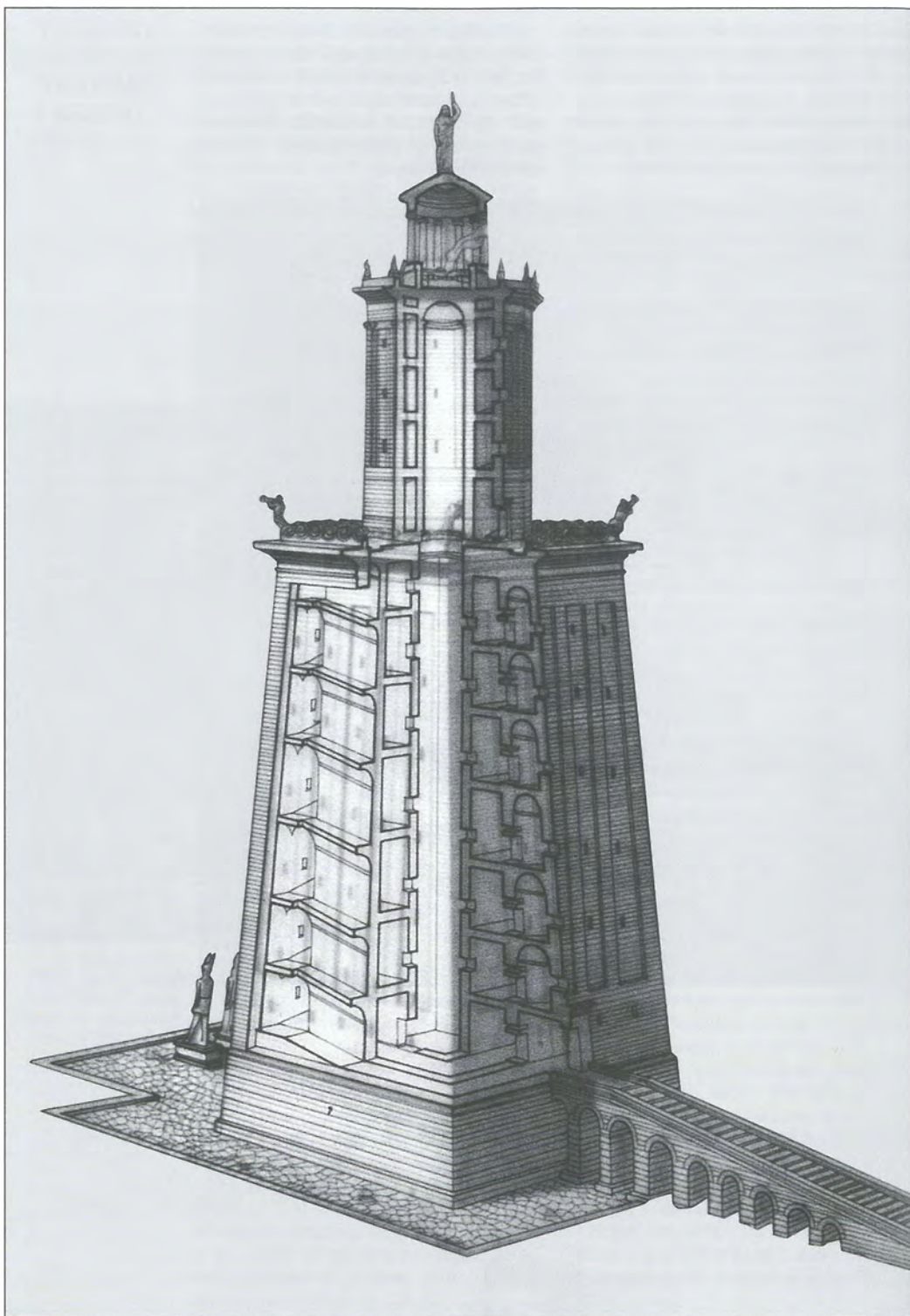

Na konci Mola sv. Mikuláše se tyčila do výšky dnešního majáku socha, která patřila mezi sedm divů světa

Akropole s Athéniným chrámem a středověkými hradbami nad městem Lindos na ostrově Rhodu

Maják na ostrově Faru – představa. *Vpravo:* Egyptská královna Kleopatra VII.

DIV SEDMÝ MAJÁK NA OSTROVĚ FARU

VOJTĚCH
ZAMAROVSKÝ

ZA SEDMI
DIVY SVĚTA

Znovu jsme v egyptských vodách, v deltě „řeky, živěné nebem“. Vracíme se sem za sedmým divem světa. Cestujeme přímou linkou ze středověkého Rhodu do moderní Alexandrie, trasou starou přes dvacet století.

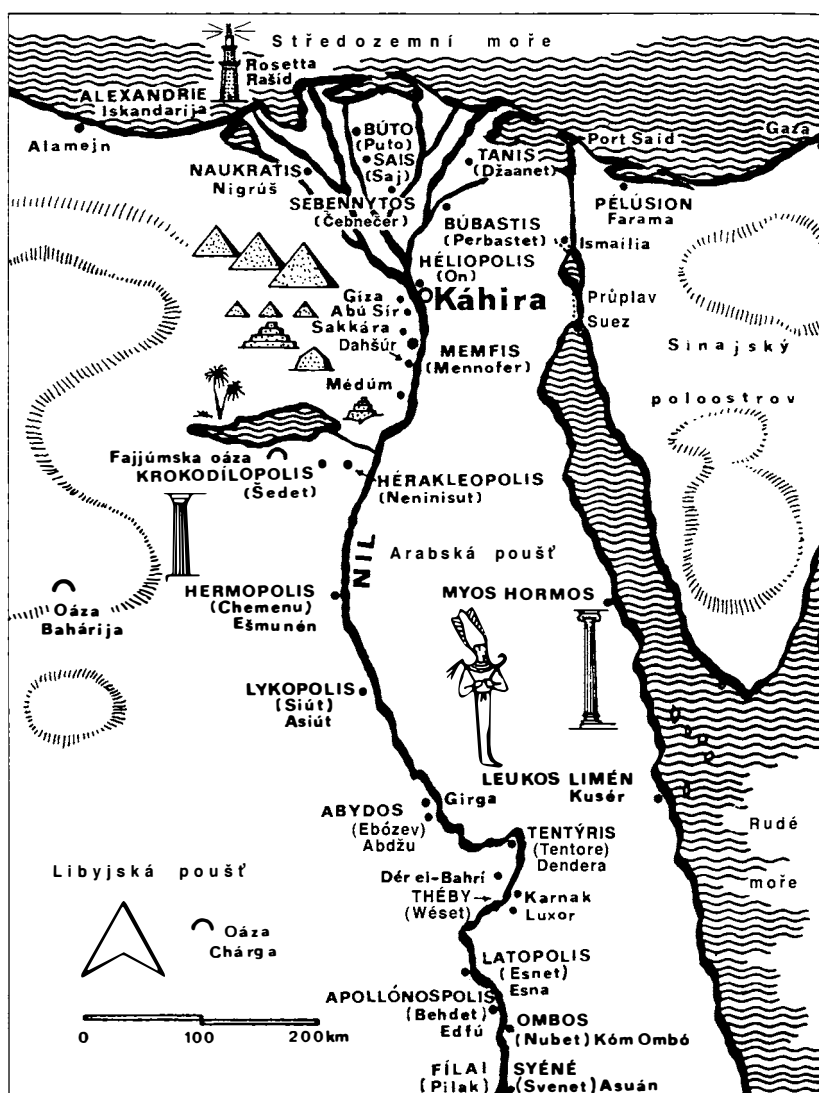
Víme, že sem přicházíme takřka bez naděje. Velká pyramida na gízském poli u Káhiry stojí dodnes v celé své mohutnosti a bude tam stát věky. Ale maják na ostrově Faru u Alexandrie zmizel. Naprosto a dokonale.

Pochybujeme snad, že vůbec existoval? A jestliže existoval – že byl tak velkolepou stavbou, aby se počí-

tal mezi divy světa? Filón se přece o něm ani slovem nezmiňuje...

Máme však zprávy starověkých i středověkých svědků, kteří ho viděli na vlastní oči: byl prý vyšší než pyramidy. Víme, kdo ho postavil: knidský architekt Sóstratos. Známe jeho stavební náklady: 800 talentů. Jeho jméno dodnes žije jako součást slovního pokladu přímořských národů: Francouzi nazývají maják *phare*, Španělé a Italové *faro*, Řekové *faros*, angličtí básníci *pharos*.

Pokusme se odhrnout oponu dějin, za kterou se skrývá tajemství jeho stavby i záhada jeho zmizení.

Egypt a Alexandrie
s majákem

Vstupme do „Brány Egypta“.

Obrovský oblouk Východního nábreží, jakoby narysovaný kružítkem o kilometrovém poloměru, lemuje mohutná hradba. Zdá se dvojitá: jedna na pevnině, druhá v zrcadle jasněho moře. Když se k ní blížíme, rozpadá se na vysoké moderní budovy s rovnými střechami, bílé, růžové, okrové, bledě modré, a mezi nimi štíhlé svíce minaretů. Tak vypadá dnešní Alexandrie, egyptská *Iskandarija*, při prvním pohledu z moře.

Vstup do ní vede Západním přístavem a lodním můstkem spuštěným doprostřed ruchu a hluku. Počkáme na mezeru v nekonečném proudu aut a přejdeme starou, k zbourání odsouzenou čtvrtí pod alej palem na nábreží: paláce bank a námořních společností, velké přepychové restaurace s vrátnými v uniformách, zářící výlohy, hýřivé reklamy. Proti nám krácejí muži v galabijích i v oblecích evropského střihu, vojáci v pískovém khaki a námořníci s bílými límci, ženy se zahalenou tváří i nalíčené jako kdekoliv jinde, dívky nebo mladíci v džínách, děti ve školních uniformách: Egypťané všech společenských tříd, cizinci různých státních příslušností. Kolem nás šum mořského příboje a houkání klaksonů, nad námi nové a nové výškové stavby s průhledy do postranních uliček, malebných, ale vzbuzujících neklid... To jsou první dojmy z města, „které je a ještě není v Egyptě“.

Přitom je o 1500 roků starší než Káhira a donedávna byla „druhým hlavním městem“ Egypta. Do roku 1952 přijížděl sem v létě královský dvůr, vláda a diplomatický sbor, protože ve svěžím chladu mořského vánku se tu trávilý dni (a noci) příjemněji než v Káhiře, obklopené rozpalenou pouští. A co je důležitější: sídlila tu většina zahraničních bank, skutečných pánů Egypta. Město mělo kosmopolitní ráz a vlastenečtí Egypťané v něm viděli symbol cizí nadvlády. Až její zlomení vytvořilo předpoklady, aby se stalo ústřednou součástí arabského světa. Bez titulu „druhé hlavního města“, ale s funkcí největšího přístavu Egypta a východního Středomoří.

Dnešní Alexandrie má čtyři miliony obyvatel a rozkládá se v délce 40 kilo-

metrů na písečné kose, která kdysi prořezala mořský záliv tak, že za ní zůstalo velké jezero se slanou vodou. Mezi bulváry za Východním zálivem a Marijútským jezerem leží vnitřní město, kde zřetelně rozeznáváme čtvrtě bohatých a chudých – donedávna se dalo říci evropské a arabské. Právě tak jako v Káhiře (nebo v Bagdádu) dostaly však výstavní čtvrtě postupně arabský ráz, protože evropští páni je vyklidili. Ale i ve čtvrtích chudiny pozorujeme změny: výsledky úsilí o zlepšení zdravotních a bytových podmínek.

Když procházíme novou Alexandrií, abychom hledali památky po staré, nevycházíme z údivu – jak neuvěřitelně propadly do nenávratna. Kde je *Múseion*, pravzor všech muzeí, a kde *Bibliothéka* se 700 000 svitky antických rukopisů? Kde je Velké divadlo, z jehož stupňovitých lavic viděli diváci přístav a hrad na ostrově Antirhodu? Kde jsou ptolemaiovské paláce, kde je Caesarův a Antoniovův palác, kde gymnázium, stadion, hippodrom? Kde je *Séma*, slavné pohřebiště králů, kde je náhrobek Alexandra Velikého? Pozůstatky těchto staveb se nenašly; dokonce ani místa, kde stály, se většinou nedají zjistit. Z nejvýstavnějšího alexandrijského chrámu, Serapeia, se například podařilo objevit pouze podzemní chodby a kobky, podobné raně křesťanským katakombám. Jejich prohlídka nás nemůže po tom, co jsme už v Egyptě viděli, nijak zvlášť vzrušit.

To nás spíše zaujme Řecko-římské muzeum, soustřeďující umělecké památky z alexandrijské půdy. Jsou tu sochy a sošky starých egyptských bohů a všech Ptolemaiovců, stély, reliéfy, keramika atd. Nejpůsobivější je dioritový *Byk Hapi* s nápisem císaře Hadriána (asi však dodatečným). Ale přes nespornou uměleckou i historickou hodnotu mnohých exponátů je toto muzeum také dokladem toho, jak málo se z města, kdysi jednoho z nejslavnějších, zachovalo.

Když Denon vstoupil na egyptskou půdu, našel a nakreslil v Alexandrii dva obelisky; ani ty tam už nejsou. Pocházely ze staroegyptského Onu (Héliopole) a byly tam dopraveny v 1.

století před n. l. Jeden z nich, známý jako *Kleopatřina jehla*, stojí od roku 1879 v Londýně u Temže, kam jej dovezl „z vlasteneckého nadšení“ Erasmus Wilson (po plavbě, kterou provázela obvyklá „kletba faraónů“: loď mu v Biskajském zálivu ztroskotala a obelisk se potopil, podařilo se mu jej však vytáhnout). Druhý, který stál na osamělé skále u Východního přístavu, byl odvezen roku 1889 do New Yorku. Jedinou starověkou památkou v Alexandrii, na kterou nikdy nepřestalo svítit slunce, je tzv. *Pompejův sloup*. Proč se tak nazývá, neví už nikdo; s velkým Caesarovým protivníkem, kterého dal zavraždit před vstupem do města Ptolemaios XIII., nemá nic společného. Podle starší verze postavil tento sloup roku 391 císař Theodosius I. na paměť „definitivního vítězství křesťanství v Egyptě“; podle novější, potvrzené dodatečně objeveným řeckým nápisem na jeho podstavci, dal jej vztyčit císař Dioklecián roku 297, když potlačil povstání egyptského vzdorocísaře Achilla. Stojí na písečné vyvýšenině nad kasematy Serapeia, je z asuánské červené žuly a měří i s podstavcem a krásnou korintskou hlavicí 27 metrů. Původně byl podle všeho jedním z několika set (prý 400) sloupů, které tvořily vestibul a kolonádu Serapeia, zbouraného alexandrijskými židy na začátku 2. století n. l., obnoveného za císaře Hadriána a nakonec definitivně zničeného křesťany. Podstavec má z kvádrů, svezenných ze zničených staroegyptských chrámů (na jednom z nich se podařilo rozluštit jméno krále Setchiho I. z 19. dynastie, na jiném Psammtéka z 26. dynastie). Střeží jej tři sfingy, rovněž z červené žuly; jejich původ a věk je neznámý.

Je pochopitelné, že archeologové a historikové se s těmito nepatrnými památkami nespokojili a snažili se objevit další. Už v minulém století (1872) se podařilo egyptskému badateli Muhammadovi al-Falákimu zrekonstruovat přibližný plán města podle stavu na přelomu starého a nového letopočtu. Kolem roku 1890 začal kopat v oblasti Serapeia Ital G. Botti; roku 1892 objevil skalní katakomby v dnešní čtvrti Kom eš-Šuka-

fa. Pak se v Alexandrii vystřídali archeologové z Německa a Velké Británie; další zaslouhy o odkrytí a zpracování nalezených památek patří Italům E. Breccioví a A. Adrianimu. Po druhé světové válce se na alexandrijské scéně objevili archeologové z Polska (a nejen na alexandrijské, kus práce vykonali i při rekonstrukci Hatšepsutina chrámu v Dér el-Bahrí a výzkumech v Núbii): K. Michałowski, M. Bernhardtová, L. Dąmbrowski. Roku 1960 se jim podařilo odkryt ve čtvrti Kom ed-Dikk římské lázně, zbytky cisteren, a zejména pozůstatky divadla ze 4. století n. l., které pak pod vedením W. Kołataje zrekonstruovali.

Z obrazu starověké Alexandrie zmizela tedy v poslední době, přímo před našima očima, některá bílá místa. Je to však stále ještě jen nepatrná část toho, co zůstává v temnu. Když Arabové dobyli dne 26. září 642 Alexandrii (po čtrnáctiměsíčním obléhání), hlásil jejich velitel Amr ibn al-Ás svému pánu, kalifu Omarovi, že je ve městě 4000 paláců, 4000 veřejných lázní, 400 divadel a hřišť a 1200 parků. Podle zvyku vítězných velitelů pravděpodobně přeháněl, ale výstavnost a nádhera Alexandrie byla zcela nesporná. Přitom měla v té době za sebou nedávné vyplenění Peršany (roku 619), zničení Židovské čtvrti z rozkazu patriarchy Kyrilla (roku 415) a zpustošení celé řady chrámů a pomníků v důsledku protipohanských dekretů Theodosia I. a II. (z let 383 a 426). Jaké to muselo být město předtím, v dobách své největší moci a slávy? A jak to, že toto město tak zmizelo, že ani po jeho vzkříšení v 19. a 20. století se z něho nenašlo dodnes téměř nic?

Když přestal být Egypt po dobytí Araby součástí byzantské říše, význam Alexandrie jako přístavu klesl; stačilo dvě stě let, aby se její rozloha i počet obyvatel zmenšily na polovinu. Po dobytí Egypta Turky roku 1517 dostala země na Nilu, podobně jako Mezopotámie a Řecko, snad nejneshopnější vládu, jakou dějiny poznaly. Chátral Egypt a chátrala také Alexandrie. Konečný její úpadek přivodilo objevení námořní cesty na Východ kolem mysu Dobré naděje.

Mrtvé přístavy zanesl pak písek a zbytky starověkých staveb se pozvolna rozpadly.

Roku 1798, když tam přistály Napoleonovy oddíly, měla Alexandrie 7000 obyvatel.

Napoleon šel (nebo spíše: chtěl jít) ve stopách Alexandra Velikého. Jenže Alexandr nepřišel do Egypta jako dobyvatel, nýbrž jako osvoboditel. Egypt trpěl od roku 525 před n. l. pod perskou nadvládou, ze které se pokoušel vymanit s pomocí Řeků; když se jí v letech 404–343 před n. l.

zbavil, navázali jeho králové spojecké styky s řeckými státy. Po opětovném ovládnutí Peršany zorganizovali Egyptané několik povstání, z nichž největší (roku 338 před n. l.) bylo utopeno v krvi. Po tomto nezdaru ztratili důvěru ve vlastní síly a čekali svobodu od Řeků, kteří si měli vyřídit s Peršany mnohé staré účty. Když Alexandr osvobodil od perské nadvlády maloasijské Řecko, postoupil přes Foiníkii a Palestinu až do Egypta. Tam se proti němu postavil pouze perský velitel pohraniční pevnosti Gázy; po jejím dobytí se setkával už jen s obyvatelstvem, které ho vítalo, a situace se vyvinula tak, že perský místodržitel Mazakés mu vydal Egypt roku 332 před n. l. bez boje. Kněží v hlavním menoferském (memfidském) chrámu boha Ptaha ho pak

podle starých tradic korunovali za krále a kněží Amónova chrámu v oáze Sívě ho prohlásili za syna boha Amóna. Stal se tak nástupcem egyptských králů, „faraónem“.

Alexandrovým příchodem do Egypta začala nová kapitola v dějinách této prastaré země. Ačkoli Egyptané přijali Alexandra přátelsky a zachovali si kladný vztah i k jeho nástupcům, nebyla to už kapitola čistě egyptská. Na tom nic nemění ani skutečnost, že noví vládcové respektovali egyptské tradice a vrátili Egyptu velmocenské postavení: byli to Řekové, resp. Makedonci, a proměnili Egypt v součást helénistického světa. Řečtina se stala úředním jazykem a zůstala jím, i když se později zmocnili Egypta Římané. Do země proudili řečtí přistěhovalci a postupně pozměnili její etnickou a z části i ekonomickou strukturu; dožívající egyptská kultura nevydržela konfrontaci s mladší a vyspělejší řeckou. Téměř tisíc let trvalo toto poslední období starověkého Egypta, které se od předchozích natolik odlišovalo, že mnozí egyptologové jej už ani nepočítají do dějin vlastního „starého Egypta“. Ukončilo je až dobytí Egypta Araby v letech 640–642.

Na počátku i na konci této historické epochy byla Alexandrie. Tam se vzdala Arabům poslední byzantská posádka, tam vzniklo první hlavní město helénistického Egypta. Alexandr, jak víme, na své cestě za světovládou města neničil (s výjimkou vzbouřených Théb a sídla perských králů Persepole), nýbrž zakládal. Založil Alexandrii u Issu (dnešní Iskenderun v Turecku), Alexandrii Charax (na Tigridu), Alexandrii Níakai (v Indii), Alexandrii Areión (dnešní Herát v Afganistanu), Alexandrii Eschaté (dnešní Chodžent v Tádžikistánu) a mnohé jiné; roku 332 před n. l. též Alexandrii Egyptskou.

Před Alexandrem byla na půdě Alexandrie rybářská osada Radeket, řecky Rakótis; o jejím původu nevíme nic bezpečného a o jejím významu jen tolik, že byl nepatrný. Alexandr tam připlul s malou flotilou z Mennoferu (sám říkal z Memfidy) asi po své korunovaci, cestou do oázy Sívy. V jeho družině byl kromě vojevůdců,

DIV SEDMÝ

MAJÁK NA OSTROVĚ FARU

Alexandr Veliký.
Mramorová hlava,
pravděpodobně
Leócharovo dílo z doby
krátce po r. 338 před n. l.

historiků, zeměpisců, filozofů a tanečnic i architekt Deinokratés, jehož známe už z Efesu a Rhodu.

Deinokratés provázel Alexandra už z Makedonie. Jak se dostal do jeho služeb, zaznamenal Vitruvius (ve druhé ze svých *Deseti knih o architektuře*). Nejdřív se prý o to pokoušel normálně: pomocí protekce a doporučujících dopisů „pro muže na nejvlivnějších místech a nejvyšší hodnostáře oděné purpurem“. Když to nepomáhalo, rozhodl se vzít svůj osud do rukou sám. Vypracoval plán města, jež by se dalo postavit na hoře Athos, a vypravil se do králov-

Královna Kleopatra

ského paláce. Spoléhaje na svou statnou postavu a přesvědčivé vystupování (pro větší efekt si vzal do ruky kyj), předstoupil bez ohlášení před krále a předložil mu plán „hodný jeho slávy“. Alexandr, člověk neškolený v oboru plánování výstavby měst a vesnic, na něj pohlédl a řekl: „Deinokrate, pozoruji, že projekt na tvém výkresu je výtečný, a líbí se mi. Vidím však, že by bylo proti zdravému lidskému rozumu, kdybych na tomto místě založil město. Jako se nemůže novorozeně uživit a vyrůstat bez mléka matky nebo kojné, tak ani

město se nemůže uživit a vyrůstat bez polí a jejich plodů, nemůže být lidnaté bez dostatku potravin, nemůže bez zásob zajistit existenci svého obyvatelstva. A proto, jakkoli si myslím, že tvůj výtvar zasluhuje uznání, jsem toho názoru, že nemohu schválit místo jeho založení. Chci však, abys zůstal u mne, protože mám v úmyslu tvých služeb použít!“

Deinokratés tedy zůstal u Alexandra a až do Efesu si připadal mezi jeho vojevůdci a hodnostáři zbytečnější než poslední kočí od vozatajů. Tam pak dostal úkol, který stál za to: obnovit Artemidin chrám. Na svůj „velký den“ musel však čekat, dokud se Alexandr nestal pánem Egypta. „Na místě u ostrova Faros, u staré egyptské osady Rakótis, mezi mořem a jezerem Mareóti (řecké jméno pro *Marijút*)... poznal král přirozeně chráněné přístaviště, výtečné místo pro zřízení přístavního tržiště, žírná pole kolem dokola po celém Egyptě a veliké výhody řeky Nilu.“ Přikázal tedy Deinokratovi, aby tu postavil město.

Jak vypadala Deinokratova projekční kancelář? Popsala nám ji řada antických spisovatelů. Nevymyslel si pro ni žádné jméno, nestaral se o přidělení úředních místností, asistentů, sekretářek, povozů atd., dokonce ani nevypracoval plán na vypracování plánu a kontrolu zabezpečení jeho plnění. Prostě rozložil na zem svůj makedonský vojenský plášť, jehož nákrčník se shodoval se dvěma výběžky pevniny do moře, a jemně ho posypal pískem. Prstem nakreslil rovnoběžné a příčné čáry a vysypal je moukou: ulice. Když zavolal Alexandra, aby mu plán schválil, přiletělo hejno holubů a začalo zobat mouku. To bylo evidentně šťastné znamení: král nečekal na podrobnější investiční dokumentaci a vydal dekret (ústně, na písemnosti si nepotrpěl) o založení města. Pak sedl na koně a odjel. Bez nejmenšího tušení, že se sem za deset let vrátí – ve zlatém sarkofágu.

S výstavbou se začalo ihned po Alexandrově odchodu. (Nemohl se tu déle zdržet, neboť musel ještě definitivně porazit perského krále, dobýt Damašek, Babylón, Persepoli, Indii

a vůbec celý svět, což se mu, jak známo, s výjimkou onoho posledního podařilo.) Město rostlo nevidaným tempem a po Alexandrově náhlé smrti v Babylóně (13. června 323 před n. l.) si ho zvolil za sídlo jeho vojevůdce Ptolemaios, který se chopil vlády nad Egyptem (nejdřív jménem Alexandrova nevlastního bratra a syna, roku 305 před n. l. pak svým vlastním) a založil poslední dynastii egyptských králů. Město rostlo do takové velikosti a nádhery, že za pozdějších Ptolemaiových nástupců nemohli už Římané tuto provokaci trpět: vyhlásili svůj protektorát nad

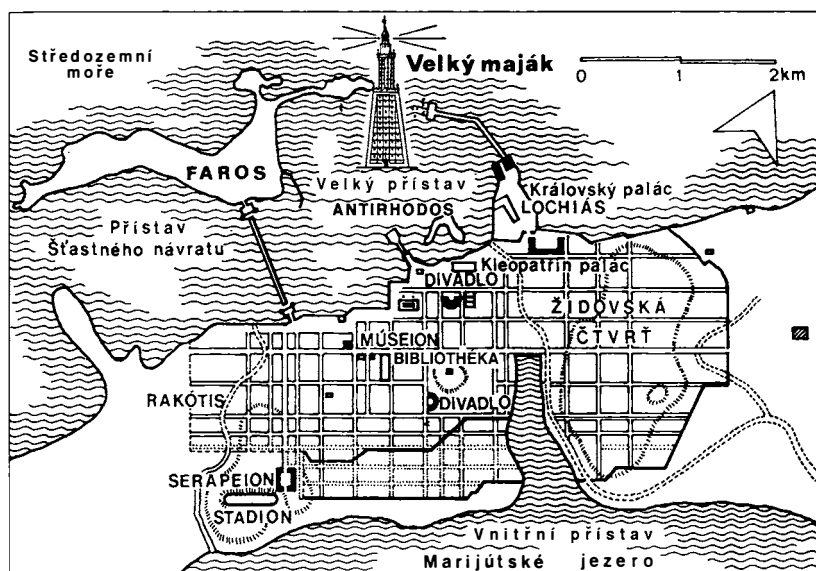
obnovil v polovině minulého století jako hlavní námořní přístav Egypta.

Po naší cestě novými čtvrtěmi a starými dějinami Alexandrie, jež nás nepřiblížila majáku na ostrově Faru ani o krok, nezbyvá nám, než abychom se obrátili na důvěryhodného očitého svědka z antiky. Z dob, kdy ptolemaiovská Alexandria ještě stála. Je to Strabón, který ji navštívil v době, kdy se psal podle našeho kalendáře asi rok jedna.

„Výhodnou polohu má toto město,“ píše v sedmnácté knize *Zeměpisu*,

DIV SEDMÝ

MAJÁK NA OSTROVĚ FARU

Ptolemaiovská Alexandrie. Plán podle starověkých popisů a novověkých vykopávek

Ptolemaiem XIII. i nad jeho spoluvládkyní Kleopatrou (ctižádostivou ženou, jež si svými půvaby podmanila dva římské dobyvatele Egypta, Caesara a Antonia, a bez skrupulí dala zavraždit svého bratra a spolukrále Ptolemaia XIV.). Nakonec začlenili Alexandrii, a aby věc zbytečně nekomplikovali, i celý Egypt do římské říše.

Po rozdělení římské říše na východní a západní roku 395 připadl Egypt východním (byzantským) císařům a Alexandrie se stala sídlem jejich místodržitelů. Arabové si po dobytí Egypta vybudovali nové hlavní město el-Fustát na území dnešní Káhiry. Postupný úpadek Alexandrie zastavil až Muhammad Alí, který ji

„a to v nejednom ohledu. Ze dvou stran ho omývá voda: na severní straně moře Egyptské, na jižní jezero Mareótiš. Toto jezero naplňuje Nil mnohými kanály, po nichž se dováží víc zboží než po moři. Vývoz z mořských přístavů je mnohem větší než dovoz... Kromě bohatství na obou březích námořního i jezerního přístavu vyznačuje se Alexandrie mírným a zdravým podnebím, za něž vděčí moři a výhodnému stoupání hladiny Nilu, který zaplňuje ústí i v létě, takže v něm nevznikají močály a bažiny, z nichž by stoupaly nezdравé výpary a šířily se nebezpečné nakažlivé nemoci.

Půdorys města má podobu pláště; dlouhé je asi třicet stadií, široké sedm

VOJTĚCH ZAMAROVSKÝ

ZA SEDMI DIVY SVĚTA

nebo osm. Je celé skrz naskrz protkané ulicemi, po nichž mohou jezdit vozy i koně, a dvě z nich jsou zvlášť široké; jsou od sebe vzdáleny asi sto stop. Ulice se protínají v pravých úhlech.

Město má velmi krásné veřejné budovy a královské paláce, které pokrývají čtvrtinu, snad i třetinu jeho plochy. Každý král přispěl zde svým dílem jak výstavbou veřejných budov, tak paláců, takže tu platí básníkovo: „Jedno pochází z druhého.“ Všechny tyto budovy jsou vzájemně spojeny a spojeny jsou i s přístavem, který je na vnější straně města.

Bůh Sarapis

Jednu část královského paláce tvoří Muzeum (překládáme, takže počestujeme řecké *Múseion*) s velkou sloupovou dvoranou, ve které se lze procházet, a s místnostmi pro zasedání; přiléhá k němu velká budova, ve které je jídelna pro učence zaměstnané v Muzeu. Jejich družinu platí stát; v čele má kněze, představeného Muzea, jmenovaného dříve králem, nyní císařem.

Jinou částí paláce je takzvané Séma, kde byly uloženy sarkofágy králů a také Alexandrův... Alexandrovi mrtvolu dal totiž Ptolemaios pochovat v Alexandrii a je tu dodnes, jenže

nikoli v původní rakvi; nyní je v sklepení, první byla zlatá. Uloupil ji, jak známo, Ptolemaios Kókkés, zvaný též Pareisaktos (česky Vetřelec), který přišel ze Sýrie, ale brzy byl vyhnán, takže z tohoto lupu neměl nic.

Nedaleko Velkého přístavu, u pravého vjezdu, je ostrov a maják Faros.“ (Všimněme si, Strabón používá přítomného času.) „Po levé ruce jsou skryté skály a poloostrov Lochiás s hradem. Když vplouváme do přístavu lodí z levé strany, spatříme jiné královské paláce, spojené s hradem na tomto poloostrově, a vedle nich mnohé a rozmanité budovy a parky. Před nimi je přístav, jehož používali výhradně králové; nyní je zanesený a uzavřený. Je tam dále nevelký ostrov Antirrhodos s dalším královským palácem a malým přístavem. Nazván byl tak podle ostrova Rhodu, protože vypadá, jako by byl jeho obrazem v malém. Za ním“ (tedy při pohledu z moře) „je divadlo a potom Poseidónův chrám, který stojí na rohu takzvaného tržiště. Zde dal Antonius postavit hráz s královskou budovou na konci, kterou nazval Timóneion... Pak je tu Caesarův chrám, tržiště a přístavní sklady, táhnoucí se až k molu zvanému Sedmistadiové. To je okolí Velkého přístavu...“

Na druhé straně průplavu je Serapeion a jiné posvátné budovy. Je tam rovněž divadlo a pak stadion, kde se každého pátého roku konají hry... Nejvýstavnější je gymnázium s tělocvičnami, delší než jedno stadion; je tu také soudní budova a park. Za ním je Pánion, umělá homolovitá vyvýšenina podobná skalní hoře, kam se vystupuje spirálovitým schodištěm. Z jejího vrcholku je nádherný výhled na město... Zkrátka: město je plné paláců, veřejných budov a chrámů.“

Strabónův popis je možná suchý a nemalebný. Ale záleží jen na nás, zda si vytvoříme z faktů, které uvádí, pestrobarevný obraz hlavního města poslední egyptské říše starověku, metropole helénistického světa, velkého střediska řecké vědy a řeckého umění, které dalo jméno jedné epoše antické kultury: alexandrijské.

Rozkvět této kultury spadá do dob prvních tří Ptolemaiovců; význam Alexandrie jako kulturního střediska se

však udržoval, třebaže v nestejně míře, až do zániku jejich dynastie. Mimochodem: byla to dynastie, která vládla Egyptu déle než kterákoliv z dob jeho předchozích dějin. Bez několika let celá tři staletí...

Nesmírnou moc měli tito potomci nepříliš významného makedonského aristokrata Lága: byli hlavou, ba co víc, ztělesněním nejmocnějšího státu tehdejšího světa. Státní majetek byl jejich osobním majetkem, státní příjmy byly jejich osobními příjmy, státní úředníci jejich osobními služebníky. Vládli podle své libovůle nad prací, jménem i životy poddaných; nikomu za své činy nezodpovídali a nikdo neměl vůči nim žádné právo. Jestliže se jim zlíbilo, vytvořili třeba nového boha (tak vznikl Serapis, v němž spojili řeckého Dia a Asklépia s egyptským Usírem a Hapim). Dali se dokonce – k upevnění a zvětšení své moci nelitovali žádných obětí – sami prohlásit za bohy. Byli skutečnými faraóny.

Jejich krvavé války s ostatními nástupci Alexandra Velikého, vraždění a intriky nás na tomto místě nezajímají, ani jejich světovládné choutky (mimochodem: nebyly nereálné). Co nás však zajímá, je jejich příspěvek k rozvoji helénistické kultury. A potom dvě jejich stavby.

Když za bojů mezi těmito Alexandrovými nástupci musel prchnout z Athén filozof a státník Démétrios Falérský, sedl na připravenou triéru a zamířil do Alexandrie. Nevěděl, jak bude Ptolemaiem přijat, protože svého času se veřejně vyjádřil o nestálosti všech věcí, a hlavně makedonských výbojů.

Měl však plán, lákavý pro tohoto muže, který nepsal dějiny jen mečem, ale i perem (jako historik *Výprav Alexandra Velikého*, bohužel ztracených). Navrhl mu vybudovat velkolepou kulturní instituci zvanou „Chrám Múz“, *Múseion*, (Muzeum), jež by soustřeďovala všechny poklady písemnictví a učence, kteří by je opatrovali, studovali a rozmnožovali. A navrhl platit tyto učence ze státních prostředků.

Ptolemaiovi I. Sótérovi (Zachránci) se tato myšlenka zalíbila: patřil mezi nemnohé panovníky v dějinách, kteří

pochopili, že věda zabezpečuje stejnou, ne-li větší slávu než válka – a k tomu bez rozika a levněji. (Přitom ho stál jeden mrtvý nepřítel sotva dnešních pár korun. S pokrokem civilizace tato suma ovšem stoupá: Napoleona stál už asi 20 000 Kčs, v první světové válce vyšel jeden zabítý voják asi na 200 000 Kčs a ve druhé – i přes snížení „jednotkových nákladů“ masovým vyvražďováním v koncentračních táborech a leteckým bombardováním – už přišel zhruba na 500 000 Kčs.)

Protože první Ptolemaios neměl nikdy od myšlenky k činu daleko, bylo roku 307 před n. l. Muzeum slavnostně otevřeno. Jeho prvním ředitelem se stal samozřejmě Démétrios Falérský. Nezůstalo ovšem jen při budově a organizačním řádu; okamžitě sem putovaly vzácné rukopisy z celého řeckého světa, pro které byla postavena budova *Bibliothéké* (Knihovna). A také nejvýznačnější představitelé řecké kultury.

Největší slávy dosáhlo Muzeum za Sótérova nástupce Ptolemaia II. Filadelfa. Byl to muž posedlý dvěma vášněmi: lovem na slony a sbíráním rukopisů. Rozhodl se soustředit všechno, co bylo na světě řecky napsáno a mělo nějakou hodnotu, do alexandrijského Muzea a jeho Knihovny. Kupoval nejvzácnější rukopisy a nešetřil penězi; někdy se jich zmocňoval i *nefair* způsobem. Půjčil si například z Athén původní texty Aischylových, Eurípidových a Sofoklových dramát a složil na ně ohromnou zálohu 15 talentů. Pak ji nechal propadnout a radostí si mnul ruce, jak slavné Athéňany doběhl. Podle antických zpráv sesbíral celkem 200 tisíc svitků; jeho potomci v této činnosti pokračovali. Do Alexandrie se nakonec dostala i pergamská knihovna Attalovců. Ammianus Marcelinus, poslední antický historik, který si ještě zasluhuje titul historika, uvádí, že za Caesarova pobytu bylo v Alexandrii celkem 700 000 svitků; stejný počet uvádí i Aulus Gellius. Byly mezi nimi samozřejmě i duplikáty; opisování vzácných rukopisů byl jeden z hlavních úkolů zaměstnanců knihovny (a jedním z nejzáslušnějších, protože právě těmto opi-

sům, jež se z Alexandrie rozšířily do celého antického světa, děkujeme za záchranu většiny děl řecké klasické literatury). Rozhodně však to byla knihovna, jakou svět do té doby neviděl. Jen její katalog, *Seznam těch, již vynikli ve všech oborech lidských vědomostí, a jejich spisů*, obsahoval 120 knih!

Učenci zaměstnaní v Muzeu (bylo jich tu v dobách prvních Ptolemaiovců asi sto) měli za úkol tato díla studovat a vypracovat ke každému autorovi komentář s poznámkami. Z toho vznikla celá literatura, řecky zvaná *scholia* (z toho naše „škola“), která se z velké části zachovala a je cenným pramenem pro studium antické vzdělanosti. Učenci dostali byt přímo v budově nebo ve městě, jak si přáli, stravu a slušný plat; jmenování byli vládce. Přitom toto první muzeum nemělo pouze studovny a knihovnu, ale i vlastní zoologickou a botanickou zahradu, podle některých zpráv i vlastní mechanické dílny (řekli bychom „fyzikální laboratoře“).

Z vědních oborů se tu studovala filozofie, historie, zeměpis, astronomie, fyzika, medicína, matematika, filologie a snad nejhrošivěji to, čemu dnes říkáme literární věda (v nejširším smyslu, včetně textové kritiky; zvláště pečlivě se porovnávaly a opravovaly rozpory v různých verzích rukopisů). Způsob práce těchto učenců stojí za povšimnutí: bádání bylo v zásadě individuální, ale jeho výsledky byly posuzovány kolektivně. Diskusí se zúčastňovali pracovníci jednotlivých oborů nebo celé plénum učenců, často za přítomnosti krále. Přicházeli i externisté; zachovala se například zpráva o přednášce literárního kritika, jehož jméno se stalo symbolem malicherné, omezené a zbytečně ostré kritiky: „Za několik let přišel z Makedonie do Alexandrie Zóilos, který se dával nazývat *Homéromastix* (Bič na Homéra), a předčítal králi svá díla, sepsaná proti *Íliadě* a *Odyssei*. Když však Ptolemaios pozoroval, že otec básníků a veškerého písemnictví je napadán, ačkoli nemůže být přítomen, a že ten, k jehož dílům vzhlíží všechny národy s obdivem, je tímto člověkem hanoben, byl nad tím pohoršen

a nedal Zóilovi žádnou odpověď. Když se však Zóilos v říši déle zdržel a dostal se do nouze, obrátil se na krále s ponížnou prosbou o nějakou výpomoc. Král mu však vzkázal, že Homér, který zemřel před tisíci lety, žije po všechny věky mnoho tisíc lidí, a tudíž také ten, kdo o sobě tvrdí, že je duchem větší, má uživit nejen sám sebe, ale naopak víc lidí než Homér.“ – Někdy však schůze v Muzeu přesáhly rámec akademické diskuse. Ptolemaios VIII. Euergetés II., zvaný Fyskón (Pupkáč), býval prý po půlnoci už poněkud netrpělivý, a když se kolegium učenců nemohlo dohodnout, rozhodoval sporné filozofické a literární otázky vrchnostensky – pěstí a holí.

Po Démétriovi Falérském se stal ředitelem Muzea a jeho knihovny Kallimachos, autor výše uvedeného 120svazkového *Seznamu* a asi 800 dalších spisů básnických, dějepisných a literárněvědných. (Tato hodnota se rovnala hodnotě „příbuzného krále“, to je novodobého šéfa ústředního státního úřadu; hodnota o stupeň vyšší, „blízký příbuzný krále“, se rovnala hodnotě našeho ministra.) Tento úřad zastával potom nám už známý Zénodotos z Efesu, pak Aristofanés Byzantský a Aristarchos ze Samothráky, oba také literární vědci. V čele Muzea se potom střídali i vědci jiných oborů, ale i nevědci. Lidé pohroužení do výzkumu nebývají totiž nejlepšími organizátory a někteří Ptolemaiovců se rozhodli řešit to tak, že jmenovali za ředitele občas důstojníky.

Jaká společnost mužů žila a pracovala v alexandrijském Muzeu? V jeho zahradách se procházel matematik Eukleidés, jenž na voskovou tabulku ryl své proslulé vzorce o vztazích v pravouhlém trojúhelníku, kterým se dosud učíme na našich školách: zde také napsal své *Základy* (matematiky), které jsou jejími základy dodnes (a kromě toho vzorem pro vědce všech oborů, jak psát i o nejsložitějších a nejjabotnějších věcech živě a srozumitelně). Současně s Eukleidem tam působil Strátón z Lampsaku, pozdější vedoucí Aristotelova *Lykeia* v Athénách a autor čtyřiceti fyzikálních a mate-

matických knih (bohužel ztracených). Po něm přišel matematik Eratosthenés z Kyrény, později ředitel Knihovny. Ten proslul jako zeměpisec (zavedl do map rovnoběžky a poledníky) a hlavně jako astronom (položil základy kalendáře, zavedeného později Caesarem v Římě, jehož se dodnes, po úpravě Řehořem XIII. roku 1582, používá v celosvětovém měřítku). Jeho nástupcem byl Hipparchos z Nikaie, autor „katalogu hvězd“ a geocentrické teorie, převzaté Ptolemaiem. Už před ním tam působil Aristarchos ze Samu, nejvýznamnější teoretik heliocentrické soustavy před Koperníkem. V Muzeu pracoval též Archimédés, vedle Eukleida nejslavnější řecký matematik a navíc fyzik, jehož objevy (ale i historky o něm) patří do kulturní pokladnice lidstva. Řadu alexandrijských matematiků a fyziků uzavírají dva tamější rodáci: Ktésibios, konstruktér různých hydraulických přístrojů (vodního děla, vodních hodin, vodní pumpy), a Hérón, jehož úspěšné fyzikální pokusy s párou vedly k objevu „Papinova hrnce“ (1700 let před Papinem) a reaktivního pohybu.

Vynikajících výsledků dosáhla i alexandrijská lékařská škola, která si udržovala světové prvenství za celé vlády Ptolemaiovců, tedy víc než čtvrt tisíciletí. Zejména nedůživý Ptolemaios II. Filadelfos ji všemožně podporoval, povolil jejím členům i pitvání mrtvol zločinců. Alexandrijští lékaři nebudovali na staroegyptské tradici (už dávno překonané a neplodné), nýbrž na vymoženostech řecké školy kójské a knidské. Hledaný „elixír života“ nenašli; zato však Erasistratos z Keu prozkoumal oběh krve, stavbu mozku a anatomii srdce a Hérofilos z Chalkedonu proslul svými výzkumy mozkových blan, anatomie oka a funkce střev. Z pozdějších příslušníků alexandrijské školy vynikl Bakchios z Tánagry jako komentátor Hippokrata, zakladatele vědeckého lékařství, a Démétrios z Apameie jako farmakolog.

Ptolemaiovská štedrost lákala do Alexandrie kromě učenců i umělce – z malířů si vzpomeňme třeba na Apella. Z básníků to byli především nám už známí soupeři Kallimachos a Apol-

ónios; první byl autorem vytříbených *epyllií* (malých eposů), druhý autorem velkého eposu o Argonautech (později působil na Rhodu). Po nějakou dobu zde pobyl též Theokritos ze Syrakús, „otec idylické poezie“. Jistěže se mnozí na „alexandrijské definitivě“ také jen přižívali; někteří skládali pouze „básně z básní“, a ne ze života, jiní předváděli pouze svou učenost, nemálo jich ovládalo jedině umění pochlebovat svým chleboďárcům. Theokritos dokonce napsal ve svém *Věnování* (Ptolemaiovi I. Sótéroví), že jako „král-zachránce“ zastínil Alexandra Velikého a že založil

rovných 33 333 měst! Menší talenty přeháněly pochopitelně víc.

Tradice Alexandrie jako vědeckého střediska nezanikla zcela ani za Římanů. Zde žil a působil v prvním století n. l. Filón Alexandrijský, který rozhodně nebyl nejmenší z oněch Filónů, o nichž jsme se zmínili v úvodu. Svými filozofickými spisy klesl cestu k propojení židovského náboženství s řeckou filozofií a měl takový význam pro vytvoření filozofického základu křesťanství, že byl nazván „vlastním otcem křesťanství“. Tu žili a působili koncem druhého a počátkem třetího století raně křesťanští spisovatelé Klement Alexandrijský a Órigenés. Ve druhém století n. l. zde žil a působil Klaudios Ptolemaios, matematik, fyzik, zeměpisec a astronom; jeho astronomický spis *Velká soustava* se stal základem křesťanského názoru na uspořádání vesmíru; ještě v 16. století čerpali z něj teologové argumenty proti Koperníkovi a Brnovi a v 17. století proti Galileimu. Ptolemaios vypracoval také mapu světa (na ní se poprvé objevuje měs-

DIV SEDMÝ

MAJÁK NA OSTROVĚ FARU

Bůh Nil. Římská kopie kolosální řecké sochy, vytvořené pravděpodobně ve 2. století před n. l. v Alexandrii (Vatikánská muzea, Řím)

to Leukaristos, římské Laugaricio, slovenský Trenčín). Posledním slovem alexandrijské astronomické školy byl „výpočet stvoření světa“ s přesností na den: podle Julia Afričana stvořil bůh svět dne 29. srpna 5492 před n. l. (čemuž dost lidí po dost dlouhou dobu věřilo).

Alexandrijská židovsko-křesťanská učenost má ovšem už málo společného s alexandrijským Muzeem. Filón Alexandrijský nám zanechal zprávu o jeho osudech: římstí legionáři ho při potlačování vzpoury místního obyvatelstva proti Caesarovi roku 48 před n. l. zapálili. Část svitků se prý z hořící budovy podařilo zachránit a Kleopatra požádala Antonia, svého nového ochránce a milence, aby jí nahradil, co zničil starý; dostala prý nějaké duplikáty z Pergamu. Císař Augustus je pak dal i s novými přírůstky přenést do Serapeia, které se stalo novým, i když nepříliš významným, střediskem učenců hájících starou řeckou kulturu proti křesťanským odpůrcům. Nakonec ji už ani nehájili, jen opatrovali zachované svitky. Ale i to přesahovalo míru, kterou byl alexandrijský patriarcha Theofil ochotný trpět. Roku 391 požádal císaře Theodosia I., aby mu povolil vyhnat pohan-ské filozofy z města. Ubozí starci se v Serapeiu zabarikádovali, Theodosiovi vojáci na chrám zaútočili – a co následovalo, nebyl už boj, nýbrž vraždění.

Dějepisec Orosius navštívil roku 411 trosky Serapeia: ve zrušovaných podzemních místnostech viděl ještě regály, ale bez knih. To je poslední zpráva o Serapeiu, Múseiu i Alexandrii jako kulturním středisku helénistického světa.

První z ptolemaiovských staveb, o které se chceme po alexandrijských palácích a chrámech zmínit, nenazval nikdo divem světa. Stala se však – po mnoha obměnách a staveb – nejdůležitější stavbou v Egyptě a jednou z nejvýznamnějších na světě. Je to průplav mezi Středozemním a Rudým mořem.

Strabón si tento průplav (nebo spíš jeho zbytky) prohlédl a napsal o něm

ve svém *Zeměpise* toto: „Průplav ústí do Rudého moře čili Arabského zálivu při městě Arsinoé, nazývaném také Kleopatris. Vede takzvanými Hořkými jezery; byla totiž kdysi hořká, ale po vybudování tohoto průplavu se jejich voda smíchala s říční a natolik se změnila, že nyní je bohatá na ryby a vodní ptáky. Průplav začal stavět nejdřív Sesóstris (řecká forma Senusreta) v době před trójskou válkou; jiní říkají, že syn Psammetichův (řecká forma Psammetéa), ale prý ho jen začal a brzy nato zemřel. Později v tomto díle pokračoval Dáreios I. Tento král se dal však nesprávnými názory svést k tomu, že téměř už dokončené dílo nechal stát; namluvili mu totiž, že hladina Rudého moře je vyšší než Egyptského“ (dnešního Středozemního) „moře, a tudíž prokope-li se šíje, která tato dvě moře odděluje, celý Egypt bude prý zaplaven mořem. Avšak ptolemaiovští králové přesto průplav vybudovali a mohli se volně plavit do vnitřního nebo vnějšího moře oběma směry.“

Dramatická, mrtvolami vroubená historie Suezského průplavu nezačíná tedy až v 19. a Ferdinandem Lessepsem, ale o tisíciletí dříve...

Začíná skutečně za Senusreta v 19. století před n. l., jak tvrdí Strabón? Doklady o tom nemáme a nezdá se to pravděpodobné; tomuto králi z 12. dynastie, toho jména třetímu, připisovali starší historikové spoustu činů, o nichž je bezpečně známo, že je vykonali až jeho mnohem pozdější nástupci. Aristotelés a Plinius považují za prvního stavebníka průplavu Ramesse II. Velikého. Avšak ani o této stavbě „z doby před trójskou válkou“ (tj. před 13. stoletím před n. l., což by se shodovalo s dobou Ramessovy vlády) nevíme nic určitého. Naproti tomu o stavbě Psammetékova syna (tj. Nekóa II., který vládl asi v letech 610–595 před n. l.) nemáme nejmenších pochybností. Máme dokonce i údaje o nákladech na stavbu jeho průplavu: 120 000 životů. Přesně tolik jako za Lessepse!

Hérodotos na rozdíl od Strabóna uvádí, že Dáreios stavbu dokončil. Kdo má pravdu? Jako už tolikrát – starší, v tomto případě Hérodotos.

Potvrzují to Dáreiovy pamětní kameny, které stojí dodnes 20 kilometrů jižně od Ismáílie (u sladkovodního kanálu), 10 kilometrů severně od Suezu (u železniční tratě) i na jiných místech. Na jednom z nich stojí: „Já, Dárajavauš, Peršan, dobyl jsem z Persie Egypt. Já jsem dal rozkaz vybudovat tento kanál z řeky zvané Nil, jež protéká Egyptem, až k moři, jež obtéká Persii.“

Přečtěme si nejstarší záznam evropského historika o Suezském průplavu. Ve 158. kapitole druhé knihy *Dějiny* Hérodotos píše:

„Psammétichovým synem byl Nekó, který první začal budovat průplav k Rudému moři, dokončený pak Dáreiem Perským. Délka průplavu je čtyři dny plavby, šířka taková, že se v něm mohou plavit vedle sebe dvě triéry s dlouhými vesly. Voda se do něho přivádí z Nilu, nedaleko za městem Búbastis u Patumy, arabského města. Druhým koncem ústí průplav do Rudého moře.“

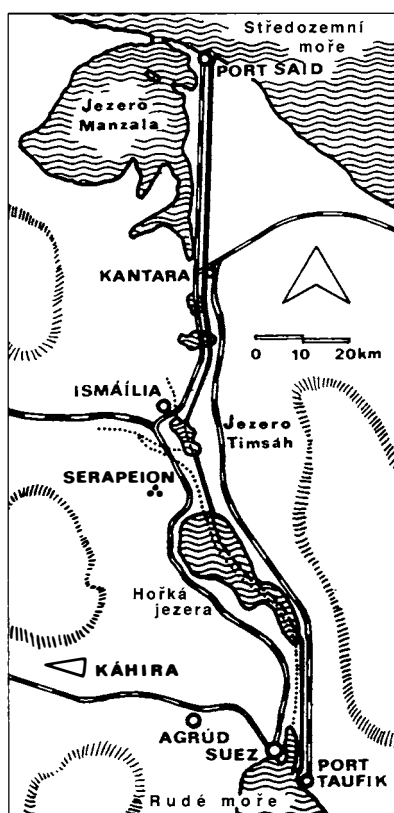
Průplav začali kopat v té části egyptské roviny, která hraničí s Arábií; s touto rovinou hraničí pohoří, které se táhne k Memfidě a má kame-nolomy.“ (Je to dnešní Mokattamské pohoří, kde se lámal kámen na obložení pyramid.) „Právě pod úpatím tohoto pohoří se táhne průplav směrem od západu k východu, pak pokračuje skalnatou roklí, obrací se od pohoří k jihu a ústí do Arabského zálivu. Nejkratší a nejpřímější cesta od severního moře k jižnímu, které se nazývá i Rudé moře, je rovných tisíc stadií. Tato cesta je nejkratší; průplav je však o mnoho delší, protože má zákruty.“

Při jeho kopání za krále Nekóa zahynulo dvanáct myriád lidí. Uprostřed stavby Nekó práci zastavil; příčinou byla prý věštba, jejímž smyslem bylo, že král pracuje pro barbara.“

Tato věštba (jako všechny dodatečně zaznamenané věštby) se splnila: 69 let po Nekóově smrti ovládl Egypt „barbarský král“ Kambýsés. Pro Peršany mělo spojení s Egyptem přes Rudé moře velký význam. Kambýsův nástupce Dáreios I. pokračoval proto v započatém díle. Nepřišla mu do toho žádná věštba, a tak tra-

su jeho kanálu můžeme dodnes vidět. Táhne se podél západního břehu dnešního průplavu; mezi Ismáílií a Hořkými jezery se z ní zachovalo asi 20 kilometrů, od jezer k Suezu se zachovala celá. Při pohledu z letadla vidíme dokonce její pokračování v mělkých průsvitných vodách Suezského zálivu, a to do vzdálenosti asi pěti kilometrů.

Všimněme si, že Hérodotos mluví o plavbě průplavem v přítomném čase a Strabón v minulém. Není pochyb, že za Strabóna se už nejen Dáreiovi, ale ani ptolemaiovský kanál nepoužíval. Velkolepá stavba prvních

DIV SEDMÝ

MAJÁK NA OSTROVĚ FARU

Průplav mezi Středozemním a Rudým mořem. Tečkovaná čára označuje starověkou trasu průplavu, ústící nedaleko dnešní Káhiry do Nilu; plná čára vyznačuje dnešní Suezský průplav

Ptolemaiovců zřejmě nepřežila úpadek za zmatků v říši, vyplňujících téměř celé století před ovládnutím Egypta Římany.

Průplav dal obnovit až císař Traján (98 až 117 n. l.) a římské lodě se jím plavily po dvě století do Arábie, do Indie – ba máme zprávu, že jedna se dostala až k břehům Kambodže nebo Vietnamu! Po rozdělení říše římské

T v a r				NÁZEV	VÝSLOVNOST
Samostatný	Koncový	Středový	Začáteční		
ا	آ	أ	آ	alif	A
ب	ب	ب	ب	bá	B
ت	ت	ت	ت	tá	T
ث	ث	ث	ث	thá	TH
ج	ج	ج	ج	džím	DŽ
ح	ح	ح	ح	há	H
خ	خ	خ	خ	chá	CH
د	د	د	د	dál	D
ذ	ذ	ذ	ذ	dhál	DH
ر	ر	ر	ر	rá	R
ز	ز	ز	ز	zá	Z
س	س	س	س	sín	S
ش	ش	ش	ش	šin	S
ص	ص	ص	ص	šád	S
ض	ض	ض	ض	dád	S
ط	ط	ط	ط	tá	D
ظ	ظ	ظ	ظ	zá	Ž
ع	ع	ع	ع	ain	(HRD.ZVUK)
غ	غ	غ	غ	gh	GH
ف	ف	ف	ف	fá	F
ق	ق	ق	ق	qáf	Q
ك	ك	ك	ك	káf	K
ل	ل	ل	ل	lám	L
م	م	م	م	mím	M
ن	ن	ن	ن	nún	N
ه	ه	ه	ه	há	H
و	و	و	و	wáu	W
ي	ي	ي	ي	já	J

Arabské písmo

antické zprávy o kanálu končí;
poslední je z dob císaře Arkádia
(z roku 395).

Téměř tisíciletá starověká historie
Suezského průplavu má však ještě
jednu dodatečnou kapitolu v raném

středověku. Když Omarův vojevůdce Amr ibn al-Ás dobyl Egypt, přivedl ho nějaký Kopt k opuštěnému korytu při Hořkých jezerech. Amr ibn al-Ás s úžasem hleděl na bývalý kanál: věděl, že Alláh je velký a Muhammad je jeho prorok, ale že jeho nekonečná moudrost takhle připravila pravým věřícím spojení nově dobyté země s Mekkou a Medínou, to si ani ve snu nepomyslel. V druhé polovině 7. století byl tedy průplav opět v pořádku a opět fungoval asi dvě století. Pak ale povstala Medína proti kalifu al-Mansúrovi, který musel ustoupit na východ (u Tigridu založil potom Bagdád) a pro všechny případy dal průplav severně od Kulzumu (tak se kdysi jmenoval Suez) zcela zasypat. Zanedlouho se jeho hráze proměnily v doupata hyen a pouštních sov.

Století procházela Egyptem a ve vládě nad ním se vystřídalo osm dynastií. Nakonec, roku 1517, se dostal Egypt pod tureckou nadvládu. Formálně byl součástí turecké říše do prosince 1914, kdy ho Velká Británie prohlásila za svůj protektorát; samostatnosti nabyl až roku 1922. Po povstání proti monarchii roku 1952 podepsal egyptský král Farúk v alexandrijském paláci Ras et-Tín abdikaci; od 18. června 1953 je Egypt republikou. – Příliš bychom však odbočili od naší cesty, kdybychom chtěli tyto dějiny sledovat. Pro historii Suezského průplavu až do nejnovější doby to není potřebné: od poloviny 9. století do poloviny 19. století byl opuštěný. A v arabském světě téměř zapomenutý.

V Evropě se o něm vědělo: vzpomínali na něj zejména Benátčané a Janované. Roku 1671 předložil německý polyhistor Leibniz francouzskému králi Ludvíkovi XIV. dokonce plán na jeho obnovu. Královi poradci ho však tehdy odmítli jako utopii – stejně jako dřívější žádosti některých přístavních měst, „aby byl vybudován kanál ze Suez do Káhiry, který existoval za starých egyptských králů“. K jeho stavbě chyběly předpoklady, především politické. Situace se změnila teprve Napoleonovou expedicí.

Mezi „učenými civilisty“ na trénu francouzských armád byl i inženýr

Lepère, který se už dříve zabýval myšlenkou obnovit kanál od Suez k jezerům a od jezer k Nilu. Napoleon mu poskytl všechny prostředky, aby projekt prozkoumal přímo na místě. A Lepère „zjistil“, že spojení obou moří přes kanál a Nil je neuskutečnitelné, neboť hladina Rudého moře převyšuje prý hladinu Středozemního téměř o 10 metrů! (Přesně o 9908 milimetrů!) Lepère omlouvá, že neměl řecky, nečetl Strabóna, a tak nevěděl, že s touto námitkou přišli už Dáreiovi inženýři a že Nekóovi a Ptolemaiovi inženýři ji předtím i potom v praxi vyvrátili. Kdyby snad klasičtí filologové byli Strabóna včas přeložili, anebo kdyby inženýři měli lepší klasičké vzdělání... Ostatně Napoleon měl v Egyptě mnoho starostí a málo času.

Přes Lepèrův osudný omyl myšlenka na průplav už nezapadla. Nejmenším ve Francii; zabývali se jí politikové, burziáni, inženýři i snilkové. Ministr Talleyrand, muž téměř tak předvídatý jako proradný, napsal: „Obnovení vodní cesty přes Suez mělo by pro Anglii stejně osudné důsledky, jaké mělo objevení mysu Dobré naděje pro Benátčany a Janovany v 15. století. Jestliže Francie ovládne vodní cestu přes Suez, bude úplně lhostejné, komu mys Dobré naděje patří.“ Utopisté různých směrů viděli v průplavu „záruku světového míru“, fourierovci založili mezinárodní společnost, která by ho dobrovolně postavila, přívrženci Saint-Simona zřídili roku 1846 komisi, která měla dokázat, že výška hladiny Středozemního a Rudého moře je stejná.

Tu je však na místě otázka: „A na něco takového jako zdymadlová komora tehdejší inženýři nepřišli?“ – Jistěže přišli, i když zřejmě nevěděli, že taková komora existovala už za Ptolemaiovců, kdy vyrovnávala nižší hladinu moře s vyšší hladinou Nilu. Avšak po Lepèrových výpočtech předpokládali, že vody z Rudého moře (za nimi z Arabského moře, Indického oceánu atd.) se nahnou do průplavu s takovou silou, že komoru smetou. Odtud byl už jen krůček k hrůzostrašným vidinám, které zachytili kreslíři oněch dob: Benátky

jsou pod vodou, na věži Svatého Marka hnízdí rodina polypů a mezi sloupy Berniniho kolonády před Chrámem svatého Petra v Římě plují hejna žraloků...

Zásadní obrat však nastal, když se na scéně objevil Ferdinand de Lesseps (1805 – 1894). Povoláním byl diplomat; kariéru začal na francouzském vyslanectví v Lisabonu, v letech 1831–1835 byl vicekonzulem v Káhiře a konzulem v Alexandrii, pak sloužil v Rotterdamu, v Malaze, Barceloně, nakonec se stal francouzským vyslancem v Madridu. Na rozdíl od „diplomatů s lopatou“, s nimiž jsme se setkali na cestě Egyptem, Mezopotámií a Řeckem, nezískal si zásluhu vykopáním starých světů, nýbrž průplavu pro svět moderní.

Myšlenka na vybudování Suezského průplavu ho poprvé napadla na začátku jeho působení v Káhiře. Dal si vyhledat Lepèrovy výpočty; byly tak matematicky přesné, že je nepomohla vyvrátit žádná diplomatická obratnost. Uložil tedy svůj nápad *ad acta*. Avšak ještě jednou se k němu vrátil. Jako padesátiletý muž, když žil na nedobrovolném odpočinku na rodinném zámku v La Chenai.

Dostaly se mu totiž do rukou výpočty, k nimž dospěli po svých pozorováních v letech 1841–1847 inženýři Linant, Stephenson, Bourdalou a Negrelli. Přesným měřením zjistili, o čem nikdo s neškoleným rozumem nepochyboval: že hladina obou moří je v jedné úrovni. Pan Lepère se tedy mýlil! Mýlit se je lidské, ale tento omyl prospívá Anglii a poškozuje „zájmy Francie“! Penzionovaný diplomat našel smysl svého života.

Vrhl se do studia matematiky, zeměměřičství a inženýrství vodních staveb, psal články a brožury, v nichž dokazoval význam průplavu jako francouzské cesty do Indočíny, pořádal přednášky a radil se s odborníky. Vypracováním projektu pověřil rakouského inženýra Negrelliho. (Byl to týž Negrelli, který vybudoval v letech 1840–1841 železnici z Břevlavi do Přerova – první na území naší republiky.) Roku 1854 zemřel egyptský keďv (místokrál) Abbás, „nepřítel pokroku“, a jeho nástupcem se stal Muhammad Saíd, Lessepsův přítel

z doby působení v Káhiře. Šel mu pográtulovat; vrátil se s listinou, jež mu poskytovala „výlučné právo založit a vést společnost pro stavbu Suezského průplavu a používat ho k plavbě mezi oběma moři“.

Lesseps ovšem věděl, že pouhým nadšením se hory – v tomto případě miliony kubických metrů písku – nepřenesou. Spojil se proto s bankéři, burziány, politiky a jinými mocnými tehdejšího světa. Na jejich radu si vymohl zlepšení koncesní listiny: jeho přítel keďv mu udělil v lednu 1856 „právo vybudovat průplav a udržovat a používat jej po dobu 99 let od ukončení prací a zahájení provozu“. Potom se ještě dohodl na některých maličkostech (například že Egypt poskytne zdarma půdu na trasu průplavu, že zdarma dodá potřebný stavební materiál z kamenolomů, že zdarma poskytne čtyři pětiny pracovních sil pro pozemní práce apod.) a vyhlásil upisování akcií. „Upisovali všichni,“ napsal Lesseps, „kteří počítají, uvažují, vládnou, vyučují, modlí se, pracují, spoří, bojují a slouží,“ protože celá záležitost měla „vysoce vlastenecký“ (tj. protianglický) charakter. Necelých 200 příslušníků „širokých lidových vrstev“ upsalo celou čtvrtinu kapitálu ve Francii; upisovalo se však i v Prusku, Rakousku, Rusku, Spojených státech i v Anglii. V prosinci 1858 byla pak ustavena *Všeobecná společnost Suezského námořního kanálu*.

Celá tato akce byla spojena s velkou demagogií a řadou podvodů, takže britský ministerský předseda Palmerston neváhal prohlásit: „Tehle pan Lesseps je, otevřeně řečeno, uličník a podvodník.“ Rozhořčení lorda Palmerstona by bývalo nepochybně menší, kdyby byl Lesseps přijal jeho návrh na „rozmumnou spolupráci“ s Anglií. Přitom tato slova byla skutečně pravdivá, přinejmenším jako proroctví: Lesseps byl nakonec opravdu odsouzen pro podvod k pěti letům vězení. To se však už týkalo jiného průplavu: Panamského. Lesseps se totiž po vybudování Suezského průplavu začal zabývat novými projekty: roku 1873 chtěl spojit Rusko s Indií železnici, pak chtěl prokopat Korintskou šíjí v Řec-

ku, nakonec chtěl zaplavit Saharu vodou ze Středozemního moře; zůstalo však jen u projektů. Ve věku 75let se vypravil do Ameriky, aby vybudoval průplav mezi Atlantským a Tichým oceánem. Pobyl tam celkem dvacet dní, terén téměř neprozkoumal a při odhadu stavebních nákladů se zmýlil o 90 % – jeho společnost zkrachovala tak, že „Panama“ si vysloužila pochybnou slávu největšího finančního podvodu v dějinách. Nakonec jen stařecká slabomyslnost zachránila Lessepse před smrtí ve vězení. (Panamský průplav vybudovali pak Američané.)

K slavnostnímu zahájení prací na stavbě Suezského průplavu došlo 22. dubna 1859 v Port Saidu. Projekt byl znamenitý, organizace slabší, ale zato náklady převýšily předpokládanou sumu o dvojnásobek; rozdíl musel uhradit Lessepsův přítel keřív, tedy Egypt. Po smrti Muhammada Saída nastoupil na trůn Ismáíl paša, který stavbě příliš nepřál: „Chci, aby kanál patřil Egyptu, a ne Egypt kanálu.“ Když ho Francouzi vhodně „přesvědčili“ (tehdy k tomu stačilo vyslat několik válečných lodí do Alexandrie), dovolil v práci pokračovat. Opět dodal 25 000 dělníků, jak byl smluvně zavázán; bylo je nutno každé tři měsíce vyměnit – jako při stavbě Chufuovy pyramidy. (Dostávali však plat, „skromnou odměnu“, jak píše Lesseps ve svých *Počátcích Suezského průplavu* z roku 1890.) Pracovalo se s nejprimitivnějšími nástroji: lopatami a koši na odnášení hlíny na hlavě – jako za Dáreia nebo za Ptolemaiovců. Špatná strava, vyčerpávající práce, nedostatečná hygienická a zdravotnická zařízení způsobily, že při stavbě 120 000 dělníků zahynulo – jako za Nekóa. (Neváháme toto číslo opakovat, ba pro lepší názornost ho ještě rozvedeme: na 1 kilometr průplavu připadlo 748 mrtvých – víc než za první světové války na 1 kilometr pevnostní linie u Verdunu!) Pak ale přišel den, kdy se po půldruhém tisíciletí opět spojily vody Středozemního a Rudého moře, a 17. listopadu 1869 byl průplav za tónů Verdiho opery *Aidy*, složené na počest této historické události, slavnostně otevřen.

Suezský průplav měří celkem 173 kilometrů (což je o sedm kilometrů víc než původně, neboť musel být dodatečně prodloužen v pobřežních vodách u Port Saidu), široký je 200 metrů a hluboký 14 až 20 metrů. Zkracuje cestu z Londýna do Bombaje, z Marseille do Karáči nebo z Oděsy do Hongkongu na polovinu. V prvním roce provozu (1870) jím proplulo 435 lodí s výtlakem 437 tisíc tun, v roce 1966 už 21 345 lodí s výtlakem 207 milionů tun. O zajišťování plavby a údržbu se v něm staralo původně necelých tisíc lidí; postupně se jejich počet zvýšil na patnáct tisíc. A ještě jeden údaj, zajímavý i pro toho, kdo nemá rád čísla: roku 1880 dosáhl čistý zisk společnosti Suezského průplavu 12,3 milionu francouzských franků, roku 1955 (kdy šel naposledy do kapes jejich akcionářů) 16,2 miliardy francouzských franků. Dělili se o něj – spíš nesvorně než svorně – francouzští, angličtí, američtí, holandsští a jiní kapitalisté, majitelé námořních společností, naftoví magnáti, oceláři, zbrojaři, bankéři, Lessepsovi dědici, britská vláda a Vatikán (15% dostávala egyptská vláda – nebylo ji možno ignorovat, vždyť koneckonců Egypt byl „součástí průplavu“). Suezský průplav byl nejvýnosnější kapitalistickou společností na světě.

Mohl nový Egypt, který nastoupil po odstranění monarchie a vyhlášení republiky na cestu nezávislosti, ponechat Suezský průplav v cizích rukou? Dne 26. července 1956 jej znárodnil – a přivolal tím na sebe útok Anglie, Francie a Izraele. Ubránil se však a plavbu v něm brzy obnovil. Po nové válce v červnu 1967 obsadila východní břeh průplavu izraelská vojska a plavba se v něm zastavila. Na víc než osm let; mezi lodmi, které zde uvízly, byla i jedna naše. Když se východní břeh dostal opět pod kontrolu Egypta, byl průplav odminován a od června 1975 je Suezský průplav volný pro lodě všech států světa.

Vratme se však opět do říše prvních Ptolemaiovců, k druhé jejich velkolepé stavbě na podporu a usnadnění námořní plavby. K majáku na ostro-

VOJTĚCH ZAMAROVSKÝ

ZA SEDMI DIVY SVĚTA

Ptolemaios I.
s manželkou Bereniké
a Ptolemaios II.
s manželkou Arsinoé.
Rub a líc zlaté
osmidrachmy z první
poloviny 3. století před
n. l. (Řecko-římské
muzeum v Alexandrii)

Alexandrijský maják
na minci Ptolemaia II.
z druhé poloviny
3. století před n. l.
Je to jediný obrazový
podklad pro jeho
rekonstrukci

vě Faru, vlastnímu cíli naší návštěvy Alexandrie.

K jeho vyhledání nám nestačí plán starověké Alexandrie, vypracovaný historiky a archeology. Dnešní Iskandarija má úplně jiný půdorys. Na severozápadě, kde je dnes protáhlý, jako vidlice rozvětvený poloostrov s hustě zastavěnou arabskou čtvrtí a s nádhernou mešitou Abú al-Abbáse, bylo za Ptolemaiovců moře. Přesněji: dva námořní přístavy (Velký přístav a Přístav šťastného návratu), oddělené od sebe hrází s propustí. Proti příboji vln je chránil z vnější strany jako skalní štít ostrov Faros.

Přesně jak nám ho popsal Strabón v sedmnácté knize *Zeměpisu*:

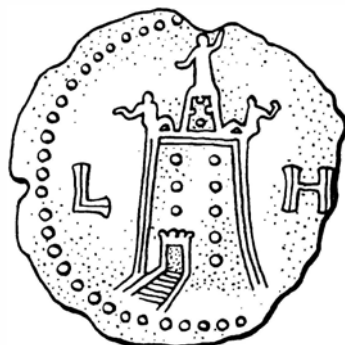
„Faros je malý protáhlý ostrov v bezprostřední blízkosti pevniny a vytváří s ní přístav, který má dva vjezdy. Pobřeží tu tvoří totiž záliv, z něhož vybíhají do moře dva úzké poloostrovy; ostrov Faros se táhne od jednoho poloostrova k druhému tak, že záliv uzavírá. Tento ostrov má dva výběžky, z nichž jeden se táhne směrem k pevnině a k poloostrovu, který z ní vystupuje. Poloostrov se nazývá Lochiás a vybíhá do moře tak, že ponechává jen úzký vjezd do přístavu. V mořské úžině jsou kromě toho skály, zčásti neviditelné a zčásti nad hladinou, na které se neustále valí vlny z moře. Nejzazší výběžek ostrova Faru tvoří skála obklopená mořem. Na této skále stojí obdivuhodná mnohaposchodňová věž, postavená z bílého kamene, která se jmenuje jako ostrov. Postavil ji Sóstratos, přítel králů, pro bezpečnost plavců, jak hlásá nápis: 'Sóstratos z Knidu, Dexifanův syn, bohům chránícím plavce'. Pobřeží je totiž na obou stranách bez přístavu a kromě toho nízké, obklo-

pené skálami a mělčinami; je tu tedy nutné vysoké a z moře dobře viditelné znamení pro plavce, aby lehce našli vjezd do přístavu.“

Je zajímavé: Strabón se o vzhledu a výšce této „věže“ nezmiňuje, a jistě by to nebyl opomenul, kdyby skutečně převyšovala pyramidy. Nazývá ji jen „obdivuhodnou“ a „mnohaposchodňovou“, což je dost málo na div světa...

V době Strabónovy návštěvy však maják na ostrově Faru už nad jiné stavby příliš nevynikal. Byl napůl v troskách: jeho nejvyšší poschodí leželo v beztvárné mase kolem základů, měl jen prozatímní dřevěnou střechu a „obývalo ho jen málo strážců“. Do tohoto stavu ho přivedl, jak uvádí Strabón dále, „božský Caesar, protože obyvatelé ostrova drželi s vlastním králem“. Ano – římská dobytá potrestali Alexandrii, která si dovolila proti nim povstat na obranu své nezávislosti, nejen zapálením největší pokladnice knih starověku, ale i zpusťšením nejvyšší stavby tehdejšího světa!

Sto osmdesát metrů měřil tento maják od paty k vrcholu, jak vyplývá z výpočtů na základě údaje Flavia Josepha, židovského historika z 1. století našeho letopočtu. Podlé údajů jiných starověkých autorů byl nižší; o kolik, těžko říct, jde většinou jen o odhady. Moderní badatelé snižují uvedenou výšku zhruba o čtvrtinu, například H. Thiersch ve své práci *Antický Faros* (1909), nebo ještě o víc. Oficiální *Průvodce alexandrijskými památkami* z roku 1970, sestavený pracovníky Řecko-římského muzea pod vedením H. Riáda, uvádí jeho výšku „přibližně 135 metrů“.

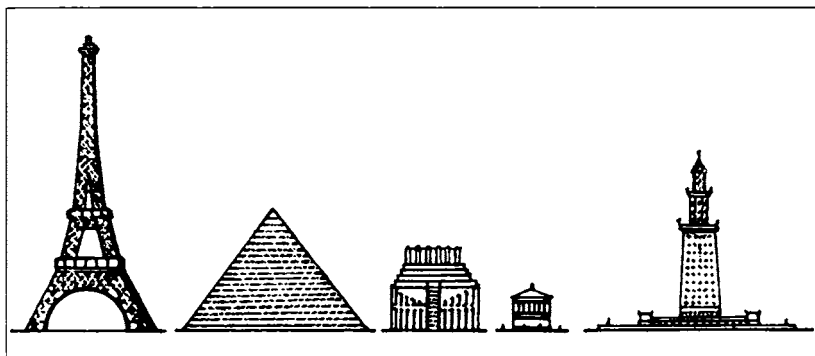
Ale i věž o této minimální výšce, vypínající se na skále uprostřed mořských vln, musela budit obdiv antiky. A musela by ho budit i dnes.

Všimněme si však podrobněji údaje Flavia Josepha. Ve čtvrté knize *Židovské války* píše: „Alexandrijský přístav je lodím těžko přístupný... Jeho levá část je ohrazena zdmi vybudovanými lidskou rukou, na pravé straně před ním leží ostrůvek jménem Faros, na kterém stojí převyšující věž, která dává jasným plamenem znamení plavcům sem přijíždějícím na dálku tří set stadií,“ aby se mohli bezpečně dostat do přístavu. Výšku

anský u ústí Garonny do Biskajského zálivu nedaleko Bordeaux; jeho světlo je ve výši 59 metrů nad hladinou. (Mimochodem: postavili ho Římané a podle vzoru majáku na ostrově Faru; v původním stavu se udržel do 16. století, pak byl přestavěn.) Maják na mysu Hatteras, nejvyšší na americké straně Atlantiku, měří 58 metrů; maják Sombbrero Key na korálových útesech před Floridou je vysoký 49 metrů; „První maják“ na Fastnet Rocks (na jihozápadním pobřeží Irska) ční do výšky 48 metrů atd. Žádný z moderních námořních majáků nedosáhl tedy výšky ptolemaiovské-

DIV SEDMÝ

MAJÁK NA OSTROVĚ FARU

Maják na ostrově Faru v porovnání s několika stavbami. Zleva do prava: Eiffelova věž, Chufuova pyramida, Babylonská věž, Halikarnasské mauzoleum

majáku tedy neuvádí, jen vzdálenost, na kterou je z něho v noci vidět plamen. 300 stadií je v mírách attické soustavy 53,3 kilometru, v římských mírách 55,5 kilometru. Lze z toho vypočítat, jak byl maják vysoký?

Lze, a to podle farologických tabulek. (Termín *farologie*, u nás neznámý, ale v anglosaském a románském světě běžný, neznámá „vědu o ostrově Faru“, ale nauku o stavbě a provozu majáků.) Podle těchto tabulek je vidět světelný zdroj průměrné síly v noci na vzdálenost 28,7–29,7 námořní míle (což odpovídá výše uvedeným vzdálenostem v kilometrech, resp. stadiích), je-li tento zdroj ve výši 595 anglických stop, čili 180,8 metru!

Ať měřil však maják na ostrově Faru 180 nebo jen 135 metrů, byl podle dnešních odborníků „z čistě praktického hlediska“ zbytečně vysoký, a to i bereme-li v úvahu, že světlo starých majáků bylo poměrně slabé. Stačí malé srovnání. Nejvyšší námořní maják v Evropě je Cordou-

ho majáku v Alexandrii. Dokonce ani jeho poloviční výšky, a to i v případě, že bereme v úvahu nejnižší údaje.

Můžeme klidně říci, že maják na ostrově Faru si už navždy udržel světový rekord. Ne, že by se tak vysoké stavby v dnešní době už nestavěly (Eifelova věž v Paříži ho převyšuje téměř dvakrát, televizní věž v Ostančinu u Moskvy asi třikrát), ale námořní majáky o takové výši jsou zbytečné. Nejen proto, že někdejší hranice dřeva nebo železné koše s hořícím dřevěným uhlím nahradilo silné elektrické světlo (a zesilovací optické zařízení, které antika neznala), ale zejména proto, že lodě dnes mnohem bezpečněji vede rádio a radar.

Ovšem Ptolemaiovcí nepostavili tento fantastický mrakodrap na skále obklopené mořem jen z „čistě praktických“ důvodů. Byl symbolem velikosti jejich říše, jejich bohatství, jejich moci. A jako „světlo ve tmách“ i symbolem tehdejší Alexandrie a jejího kulturního poslání v helénistickém světě.

Jak vypadala tato stavba? Podle Strabóna a pozdějšího Lúkiána, ale zejména podle Plinia, který si zaznamenal její popis z nějakého dnes už ztraceného spisu, měla čtvercový půdorys, jehož strany měřily 180–190 metrů. Na této základně stál pravděpodobně velký jednoposchoďový palác s věží na každém ze čtyř rohů. Z jeho středu vystupovala široká, asi 60–80 metrů vysoká postupně se zužující věž; na hoře ji ukončovalo cimbuří jako nějakou pevnost. Ze středu této věže vystupovala další, užší a pravděpodobně o něco nižší věž, zakončená kamennou plošinou. Na této plošině stála okrouhlá sloupová síň, otevřená do všech stran; v ní se zapalovala v noci hranice dříví. Sloupy nesly vysokou pyramidovou věž, na jejímž vrcholku stála pravděpodobně socha boha moře Poseidóna. „Bílý kámen“, o němž píše Strabón, byl podle Plinia mramor.

Nedivíme se tedy obrovským nákladem, kterých si podle antických zpráv stavba majáku vyžádala. A jen litujeme, že v těchto zprávách není zmínky o tom, jaké techniky bylo přitom použito, ani jak dlouho jeho výstavba trvala. Pouze ze Strabónovy formulace, že Sóstratos byl „přítel králů“, lze usuzovat, že stavba spadala do vlády dvou panovníků, tj. prvního a druhého Ptolemaia, jímž byl též jako „bohům chránícím plavce“ zasvěcen. K jeho dokončení došlo nepochybně až za Ptolemaia II. Filadelfa, a to někdy po roce 280 před n. l.

Samozřejmě i tato stavba vznikla z potu a práce otroků a „svobodných“ Egyptanů, samozřejmě i při ní svištěly karabáče dozorců a i o ní platí slova Chalila Matrána, klasika moderní arabské poezie, napsaná při pohledu na Velkou pyramidu: „Vidím ty otroky – jako písky v poušti je jich, nesčetné davy tu břemena nosí: zežloutlé tváře a čela zpocená, sehnuté hřbety, němý krok mravenců... V moře se slévají, když dolů sestoupí, když stoupají vzhůru, v řeku se rozdělí...“ Přesto však tu byly dva velké rozdíly.

Prvním z nich byla „společenská užitečnost“ – a tou maják na ostrově Faru nebetyčně převyšoval Velkou pyramidu i všechny ostatní pyramidy. Druhý spočíval, jak můžeme důvod-

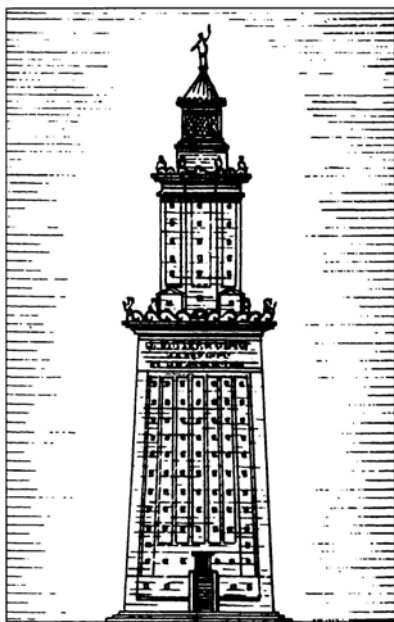
ně předpokládat, v technice stavby.

V dobách, kdy se tento poslední div antického světa stavěl, měla již antická technika své největší objevy a vynálezy za sebou. Byl už znám Archimédův šroub („egyptský hlemýžď“), byl znám Archimédův kladkostroj, byly známy jeřáby a různé stavební pomůcky. Jaké úrovně v této době technika dosáhla, lze posoudit mezi jiným z toho, že Ptolemaios II. Filadelfos si dal postavit třicetiradový koráb (nikoli „třicetiveslový“, jak se někdy překládá výraz *triakontérés*), který pohánělo 3000 veslařů; měl posádku 2000 námořních vojáků a byly na něm zobce s ocelovými hroty, katapulty na vrhání těžkých kamenů, rozsáhlé sklady a mlýn. Této techniky bylo při stavbě majáku nepochybně v široké míře využito. Nasvědčuje tomu i vysoký náklad stavby. Kdyby se bylo použilo – a řekněme to v naší terminologii – pouze „živé práce“, jež byla prakticky zadarmo, nemohly by stavební náklady dosáhnout 800 talentů.

Se jménem architekta, který vypracoval plány a vedl stavbu majáku na ostrově Faru, se nesetkáváme na naší cestě starověkem poprvé. Pamatujeme si ještě, že když Koldey objevil „visuté zahrady Semiramidy“, mnozí učenci najednou zjistili, že podobných visutých staveb bylo v antice víc. Jednou z nich byla například „visutá promenáda“ na Knidu. Projektantem a stavitelem této „visuté promenády“ byl rovněž Sóstratos, Dexifanův syn. Připisuje se mu i jiné jedinečné technické dílo: za bojů o Memfidu odvedl prý vody Nilu tak, že umožnil její dobytí. Tato zpráva je však až z 2. století n. l. a o její pravdivosti je třeba víc než pochybovat (uvádí ji bez jakýchkoli podrobností jedině Lúkiános). V literatuře nacházíme o něm zmínku i jako o úspěšném diplomatu, avšak jediné, co po něm zbylo, je kromě památky jen deska s jeho jménem nalezená v Delphách. Žel, nejsou na ní žádné životopisné údaje.

Zbývá nám ještě vylíčit osudy Sóstratova majáku po částečné obnově za římských císařů Claudia a Nerona v letech 41–58. Na dvanáct století, během nichž vítal plavce před Velkým

přístavem, stačí však šest vět. Za Byzantinců, ve 4. století, ho poškodilo zemětřesení a oheň na jeho plošně navždy vyhasl. Za příchodu Arabů, v polovině 7. století, sloužil svou bílou barvou aspoň jako denní maják. Za Fátimovců, koncem 10. století, ho postihlo nové zemětřesení; zbyla z něho sotva čtvrtina. Za prvních mamlúckých vládců, v polovině 13. století, byl zbytečný už i jako denní maják: pevnina se natolik přiblížila k ostrovu, že ptolemaiovské přístavy se změnily v pískoviště. Počátkem 14. století si ho obyvatelstvo začalo rozebírat na stavební materiál podob-

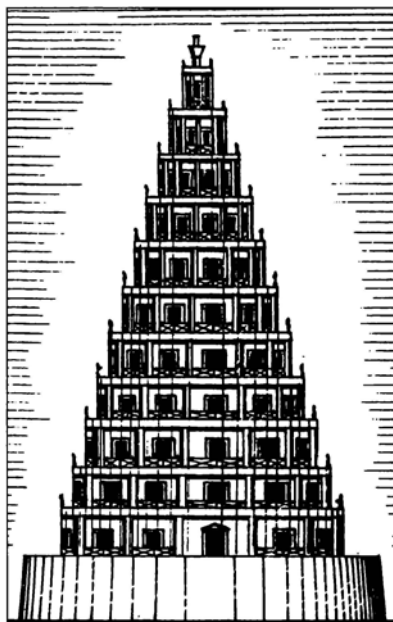
ně jako Nabukadnesarův Babylón nebo římské Koloseum. Zemětřesení z roku 1326 dílo jeho postupně zkázy dovršilo.

Archeologové z konce 19. století, kteří pátrali po jeho pozůstatcích, stáli před nesnadným úkolem. Ostrov Faros se totiž mezitím úplně spojil s pevninou a kromě toho změnil linii svého severního pobřeží. Nakonec se shodli, že maják stál na skalnatém výběžku dnešního poloostrova, který chrání od severozápadu vjezd do Východního zálivu. Pravděpodobně na místě, kde dal sultán Kaitbaj vybudovat koncem 15. století pobřežní pevnost, dodnes sloužící svému úče-

lu a zčásti poskytující přístřeší malému muzeu.

Mohl však největší maják světa zmizet naprosto beze stopy? Zdálo se, že ano. Někteří badatelé se sice domnívali, že Kaitbaj dal svou pevnost postavit zrovna z jeho trosek; jiní to zas chemicko-fyzikálními zkouškami použitého materiálu vyvrátili. S tímto stavem vědomostí, nebo spíš nevědomostí, jsme se museli spokojit do roku 1962.

V šedesátých letech se rozmohlo ve Středomoří sportovní potápění. A dnes již neznámý italský potápěč, který se spustil do nevelké hloubky pod Kait-

DIV SEDMÝ

MAJÁK NA OSTROVĚ FARU

Dvě rekonstrukce
majáku na ostrově Faru.
Vlevo podle Samira
(1936), vpravo podle
Gerkana (1890)

bajovou pevností, najednou objevil na dně moře mramorové sloupy. Ukázalo se, že pocházejí zřejmě z průčelí proslulého majáku. Další výzkumy vynesly z hlubin sochu Isidy (Ésety) Farské, jež stála kdysi v nedalekém ostrovním chrámě. Zpřístupnění pevnosti pak umožnilo zjistit, že některé schody jejího temného schodiště jsou z bílého kamene a tento kámen že je mramor...

Dnes tedy víme: maják stál na místě dnešní Kaitbajovy pevnosti nebo v její bezprostřední blízkosti a na stavbu této pevnosti se aspoň zčásti použilo i jeho materiálu. Jak ale vypadal, bezpečně nevíme. Jediným podkladem pro jeho rekonstrukci je Strabó-

**VOJTĚCH
ZAMAROVSKÝ**

**ZA SEDMI
DIVY SVĚTA**

nův popis a rub jedné ptolemaiovské mince, kde je však zobrazen velmi schematicky.

Je to dost málo na stavbu, jež byla sedmým divem světa. Ale vždyť není ještě všem dnům konec...

Detail mozaiky z Baziliky sv. Marka v Benátkách (13. století) zobrazuje vjezd loď do alexandrijského přístavu. V době vzniku mozaiky maják na ostrově Faru ještě stál

V Egyptě začala a v Egyptě také končí naše cesta za sedmi divy světa.

Sedíme v stříbrném rychlíku s klimatizačním zařízením a s číšníky v bílých galabijích a červených fezech. Stodvacetkilometrovou rychlostí se vracíme z Alexandrie do Káhiry. Díváme se do zeleně palmových hájů a houštin kvetoucího rákosí, na olivové vody majestátního Nilu, na pole, obdělávané jako zahrady... A jsme někde uprostřed vzpomínek a úvah.

Přes pět tisíciletí jsme prošli na naší velké pouti. Ponořili jsme se do dávná nehlubší minulosti za prvními výtvoři práce a umění lidské společnosti. Pozorovali jsme způsob života i jeho odraz v myšlení a představách pradávných generací lidského rodu. Četli jsme kroniky i zákoníky dávno zaniklých říší. Sledovali jsme – často se zatajeným dechem – vznik, rozkvět a zánik obdivuhodných kultur, vyjadřujících svými výtvoři i protiklady mohutné akordy na cestě lidského vzestupu. Vzestupu, jež nás naplňuje optimismem.

Navštívili jsme tři velké oblasti starých kultur. V dílech básníků a filozofů, stavitelů a malířů, historiků a sochařů jsme poznávali spojitost i osobitost těchto kultur, původní vklady jejich tvůrců i to, jak si z ruky do ruky podávali pochodeň pokroku. Pozorovali jsme, jak se národy stávaly velkými před historii nikoli dobytelskými válkami svých vládců, nýbrž svým přínosem do pokladnice všelidské kultury, ne počtem svých příslušníků a rozlohou území, ale úspěchem svého úsilí o polidštění lidstva. A s úžasem jsme si uvědomovali, za co všechno vděčíme těmto našim pradávným předkům nejrozumnějších národů a ras, kteří odpověděli na naše včerejší otázky, abychom mohli lépe zodpovědět ty dnešní.

Soustředili jsme se na největší výtvoři lidské práce, techniky a umění starých národů. Že jsme na ně kladli i naše měřítka? Že jsme pro lepší pochopení a osvětlení celkových souvislostí někdy odbočili? Že jsme za nimi neviděli jen panovníky a bohy, po nichž byly pojmenovány, ale i techniky, umělce a bezejmennou masu, která je postavila a svou prací vytvořila předpoklady, že vůbec mohly vzniknout? Myslíme, že je to v pořádku.

Příliš často jsme dali za sebe mluvit starověké cestovatele, dějepisce a umělce? Archeology s lopatou a filology se starými folianty, muže, kteří se dobrovolně přihlásili do prvních průzkumných oddílů armády, jež zaútočila na tajemství minulosti lidstva na této zeměkouli? I to je v pořádku. Jejich slova jsou obvykle ukryta v těžce přístupných knihách a je jen správné, když se o nich dozví i generace, která vstupuje do třetího tisíciletí. Třetího tisíciletí našeho letopočtu.

Stála ta cesta za to? Nebyla skutečným dobrodružstvím? Dobrodružstvím poznávání: jediným dobrodružstvím hodným moderního člověka?

Na káhirském letišti pokojně čeká letadlo na své pasažéry. Za necelé čtyři hodiny přistaneme v Praze. Připojujeme se ke skupince našich turistů a loučíme se s potomky stavitelů pyramid. Letuška nám podává dnešní pražské noviny. – Když jsme je zde nedávno odkládali, byly v nich informace o různých názorech na geneticky upravené potraviny, skvělé snímky černé díry z opraveného Hubbleova teleskopu, zprávy o sebevražedných útocích teroristů a počtech jejich obětí... Co v nich najdeme dnes?

Avšak to sem už nepatří. V této knize se mluví o dívech světa, a ne o věcech, kterým se nedíváme.

PŘEHLED LITERATURY

Tento přehled obsahuje hlavní díla k dějinám zemí „sedmi divů světa“ vydaná v češtině, slovenštině a některých jiných jazycích. Čtenář v nich najde též bohatý seznam další literatury, která uspokojí jeho zájem i o speciálnější otázky včetně děl básnických, beletristických i pramenných.

DÍLA VŠEOBECNÁ

- AYMARD, A. – AUBOYER, J.: *L'Orient et la Grèce antique* (Orient a starověké Řecko), Paříž 1955
- BALCAR, L. – CVEKL, V.: *Historia magistra* I, Praha 1972
- BOUZEK, J.: *Objevy ve Středomoří*, Praha 1979
- BRENTJES, B.: *Zlatý věk lidstva* (překlad německého vydání z r. 1968), Praha 1973
- BURIAN, J. – OLIVA, P.: *Civilizace starověkého Středomoří*, Praha 1984
- CERAM, C. W.: *Bohové, hroby a učenci* (překlad německého vydání z r. 1972), Praha 1975
- CERAM, C. W.: *Oživená minulost* (překlad německého vydání z r. 1957), Praha 1972
- DIODÓROS: *Bibliothéké historiké* (německý překlad z řečtiny, Leipzig 1888 a n., anglický London – Cambridge 1933–1967)
- GARBINI, G.: *Starověké kultury Předního východu* (překlad anglického vydání z r. 1966), Praha 1971
- HÉRODOTOS: *Dějiny* (překlad J. Šonky z řečtiny), Praha 1972
- LLOYD, S.: *The Art of the Ancient Near East* (Umění starověkého Blízkého východu), London 1961
- MATĚJČEK, A.: *Dějiny umění v obrysech*, Praha 1958
- PEČÍRKA, J. a kol.: *Dějiny pravěku a starověku* I – II, Praha 1979
- POLLAK, K.: *Medicína dávných civilizací* (překlad německého vydání z r. 1968), Praha 1973

- STRABÓN: *Geografika* (Zeměpis; německý překlad z řečtiny, Bonn 1968 a n., anglický London 1932, francouzský Paris 1968 a n.)
- TUREČEK, J. a kol.: *Světové dějiny státu a práva ve starověku*, Praha 1963
- Umění pravěku a starověku*, *Encyklopedie Larousse* (překlad francouzského vydání z r. 1957), Praha 1971

STAROVĚKÝ EGYPT

- BORCHARDT, L.: *Die Pyramiden* (Pyramidy), Berlin 1911
- BREASTED, J. H.: *Ancient Records of Egypt* (Staré egyptské texty) I–V, Chicago 1906–1907
- BREASTED, J. H.: *History of Egypt* (Dějiny Egypta), New York 1905 (německý překlad Wien 1936)
- CARTER, H.: *The Tomb of Tut-Ankh-Amen* (Tutanchamónova hrobka) I–III, London 1923–1933 (překlad I. dílu Praha 1926)
- ČERNÝ, J.: *Ancient Egyptian Religion* (Staroegyptské náboženství), London 1952
- Egyptská kniha mrtvých* I., II., (překlad J. Kozáka z egyptských hieroglyfických textů), Praha 2001, 2002
- EDWARDS, I. E. S.: *The Pyramids of Egypt* (Egyptské pyramidy), London 1961
- ERMAN, A.: *Die Religion der Aegypter* (Náboženství Egyptanů), Berlin 1934
- GARDINER, A. H.: *Egypt of the Pharaohs* (Egypt faraónů), Oxford 1961

- GONÉM, M. Z.: *Ztracená pyramida* (překlad anglického vydání z r. 1952), Praha 1963
- HARTLEBEN, H.: *Champollion I – II*, Berlin 1906
- LAUER, J. O.: *Le Problème des Pyramides d'Égypte* (Problém egyptských pyramid), Paris 1948
- LEXA, F.: *Veřejný život ve starém Egyptě I–II*, Praha 1955–1956
- LEXA, F.: *Výbor ze starší literatury egyptské*, Praha 1947
- LEXA, F.: *Výbor z mladší literatury egyptské*, Praha 1947
- MICHAŁOWSKI, K.: *Alexandria* (slovenský překlad polského vydání z r. 1970), Bratislava 1971
- MICHAŁOWSKI, K.: *Pyramidy* (slovenský překlad polského vydání z r. 1972), Bratislava 1973
- MICHAŁOWSKI, K.: *Nielen pyramidy* (slovenský překlad polského vydání z r. 1974), Bratislava 1977
- PETRIE, W. M. F.: *The Pyramids and Temples of Gizeh* (Gízské pyramidy a chrámy), London 1883
- VACHALA, B.: *77 zajímavostí ze starého Egypta*, Praha 1989
- VERNER, M.: *Pyramidy. Tajemství minulosti*, Praha 1997
- VILÍMKOVA, M.: *Starověký Egypt*, Praha 1977
- WRESZINSKI, W.: *Die Medizin der alten Aegypter* (Lékařství starých Egyptanů) I – III, Leipzig 1909 až 1913
- ZAMAROVSKÝ, V.: *Jejich Veličenstva pyramidy*, Praha 1986
- ZAMAROVSKÝ, V.: *Bohové a králové starého Egypta*, Praha 1979
- ŽÁBA, Z.: *Tesáno do kamene, psáno na papyrus*, Praha 1968
- KLÍMA, J.: *Nejstarší zákony lidstva*, Praha 1979
- KLÍMA, J.: *Lidé Mezopotámie*, Praha 1976
- KLÍMA, O.: *Sláva a pád starého Íránu*, Praha 1977
- KOLDEWEY, R.: *Das wiedererstehende Babylon* (Babylón vstávající z mrtvých), Leipzig 1914
- KRAMER, S. N.: *Historie začíná v Sumeru* (překlad anglického vydání z r. 1956), Praha 1961
- LAYARD, A. H.: *Niniveh and its remains* (Ninive a jeho pozůstatky) I–II, London 1849 (německý překlad Leipzig 1850)
- LAYARD, A. H.: *Niniveh and Babylon* (Ninive a Babylón) I–II. Londýn 1853 (německý překlad Leipzig 1856)
- LLOYD, S.: *Mesopotamia. Excavations on Sumerian Sites* (Mezopotámie. Vykopávky na sumerských sídlištích), London 1936
- LLOYD, S.: *The Art of Ancient Near East* (Umění starověkého Blízkého východu), London 1961
- LUCKENBILL, D. D.: *Ancient Records of Assyria and Babylonia* (Staré asyrské a babylónské texty) I–II, Chicago 1927
- MALLOVAN, M. E.: *Twenty-five years of Mesopotamian Discovery* (Dvacet pět let mezopotamských objevů), London 1958
- MEISSNER, B.: *Babylon und Assyrien* (Babylónie a Asýrie) I–II, Heidelberg 1920–1925
- MOSCATI, S.: *Staré semitské civilizace* (překlad italského vydání z r. 1958), Praha 1969
- Mýty staré Mezopotámie* (výběr a překlad B. Hrušky, L. Matouše, J. Proseckého a J. Součkové), Praha 1977
- NIEBUHR, C.: *Beschreibung von Arabien* (Popis Arábie), København 1772
- PARROT, A.: *Archéologie Mésopotamienne* (Mezopotamská archeologie), Paris 1946
- PARROT, A.: *Ziggurats et Tour Babel* (Zikkuraty a Babylonská věž), Paris 1949
- PARROT, A.: *Sumer*, Paris 1960
- PLACE, V.: *Ninivé et l'Assyrie* (Ninive a Asýrie) I – III, Paris 1967
- SARZEC, E. – HEUZEY, L.: *Découvertes en Chaldée* (Objevy v Chaldejsku), Paris 1884–1914

STAROVĚKÁ MEZOPOTÁMIE

- BOTTA, P. E.: *Monuments de Ninive...* (Ninivské památky...) I–V, Paris 1847–1850
- Epos o Gilgamešovi* (překlad J. Proseckého, B. Hrušky, M. Rychtařika z akkadských, sumerských a cheitských originálů), Praha 2003
- HROZNÝ, B.: *Das Getreide im alten Babylonien* (Obilí ve staré Babylónii), Wien 1914
- HROZNÝ, B.: *Nejstarší dějiny Přední Asie, Indie a Kréty*, Praha 1949

- SOUČKOVÁ J.: *Starověký Přední východ*, Praha 1979
UNGNAD, A.: *Die Religion der Babylonier und Assyrier* (Náboženství Babyloňanů a Asyřanů) I–II, Gies-sen 1905–1912
WEBER, O.: *Die Literatur der Babylonier und Assyrier* (Literatura Babyloňanů a Asyřanů), Leipzig 1907
WOOLLEY, C. L.: *Ur of the Chaldees* (Ur Chaldejců), London 1934–1954
ZAMAROVSKÝ, V.: *Na počátku byl Sumer*, Praha 1984
ZAMAROVSKÝ, V.: *Gilgameš*, Praha 1983

STAROVĚKÉ ŘECKO

- Antika v dokumentech I, Řecko* (výběr a překlad J. Novákové a J. Pečírky z řečtiny), Praha 1959
BARTONĚK, A.: *Zlatá Egeis*, Praha 1969
BARTONĚK, A.: *Světlem starých Řeků*, Praha 1977
BARTONĚK, A.: *Zlaté Mykény*, Praha 1983
BOARDMAN, J.: *Řecké umění* (překlad amerického vydání z r. 1965), Praha 1975
BOUZEK, J. – HOŠEK, R.: *Antické Černomoří*, Praha 1978
CURTIUS, E.: *Ephesos* (Efes), Berlin 1874
CURTIUS, E. – ADLER, F.: *Olympia, die Ergebnisse der von dem Deutschen Reich veranstalteten Ausgrabungen* (Olympia, výsledky vykopávek prováděných Německou říší) I–V, Berlin 1890–1897
DAVIDSON, G. R.: *Corinth. Results of Excavations* (Korinth. Výsledky vykopávek), Princeton 1952
EVANS, A.: *The Palace of Minos at Knossos* (Mínóův palác v Knóssu) I–VI, London 1921–1935
FARRINGTON, B.: *Věda ve starém Řecku* (překlad anglického vydání z r. 1949) I–II, Brno 1950–1951
GELDER, H.: *Geschichte der alten Rhodier* (Dějiny starých Rhodů), Haag 1900
GÓKOVALI, S.: *Ephesos* (německý překlad z turečtiny), Izmir – Ankara 1979
HÉSIODOS: *Práce a dni; Zrození bohů; Štít* (překlad J. Novákové z řečtiny pod souhrnným názvem *Zpěvy železného věku*), Praha 1990
HOGARTH, D. G.: *Excavations at Ephesus, the archaic Artemision* (Vykopávky v Efesu, staré Artemision) I–II, London 1908
HOMÉR: *Ílias* (překlad O. Vaňorného z řečtiny), Praha 1996
HOMÉR: *Odyseia* (překlad O. Vaňorného a F. Stiebitze z řečtiny), Praha 1996
HOŠEK, R.: *Země bohů a lidí*, Praha 1972
HUTCHINSON, R. W.: *Prehistoric Crete* (Předhistorická Kréta), London 1962
CHADWICK, J.: *The Decipherment of Linear B* (Rozluštění lineárního písma B), Cambridge 1958
KERÉNYI, K.: *Mytologie Řeků I. Příběhy bohů a lidí* (překlad německého vydání z r. 1994), Praha 1996
KERÉNYI, K.: *Mytologie Řeků II. Příběhy hroů* (překlad německého vydání z r. 1994), Praha 1998
MATZ, F.: *Kreta, Mykene, Troja* (Kréta, Mykény, Trója), Stuttgart 1956
MILTNER, F.: *Ephesos* (Efes), Wien 1958
NEWTON, CH. T. – PULLAN, R. P.: *Discoveries at Halicarnassos* (Objevy v Halikarnassu), Londýn 1862–1863
OLIVA, P.: *Sparta a její sociální problémy*, Praha 1971
OLIVA, P.: *Zrození evropské civilizace*, Praha 2003
OLIVOVÁ, V.: *Sport a hry ve starověkém světě*, Praha 1985
PAUSANIÁS: *Cesta po Řecku* (překlad H. Businské z řečtiny) I–II, Praha 1973
PINDAROS: *Olympijské zpěvy* (překlad J. Šprincle z řečtiny), Praha 2002
PLÚTARCHOS: *Životopisy slavných Řeků a Římanů* (překlad A. Hartmanna a kol. z řečtiny), Praha 1967
Řecká lyrika (výběr a překlad z řečtiny F. Stiebitze), Praha 1954
SERGEJEV, V. S.: *Dějiny starověkého Řecka* (překlad z ruštiny z r. 1948), Praha 1952
SCHLIEMANN, H.: *Mykenae* (Mykény), Leipzig 1878
SCHLIEMANN, H.: *Ilios, Stadt und Land der Trojaner* (Ílios, město a země Trójanů), Leipzig 1881
SCHLIEMANN, H.: *Troja* (Trója), Leipzig 1884

- SCHLIEMANN, H.: *Tirynys* (Tíryns) Leipzig 1886
- STRONG, D. E.: *Antické umění* (překlad anglického vydání z r. 1965), Praha 1970
- SVOBODA, L. a kol.: *Encyklopedie antiky*, Praha 1973
- ŠPAŇÁR, J.: *Herakleitos z Efezu*, Bratislava 1985
- TATAKI, A. B.: *Rhodes* (anglický překlad řeckého vydání z r. 1978), Athína 1978
- THÚKÝDIDÉS: *Dějiny peloponnéské války* (překlad V. Bahníka z řečtiny), Praha 1977
- THOMSON, G.: *O staré řecké společnosti* (překlad anglického vydání z r. 1949), Praha 1952
- TRONSKIJ, I. M.: *Dějiny antické literatury I, Řecká literatura* (překlad ruského vydání z r. 1951), Praha 1955
- VAVŘÍNEK, V.: *Alexandr Veliký*, Praha 1967
- VERGILIUS MARO, P.: *Aeneis* (překlad O. Vaňorného z latiny), Praha 1970
- VITRUVIUS: *Deset knih o architektuře* (překlad A. Otoupalíka z latiny), Praha 1979
- VIDMAN, L.: *Psáno do kamene*, Praha 1975
- WOOD, J. T.: *Discoveries at Ephesus* (Objevy v Efesu), London 1887
- XENOFÓN: *Řecké dějiny* (překlad J. Hejnice z řečtiny), Praha 1982
- ZAMAROVSKÝ, V.: *Bohové a hrdinové antických bájí*, Praha 1996
- ZAMAROVSKÝ, V.: *Objevení Tróje*, Praha 1992
- ZAMAROVSKÝ, V.: *Řecký zázrak*, Praha 2000
- ZAMAROVSKÝ, V.: *Vzkříšení Olympie*, Praha 1980
- Zlomky předsokratovských myslitelů* (výběr a překlad K. Svobody), Praha 1962

POZNÁMKY A VYSVĚTLIVKY

Tyto poznámky a vysvětlivky se omezují na nejdůležitější hesla k starověkým dějinám zemí „sedmi divů světa“ a jejich kulturním památkám. Jmenná hesla jsou seřazena podle tvarů, v nichž je známe z dokumentů příslušné kultury; alternativní znění je v závorce. Jména osob i míst uvádíme příslušné egyptologické, asyriologické a řecké transkripci převažující v dnešní době. Protože se při skloňování řeckých a latinských jmen někdy mění hláska kmene, připojíme i tvar druhého pádu.

AANNIPADDA – král 1. dynastie v sumerském Uru, jeden z nejstarších panovníků v Mezopotámii, který zanechal o své existenci přímý písemný doklad. Vládl asi v 28.–27. století před n. l. (podle dřívějších odhadů až ve 31. století před n. l.)

ABBÁS I. – egyptský místokráľ v letech 1849–1854 pod tureckou svrchovaností. Snažil se o nezávislost Egypta na Turecku i na evropských mocnostech

ABDŽU (řec. *Abydos*, staroegypt. *Ebózev*) – pohřebiště a posvátné místo v Horním Egyptě (nedaleko dnešní Gigy)

ABYDOS – viz heslo *Abdžu* (2. pád *Abyda*)

ADAD – asyrsko-babylónský bůh bouřky, deště, vichřic a povodní

AFRODÍTA (řec. *Afrodíté*, lat. *Venus*, čes. *Venuše*) – řecká bohyně lásky a krásy (2. pád *Afrodítý*)

AGAMEMNÓN – mytický mykénský král, v Homérových eposech vrchní velitel achajských vojsk před Trójou (2. pád *Agamemnona*)

AGATHÓN – athénský básník tragédií z 2. poloviny 5. století před n. l., přítel Sókrata a Platóna (2. pád *Agathóna*)

AGÉSANDROS (též *Hagésandros*) – rhodský sochař z 1. století před n. l., jeden z tvůrců sousoší Láokoóna (2. pád *Agésandra*)

AHMÓSE I. (řeč. *Amósis I.*) – egyptský král asi v letech 1580–1555 před n. l., zakladatel 18. dynastie, kterou začíná Nová říše (2. pád řec. *Amósida*)

ACHAIMENOVCI – perská dynastie v letech 549–330 před n. l., jejíž

panovníci založili říši zahrnující Persii, Mezopotámii, Anatolii a Egypt. Jejím zakladatelem byl Kýros Veliký a posledním panovníkem Dáreios III., zbavený trůnu Alexandrem Velikým

ACHAJOVÉ (nebo Achajci) – jeden z nejmocnějších řeckých kmenů, které osídlily území dnešního Řecka na sklonku 1. poloviny 2. tisíciletí před n. l. V Homérových básních souhrnný název všech Řeků před Trójou

ACHILLEUS (lat. *Achilles*) – mytický hrdina trójské války, nejsilnější a nejchrabřejší z achajských bojovníků (2. pád *Achillea*, lat. *Achilla*)

ACHNATON (*Amenhotep IV.*) – egyptský král 18. dynastie (asi 1367–1350 před n. l.). Zrušil kult všech bohů s výjimkou Atona, „slunečního kotouče“, a založil nové hlavní město Achetaton; jeho nástupci se však vrátili k starému náboženství i do starého hlavního města Wésetu (Théb)

AISCHYLOS – jeden z největších řeckých a světových dramatických básníků (525 až 456 před n. l.). Napsal 90 tragédií, z nichž se zachovalo sedm: *Prosebnice*, *Peršané*, *Sedm proti Thébám*, *Upoutaný Prométheus* a trilogie *Oresteia* (2. pád *Aischyla*)

AKADÉMIE – Platónova filozofická škola v Athénách, založená kolem roku 387 před n. l. a zrušená roku 529 n. l. císařem Justiniánem. Název odvozuje od héraa Akadéma, jemuž byl zasvěcen háj, kde bylo její sídlo

ÅKERBLAD, JOHAN DAVID – švédský diplomat, archeolog a orientalista (1763–1819). Zasloužil se o pokrok v luštění hieroglyfického písma

AKKAD – hlavní město akkadské říše, založené ve 24. století před n. l. Sargonem I. a dosud neobjevené. Jeho jménem se někdy nazývá celá severní Babylónie

AKROPOLIS – 1. opevněná výšina v řeckých městech, útočiště v nebezpečí. 2. Akropolis (s velkým zač. písmenem) – pahorek s Parthenónem a jinými stavbami v Athénách (2. pád *akropole*)

ALEXANDR VELIKÝ (řeč. *Alexandros Megalos*) – makedonský král, vynikající vojevůdce a organizátor (356–323 před n. l.). Osvobodil maloasijské Řeky od perské nadvlády, potom i Egyptany, nakonec se zmocnil celé perské říše. „Světová říše“, kterou vytvořil, byla však nepevným svazkem a po jeho smrti se rozpadla

ALKAIOS – řecký lyrický básník z Mytilény na Lesbu (asi 625 – pol. 6. stol. před n. l.). Z jeho díla se zachovaly jen zlomky (2. pád *Alkaia*)

ALKAMENÉS – athénský sochař z 2. poloviny 5. století před n. l., žák Feidiův (2. pád *Alkamena*)

ALKIBIADÉS – athénský státník a vojevůdce (451–404 před n. l.). Proslul svými schopnostmi a přehnanou ctižádostí, úspěchy i nezdary; jeho strýcem byl Periklés (2. pád *Alkibiada*)

AMAZONKY – mytický národ bojovných žen v Malé Asii, tradiční nepřítel Řeků. Bojoval s nimi Héraklés a Théseus, napadly Athény, naposledy zkržily zbraně s Řeky v trójské válce

AMENEMHET III. (řeč. *Amennemés*) – egyptský král 12. dynastie, stavebník pyramid u Dahšúru a Hawáry. Za jeho vlády (asi 1845–1800 před n. l.) dosáhla Střední říše největšího rozkvětu (2. pád řeč. *Amennema*)

AMENHOTEP III. (řeč. *Amenófis III.*) – egyptský král 18. dynastie (asi 1408–1367 před n. l.). U svého zádušního chrámu v západním Wésetu se dal i s manželkou zpodobnit ve dvou obrovských sochách, známých jako „Memnonovy kolosy“ (2. pád řeč. *Amenófida*)

AMMIANUS MARCELLINUS – poslední významný antický historik (asi 332–400 n. l.). Původem Řek, ale svých 31 knih o dějinách římského císařství napsal latinou (2. pád *Ammiana Marcellina*)

AMÓN (též *Amun*) – jeden z nejvyšších egyptských bohů. Původně byl uctíván ve Wésetu (Thébách), za Nové říše pak v celém Egyptě. Byl zobrazován v lidské podobě s vysokou korunou, ozdobenou dvěma péry; jeho hlavním posvátným zvířetem byl beran

AMOREJCI – obyvatelé starověké země Amurru, ležící na západ od Babylónie. Několikrát vtrhli do Mezopotámie a ovládli ji; také Chammurabiho dynastie byla amorejského původu

ANAKREÓN z Teu – řecký lyrický básník z 2. poloviny 6. století před n. l., opěvovatel krásy, lásky a pohody (2. pád *Anakreonta*)

ANATÓLIE (tur. *Anadolu*) – z řečtiny převzatý název „Východní země“, tj. dnešní Malé Asie

ANTÉNÓR – athénský sochař ze 6. století před n. l., tvůrce sousoší *Tyranobijců* pro athénskou Agoru, odvečeného za perského vpádu Xerxem a pak vráceného Alexandrem Velikým (2. pád *Anténóra*)

ANTONIUS, MARCUS – římský státník a vojevůdce (83–30 před n. l.). V občanských válkách po Caesarově smrti se zmocnil východní části římské říše a usadil se v Alexandrii, kde zcela podlehl Kleopatře; později byl římským senátem prohlášen za zrádce a po porážce svých vojsk Octavianem spáchal sebevraždu (2. pád *Marca Antonia*)

ANU (sumersky *An*) – asyrsko-babylonský bůh nebes (2. pád *Anua*)

ANÚPEW (řeč. *Anúbis*) – egyptský bůh zemřelých, strážce mrtvých a pohřebišť. Byl zobrazován jako člověk se šakalí hlavou nebo jako sedící šakal (2. pád *Anúpa*, řeč. *Anúbida*)

APELLÉS – největší řecký malíř (asi 356–308 před n. l.). Proslul realistickým zobrazováním postav a uměním vystihnout duševní stav (2. pád *Apella*)

APOLLODÓROS – 1. athénský malíř z 2. poloviny 5. století před n. l., podle tradice objevil zákony per-

POZNÁMKY A VYSVĚTLIVKY

spektivy; 2. rhodský sochař z 1. století před n. l., jeden z tvůrců sousoší *Láokoónta* (2. pád *Apollodóra*)

APOLLÓN (lat. *Apollo*) – řecký bůh slunečního jasu, hudby a věsteb; syn nejvyššího boha Dia a Titánky Létó, bratr Artemidin. Byl zobrazován jako ideál mužské krásy (2. pád *Apollóna*)

APOLLÓNIOS RHODSKÝ – 1. řecký básník z 3. až 2. století před n. l., autor eposu *Argonautika*; 2. rhodský sochař z 2.–1. století, jeden z tvůrců sousoší *Farneský býk* (2. pád *Apollónia*)

ARAMEJCI – semitské kmeny původně z Palestiny a Sýrie, které vytvořily ve 2. a 1. tisíciletí před n. l. několik států v Přední Asii. Podrobeni Asyřany, pak Peršany, ale aramejšťina se stala dorozumívacím jazykem na celém Blízkém východě

ARGONAUTÉ – doslovně „plavci na (lodi) Argó“, kteří se podle řeckých bájí účastnili výpravy za zlatým rounem do Kolchidy. Byli mezi nimi největší rekové (Héraklés, Théseus aj.), jejich vůdcem byl hrdina Iásón z Iólu

ARÉS – řecký bůh války, syn nejvyššího boha Dia a jeho manželky Héry. Římský bůh války Mars není s ním totožný zcela (2. pád *Aréa*)

ARCHIMÉDES – řecký matematik a fyzik, zakladatel teorie mechaniky a hydrauliky, vynálezce a konstruktér mnoha strojů; jeden z největších vědců starověku. Žil v letech 287–212 před n. l. a pocházel ze Syrakús, při jejichž dobývání Římany byl zabit (2. pád *Archiméda*)

ARCHÓN – doslova „vládce“, titul nejvyššího úředníka nebo člena sboru nejvyšších úředníků v městských státech starověkého Řecka (2. pád *archonta*)

ARIADNA – dcera mytického krále Mínóa na Krétě. Pomohla athénskému Théseovi zabít obludu Mínótaura a pak s ním prchla; na ostrově Naxu se stala manželkou boha Dionýsa (2. pád *Ariadny*)

ARIÓN – řecký básník, hudebník a zpěvák z přelomu 7. a 6. století před n. l. Podle pověsti zázračně zachráněný před utonutím delfínem (2. pád *Aríóna*)

ARISTARCHOS – 1. ze Samu, řecký astronom a matematik (asi 320–250 před n. l.). Jako první vytvořil teorii, že Země obíhá okolo Slunce; 2. ze Samothráky, řecký literární vědec z 2. století před n. l., působící v Alexandrii (2. pád *Aristarcha*)

ARISTOFANĚS – největší řecký básník komedií (asi 445–380 před n. l.). Narodil se a působil v Athénách; napsal 44 her, z nichž se zachovalo jedenáct, mezi nimi *Jezdci*, *Oblaka*, *Vosy*, *Mír*, *Ptáci*, *Žáby*, *Ženský sněm*, *Lýsistrata* a *Plútos* (2. pád *Aristofana*)

ARISTOTELÉS – řecký filozof a učenec, nazývaný „největší myslitel starověku“. Narodil se ve Stageiře na Chalkidice, žil v letech 384–322 před n. l., byl vychovatelem Alexandra Velikého; kolem roku 335 před n. l. založil v Athénách filozofickou školu, Lykeion. Zabýval se téměř všemi obory lidských vědomostí, z jeho rozsáhlého díla se zachovalo asi 48 spisů (2. pád *Aristotela*)

ARTEMIS (lat. *Diana*) – řecká bohyně lovu, zvěře a divoké přírody, dcera nejvyššího boha Dia a Titánky Létó, sestra boha Apollóna. Nejčastěji zobrazovaná jako lovkyně s lukem a šípem (2. pád *Artemidy*, lat. *Diany*)

ARTEMÍSIA (II.) – manželka halikarnasského vládce Mausóla. Po jeho smrti vládla sama (asi 352–348 před n. l.) a dala dokončit a vyzdobit jeho náhrobek (Mauzoleum) (2. pád *Artemísie*)

ASARHADDON – asyrský král v letech 681–668 před n. l.; za jeho vlády dosáhla Asýrie největší rozlohy

ASKLÉPIOS (lat. *Aesculapius*) – řecký bůh lékařství (2. pád *Asklépie*)

AŠŠUR – 1. pevnost a hlavní město starověké Asýrie (dnešní Kallát Šerkát na pravém břehu Tigridu); 2. hlavní asyrský bůh, ochránce města Aššuru a Asýrie

AŠŠURBANIPAL (řec. *Sardanapalos*) – asyrský král v letech 668–631 před n. l.; za jeho vlády dosáhl Ninive největšího rozkvětu

ATHÉNA (řec. *Athéné*, lat. *Minerva*) – řecká bohyně moudře vedené války, umění a ochránkyně Athén; zrodil ji nejvyšší bůh Zeus z vlastní hlavy, bez matky. Z chrámů jejího

- kultu je nejproslulejší Parthenón na athénské Akropoli (2. pád *Athény*, lat. *Minervy*)
- ATHÉNODÓROS – rhodský sochař z 1. století před n. l., jeden z tvůrců sousoší *Láokoonta* (2. pád *Athénodóra*)
- ATLANTIDA – Platónem vybájený ostrov s důmyslným společenským zřízením a ideální státní organizací. Ve starověku se o neexistenci Atlantidy nepochybovalo, poprvé ji nakreslil na mapu jakýsi byzantský mnich v 10. století n. l.
- ATON (dosl. „Sluneční kotouč“) – egyptské božstvo uctívané v rámci kultu Slunce. Král Achnaton ho povýšil na jediného uznávaného boha, aby tak zlomil moc wésetského kněžstva boha Amóna; tato náboženská reforma ho však nepřežila a jeho nástupcové se vrátili k tradičnímu mnohobožství
- ATTALOS III. – poslední panovník pergamského království, které vzniklo v Malé Asii po rozpadu říše Alexandra Velikého. Vládl v letech 139–133 před n. l. a svou závěť věnoval Pergamon Římanům (2. pád *Attala*)
- ATTIKA – oblast ve středním Řecku. Tvoří poloostrov, který vybíhá jako trojúhelník do Egejského moře; jejím střediskem jsou Athény
- AUGUSTUS (pův. jménem *Gaius Octavius*, resp. *Octavianus*) – adoptivní syn Caesarův, první římský císař. Žil v letech 63 před n. l.–14 n. l. a jako vykonavatel Caesarovy závěti dosáhl po dlouhých bojích absolutní moci; za počátek jeho císařské vlády se pokládá rok 27 před n. l., kdy mu římský senát udělil posvátný titul *Augustus*, čes. Vznešený nebo Velebný (2. pád *Augusta*, *Gaia Octavia*, resp. *Octaviana*)
- AVESTA – soubor náboženských knih Peršanů. Některé její části pocházejí až z 1. poloviny 1. tisíciletí před n. l.; zredigována byla v prvních stoletích n. l.
- BABYLÓN – hlavní město starověké Babylónie, jehož trosky leží na levém břehu Eufratu, asi 100 km jižně od dnešního Bagdádu. Babylonsky se jmenoval Babilí, „Brána boží“; z toho vzniklo biblické *Bábel*
- BAEDEKER, KARL – autor a vydavatel knižních cestovních průvodců, zvaných „baedekry“ (1801–1859)
- BARBAR (řec. *barbaros*) – v původním smyslu „cizinec“, „Neřek“; hanlivý význam slovo nabylo až po perském vpádu do Řecka
- BĚL (Baal) – babylonsky „Pán“, titul a název hlavního babylonského boha Marduka
- BELZONI, GIOVANNI BATISTA – italský dobrodruh, průkopník archeologických vykopávek v Egyptě (1778–1823)
- BENNDORF, OTTO – rakouský archeolog, profesor pražské a vídeňské univerzity (1838–1907). V letech 1896 a 1897 vedl vykopávky v Efesu
- BÉROSSOS – Bélův kněz v Babylóně ve 3. století před n. l. Autor řeky psaných dějin Babylónie od „potopy světa“ do Alexandra Velikého, z nichž se dochovaly zlomky (2. pád *Béróssa*)
- BORCHARDT, LUDWIG – německý archeolog a egyptolog (1863 až 1942), v letech 1901–1908 vedl výzkum pyramidového pole u Abú Síru (jižně od Káhiry)
- BOTTA, PAUL-ÉMILE – francouzský lékař, pak konzul v Mosulu (Al Mawsilu), průkopník asyrských vykopávek (1802–1870). V letech 1843–1846 vykopal letní palác asyrského krále Sargona II. u dnešního Chorsábádu
- BREASTED, JAMES HENRY – americký egyptolog (1865–1935). Jeho *Dějiny Egypta* (1905) mají dodnes značnou faktografickou hodnotu
- BRITSKÉ MUZEUM – jedno z nejvýznamnějších světových muzeí se sbírkami uměleckých a historických památek všech kultur a dob s rozsáhlou knihovnou. Založeno bylo roku 1753 v Londýně ze soukromých sbírek H. Sloana, R. Cottona a R. H. Harleje
- BRUGSCH, HEINRICH – německý egyptolog (1827–1894). Jeho bratr Emil Brugsch, rovněž egyptolog, objevil roku 1881 skryš 40 mumii, mezi nimi i králů Setchiho I. a Ramesse II.
- BRUTUS, MARCUS IUNIUS – římský státník, republikán (asi 86–42 před n. l.). Zúčastnil se spiknutí proti

Caesarovi; po porážce republikánských vojsk spáchal sebevraždu (2. pád *Bruta, Marca Iunia*)

BRYAXIS – řecký sochař ze 4. století před n. l., spoluvůdce výzdoby Mauzolea a řady kolosálních soch na Rhodu (2. pád *Bryaxida*)

BYRON, GEORGE GORDON NOEL – anglický básník, obdivovatel Řecka (1788–1824). Podílel se na organizování řeckého boje za osvobození z turecké nadvlády a zemřel jako jeho účastník

BYZANTION – řecká osada na evropské straně Bosporu, založená v 7. století před n. l. Megarany. Vzrostlo na významné obchodní město; roku 323 n. l. ho dal císař Konstantin přebudovat a roku 330 do něho přenesl císařské sídlo z Říma. Přejmenované na Konstantinopolis bylo od rozdělení římské říše roku 395 hlavním městem východní části, později říše byzantské. Roku 1453 ho dobyli Turci pod vedením sultána Muhammada II.; poslední byzantský císař Konstantin XI. při jeho obraně hrdinsky padl. Znovu přejmenované na Stambul (resp. Istanbul) bylo hlavním městem Turecka až do roku 1923, kdy se jím stala po vyhlášení Turecké republiky Ankara. – Náš název Cařihrad pochází z ruštiny; ve formě Carograd je doložen v *Nestorově letopisu* z 11. století (2. pád *Byzantia, Konstantinopole*)

CAESAR, GAIUS IULIUS – římský státník a vojevůdce (100–44 před n. l.). Soustředil ve svých rukou tolik státních funkcí, že v souhrnu mu dávaly moc absolutního monarchy; padl za obětí republikánského spiknutí (2. pád *Caesara, Gaia Iulia*)

CARTER, HOWARD – anglický archeolog a egyptolog (1873–1939). Vedl vykopávky lorda Carnarvona v Údolí králů (na západním břehu Nilu proti dnešnímu Luxoru), kde objevil roku 1922 Tutanchamónovu hrobku

CASSIODORUS, FLAVIUS MAGNUS AURELIUS – vysoký hodnostář na dvoře císaře Theodoricha, na sklonku života mnich (asi 490–583). Založil klášter s knihovnou, v níž bylo opsáno mnoho starověkých spisů, dnes už ztracených (2. pád *Cassiodora, Flavia Magna Aurelia*)

CASSIUS, GAIUS LONGINUS – římský politik a vojevůdce (asi 100–42 před n. l.). Zúčastnil se republikánského spiknutí proti Caesarovi a po jeho smrti ovládl východní provincie římské říše. Po porážce u Filip spáchal sebevraždu (2. pád *Cassia, Gaia Longina*)

CICERO, MARCUS TULLIUS – římský státník, filozof, spisovatel a proslulý řečník, obhájce republikánského zřízení (106–43 před n. l.) (2. pád *Cicerona, Marca Tullia*)

COUBERTIN, PIERRE DE – francouzský baron, zakladatel novověkých olympijských her (1863–1937)

CURTIUS, ERNST – německý archeolog (1814–1896). Z jeho podnětu byly zahájeny vykopávky v Olympii, které vedl v letech 1875–1881

ČERNÝ, JAROSLAV – český egyptolog světového jména (1898–1970). Pracoval v Praze, Káhiře, Londýně a Oxfordu, kde byl profesorem na Queen's College. Jeho hlavním oborem byla „novoegyptština“, tj. jazyk a literatura Nové říše

DAIDALOS – mytický umělec, stavitel a vynálezce z Athén. Postavil pro krétského krále Mínóa labyrint v Knóssu, kde ukrýval obludu Mínótaura. Když mu Mínós zakázal Krétu opustit, sestrojil si z ptačích per křídla, na nichž odletěl; jeho syn Ikaros při tom zahynul (2. pád *Daidala*)

DANIEL – biblický prorok, jemuž se připisuje autorství jedné z tzv. *Knih proroků*; podle biblické tradice žil v „babylonském zajetí“ Židů a předpověděl pád babylonské říše

DÁREIOS I. (pers. *Dárajavauš*) – perský král v letech 521–485 před n. l. Podnikl válečnou výpravu proti Řecku, jeho vojsko však bylo roku 490 před n. l. poraženo v bitvě u Marathónu (2. pád *Dáreia*)

DÁREIOS III. – perský král v letech 336–330 před n. l., Alexandr Veliký ho porazil a sesadil z trůnu

DEINOKRATÉS z Rhodu – řecký architekt a stavitel ve 2. polovině 4. stol. před n. l. Pracoval ve službách Alexandra Velikého; z jeho příkazu obnovil Artemidin chrám v Efesu a vypracoval plán na výstavbu Alexandrie (2. pád *Deinokrata*)

- DELFSKÁ VĚŠTÍRNA – nejproslulejší ve starém Řecku; existovala až do křesťanských dob při Apollónově chrámu v Delfách (na jižním svahu Parnasu). Věštila Apollónova kněžka Pýthia, výroky oznamoval a vykládal sbor kněží; její věštby se staly příslovecné pro svou dvojznačnost, resp. nesrozumitelnost
- DELITZSCH, FRIEDRICH – německý asyriolog, autor gramatiky, slovníku a jiných základních asyriologických děl (1850–1922)
- DÉMÉTÉR – řecká bohyně úrody a zemědělství; připisuje se jí, že dala lidem zrna a naučila je obdělávat pole (2. pád *Démétrý*)
- DÉMÉTRIOS I. POLIORKÉTÉS – makedonský král (294–286 před n. l.), syn a spiklubojovník Antigonu I. Roku 304 před n. l. neúspěšně obléhal Rhodos (2. pád *Démétria Poliorkéta*)
- DÉMOTICKÉ PÍSMO – egyptské písmo, které se vyvinulo v 8.–7. století před n. l. zjednodušením hieroglyfických a hieratických znaků. Jeho název pochází z řeckého *démos*, tj. lid, protože bylo „lidovým“, běžně používaným písmem při psaní na papyru
- DÉMOSTHENÉS – athénský řečník a politik (384–322 před n. l.). Byl obhájcem demokratických řádů a vůdcem spolku řeckých států v boji proti makedonské nadvládě (2. pád *Démosthena*)
- DENON, DOMINIQUE VIVANT DE – francouzský diplomat, malíř a správce muzeí (1747–1825). Zúčastnil se Napoleonovy egyptské expedice jako kreslíř
- DÉR EL-BAHRÍ – dnešní název údolí na levém břehu Nilu proti Karnaku s troskami chrámů a pohřebišti
- DIANA – viz *Artemis*
- DIODÓROS SICILSKÝ – řecký dějepisc (asi 80–29 před n. l.). Byl autorem 40svazkové *Historické knihovny*, 15 knih se zachovalo úplných a ostatní ve zlomcích (2. pád *Diodóra*)
- DIOGENÉS LAERTSKÝ – řecký autor jediného spisu o dějinách filozofie, který se ze starověku zachoval. Nevíme o něm nic bližšího; zdá se, že žil ve 3. století n. l. (2. pád *Diogena*)
- DIOGENÉS ze Sinópy – řecký filozof, nejradikálnější představitel tzv. kynismu. Žil asi v letech 400–323 před n. l. a v Athénách prý bydlel v sudě (2. pád *Diogena*)
- DIÓN CHRYSOSTOMOS – řecký řečník a filozof (asi v letech 40–120 n. l.), přídomek znamená Zlatoústý. Zachovalo se od něho asi 80 řečí (2. pád *Dióna Chrysostoma*)
- DIONÝSIOS z Halikarnassu – řecký řečník a historik (asi 65 před n. l. až 10 n. l.), autor 20 knih o římských dějinách, z nichž se zachovalo jedenáct (2. pád *Dionýsia*)
- DIONÝSIOS THRÁCKÝ – řecký gramatik z Alexandrie (asi 170–90 před n. l.). Jeho mluvnice staré řečtiny se používalo až do novověku (2. pád *Dionýsia*)
- DIONÝSOS (též *Bakchos*, lat. *Bacchus*) – řecký bůh plodivé přírodní síly, též vína a vinařství (2. pád *Dionýsa, Bakcha*)
- DÓROVÉ – skupina řeckých kmenů, které migrovaly do Řecka asi počátkem 12. století před n. l. Ovládli téměř celý Peloponnesos, později také Krétu, Rhodos a v Malé Asii Halikarnassos; jejich střediskem na pevnině byla Sparta
- DÖRPFELD, WILHELM – německý architekt archeolog (1853–1940). Kopal v Olympii, Epidauru a v Tróji, kde byl hlavním Schliemannovým poradcem
- DŽÓSER – egyptský král z počátku 27. stol. před n. l., zakladatel 3. dynastie a stavebník stupňovité pyramidy u Sakkáry
- EA (sumersky *Enki*) – asyrsko-babylonský bůh země, vod a moudrosti
- EBLA – významné starověké město na horním Eufratu ve 3.–2. tisíciletí před n. l. Objevené a roku 1976 identifikované italskými archeology
- EBÓZEV – viz *Abdžu*
- EFIALTÉS – zrádce Řeků v bitvě u Thermopyl roku 480 před n. l. (2. pád *Efiálta*)
- EFOROS z Kýmy – řecký historik (asi 405–330 před n. l.), autor prvních celořeckých dějin ve světových souvislostech, z jejichž 30 svazků se zachovaly jen citáty a zlomky (2. pád *Efora*)
- EGYPTSKÉ MUZEUM – nejvýznamnější sbírka uměleckých a historických památek ze starého Egypta.

Založil ho roku 1858 A. Mariette; nejdříve bylo umístěno v káhirském předměstí Bulaku, od roku 1902 má zvláštní budovu na hlavním káhirském náměstí et-Tahrír

ELGIN, THOMAS BRUCE – britský diplomat a sběratel antických památek (1766–1842). S povolením tureckých úřadů odvezl z athénské Parthenónu velkou část sochařské výzdoby; podle usnesení parlamentu z roku 1816 musel ji prodat Britskému muzeu v Londýně

EMPEDOKLÉS z Akragantu – řecký filozof, básník a lékař (asi 493–433 před n. l.). Za hybné síly všeho dění považoval Lásku a Svár (2. pád *Empedokla*)

ENLIL – sumerský a asyrsko-babylonský bůh země, „pán větrů“

EPIKÚROS – řecký filozof (341–270 před n. l.), největší materialistický filozof helénistické doby. Narodil se na Samu, žil a působil v Athénách, („Epikúrova zahrada“), filozoficky obohatil Démokritův atomismus (2. pád *Epikúra*)

ERASISTRATOS z Keu – řecký lékař ze 4.–3. století před n. l., jeden z prvních, který pitval mrtvolu (2. pád *Erasistrata*)

ERESKIGAL – babylonsko-asyrská bohyně, manželka boha podsvětí Nergala a jeho spoluvládyně v podsvětí

ÉSET (řeč. a lat. *Isis*) – egyptská bohyně, ochránkyně žen a mocná čarodějka, sestra a manželka vládcy podsvětí Úsira. V prvních stolecích našeho letopočtu se rozšířil její kult i do Řecka a Říma (2. pád *Ésety*, řeč. a lat. *Isidy*)

EUKLEIDÉS (lat. *Euclides*, zčeštěně *Euklidés*) – řecký matematik z přelomu 4. a 3. století před n. l., působící v Alexandrii. Je autorem 13 knih *Základů* (matematiky), spojujících starší i jeho vlastní poznatky v ucelený systém; jeho geometrické poučky, např. věty o pravoúhlém trojúhelníku, se dodnes používají (2. pád *Eukleida*, lat. *Euclida*)

EURÍPIDÉS – jeden z největších řeckých dramatiků (480–406 před n. l.). Napsal 92 tragédií, z nichž se zachovalo jen 18. K nejvýznamnějším patří *Médeia*, *Élektra*, *Ífigeneia v Aulidě*, *Ífigeneia Taurská*, *Pro-*

sebnice, *Orestés* a satyrské drama *Kyklóps* (2. pád *Eurípida*)

EVANS, ARTHUR – britský archeolog (1851–1941). Vykopal knósský palác na Krétě, známý z „báji jako „Mínóuv labyrint“

EZOP (řeč. *Aisópos*) – řecký sklada-
tel bajek asi ze 6. stol. před n. l. První jejich sbírku sestavil kolem roku 300 před n. l. Démétrios Falérský, později se jejich počet zvýšil na 426 (kromě obměn)

FAJÁKOVÉ – mytičtí obyvatelé bla-
ženého ostrova z Homérovy *Odys-
seie*. Jejich král Alkinoos se ujal
Odyssea, když na cestě z Tróje
ztroskotal na břehu jejich země

FARAÓN – titul egyptského krále, pře-
vzatý do moderních jazyků z biblic-
ké řečtiny. Vyvinul se z egyptského
peroa, „veliký dům“ (tj. královský
palác), jímž byl označován právě
vládnoucí panovník

FEIDIÁS – jeden z největších řeckých
a světových sochařů (asi 500–429
před n. l.). Vedl uměleckou výzdo-
bu athénské Parthenónu a vytvo-
řil řadu obdivuhodných soch, mezi
nimi *Dia Olympijského*. Jeho sochy
známe pouze z kopií a napodobení
(2. pád *Feidia*)

FÍLAI (eg. *Pilak*) – nilský ostrov jižně
od Asuánu s množstvím chrámů
a svatyní, zejména s velkolepým
chrámem bohyně Ésety (Isidy)
z dob Ptolemaiovců (neskonné)

FILIPPOS II. (zčeštěně Filip) – make-
donský král (359–336), otec Ale-
xandra Velikého. Vítězstvím v bitvě
u Chaironeie roku 338 před n. l.
dosáhl pro Makedonii vedoucího
postavení v Řecku. Jeho hrobku
objevil u Verjiny (jihozápadně od
Soluně) roku 1977 řecký archeolog
M. Andronikos (2. pád *Filippa*)

FILOCHOROS – řecký historik (asi
340–265 před n. l.). Ze zlomu jeho
spisu, objeveného v 19. století, se
dovídáme o Feidiově smrti (2. pád
Filochora)

FILÓN ALEXANDRIJSKÝ – židovský
filozof a spisovatel, pišící řecky (asi
20 před n. l. – asi 50 n. l.). Snažil
se sloučit židovské náboženství
s řeckou filozofií a měl velký vliv na
utváření raně křesťanských filozo-
fických názorů

FILÓN BYZANTSKÝ – 1. řecký stavitel a mechanik z 2. století před n. l.; 2. blíže neznámý antický autor spisu *O sedmi dívech světa*

FLANDIN, EUGÈNE NAPOLEON – francouzský malíř a spisovatel (1809–1876). S Bottou se zúčastnil asyrských vykopávek; napsal též knihu o dějinách rhodských rytířů

FLAVIUS JOSEPHUS viz *Josphus Flavius*

FOINÍKIE (také *Fénicie*) – země na východním pobřeží Středozemního moře. Zahrnovala zhruba přímořskou část dnešní Sýrie a Libanonu

GALÉNOS – řecký lékař a filozof z Pergamu (asi 130–200), autorita evropské a arabské medicíny až do novověku (2. pád *Galéna*)

GALLIA (zčeštělé *Galie*) – římská provincie na území dnešní Francie a Belgie; název se odvozuje od Keltů, Galů

GELLIUS, AULUS – římský spisovatel (asi 123–165 n. l.). Ve svých pracích zachoval četné citáty ze ztracených starších spisů (2. pád *Gellia, Aula*)

GILGAMES – legendární král města Uruku, hrdina sumersko-babylonsko-asyrského eposu, zachovaného z podstatné části v opisu ze 7. století před n. l. Byl ze dvou třetin bůh a z jedné třetiny člověk; hlavní pohnutkou jeho hrdinských činů byla touha po dosažení nesmrtelnosti. Časově bývá zařazován do 28.–27. století před n. l.

GIZA – jihozápadní předměstí Káhiry s největšími pyramidami (Chufuovou, Rachefovou a Menkauréovou) a Velkou sfingou

GONÉM, MUHAMMAD ZAKARIA – egyptský archeolog (1911–1957), objevitel nedokončené pyramidy krále Sechemcheta u Sakkáry

GROTEFEND, GEORG FRIEDRICH – německý učitel (1775–1853), první úspěšný luštitel klínového písma z persepolských nápisů (určil 10 znaků)

GUDEA – vládce sumerského města Lagaše ve 22. století před n. l. Jeho sochy, objevené Sarzecem, byly prvními památkami, seznamujícími nás se Sumery

GUIGNES, JOSEPH DE – francouzský učenec (1724–1800), jeden z průkopníků orientalistiky

GYMNÁZIUM (řeč. *gymnasion*) – řecká škola sloužící tělesné, později i duševní výchově mužské mládeže (výjimečně i dívek). Pěstovaly se v něm všechny druhy sportu; vzdělávalo se v hudbě, poezii, literatuře, řečnictví a filozofii. Větší města měla gymnázií více; zřizována a udržována byla ze státních prostředků

HADÉS (též *Plútón*, lat. *Pluto*) – řecký bůh podsvětí, bratr nejvyššího boha Dia a boha moře Poseidóna (2. pád *Háda, Plútóna*)

HADRIÁN (*Hadrianus, Publius Aelius*) – římský císař v letech 117 až 138. Jeho náhrobek v Římě u Tiberu, dnešní „Andělský hrad“, považovali někteří římsští spisovatelé za jeden z divů světa. Jádro tohoto náhrobku tvoří okrouhlá stavba o průměru 64 metrů a původně vysoká asi 50 metrů, jež stojí nad podstavbou v podobě hranolu o stranách 85 metrů. Dnešní jméno má podle sochy archanděla Michaela na nástavbě, kde nahrazuje někdejší triumfální sochu císaře Hadriána

HANNIBAL – karthaginský vojevůdce, nepřítel Římanů (249–183 před n. l.). Velel karthaginským vojskům v tzv. 2. punské válce (218 až 201 před n. l.); po mnoha válečných úspěších byl Římany poražen. V emigraci spáchal sebevraždu

HAPEJ – egyptský bůh zúrodňující síly Nilu, zobrazovaný jako dobře živý muž s plnou mísou plodů

HAPI (řeč. a lat. *Ápis*) – posvátný býk starých Egyptanů, uctíváný jako vtělení boha Ptaha zejména v Mennoferu (2. pád *Hapiho*, řeč. *Ápida, Ápia*)

HÁRÚN AR-RAŠÍD – bagdádský kalif v letech 786–809, podporovatel věd a umění. Stal se oblíbenou postavou arabských lidových pohádek, známý zejména z *Tisíce a jedné noci*

HATHÓR – egyptská bohyně nebes, později lásky a štěstí, kojná egyptských králů. Zobrazována byla zpravidla v podobě krávy nebo ženy s kravskou hlavou

HATŠEPSUT – egyptská královna 18. dynastie (asi 1490 až 1468

před n. l.). Na rozdíl od svých předchůdců a nástupců nevedla války, ale podporovala obchodní plavbu; její lodě se dostaly až do Somálska. Její zádušní chrám v Dér el-Bahrí patří mezi nejimpozantnější památky v Egyptě

HÉFAISTOS (lat. *Vulcanus*) – řecký bůh ohně, mistr kovářského řemesla, zbrojář bohů (2. pád *Héfaista*, lat. *Vulcana*)

HELENA (řec. *Helené*) – v Homérových básních manželka spartského krále Meneláa, nejkrásnější ze všech žen; její únos trójským princem Paridem se stal příčinou trójské války

HÉLIOS (lat. *Sol*) – řecký bůh slunce (a Slunce samo). Projíždí na slunečním voze oblohou od východu na západ a svými paprsky všichni vidí a slyší (2. pád *Hélie*, lat. *Sola*)

HELLAS (zčeštěně *Helada*) – Řecko, zejména starověké; Řekové dodnes takto nazývají svou zemi (a sebe Hellény). Název „Řecko“ pochází z latiny; Římané tak nazvali celou zemi podle dórského kmene Graiků, sídlícího v Epeiru, s jehož příslušníky se setkali jako s prvními Řeky (2. pád *Hellady*)

HÉRA (lat. *Iuno*, čes. *Juno*) – manželka a sestra nejvyššího řeckého boha Dia, bohyně nebes, přírodních jevů a manželství (2. pád *Héry*, lat. *Iunony*)

HÉRAKLEITOS z Efesu – řecký filozof (asi 540 až 480 před n. l.), přední představitel dynamické přírodní filozofie, jenž považoval za základ všech věcí oheň. Z jeho spisu *O přírodě* se zachovalo přes 120 zlomků; pro svůj styl, v němž ožívá řeč mysterií, bývá nazýván „temný“ (2. pád *Hérakleita*)

HÉRAKLÉS (lat. *Hercules*) – největší hrdina řeckých mýtů, syn nejvyššího boha Dia a královny Alkmény. Splněním dvanácti nadlidských úkolů, uložených mu mykénským králem Eurystheem, dosáhl věčné slávy a nesmrtelnosti. Připisuje se mu též založení Olympie a olympijských her (2. pád *Hérakla*, lat. *Hercula*)

HERMÉS (lat. *Mercurius*, zčešt. *Merkur*) – řecký bůh vegetativní síly, ochránce pastýřů, později i zlodějů

a obchodníků, posel bohů, průvodce duší do podsvětí (2. pád *Herma*, lat. *Mercuria*)

HÉRÓ A LEANDROS – dvojice nešťastných milenců ze řeckých lidových pověstí; jejich příběh zpracoval mj. římský básník Ovidius a řecký Músaios (2. pád *Héró a Leandra*)

HÉRODOTOS – první řecký historik, autor devíti knih *Dějín* (asi 484–430 před n. l.), rodák z Halikarnassu. Právem byl nazván „otcem dějepisu“ (2. pád *Hérodota*)

HÉRÓN – alexandrijský matematik, fyzik a vynálezce asi z počátku n. l. (2. pád *Héróna*)

HÉROSTRATOS – žhář Arfemidina chrámu v Efesu (356 před n. l.). Jeho jméno se stalo symbolem chorobné ctižádosti (2. pád *Hérostrata*)

HÉSIODOS – jeden z nejstarších řeckých básníků (asi 8.–7. stol. před n. l.), žil v boiótské vsi Askrá, autor básní *O původu bohů* a *Práce a dni* (2. pád *Hésioda*)

HIERATICKÉ PÍSMO – egyptské písmo, jež vzniklo přizpůsobením hieroglyfů k psaní na papyrus. Jeho název pochází z řeckého *hieratikos*, „kněžský“, protože když se s ním Řekové seznámili, používali ho hlavně kněží v chrámových textech. Jeho nejstarší doklady jsou jen o málo pozdější než hieroglyfické

HIEROGLYFICKÉ PÍSMO – egyptské písmo, jež se zřejmě vyvinulo z obrázkového. Jeho název vznikl z řeckého *hieros*, „posvátný“, a *glyfó*, „vrývat“, protože Řekové se s ním seznámili zejména z nápisů vytesaných na stěnách a sloupech chrámů. Jeho nejstarší doklady pocházejí z doby koklem roku 3000 před n. l. Označují se tak i jiná podobná písma, např. krétské nebo mayské

HINCKS, EDWARD – irský orientalista, jenž významně přispěl k rozluštění klínového písma (1792–1866)

HIPPARCHOS z Níkaie – řecký matematik a astronom z 1. poloviny 2. století před n. l. působil v Alexandrii. Sestavil mapu hvězd a určil velmi přesně řadu astronomických veličin (2. pád *Hipparcha*)

HIPPODAMOS z Miletu – řecký architekt a urbanista z 5. století před n. l.

Podle jeho plánů, resp. urbanistických zásad, byla vybudována města jako Rhodos, Priéné, Miletos aj.

HIPPOKRATÉS – řecký lékař a filozof, zakladatel vědecké medicíny (asi 460–377 před n. l.). Ve svém rodišti na ostrově Kóu založil proslulou lékařskou školu, vycházející z empirického pozorování. Jeho lékařská autorita se udržovala až do novověku (2. pád *Hippokrata*)

HIRSCHFELD, GUSTAV – německý archeolog (1847–1895). Při vykopávkách v Olympii objevil Praxitelovu sochu *Herma s Dionýsem*

HOGARTH, DAVID GEORGE – britský archeolog (1862–1927). Kopal na Kypru, Krétě, v Efesu a Sýrii

HOMÉR (řeč. *Homéros*) – největší řecký básník, tvůrce eposů *Ílias* a *Odysseia*. Žil asi v 10.–9. století před n. l.; někteří badatelé ho kládou až do 12. století před n. l., jiní jen do 6. stol. před n. l., případně vůbec popírají jeho historickou existenci. Homérovy básně jsou dodnes nepřekonaná díla světové epické poezie

HÓR (řeč. *Hóros*, lat. *Horus*) – egyptský bůh slunce, syn boha Úsíra. Byl zobrazován v podobě letícího sokola nebo muže se sokolí hlavou; při korunovaci se vtěloval do faraóna

HÓRY – řecké bohyně ročních období a pořádku v přírodě i společnosti. Byly zobrazovány jako krásné mladé dívky

HROZNÝ, BEDŘICH – český orientalista světového významu (1879–1952). Roku 1915 rozluštil jazyk starověkého národa Chetitů, od roku 1918 byl profesorem Karlovy univerzity, od roku 1924 vedl první čs. vykopávky v Sýrii a Turecku

HUMANN, KARL – německý inženýr a archeolog (1839–1896). V maloasijském Pergamu objevil Díuv oltář, v Zindžirli chetitský hrad. Spolupracoval i při rakouských vykopávkách v Efesu

HUMBOLDT, ALEXANDER VON – německý učenec, zakladatel berlínské Akademie věd (1769–1859). Strávil pět let v Americe a jako první tam věnoval vědeckou pozornost předkolumbovským stavbám. Zasloužil se o vypravení Lepsiusovy archeologické expedice do Egypta

HYGINUS, GAIUS IULIUS – římský spisovatel z 1. stol. n. l., autor dějepisných, zeměpisných, zemědělských a mytologických spisů (2. pád *Hygina, Gaia Iulia*)

CHADWICK, JOHN – britský klasický filolog, profesor v Cambridge (nar. 1921). Spolu s Ventrisem dokázal, že krétsko-mykénské texty ze 14.–12. století před n. l. jsou psány ve staré řečtině.

CHAFRE viz *Rachef*

CHAIRŌNEIA – město v Boiótii (severně od Korintského zálivu), kde roku 338 před n. l. porazil makedonský král Filip II. vojska spojených řeckých městských států vedená Athénami, čímž zajistil Makedonii vedoucí úlohu v Řecku. Touto bitvou končí dějiny „klasického Řecka“

CHALDEJCI – semitské kmeny, které se usazovaly od druhé poloviny 2. tisíciletí před n. l. v jižní Mezopotámii; jejich panovníci vládli v Novobabylonské říši (625 až 539 před n. l.). Ve starší literatuře bylo tímto jménem označováno obyvatelstvo celé jižní Mezopotámie

CHAMMURABI – babylonský král asi v letech 1790–1750 před n. l., jeden z prvních kodifikátorů obyčejového práva v dějinách. Za jeho vlády dosáhla Starobabylonská říše největší moci a rozlohy

CHAMPOLLION, JEAN FRANÇOIS – francouzský učenec, zakladatel egyptologie (1790–1832). Roku 1822 rozluštil egyptské hieroglyfy, pak i další soustavy písem a jazyk starých Egyptanů

CHARÉS z Lindu – řecký sochař z přelomu 4. a 3. století před n. l., tvůrce rhodského Kolosu (2. pád *Charéta*)

CHARITKY (lat. *Grácie*) – řecké bohyně půvabu a krásy

CHERSIFRŌN – krétský stavitel ze 6. století před n. l. Se svým synem Metagenem vedl stavbu Artemidina chrámu v Efesu (2. pád *Chersifróna*)

CHETITÉ – indoevropský národ, který pronikl začátkem 2. tisíciletí před n. l. do Malé Asie a vytvořil tam v letech 1800–1200 před n. l. mocnou říši a pozoruhodnou kulturu. Jejich jazyk, zachovaný na klín-

VOJTĚCH ZAMAROVSKÝ

ZA SEDMI DIVY SVĚTA

- pisných tabulkách a jinak zcela zapomenutý, rozluštil roku 1915 Bedřich Hrozný
- CHNUM – egyptský bůh plodnosti. Byl zobrazován v podobě berana nebo člověka s beraní hlavou; na rozdíl od berana Amónova měl horizontálně zakroucené rohy
- CHUFU (též *Chufew*, řec. *Cheops*) – egyptský král 4. dynastie (asi v první polovině 26. století před n. l.), stavebník Velké pyramidy u Gízy
- IÁSÓN – vůdce mytické výpravy Argonautů. Když se domáhal vlády v tessalském lólu, která mu právem náležela, slíbil mu uzurpátor trůnu Peliás, že mu ji odevzdá, přinese-li rouno zlatého berana z Kolchidy. Iásón se za ním vypravil na lodi Argó v doprovodu největších řeckých hrdinů a po mnoha dobrodružstvích rouno přinesl. Peliás mu však přesto vládu nevydal, a když mu Iásónova manželka Médeia, mocná kouzelnice, zahubila otce, vyhnal ho z lólu. Iásón se nato pokusil získat trůn v Korintu, což se mu nepovedlo, a musel prchnout. Nakonec zahynul jako tulák bez vlasti v troskách zetlelé lodi Argó (2. pád *Iásóna*)
- IKTÍNOS – řecký architekt a stavitel z 5. století před n. l., spoluvůrce athénské Parthenónu (2. pád *Iktína*)
- IMHOTEP (řec. *Imúthés*) – nejvyšší hodnostář krále Džósera z 3. dynastie (asi zač. 27. století před n. l.), stavitel Džóserovy stupňovité pyramidy a nedokončené Sechemchetovy pyramidy u Sakkáry
- IÓNOVÉ – skupina řeckých kmenů usídlených asi od poloviny 2. tisíciletí před n. l. v Attice, na většině ostrovů v Egejském moři (Chios, Samos, Naxos aj.) a ve střední části pobřeží Malé Asie (Efes, Milet)
- ISIS viz *Éset*
- ISMÁIL – egyptský kedív (místokrál) v letech 1863–1879. Podporoval stavbu Suezského kanálu; velkými náklady na tuto stavbu a rozmařilým životem přivedl státní pokladnu k úpadku
- ÍSOKRATÉS – athénský řečník (436–338 před n. l.), zakladatel řečnické školy, která poskytovala studujícím všestranné vzdělání. Ovlivnil celou pozdější řeckou prózu (2. pád *Isokrata*)
- IŠTAR (sumerská *Inanna*) – asyrsko-babylónská bohyně lásky
- JOSEPHUS FLAVIUS – židovský politik a historik (37–100 n. l.). V jeho *Válce židovské* je údaj umožňující odhad výšky majáku na ostrově Faru (2. pád *Josephy Flavie*)
- JULIUS II. – římský papež v letech 1503–1513, zakladatel sbírky antických soch, do které získal i sousoší *Láokoónta*
- JUPITER – nejvyšší římský bůh, protějšek řeckého Dia (2. pád *Jova*, nyní i *Jupitera*)
- JUSTINIÁN I. (lat. *Iustinianus*, řec. *Iústinianos*) – císař východní říše římské v letech 527 až 565. Nařídil sepsání římského práva; roku 529 uzavřel Platónovu Akademii a Aristotelovo Lykeion v Athénách
- KALIF (z arab. *chalífa*) – světská a duchovní hlava muslimů, vyznavačů náboženství založeného Muhammadem
- KALLIKRATÉS – řecký stavitel z 5. století před n. l., spoluvůrce athénské Parthenónu (2. pád *Kallikrata*)
- KALLIMACHOS z Kyrény – řecký básník (asi 300–240 před n. l.), významný představitel tzv. alexandrijské poezie a ředitel *Múseia*. Podle tradice napsal 800 básnických a prozaických knih (2. pád *Kallimacha*)
- KALLÍNOS z Efesu – řecký básník z 1. poloviny 7. století před n. l., zakladatel elegické poezie (2. pád *Kallína*)
- KAMBÝSÉS (pers. *Kambudžija*) – perský král v letech 530–522 před n. l., dobyvatel Egypta. Jeho krutost si současníci vysvětlovali šílenstvím (2. pád *Kambýsa*)
- KÁRIE – oblast na jihozápadě Malé Asie s městy Mylasou a Halikarnassem aj.
- KARNAK – dnešní vesnice na místě hlavního města egyptské Nové říše Wésetu (Théb). Jsou v ní trosky Amónova chrámu, největšího známého chrámu na světě

KASSITÉ – kmeny z horských oblastí na východ od Babylónie. Po dobytí Babylóna Chetity kolem roku 1594 před n. l. vpadly do Babylónie a na několik století ji ovládly (tzv. Středobabylonské království)

KENTAURI – mytický národ polomужů-polokoni v horách středního Řecka. Někteří z nich byli přáteli řeckých héraů, jiní byli divoci a zlomyslní; většina zahynula v boji s Řeky, který se rozpoutal na svatbě krále Lapithů Peirithoa

KIRCHER, ATHANASIUS – německý jezuita působící v Římě, vynálezce a učenec (1602–1680). Pokusil se o rozluštění egyptských hieroglyfů, ale bez úspěchu

KLEITARCHOS – řecký historik ze 4. století před n. l., účastník Alexandrova tažení do Persie. (2. pád *Kleitarcha*)

KLEOBÚLOS z Lindu – jeden ze sedmi řeckých mudrců; žil v 1. polovině 6. století před n. l. (2. pád *Kleobúla*)

KLEOPATRA – řecké jméno, časté v rodě Ptolemaiovců. Nejznámější je Kleopatra VII., poslední egyptská královna. Spřátelila se s Caesarem, s nímž měla syna, a později s Antoniem, jehož pojala za manžela. Když podlehla roku 30 před n. l. Octavianovi, pozdějšímu císaři Augustovi, spáchala sebevraždu

KLENZE, LEO VON – německý architekt (1784–1864). Po osvobození Řecka od Turků byl povolán roku 1834 do Athén, aby vypracoval plán jejich nové výstavby

KOLDEWEY, ROBERT – německý architekt a archeolog (1855–1925). V roce 1899 zahájil své osmnáctileté vykopávky v Babylóně, během kterých odkryl základy Babylonské věže, babylonských hradeb, Mardukovy cesty a visutých zahrad Semiramidinych

KOLOSEUM – největší římský amfiteátr, postavený císaři Vespasiánem (69–79) a Titem (79–81). Měl eliptický půdorys s osami 188 a 156 metrů, vysoký byl 50 metrů a vešlo se do něj asi 50 000 diváků. V troskách je dodnes největší stavbou na půdě Říma (2. pád *Kolosea*)

KONSTANTIN VELIKÝ (*Constantinus, Flavius Valerius*) – římský

císař v letech 306–337. Roku 313 uznal svobodu křesťanského náboženství, roku 324 založil na místě řecké kolonie Byzantia nové hlavní město Konstantinopolis (Cařihrad, dnešní Istanbul)

KONZUL (z lat. *consul*) – nejvyšší úředník v antickém Římě za republiky. Konzulové byli vždy dva, voleni na rok, a měli civilní i vojenskou pravomoc; v případě války přejímal jejich funkce volený diktátor

KOPTŠTINA – poslední vývojový stupeň staroegyptského jazyka; jako živý jazyk zanikla teprve v 16.–17. století n. l., ale koptská (křesťanská) církev ji užívá dodnes

KORÁN – náboženská kniha muslimů, sepsaná podle učení zakladatele muslimského náboženství Muhammada v 7. století n. l. Obsahuje souhrn muslimské věrouky a mravouky, skládá se ze 114 hlav (súr) a je sepsána v rytmizované próze

KROISOS (lat. *Croesus*) – lýdský král asi v letech 560–547 před n. l., příslavečný svým bohatstvím. Perský král Kýros Starší ho porazil v bitvě u řeky Halys, jeho říše se pak stala součástí Persie (2. pád *Kroisa*)

KTÉSÍAS KNIDSKÝ – řecký historik z 5.–4. století před n. l., lékař perského krále Artaxerxa II. Sepsal perské dějiny (23 knih), z nichž se zachovaly citáty a výpisky (2. pád *Ktésia*)

KÝROS (pers. *Kuruš*) – perský král v letech 559–530 před n. l., zakladatel perské říše. Porazil médského krále Astyaga a roku 547 před n. l. lýdského Kroisa; roku 539 obsadil Babylón a navždy zničil jeho samostatnost (2. pád *Kýra*)

LABYRINT (z řeč.) – bludiště, jež dal podle mýtů postavit v Knóssu krétský král Mínós pro polomуже-polo-býka Mínótaura; jeho stavitelem byl athénský umělec Daidalos. Později každá stavba se složitým půdorysem.

LAKEDAIMÓN – oficiální název starověké Sparty, hlavního města Lakónie (na jihovýchodním Peloponnésu). Někdy se tak nazývá i celý spartský stát (2. pád *Lakedaimonu*)

LÁOKOÓN – podle antických básníků Apollónův kněz z Tróje, varoval Trójany před velkým dřevěným koněm, zanechaným Achajci na pobřeží. V koni byli ukryti bojovníci, kteří měli napadnout Tróju zevnitř; aby je Láokoón neodhalil, vyslala bohyně Athéna, strážící Achajcům, dva hady z moře, a ti ho i s jeho syny zardousili (2. pád *Láo-koónta*)

LAPITHI – mytický kmen v řecké Thessalii. Jejich král Peirithoos pozval na svou svatbu i Kentauzy, napůl muže a napůl koně; když byla hostina v nejlepším, podnapilí Kentauři se pokusili unést přítomné ženy Lapithů. Peirithoos a jeho řečtí hosté však Kentauzy přemohli a většinu z nich pobili

LASSEN, CHRISTIAN – norský orientalista (1800–1876). Významně přispěl k rozluštění klínového písma

LAYARD, AUSTEN HENRY – britský archeolog, politik a diplomat (1817–1894), jeden z průkopníků mezopotamské archeologie, objevitel Ninive

LEIBNIZ, GOTTFRIED WILHELM VON – německý filozof, matematik, fyzik, filolog, historik, přírodovědec a básník (1646 až 1716). Byl jedním z nejuniverzálnějších učenců Evropy

LEÓCHARÉS – řecký sochař ze 4. století před n. l.; zúčastnil se výzdoby halikarnasského Mauzolea (2. pád *Leóchara*)

LEÓNIDÁS – spartský král z počátku 5. století před n. l., hrdinský obránce Thermopyl proti Peršanům roku 480 před n. l. (2. pád *Leónida*)

LEPÈRE, JEAN BAPTISTE – francouzsky inženýr a stavitel (1761–1844). Jeho chybné výpočty o rozdílu hladin Středozemního a Rudého moře dlouho odrazovaly od stavby Suezského průplavu

LEPSIUS, RICHARD KARL – německý egyptolog a archeolog (1810–1884). V letech 1842–1845 vedl první německou archeologickou expedici do Egypta a Nubie

LESSEPS, FERDINAND, DE – francouzský diplomat (1805–1894). Z jeho iniciativy a pod jeho vedením byl vybudován v letech 1859–1869 Suezský průplav

LÉTÓ (lat. *Lato*) – řecká bohyně, matka dvojčat Apollóna a Artemidy, jejichž otcem byl nejvyšší bůh Zeus (2. pád *Léty* nebo neskl., lat. *Latony*)

LEXA, FRANTIŠEK – zakladatel a významný představitel čs. egyptologie (1876–1960), profesor Karlovy univerzity v Praze

LOUVRE – palác francouzských králů v Paříži, přeměněný po Velké francouzské revoluci na první veřejně přístupné muzeum. Při založení v roce 1793 v něm bylo 117 antických soch z královských sbírek; dnes patří mezi přední světová muzea

LÚKIÁNOS ze Samosaty – řecký spisovatel (asi 120–180) autor duchaplných satirických spisů. „Voltaire antiky“ (2. pád *Lúkiána*)

LUXOR (z arab *el-Uksúr*) – název dnešního města na troskách staroegyptského hlavního města Wésetu

LÝDIE (řec. *Lýdiá*) – střední část západní oblasti Malé Asie; ve starověku království s hlavním městem Sardy

LYKEION (lat. *Lyceum*) – Aristotelem založená filozofická škola v Athénách; vznikla kolem roku 335 před n. l. a zrušil ji roku 529 n. l. císař Justinián (2. pád *Lykeia*, lat. *Lycea*)

LYKIE (řec. *Lykiá*) – krajina v jihozápadní části Malé Asie; jejím největším starověkým městem byl Xanthos

LYKÚRGOS – legendární spartský zákonodárce, kladený do 9.–8. století před n. l.; tradice mu připisuje zákony a ustanovení zaměřená k rovnosti a vojenské zdatnosti Spartanů (2. pád *Lykúrga*)

LÝSIPPOS – řecký sochař ze Sikýonu na Peloponnésu, činný ve druhé polovině 4. století před n. l. Podle antických zpráv vytvořil 1500 děl, zejména vynikajících portrétních soch. K jeho žákům patřil Charés z Lindu, tvůrce rhodského Kolosu (2. pád *Lýsippa*)

MACHIARELLI, NICCOLO – florentský politik, diplomat a historik (1469–1527)

MAMLÚKOVÉ – příslušníci vojenských oddílů v Egyptě v 13. až 19. století. Tvořili privilegovanou kastu, zajišťující tureckou nadvládu; jejich náčelníci

- ci uznávali sultánovu svrchovanost, ale vládli v zemi takřka samostatně
- MANEHTO** (řeč. *Manethó*) – egyptský kněz z Čebnečeru (Cebrutu, Sebennytu) v Deltě. V první polovině 3. století před n. l. napsal na základě egyptských pramenů v řečtině *Egyptské pamětihodnosti*. Je to první a jediná kniha o egyptských dějinách sepsaná Egyptanem, známá aspoň ve fragmentech u raně křesťanských autorů (2. pád *Maneh-ta*, řec. *Manethóna*)
- MARDUK** – hlavní babylónský bůh. Byl zobrazován v podobě člověka s odznaky královské a velekněžské moci, s bleskem v ruce a drakem u nohou
- MARIETTE, AUGUSTE** – francouzský egyptolog a archeolog (1821 až 1881), zakladatel Egyptského muzea v Káhiře
- MARTIALIS, MARCUS VALERIUS** – římský básník (asi 38/41 – po 100 n. l.), známý svými epigramy (2. pád *Martiala, Marca Valeria*)
- MASPERO, GASTON** – francouzský egyptolog a archeolog (1846 až 1916), ředitel Egyptského muzea v Káhiře
- MASTABY** (z arab.) – hrobky staroegyptských velmožů, v nejstarších dobách i králů
- MATRÁN CHALIL** – vedle Ahmana Sankia a Háfize Ibráhima největší básník moderního Egypta (1871–1946)
- MAUSÓLOS** – místodržitel perského krále v maloasijské Kárii. Sídli v Halikarnassu a vládl v letech 377–352 před n. l. jako fakticky nezávislý panovník. Jeho náhrobek se počítá mezi sedm divů světa (2. pád *Mausóla*)
- MEMNÓN** – mytický král Aitiopů, bratranec trójského krále Priama, jemuž pomáhal při obraně Tróje proti Achajcům; padl v souboji s Achilem. Jeho jménem nazvali Řekové velké trunní sochy egyptského krále Amenhotepa III. a jeho manželky na wésetském pohřebišti, které dal prý postavit, když táhl ze své země přes Egypt k Tróji tzv. „Memnonovy kolosy“ (2. pád *Memnona*)
- MEMNÓN z Rhodu** – velitel sboru řeckých žoldnéřů ve službách perského krále Dáreia III., který bojoval v letech 334–333 před n. l. proti Alexandru Velikému
- MENELÁOS** – mytický spartský král, jehož manželku Helenu unesl trójský princ Paris, což byla příčina trójské války (2. pád *Meneláa*)
- MENI** (též *Menej*; řecky *Ménés*) – první panovník 1. dynastie egyptských králů, podle tradice sjednotitel Egypta (kolem roku 3000 před n. l.), zakladatel města Mennoferu (Memfidy). Bývá ztotožňován též s králem Narmerem nebo Ahou
- MENKAURÉ** (řeč. *Mykerinos*) – egyptský král 4. dynastie z 26. století před n. l., stavebník pyramidy u Gízy
- MENNOFER** (řeč. *Memfis*) – první hlavní město sjednoceného Egypta. Jeho nepatrné zbytky leží na levém břehu Nilu mezi vesnicemi Bedrašénem a Mitrahínou, asi 20 kilometrů jižně od Káhiry (2. pád řec. *Memfidy*)
- MENTUHOTEP I.** – egyptský král 11. dynastie (asi 2070–2020 před n. l.), zakladatel Střední říše. U Dér el-Bahrí (na levém břehu Nilu proti Karnaku) si dal postavit mohutný chrám ozdobený pyramidou
- MESANNIPADDA** – král I. dynastie urské, otec Aannipaddův. Je to jeden z nejstarších nápisem doložených panovníků v Mezopotámii (asi 28.–27. století před n. l.)
- MESILIM** (též *Mesalim*) – významný panovník z města Kiše (kolem roku 2600 před n. l.). Sjednotil značnou část Sumeru a ovládl města Lagaš, Ummu a Adab
- METAGENÉS** – krétský stavitel ze 6.–5. století před n. l. Se svým otcem Chersifronem vedl výstavbu Artemidina chrámu v Efesu (2. pád *Metagena*)
- MILTIADES** – athénský státník a vojevůdce z počátku 5. století před n. l., velitel řeckých vojsk ve vítězné bitvě u Marathónu roku 490 před n. l. (2. pád *Miltiada*)
- MÍNÓS** – mytický krétský král, sídlící v Knóssu (jižně od dnešního Iraku), kde mu Daidalos postavil známý labyrint. Trosky knósského paláce, ztotožňovaného s labyrintem, vykopali počátkem našeho století britský archeolog Evans (2. pád *Mínóa*)

MÍNÓTAUROS – obluda s lidským tělem a býčí hlavou, žijící podle řeckých mýtů v knósském labyrintu. Zabil ji za pomoci Mínóovy dcery Ariadny athénský hrdina Théseus (2. pád *Mínótaura*)

MOJŽÍŠ – biblický zákonodárce, jemuž je připisováno autorství prvních pěti knih *Starého zákona*. Podle bible vyvedl Židy z „egyptského zajetí“; z egyptských pramenů však nemáme o Mojžíšově působení v Egyptě žádné zprávy

MONTFAUCON, BERNARD DE – francouzský archeolog a historik umění (1665–1741), průkopník novodobého bádání o antických uměleckých památkách a rukopisech

MUHAMMAD – zakladatel islámského náboženství, považovaný svými stoupenci (muslimy) za „proroka božího“. Žil v letech 570–632 a jeho útěk z Mekky do Medíny (16. června 622), k němuž byl přinucen nepřáteli, se stal výchozím datem muslimského letopočtu

MUHAMMAD ALÍ – egyptský místokráľ (kedív) v letech 1840 až 1849. Původem byl Albáňec a obchodník kávou, pak vstoupil do turecké armády, zúčastnil se bojů s Francouzi a Angličany a jako úspěšný velitel se zmocnil roku 1805 vlády nad Egyptem; uznání svého postavení ze strany sultána dosáhl až roku 1840. Založil dynastii, která vládla v Egyptě až do roku 1952

MUHAMMAD II. FATIH (Dobývateľ) – turecký sultán v letech 1451–1481; roku 1453 dobyla jeho vojska Konstantinopoli, roku 1456 Athény

MUHAMMAD SAÍD – syn Muhammada Alího, egyptský místokráľ v letech 1854–1863. Podporoval Lessepse při stavbě Suezského průplavu

MURAD BEJ – mamlúcký náčelník, od roku 1773 spolu s Ibráhímem bejem vládce Egypta pod tureckou svrchovaností. Roku 1798 byl poražen Napoleonem

MÚZY (řeč. *Músai*, lat. *Musae*) – řecké bohyně krásných umění (včetně dějepisectví a hvězdářství). Bylo jich devět a sídlily na hoře Parnasu ve Fókidě a v posvátném háji Helikonu v Boiótii

MYKÉNY – hrad v Argolidě na Peloponnésu, v němž vládl podle Homéra král Agamemnón, vrchní velitel řeckých vojsk v trójské válce. V troskách tohoto hradu vykopali H. Schliemann hrobky a poklady achájských králů ze 16. až 14. století před n. l.

MYRÓN – řecký sochař z 5. století před n. l.; jeho nejznámější socha *Diskobolos* (Atlet vrhající disk) se zachovala jen v pozdějších poškozených kopiích (2. pád *Myróna*)

NABONID – poslední babylonský král (558–539 před n. l.)

NABOPALASAR – chaldejský vojévůdce v asyrských službách. Po vzpouře proti asyrskému králi založil Novobabylonskou říši, nad kterou vládl v letech 625–604 před n. l.

NABUKADNESAR II. (též *Nabúkadurriusur*, dříve *Nabuchodonozor*) – babylonský král v letech 604–562 před n. l. Za jeho vlády dosáhla Novobabylonská říše největší moci a rozlohy

NANNAR – sumerský bůh měsíce, babylonsky Sin. Byl mu zasvěcen zikkurat v Uru, jeden z nejstarších, jež se zachovaly (z 30. až 28. století před n. l.)

NEKÓ II. (řeč. *Nechó*) – egyptský král 26. dynastie. Za jeho vlády (asi 610–595 před n. l.) bylo započato se stavbou kanálu mezi Nílem a Rudým mořem

NERGAL – babylonský a asyrský bůh podsvětí, manžel bohyně Ereškigaly

NERO (*Claudius Caesar Nero*) – římský císař v letech 54–68, proslulý svou výstředností a zvrhlostí (2. pád *Nerona*)

NEWTON, CHARLES THOMAS – anglický archeolog a diplomat (1816–1894). Vykopal trosky starověkého Knidu a roku 1856 objevil zbytky halikarnasského Mauzolea

NIEBUHR, CARSTEN – německý cestovatel ve službách dánského krále (1733 až 1815). Procestoval Egypt a Arábii, z Persepole přinesl ukázky klínopisných nápisů

NÍKÉ (lat. *Victoria*) – řecká bohyně vítězství (řeč. neskl.)

NIKOLSKIJ, MICHAIL VASILJEVIČ – ruský učenec (1848–1917), zakladatel ruské a sovětské asyriologie

NINIVE (asyr. *Ninua*) – jedno z hlavních měst Asýrie. Leželo na levém břehu horního toku Tigridu, kde jeho trosky objevili a zčásti odkryli v letech 1842–1845 Botta a Layard. Největšího rozkvětu dosáhlo za krále Aššurbanipala (668–631 před n. l.), zničeno bylo Médy a Babyloňany roku 612 před n. l.

NINURTA – asyrsko-babylonský bůh války a lovu, biblický Nimrod

NOE – biblický patriarcha, který podle Mojžíšovy *První knihy* přežil „potopu světa“. Jeho literárním vzorem je Utanapištim z asyrsko-babylonského *Eposu o Gilgamešovi* a Ziusudra z ještě starších sumerských mýtů

NUT – egyptská bohyně nebes, zosobňující nebeskou klenbu; jejím manželem byl bůh země Geb

OBELISK (z řeč.) – štíhlý zužující se čtyřhranný sloup, ukončený jehlanem. Obelisky tvořily součást výzdoby prostranství před egyptskými chrámy; byly zpravidla ze žuly, pokryty hieroglyfickými nápisy

ODEON (řeč. *ódeion*) – polokruhovitá stavba se stupňovitými kamennými lavicemi budova v řeckých městech, určená pro hudební představení

ODYSEUS (lat. *Ulixes*) – ithacký král z Homérových básní, jeden z achajských vůdců v trójské válce. Byl silný, odvážný, vynikal rozvážností a chytrostí; jeho nápadem byl i „trojský kůň“ (2. pád *Odyssea*, lat. *Ulixa*)

GINOPIDÉS z Chiu – řecký matematik, astronom a filozof z 5. století před n. l. (2. pád *Oinopida*)

OLYMPIA – město v Élidě na Peloponnésu, kde se zrodily a probíhaly olympijské hry. Konaly se každé čtyři roky podle tradice od roku 776 před n. l. do roku 373 n. l. Pozůstatky tamních chrámů a sportovních zařízení vykopali němečtí archeologové v letech 1936–1941 (a pak v poválečné době) pod vedením E. Kunzeho

OMAR (arab. *Úmar*) – druhý kalif (634–644). Za jeho vlády se Arabové zmocnili Damašku (636), Mezopotámie (637), Palestiny a Sýrie (638) a Egypta (640–642)

ON (řeč. *Héliopolis*) – významné staroegyptské město s chrámem boha slunce Réa. Vzniklo už v předhistorických dobách, na počátku našeho letopočtu leželo v troskách, dnes je na jeho půdě severovýchodní čtvrť Káhiry a hlavní letiště Heliopolis

OPPERT, JULES – francouzský orientalista německého původu (1825 až 1905). Zjistil, že původcem klínového písma je starší národ než Babyloňané a pojmenoval ho Sumery

ORELLI, KASPAR VON – švýcarský klasický filolog (1787–1849), vydavatel textů antických autorů, mj. i Filóna

ÓRIGENÉS – raně křesťanský spisovatel z Alexandrie (185–254), jehož prostřednictvím silně pronikala starověká filozofie do křesťanství. Asi 200 let po smrti byl prohlášen za kacíře (2. pád *Órigena*)

OROSIUS – raněkřesťanský historik z Hispanie (dnešního Španělska). Roku 411 navštívil Alexandrii a popsal opuštěné Serapeum (2. pád *Orosia*)

OSIRIS viz heslo *Úsirew*

OTTO I. (řeč. *Othon*) – první novorecký král (1832–1862). Byl synem bavorského krále Ludvíka; na trůn byl dosazen evropskými mocnostmi, vzpoura armády ho donutila abdikovat

OVIDIUS NASO, PUBLIUS – římský básník (43 před n. l.–18 n. l.). Autor *Proměn*, *Listů heroin*, *Žalozpěvů* a jiných děl, měl ze všech římských básníků největší vliv na novověké umění. Narodil se v Sulmě (Sulmoně) v střední Itálii, zemřel ve vyhnanství v dnešní rumunské Constanci (2. pád *Ovidia Nasona, Publia*)

PAHLAVÍ – jazyk Peršanů, tzv. středoperština, jež se udržovala jako jazyk učenců Předního východu až do 10. století n. l.

PAIÓNIOS – řecký sochař z 5. století před n. l., vysoce hodnocený antickými autory. Pocházel z Mendy na Chalkidice; z jeho díla se nám zachovalo torzo sochy bohyně Níké v Olympii (2. pád *Paiónia*)

PALAISTRA (čes. též *paléstra*) – cvičiště, zápasíště; samostatná budova nebo vyhrazené místo v řeckém gymnáziu pro tělesná cvičení a zápasení

PANATHÉNÁJE – athénské lidové slavnosti na počest bohyně Athény. Kromě každoročních Malých panathénají se konali každé čtyři roky Velké panathénaje, spojené s procesím na Akropoli, sportovními závody a uměleckými soutěžemi

PAPYRUS (z egypt. *pa-pu-ro*) – svitek nebo list, používaný ve starověku (i později) na psaní; vyráběl se ze stonků rákosovité rostliny, nazývané rovněž papyrus

PARIS – podle Homéra syn trójského krále Priama, který unesl ženu spartského krále Meneláa Helenu a stal se tak původcem trójské války (2. pád *Parida*)

PARTHENÓN – chrám bohyně Athény na athénské Akropoli, postavený pod Feidiovým uměleckým vedením staviteli Iktínem a Kallikratem v letech 447–432 před n. l. Za byzantské doby byl křesťanským chrámem, za turecké okupace mešitou a pak skladištěm střelného prachu, jehož výbuch po zásahu benátských dělostřelců jej roku 1687 přeměnil v trosky. Dnes je nejvýznamnější antickou stavební památkou Řecka a Evropy

PAUSANIÁS – řecký spisovatel z 2. století n. l., autor spisu *Cesta po Řecku* (2. pád *Pausania*)

PEIRAIEUS (novověcky *Pireus*) – antický i současný námořní přístav Athén. Periklés jej dal spojit s Athénami „Dlouhými zdmi“, které však museli Athénané po porážce Spartány roku 404 před n. l. zbourat (2. pád *Peiraiea*)

PEISISTRATOS – athénský, tyran (561–527 před n. l.), dvakrát vypuzen, dvakrát obnovil svou vládu. Prosadil řadu zákonů v zájmu drobných výrobců a zasloužil se o výstavbu Athén (2. pád *Peisistrata*)

PELOPS – mytický král v Élidě, syn Tantalův. Trůn získal jako manžel Hippodameie, dcery élidského krále Oinomaa, který ho vyzval k závodu na vozech a přitom zahynul; později rozšířil svou moc na celý Peloponnesos, který dostal po něm jméno. Na paměť svého vítězství nad Oionomaem založil prý olympijské hry (2. pád *Pelopa*)

PERGAMON – řecké město v západní Malé Asii, založené Aioly, dnes

turecká Bergama. Po smrti Alexandra Velikého se stalo hlavním městem stejnojmenného království a za vlády dynastie Attalovců se stalo významným střediskem helénistické kultury. Z jeho výstavné akropole pochází Díův oltář; objevil ho a převezl do Berlína K. Humann. Samostatnosti pozbylo roku 133 před n. l., když Attalos III. věnoval město v závěti Římanům (2. pád *Pergama*)

PERIKLÉS – athénský demokratický státník. Za jeho vlády (444–429 před n. l.) dosáhly Athény vrcholu politické moci, hospodářského rozkvětu a kulturního rozmachu („zlatý věk Athén“). Narodil se asi roku 500 před n. l., zemřel ve druhém roce peloponéské války na mor (2. pád *Perikla*)

PERSEPOLIS – řecký název města Parsy na jihu dnešního Íránu, metropole starověké Persie a sídla králů achaimenovské dynastie. Z jejich trosek pocházejí první klínopisné nápisy, které se dostaly do Evropy (2. pád *Persepole*)

PETRIE, WILLIAM MATTHEW FLINDERS – britský egyptolog a archeolog (1853–1942). Za více než padesátiletých vykopávek v Egyptě objevil řadu zmizelých měst, pevností, hrobek, soch atd. a stal se jedním z nejlepších znalců pyramid

PINDAROS – řecký lyrický básník z Théb (asi 520–432 před n. l.), opěvovatel vítězů olympijských a jiných řeckých her (2. pád *Pindara*)

PLATÓN – řecký filozof, jeden z nejvýznamnějších představitelů antického idealismu (427–347 před n. l.). Narodil se v Athénách (nebo na Aigíně), filozofii se začal věnovat pod vlivem Sókratovým; kolem roku 387 před n. l. založil v Athénách filozofickou školu zvanou *Akadémia*, která pak existovala přes 900 let. Z jeho neobyčejně rozsáhlého díla známe jen 34 knih, mezi nimi spisy *Politikos*, *Ústava*, *Zákony* a *Obrana Sókratova* (2. pád *Platóna*)

PLINIUS STARŠÍ (*Gaius P. Secundus*) – římský státník, vojevůdce a spisovatel (23–79 n. l.). Byl jedním z nejplodnějších a nejvšestrannějších autorů starověkého Říma (2. pád *Plinia, Gaia Secunda*)

PLÚTARCHOS – řecký spisovatel (asi 50 – až 120 n. l.), autor populárně filozofických prací a zejména *Souběžných životopisů* 23 dvojic významných Řeků a Římanů, k nimž se druzí tři životopisy samostatné (2. pád *Plútarcha*)

POLO, MARCO – benátský obchodník a cestovatel (1254–1324). Strávil 17 roků v Asii a napsal o ní knihu, kterou součastníci nazvali *Milion*, protože její údaje o počtu obyvatelstva, velikosti paláců atd. považovali (někdy právem) za přehnané

POLYBIOS – řecký politik a historik (asi 200–120 před n. l.). Sepsal dějiny řecko-římského světa od první války punské až po první roky ovládnutí Řecka Římany (264–144 před n. l.) v rozsahu 40 knih, z nichž se část zachovala (2. pád *Polybia*)

POLYDÓROS – rhodský sochař z 1. století před n. l., jeden z tvůrců sousoší *Láokoonta* (2. pád *Polydóra*)

POLYKLEITOS z Argu – řecký sochař z 5. století před n. l. Vynikl jako tvůrce bronzových soch atletů; jeho socha *Doryfora* (Atleta nesoucího oštěp) se stala svými proporcemi vzorem pro příští sochaře (2. pád *Polykleita*)

POLYKRATÉS – tyran na ostrově Samu (asi 537–522 před n. l.). Podporoval obchod a vyzdobil Samos výstavnými budovami; příslovecným se stal svým štěstím (2. pád *Polykrata*)

POMPEIUS, MAGNUS GNAEUS – římský státník a vojevůdce (106–48 před n. l.). V boji o moc s Caesarem utrpěl porážku v bitvě u Farsalu (v severním Řecku), uprchl do Egypta, kde ho na rozkaz Ptolemaia XIII. zavraždili (2. pád *Pompeia, Magna Gnaea*)

POMPEJE – římské město, zasypané roku 79 n. l. (spolu s Herkulaneem a Stabiemi) výbuchem Vesuvu. Jejich trosky byly objeveny v 1. polovině 18. století; od těch dob se v nich provádějí vykopávky a zabezpečovací práce dodnes

PONTSKÉ KRÁLOVSTVÍ – rozkládalo se na jižním pobřeží Černého moře (řec. *Pontos Euxeinos*). Jeho nejvýznamnějším panovníkem byl

Mithridatés VI. Eupatór (120–63 před n. l.), který vedl nelibostné války proti Římanům; po porážce Pompeiem se dal zabít svým otrokem

POSEIDÓN (lat. *Neptunus*) – řecký bůh moře, bratr nejvyššího boha Dia a boha podsvětí Háda (2. pád *Poseidóna*; lat. *Neptuna*)

PRÁXITELES – významný řecký sochař (asi 390 až 330 před n. l.). Narodil se a působil v Athénách; pokud je známo, první vytvořil ženský akt (*Afrodítu Knidskou*). Z Olympie známe jeho mramorový originál *Herma s Dionýsem* (2. pád *Práxitele*)

PRIAMOS – trójský král z Homérových básní. Zahynul po dobytí Tróje rukou Achilleova syna Neoptolema, (2. pád *Priama*)

PRÓTOGENÉS – řecký malíř a sochař ze 4. století před n. l. Pracoval na Rhodu a v Athénách (2. pád *Prótogena*)

PRUTKÝ, VÁCLAV REMEDIUS – český misionář (1701–1770). Za svého pobytu v Egyptě vstoupil jako první známý Evropan do Snofruovy severní pyramidy u Dahšúru

PSAMMTEK III. (řec. *Psammétichos*) – poslední egyptský král 26. dynastie. Roku 525 před n. l. byl poražen a popraven perským králem Kambýsem

PTAH – egyptský bůh uctíváný hlavně v Mennoferu (Memfidě) jako stvořitel ostatních bohů a lidí. Zobrazen byl v lidské podobě s berlou a nohama těsně ovinutými pláštěm

PTOLEMAIOS, KLAUDIOS – řecký astronom, matematik a zeměpisec z Alexandrie (asi 100–170). Napsal astronomický spis *Velká soustava*, v němž dokazoval, že Země je středem vesmíru a Slunce že kolem ní obíhá. Toto jeho učení přijala ve 12. století katolická církev a houževnatě na něm lpěla až hluboko do novověku (2. pád *Ptolemaia, Klaudia*)

PTOLEMAIOVCI – egyptská královská dynastie makedonského původu (305–30 před n. l.). Jejím zakladatelem byl Ptolemaios I. Sótér, vojevůdce Alexandra Velikého, který se po jeho smrti roku 323 před n. l. zmocnil vlády nad Egyptem nejdříve jménem jeho nevlastního

bratra a ještě nenarozeného syna, pak jménem vlastním (305–285 před n. l.). Za prvních králů této dynastie se stalo hlavní město Egypta Alexandrie střediskem helénistické kultury. Poslední královnou ptolemaiovské dynastie byla Kleopatra (VII.); po její porážce a sebevraždě roku 30 před n. l. se stal Egypt římskou provincií. (V textu i tabulkách jsou uvedeni králové této dynastie podle jejich oficiálního seznamu; někteří historikové k nim nepočítají zavražděného Ptolemaia VII. Eupatora, a tak uvádějí jejich pořadová čísla nižší)

PYTHAGORÁS – řecký matematik a filozof (asi 580–500 před n. l.). Pocházel ze Samu a působil hlavně v jihoitalském Krotónu, kde založil školu, jež byla zároveň náboženskou a politickou institucí. Jako filozof byl idealista; jako matematik si získal velké zásluhy, mj. objevením známé věty o poměru čtverců nad stranami pravoúhlého trojúhelníku (2. pád *Pýthagora*)

PÝTHEOS – řecký stavitel ze 4. století před n. l. S architektem Satyrem se podílel na výstavbě Athénina chrámu v Priéně a halikarnasského Mauzolea (2. pád *Pýthea*)

RACHEF (též *Chafre*, řec. *Chefrén*) – egyptský král 4. dynastie (asi ve 26. století před n. l.), stavebník druhé největší pyramidy u Gízy

RAMESSE II. VELIKÝ (řeč. *Ramsés*) – egyptský král 19. dynastie. V době jeho vlády (asi 1290–1224 před n. l.) dosáhl starověký Egypt vrcholu vojenské moci, politického vlivu a kulturního rozkvětu

RASSAM, HORMUZD – diplomat v britských službách a asyriolog (1826–1910). Spolu s Layardem vykopal v troskách Ninive knihovnu krále Aššurbanipala

RAWLINSON, HENRY CRESWICKE – britský politický agent na Předním východě, diplomat a orientalista (1810–1895). Významně přispěl k rozluštění klínového písma a jazyků starověké Mezopotámie

RÉ – egyptský bůh slunce a samo Slunce, jeden z nejvyšších egyptských bohů. Zobrazován byl v mnoha podobách (více než 100), nej-

častěji však jako muž s odznaky královské moci a slunečním kotoučem na hlavě. Byli s ním slučováni i jiní bohové, např. Amón, Ptah aj., takže vznikl Amón-Ré (Amenré), Ptah-Ré. Egyptští králové se prohlašovali za jeho syny

RHEIÁ (lat. *Rhea*) – řecká bohyně, manželka Kronova a matka Dia, Héry, Háda a Poseidóna a dalších (2. pád *Rheie*, lat. *Rhey*)

RICH, CLAUDIUS JAMES – agent britské Východoindické společnosti (1787–1821). Byl prvním moderním badatelem, který kopal v troskách Babylóna a roku 1811 zhotovil jeho mapu

RICHARD I. LVÍ SRDCE – anglický král z rodu Plantagenetů v letech 1189 až 1199. Zúčastnil se třetí křížácké výpravy (1189–1192); do Jeruzaléma však nevstoupil

ROSELLINI, IPPOLITO – italský egyptolog (1800–1843). Zúčastnil se Champollionovy egyptské expedice v letech 1828–1829

ROSS, LUDWIG – německý historik a archeolog (1806–1859), po osvození Řecka od Turků profesor archeologie na nově založené athénské univerzitě

ROUGE, OLIVIER CHARLES EMMANUEL DE – francouzský egyptolog (1811–1872)

SACY, ANTOINE ISAAC SILVESTRE DE – francouzský orientalista (1758 až 1838)

SAHURE – egyptský král 5. dynastie (z 25. století před n. l.), stavebník první pyramidy na pohřebišti u Abú Síru

SAJ (také *Sau*, řeč. *Sais*) – město v Dolním Egyptě, s nímž je spojen poslední rozkvět staré egyptské kultury. K této „sajské renesanci“ došlo za vlády králů 26. dynastie (asi 664 až 525 před n. l.), kteří všestranně podporovali hospodářský a kulturní rozvoj země

SAKKÁRA – vesnice asi 20 km jihozápadně od Káhiry, u níž je jedno z největších pohřebišť egyptských králů a hodností. Bylo na něm postaveno celkem 12 královských pyramid, včetně první (Džóserovy) a poslední (Chendžerovy)

SAMSUDITANA – babylonský král asi v letech 1625–1594 před n. l. Jeho

sesazením z trůnu končí vláda amorské dynastie (Chammurabiho)

SANCHERIB (též *Sinacherib*) – asyrský král v letech 704–681 před n. l.; roku 689 před n. l. dobyl Babylon a úplně jej srovnal se zemí

SANSKRT – starý jazyk Indů, v němž jsou sepsány významné indické literární památky, např. posvátné knihy *Védy* a epos *Mahábhárata*

SAPFO – řecká básnířka z ostrova Lesbos (7.–6. stol. před n. l.), první žena v dějinách literatury (neskl.)

SARGON I. AKKADSKÝ (akk. *Šarrukín*) – zakladatel první velké říše v Mezopotámii a dobyvatel rozsáhlých oblastí od Perského zálivu až po Středozemní moře (asi 2400 až 2344 před n. l.)

SARGON II. – asyrský král v letech 722–704 před n. l. (babylonský od roku 709 před n. l.), zakladatel královské letní rezidence Dúr-Sarrukín (u dnešního Chorsábádu)

SARZEC, ERNEST DE – francouzský konzul v Basře a archeolog (1837 až 1901). Roku 1880 objevil v kopci Tello v jižní Mezopotámii první památky po Sumerech

SÁSÁNOVCI – dynastie perských panovníků v letech 226–644 n. l., nazvaná podle Sásána, děda prvního krále této dynastie Ardašira I. Pád sásánovské dynastie přivodil Arabové pod vedením kalifa Omara, který se v letech 637–644 zmocnil Persie

SATRAPA (pers. *chšathrapaván*) – místodržitel perské administrativní oblasti (satrapie) s funkcí zástupce krále a nejvyššího správního, soudního, berního a vojenského úředníka

SATYR – horský a lesní démon řeckých mýtů. Měl polozvířecí podobu, kozí nohy a uši, rozježené vlasy a na hlavě rohy

SATYROS – řecký architekt a stavitel ze 4. století před n. l. Spolu s Pýthem postavil halikarnasské Mauzoleum (2. pád *Satyra*)

SAVARIN-BRILLAT, ANTHELME – francouzský právník, ekonom, archeolog a spisovatel (1755 až 1826). Známý je dnes jen knihou o kuchařském umění *Fyziologie chuti*, kterou vydal anonymně roku 1825

SAYCE, ARCHIBALD HENRY – britský orientalista, významný asyriolog a chetitolog (1846–1934)

SELEUKOVCI – dynastie makedonského původu, která vládla v Sýrii a Mezopotámii v letech 312–95 před n. l. Založil ji Seleukos I. Nikátor, vojevůdce Alexandra Velikého, který se po jeho smrti zmocnil největší části říše. Postupně se moc této dynastie zmenšovala až se omezila na Sýrii. Zbytků říše se zmocnil roku 65 před n. l. Pompeius

SEMIRAMIS (asyr. *Šammuramat*) – manželka asyrského krále *Šamšiadada* V. V letech 810–806 před n. l. vládla jako poručnice svého syna Adadnirariho III. (2. pád *Semiramidy*)

SEMITÉ – skupina národů s pravlastí pravděpodobně na dnešním Arabském poloostrově; podle bible potomci Noemova syna Séma (odtud pojmenování). Spojuje je hlavně jazyková příbuznost. Semitské jazyky se obvykle dělí na východní (starověká, dnes již mrtvá akkadština, tj. babylonština a asyrština), severozápadní (mrtvá foiničtina a severoafrická punština, moabitština, hebrejštiny – ve všech vývojových etapách od předbiblické po dnešní –, aramejštiny a syrština) a jihozápadní (klasická arabština s dialekty egyptským, syrským, iráckým, ománským a severoafrickým); k semitským jazykům patří také mrtvá etiopština a dnešní etiopská amharština. Semitská kultura je jednou z nejstarších známých vyspělých kultur a semitské písmo (foinicko-aramejské) se stalo základem řecké abecedy, z níž se vyvinula latinka i azbuka

SERAPIS (též *Sarapis*) – řecko-egyptský bůh, jenž spojuje v sobě řeckého boha Dia a Asklépia (příp. Dionýsa) s egyptskými bohy Usírem a Hapim. Jeho kult zavedl Ptolemaios I. Sótér, aby jím vytvořil náboženské pojítko mezi svými řeckými a egyptskými poddanými; později se tento kult rozšířil po téměř celé římské říši a udržoval se až do 5. století n. l. Serapis byl zobrazován jako důstojný muž s plnovousem; z jeho četných chrámů byl největší v Alexandrii (2. pád *Serapida*)

SETCHI I. (řeč. *Sethós*) – egyptský král 19. dynastie, otec a předchůdce Ramesse Velikého. Vládl asi

v letech 1309–1290 před n. l. a kromě válečné slávy zanechal po sobě velkolepý chrám k počtě boha Usíra v Ebózevu (Abdžu)

SFINGA (řec. *sfinx*) – 1. u starých Egyptanů socha sedícího lva s hlavou panovníka nebo boha, symbol lví síly zobrazeného člověka; 2. v řeckých mýtech okřídlená nestvůra s lvím tělem a ženskou hlavou, symbol záhadnosti a zhouby

SCHLIEMANN, HEINRICH – německý archeolog (1822–1890). Objevil Tróju a prozkoumal Mykény, Tíryns a jiné hrady známé z homérských básní

SIRUŠ – babylonský drak, posvátné zvíře boha Marduka

SISYFOS – mýtický král korintský. Protože oklamal boha podsvětí Háda, odsoudil ho nejvyšší bůh Zeus, aby navždy válel na kopec balvan, který se mu vždy těsně pod vrcholem vysmekne a zřítí se dolů (2. pád *Sisyfa*)

SKOPÁS – řecký sochař ze 4. století před n. l. Zúčastnil se výzdoby Artemidina chrámu v Efesu a Mauzolea v Halikarnassu (2. pád *Skopy*)

SMITH, GEORGE – anglický asyriolog, původně rytec v tiskárně bankovek (1840 až 1876). Roku 1872 objevil v Britském muzeu tabulku z ninivských vykopávek, na které byla část příběhu o potopě světa z *Eposu o Gilgamešovi*; později vykopal zbývající tabulky v Kujundžiku

SNOFRU – egyptský král, zakladatel 4. dynastie (začátek 26. stol. před n. l.). Dal si postavit dvě pyramidy v Dahšúru a dokončit pyramidu krále Huneje u Médúmu

SOFOKLÉS – jeden z největších řeckých dramatiků (asi 497–406 před n. l.). Napsal 123 tragédií, z nichž se zachovalo sedm: *Oidipús král*, *Oidipús na Kolóně*, *Antigona*, *Filoktétés*, *Aiás*, *Tráchiňanky* a *Elektra* (2. pád *Sofokla*)

SÓKRATÉS – řecký filozof, významný představitel antického idealismu (asi 469–399 před n. l.). Jeho učení známe jen ze spisů jeho žáků, zejména Platóna; sám nenapsal nic. Pro obvinění, že prý zavádí nové bohy a kazí mládež, byl odsouzen v Athénách k smrti.

Ačkoli měl možnost útěku, respektoval rozhodnutí soudu a vypil podanou číši jedu (2. pád *Sókrata*)

SOLÓN – athénský státník a zákonodárce, jeden ze sedmi řeckých mudrců (asi 635–555 před n. l.). Jeho zákony položily ústavněprávní základy athénské demokracie (2. pád *Solóna*)

SÓSTRATOS z Knidu – řecký stavitel ze 4.–3. století před n. l. Postavil maják na ostrově Faru a „visitou promenádu“ na Knidu (2. pád *Sóstrata*)

STADION – řecká délková míra, jejímž základem byla vzdálenost od startu k cíli při závodech v tzv. jednoduchém běhu na olympijských hrách. Délka stadia v různých městech a dobách kolísala od 177,6 do 196,8 metru; olympijské stadion měřilo 192,27 metru

STEPHENS, JOHN LLOYD – americký diplomat a archeolog (1805–1852). Roku 1839 objevil v džunglích na mexickém poloostrově Yucatanu pyramidu starých Mayů

STRABÓN – řecký cestovatel a zeměpisec (64 před n. l.–19 n. l.). Pocházel z Amaseie (severovýchodně od dnešní Ankary) a o svých cestách napsal 17 knih s titulem *Geografika*, jež mu vynesly titul „otec zeměpisu“. Všechny tyto knihy se zachovaly (2. pád *Strabóna*)

STRATÉG (řeč. *stratégos*) – titul velitele řeckého vojska. V Athénách byli stratégové voleni lidovým shromážděním a rada deseti stratégů tvořila vrchní velení armády

STRATÓN z Lampsaku – řecký filozof s přírodovědnými zájmy (asi 330–268 před n. l.). Byl vychovatelem Ptolemaia II. a asi od roku 288 před n. l. představeným Aristotelova Lykeia v Athénách (2. pád *Stratóna*)

SUETONIUS, GAIUS TRANQUILLUS – římský spisovatel (asi 70–141 n. l.), autor životopisů významných římských osobností včetně císařů (2. pád *Suetonia*, *Gaia Tranquilla*)

SULEJMAN II. – turecký sultán v letech 1520–1556. Za jeho vlády dosáhla turecká říše největší rozlohy: roku 1521 dobyla jeho vojska Bělehrad,

- roku 1523 Rhodos, roku 1526 zvířel nad Uhry u Moháče, v letech 1534–1536 dobyl Mezopotámii
- SUMER** – jižní část Mezopotámie u ústí Eufratu a Tigridu do Perského zálivu. Toto území asi v polovině 4. tisíciletí před n. l. osídlilo obyvatelstvo, jež nazýváme Sumery. Vznikly tu první městské státy a první zákony, stavěly se tu první zikkuraty, zrodilo se tu první písmo. Neobyčejně vyspělá kultura, vytvořená Sumery, je nejstarší historicky známá kultura na světě
- SÚSY** – hlavní město perské provincie Súsiany, původně centrum Elamu; Od doby Dáreia I., na přelomu 6.–5. století před n. l., byly zimním sídlem perských králů. Roku 331 před n. l. je dobyl Alexandr Veliký; za jeho nástupců jejich význam poklesl, zkáze podlehl až po dobytí Araby v 7. století n. l.; jejich trosky leží v jižním Íránu, u dolního toku řeky Kerchy
- ŠALOMOUN** (hebr. *Šelómó*) – izraelsko-judský král z 10. století před n. l., podle biblické tradice mudrc, básník a stavebník jeruzalémského chrámu
- ŠAMAŠ** (sumerský *Utu*) – babylonský a asyrský bůh slunce, spravedlnosti a věštění
- ŠINŠARIŠKÚN** – asyrský král (619–612 před n. l.). Když Médové a Babyloňané roku 612 před n. l. dobyli jeho sídelní město Ninive, dal se se všemi svými poklady a manžulkami upálit na hranici
- ŠUBAD** (sumerský *Puabi*) – urská královna asi z poloviny 28. století před n. l., nejstarší historicky známá královna z Mezopotámie
- TACITUS, PUBLIUS CORNELIUS** – významný římský historik (asi 55–120 n. l.). Napsal 14 knih *Dějiny* a 16 knih *Análů*, z nichž se značná část zachovala (2. pád *Tacita, Publia Cornelia*)
- TALBOT, WILLIAM HENRY FOX** – britský asyriolog (1800–1877). Více než jeho významné příspěvky k rozluštění klínového písma jsou známy jeho fyzikální pokusy, jimiž objevil princip fotografie, tzv. „talbotypie“
- TALENT** (řeč.) – řecká jednotka hmotnosti, později i peněžní; v různých dobách a městech byla různá. V atticko-eubojské soustavě se rovnal 26,2 kg, v aiginské 37,8 kg. Talentem nazývali Řekové i babyloňskou jednotku hmotnosti (asi 29,5 kg)
- TALLEYRAND, CHARLES MAURICE DE PÉRIGORD** – francouzský politik a diplomat (1754 až 1838). Sloužil za všech režimů tehdejší Francie a proslul svou úskočností a zrádností právě tak jako obratností a státnickým rozhledem
- THÉBY** (řeč. *Thébai*) – 1. město v Boiótii ve středním Řecku; 2. z řečtiny odvozený název Wésetu, hlavního města Egypta v době Nové říše
- THEOKRITOS** – řecký básník ze Syrakús (asi 300–260 před n. l.) zakladatel idylické poezie (2. pád *Theokrita*)
- THEOPOMPOS** – řecký řečník a historik z Chiu (asi 378–322 před n. l.). Z jeho *Řeckých dějin* a *Dějiny Filipa II.* se zachovaly jen zlomky; v jednom z nich je i jméno žháře Artemidina chrámu v Efesu (2. pád *Theopompa*)
- THERMOPYLY** – soutěska ve středním Řecku, kde došlo roku 480 před n. l. k bitvě Řeků s Peršany, ve které padl spartský král Leónidas s celým svým vojskem
- THÉSEUS** – mytický athénský král. S přítelem Peirithoem, králem Lapithů, bojoval proti Kentaurům, s Héraklem proti Amazonkám, s pomocí Ariadny zabil v krétském labyrintu obludu Mínótaura (2. pád *Thésea*)
- THOWT** (řeč. *Thóth*) – egyptský bůh měsíce a moudrosti; byl mu připisován též vynález písma. Zobrazován byl v podobě ibise nebo jako muž s ibisí hlavou, někdy též jako paván
- THÚKÝDIDÉS** – řecký historik (kolem 460–395 před n. l.). Napsal *Dějiny peloponnéské války*, které se sám zúčastnil. Pro kritičnost k pramenům, systematickosti výkladu a vysvětlování událostí z přirozených příčin se stal zakladatelem vědeckého dějepiscectví (2. pád *Thúkýdida*)

THUTMÓSE III. (řeč. *Tuthmósis*) – egyptský král 18. dynastie (asi 1490 resp. 1468–1436 před n. l.). Za jeho vlády dosáhl starověký Egypt největší rozlohy (od dnešního Libanonu po Libyi a 4. nilský katarakt v Súdánu)

TÍMOTHEOS – řecký sochař z poloviny 4. století před n. l., známý zejména sochou *Lédy s labutí*. Zúčastnil se výzdoby Asklépiova chrámu v Epidauru a Mauzolea v Halikarnassu (2. pád *Tímothea*)

TÍRYNS – hrad v Argolidě na Peloponnésu, podle mýtů sídlo Héraklova. Pochází asi z přelomu 15.–14. století před n. l., zničen byl Argeji za války se Spartou v první polovině 5. století před n. l.; některé jeho hradby jsou až 17,5 metru silné (2. pád *Tírynthu*)

TÍTÁNI – podle řeckých mýtů potomci boha nebes Úrana a bohyně země Gáie. Bylo jich v první generaci dvanáct; nejmladší z nich, Kronos, zbavil Úrana moci a stal se vládcem nad nebem i zemí. Z trůnu ho svrhl po urputném boji jeho syn Zeus, který se stal nejvyšším bohem starých Řeků

TRÓJSKÁ VÁLKA – podle Homéra výprava spojených vojsk Achajů, vedených mykénským králem Agamemnonem, proti maloasijskému městu Tróji. Její příčinou byl únos manželky spartského krále Meneláa Heleny trójským princem Paridem; trvala deset let a skončila dobytím a zničením Tróje. Ve starověku se trójská válka považovala za historickou skutečnost, moderní učenci o ní pochybovali. Vykopávky německých archeologů Schliemanna a Dorpfelda a nověji Američana Blegena však ukázaly, že Homérovy básně mají historické jádro a že k pádu Tróje došlo asi v letech 1250–1200 před n. l.

TURAJEV, BORIS ALEXANDROVIČ – zakladatel ruské a sovětské egyptologie (1868–1920)

TUTANCHAMÓN – egyptský král 18. dynastie, jehož téměř neporušenou hrobku se zachovanou mumii a drahocennou hrobovou výbavou objevil roku 1922 H. Carter. Přesné datum jeho vlády neznáme; orientačně se uvádějí léta 1347–1339

před n. l. Jinak to byl celkem bezvýznamný panovník a zemřel asi osmnáctiletý

TYRAN (řeč. *tyrannos*) – samovládce v řeckém městském státě. V předklasické době v 7.–6. století před n. l. měla vláda tyranů zpravidla pokrokový protiaristokratický charakter (raná tyrannis), v době helénistické se tyranové opírali jen o vojenskou moc svých družin (pozdní tyrannis); v maloasijských řeckých státech byli tyranové povětšinou nástroji perských vládců

TYRTAIOS – jediný významný spartský básník. Do Sparty přišel z maloasijské Iónie ve 2. polovině 7. století před n. l.; skládal vojenské pochody a elegie (2. pád *Tyrtaiá*)

ÚDOLÍ KRÁLŮ (arab. *Bibán el-Mulúk*) – „Město mrtvých králů“, součást pohřebiště hlavního města egyptské Nové říše Wésestu. Leží na levém břehu Nilu, proti dnešnímu Karnaku

UR – sumerské město u dolního Eufratu, dnešní An Nasiriyah v Iráku. Vznikl zde jeden z nejstarších historicky doložených městských států a byl zde postaven jeden z nejstarších zikkuratů (asi ve 30.–28. století před n. l.)

URARTU – starověké království na území dnešního východního Turecka, západního Íránu a Arménie. Jeho rozkvět spadá do 9.–6. století před n. l. Urartejci měli vlastní hieroglyfické písmo, později převzali od Asyřanů klínové písmo, jež zdomakovali. Jejich kultura měla silný vliv na sousední národy i na pozdější vývoj staroarménského národa

URNAMMU – sumerský panovník, zakladatel 3. dynastie urské. Vládl koncem 22. století před n. l. Sjedenotil Sumer, dobyl Akkad a Elam, vydal jeden z nejstarších známých zákoníků

URUK – sumerské město na dolním Eufratu, dnešní Uruk v Iráku. Jeho panovník Lugalzagesi ve 25. století před n. l. sjedenotil poprvé Sumer. Zde vládl podle babylonsko-asyrských mýtů hrdina Gilgameš

ÚSÍREW (řeč. a lat. *Osiris*) – jeden z nejvyšších egyptských bohů, bratr a manžel bohyně Ésety a otec

boha Hóra. Původně byl ctěn jako bůh země a její plodnosti, později hlavně jako vládce podsvětí. Byl zobrazován s vysokou korunou, berlou a důtkami (2. pád *Úsira*, řec. *Osirida*)

UTANAPIŠTIM – hrdina babylonsko-asyrského *Eposu o Gilgamešovi*, resp. jeho epizody o potopě světa. Gilgameš ho navštívil na své cestě za hledáním nesmrtelnosti a dověděl se od něho, jak se zachránil; jeho vypravování převzali téměř doslovně autoři biblického příběhu o Noemovi a potopě

VALLE, PIETRO DELLA – italský cestovatel po zemích Předního východu (1586–1652). Roku 1626 přinesl do Evropy první ukázky klínového písma z Persepole a dvě mumie z Egypta

VARRO, MARCUS TERENCEUS – římský spisovatel (116 – 27 před n. l.). Psal historické a agronomické spisy, uvedl do evropské literatury životopisy (2. pád *Varrona*, *Marca Terentia*)

VATIKÁNSKÁ MUZEA – jeden z nejvýznamnějších komplexů muzeí řecko-římských i jiných uměleckých památek. Vznikl ze sbírky antických soch papeže Sixta IV., založené roku 1471, soukromé sbírky kardinála Ludovisiho, založené roku 1622, a dalších, původně samostatných sbírek, galerií archivů a knihoven. Veřejnosti byl zpřístupněn teprve počátkem 19. století

VENTRIS, MICHAEL – anglický architekt a filolog (1922–1956). Rozluštil roku 1952 krétské lineární písmo B a spolu s J. Chadwickem dokázal, že jazyk textů sepsaných v tomto písmu je starobylá řečtina

VERGILIUS MARO, PUBLIUS – jeden z největších římských básníků (70–19 před n. l.). Proslul svými *Bukolikami* a *Georgikami*, a zejména eposem *Aeneidou* (o osudech trójského Aenea (lat. Aeneas), který se po dobytí města zachránil, po dlouhé pouti se dostal do ústí Tiberu a založil zde město, z něhož vzešel Řím (2. pád *Vergilia Marona*, *Publia*))

VILLIERS DE L'ISLE ADAM, PHILIPPE – velmistr řádu rhod-

ských rytířů (1464–1534). Roku 1522 kapituloval před Turky a ztratil Rhodos. Jeho potomek Philippe Auguste (1840–1889) bývá řazen k tzv. „prokletým básníkům“

VITRUVIUS – římský architekt a stavitel asi z přelomu starého a nového letopočtu. Jako autor *Deseti knih o architektuře* stal se hlavním zprostředkovatelem vědomostí antických architektů a stavitelů pro novověkou Evropu (2. pád *Vitruvia*)

WÉSET (řeč. *Théby*) – hlavní město Egypta v době Nové říše (asi 1580–1090 před n. l.). Jeho západní část byla pohřebištěm; na troskách východní části vznikl dnešní Luxor a Karnak. Trosky jeho chrámů a hrobky na jeho pohřebištích patří k nejimpozantnějším v Egyptě

WINCKELMANN, JOHANN JOACHIM – německý zakladatel vědeckého výzkumu dějin antického umění a umělecké archeologie (1717 až 1768). Jeho *Dějiny umění starověku* (1764) probudily zájem o antické umění v celé Evropě

WINCKLER, HUGO – německý asyriolog (1863 až 1913). Roku 1907 objevil archiv chetitských velkokráľů v Chattuši u dnešní vesnice Boghazköy v středním Turecku

WOOD, JOHN TURTLE – britský architekt a archeolog. V letech 1863–1874 kopal v Efesu a roku 1869 objevil zbytky Artemidina chrámu

WOOLLEY, LEONARD CHARLES – britský archeolog (1880–1960). Kopal zejména v jižní Mezopotámii, roku 1922 objevil královské pohřebiště v Uru s hrobkou královny Šubady (Puabi) a s písemnými památkami sumerských králů Mesannipaddy a Aannipaddy

XERXÉS (pers. *Chšajárša*) – perský král v letech 485–464 před n. l. Roku 480 před n. l. zaútočil na Řecko, dobyl a vyplenil Athény, ale ještě téhož roku byl poražen v námořní bitvě u Salamíny. Roku 479 před n. l. podlehl jeho vojsko Řekům v bitvě u Plataj v Boiótii a jeho loďstvo u maloasijského mysu Mykalé (2. pád *Xerxa*)

VOJTĚCH
ZAMAROVSKÝ

ZA SEDMI
DIVY SVĚTA

YOUNG, THOMAS – anglický lékař, fyzik a přírodovědec (1773–1829), autor teorie o vlnění světla. Před Champollionem se nejvíc přiblížil ke správnému vysvětlení některých egyptských hieroglyfů

ZÉNODOTOS z Efesu – řecký literární kritik a historik (asi 320–260 před n. l.), knihovník alexandrijského Múseia. Sestavil slovník k Homérovi a první se pokusil uvést jeho básně do původní podoby (2. pád *Zénodota*)

ZEUS (lat. *Jupiter*, ind. *Djáuš*) – nejvyšší řecký bůh, svrchovaný vládce nad bohy a lidmi, jeho otcem byl Kronos, matkou Rheá (2. pád *Dia*)

ZIKKURAT – mezopotamská chrámová stavba v podobě stupňovité věže se schodišti v průčelí a svatyní na nejvyšším stupni („babylonská věž“)

ZIUSUDRA – hrdina potopy světa ze sumerských básní, předobraz asyrsko-babylonského Utanapištima a biblického Noema

ZOËGA, GEORG – dánský filolog a archeolog (1755–1809). Zabýval se antickými a egyptskými uměleckými památkami, roku 1797 vydal spis o obeliscích a jejich hieroglyfických nápisích

ZÓILOS z Amfipole – kynický filozof, malicherný kritik Homérových básní, zvaný *Homéromastix* (Bič na Homéra). Žil ve 4. století před n. l. a jeho jméno se stalo označením zlomyslných a omezených kritiků (2. pád *Zóila*)

ZÓNARAS, IÓANNÉS – byzantský historik z 12. století, jeho dílo *Přehled dějin* (1118) obsahuje četné citáty z mnoha dnes ztracených starověkých spisů (2. pád *Zónara*, *Ióanna*)

ŽÁBA, ZBYNĚK – československý egyptolog (1917–1971). Byl profesorem Karlovy univerzity a ředitelem Čs. egyptologického ústavu v Praze a Káhiře. Vedl výzkumy v Núbii a vykopávky v hrobce velmože Ptahšepsese u Abú Síru, největší nekrálovské hrobce v Egyptě

PŘEHLED DĚJIN STAROVĚKÉHO EGYPTA, MEZOPOTÁMIE A ŘECKA

PŘEHLED DĚJIN
STAROVĚKÉHO
EGYPTA,
MEZOPOTÁMIE
A ŘECKA

V této kapitole předkládáme čtenáři stručný přehledný soubor státních útvarů, významných panovníků, hlavních politických a hospodářských událostí a nejdůležitějších údajů z dějin kulturních, jež se odehrávaly na širším území „sedmi divů světa“. Pro orientaci jsou připojena i rámcová data z pokračování dějinného vývoje na tomto území.

Přes významné pokroky archeologické i historické vědy v posledních desetiletích nepodařilo se zatím dospět k bezpečnému datování některých starších událostí a panovníků; v nejstarších obdobích je třeba počítat s odchylkou až ± 100 – 150 let. Za první datum, od něhož lze události spolehlivě datovat, se pokládá v Egyptě rok 525 před n. l. (dobyť Memfidy Peršany), v Mezopotámii rok 612 před n. l. (dobyť Ninive Peršany), v Řecku rok 776 před n. l. (první olympijské hry). Všechna starší data, ale i některá novější, jsou tedy jen přibližná a je třeba k nim připojit „asi“, „kolem“. Podobně jako k datování, nedospělo se ani k jednotné přijímané periodizaci dějinných událostí. Zde jde ovšem často už o výraz ideového přístupu k jejich hodnocení.

Egyptská část tohoto přehledu je zpracována podle A. Gardinera, G. Posenera a G. Steindorffa, přičemž za výchozí bod jsme přijali rok 3000 před n. l. (± 100). Mezopotamská část je sestavena podle A. Parrota, S. Lloyda a F. Schmidtkeho. Nejstarší dějiny Řecká (včetně maloasijského a ostrovního) jsou zpracovány podle C. W. Blegena, J. L. Caskeyho, F. Matze

a S. Marinatose; novější jsou celkem nesporné. Všechny údaje jsme porovnali s údaji v našich vysokoškolských učebnicích a upravili podle nejnovějších poznatků. Přitom jsme se vyhnu-li extrémním stanoviskům, například hlubokému snižování výchozích letopočtů v Egyptě a jejich zvyšování v Mezopotámii. Změny proti údajům ve starší literatuře nemusí nikoho mýlit; také v archeologii a historii platí, že „věda je permanentně v opravě“.

Roky v sestupném pořadí se rozumějí před naším letopočtem, vzestupné roky jsou v našem letopočtu. Osobnosti z kulturních dějin jsou zařazeny podle doby jejich působení, případně prvního vystoupení. Životopisné údaje jsou uvedeny v kapitole „Poznámky a vysvětlivky“.

EGYPT

3000–2700
ARCHAICKÉ OBDOBÍ

3000
„Sjednocení Egypta“ Menim

3000–2900
1. dynastie

Meni (zakladatel dynastie, ztotožňovaný někdy s Narmerem nebo Ahou. Po něm Džer, Wadžo, Den a tři další králové. Státní organizace zavlažovacích prací. Sídlní město: Čenej (Cínev, This)

Meni údajně zakládá město Mennofer (Memfis). První písemné záznamy v hieroglyfickém a hieratickém písmu

VOJTĚCH ZAMAROVSKÝ

ZA SEDMI DIVY SVĚTA

2900–2700

2. *dynastie*

Hetepsechemwej (zakladatel dynastie), pak Nebre a asi sedm méně známých králů. Válečná tažení za zlatem a otroky; rozvoj obchodní plavby po Nilu. Sídlní město: Čenej (Cínev, This)

Vysoká úroveň zpracování kamene, kovotepectví a keramického umění, výstavné hroby panovníků a velmožů

2700–2270

STARÁ ŘÍŠE

2700–2600

3. *dynastie*

Džóser (zakladatel dynastie), po něm Sechemchet a několik dalších králů, poslední byl Hunej. Egypt se stává velmocí. Sídlní město: Mennofer (Memfis) Džóser si dává stavět stupňovitou pyramidu u Sakkáry; jejím architektem je Imhotep. Stupňovité pyramidy dalších králů. Literární památky

2600–2500

4. *dynastie*

Snofru (zakladatel dynastie), po něm Chufu, Racheť, Menkauré (mezi nimi asi několik dalších) a Šepseskaf. Za vlády prvních králů vrcholný rozvoj staré říše; pak vnitřní boje a úpadek. Sídlní město: Mennofer (Memfis) Snofruovy pyramidy u Dahšúru (*Chufu, Racheť a Menkauré si dávají stavět pyramidy u Gízy*), největší je Chufuova, první ze sedmi divů světa. Vysoká úroveň sochařství, malířství a reliéfního umění. (Sedící písař, Vesnický starosta). Dlouhé hieroglyfické texty

2500–2400

5. *dynastie*

Wersekaf (zakladatel dynastie), po něm Sahure, Neferirkare, Niuserre, Menkauhór, Džedkare a Wenis. Nové vnitřní zesílení Egypta, zahraniční výboje. Sídlní město: Mennofer (Memfis)

Stavby dalších pyramid u Sakkáry a Abú Síru, hrobka pana Ti a Ptahšepsesova, ve Wenisově pyramidě první „Texty“. Vysoká úroveň výtvarného umění. Množství literárních památek

2400–2270

6. *dynastie*

Teti (zakladatel dynastie), po něm Weserkare, Pepi I., Merenre I., Pepi II. a královna Nitikeret. Sídlní město: Mennofer (Memfis). Války a nákladné stavby vyčerpávají síly Egypta; nakonec v sociálních bouřích Stará říše zaniká.

Poslední pyramidy Staré říše (všechny u Sakkáry). Náboženské a naučné literární památky

2270–2070

PRVNÍ PŘECHODNÉ OBDOBÍ

7.–10. *dynastie*

Velký počet málo známých panovníků. Asi 30 doložených v Mennoferu, necelých 20 v Neninisutu (Nennisovetu, Hérakleopolu); ve Wésetu dynastie Antefovců. Egypt se rozpadá na drobné státy s místními vládci; hospodářský a politický úpadek. Málo stavebních a výtvarných památek. Malá pyramida krále Aby u Sakkáry. Hroby Antefovců v Dra Abú'n-Nage

2070–1790

STŘEDNÍ ŘÍŠE

2070–2000

11. *dynastie*

Mentuhotep I. (zakladatel dynastie) znovu sjednocuje zemi; po něm vládnou dva jeho jmenovci. Obnova zavlažovacích zařízení. Sídlní město: Wéset (Théby) Výstavba nového hlavního města Wésetu (Théb): Mentuhotepův chrám v Dér el-Bahrí. Nový rozkvět sochařství, literární památky

2000–1790

12. *dynastie*

Amenemhet I (zakladatel dynastie), po něm Senusret I., Amenemhet II., Senusret II. a III., Amenemhet III. a IV., Sebekneferrure. Výstavba kanálů a zavlažovacích zařízení; nový hospodářský a politický rozmach Egypta. Za posledních vládců oslabení ústřední moci. Pronikání kočovných kmenů z východu do Delt. Sídlní město: Ičtawej (Akanta)

Výstavba nového hlavního města u Fajjúmské oázy. Pyramidy u Lištu, Dahšúru, Hawáre a Illáhúnu. Rozkvět umělecké a odborné literatury

1790–1580
DRUHÉ PŘECHODNÉ OBDOBÍ

1790–1680
13.–14. *dynastie*

Asi 100 málo známých panovníků, mezi nimi několik Amenemhetů, Memtuhotepů a Senusretů. Oslabení Egypta, vnitřní nepokoje. Země se dostává do hlubokého úpadku. Vpád asijských Hyksůsů
Chendžerova pyramida u Sakkáry, poslední v Egyptě

1680–1580
15.–17. *dynastie*

Asi 70 téměř neznámých panovníků. Egypt pod nadvládou kočovných Hyksůsů. Poslední wésetský vládce Ahmóse I. získává opět nezávislost. Bezohledné plenění země Hyksůsy. Všeobecný hospodářský a kulturní úpadek

1580–1090
NOVÁ ŘÍŠE

1580–1310
18. *dynastie*

Ahmóse I. (poslední panovník 17. dynastie a zakladatel 18. dynastie), po něm Amenhotep I., Thutmóse I. a II., královna Hatšepsut, Thutmóse II., Amenhotep II., Thutmóse IV., Amenhotep III., Amenhotep IV. (Achnaton), Smenchkare, Tutanchamón, Aje, Hóremheb. Vnitřní upevnění říše a výboje do cizích zemí (Thutmóse III. zajistil největší rozlohu Egypta ve starověku). Sídlní město: Wéset (Théby)
Stavby ve Wésetu; Amónův chrám v Karnaku, chrám v Luxoru, hrobky v Údolí králů. Achnatonova náboženská reforma a založení nového sídelního města Achetatonu; po jeho smrti se králové vracejí ke starému náboženství i do starého hlavního města Wésetu.

1310–1200
19. *dynastie*

Ramesse I. (zakladatel dynastie), po něm Setchi I., Ramesse II., Merenptah, Setchi II., Amenmesse, Saptah, Tausret. Za Ramessa II. vrchol politické a hospodářské moci Egypta; potom úpadek. Sídlní město: Wéset (Théby)

Vrchol kulturního rozkvětu starověkého Egypta. „Zlatý věk“ stavebnictví, sochařství a písemnictví. Kolsální stavby Ramessa II. ve Wésetu, Abú Simblu, Ebózevu (Abydu, Abdžu) aj.

1190–1090
20. *dynastie*

Sutechnechet (zakladatel dynastie), po něm Ramesse III. až XI., Hrihór. Za Ramessa III. dochází k první známé stávce dělníků v dějinách; vnitřní rozpory za jeho nástupců a nájezdy vedou k oslabení říše a nakonec k jejímu rozkladu
Hrobky Ramessovců v Údolí králů. První písemné doklady o vylupování královských hrobek

1090–332
POZDNÍ DOBA

1090–945
21. *dynastie*

Nisubanebdžedet (zakladatel dynastie), po něm Pasebachaenniut I., Amenemipen, Siamon, Pasebachaenniut II. v Dolním Egyptě, sídelní město Džaanet (Tanis) v Deltě. „Kněžští králové“ Pajanch, Pinedžem a další v Horním Egyptě, sídelní město Wéset

945–730
22. *dynastie*

Šešonk I. (zakladatel dynastie), po něm Šešonk II., Osorkon I. a II., Takehot I. a několik dalších, poslední Šešonk IV. Výboje prvních panovníků (Šešonk I. dobývá Jeruzalém). Sídlní město: Perbastet (Pibaste, Búbastis). Výstavba chrámu Bastety, úpadek Wésetu

817–730
23. *dynastie*

Padibastet (zakladatel dynastie), po něm Šešonk V., Osorkon III., Takehot III. a Amónrudž, Osorkon IV. Hlavní město Džaanet (Tanis)

730–716
24. *dynastie*

Tefnechet, Bakentenef, hlavní město Saj (Sau, Sais) v Deltě; v Horním Egyptě Pajanch, sídlil ve Wésetu. Egypt obsadili Etiopané (Núbijci)

PŘEHLED DĚJIN
STAROVĚKÉHO
EGYPTA,
MEZOPOTÁMIE
A ŘECKA

**VOJTĚCH
ZAMAROVSKÝ**

**ZA SEDMI
DIVY SVĚTA**

716–656

25. dynastie

Šabaka (zakladatel dynastie), po něm Šabataka, Taharka, Tamutamón, hlavní město Napata (v Núbii). Obnova chrámů a rozvoj výtvarných umění. Pozvolný vzestup Egypta přerušen vpádem Asyřanů

670–663

Asyrská nadvláda

664–525

26. dynastie

Nekó (Nekau) I. (ještě pod asyrskou nadvládou, po něm Psammték I., Nekó II., Psammték II., Wahibre, Ahmóse (II), Psammték III. Egypt dosahuje za Psammtéka I. nezávislost na Asýrii

Pustošení egyptských měst Asyřany. Nekó II. buduje průplav mezi Nílem a Rudým mořem. „Sajská renesance“. Vznik démotického písma. Hospodářský a kulturní vzestup přerušen vpádem Peršanů

525–404

27. dynastie

Dobytí Egypta perským králem Kambysem (525); jeho nástupci vládnou v něm prostřednictvím místodržitelů. Tvrdé vykořisťování a ožebračování země. Egyptské povstání, podporované Řeky, Peršané potlačují. Egyptská kultura se uzavírá před perským vlivem; písemné a jiné památky perskou okupací ignorují. Dáreios I. dává dokončit kanál mezi Nílem a Rudým mořem

454

Protiperské povstání. Athénské spojenecké loďstvo potopeno v deltě Nilu

Po 449

Hérodotos v Egyptě

404–380

28.–29. dynastie

Pět panovníků. Sídlní města Saj (Sau, Sais) a Džedet (Mendés)

380–343

30. dynastie

Tři panovníci; poslední Nechethorhebet (také Nechtharebhe) podléhá Peršanům

343–332

Druhá perská nadvláda

338

Povstání proti Peršanům (potlačené)

323–30

MAKEDONSKÁ DOBA

Alexandr Veliký nastupuje na egyptský trůn (332). Po jeho smrti vládne jménem jeho bratra a syna makedonský vojevůdce Ptolemaios (323–305), potom se prohlašuje za krále a zakládá dynastii Ptolemaiovců. Alexandr zakládá podle plánů Deinokrata z Rhodu Alexandrii

305–30

Ptolemaiovská dynastie

Ptolemaios I. Sótér 305–285), Ptolemaios II. Filadelfos (285–246), Ptolemaios III. Euergetés I. (246–221), Ptolemaios IV. Filopatér (221–205), Ptolemaios V. Epifanés (204–180), Ptolemaios VI. Filometór (180–145), Ptolemaios VII. Eupatór (145 – zavražděn), Ptolemaios VIII. Euergetés II. (145–116), Ptolemaios IX. Sótér II. (116–108 a 88–80), Ptolemaios X. Alexandros I. (108–88), Ptolemaios XI. Alexandros II. (80 – zavražděn), Ptolemaios XII. Auletés (80–51), Ptolemaios XIII. a Kleopatra VII. (51–47), Ptolemaios XIV. a Kleopatra VII. (47–44), Kleopatra VII. (44–30). Za prvních Ptolemaiovců se stává Egypt naposledy ve starověku velmocí a prožívá hospodářský a kulturní rozmach

Rozkvět řecké kultury v Egyptě. Založení Museia a Bibliothéky (asi 307), stavby chrámů a paláců. Za prvních dvou Ptolemaiovců staví Sóstratos *maják na ostrově Faru*

Stará egyptská kultura pomalu odumírá

30

Egypt dobyt Augustem a přeměněn na římskou provincii

30 před n. l.–395 n. l.

ŘÍMSKÁ DOBA

Římští císaři vládou Egyptu prostřednictvím místodržitelů (prefektů). Země je zdrojem císařských příjmů a „obilnicí Říma“. Sociální hnutí a povstání římské legie tvrdě potlačují. Úřední jazyk: řečtina. Postupný

zánik staré kultury po pokřesťanstění země, ničení starých chrámů a soch. Staroegyptský jazyk se vyvíjí v koptštinu; poslední hieroglyfický nápis z roku 394. Po rozdělení římské říše (395) zůstává Egypt pod vládou východních císařů se sídlem v Konstantinopoli (Byzantiiu)

395–642

BYZANTSKÁ DOBA

Konečný zánik staroegyptské kultury. Na jejích troskách vyrůstá kultura koptská, absorbující silné vlivy řecké. Přeměna části starých chrámů na křesťanské, výstavba klášterů, koptské písemnictví

640–642

Arabové pod vedením Amr ibn al-Áse dobývají Egypt. Posádka císařského loďstva opouští Alexandrii

642

ARABSKÁ DOBA

651–750

Ummajovská dynastie

750–868

1. abbásovská dynastie

868–905

Túlúnovská dynastie

905–935

2. abbásovská dynastie

935–969

Ichšídská dynastie

969–1171

Fátimovská dynastie

Založení Káhiry

1171–1250

Ajjúbovská dynastie

Saladin dobývá Jeruzalém (1187)

1250–1517

Mamlúcké dynastie (bahrénská a čerkezská)

Zbityky majáku na ostrově Faru zničeny zemětřesením (1326)

1517–1914

TURECKÁ NADVLÁDA

Po porážce mamlúckého Tumana beje tureckým sultánem Sulejmanem I.

země připojena k osmanské říši. Turečtí sultáni vládnou prostřednictvím místodržitelů; všestranný úpadek země

1798–1799

Napoleon v Egyptě

1805

Muhammad Alí zakládá dynastii, která vládne pod formální tureckou svrchovaností

1914–1922

EGYPT BRITSKÝM PROTEKTORÁTEM

1922–1953

EGYPTSKÉ KRÁLOVSTVÍ

Od 1953

EGYPT REPUBLIKOU

1953–1958

Egyptská republika

1958–1961

Sjednocená arabská republika (se Sýrií)

Od 1969

Egyptská arabská republika

MEZOPOTÁMIE

3300–2800

PROTOHISTORICKÉ OBDOBÍ

3100

Vznik sumerských městských států. Výstavba zavodňovacích zařízení

3000

Sumerské městské státy Ur, Uruk, Eridu aj. Státní organizace zavlažovacích prací

Vznik sumerského piktografického písma. Přejít od piktografického písma ke klínovému. Zikkuraty v Uru a Uruku. Vysoká úroveň zlatotepectví a sochařství („Dáma z Varky“)

2750–2350

SUMERSKÁ KRÁLOVSTVÍ

2750–2400

Království urské

Mesannipadda, zakladatel 1. dynastie. Po něm Aannipadda a tři další králové, pak 2. dynastie

PŘEHLED DĚJIN STAROVĚKÉHO EGYPTA, MEZOPOTÁMIE A ŘECKA

Nennarův zikkurat v Uru, jeho jádro se zachovalo. Enlilův chrám v Nippuru. Šperky z královského pohřebiště v Uru. „Mozaiková standarda“, vysoká úroveň keramiky

2750–2400

Království kišské

Z panovníků tří dynastií je nejznámější Mesilim, sdjednotitel velké části Sumeru. Stavba královského paláce v Kiši. Klínopisné texty a lštarin chrám v Aššuru

2550–2250

Království lagašské

Urnarše (zakladatel dynastie), po něm sedm dalších králů, poslední Lugalandu (svržen povstáním Urukagina). Výstavba Lagaše, chrámy v Nippuru. Sochy a reliéfy králů, Entemenova stříbrná váza, „Supí stéla“, klínopisné dokumenty

? – asi 2400

Království urucké

Z velkého počtu panovníků třech dynastií nejznámější Lugalzagezi, který ovládl Sumer i Akkad a po 30leté válce podlehl Sargonovi I. Akkadskému. Výstavba Uruku; Anův a Inannin zikkurat (na starších základech), paláce, městské hradby. Písemné doklady ve vyvinutém klínovém písmu

2350–2250

AKKADSKÁ ŘÍŠE

11 panovníků, z nich nejvýznamnější Sargon I. (Šarrukín), Rimuš, Manštusu, Narámsín, Šarkališarri. Sargon I. vytváří první velkoříši v Mezopotámii; vládne nad celou Babylónií, Asýrií, Elamem, proniká až do Sýrie a Malé Asie. Poslední král Šudurui podléhá gutejcům; pád Akkadské říše. Výstavba Akkadu, chrámy, paláce, sochy, Maništušův obelis. Narámsínova Vítězná stéla. Zničení hlavního města Akkadu; jeho trosky se dodnes nenašly

2200–2015

GUTEJSKÁ NADVLÁDA

Asi 2285

Vpád Gutejců. Sumerské městské státy si vykupují nezávislost. Postupná obnova zavlažovacích kanálů, zničených Gutejci

2200–2000

SUMERSKÁ RENESANCE

2200–2110

Království urucké

4. dynastie

Zakladatel Urningin. Po něm čtyři další králové

5. dynastie

Utuchegal osvobozuje Sumer od Gutejců

2160–2110

Království lagašské

Urbaba, Gudea, Umingirsu, Ugme, Namchani (poražen Umammuem z Uru). Chrámy a paláce v Lagaši. Sochy králů a hodnostářů. Množství literárních památek

2130–2110

Království urucké

5. dynastie

jediný král Utuchegal (poražen Umammuem z Uru)

2110–2000

Království urské

3. dynastie

Umammu (zakladatel dynastie), po něm Šulgi, Amarsín, Šúsín, a Ibbisín (poražen Amorejci a Elamity). Umammu obnovuje starý zikkurat v Uru. Zikkuraty v Eridu, Nipuru, Uruku. Sochy, reliéfy, literární texty. Umammuovy zákony. Šúsínova „Píseň lásky“

2025–1800

Království isínské

16 panovníků. První Išbierra, poslední Damikilišu

2020–1760

Království larské

14 panovníků. První Naplánun, poslední Rimsín

Stavba královského paláce v Larse

Království v Aššuru

Aššur pod vládou panovníků 3. dynastie urské. Za Puzuraššura I. nebo Šalimachuma dosahuje opět samostatnosti

Po 2000

Zničení Uru. Podmanění většiny sumerských měst. Konec nezávislosti Sumeru

„Prokletí Akkadu“, „Nárek nad zkázou Uru“

1895–1595

STAROBABYLONSKÁ ŘÍŠE

Amorejská dynastie

11 panovníků; nejvýznamnější Chammurabi, poslední Samsuditana. Hospodářský rozkvět země zejména za prvních panovníků; za Chammurabiho dosahuje Babylon vedoucí postavení v Mezopotámii

Vrcholný rozkvět starobabylonské kultury – Chammurabiho zákoník. Stavby paláců a chrámů. *Babylonská věž (později zničená)*

1594

Dobytí Babylónu Chetity, pak obsazení Kassity. Konec Starobabylonské říše

1950–1850

STAROASYRSKÉ KRÁLOVSTVÍ

Illušuma, Irišu, Šamsiadad I. Rozvoj asyrské moci zastavený Chammurabim (porážka Šamsiadada I.)

1590–1030

STŘEDOBABYLONSKÉ KRÁLOVSTVÍ

Kassitská dynastie

36 panovníků, nejznámější Agum I. (zakladatel dynastie), Ulamburiaš, Adadšumnasir a Ellinadinach. Babylonská „doba temna“. Kassitský zikkurat v Akarkufu

1390–885

STŘEDOASYRSKÁ ŘÍŠE

Aššurubalit I., Eliilnarari, Arikdenila, Adadnirari (dobytel Babylónu). Salmanassar I., Tukulti-Ninurta I., Aššurnadinpal. Po porážce od Babyloňanů (asi 1213) úpadek Asýrie

1200–1180

Ninurta-Apalekur a několik dalších panovníků

Války Babylónie s Asýrií; Tukulti-Ninurta I. ničí kolem roku 1230 Babylón. Salmanassar I. zakládá Kalchu. Stavby v Aššuru

Po 1170

2. isinská dynastie

11 panovníků, z nich nejvýznamnější Nabukadnesar I. (zakladatel dynastie)

1110–885

Tiglatpilešar I., Ninurta-Apalekur II., Aššurbelkalla a asi 10 dalších králů, poslední Tukulti Ninurta II. Asýrie se stává opět velmocí

885–612

NOVOASYRSKÁ ŘÍŠE

Babylón se stává asyrskou provincií. Tiglatpilešar III. v něm vládne pod jménem Pulu, Salmanassar V. pod jménem Ululai

709

Sargon II. se stává babylonským králem. Následují Aššurnasirpal II., Salmanassar IV., Aššurdan III., Aššurnirari V., Tiglatpilešar III., Salmanassar V. Asyrské výboje od Arménie po Perský záliv a Středozemní moře

721–605

Dynastie Sargona II.

Sargon II. vede vítězné války na celém Blízkém východě; Asýrie se stává velmocí. Po něm Sancherib, Asarhaddon, Aššurbanipal, Aššuretililani, Šišnaršukín (poražený v roce 612 spojenými vojsky Médů a Babyloňanů)

Asarhaddon upevňuje asyrskou nadvládu nad Babylónií a podniká válečné výpravy až do Egypta. Dobytí Menofery (670)

Poslední novoasyrský král Aššurbanipal II. v emigraci v Charranu (poražen 605 u Karchemiše)

689

Sancherib „ničí Babylón důkladněji než potopa“, Asarhaddon ho znovu obnovuje. Vrcholný rozkvět Ninive za Aššurbanipala

Médové ničí roku 614 Aššur a roku 612 s Babyloňany Ninive; obě města zůstala už navždy v troskách

625–539

NOVOBABYLONSKÁ ŘÍŠE

Nový a poslední rozmach Babylónie. Za Nabopalasara a Nabukadnesara II. Babylónie velmocí. Pozvolný úpadek za Amela-Marduka a jeho nástupců. Pád říše za Nabonida; perský král Kýros obsazuje Babylón. Nabukadnesarovy stavby: *Babylonská věž* (stavbu začal Nabopalasar),

PŘEHLED DĚJIN STAROVĚKÉHO EGYPTA, MEZOPOTÁMIE A ŘECKA

**VOJTĚCH
ZAMAROVSKÝ**

**ZA SEDMI
DIVY SVĚTA**

*babylonské hradby, most přes Eufrat,
Mardukova cesta, pravděpodobně
i „visuté zahrady“*

539–330
MEZOPOTÁMIE SOUČÁSTÍ PERSKÉ
ŘÍŠE

539–530
Kýros z dynastie Achaimenovců vstu-
puje po vítězství u Sipparu a Opidu
bez boje do Babylónu. Mezopotámie
rozdělena na satrapie, spravované
místodržiteli perských králů
Babylón si udržuje postavení kulturní-
ho střediska Mezopotámie

530–522
Kambýsés, dobyvatel Egypta
Stavba paláce v Súzách, výstavba
Persepole, Behistunský nápis

522–486
Dáreios I. Potlačení povstání malo-
asijských Řeků (494)

490
Porážka perského vojska u Mara-
thónu

486–465
Xerxés. Potlačení povstání v Egyptě,
výprava proti Řecku

465–424
Ataxerxés I.

Po 450
Hérodotos v Babylóně

424–404 Dáreios II.

404–359 Artaxerxés II.

359–338 Artaxerxés III.

338–336 Arsés

336–330
Dáreios III. zbaven trůnu Alexandrem
Velikým (330)

330–150
MEZOPOTÁMIE POD MAKEDON-
SKOU NADVLÁDOU
Alexandr Veliký (330–323), později
dynastie Seleukovců

150 před n. l.–226 n. l.
MEZOPOTÁMIE POD NADVLÁDOU
PARTHŮ

Země se zmocňuje parthský král Mith-
ridatés I. (171–137). Jeho potomci v ní
vládnou jako dobyvatelé. Pokusy
Římanů o její ovládnutí mají jen čás-
tečný a dočasný úspěch. Postupující
hospodářský a kulturní úpadek.

65–64
Sýrii dobývá Pompeius a přeměňuje
ji v římskou provincii

226–640 n. l.
MEZOPOTÁMIE SOUČÁSTÍ
SÁSÁNOVSKÉ PERSIE
Kolem 450 poslední zprávy o osídle-
ní Sumeru. Zikkuraty v troskách

640–1258
MEZOPOTÁMIE SOUČÁSTÍ BAG-
DÁDSKÉHO KALIFÁTU
Arabové dobývají horní Mezopotámii
(640), postupně i jižní oblasti.
Rozkvět země za vlády kalifů: zalo-
žení Bagdádu kalifem Mansúrem
(763)
Hárún ar-Rašíd (786–809)

1258–1533
NADVLÁDA MONGOLŮ
Země zpustošena, zničen Bagdád
(1394)

1533–1914
NADVLÁDA TURKŮ
Země začleněna do osmanské říše,
pod správou tureckých místodržitelů
dále upadá

1914–1922
MEZOPOTÁMIE BRITSKÝM PRO-
TEKTORÁTEM

1922–1958
IRÁCKÉ KRÁLOVSTVÍ
Hášimovská dynastie
Irák do roku 1930 pod britským man-
dátem, pak získává nezávislost

Od 1958
IRÁCKÁ REPUBLIKA

ŘECKO	Asi 1200 Vpád Dórů do Řecka	PŘEHLED DĚJIN STAROVĚKÉHO
2800–1100 MÍNÓJSKÁ A HELLADSKÁ DOBA	Asi 1125 Zpustošení achajských hradů, pád Mykén. Příchod Dórů na Krétu a jiné egejské ostrovy	EGYPTA, MEZOPOTÁMIE
2800–2100 RANÉ MÍNÓJSKÉ OBDOBÍ Přístavy v Zagru, Paleokastru a Mochlu	1100 Konec mínójské a helladské doby Zánik krétsko-mykénské kultury	A ŘECKA
2700–2000 RANÉ HELLADSKÉ OBDOBÍ Sídliště v Thesálii, Boiótii a Argolidě, domy s megarem v Dimini	1100–776 RANÉ ŘECKO Po 1100 Zformování řeckých kmenů do hlavních skupin (dórské, iónské a aiolské) a postupné ustálení jejich sídel	
2100–1550 STŘEDNÍ MÍNÓJSKÉ A HELLADSKÉ OBDOBÍ Po 2000 – příchod prvních řeckých kmenů do Řecka. Achajci v Boiótii a na Peloponnésu, Iónové v Attice. Aiolové v západních oblastech Stavby paláců v Knóssu, Faistu, Malii (později zničené). Barevná keramika, pečete, zlaté šperky. Vznik krétského hieroglyfického písma	Po 1000 Království ve Spartě. V Athénách královská vláda nahrazena krístokratickou Řecká „doba temna“ Zánik znalosti krétsko-mykénského písma Počátky keramiky s geometrickou výzdobou	
1800 Vznik krétského lineárního písma „A“	Po 900 Vznik řecké alfabety. Homérova <i>Ílias</i> a <i>Odyssea</i> (konečná redakce 6. stol.)	
1700 Krétské palácové fresky	776–500 ARCHAICKÉ OBDOBÍ	
1550–1100 POZDNÍ MÍNÓJSKÉ A HELLADSKÉ OBDOBÍ	Po 800 Upevňování městských států. Postupné nahrazování královské vlády aristokratickou	
Po 1500 Ovládnutí Kréty Achajci	„Lykúrgovy zákony“ ve Spartě	
Asi 1450 Opevnění athénské Akropole	Bronzové sošky, plakety, rytiny. Geometrická keramika. Nápis	
Po 1400 Achajci na Kypru a v Malé Asii	Po 760 „Velká kolonizace“	
Po 1550 Stavby nových paláců a měst na Krétě. Achajské hrady v Mykénách, Orchomenu a Pylu Vznik lineárního písma „B“. (Už předtím vznik krétsko-kyparského písma). Krétsko-mykénská kultura Množství řeckých textů v lineárním písmu „B“	Založení Kýmy v Itálii (760), Syrakús (733), Byzantia (660), Kyrény v Africe (630), Massalie (600) aj. Básník Hésiodos. „Kyklické básně“ navazující na Homéra	
Asi 1250 „Trójská válka“. Úpadek achajské moci	Po 700 <i>Raná řecká tyrannis</i> Svržení aristokracie a nastolení tyranidy v maloasijském Řecku (Thrasybulos v Miletu) a potom i na pevnině (Kypselos v Korinthu, Teagenés v Megarě aj.)	

Básníci Archilochos a Kallínos. Sochy v tzv. daidském slohu. Korinthske a attické vázy. Prvé chrámy z kame-ne (Hérin v Olympii z konce 7. století a pak Apollónův v Korintu)

776

První olympijské hry (začátek řeckého kalendáře)

Po 700

SPARTSKÉ KRÁLOVSTVÍ

Po dobytí Messénie v 8. a 7. století získává Sparta prvenství na Pelopon-nésu. V čele státu dva králové z rodu Ágidovců a Eurypóntovců
Bánsník Tyrtaios ve Spartě

Po 680

ATHÉNSKÝ STÁT

Po svržení královské moci nastolena vláda volených archontů

Po 660

Kylónovo neúspěšné protiaristokra-tické povstání (asi 636); Drakontovy zákony (621)

Výstavba Athén. Attické černofiguro-vé vázy

Po 600

ŘECKÉ STÁTY NA ZÁPADĚ

Rozkvět městských států na Sicilii a v jižní Itálii. Cháronovy zákony v Kataně, Zaleukovy v Lokrech. Tyrán Falaris v Akragantu
Chrámy v Selinúntu, Akragantu, Poseidónii (Paestu) aj. Matematik a filozof Pýthagorás v Krotónu

Po 600

ŘECKÉ STÁTY V MALÉ ASII

Rozkvět Efesu, Miletu, Smyrny a jiných městských států. Tyrán Poly-kratés na Samu. Zakládání kolonií na východě i na západě

Po 550

Řecké státy se dostávají do závislos-ti na Persii, později pod její nadvládu
Artemidin chrám v Efesu, první v ión-ském slohu. Hérin chrám na Samu. Filozof Thalés z Miletu a Xenofanés z Kolofónu. Bánsník Alkaios a bánsníř-ka Sapfó na Lesbu

594

Solónova ústava v Athénách

560

Tyrán Peisistratos v Athénách
Bánsník, mudrc a zákonodárce Solón. Výstavba Athénina chrámu na Akropo-li. Založení Diaa chrámu v Athénách. Peisistratovská redakce Homérových básní. Bánsník Anakreón z Teu v Athé-nách. Attické červenofigurové vázy

545

Zničení Fókaie a Teu Peršany

510

Svržení tyrannidy v Athénách. Klei-sthenova demokratická ústava
Hérakleitos z Efesu (540–480)

500–338

KLASICKÁ DOBA

500–449 *Řecko-perské války*

500–494

Povstání maloasijských Řeků proti Peršanům. Zničení Miletu Peršany (494) a jiných řeckých měst

490

Výprava Dáraia I. proti Řecku. Athén-ské vítězství u Marathónu pod Miltia-dovým vedením

480

Xerxova výprava proti Řecku. Porážka spartského vojska pod vedením Leóni-dovým u Thermopyl. Řecké loďstvo pod vedením Themistokla vítězí u Salaminý

479

Řecké vítězství nad Peršany u Plataj a Mykalé. Vznik prvního námořního spolku (478). Athény vedoucím stá-tem v Řecku

Afaiin chrám na Aigíně, chrámy na Sicílii, v jižní Itálii aj. Rozvoj sochařství a vázového malířství

Zničení Athén Peršany (480 a 479); jejich obnova

Dramatičtí bánsníci Aischylos, Sofoklés a Euripidés. Sochaři Pýthagorás a Kalams, později Feidiás, Polyklei-tos, Myrón. Filozof Parmenidés

Po 479

ŘECKÉ STÁTY V MALÉ ASII

Obnova Miletu, Priéné a jiných měst zničených Peršany. Různý stupeň samosprávy pod nadvládou Peršanů

469

Vyhnání Peršanů z Evropy. Athénské vítězství pod vedením Kimóna u Eury-medontu

449

Kalliův mír. Konec řeckoperských válek. Peršané uznávají nezávislost řeckých měst

Diův chrám v Olympii

Architekt a urbanista Hippodamos z Milétu. Básník Pindaros. Sochař Polykleitos, malíř Apollodóros. Historik Hérodotos. Lékař Hippokratés. Filozof Empedoklés

480–430

„Zlatý věk“ Athén

449–429

Periklés jako první strateg v čela athénské státy. Upevnění a rozvoj demokratického zřízení. Všestranný rozvoj se končí vyčerpávající peloponnéskou válkou

Výstavba Parthenónu (Iktínos a Kallikratés, umělecké vedení Feidiás). Vrcholné období řeckého stavitelství, sochařství a dramatického umění. Filozofové Prótagorás, Gorgiás, Sókratés. Hvězdáři Metón a Oinopidés

438–109

BOSPORSKÉ KRÁLOVSTVÍ

Řecká města na severním Černomoří se dostávají pod vládu helénizovaného skýtského vládce Spartoka I. Po něm 14 králů, poslední přenechal vládu pontskému králi Mithridatovi VI. Eupatórovi Keramika, kovotepectví a výroba šperků podle řeckých vzorů

434–404

Peloponnéská válka

431

Začátek peloponnéské války. Boj mezi Athénami a Spartou o prvenství v Řecku. Po Periklově smrti v čele Athén Kleón (429–422); po neúspěšné výpravě na Sicílii (415–413) oligarchický převrat v Athénách (411). Sparta získává spojení v Persii a přenechává jí maloasijské Řeky. Střídavý průběh bojů, nakonec spartský vojévůdce Lýsandros dobývá Athény (404) *Feidiův Zeus v Olympii (asi 432–430)*

404

Vláda „třiceti tyranů“ v Athénách v čele s Kritiém

403

Povstání athénské demokracie. Obnovení demokracie

Filozof Leukippos a Démokritos. Malíři Eufranór a Polygnótos. Básník komedií Aristofanés. Historik Thúkýdídés. Řečník Lýsiás. Filozof Platón Sókratovým žákem. Historik Xenofón. Malíř Zeuxis

406–367

SICILSKÝ STÁT

Dionýsios poráží Karthagince a prohlásuje se tyranem. Po něm Dionýsios II., Dión a demokratická vláda Timoleónova

Výstavba Syrakús, Gely a jiných měst. Rozvoj vědy a umění

Po 408

RHODSKÝ STÁT

Založení města Rhodu (408) z rozhodnutí vlád Kameiru, Lálýsu a Lindu. Rozvoj města i ostrova. Rozkvět věd a umění, zejména sochařství

399

Válka Sparty s Persií. Porážka spartského loďstva u Knidu

387

Platón zakládá Akadémii v Athénách. Sochaři Kefisodótos, Práxitelés, Skopas, Leocharés, Bryaxis. Malíř Parrhasios

379–362

THÉBY V ČELE ŘECKA

Demokratický převrat v Thébách pod vedením Pelopida a Epameinónida. Vznik „Boiótské ligy“

377–348

v Halikarnassu vládne jako perský satrapa Mausólos; po něm Artemisia II. *Stavba Mauzolea v Halikarnassu*, architekti Pýtheos a Satyros

371

Bitva u Leukter; Théby vítězí nad Spartou

PŘEHLED DĚJIN STAROVĚKÉHO EGYPTA, MEZOPOTÁMIE A ŘECKA

362

Bitva u Mantineie. Spartsko-athénská koalice poráží Théby. Konec thébské hegemonie
Filozof Diogenés

Po 359

MAKEDONSKÉ KRÁLOVSTVÍ
359–336

Filip II. zasahuje do sporů mezi Fóky a Thébany a obsazuje severní Řecko. Proti jeho snahám o ovládnutí celého Řecka organizují odpor Athény v čele s Démosthenem

338

Bitva u Chairóneie. Vítězství Makedonie nad koalicí městských států, jejich sjednocení pod makedonským vedením v tzv. Korinthském spolku (337)
Řečníci Démostenés a Isokratés
Konec „klasické doby“

338–314

HELÉNISTICKÁ DOBA

336–323

Alexandr Veliký. Porážka Peršanů u Grániku (334), u Issu (333) a u Gaugamel (313), ovládnutí Babylónu a Persepole, výprava do Indie (327–324). Alexandrova smrt v Babylónu (323), následují boje o jeho dědictví (vátky „diadochů“)

335

Aristotelés zakládá Lykeion

334

Deinokratés obnovuje Artemidin chrám v Efesu, zapálený roku 356 Hérostratem

V této době působí malíř Apellés, sochaři Lýsippos a Leócharés, filozofové Pyrrhón, Epikúros a Zenón z Kitia, básník a autor komedií Ménandros

317

Démétrios Falérský v čele Athén (do 308)

304

Rhodos odráží útok Démétria I. Poliorkéta

Po 304

Charés staví *Rhodský kolos*; v Alexandrii působí Eukleidés a v Antiochii lékař Erasistratos
Básníci Kalimachos, Apollónios a Theokritos. Astronom Aristarchos a Erastostenés. Matematik a fyzik Archimédés (všichni v Alexandrii)

283–133

Filetarios a Attalovci v Pergamu
Pergamská sochařská škola. Diův oltář (180–160)

279

Epirský král Pyrrhos podniká výpravu proti Římu (poražen 275)

276

Antigonos II. Gonatás obnovuje vedoucí úlohu Makedonie v Řecku

245

Obroda Sparty. Králové Ágis IV. a Kleomenés II. Tyran Nabis (207–192)
Malíři Prótogenés a Timomachos

215

Makedonský král Filip V. vyhláší válku Římu; nakonec je roku 148 Makedonie přeměněna na římskou provincii

146

Porážka Achajského spolku a zničení Korintu Římany. Řecko se dostává pod římskou nadvládu. Samostatnost si zachovává jen Sparta a Athény

146 před n. l.–395 n. l.

ŘECKO-ŘÍMSKÁ DOBA

86

Athény dobyty a vypleněny římským Sullou

67

Kréta dobyta a začleněna do římské říše

42

Říman Cassius dobývá a plení Rhodos

27 před n. l.

Řecko vyhlášeno za římskou provincii Achaiu
V řecko-římské době se řecká kultura udržuje na výši: působí historik Poly-

bios a Diodóros, zeměpisec Strabón, spisovatel Plútarchos a Pausaniás, lékař Galénos aj. Vznikají sochařská díla Láokoón, Afrodité Mélská aj.

359 n. l.

Po rozdělení římské říše zůstává Řecko pod vládou východních císařů, kteří sídlí v Konstantinopoli (Byzantii) Asi od 3. století n. l. začíná nad antickou kulturou převládat křesťanská. Udržují se však staré filozofické školy, konají se panathénajské slavnosti a olympijské hry (do 393 n. l.)

395–1453

BYZANTSKÉ CÍSAŘSTVÍ

529

Císař Justinián zavírá Akademii a Lykeion. Konec antické vědecké a umělecké tvorby. Pustnutí a ničení antických chrámů nepoužívaných křesťany. Zachraňuje se jen část antické literatury. Na troskách antické kultury se rozvíjí řecká kultura byzantská (stavebnictví, malířství, literatura)

1204

Konstantinopol dobývají a plení křižáci. Řecko pod mocí západoevropských feudálů

1261

Císař Michal VIII. Obnovuje byzantskou říši; nový rozkvět byzantské kultury. Silící tlak Turků

1453

Turci dobývají Konstantinopol. Císař Konstantin XI při obraně města padl

1456

Turci dobývají Athény, nakonec celé pevninské a ostrovní Řecko

1453–1821

TURECKÁ NADVLÁDA

Hluboký hospodářský a kulturní úpadek. Pod vládou tureckých pašů se mění Řecko v nejzaostalejší zemi Evropy. 1618–1715 Benátčané ovládají část Peloponnésu. 1687 obléhají Athény. Řecká povstání v letech 1611, 1684, 1770 jsou krutě potlačena Turky. Počet obyvatel se proti byzantské době snížil na čtvrtinu

1821–1829

Řecký národně osvobozovací boj. Osvobození z turecké nadvlády, vyhlášení samostatnosti Řecka (1822)

1830–1924

ŘECKÉ KRÁLOVSTVÍ

1881 Osvobození Thessalie

1912 Osvobození Soluně

1913 Osvobození Kréty

1922 Ztráta Smyrny, získané mírovou smlouvou s Tureckem

1924–1935

ŘECKÁ REPUBLIKA

1935–1973

ŘECKÉ KRÁLOVSTVÍ

Země okupována hitlerovským Němcem v letech 1941–1944. Národně osvobozovací boj proti okupantům, pak občanská válka monarchistů, podporovaných britskými vojsky, a republikánů. Návrat Jiřího II. roku 1946

1947 Dodekanésy vráceny Řecku

1948 Rhodos vrácen Řecku

Od 1973

ŘECKÁ REPUBLIKA

PŘEHLED DĚJIN STAROVĚKÉHO EGYPTA, MEZOPOTÁMIE A ŘECKA

ZÁVĚREČNÁ POZNÁMKA

Tato kniha vyšla poprvé roku 1960 v nakladatelství Mladé letá v Bratislavě, česky pak roku 1963; pak ještě několikrát u nás i v zahraničí. Pro každé vydání jsem ji upravoval, aby byla v souladu se současnými poznatky. Všechny vědy, i archeologie a historie, se vyvíjejí a leccos se mění i v zemích, o nichž se zde píše. V prvním vydání jsem mluvil například o „muzeálním vláčku“, kterým jsme se mohli dostat do Efesu; dnes nás tam dopraví klimatizovaný autobus. Olympii jsem charakterizoval jako „dosti slabě vedený podnik cestovního ruchu“ a cestu přes Peloponés jako vhodnou „pro odvážlivce, kteří netrpí mořskou nemocí“, dnes jsou tam prvotřídní silnice i služby. O Iráku jsem napsal, že je to země „s nejstarším královstvím a nejmladší republikou“, mezitím vznikly desítky nových republik jak v Africe, tak v Evropě, Řecko již není královstvím. Došlo však také k novým vědeckým objevům a k revizi starších názorů. O mezopotamských „předpotopních králích“ jsem uvedl, že „z posledního se podařilo rozluštit jen konec jména: – dudu“; dnes víme, že onen poslední se jmenoval Ubartutu. V prvním vydání jsem mohl uvést o sklonku Feidiova života jen hypotézy; v dalších už fakta na základě archeologických objevů. A tak dále: našly se dokonce zbytky majáku na ostrově Faru, sedmého divu světa!

Pro vydání roku 1984 jsem přepracoval i synchronní tabulky, poznámky a vysvětlivky. Všeobecně bylo například upuštěno od Evansovy chronologie Kréty nebo od Woolleyho časového zařazení památek v Uru (ustoupil od něho sám Woolley), upřesněna byla řada dat ve všech oblastech starověku. Rozšířil jsem i přehled literatury. Od prvního vydání vyšel například český překlad Hérodota, Thúkydida, Pausánie, překlad Eposu o Gilgamešovi dokonce letos, tj. 2003, mnoho významných překladů slovenských atd. Vyšly překlady beletristických i odborných děl (J. Boardmana, G. Gar-

biniho, M. Z. Gonéma, C. W. Cerama aj.) a celá řada původních prací českých a slovenských vědců (A. Bartoňka, J. Bouzka, R. Hoška, M. Okála, P. Olivy, J. Součkové, když mám uvést alespoň některé). Nahradil jsem některé fotografie a zařadil nové, pořízené v muzeích i v terénu speciálně pro tuto knihu.

Vlastní jména v této knize uvádím, na rozdíl od předchozích vydání, podle soudobé odborné české transkripce v příslušných oborech. Jména panovníků a bohů starého Egypta uvádím tak, jak jejich jména zněla ve staré egyptštině podle egyptologické transkripce. Píši tedy například Chufu, neužívám dřívější přepis Chufev, ani ještě starší Cheops (podle řečtiny), nebo podle anglické transkripce časté Khufu, atd. Protože se čtenář může se dříve užívanými tvary setkat v různých encyklopediích, učebnicích atd., snažím se alespoň na jednom místě je uvést v závorkách, aby věděl, že jde o tutéž osobu. Podobně se chovám i při transkripci jmen mezopotamských. Ovšem zde se v českém prostředí stále ještě užívá přednostně u některých jmen pořečtených tvarů: například Dáreios místo staroperského Dárajavauš, Kýros místo Kuruš, Sargon místo akkadského Šarrukín atd. V těchto případech uvádím neřecké názvy při prvním uvedení postavy alespoň v závorce. Při psaní jmen antických, zvláště řeckých, vládne již řadu let v české kulturní veřejnosti nejednotnost především ve vyznačování délek, ale i při skloňování. Pravidla českého pravopisu nám sice doporučují psaní výběrově uvedených nejfrekventovanějších antických jmen v krátké podobě, ale úzus odborné i populárně odborné veřejnosti je jiný. Stejně jako u egyptologie či asyriologie má tendenci vycházet z tvarů vlastních původnímu jazyku, tedy řečtině. Nejdůležitější je tento princip zachycen v Encyklopedii antiky, kterou zpracoval kolektiv pracovníků ČSAV Kabinetu pro studia řecká, římská a latinská (vydala Akademia, Praha 1973) a jež upravené nové vydání se připravuje. Podoba antic-

kých jmen v mojí knize se opírá o normativ této publikace.

Závěrem musím znovu poděkovat za rady a připomínky, které mi poskytli už při prvním vydání profesor Zbyněk Žába z Karlovy univerzity (v egyptské části), profesor Lubor Matouš z Karlovy univerzity (v mezopotamské části) a profesor Miroslav Okál z Univerzity J. A. Komenského (v části řecké). Zvláštním díkem jsem zavázán i recenzentům knihy, profesor J. Špaňárovi z Univerzity J. A. Komenského a dr. L. Vidmanovi z Kabinetu pro studia řecká, římská a latinská Československé akademie věd. Při této příležitosti nemohu nevzpomenout také autora kreseb a map Otakara Poka, stejně jako svého syna Petra, který zhotovil většinu fotografií. A také spolupracovníků z Čs. krátkého filmu

v Praze, zejména L. Kachtíka, K. Kopšu a V. Skalského, s nimiž jsem se zúčastnil v letech 1979–1980 natáčení televizního seriálu „Za sedmi divy světa“ v Egyptě, Iráku, Turecku, Itálii a Řecku.

Toto vydání jsme ve spolupráci s nakladatelstvím PERFEKT v porovnání s předešlými vydáními zrevidovali a doplnili novými černobílými i barevnými fotografiemi a vybavili přitažlivým designem. Věříme, že i dnešní čtenáři si s potěšením zacestují po hlavních kulturních oblastech starověku a seznámí se s pohádkovými stavbami, které už jejich současníci nazývali „divy“.

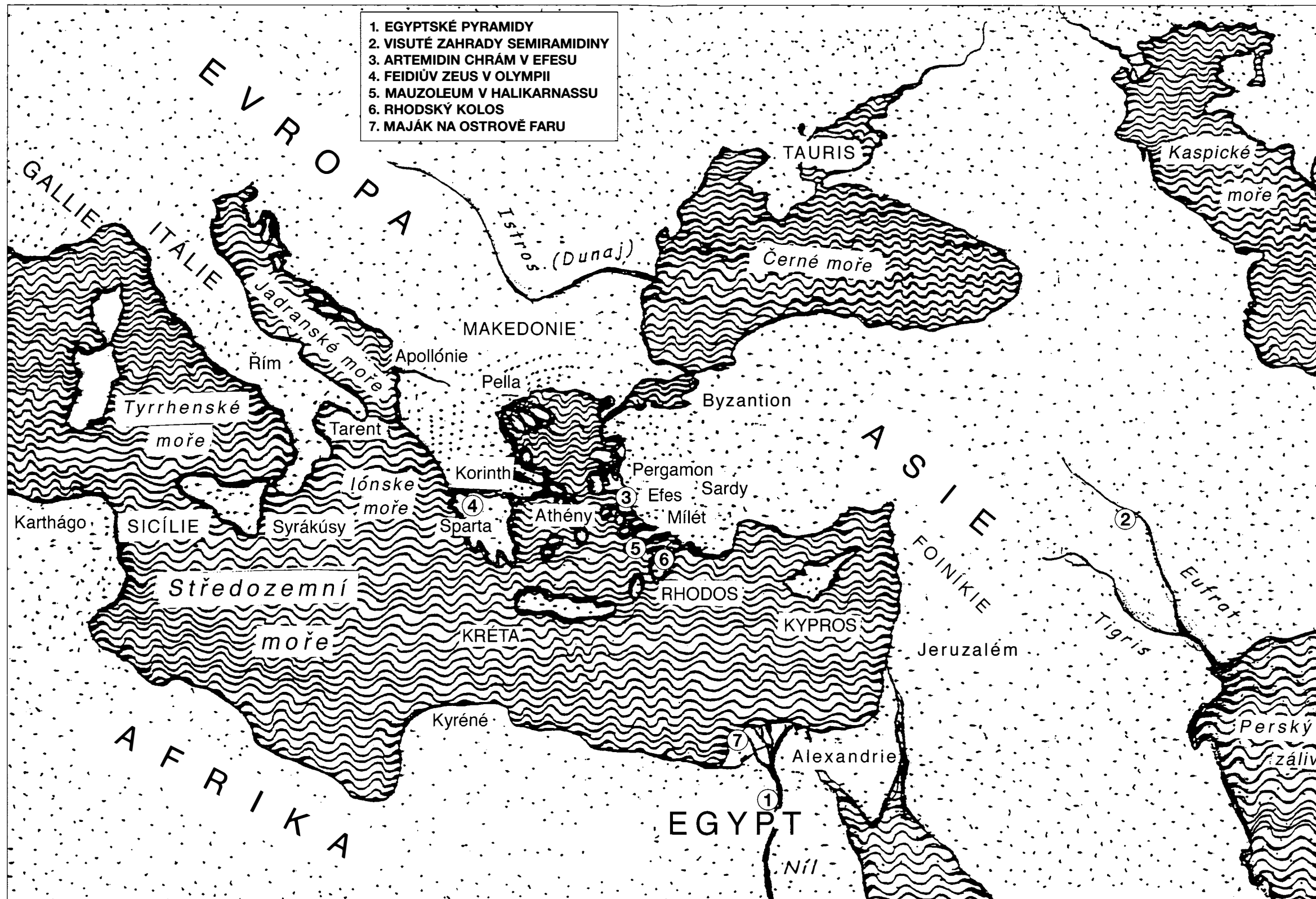
Září 2003

ZÁVĚREČNÁ POZNÁMKA

Vstupní sál chrámu
v Abú Simbelu,
zasypaný pískem

1. EGYPTSKÉ PYRAMIDY
2. VISUTÉ ZAHRADY SEMIRAMIDINY
3. ARTEMIDIN CHRÁM V EFESU
4. FEIDIŮV ZEUS V OLYMPII
5. MAUZOLEUM V HALIKARNASSU
6. RHODSKÝ KOLOS
7. MAJÁK NA OSTROVĚ FARU

Cestou **ZA SEDMI DIVY SVĚTA** se projdeme palmovými háji na březích Nilu i výstavními sály pařížského Louvru a Britského muzea, prašnou poušť Mezopotámie i modrými vlnami Egejského moře, slunečnou Helladou a Malou Asií a dostaneme se až na čarovné ostrovy Rhodos a Faros ve Středozemním moři. Kromě toho si povšimneme i dalších, neoficiálních divů světa. A ačkoli se „jejich krása podobá slunci, které svojí září oslepuje tak, že nedovoluje spatřit jiné věci“, jak říká Filón Byzantský, budeme se s chutí dívat i na svět okolo nich.

Putování za sedmi divy světa nás zavede do dávných časů, do hloubek dávných kultur, bez nichž by nebylo ani moderní Evropy. Seznámíme se se třemi hlavními kulturními oblastmi starověku: egyptskou, mezopotamskou a řeckou. Jistě bude užitečné a zajímavé, když se podíváme dnešními očima na díla, která antický svět považoval za největší výtvoř lidského umu a rukou.

Můžeme jen litovat, že je dnes nelze spatřit na vlastní oči...

ISBN 80-8046-248-8

9 788080 462482